Т В О Р И
ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

The Works of
Vasyl' Grendzha-Donskyj

VOLUME X

MEMOIRS
LETTERS

Edited by Prof. WASYL LEW
Cover by MYCHAJLO MYCHALEWYCH

Published by Carpathian Alliance, Inc.
Branch in Washington, D.C.
1988

Т В О Р И

Василя Ґренджі-Донського

ТОМ X

СПОГАДИ
ЛИСТИ

Літературна редакція: проф. д-р ВАСИЛЬ ЛЕВ
Обкладинка: МИХАЙЛО МИХАЛЕВИЧ

Видання Карпатського Союзу, Інк.
Відділ у Вашінґтоні, Д.К.
1988

ОБМЕЖЕНИЙ НАКЛАД

LIMITED EDITION

Зібрала, впорядкувала і доповнила
ЗІРКА ҐРЕНДЖА-ДОНСЬКА

Compiled, arranged and supplemented by
ZIRKA GRENDZHA-DONSKA

Library of Congress Catalog Card Number: 80-68963

UKRAPRINT, Inc., Woodstock, MD
Mr. Print, Roseville, MN

Printed in USA

ДРУЖИНІ ПОЕТА, МАРУСІ,

яка понад сорок років стояла вірно
біля нього в добрі і в злиднях,
у здоров'ї і в хворобах, віддано
доглядаючи його, чим створила для
нього обставини, в яких він мав змогу
вповні присвятитися своїй Музі,

присвячує

Зірка Ґренджа-Донська

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Передаємо шановним Читачам ось уже десятий том творів Василя Ґренджі-Донського. Ми раді, що видавництво і редакція вже виконали більшість своєї роботи, хоч ще перед нами є видання кількох додаткових томів.

В цьому томі друкуємо спогади поета. Тому, що вони в його спадщині складаються з довших та коротших фраґментів та статтей-спогадів, ми зробили з них цілість з допомогою дочки поета, яка, упорядкувавши матеріяли, доповнила текст своїми поясненнями, власними спогадами та деякими листами.

В другій частині тому подаємо цікавіші уривки з листів поета до своєї дочки, почавши від хвилини її приїзду до Америки в 1950 році. Ці листи послужать як доповнення до життєпису поета. Їх є біля три сотні - всі вони зберігаються в архіві поета. Листи, які писав поет до неї ще перед виїздом до Америки (1939-1950 рр.), на жаль, внаслідок воєнної завірюхи не збереглися.

Хочемо вірити, що всі з цікавістю прочитають цей унікальний життєпис поета, який дасть змогу краще зрозуміти життя і творчість цієї небуденної постаті української літератури.

ВИДАВНИЦТВО КАРПАТСЬКОГО СОЮЗУ

Відділ у Вашінґтоні

С П О Г А Д И

ВСТУП

Багато різних життєписів написано вже про мого батька і я не думаю їх повторяти. Моя мета - подати тут про нього такий образ, якого ще ніхто не подав і правдоподібно ніколи і не міг би подати. Використовуючи його власні коротші та довші спогади і листи, хочу змалювати його не тільки як поета, письменника і борця за добро свого народу та людину з хрустально - чистими високими поривами, але й як звичайну смертну людину - людину і батька - з серцем і душею, людину з глибоким гуманним почуттям, почуттям любови, радости, щастя, а заразом і болю і терпінь.

Ласкава доля дозволила мені прожити з ним мою молодість. Його вплив на мене у ці роки формування моєї душі залишив сліди на ціле моє життя. І хоч доля нас опісля розлучила на довгі роки і розпростерла цілий океан між нами, ми залишились до себе душею такі самі близькі, як колись.

Проблеми і трагедії мого власного життя не завжди дозволяли мені віддати батькові стільки уваги, скільки я хотіла. Та і географічна віддаль між нами справляла труднощі. Це часто викликувало в мені глибоке почуття вини. Сьогодні, дивлячися з віддалі часу, я зі щирим серцем жалію, що обставини так склалися, що я не могла бути близько нього, не могла помагати йому в його праці, не могла свого технічного знання, якого набула протягом життя, віддати на службу йому, щоб хоч так улегшити його працю.

Беручи знову ж із другої сторони: Якби моє життя було склалось інакше і я була б провела життя близько біля нього, чи я мала б сьогодні можливість зробити ту роботу для збереження його творчости, яку дотепер зробила? Правдоподібно, що ні. Видно, воно мусіло так статись,

як сталось. Бог повів моїм життям так, щоб створити для мене умовини, які дали мені можливість присвятити рештки свого життя збереженню його літературної спадщини для майбутніх поколінь. Почуття вини, що спеціяльно підсилилося в мені після смерти батька, змінилось на почуття задоволення з виконаної роботи і на почуття багато глибшої і ще більш відданої любови до батька.

Своєю смертю батько збудив у мене бажання наново жити, жити для його творів, для їхнього збереження. Він вирвав мене з сімнадцятиріч - ної глибокої і безнадійної депресії і дав мені мету і охоту знову працювати. Він взяв мене за руку і показав мені дорогу, кудою маю йти. Працюючи з його творами довгі роки, я не раз відчувала дотик його душі на собі і мені ставало легше і мої проблеми всі розв'язувалися самі від себе...

Я присвятила решту мого життя для збереження його літературної спадщини не тільки тому, щоб сповнити його останнє бажання, але й тому, щоб тим подякувати йому за те нове життя, яким він мене обдарував. А вже найбільше вдячна я Всевишньому за те, що Своєю ласкою уділив мені честь бути його дочкою.

Зірка Гренджа-Донська

НАШ РІД

На початку 1920-их років, коли батько переїхав на Закарпаття після його прилучення до новоствореної Чехословаччини, чехи вимагали від нього доказу, що він дійсно "автохтон".Почав тоді батько розшукувати діда Олексу,бо документи про його батька не вистачали. Про діда не вдалося нічого знайти, однак знайшов він у рідному селі Воловому, на горищі греко-католицької фари, стару, мишами погризену книгу метрики, в якій знайшов запис про одруження свого прадіда на ім'я Степан, який народився 1802 року. Цей документ уже вистачив для того, щоб признати його горожанином.

Знайти своїх предків взад на 180 років - це досить добрий вислід, хотілося б однак зайти ще в глибшу давнину, та на це сьогодні обставини не дозволяють. Може колись внуки або правнуки поета зможуть це зробити.

Про свого прадіда та про інших предків батько в своїх спогадах пише так:

> Про мого прадіда багато оповідав мені,хлопчині, старий сліпий дядько Шемет (чоловік моєї тітки), а також подещо знав з переказів і мій батько. Ця традиція нашого роду переходила з уст до уст, з батька на внука.
>
> Мій прадід походив із села Апші в Молдавії. Про яку саме Апшу йдеться, не пощастило мені розслідити, бо є дві Апші, одна "руська" (тобто українська), а друга волоська (румунська). Правдоподібно був він з української Апші, що вказувало б і на саме прізвище "Ґренджа" (від кореня "ґринджоли" - санчата).
>
> По-румунськи він знав. З цього знання румунської мови залишилася тільки одна пісенька, яку мій дід виспівував, навчившися від батька і з неї знав одну строфу і мій батько, яку співав, коли був у гуморі. Я з того пам'ятаю лише два слова: "синитаті буни..."
>
> В тому селі жив поміщик і мав стару, вісімдесятирічну бабусю. До цієї баби приділив поміщик мого прадіда, дванадцятирічного сина кріпака і наказав чистим полотенцем підтирати ба-

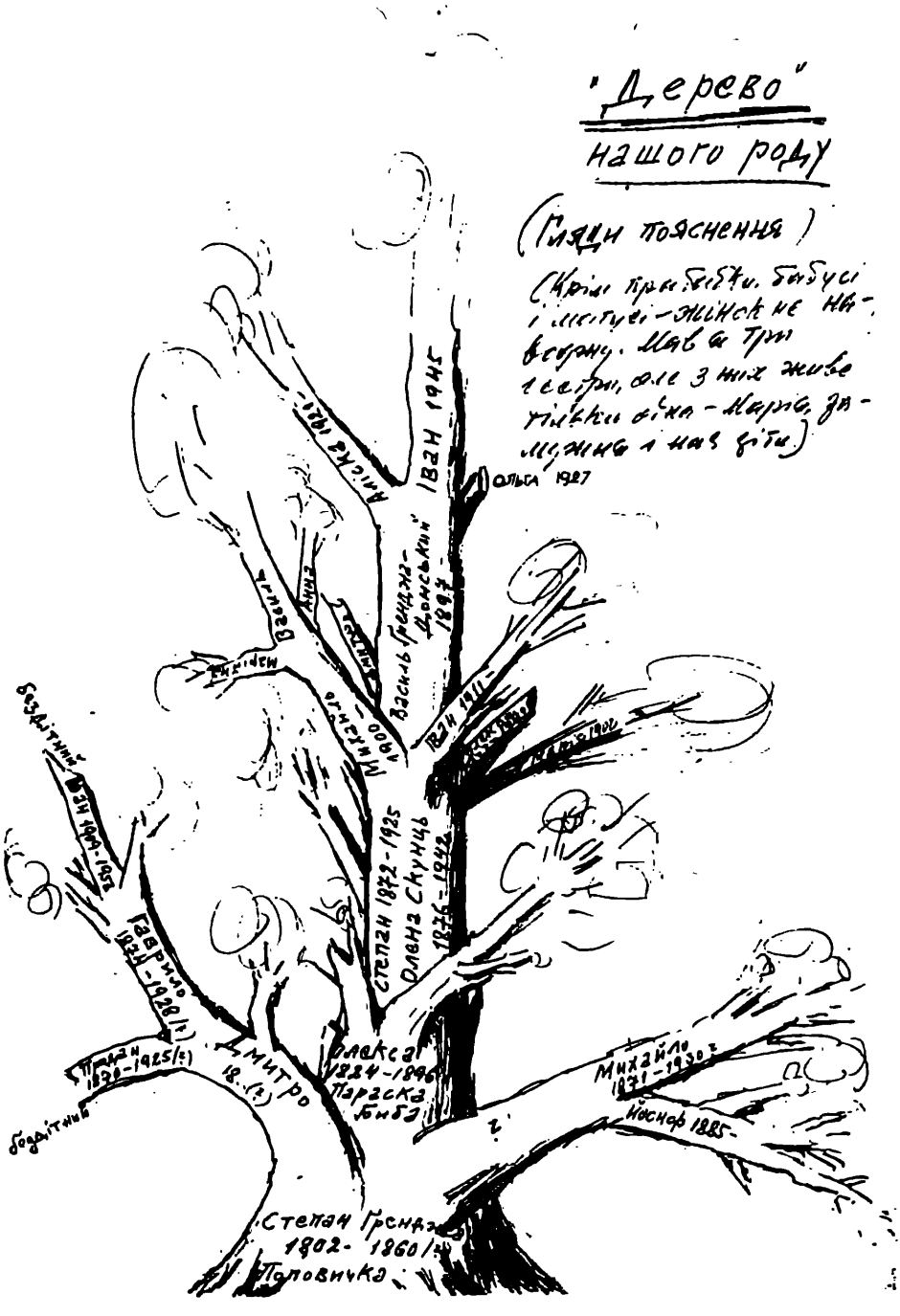

Рисунок поета

бі носа. Мабуть була вона в стані або безрадної каліки, або ненормальної старухи.

Цей хлопець мусів бути надзвичайно енергійний і відважний. Довго він не витримав біляцієї старухи і з Молдавії втік на Закарпаття до села Волового, де приєднався до полонинських чабанів-вівчарів. Чабани радо прийняли між себе здатного хлопця. На полонинах та на зимівках він пробув кілька років, аж поки не одружився з моєю прабабусею на прізвище Попович. Вона теж мусіла бути дівчина не з нашого села, бо в нас Поповичів немає. Нову кріпацьку сім'ю - очевидно - зареєстрував волівський поміщик.

Мій прадід мусів бути людиною розумною, з доброю пам'яттю. Знав усю Службу Божу напам'ять і одного разу, будучи в церкві, побачив, що піп не так служив, як належалося - чи там що випустив з тексту, чи щось не так відправив. Прадід після Служби звернув попові на це увагу, але той дуже на нього за це розсердився. Коли у прадіда померла дитинка, піп відмовився її поховати. Прадід тоді пішов у ліс, вирубав дерево, зробив домовину, сам викопав яму і сам і поховав свою дитину і поставив на гробі хреста. Потім взяв вівсяного хліба в торбу і поїхав до Владики і розказав йому усю пригоду.

Владика заставив прадіда відслужити Службу Божу, щоби переконатися, чи він дійсно так добре знає, як має служитися. Прадід Службу відслужив, а тоді Владика сказав йому:

- Їдьте додому, там попа вже не буде...

І дійсно, коли прадід вернувся до села, попа вже там не застав.

Скільки дочок він мав, не знати, але мав трьох синів, між ними і мого діда Олексу, що вродився 1824 року. Прадід помер у 1860 році.

Дід Олекса був добрим дарабашем-плотогоном. Під час повені грянула дараба[1] нижче Хусту на Тисі до скелі, зломила керму-опачину. Його товариш скочив у Тису, щоб переплисти, але втопився. Мій дід не тратив нервів, сидів на дарабі, прив'язавшись до жердини,[2] на якій висіли бесаги[3] з харчами. Вирятувався тільки в місті Солноку в долішній Угорщині, звідки два тижні йшов пішки додому.

Мав він самі доньки і лише під старість народився йому син Степан - мій батько - в 1872 році. Помер дід 1896 року. Мав тоді 72 роки. Помер, як моя мама була вагітна зі мною. Мама оповідала, що дуже очікував внука, але не діждався. Бабуся Параска, з дому Биба, ще жила кілька років і мене няньчила. Пригадую її добре, хоч я мав тільки три роки, як вона померла.

Епархія Мукачевска.
Munkácsi Egyházmegye.
Намѣстническій соборъ: Ökörmező
Esperesi kerület:
Полит. округъ: ökörmezői
Járás:
Число: 12 3.-1939.
Szám:

Вытягъ изъ матрики

КРЕЩЕННЫХЪ И МИРОПОМАЗАННЫХЪ

Kivonat a KERESZTELTEK ÉS BÉRMÁLTAK anyakönyvéből

Села: Ökörmező — Község: | томъ: II. — kötet | сторона: 1. — lapszám: | бѣж. ч.: 20. — folyószám:

Крещеннаго: — A kereszteltnek:

День, мѣсяцъ и рокъ: Éve, hónapja és napja	рожденія 1872. IV.-23. т. е. дня a születésnek szóval: exerunydexsázkettedik év április 23.-án
	крещенія и миропомазанія 1872. IV.-24. a keresztelés és bérmálásnak
Имя Neve	István
Вѣроисповѣданіе: Vallása: gör. kat.	полъ: neme: fiu
	ложе: származása: törvényes
Мѣсто рожденія: Születési helye: Ökörmező	полит. окр.: járás: ökörmezői

Родителей: A szülők:

имя и прозвище, вѣроисповѣданіе, вѣкъ, занятіе, мѣсто рожденія и пребыванія: vezeték- és keresztneve, vallása, kora, állása, születés- es lakóhelye:	Gredzka Elek gör. kat. Biba Piroska gör. kat.
Воспріемники: Keresztszülők:	Szkunx Polánya gör. kat. Biba Anna gör. kat.
Породиа ассистентка: Szülésznő:	/
Имя и достоинство крестившого: Keresztelő es berm. lelkesz	Csopey Dénes, gör. kat. lelkész
Примѣчаніе: Megjegyzés	/

Удостовѣряю, что сей вытягъ дословно — ~~по содержанію~~ — отповѣдаетъ оригинальной записи.
Igazolom, hogy jelen kivonat az eredeti anyakönyvi bejegyzéssel szószerint — ~~tartalmilag~~ — megegyezik.

Греко катол. парохіальный ~~уряд~~ нъ Ökörmező
Gör. kat. lelkészi hivatal
дня 1939. szeptember 15.-én
kelt

Szopkó János
- гр. кат. духовникъ. — gör. kat. lelkész.

Kálmán Emrő. Kiadványai és Ungvárt. — Az egyházmegyei iroda kiadványa.

Mihavcsik-nyomda, Ungvár

Метрика народження поетового батька

ВИТЯГ ІЗ МЕТРИКИ ХРЕЩЕНИХ І МИРОПОМАЗАНИХ

Єпархія Мукачівська

Округа: Волове

ч. 123-1939.

Село: Волове, том: УІ, сторона -, біж. ч. 20.

Хрещений:

День, місяць і рік народження:	23-го квітня 1872 р.
День, місяць і рік хрещення і миропомазання:	24-го квітня 1872 р.
Ім'я:	СТЕПАН
Релігія:	Греко-кат.
Стать:	Хлопець
Походження:	Законний
Місце народження:	Волове, політ. округа: волівська

Батьки:

Ім'я і прізвище, релігія, вік, заняття, місце народження і мешкання:	Олекса Ґренджа, греко-кат. Параска Биба, греко-кат.

Хресні батьки:

Поляна Скунць, греко-кат.

Анна Биба, греко-кат.

Священик: Денис Чопей, греко-кат. священик

Потверджую, що цей витяг погоджується дослівно з оригінальним записом.

Греко-кат. парохіяльний уряд у Воловому, дня 25-го вересня 1939 р. Іван Сопко, греко-кат. священик; Печатка.

Переклад з мадярської мови

Munkácsi Egyházmegye.
Esperesi kerület: Ökörmező.
Járás: ökörmezői
Szám: 287-1941.

Az 1939.évi IV.t.c.végrehajtása céljára illetékmentes.

Kivonat
a kereszteltek és bérmáltak anyakönyvéből

Község: Ökörmező. kötet: VI. lapszám: 1. folyószám: 63.

A kereszteltnek:	Éve, hónapja és napja	a születésnek 1874. X.-16. szóval ezeregyolcszázhetvennegyedik év október hó 16-án — a keresztelés és bérmálásnak 1874. X.-18.
	Neve	Ilona
	Vallása: gör. kat.	neme: leány — származása: törvényes.
	Születési helye: Ökörmező	járás: ökörmezői.
A szülők:	vezeték- és keresztneve, vallása, kora, állása, születés- és lakóhelye:	Fekunx László gör. kat. Tvárina Anna gör. kat.
Keresztszülők:		Kovács Szimeon József gör. kat.
Szülésznő:		/
Keresztelő és bérmáló lelkész		Csopey Dénes gör. kat. lelkész.
Megjegyzés:		/

Igazolom, hogy jelen kivonat az eredeti anyakönyvi bejegyzéssel szószerint — ~~tartalmilag~~ — megegyezik.

Gör. kat. lelkészi hivatal Ökörmező

Kelt 1941 július hó 29-én

(P. H.)

Kopkó László
gör. kat. lelkész.

Unio—Miravcsik, Ungvár.

Az egyházmegyei iroda kiadványa. — Utánnyomás tilos.

Метрика народження поетової мами

ВИТЯГ ІЗ МЕТРИКИ ХРЕЩЕНИХ І МИРОПОМАЗАНИХ

Єпархія Мукачівська
Округа: Волове
Ч. 281-1941.

Для переведення закону ч. ІУ. з 1939 року, звільнене з податку.

Село: Волове, том УІ, сторона: - , біж. ч. 63.

Хрещена:

День, місяць і рік народження:	16-го жовтня 1874 р.
День, місяць і рік хрещення і миропомазання:	18-го жовтня 1874 р.
Ім'я:	ОЛЕНА
Релігія:	Греко-кат.
Стать:	Дівчина
Походження:	Законна
Місце народження:	Волове, окр. волівська

Батьки:

Ім'я і прізвище, релігія, вік, заняття, місце народження і мешкання:	Василь Скунць, греко-кат. Анна Іванина, греко-кат.

Хресні батьки:

Йосиф Гримут Ковач, греко-кат.

Священик: Денис Чопей, греко-кат. священик

Потверджую, що цей витяг погоджується дослівно з оригінальним записом.

Греко-кат. парохіяльний уряд у Воловому, дня 29-го липня 1941 р. Іван Сопко, греко-кат. священик. Печатка.

Переклад з мадярської мови

Батько мій одружився з матусею Оленою, з дому Скунць, на початку 1895 року.

ДИТЯЧІ РОКИ

Про рід своєї мами поет не згадує нічого в своїх спогадах й нотатках, тож ніяких інформацій не маємо. Поет народився 23-го квітня 1897 року. Про свою появу на цьому світі та ранню молодість згадує він у короткій автобіографії з 1928 року: *

> Батько мій, Степан, одружився молодим і точно мав двадцять п'ять років, як я вперше почав плакати. Батько в мене був дуже гарний. Малим хлопцем я все молився, щоб і в мене були такі сині очі, як у батька, бо мої були і є як у кота - сірі. Спробую батька змалювати: гарний, стрункий, трохи вищого, за середній, росту. Волосся чорне, а очі дивно-сині, як синє небо. Вуси біляві, тобто "жовті". Якась дивна примішка. Цю прегарну красу задержав він до тридцять п'ятьох років свого життя, бо пізніше праця і недуга знищили його разом з красою. Тоді, коли ненька, яка не була поганою, була завше сумною, ніколи в житті не чув я, щоб співала, а тільки ридала, - батько мій був веселий, як соловейко в полі. Бувало, як косить цілий день то цілісінький день співає, аж ліси дзвенять. А голос у нього був чудовий. Було, сусіди-косарі перекликують з ґруня і просять його, щоб іще співав. Мав він теноровий голос. Мене він учив співати, а я його дуже радо слухав. Його поводження впливало на мене, що й мало наслідки на мій дальший розвій.
>
> Батько мене дуже любив і всюди за собою тягнув: я був з ним почавши від третього року життя, на сінокосах, з ним спав разом на оборозі або в отаві, з ним разом і звірів диких відганяв від бараболь чи вівса. Батько жартує, бавиться зі мною й оповідає мені казки, а далі починає чудово співати верховинські вівчарські пісні, аж доки я не засплю. А рано - він тільки береться за косу і починає співати, а я в ряднині підходжу і любуюсь. Так, бачите, мені не мати співала, а батько.

---

* Ця автобіографія появилася друком у збірці поезій "Тернові квіти полонин", Харків, 1928 року. Подаємо тут тільки уривок.

Але я трохи збіг із дороги. Мушу ще вернутися до свого народження. Знайте, що я вродився неживим. А що я тепер віршомазом,то можу завдячувати тільки тій бабі, що там асистувала і мною піклувалась.

- Попробуймо, - каже - в холодну воду положити його.

Так і зробила, але я все собі неживий. Тоді намочила старуха рушник і давай бити мене по спині та по грудях. Таке, вибачте, свинство я вже не міг видержати й зачав плакати.

- Живе! - гойкнула[4] старенька й тоді завинула мене в пеленки.[5] Не справляли мені ні бенкетів, ні всяких церемоній, а понесли й охрестили.

Мій дитячий вік пройшов весело біля батька. Він працював, мозолив ціле літо, але все був у гуморі. Читати, писати він не вмів, але зате мав таку пам'ять, що міг пригадати собі події, що стались перед роками. Дуже багато казок вмів мені розповідати. Йому можу завдячувати, що він мене навчив самостійно думати.

А в своїх спогадах пише поет далі так:

Матуся оповідала, що я тільки третього року почав говорити, вже думали, що я німий. Тоді під язиком лікар підрізав мені оболонку і я зразу прорік слова. Своїми персами годувала мене матуся до півчетвертого року, бо було таке повір'я, що доки плекає дитину, доти друге не народиться. Справді, брат Михайло випадково молодший від мене на чотири роки. Вже й сам пам'ятаю, як я носив за матусею стільчик, щоб собі "поссати солоденького маминого молочка".. (Мабуть через те в мене таке залізне здоров'я, думав я собі, особливо в концтаборах). Хоч часто і по зубах дістав, як її вкусив зубами, хоч і наївся "токанчику з коров'ячим молочком",зате на завершення поліз до мамчиних грудей...

Найбільше зі мною зайнявся сліпий, старий дядько Василь Шемет, бо мої батьки були по роботах. Це був повдовілий чоловік моєї тітки (найстаршої сестри мого батька), вже й сам старик, до того ще й осліп. Він жив у нас і грався зі мною та доглядав як міг - бідолаха— сліпець. Знав багато чудових казок і я його залюбки слухав. Може й через те, що був сліпим, оповідав мені так багато, щоб я не робив збитків та не бігав сюди-туди. Щоднини я йому докучав:

- Діду, кажіть казку...

Сліпого дядька Шемета я водив і на прогулян-

Munkácsi Egyházmegye.
Епархія Мукачевска.

Esperesi kerület: Ökörmező
Намѣстническій соборъ:
Járás: Ökörmező
Полит. округъ:
Szám: 249 – 1942.
Число:

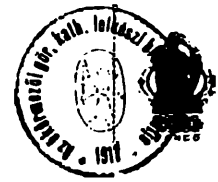

Házassági anyakönyvi kivonat
Выпись изъ матрики браковѣнчанныхъ

Község: Ökörmező kötet: XII lapszám: — folyószám: 11.
Села: томъ: — сторона: — бѣж. ч.:

A házasságkötés éve, hónapja és napja: 1895. VII. 16-án azaz: a mi julius tizenhatodikán
День, мѣсяцъ и рокъ бракосочетанія: т. е. дня
házasságot kötöttek. — были браковѣнчанны.

A házasulók — Браковѣнчанныхъ

	Vőlegény — Женихъ	Menyasszony — Невѣста
vezeték- és keresztneve, foglalkozása: имя, прозваніе, званіе:	Apendrea Iván	Srkunz Olena
születési helye: мѣсто рожденія:	Ökörmező	Ökörmező
lakhelye: мѣсто пребыванія (улица, час. дому):	Ökörmező	Ökörmező
vallása: вѣроисповѣданія:	gör.-kat.	gör.-kat.
kora: — лѣтъ:	24 éves	17 éves
állapota — семейное состояніе: szabad (nőtlen) — свободенъ-а	nőtlen	(nőtlen) hajadon
özvegy: вдовецъ-вдова:	—	—

Szüleinek vezeték- és keresztneve, vallása, foglalkozása: Имя, прозваніе, вѣроисповѣданіе, званіе родителей:	Apendrea Olexa gör.-kat. Biba Barbara gör.-kat.	Srkunz Vaszily gör.-kat. Ivanina Anna gör.-kat.
A tanuk neve: Имя свѣдѣлей:	Cendra Iván, Bachán Péter.	
Kivoltak-e hirdetve? Оглашены были: (сколько дисциплинъ)	I. hirdetve	II. vollak. III.
Egyéb lelkész: Священникъ бракосочетавшій:	Kerekes Antal.	
Megjegyzés: Примѣчаніе:		

Igazolom, hogy jelen kivonat az eredeti anyakönyvi bejegyzéssel szószerint — tartalmilag — megegyezik.
Удостовѣряю, что сія выпись дословно — по содержанію — отповѣдаетъ оригинальной записи.

Gör. kat. lelkészi hivatal Ökörmezőn,
Греко-кат. парохіальный урядъ въ
kelt 1942. szeptember 12-én
дня

(P. H.) (М. П.)

gör. kat. lelkész. — гр. кат. духовникъ.

Ilsio. Ungvár

Az egyházmegyei irodа kiadványa. - Изданіе Епарх. Канцеляріи въ Ужгородѣ. - Uzhhorod Ukraine

Метрика шлюбу батьків поета

ВИПИС ІЗ МЕТРИКИ ШЛЮБУ

Єпархія Мукачівська

Округа: Волове

Ч. 249-1942.

Село: Волове, том: XII. сторінка: - , ч. 11.

День, місяць і рік шлюбу: 16-го липня 1895 р.

Молоді:

	Жених:	Невіста:
Ім'я, прізвище і заняття:	Степан Ґренджа	Олена Скунць
Місце народження:	Волове	Волове
Місце замешкання:	Волове	Волове
Релігія:	Греко-кат.	Греко-кат.
Вік:	24 р.	17 р.
Стан (неодружений, вдівець)	Неодружений	Неодружена

Батьки:

Ім'я, прізвище, релігія, заняття:	Олекса Ґренджа греко-кат.	Василь Скунць греко-кат.
	Параска Биба греко-кат.	Анна Іванина греко-кат.

Свідки:

Іван Цендра, Петро Пацкан

Чи були оголоски? Оголоски були.

Священик: Антал Кечкеш

Потверджую, що цей випис дослівно погоджується з оригінальним записом. - Греко-кат. парохіяльний уряд у Воловому,12-го вересня 1942. - Іван Сопко, священик. Печатка.

Переклад метрики шлюбу з мадярської мови

Метрика народження поета

Kiállítási díj: 2 P —
Bélyegdíj: 1 P —
Bemutatva nyilvt. 400/1931. a.
Azonossági szám: 2

Máramaros vármegye

anyakönyvvezető

Születési anyakönyvi kivonat.

Folyószám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	A születés ideje (év, hó, nap)	A gyermek utóneve, neme, vallása	A szülők: családi és utóneve, állása (foglalkozása), lakhelye	vallása	életkora	A születés helye, ha a születés nem az anya lakásán történt	Aláírás előtti esetleges megjegyzések. Aláírások.
79.	1897. április 24.	1897. március 23.	László fiú gkath.	Szendrea István földmüvelés napszámos	gkath.	25		A Szendrea István bejelentő Rostás Miklós a.k. anyakönyvvezető
				Sikura Ilona leánya	gkath.	21.		
				Ökörmező"				

Utólagos bejegyzések. — Kiigazitások.

Szülők neve gyermeknek kijavitva „Szendrea-Donskij"-ra. Kárpátaljai főkormányzóság 1927 évi 34.116/27 sz. alatt 1927. dec. 10-én

Bizonyitom, hogy ez a kivonat a „Ökörmező" anyakönyvi kerület születési anyakönyvével (betüvel) megegyező.

Kelt Ökörmező 1929. IX. 23.

anyakönyvvezető

11. r. sz

M. kir. Állami nyomda Budapest, 1929 — 1249

Kiállítva az A. U. 115. §-ához.
10 darab ára 12 fillér.

ВИТЯГ ІЗ МЕТРИКИ НАРОДЖЕНИХ

Жупа: Мараморош.

Число: 79

День, місяць і рік запису: 24-го квітня 1897.

День, місяць і рік народження: 23-го квітня 1897.

Ім'я, стать і релігія дитини: ВАСИЛЬ
хлопець
греко-кат.

Ім'я і прізвище батьків, заняття, місце замешкання, релігія, вік: Степан Ґренджа
Землероб
греко-кат.
25 річний

Олена Скунць
господиня
греко-кат.
21 річна
Волове

Підписи: Х - Степан Ґренджа, зголошуючий
Міклош Рошташ, писар

Примітки - Поправки:

Прізвище дитини виправлено на "Ґренджа-Донський" на основі закону Карпатського уряду ч. 34,116/27 з дня 10-го грудня 1927 р.

Підтвердую, що цей витяг погоджується із змістом оригінального запису.

Волове, 23-го вересня 1939 р. Підпис. Печатка.

Переклад метрики народження
поета
(з мадярської мови)

ки. Одного разу дійшли ми до потічка,який був більш глибоким ніж широким. Протікала туди вода "від Шмілової Мочарі" в напрямку до Ріки.[6] Води було там інколи дорослій людині до коліна, а подеколи і до пояса.

Привів я дядька Шемета над цей потічок і кажу:

- Діду, зробіть широкий крок і переступіть ярок, бо у вас довгі ноги, а я перескочу.

Я справді перестрибнув, а бідолашний дядько Шемет опинився в потоці.

Знов одного разу кажу я дядькові Шеметові:

- Діду, ось коробка сіркачів (тодішні сірники із смердячою сірчастою голівкою).

А він мені на те гукнув:

- Лиши їх там, де вони є зараз!

Діда я не послухав. Взяв сірники, чкурнув із хати і побіг під копицю соломи. Там почав запалювати і, не хотячи, підпалив копицю соломи... На щастя, недалечко люди драницями(ґонтами) покривали нову тітчину хату, де й мій батько працював, з даху швидко побачили пожежу.

Пустої верховинської землі під полонинами і в селі в тата трохи було, теж і по дві-три худібки, одначе свого хліба ніколи не вистачало більше чим на півроку. Треба було отже не тільки хліба докуповувати, але й податки панам заплатити. Через те батько щороку влітку працював лісорубом, часто в Галичині, в Семигороді, а навіть в Боснії. Навесні й осінню був дарабашем-плотогоном на Ріці й Тисі, взимку працював при звожуванні колод. Все ж у липні-серпні обов'язково був дома, щоб накосити сіна.Під полониною "Миршею" у "Прохіднім" була в нас сіножать, а навіть курна хатина без печі та стайня-зимівка, яку ще побудував мій дід."Затінею" звалася ця наша сіножать, сюди батько щороку брав і нас, дітей, з собою, щоб було кому доглядати корівку при сінокосах. Матуся щоднини верталася в село, готувала на другий день харчі і другої днини приносила та помагала сушити і згрібати сіно. Для неї була це вичерпуюча робота, бо "Затінь" від села була самою рівниною на п'ять кілометрів, а берегами ще на два до того.

Дуже любив я літувати на цій "Затіні",звідки був чудовий вигляд і на "Миршу", і на "Кам'янку", і на "Ґропу", а навіть на далеку Боржаву.

Гуляв я по ґрунях і самотою. Десь чотири-або п'ятирічним хлопцем пустився я і в полонину

"Миршу", але заблудив, аж собака мене віднайшов за нюхом. Гірську природу, - гори і полонини, дикі квіти, сріблясту воду в бистрому потічку, що стікав з "Мирші", - я вже тоді прямо обожував. Тільки недалечкого "Вовчого потока" боявся, бо справді думав, що там повно вовків.

Любуючись співом батька, косарі по узбіччях заохочували його:

- Штефане, кинь косу і співай, ми тобі готові потім помогти.

Цю поготівну поміч батько ніколи не використав, косив сам і... співав. А вечорами, лаштуючи нам, дітям, вечерю, співав нам коломийки, старинні вівчарські пісні...

Брат батька, Михайло, згадує про поета в кількох милих епізодах із їхніх спільних дитячих років: *

"Одного разу послали нас у Затінь копати картоплю із Василем. Ми вийшли раненько, поки було холодно. Ми копали, а як сонце припекло,то каже мені Василь:

- Ідім на ягоди.

- Та я не проти, - кажу йому, - аби тільки не копати...

Але тих ягід так багато не було і скільки назбирали, тільки й поїли. Ходили сюди-туди - ану ж може он там май є...[8]

Час минав. Торбинку свою ми повісили на смереку, в ній було трохи овечої бриндзі завито у папір, пару варених картопель і вівсяний ощипок ("ощипок" тому, що його не можна ножем різати як інший хліб, а мусай[9] щипати, а він твердий як камінь), і дві головки часнику із "пір'ям". Поки ми туди блукали, сої[10] дзьобами продовбали торбину і все поїли, лишили тільки вівсяний хліб і часник. Зачали ми помалу того ощипка щипати і часником заїдати, зуби у нас добрі, але то не йде, бо він дуже сухий - треба би води, ну, але біда, бо нема посудини,щоб її принести. Порадилися ми, йдемо до кирниці[11] під ясенем, а сонце пече! Сіли собі у холодок під ясенем, їмо той хліб і запиваємо водичкою. Трохи заїли, а Василь каже:

- Я трохи засплю, а ти сиди, а як буде сонце над онтою смерекою, ти мене збуди, чуєш?

- Добре, - кажу.

* Мову брата Михайла ми залишили в оригіналі, так як він це писав у листі.

Василь скоро заснув, а я собі ліг попри нього та й сам захропів. Скільки ми спали, не знаю, але Василь пробудився першим. Сонце вже було над заходом. Ми скоро схопилися, пішли копати, але вже не було часу, бо настав вечір і треба іти додому. Укопали яких 15-20 рядків. Прийшли додому то вже була ніч. Каже Василь по дорозі:

- Щоб ти не казав, що ми не докопали. Я сам буду говорити, а ти мовчи.

- Добре, - кажу. - Але що буде, як хтось скаже татові?

- Не бійся нич,[12] ми десь підемо тай докоплемо.

Прийшли ми додому, а мама каже:

- А що ви ся так упоздили,[13] хіба малий день був?

Каже Василь:

- Дуже було твердо, бо засохла земля...

- А може ви не докопали?

- О, докопали!

- Ну, глядіть!

Але картопля була недокопана аж до сінокіс. У нас вже дрожала шкіра, але було запізно. А коли ми вийшли косити і коли тато побачив, що картопля недокопана, то нам добре дісталося за брехню і що пропало пів ниви картоплі.

Одного разу лишив нас тато у "Затіні". Ми там мали таку зимівочку, яка ще й тепер стоїть. Тато поїхав по ропу, так звану солену воду, до Шандрова за Хустом на 25 кілометрів. Кожний хозяїн мав бочки, у яких він вивозив ропу, щоб не треба купувати сіль для себе і для худоби на цілий рік, бо то не коштувало гроші, яких дуже було мало. А на то треба було стратити один тиждень і вистачила на цілий рік і більше. І я ходив на ропу, поки ще мав свої коні.

І так нас двох лишив тато у "Затіні".Це було ранньою осінню десь коло 1910 року. Я мав десь коло 10 років, а Василь 13. Лишив на нас біля четверо худоби. Було ще треба і траву косити і сушити та й косити отаву. Я пас худобу, але мусів і братові помагати коло сіна.

Одного разу зрання він каже:

- Іди до Крйоки на сливи, бо тепер туман-мрака і ніхто тебе не побачить.

Я скоро взяв торбину, десь у три літри і - давай! А на відході каже Василь:

- Іди долі звориною, щоб тебе старий не побачив, бо він скаже татові і дістанемо оба.

Я помалу підсунувся під сливи, а старий якраз косить отаву у саду, але тоді якраз клепле косу десь коло хати, чути стук молотка. Я довго не думав а, як кіт, видерся на добре рясну сливу і став пакувати торбу. Ледви нарвав пів торби, а лихий якраз несе старого під оту сливу косити отаву. Старий був трохи присліпуватий, як тепер я, але досліпав, що під сливою якісь свіжі сліди, бо убалена роса.[14] Старий зашкірив одно око, поклав долоню на лоб і дивиться горі сливою, але мене не бачить, бо слива густа і рясна. Я запер дух і сиджу на сливі. Що буде далі? Старий відкосив один вал, потім другий і йде за третим. Я думаю, як старий піде із третим валом, то я помаленьки злізу на отой нижній сук, а вже відти скочу і дам драла у зворину. Там вже дорога широка.

Але старий був трохи дальше від сливи упоперек, досліпав мене. Як крикне:

- А, злодію, ти там лізь долі![15]

- Я боюся, бо ви будете бити...

- Я і так буду бити, то тебе не обійде! - і взяв тичку, що фасолю тичать і давай по босих ногах! Я скоро із сучка на сучок і старий вже мене досягнути не може. Старий із тичкою у руках біжить ид[16] хаті за драбиною. Я помалу із сучка на сучок і вже на нижнім. Старий як побачив, що я вже нижче, кинув драбину та до мене із тичкою! Я брик на землю і на втікача. Старий хотів зловити, але не вспів, тільки два рази по спині добре потягнув мене, а по третє і тичкою жбурнув[17] за мною, але я вже був у зворині, тільки щастя, що не впізнав мене. Але біда, бо сливки всі розсипалися. Нема із чим іти додому а часу протяглося досить, поки я ще обійшов старого, щоб не спізнав мене.

Брат тим часом сіно гребе і корови повертає, а мене нема. Іде одна сусідка та й каже:

- А малий де, що ти самий і сіно гребеш і корови завертаєш?

А Василь каже:

- Десь пішов на горіхи.

- Я скажу татові, щоб го[18] набив... - каже жінка.

Приходжу я до брата з пустою торбою.

- Де ти був, волоцюго, пів дня стратив і слив не приніс?!

Взяв прут і таки добре вишмарив[19] мене.

Жінка пішла у село і стрінула тата та й каже:

- А той старший хлопець у вас дуже порядний - і сіно гребе і корови завертає, а того малого бийте, бо не хоче слухати.

Як прийшов наш тато, запитав, чи то правда. Брат сказав, що він мене пустив на горіхи. Тато теж трохи відлупив, а про ті нещасні сливки і спомину не було, тільки я за них три раз був битий і не з'їв ані одної.

Дуже багато було таких випадків. Наприклад, як ми били оси...* Ти про це знаєш, думаю.

Одного разу наш тато пішов за ріку косити і взяв і Василя. Тато його дуже любив і все і всюди брав його із собою. У тата був такий широкий черес, може ти його бачила у гуцулів. Тоді ще всі люди носили такі кожані[20] череси. Вони служили їм замість кишені - туди вкладали годинник (коли хто мав), ножик і подібні речі. Грошей паперових тоді ще було дуже мало, а лише самі срібла - так і називалися - срібні.

Черес зшивався такими ремінчиками, як на черевиках шнурки, тільки трохи товщі,[21] то як чоловік добре його зашнурував і зв'язав, то із нього не смів випасти ані сотик.

Тато якраз продав воли і то не свої, а жидівські, бо не мав своїх, а гроші ще не дав жидові, бо хотів купити другі май малі,[22] знову на спілку із жидом. Тих грошей було около 250 -300 срібних. Як сонце пригріло, тато зняв черес і поклав коло торби і косить далі. А Василь взяв черес, розв'язав, розшнурував і вибрав всі гроші. Приніс у шапці піску від ріки і став перемішувати пісок із грішми і травою і робив таку копицю. Він мав тоді десь около три роки. На щастя ані один срібний не пропав."

---

* Див. Твори В.Г-Д., том III, ст. 416.

В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Батько поета був вповні неграмотним і підписувався лише "хрестиком", як зайшла потреба. Зате, щоб його на лісовій роботі різні шахраї та підпанки не обкрадали, то з власної пильності добре вивчив не лише самі цифри, але й умів собі вирахувати навіть "кубики". З цього він завжди був дуже гордий.

При одній нагоді зустрів поетового батька староста села, старий Липей (батько розбійника Ілька Липея) і запитав його:

- А ти свого сина чом не записав до школи? Мій Ілько вже два тижні в школі.

- А я й забув за те, - відповів Степан.

- Ну, роби, як хочеш. Ані попа, ані дяка з нього не буде, а скотарити, дараби гнати та косити може й неграмотним.

- Ні, до школи він повинен ходити! - відповів батько поета. Він собі, мабуть, пригадав, як йому було важко жити на світі неграмотним.

Продовжає поет далі у своїх споминах:

> В такому великому селі як Волове, та ще й у центрі району, до якого належало 27 громад, була тільки єдина початкова церковна школа, все ж українська. Закладали тоді й мадярську початкову школу для дітей урядовців та жидів, - приманювали туди й українських дітей, одначе українські селяни, самі майже вповні неграмотні (на пальцях двох рук можна було порахувати тих, що сяк-так уміли читати), клали якийсь відпір. Хоч і не була то національна свідомість в повному значенні того слова, все ж був то спротив і ненависть супроти тих, що їх гноблять та денаціоналізують.
>
> В цій українській школі вчителював "півцоучитель" Денис Бокотей, родом десь із околиці Білок. Хоч ані він не був вповні національносвідомим, все ж на ті часи багато зробив, навіть своїх дітей не пустив до мадярської початкової школи.
>
> Коли батько мене увів до школи, Бокотей покрутив головою і сказав:
>
> - Спізнилися, Степане, адже самі бачите, що школа вже переповнена.

Волове, рідне село поета, в 1920-их роках

Тато почав упрошувати, учитель роздумував і потім сказав:

- Знаєте, що? Зробіть лавичку[23] і принесіть завтра до школи. Посадимо його десь у куток.

Підійшов до столу, взяв книгу і записав мене до першої кляси (школа була шестиклясна).Не пригадую точно, скільки нас там було всіх, але десь біля сімдесятеро напевно було.

Батько поспішав додому. Ще тієї днини розколов відрізок колоди, сокирою трохи обтесав, потім великим свердлом провертів чотири діри і забив туди ніжки.

Другої днини, вже зранку, приніс батько ту лавку до школи, взявши й мене з собою. Коли учитель побачив те страховище, трохи усміхнувся, але, не бажаючи собі образити мого тата, прийняв ту лавку. Як тільки батько відійшов, учитель лавку наказав викинути зі школи. Шестиклясники потім винесли її до дровітні[24] на топиво, а мене Бокотей посадив на порожнє місце першої лавки. Тих порожніх місць постійно прибувало, бо хтось з дітей захворів чи зледачів на втіху деяких батьків. Батьки й самі на день -два затримали учнів вдома чи то з коровами піти в осени або навесні, чергуючися з іншими,або на якусь домашню роботу. Таким чином я мандрував з лавки до лавки на вільні місця. На біду школу навістили хвороби - кір та задавка й інші пошесті (дифтерія, скарлятина тощо) - бо тодішні начальства мало дбали про народне здоров'я, особливо про здоров'я "бунтівничого"верховинського населення, і чимало дітей померло. Так я вже мав вільне постійне місце в лавці.

В першій клясі я був чи не найгіршим учнем. Букви прочитати я вмів, але сполучувати їх у склади та слова я ніяк не міг. Про причину я додумався пізніш: моя відсталість полягала в тодішній нездарній системі - крім прочитання певної букви треба було її ще й показово відмітити. Так, наприклад, прочитавши букву "г", рівночасно зі звуком треба було пальцями показати на ґудзик; при букві "к" покласти на голову долоню і зробити неначе у півня гребінь; при букві "н" - зловитися великим і показним пальцями за кінчик носа... Це було таке складне і для першокласників незрозуміле, адже всю увагу треба було звертати на ті показні значки. Згодом, через кілька років, цю дурну систему на превелику радість не лиш учнів, але й педагогів, шкільне начальство Мадярщини скасувало.

Після закінчення шкільного року я поніс на літо у "Затінь" не тільки мій перший "Буквар",

але й читанку з наступного навчального року, яку я дістав від Бокотейового сина Кирила.Тут, ходячи з коровою та ялівкою, без того, щоб робити рухи з показуванням значків ("півнів" та "ґудзиків"), сам від себе прийшов на те, як складати букви у слова. За ті два місяці вакацій перечитав може разів десять не тільки ті дві книжки, але й пошарпаний старий календар з року 1903-го (це число неначе й тепер бачу перед очима), який матуся принесла в "Затінь" від куми Путрашихи, щоб було до чого завивати сир та масло... Тільки раз дістав я від батька березовим прутом по руках:

- Та пропали б ті твої книжки, он, ялівка у вівсі! Робить шкоду, а він собі читає! Спалю ті книжки!...

Батько був обурений за те, що худобина робила шкоду і в картоплі і в капусті і в вівсі. Інакше не боронив мені читати. Навіть вибирав із череса всілякі посвідки, щоб я прочитав,одначе я, крім цифр, не второпав скласти ані одне слово.

- Чортзна, як це з тобою, - сварився батько - в календарі прочитаєш, а ці "цедулки" ні!

Відолаха батько не знав, що всі ті посвідки, підтвердження, документи були писані латинськими буквами мадярською мовою, яких я ще не пізнавав.

Вернувшися до школи в другу клясу, я, на велике здивування Бокотея, читав зовсім плавно.

- Хто тебе навчив, хлопче, так читати?

- Я сам прийшов на те, але значки показувати не вмію...

Бокотей мене зразу перевів до третьої кляси, до другої вже ані не записував.

Школу я надзвичайно любив і коли батько мені наказував іти з ним привезти сіно, привезти картоплю, урожай з поля тощо, зрозуміла річ,що в школу я в ті дні не пішов, - то я плакав...

В цій школі я скінчив шість кляс. Найбільше я намучився з молодшими річниками, бо вчителеві треба було помагати вчити менших, адже 70 учнів на одного вчителя - це було понад його сили. Інколи помагали йому і його старші діти, що ходили до середніх мадярських шкіл у Хусті, або до "препарандії" (семінарії) в Ужгороді, готуючись теж на вчителів. Але це були тільки короткі їхні вакації, або примушені "відпустки", посилаючи їх додому "по гроші" за навчання. Доки старий Бокотей назбирав грошей за харчування його дітей в інтернаті та за шкільне, син або доня пробули вдома і кілька

тижнів, помагаючи батькові в школі. Все ж,найбільше помагав йому я та другий визначний учень Михайло Карпа (пізніше став ляборантом в аптеці і власними силами вибився на урядовця; на жаль, алькоголь і, вслід за тим,туберкульоза понесли його молодим до гробу). Карпа мав ще молодшого брата, Олексу, надзвичайно талановитого різбаря, що вже тоді вирізував звичайним ножиком і різцем цікаві голови на дерев'яних люльках, коробочки тощо. Різьбу він полюбив назавжди, пізніше став із нього ще й теся-самоук, будував дерев'яні школи, церковці. Його цікава, невеличка церква в приселку Запереділлі стоїть і до сьогодні.

"ЛЕКС АППОНІ" В ПРАКТИЦІ

Сотні років гноблення мадярськими окупантами Закарпаття зруйнувало країну настільки, що при кінці 19-го століття вона вже стояла перед національною і соціяльною загибіллю. Окупант провадив насильну мадяризацію, забороняв народові говорити "по своєму". Закарпатці боролись з надзвичайними труднощами проти жорстокої насильної асиміляції, щоб зберегти свою мову, звичаї та народну словесність. Беручи до уваги ці обставини, треба з великим подивом дивитись на цю малу вітку українського народу,що не піддалася і затримала своє національне "я" протягом всіх цих років терору.

Один з найтяжчих ударів завдали мадяри закарпатцям своїм шкільним законом Аппонія з років 1902 та 1907, якими ввели мадярську мову у церковні школи на Закарпатті (державні школи були тільки з мадярською мовою) і цим цілком змадяризували українське шкільництво.

Пише поет у спогадах про ці роки:

> Здається, в році 1907 будапештський парлямент ухвалив денаціоналізаторський закон графа Аппоні, яким було знівечене шкільництво національних меншостей (крім хорватів, що мали автономію). Між іншими знищено й українське шкільництво. Українським школам скасували державні субвенції, їх могли втримувати тільки громади під доглядом церкви. Середніх шкіл вже й передтим не було, а тепер біда навістила й початкові школи. А навіть на цих греко-католицьких початкових школах завелась мадярська

мова як обов'язковий предмет. Українську мову витискали в кут. Спершу учбовий матеріял викладали три дні в тижні українською мовою, пізніш - після обіду, врешті - тільки в суботу. Постали мадярські державні школи, куди втягали й українських дітей. Чотири роки пізніше мій брат, якщо не хотів залишитися вповні неграмотним, мусів іти до мадярської початкової школи.

Така церковна громада була бідною для того, щоб утримати школу своїми коштами. Настали такі часи, що батьки дітей були обов'язані привезти віз дров, а хто не мав тягла, то учень щоднини мусів приносити хоч пів-поліна дровини на вогонь до церковної школи, щоб вона була отоплена. І самі вчителі перед злиднями втікали до державних мадярських шкіл, а ті, що залишилися, робили з любови до свого народу і сяке-таке існування їм забезпечувало дяківство. Таким робом шалена мадяризація провадилась плянново і при тому безпощадно. Уніятські священики принаймні на 90 відсотків гнали воду на млин мадярських денаціоналізаторів, а навіть і самі почали денаціоналізувати. Конкретно: третя українська єпархія з осідком у Гайдудорогу дала перекласти обрядові пісні, як от усю "Літургію Івана Золотоустого", "Вечірню", "Утреню" та інші на мадярську мову, залишивши при тому старі мелодії і вповні перейшла із старослов'янського ритуалу на мадярський. Заявила, що населення єпархії є "греко-католицькі мадяри". На головного мадяризатора каноніка Новака поповнено бомбовий атентат.

Та й ужгородсько-мукачівські владики,на чолі з такими маґнатами, яким був єпископ Фірцак, друг міністрів та мадярських графів, провадили діло до національної загибелі українського народу на Закарпатті.

Дійшло до того, що пізніше мадяри при асистенції уніятських єпископів та попівства заборонили і нашу рідну азбуку.

ПЕРШІ ЗАРОБІТКИ

Закінчивши шість кляс народної школи, піти далі на науку виглядів не було. Батько поета в цьому році простудився на лісовій роботі і дістав запалення легенів, а пізніше туберкульозу. Ця хвороба мучила його повних 18 років аж до 1926 року, коли вона й понесла його до могили.

Довгі роки хвороби батька, коли він мусів нераз місяцями лежати, спричинила велику нужду в родині. Дітей в родині було дев'ятеро - четверо дівчат та п'ятеро хлопців.* Надії на дальшу науку не було. Учитель Бокотей, бачучи невідрадні обставини у родині молодого хлопця, запропонував йому у себе працю. І так, 12-ти літнім хлопчиною поет став у ряди працюючих людей...

Пише поет про це та про наступні воєнні роки так:

> Намовив мене Бокотей, щоб я вступив до нього "на службу" за помічного дяка: читати Псалтир над мерцями, співати на похоронах, теж у щоденних найманих літургіях у церкві, за що парафіяни платили - попові один золотий (2 корони) та два бохонці хліба (білого), дякові пів золотого та один бохонець.
>
> Я не тільки ховав мерців, особливо в бідних приселках як Стригальнях, Поточині, Запереділлі, куди на десятки кілометрів не зробив дорогу ані дяк, тим менше піп, хіба що здерли з рідні високу оплату, щоб поїхати каретою або взимку саньми. Прибувши пішки додому, я повинен був ще накормити і худобу та коні, вичистити хлів, возити гній, пиляти та колоти дрова. Батько мій гнівався, кликав додому, щоб я, як первородний син, трохи поміг дома. Але я сказав, що в Бокотея маю сяку-таку книгозбірню, де я можу хоч вечорами щось прочитати. Крім то-

---

* Василь (189?), Михайло (1900), Марія (1902), Дмитро (1904?), Василина (1905), Параска (1909), Гафія (1910), Іван (1913) та Олекса (1922). З дівчат троє померло ще в дитячому віці (Василина втопилася в ріці 12-ти літньою дівчинкою під час повені). Тільки одна Марія дожила до дорослого віку. Її дочка Олена й внуки живуть у Воловому. Про Дмитра ("Митра") знаємо лише стільки, що був нездоровий від дитинства і помер трагічно в листопаді 1963 року. Брат Олекса загинув під час війни 20-ти літнім юнаком. Брат Михайло дожив до 81-го року життя і помер в 1981 році. Його сини й дочка та їх потомки живуть також у рідному селі Воловому. Сьогодні в живих є тільки брат Іван, що живе з родиною в Севлюші.

го, Бокотеїха давала мені достатньо наїстися (горох, квасоля, капуста), а вдома в батька інколи ані хліба не було, навіть не було за що купити ґазу до "сліпані" - лямпи без скла. Моя матуся за все своє життя не купила ані кілограма цукру, а Бокотеїха все ж інколи дала й горнятко солодкої кави з молоком. Вдома ми часто недоїдали. Всеньке літо ходили ми босаком.

Важка праця слуги для мене - дванадцяти-тринадцятирічного хлопчини - була над мої сили. Я витримав у Бокотея тільки два роки. Все ж багато скористав при допомозі його синів,що вміли і по-мадярськи. (В Бокотеїв вдома розмовлялося двома мовами). Бокотей для своїх дітей купував книжки з умовою, щоб діти їх прочитали. Потім були повинні переповісти зміст. Одначе діти Бокотея були ледачі до читання.Книжки перечитував я, потім сяк-так сказав їм короткий зміст (бо всього змісту я не розумів) і вони побігли похвалитися своєму батькові.

Здається в році 1912, від Бокотея взяв мене новий місцевий поштмістр за сільського листоношу. Не була це державна служба, ані "систематизоване" місце, був тільки поштмістр і його помічник, який мав, крім обслугування пошти, й фонди на кінний транспорт пошти з Нижнього Бистрого до Волового (30 км), а теж і на доручування пошти. Він мав право тримати сам коні і візника, але звичайно орендували[25] то інші, вимінюючи виснажені коні і по тричі за рік.

Я спав у конторі біля пакунів і запльомбованого мішка з листами та цінностями. Щоднини о годині 5-ій ранку будив мене візник, я йому видав всю пошту, потім сталеві двері залізної "коробки" поштового возу замкнув я на ключ,тоді знову трохи поспав, якщо не розбудила мене куховарка, щоб принести дров, які я ще вчора напиляв та наколов, або якщо не погнав мене хазяїн у городець з мотикою садити картоплю, копати городину або поливати квіти. Інакше, я помагав на пошті: перебирав та важив пакети, розділював виїздну пошту на сектори залізничих ліній, потім доїздну пошту собі розділив і пішов селом доручувати. А як було трохи вільного часу, то читав всілякі газети та журнали.

Поштмістр не мав дітей, але була там у них годованка, якась сирота, на два роки старша за мене, панна Бабціка Мольнар. Виховували вони її змалку і так само використовували її як і мене. Вона обслугувала телефонну централю,приймала і відсилала телеграми, через день приймала гроші, рекомендовані листи, пакунки. Інколи послали її помагати куховарці, а вечорами хазяї на прогулянках, по забавах, а бідна дівчина до десятої години біля апаратів. Працюва-

ла їм за харч та одяг.

Дуже тішилася вона тому, що принаймні я сиджу з нею. Вбігла до кухні, принесла мені коли не теплу вечерю (я був на службі без харчів - раз їв, раз не їв...), то хоч шматок пшеничного хліба, солонини, ковбаси тощо. Любила мене наче рідного брата, а може й краще. Я мав тоді років шістнадцять. Порадила, який одяг купити (тоді вперше мав я на собі міський костюм), купила мені білизну, навчила в'язати краватку. Цяцькалася зі мною, інколи й погладила мене мов мале хлоп'я, робила мені зачіску - радила, як зачісуватися.

Коли в 1914 році вибухла Перша світова війна і російські війська зайняли Верховину, пошта евакувала. Три місяці пробули ми в Дебрецині у східній Мадярщині. Не маючи роботи, я тинявся по місті, шукав греко-католиків мадярів, тобто змадяризованих русинів, знайшов їх в самому тому великому місті. (Біля Ніредьгази, Маріяповчі є їх ще більше). В Дебрецині говорив я з ними, був і на Руській вулиці (Орос уцца). Старші ще вміли сяк-так говорити по-нашому, але молодь вже була для нас пропаща.

Коли австро-угорське військо разом з німцями змоглися на наступ, прорвали фронт і вперли російські війська з Мараморощини, вернулися і ми з поштою. Вдома були великі зміни:все порозбиване, понівечене. В Запереділлі мою племінницю королівські гонведи[26] застрілили і вкинули у ріку Ріку. Труп плив яких 40 кілометрів, щойно в Горінчові добрі люди виловили її труп з води і поховали. Залишила сироти. Причина убивства була та, що коли в цей невеличкий гірський приселок увійшов 5-ий гонведський мадярський полк, козацькі частини відступали, але на їх хаті залишили російський прапор. Гонведи підозрівали жінку, що вона давала ним сиґнали російським військам...

Вішали селян на шибеницях в Торуні, в Прислопі та в інших селах бойківської Верховини - а теж і на Гуцульщині. Розстріли, страшне переслідування, побої, арешти та знущання невинних селян, яких інакше й не називали, тільки "муска" (москаль), були на денному порядку.

При допомозі Бабціки, цієї щирої дівчини на пошті, я почав заочно вчитися, щоб мати хоч чотири горожанки.[27] Дві мені зарахували, бо закінчив був ще в Бокотея шестикляcну початкову школу, що рівнялася крім початкової і двом класам середньої школи. Виписала мені потрібні підручники мадярською мовою, навчаючи мене й сама так як вміла та помагала вивчати ту, для

слов'ян, трудну мову.

Ще заки я вступив на пошту, був я вперше на галицькому боці Карпат і то в Осьмолоді, недалеко Вигоди, де батько працював лісорубом. Пішов я з дітьми у галицьку "Людвиківку"(теж недалеко Вигоди) в лісосадіння, де був зайнятий лісник на прізвище Підберецький, родом із сусіднього села Поляни. Після закінчення роботи підлітки верталися назад, а ми два з моїм другом і ровесником Василем Гримутом залишилися робити для польського графа мисливські стежки для полювання. Тому, що ми не мали досвіду з робленням "контрактів" на письмі, нас ошахрували. Сумно верталися ми додому, маючи всього по десять золотих (10 австро-угорських корон) зароблених грошей і то за все літо.

Моє друге, багато довше перебування в Галичині було для мене корисним. Я кілька разів був у м. Долині, в Болехові, в Гошеві, тут купив "Кобзар" Шевченка, календар, сонник. Навіть в році 1913, коли я вже служив на пошті, позиченим ровером поїхав у сусідню Галичину, що її границя від нашого села була на яких 25 кілометрів. Правда, хоч то й була одна монархія, кордон погранична сторожа добре стерегла. Навіть не дуже пускали ані на прощі до Гошева, а вже перенести з Галичини книжку чи тютюн - не дозволяли. За це суворо карали і конфіскували "товар" зразу на місці, не дозволяючи перенести ані "побожну" книжку. Мадярське начальство боялося галицьких книжок як вогню, у них все було "муска" - і люди і книжки... За тютюном лазили людям по кишенях і забирали від прочан книжки, а навіть як довідалися, що хтось вдома має, то й того тягли на відповідальність та забирали.

А ось тепер російські війська у Волівщині залишили чимало російських книжок. Пізніш тут стаціонували і галицькі "Усуси", ті залишили найбільше українських книжок: белетристику, календарі, співаники тощо. Наша азбука ще тоді не була заборонена, багато з молоді вміло читати, співати. На вечерницях, біля кудель та вишивання, оповідали, поспівали, посміялися, а інколи й дещо прочитали, найбільш із дурного сонника, хоч серед злиднів і страждань не дуже було до сміху, все ж були то свого роду літературні вечори, де переважала словесна творчість (казки, гуртові забави та ін.), а коли хтось мав книжку і вмів читати, то радо послухали.

В 1915 році, маючи вже горожанку, за намовою годованки Бабціки, я своєму шефові вніс "ультиматум": більше не буду дрова пиляти, в городці працювати та розношувати пошту - хочу

бути практикантом, навчитися на поштового урядовця, адже знаки "Морзе" я вже знаю, вмію вже висилати й приймати телеграму на апараті, теж обслуговувати телефонну централю (Бабціка навчила) та приймати рекомендовані листи.

Поштмістр на це не погодився, може й фондів на те не мав, тоді я залишив службу на пошті і вступив за адвокатського писарчука в місцевого адвоката д-ра Коломана Катрича.

НА ФРОНТАХ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Писарем в адвоката був я тільки два місяці, бо на осінь погнали й мене на заріз як гарматне м'ясо. З 12-им гонведським полком попав я на російський фронт, бідував всю зиму й літо 1915/16 р. Російський генерал Брусілов у червні 1916 року розпочав наступ і австро—угорські війська втікали суньголов. В серпні того ж року був я важко ранений, куля пройшла грудьми, провертіла легені на двох місцях. Коротко був я в шпиталі в Холмі, звідти попався до військової лікарні в південній Угорщині.Паралельно з тимчасовим шпиталем для австро-угорських ранених знаходився там і величезний табір для російських полонених офіцерів і вояків. Якраз із цього табору десь на півтора року раніш, утік російський генерал Брусілов, що тепер гнав війська центральних держав із Росії далеко на південь та на захід.

Полонених вояків водили на сільсько—господарські роботи поміщикам. Офіцери мали сякі-такі привілеї. Мали школи самоосвіти, курси мов, знаменитий хор. Тут, поперше в житті, почув я справжній великий хор російських вояків. Співали російські та українські пісні так прекрасно, що я був би біля колючого дроту залюбки стояв годинами. Так я і познайомився з полоненими і через пліт колючого дроту почав з ними брататись, зразу перекликатись, потім і говорити крадькома. Деякі були цікаві, звідки я вмію по-українськи, тоді я їм оповів про наш народ в Мадярщині, що тільки знав.

Полонені дуже бідували, терпіли голодом. З Волового панна Бабціка посилала мені це і те, теж мали ми і кращий харч. Через колючий дріт полоненим подавав я злишки хліба, сиру, сала, бо полонених годували погано. Потім і від офіцерів приходили, щоб купити їм цигарки, чай, мило, деякі прилади, рушники, папір, блокноти та інші потреби щоденного вжитку.

Одного разу під час такого мого "пачкуван-

В Будапешті, 1917 р.

ня" мене приловили, вигрожували, що пішлють на фронт, бо взаємини австро-угорських вояків із російськими полоненими були заборонені. Таких взаємин, правда, багато не було, адже мало хто вмів з ними договоритися. В мене зроблено трус - "чи нема якихось матеріялів, або чи не хоче якийсь новий Брусілов утекти з табору полонених..." Мене негайно післали у воєнний шпиталь до Будапешту, поперш до бараків-шпиталю імени "Княгині Авґусти", згодом до іншого шпиталю, який знаходився в палацу будапештської біржі. Тут я пробув більше року. На фронтах та в шпиталях навчився "ходити між дощем і не змокнути". Хоч давно вже був я вилікуваний,моя працьовитість (і трохи протекції) допомогли мені дістатися до канцелярії цього шпиталю в господарський відділ. Я працював і старався вчитися, бо записався екстерністом у торговельну школу. Шефлікар, слов'янин, на прохання господарського управителя лікарні, мене з милости тримав у числі пацієнтів, бо управитель потребував моєї трохи вже "фахової" праці. Тому при різних перевірках здоровельного стану ранених завжди мене він кудись "післав".

Все ж, одного разу й на мене прийшла черга. Вилікуваного дальше вже не змогли тримати в шпиталі, тому в листопаді 1917 року післали й мене "до кадри" в місто Еґер (північно - західня Мадярщина), а звідти в січні 1918 року з новим походовим батальйоном попався і я на румунський фронт. Тут, в семигородських Альпах в лютому бродили ми в снігах по пояс, але вже на прикінці лютого 1918 року кинули нас на італійський фронт.

Північна Італія була тоді окупована австро-угорською армією. Батальйон нашого 12-го гонведського полку був уже приділений до новоутвореного полку 313 і був приміщений у підгірське італійське село під Альпами "Чівідале дель Фріулі" на лінії Гориця-Удіне.

Тому, що я мав закінчену другу клясу вже згаданої торговельної школи, приділили мене до провіянтури. Мешкав я в італійського селянина, який добре володів словінською мовою.Сім'ю цього бідолашного селянина я підтримував харчами, бо цивільне населення окупованої території терпіло злиднями, поїдало щурів, котів, а навіть гадюк, яких було тут доволі, не говорячи вже про такі "делікатеси" як жаби та інша подібна погань.

Десь під кінець весни 1918 року на моє нещастя (при тому і на велике щастя), я захворів і дістав високу гарячку. Хазяїн був тої думки, що мене вкусив скорпіон, які вільно ла-

зили по стінах і були навіть смертельно небезпечними, особливо влітку.

Чи це була правда, я не знаю. Все ж мене відвезли до шпиталю в місто Удіне і за той час наш "маршбатальйон" пішов на фронт. Тішився я, що так воно сталося, бо побут на фронті вже мені був "у печінках".

Тому, що тоді дезерція була на денному порядку - адже вже під час переміщення нашого батальйону з Семигороду до північної Італії третина вояків повтікала, хоч деякі ваґони замикали, бо сторожі - вартові вояки - теж були ненадійні (вибирали підлогу з ваґона і так зникали), - з шпиталів вже не посилали до осідків полкових кадрів, але вилікуваних та не так важко ранених гуртували і приділювали до різних частин.

Я мав сяку-таку господарську освіту постачальника, тому заділили й мене до господарської управи 70-ої гонведської доповняльної дивізії. Пощастило і звідси дістатися на різні курси провіянтури. (З тактичних причин, щоб не послали на фронт, я й перед тим просто рвався на кожний, хоч і не так важливий, курс). З підофіцера я "стрибнув" на старшого сержанта, а це для мене, скромного і бідного хлопця, була "кар'єра".

Таким чином я не попався за ріку Піяву, де в червні 1918 року під час наступу в розлитих повенях тієї ріки втопилося біля двісті шістдесят тисяч австро-угорських вояків. Були такі слухи, що стратегічний плян прозрадила дружина короля Карла І-го королева Зита, яка походила з італійського княжого роду. Розповсюджувачів цих вістей розстрілювали.

Під осінь на італійський фронт прибули поворотці ("гаймкерери") з російського полону. Вони були першими оповістниками про соціялістичну революцію в Росії, оповідали зовсім інакше, чим писали австро-угорські газети. Говорили про ті поміщицькі порядки, що панували за царя Миколи II, і про декрет миру, і про розділення поміщицької землі між селян, і про конфіскати фабрик, заводів та інших засобів великого капіталу.

Австро-угорська команда теж не сиділа безчинно: почалося переслідування розповсюджувачів тих вістей, розстріли та інші присуди на страту. На фронті кипіло, варилось, менші і більші частини відмовляли послуху, здавалися італійцям в полон, не хотіли іти до наступу.

Кінцем жовтня 1918 року австро-угорський цісар Карло абдикував. Настала революція в Празі,

детронізували Карла й мадяри в Будапешті і революційний уряд в Мадярщині перебрав граф Мігаль Каролі. На Закарпатті теж постав рух і незабаром творилися Народні Ради, одначе ми на фронті про це нічого не знали.

Предсідник уряду Мадярщини видав наказ вертатися додому. Фронт уповні розпався, паніка заволоділа всюди. Вояки різних народів один одному стали ворогами, офіцерів не то що ніхто не респектував, але їх воячня на кожному кроці убивала, ті рятувались як могли і все те перло додому. А італійці наступали.

В житті не бачив я такого страшного хаосу. Вояки стали розбійниками, злодіями: забирали від населення все, куди пройшли, інші перепродували вози, коні, худобу, хоч самі потребували. На переповнених шляхах розбиті вози, гармати, зброя, скриньки з набоями, покалічені коні, ранені люди, трупи людей і здохлятини тварин. Спів, регіт, плач, зойк, прокльони, знущання, голод, бійка за звичайну несолену юшку біля казанів... За оволодіння ваґонів і поїздів - стрілянина на гостро, а коли вже з бідою туди добралися, то поїзди були обліплені неначе роями бджіл, в дверях, на платформах і на даху. Перед тунелями і в тунелях, в під'їздах, біля стовпів купа трупів, відрізані голови в калюжі крови...

Отак ми пішки йшли десять днів до Любляни,а звідти, за гарні жовті чоботи, дістався і я до ваґону, правда, до Будапешту приїхав я ледь не босий та голий. Гарну мою уніформу по дорозі "сконфіскували".

В Будапешті заговорили вже і про права національних меншин. Як сержанта, воїна з професії, приділили мене до першого гонведського полку в Будапешті і заділили до казарми при вулиці Іллеї.

Незабаром в Будапешті почав виступати теж один із "гаймкерерів" - Бейла Кун. Його політичні виклади в найбільших залях притягали масу людей. Було це щось нове, щось досі небувале. На ці виклади почали ходити і ми,вояки, підстаршини, а навіть офіцери. Нас тішило і трохи дивувало, що нам - воякам - дозволено також брати участь на політичних зборах та маніфестаціях. Почали читати політичну літературу. Бейла Кун та інші в брошурах писали дуже гостро. Соціяльні демократи з цими радикальними гаслами не погоджувались і перестерігали народ. Прихильники "червоного графа" Мігаля Каролі - ліві демократи - були теж проти цих революційних гасел.

Боротьба між комуністами та соціял-демокра-

тами загострювалася, Бейлу Куна сильно збили та вкинули в тюрму. Почались демонстрації.

Тоді вже був ухвалений закон "Х" про автономію Закарпаття, але мадярська бюрократія саботувала цей закон, ані саме українське населення вдома не вірило в панську щирість.

В березні 1919 року між комуністами і соціял-демократами дійшло до згоди, Каролі подався в димісію і утворилася Угорська Республіка Рад.

В міжчасі румунське королівське військо почало наступати на Мадярщину. На північному фронті почали наступати і чеські леґіонери і з ними провадилась боротьба на лінії Чоп-Ужгород.

Наприкінці червня між урядом Чехословаччини та урядом Мадярщини дійшло до перемир'я. Антанта післала Мадярщині ультиматум, щоб війська відступили на Антантою визначені демаркаційні лінії. Мадярщина цей ультиматум приняла і розпочався відступ. Та румунські війська на східньому (румунському) фронті робили дальший наступ.

В цьому хаосі боротьби на фронтах уряд комуністичної Мадярщини розпався. Румуни далі наступали. Вояки мого полку, який в той час воював на румунському фронті, рятувались як могли перед румунським полоном, бо вже ані амуніції не ставало, а румунські війська на той час були добре озброєні і добре підготовлені. Не маючи вже змоги воювати, вояки порозбігалися по селах і швидко,леґально чи нелеґально,здобували цивільний одяг. Перед полоном і я врятувався тільки в сідлі зловленого офіцерського коня. В якомусь селі під Будапештом я коня проміняв за цивільний одяг і прийшов до Будапешту як цивіль.

Почавши з листопада-грудня 1918 року почала преса і політики говорити і про нас,"рутенів". Мадяри поспішали з деклярaціями про наші "права", звернули нам скасовану азбуку, свята, календар. Було обіцянок досить.

Проголошений і парляментом ухвалений "Закон Х" про автономію "Руської Країни" не визначав кордони. Але проти цієї, хоч і надто куцої автономії "Рускокрайни" виступила вся мадярська преса, особливо щоденник "Пешті Гірлап"("Пештський Вісник"), який бив на переполох: "Як то, неграмотні рутени на тій території мають панувати над культурним мадярським населенням?!.."

Це мене обурило. Я мадярів не любив вже від моїх хлоп'ячих років. Адже в році 1907 знівечили наші школи, нашу культуру, в 1909 році змадяризували нашу третю єпархію в Гайдудорогу. В 1914 році, коли наші гори зайняла російська

армія і потім вона відступила, мадярські гонведи розстріляли нашу племінницю... Ні, мадярам я не вірив наперекір тому, що в розкішному будинку мадярського парляменту при Дунаї в Будапешті в брамі XII утворився відділ "Руської Країни", де мав урядувати наш міністер.

Тривожило нас найбільше те, що в "Руській Країні" нема згоди. Любов'янська й Пряшівська Народні Ради спершу були за з'єднання з Україною, але коли чеські леґіонери обсадили нашу західню територію по ріку Уж, з самим містом Ужгород, їх репрезентант д-р Бескид почав переговори з чехами. Хоч гуцульська Народна Рада в Мараморошському Сиготі і великий народний конґрес у Хусті рішили з'єднатися з Україною, Румунія окупувала Мараморошський Сигот і гуцулам спричинила кривавий купіль. Польща пустила в хід свою дипломатію дістати Галичину, а як то станеться, то поляки вдарять клин і ніколи Закарпаття до України не буде належати... А тут Мадярщина вже тепер прозраджує свої карти нечесної гри! Що то за автономія без кордонів, про які не говориться?!

Про ці історичні події, які згодом довели до злучення "Підкарпатської Руси" з Чехословаччиною в травні 1919 року, пише подрібно М. Творидло у своїй статті "З кращих днів на Підкарпаттю". Статтю написав з нагоди 10-ої річниці злуки і вона появилася у "Пчілці" в Ужгороді.* Тому, що стаття має багато цікавих деталів, наведу її тут в цілості.

З КРАЩИХ ДНІВ НА ПІДКАРПАТТЮ

8.V.1919 - 8.V.1929

По всій Підкарпатській Руси в місяцю травні цього року споминали історичний день 8.V.1919, коли Центральна Руська Народна Рада рішила приключитися до Чехословацької Республіки. З приводу цього ювілею, для його піднесення, подаємо тут статтю М. Творидла, щоб кожний русин міг ясніше представити собі ті часи.

Редакція "Пчілки"

---

* "Пчілка", Май-Юній 1929, рік УII, ч. 9-10, ст. 256-262.

I.

День 27-го жовтня 1918 року був громовим ударом для мадярської держави. Держава розпалася і то так нагло і так страшно, що навіть найвищі політичні круги того не сподівалися. Цей наглий і страшний розвал зробив можливим, що одні за другими відривалися від Угорщини: хорвати, серби, словаки і румуни. Осталися ще при мадярах русини і німці.

Хоч абсолютно неприготованим і прибитим був руський нарід, та всетаки заворушилася сильно руська душа. По всіх усюдах, по селах та містечках, зачали самі селяни радитися над своєю будучністю, організувати свої народні ради і самі собі витворили гасло: "Проч від Угорщини!"

Ось образки із цих красних, гарячих і рухливих хвиль Підкарпатської Руси:

II.

В найдальшій західній закутині руських земель, там на Спишу, заворушилося життя в перших таки хвилях революції. До народної організації стали цілі села під проводом своєї інтеліґенції. Емиліян Невицький, М. Мигалич, Й. Рибович, П. Шима, Іван Мурцко, Іван Чанда, д-р Еміль Торонський, д-р Микола Завадський, а за ними і другі успіли в кількох днях перепровадити руські організації по всіх селах Спишу і по деяких ближчих селах Шарищини як Бардієво, Свидник, Стропков, Лаборці, Гуменний та ін.,та вже на день 8-го листопада скликали до Любовні величезні маси руського народу на перше руське віче.

Ось що оповідає очевидець про нього:

Вже раннім ранком дня 8-го листопада плив з усіх сторін народ до старинного замку нашої Любовні. І не надіялися старинні мури цього замку ніколи, що прийде такий час, а в нім зберуться на віче свобідні внуки і правнуки тих дідів і прадідів, які під примусом панської нагайки будували його колись своїми спрацьованими мозолистими руками.

Вже довго освічували ранні промені колишні замкові вежі, вже багато людей чекало нетерпеливо на ту хвилю, коли зачнеться віче, та дарма, бо народ ще плив та плив.

Хоч Любовня обсаджена була ще мадярським військом, та ніхто вже не чув перед ним страху.

Треба було лиш одно гасло кинути і народ був би і ці рештки розігнав.

Нараз задзвонив вічевий дзвін, як колись на вічах у давніх руських предків. Народ заворухнувся. Була хвиля, якої наш руський народ ще не переживав. Грімко залунало зі старого любовенського замку "Многая літа" на щастя і будучність руського народу та поплило ген далеко поза любовенські мури вниз аж до кожного села, до кожного руського серця.

Сипалися палкі промови, захвачували душі того вченого і того простого невченого аж у саму глибину. Аж виступає на трибуну і голосить слово якуб'янський намісник о. М.Мигалич.

Тяжко описати одушевлення, коли той поважний руський патріот немов патріярх з оберненим лицем до сходу складає в жертву на державні цілі руського народу перших тисячу корон і кличе:

- Най мільйони виростуть з тої скромної лепти на то, щоб наш руський народ міг приплисти до пристані свободи. Я кличу до Тебе, руський народе: Від Любовні аж по Сигіт до святої боротьби за свободу.

І посипався гріш на народний жертвенник. Не пожалів жертви навіть той найбідніший, бо жертва свята. А з сердець кожного горіла молитва за цілий народ і в імені цілого народу:

- Я був дотепер рабом, невільником чужого народу, тисяч літ стогнав я в чужім ярмі, але тому настав уже кінець! Най щезне неволя, най живе свобода! Ось днесь година наша, година першої свободи!

Так зложено в день 8-го листопада 1918 року в Любовні перший камінь під фундамент свободи, висказано сміло і голосно перше слово до святої боротьби за свободу.

Віче з одушевленням приняло цілий ряд постанов, між іншими ось такі: Руська Народна Рада стоїть на основі права самоврядження народів в їх етнографічних границях, а саме тому ніколи не пристане на те, щоб русини були порозривані і прилучені до других народів, бо це було би насильством на наш руський народ.

Віче, як воля народу, оддало вибраній Руській Народній Раді керму в руки, а Рада сповняла волю народу як слід. Зараз видала перший маніфест до руського народу, який блискавкою понісся по всіх усюдах. Душею став о. Емиліян Невицький, ініціятор ідеї заснування "Просвіти", нинішній парох в Америці.

Оця перша руська маніфестація відбулася

сильним гомоном по цілому Підкарпаттю і залинула аж до Будапешту.

То ж не диво, що захоплена нею студентська руська молодь в Будапешті пише дня 25-го листопада до о. Невицького радісного листа і кличе:

- Слава Вам, що застаєте за наш народ! А ганьба тим, які "неправедним путем ходять" і народ наш безчесно хотять продати.

Підписи студентів університету і їх одушевлений дух були ще кращим підйомом духа для цієї Ради, яка в коротці поширила свою діяльність на цілу пряшівську єпархію та перенеслася до Пряшева.

III.

Трохи пізніше, але зато з значно сильнішим розмахом розлився визвольний рух серед руського народу на протилежному кінці нашого Підкарпаття - в Мараморощині. Менше трудилась тут інтеліґенція, а зато з великим жаром взявся до організації сам простий народ; на чоло цього руху поставив він д-ра Михайла Бращайка. Нанково, Селища, Копашново, Драгово, Золотарьово, Боронява, Іза, Кошельово і другі села по Верховині аж до Богдана та Ясіня та понад ріку Вишову на схід аж під Буковину та Румунію творили свої національні ради. У всіх була одна ідея: Відірватися від Угорщини і злучитися з закарпатськими братами.

І дивне: Ідея ця росла тим сильніше, чим сильніше пропаґувала нова мадярська влада зєднання з Мадярщиною. Ось приклади: Для приєднання русинів скликають мадяри при помочі декількох русинів збори (собор) до Будапешту на день 10-го грудня 1918 року. Кликано там секретно довірених людей і повезено їх безплатно окремим поїздом. Але довідалися і численні непрошені і для оборони своїх ідей поїхали до Будапешту. До цих належав д-р Юлій Бращайко і більше хустських горожан.

На підготовчих зборах брала участь сама інтеліґенція. Марними були застереження д-ра Ю. Бращайка, Степана Клочурака, Юлія Чучки, о.Долинаая, о. Медве і других, що народ не згодиться за ніяку ціну на злуку з Мадярщиною.

На перекір тому інтеліґенція ухвалила предложити народові на зборах таку постанову: Угро-руський народ остає вірним своїм тисячолітнім традиціям і батьківщині, а жадає щодо свого народного життя від мадярського народу лише

забезпечення автономних прав.

З тим і пішли перед народ. Однак заворушені маси грімко на це заголосили:

- Хочемо собору на своїй власній землі і там будемо рішати.

На це під натиском народу рішено, що Народні Збори мають відбутися на руській території 21-го січня, а місце Народних Зборів назначить правительство.

Та це не перешкодило правительству проголосити в мадярських газетах про заяву вірности до Мадярщини руського народу, а для утихомирення видати розпорядок і назвати його "Народний Закон число 10, про самоуправу руського народу, живущого на Угорщині."

Ще сильнішу і рішучішу одправу дав народ ініціяторам великого з'їзду в Мараморошському Сиготі в день 18-го грудня 1918 року, які хотіли тут здобути від народу ухвалу за злукою з Мадярщиною. Ініціятори старалися зібрати лише прихильніших. Та дармо. Таких між народом не було. Коли перед народ виступив д-р Іван Гощук, сиготський адвокат і лише згадав про вигоди злуки з Мадярщиною, народ так його закричав, що бесідник не міг закінчити промови.

Не помогли і другі бесідники, а хто хотів упрямо доказати свого, того і з трибуни хотіли стягнути.

- Бращайко най буде! - загула громада на запити ініціяторів, кого покласти хочуть на трибуну на місце Гощука за предсідника зборів. Виступ д-ра Михайла Бращайка привітали гучними окликами й оплесками.

Там ухвалив народ злуку з Україною, а всі ініціятори віча мовчали супроти волі загалу.

Вибрали "Мараморошську Руську Народну Раду", а вибрані члени цієї Ради мусіли перед народом присягнути на синьо-жовтий прапор ось якими словами: "Я... присягаю єдиному і всемогучому Богові, що буду права руського народу вірно боронити, народ заступати і волю його сповняти. Так мені Боже допомагай."

Ще й поручили Раді скликати остаточний всеруський собор з усіх русинів, що живуть в Мадярщині, до Хусту на день 21-го січня 1919 року з тим, що кожна громада, від кожних 1000 душ має вислати одного представника.

Вістка про невдачу в Сиготі та про ухвалені всенародні збори в Хусті не дуже врадувала мадярське правительство і мадярів взагалі. Мадярська жандармерія, а головно народна поліція почали збиткуватися над нашим народом. Члени Мараморошської Ради також не зазнавали раю, та мусіли хоронити своє життя. То ж здавалося,що не вдасться скликати віча до Хусту так як ухвалено. Навіть годі було оголосити як слід.

Але вістка про це віче ішла сама собою по цілій Верховині і плила із уст до уст, з села до села аж до самих крайних сіл списької жупи.

На назначений день рушив народ. Піхотою і возами, хто як міг, бо залізниця саме в той час стала. Любовнянська Рада заслала письменну заяву своєї згоди на утворення Центральної Руської Ради і що прилучується до рішення хустських зборів. Ужгородська Рада вислала також своїх делеґатів. Спинення залізничного руху на цей час спричинило великі трудности та не спинило народної волі.

Ось як оповідає про це віче очевидець Вишнянський: *

"З Ужгороду до Киральгази (Королево н/Тисою - З.Ґ-Д.) якось ще прицарабила[28] машина. Місячно було і ми, ужгородські ґазетярі[29] і інтересанти[30], рушилися пішо[31] до Хуста, поперек через Тису штрекою, а далі путем. Уже розвиднілося, коли увиділи ми розвалини хустського замку.Город[32] якраз тоді пробуджувався. Когути заспівали. Двері тут-там отворялися і хустянці чудувалися,[33] що вже зранку по вулицях стілько чужих людей. Це браття русини заходили з кожного боку до Хусту на собор, ласкаво поздоровлялися і звідовали[34] один другого: "А ви з котрого села?" Та годі було всі села знати. Були многі лишаки[35], но було доста і лемаків.[36] Неодин 2-3 дні ішов, щоби прийти до Хусту.

О 9-ій годині Служба Божа в церкві. Делеґати завдали свої свідоцтва, повставали в ряди, а на переді три синьо-жовті застави,[37] і рушили в церкву. Зачинали з Богом. У церкві, коло церкви повно було, як на відпусті. По Службі священик Парканій посвятив заставу. Далі рушилися на собор.

Збори отворив д-р Юлій Бращайко. Аж чудно було чути слова,"не хочемо бути слугами чужих народів!" Предсідателем вибрали одноголосно

* Зберігаємо мову автора. - Ред.

д-ра Михайла Бращайка.

Цілий собор робив враження вибухаючого вулькану, котрому дотепер не можна було вибухнути. Можна було видіти на лицях і очах, що цей народ премножество[38] терпів.

Усіх було 420 легітимованих послів, як вибраних репрезентантів 420,000 русинів. Тут постановлено не вибирати послів до Будапештського сойму, але злучитися з Україною і ухвалено много інших постанов, а напослід[39] вибрано Центральну Раду для всіх руських земель під назвою 'Руська Народна Рада на Угорщині'."

У.

Український народ за Карпатами точив страшні бої з своїми ворогами. Але підкарпатські русини,хоч і не виділи помічної руки зза Карпат, не падали на дусі. Мадяри зраділи, що вже не грозить їм небезпека зза Карпат, бо в бою на всіх фронтах не мають українці сили до бою за Підкарпатську Русь, але затривожилися мадяри тим, що з другої сторони іде на поміч русинам другий брат-слов'янин - чех. Ці вже в половині січня 1919 року заняли руські краї аж по Ужгород.

То ж вхопилися мадяри для приєднання руського народу ще іншого способу. На основі закону ч. 10 про "Руську Країну," установило правительство розпорядком з дня 5-го лютого 1919 року ч. 928 "Руський Правительственний Совіт", одночасно проголосило вибори до руського сойму і поручило переведення новоіменованому міністрові для Руської Країни, д-ру Сабову.

І дійсно вибори відбулися на незанятій чеським військом території дня 4-го березня 1919 р. Як відбулися ті вибори, свідчать найліпше дуже численні протести громад і селян з усіх сторін посилані до Центральної Ради в Хусті. Непевні села зовсім про вибори не знали, другі знали, та ніяких мадярами виданих виборів вже не узнавали і не брали участи в виборах.

То ж могло мадярське правительство надіятися, що скликаний до Мукачева сойм буде вірним давнім традиціям. Ось що оповідає про те один з тодішніх послів:

"На другий день великодного посту зібралися ми всі вибрані посли числом 36 на перше конституюче засідання в залі мукачівського городського дому, в більшості селяни-хлібороби. Губернатор Руської Країни д-р А. Штефан відкрив засідання, привітав послів, представив міністр-

ра д-ра Сабова, а міністр проголосив програму правительства. В усіх представників власти було пересвідчення, що сойм вже рішить в їх користь. Та сталося інакше.

До слова зголосився посол з середнянської округи о. Константин Грабар і проголосив таке:

- Ми русини радуємося,[40] що вже в нас зазоряло. Але не знаємо, чи ми тут в Мукачеві лиш гості, чи у себе дома, бо мадярська влада не зазначила ще наших границь. То ж ставлю жадання до влади, на руки пана міністра, щоб влада до 8 днів означила і подала соймові Руської Країни до відома, які є її границі, бо інакше будемо глядати[41] іншим путем обезпечити руський народ. Одночасно ставлю жадання, щоб ми наради перервали і не радили доти, доки не одержимо відповіді від правительства.

Це внесення викликало у всіх послів повну згоду, то ж по кількох ще промовах внесення це одноголосно принято з тим, що за 8 днів мають знову зібратися на нове засідання.

На тім діяльність сойму і скінчилася, бо большевицькі заворушення поклали йому кінець."

VI.

Над Підкарпатською Руссю зависли чорні хмари. З полудня загрозили мадярські большевики, зі сходу зачали займати руські землі румуни, а на поміч з України надія падала, бо вісті про її криваву боротьбу з сусідніми державами не були надійні. Надія зачала звертатися в сторону братнього чеського народу. А тим більше зросла симпатія до чехів, коли 15-го січня 1919 року прийшла до Ужгороду перша вістка, що американські еміґранти більшістю голосів рішили злуку Підкарпатської Руси з Чехословацькою Республікою. Також і велика частина русинів на занятих вже чехами територіях зголосила свою згоду на союз із чехами.

Симпатії росли з кожним днем, а навіть збудилася туга за чехами, коли і румуни і мадяри зачали даватися в знаки. То ж народ вітав радо чеські війська, коли ті з весною 1919 року рушили на схід за Уж і витискали мадярів, а з другої сторони займали руські землі від уступаючих румунів і несли народові свободу.

Вершком братання обох народів був день 8-го травня 1919 року. На цей день зібралися представники усіх русинів від Попраду до Тиси, а навіть декілька з тих, яких ділив ще кордон румунських військ. Крім представників усіх русь-

ких рад зійшлася добра тисячка народу. Прийшов представник чеських властей, а що найголовніше делеґат американських русинів д-р Григорій Жатковић.

Вибирають предсідником зборів о. Августина Волошина. Представники трьох рад: Ужгородської, Пряшівської і Хустської складають офіційно свої заяви згоди на злуку з Чехословацькою Республікою. Оплески не вгавають, коли таку саму заяву складає ще д-р Жаткович в імені американських еміґрантів. В цей день злучилися ідеї усіх представників по цей і той бік океану: Союз з Чехословацькою Республікою. За злукою з Мадярщиною не піднеслася при голосуванні ні одна рука, зате за злукою з чехами - усі без виїмки. Голосування припечатало діло. До Праги вирушила 100-членна депутація, а телеграми рознесли вістку про це важне діло по цілому світі. Дісталися і на стіл Мирової Конференції та були причиною, що дня 18-го листопада 1919 року появився опублікований всьому руському народові Генеральний Статут Підкарпатської Руси, як автономної цілости в рамах Чехословацької Республіки.

- - - - - - - - - - - - - - - - - -

Цікаві нотатки залишив поет у своїх спогадах про "Гуцульську республіку":

Мушу тут згадати про т. зв. "Гуцульську республіку", - нашу мініятюрну селянську державу.

Після розвалення Австро-угорської монархії при кінці жовтня 1918 року, опанували світом нові гасла самовизначення. І на Закарпатті творилися Народні Ради. Любовнянська Рада, Сигітський та пізніше Хустський Конґреси (19-го січня 1919) рішили з'єднатися з Україною. Правда, були й такі Народні Ради, як ось Ужгородська, яка ще тоді готова була іти спільно з Мадярщиною. Від Мадярщини тоді відпали: Словаччина (до ЧСР), Семигород (до Румунії), Бачка (до Югославії) і так званий Бурґенланд в західній Мадярщині теж робив заходи приєднатись до Австрії, що пізніш і здійснилось. Мадярські політики хотіли за кожну ціну для Мадярщини врятувати хоч Закарпаття. Тоді, як я вже в короткому згадав, будапештський парлямент ухвалив так званий Закон "Х" про якусь куцу автономію, про яку вони серйозно ані не думали, тільки щоб побаламутити "рутенів", придумавши навіть назву "Руської Країни" ("Рускокрайна"). Але закарпатське українське населення не хоті-

ло ані чути про те, не довіряючи обіцянкам мадярів. Адже ще в свіжій пам'яті були шибениці під час війни, соціяльний і національний гніт, скасування азбуки, переслідування та інші"блага" поневоленого народу - все це доливало олію на вогонь. Народ сам почав виганяти мадярів з країни.

В містечку Ясіня стаціонували "оборонці закону", - семигородські сейкелі (племінна назва семигородських мадярів). Було їх шість сотень. Під саме Різдво, на Святвечір, ясінські демобілізовані вояки під проводом колишніх офіцерів 85-го пішого полку, старшого лейтенанта Штеня Клочурака, лейтенанта Миколи Сабадюка та сержанта Дмитра Німчука, зорганізували гуцульське повстання, вигнали 600 сейкелів, здобувши навіть столицю Мараморощини - Мараморошський Сигіт. В Сиготі Німчук став начальником комендантури міста.

Румуни однак почали наступати і гуцульському ґарнізонові довелося покидати Сигіт. Та відступ не був забезпечений, румунські війська на недалекій станції "Сигітська Комора" у поїзд пустили кулеметний вогонь, а вислід - кілька десяток гуцульських трупів. Були і важко ранені. Румуни забрали не тільки гуцульську столицю Сигіт, але навіть і українські села в сигітській околиці. Гуцульські повстанці стягнулися в гори, на проходах Тиси поробили барикади та, з осідком Ясіня, утворили з десятки сіл мініятюрну "державу", не визнаючи патронат Мадярщини. Мріяли поширити свій вплив на все Закарпаття і з'єднатися з Україною по думці рішення Хустського і Сигітського всенародних Конґресів. Та румунські війська, які вирушили і проти Закарпаття, зайняли пів країни і зліквідували і мініятюрну "Гуцульську республіку",яка прожила серед бід, голоду і злиднів майже півроку.

- - - - - - - - - - - - -

В Будапешті, 1919 р.

Продовжає поет у спогадах:

В міжчасі я здемобілізувався з війська. В Будапешті вже перед тим постала організація офіцерів і сержантів з професії, яких було ще з австро-угорської армії досить багато. Метою тієї організації було не тільки соціяльно помагати цим воякам, але й провадити підготовку на інші професії. Тому при тій організації утворилися різні курси середніх та фахових шкіл і підготовлення на високі учбові заклади. Записався туди і я, щоб доповнити свої торговельні знання. При тім став службовцем першого мадярського загального асекураційного товариства як бухгальтер. Вечорами ходив до мистецької школи вчитися малювати.

ПЕРШЕ ПОДРУЖЖЯ

Під час свого короткого побуту в Будапешті, де поет старався здобути вищу торговельну освіту, зустрів він молоденьку 16-ти річну дівчину, з якою кінцем 1919 року одружився. Про це подружжя згадує поет у листі до свого біографа Михайла Мольнара в квітні 1964 року, який в той час готував біографію поета для збірки вибраних творів "Шляхом терновим":

"Як видно, тобі не досить моїх, досить широко описаних "Спогадів". Ти береш неначе мікроскоп і шукаєш "блохи". Таких подробиць шукаєш у моєму особистому житті, які я уважаю зовсім малозначними дрібницями. Адже ти не збираєшся писати монографію про мене, а з некрологом ще, любий Друже і Земляче, мабуть ще довгенько почекаєш, бо я з доброго селянського кореня, вмію тверезо жити і своїй натурі розказати - не п'ю, не курю; працюю, правда, інколи і 14 годин на добу, але зате стараюся спати принаймні тих 7-8 годин. Житиму, як той жид сказав, "біс гундертцванціґ ягр..."[42]

Тебе цікавить, як я в 1919 році в Будапешті женився з першою дружиною. Про це можна б сказати одним реченням: "Зловили дурня та й оженили..." Це так, як та народна приповідка: Зловили люди вовка. Одні кажуть: "Убиймо його", другі кажуть, "Продаймо його". А дід сидить і мовить: "Ні, оженім його, то буде для нього найбільша кара..."

Поет з нареченою Манцікою (третя справа)
в товаристві членів її родини
Будапешт, 1919 р.

Але ти з тим одним реченням не будеш спокійний. Тобі - історикові літератури - сідай і розписуй та постав ще й дату... М. Неверлиму я виписав дані про Олеся з моїх "Спогадів", а він на те:

- Коли ти ті спогади писав?

- Десь перед шести-семи роками, - кажу я.

- Точно усталити дату! - наказує він.

Ох, ви історики!

Ну, немає іншої ради, сідаю до машини і напишу тобі й про моє те нещасливе подружжя. Хай воно буде доповненням до моїх "Спогадів".

З Манцікою Вільгельм познайомився я в Будапешті взимку 1918/19 р. Тижнями і місяцями ходили ми на танцювальний курс, на забави, правда, втрійці, бо в тих часах дівчину з хлопцем не пускали ані на коротку прогулянку без "ґардедами". На те доплачували найбільше залицювальники, бо в театр, на концерт, в кіно треба було купувати три квитки. З часом Манціка з матірю мене запросили до себе в гості. Мешкали вони в одній кімнаті і кухні. Крім батьків дітей було п'ятеро. Її батько, Йосиф Вільгельм, походив із бачванських швабів-німців, коваль з професії, але згодом переселився до Будапешту, склав якіїсь курси з електротехніки і працював в будапештській елекстростанції. Мати була селянка з якогось мадярського села.

Родина жила досить бідно, а я служив у військовій провіянтурі і часто їм харчами допомагав. Пізніше мене як сержанта-бухгальтера приділили на працю до відділу будівництва військових об'єктів, де військові архітекти здебільша ремонтували казарми. До Вільгельмів якийсь час перестав ходити, але старий Вільгельм мене, на моє здивування, відшукав на новій роботі. Хотів знати, чому я перестав до них заходити.

Почав я до Вільгельмів знову загощати. Вільгельм купив для мене помешкання з обстановкою в Будапешті в VIII-му кварталі на вулиці Таборнок, здається під числом 18. Так я замешкав у своїй власній квартирі. Наприкінці того ж року (1919) родина почала натякати, що час нам побиратися, коли вже є й помешкання. Хоч до Манціки я не був байдужий, все ж відтягав, - хотів ще хоч кілька років холостякувати та вчитись малювати. Мав я ще два арґументи віддалити весілля: на одруження не мав я дозволу від мого військового начальства і не був я ще повнолітнім, бо тоді, так само як і за старої Австро-Угорщини, повнолітнім став юнак тоді, як було йому 24 роки від дня народження. Мені до

Манціка р. Вільгельм Ґренджа-Донська

1925 р.

того бракував ще півріч. Винахідливий німець Вільгельм мав і на це свій поготовний внесок: у подружньому документі запишуся не як військовий сержант, але як респіцієнт фінансової сторожі, які дозволу не потребують. А додому написав я приятелеві, щоб намовив тата дати мені згоду на одруження та щоб ту згоду леґалізував і староста села. Згода прийшла, підписана хрестиками без громадської печатки...Мій батько і мабуть і староста про моє весілля і не знали... Але документ був тут, маґістрат його прийняв, і так я в грудні 1919 року з Манцікою Вільгельм одружився. Крім квартири й обстановки покрив я сам всі кошти весілля.

Я не кажу, що на початку нашого подружнього життя я був нещасливий. Манціка була гарна і я її любив. В січні 1921 року народилась нам донечка, а в грудні 1927 року друга донечка.Та угорська школа, батьки й мадярське оточення виховали з моєї Манціки мадярку і мені вже не вдалося її перевиховати, щоб була принаймні толерантною до моїх ідей. Я не вимагав, щоб вона була українкою.

- Будь ти собі мадяркою, але діти українського письменника повинні бути українцями і в хаті в мене розмовляється по-українськи... - заявив я.

Це доводило до постійних конфліктів, тертя, незгоди і сварок. Крім того, порівняти Будапешт, велику мільйонову метрополію з нашим мізерним Ужгородом - це теж не ішло в смак моєї дружини і вона щороку була і кілька місяців у батьків у Будапешті.

І так ми в 1930 році розійшлись. Розділилися дочками - я залишив собі старшу, Зірку, а вона молодшу, Ольгу. На донечку я платив аліменти. Ольгу вповні змадяризувала протягом років і відчужила її від мене так, що вона відмовилась нав'язати контакт зі мною, хоч я протягом років кілька разів їй це пропонував."

Молодша дочка поета, Ольга

1932 р.

Після створення нової Чехословацької Республіки і прилучення Закарпаття до неї, поет хотів вернутися додому, але усвідомляв собі труднощі, які стояли перед ним: Він знав, що леґальною дорогою поїхати не зможе, бо дозволу на виїзд від мадярської влади не одержить.Прийдеться йти тільки нелеґально, та з родиною це було неможливо зробити. Крім того, він був свідомий того, що, вертаючись додому в невідомі обставини, не маючи ще забезпеченого приходу, не зможе утримати родини. Щоб не виставляти родини на непевність, залишив її у тестя в Будапешті, а сам вибрався в дорогу, переступивши нелеґально мадярсько-чехословацький кордон.

Пише поет про цю втечу:

> Одної гарної ночі в травні 1922 року, після докладного перестудіювання "генеральної карти", я покинув Будапешт, залишивши молоду дружину і кількамісячну донечку. Не брав жодних документів, тільки в підшивку капелюха сховав деякі "соколи" (мадяри тоді "соколами" називали чеські корони) в одній банківці, щоб мати гроші на дорогу. Поїздом приїхав до угорського прикордонного міста Шаторал'яуйгель. Із двірця десь біля другої години ранку подався пішоходом в напрямок сходу. Туди недалеко проходила ріка Бодроґ, що творила границю між Мадярщиною і Чехословаччиною. Я шукав човна.
>
> Після двох-трьох годин блукання я човна таки не знайшов. Сонце вже було високо, на поля і ниви почали приходити хлібороби на роботу. Я був трохи збентежений. Боявся, що мене в міщанському одязі легко впізнають мадярські пограничники, які стерегли кордон навіть і з собаками. Плавець я добрий. Не було іншої ради, як кинутись у воду...
>
> Ріку Бодроґ я щасливо переплив і між кущами "на вільній землі" вповні роздягнувся і одяг та білизну почав на зарінку сушити. Вже собі весело посвистував, не було чого поспішати. Одягнувся і перша моя добровільна дорога вела на чехословацьку пограничну сторожу в прикордонному селі Стреда над Бодроґом на Словаччині, де з мене списали протокол. На основі цього протоколу мене за нелеґальний перехід чехословацького кордону покарано заплатити суму 100 чехословацьких корон, або дві доби арешту,

умовно на один рік. (Пізніше, в 1923 році, за цю втечу мадярська влада позбавила мене мадярського горожанства).

Заплатив я грошеву кару і виїхав поїздом у рідне село до батьків. За кілька днів поїхав прямо в Ужгород. В Ужгороді незабаром дістався на службу до Підкарпатського Банку і таким чином забезпечив існування собі й своїй родині. Кілька місяців після того я спровадив свою родину з Будапешту.

Закарпаття, під назвою "Підкарпатська Русь", прилучившись до новоствореної Чехословаччини в 1918 році, мало забезпечену автономію мировим договором у Сан Жермені. Гербом території став червоний ведмідь з чотирьма паралельними смугами і він попав до державного гербу Чехословаччини. Мали розписати вибори до сойму на протязі 90 днів, та чехи постійно відтягали.

Своєї інтеліґенції ми не мали, панувало велике безробіття, злидні; державні посади позабирали чехи і тільки тут-там деякий "надійний русин". Неграмотність, культурна відсталість, з другого боку бажання урядових кол витворити якийсь сепаратизм, якесь "русинство".

Отакий політичний, господарський і культурний стан знайшов я тоді вдома. Все ж, порівняючи з тим, що було за ери мадярської, було те положення трохи краще, дозволено сяк-так "хоч виплакатись". Губернатора вже не було, бо Жаткович, який ще в Америці домовлявся з Масариком, посварився з чеськими адміністраторами та урядом і повернувся до ЗСА. Країною правив чеський віце-губернатор Еренфельд.

В Підкарпатському банку я почав проходити всіма відділами (девізи, валюти, векслі, позички), врешті мене заділено бухгальтером торговельного відділу банку.

Аліска з мамою

1925 р.

Писати почав поет ще юнаком. Про ці початки своєї творчости згадує поет в інтерв'ю, поміщеному в "Новому Часі" 1935 року так:*

Писати я почав дуже рано. Десь мав тоді 14 років, як вислав один вірш небіжчикові Михайлові Врабелеві до Будапешту, що й побачив світ в "Неділі", яку видавано в Будапешті руською мовою. Але переробили його, і я більше не пробував писати. Однак щось тягло мене й я почав малювати. Інструктори у вечірній мистецькій школі однак не пророкували мені малярської кар'єри, ба, навіть відмовляли, але я позицій не здавав і намалював повну хату всілякої мазанини, бо щось так тягло...

Коли згадаю, як я почав писати, то сміхом мене бере. Спізнався я з одною дівчиною. Ходили ми разом до танцювальної школи і подружили. Коли вона мала уродини, я підібрав для неї вірша з декляматора і на вечірці прочитав.

- Хто писав цей вірш? - питала.

Таким питанням я був заскочений, бо і я того не знав. Я замнявся, кілька секунд вагався і потім сказав:

- ... Та... та... я його написав...

Вона злобно розсміялася і сказала мені просто у вічі, що я брешу, бо вірш переписаний із декляматора, ще й сторінку навела. Мовляв, вона шукала там поезійку для своєї приятельки і сама його теж переписала і післала подрузі.

Зрозуміла річ, що мене цим дуже засоромила.

- А побачиш, - замимрив я, - що я ще кращого вірша напишу!

Дійсно, нашкрябав я з великою бідою 5-6 віршиків, але вже їй не показував. "Позиченого" вірша я закинув, покинув також і дівчину. Закинув віршування на якийсь час і занявся більше малюванням. Та все ж, повернувшись на Закарпаття, привіз вже з собою ряд віршів.

Думав у цьому часі змінити своє прізвище на якесь інше, бо "Гренджа" мені не подобалося. Про це говорив я з своїм батьком в 1922 році, як приїхав з Будапешту.

Батькові це не було до вподоби:

- Хіба ж ми не порядні люди, що ти ганьбиш-

* На літературному фронті, Новий Час, Львів, 6.X.1935, ст. 1

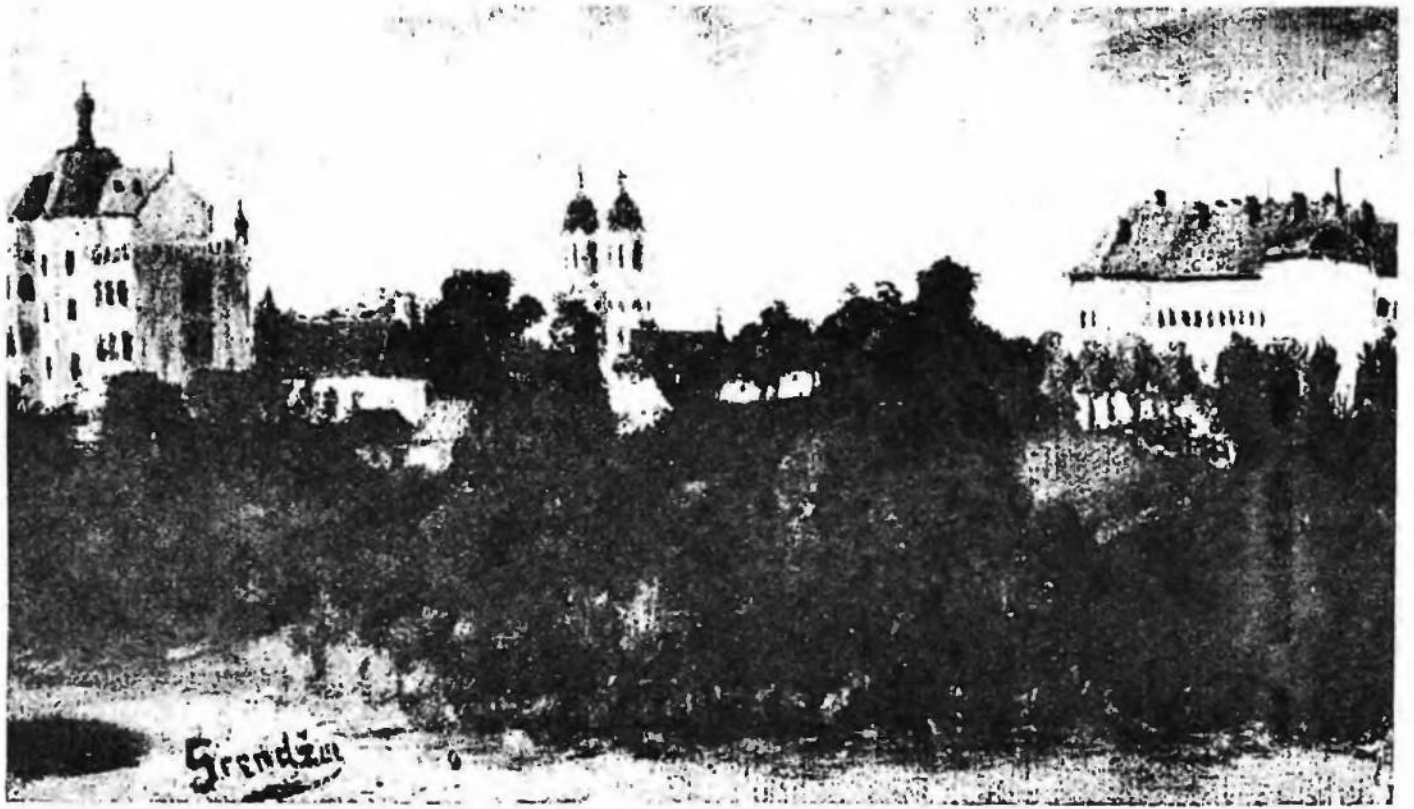

Ужгород

Олія. Малюнок поета з початку 1920-их років.
Оригінальна картина не збереглася.

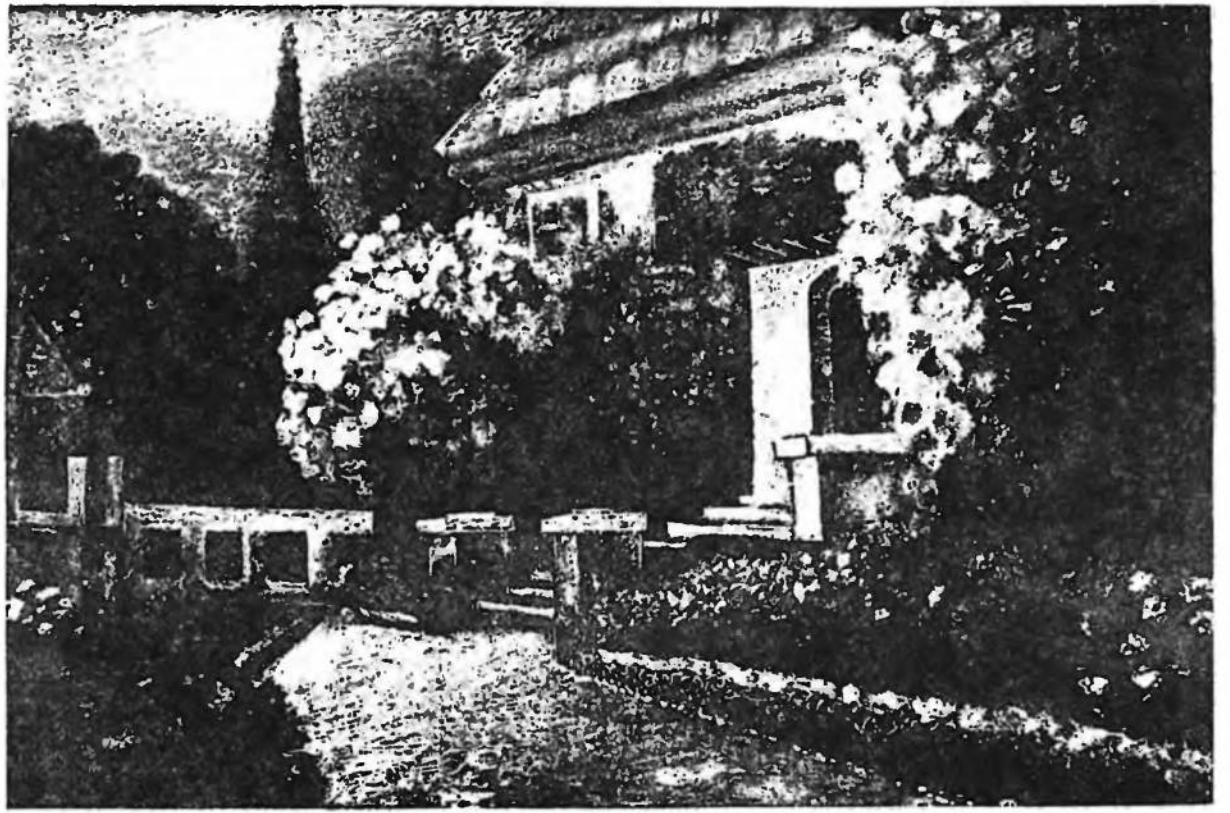

Було то весною

Олія. Малюнок поета з початку 1920-их років.
Оригінальна картина не збереглася.

ся своїм прізвищем?! - сказав він.

Тоді я придумав щось іншого: Адже Україна тягнеться до Дону - чому не назватись "Донський"? Це звучало гарно. І так перша збірка вийшла вже під моїм новим іменем. А в 1926 році дав я і урядово це ім'я ухвалити і воно стало не тільки літературним, але і моїм родинним прізвищем.

В Ужгороді я приготував збірку. Якраз тоді Шкільний Відділ Підкарпатської Руси виписав літуратурний конкурс. На цей конкурс і я послав свою збірку віршів, які я написав мараморошським діялектом волівської Верховини. Української поетики, ані українського словника я не мав - писав просто як знав. Писав я правописом Стрипського. Урядова ортографія Панькевича - "о" з дашком (ô) - мені не подобалася,вона була штучна і непрактична. Моя мова майже не відрізнялася від української літературної мови. Залишив я тільки Ѣ та ЫІ. Збірку назвав я "Квіти з терням", задля їх веселого і сумного змісту.

На цьому літературному конкурсі першу премію одержав історичний твір д-ра Василя Гаджеґи, а мою збірку відзначено другою премією, в сумі кілька тисяч чехословацьких корон.

Хоч як я потребував грошей на прожиття, все ж таки я з тієї суми утворив собі "залізний фонд" і з тих грошей в січні 1923 року власним накладом видав цю свою першу збірку. *

До літератури увів мене"Переднім словом" до цієї книжечки галицький поет проф. Василь Пачовський. Він взяв мене за руку, як хлоп'я і повів на Парнас, додаючи мені охоти до ходіння по тернистому шляху українських літераторів.

Як тільки з продажу збірки вернулися кошти на друкарню, я вже видавав другу збірку. Таким чином ще того самого року вийшла і друга моя збірка під заголовком "Золоті ключі". Це властиво мала бути одна книжка разом з попередньою збіркою, але витрат на друк не вистачало, та й так невеличку суму доплатила мені "Просвіта" і видала під своєю фірмою. Передне слово до цієї збірки написав Августин Волошин.

Поява першої, невеликої і невибагливої змістом збірки поезій молодого невідомого поета, стала визначною подією в житті Закарпаття і викликала значний відгомін. Це була перша на Закарпатті поетична збірка світського автора

* Збірка мала властиво появитися ще в 1922 році, але друкарня спізнилася.

Ужгород, 1922 р.

Opis.

CIVILNÍ SPRÁVA PODKARPATSKÉ RUSI.Číslo 34.116 ai 27.Užhorod,dne 10.prosince 1927.Předmět:Grendža Vasil,změna jména.- - - - - - - - - - - - - - - - - -

Panu Vasilu G r e n d ž o v i,Užhorod,Duchnovičova č.12.- - - - - - - - - -

- - - -K Vaší žádosti ze dne 7.VIII.1926,řízené na ministerstvo vnitra,povoluje cit.správa Podkarp.Rusi změnu Vašeho příjmení -Grendža- na -Grendža Donski-.Současně se činí opatření,aby tato změna byla ve Vaší rodné matrice poznamenaná.- - - - - - - - - - - - - - - - -

КОПІЯ

ЦИВІЛЬНА СПРАВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ.

Число 34.116 ai 27

Ужгород, дня 10-го грудня 1927 р.

Справа: Ґренджа Василь, зміна прізвища.

Панові Василю Ґренджові
Ужгород
Вул. Духновича, ч. 12.

На Ваше прохання з дня 7-го серпня 1926 року, вислане до міністерства внутрішніх справ, на основі вище наведеного закону Підкарпатської Руси дозволяється Вам змінити прізвище із "Ґренджа" на "Ґренджа-Донський". Рівночасно робляться заходи, щоб ця зміна була вписана і у Вашу метрику народження.

Після переведення і оголошення цієї зміни, всі Ваші документи Вам повернемо.

Кошти урядового переведення цієї справи визначаються на основі закону ч. 254 з 1926 року, в сумі 100 корон.

За віце-губернатора Підкарпатської Руси:
Підпис нечиткий.

- - - - - - - - - - -

ч. 7/1931.

Вище наведена копія погоджується з оригіналом, якого подав мені пан Василь Ґренджа-Донський, урядник, замешкалий в Ужгороді.

Ужгород, 20-го січня 1931 р. Підпис: д-р Ігор Петрик, публічний нотар. Печатка.

Переклад документу зміни прізвища
(з чеської мови)

написана майже чистою українською літературною мовою з легким верховинським діялектом з пристосованим тодішнім закарпатським правописом. Вона відрізнялася від попередніх збірок закарпатських авторів своєю свіжою, зрозумілою та близькою народові мовою і змістом.Чеський критик А. Гартл в 1930 році сказав, що цією збіркою започаткувалась нова ера в літературі Закарпаття, а її автор став основоположником новітньої української літератури свого народу за Карпатами.

Хоч поезії збірки "Квіти з терням" не відзначалися особливою мистецькою технікою, проте вони були чимось незвичайним. Треба при цьому нагадати, що поет української мови в школі не вивчав і не було в нього в той час ні однієї граматики української літературної мови. Не мав він ніякого уявлення про техніку українського віршування. На основі цих фактів ще виразніше вирисовується його природний талант до поетичної творчости. Писав він рідним верховинським діялектом, тою самою мовою, якою говорив від дитинства і на якій йому батько співав пісні та оповідав казки. В школах Карпатської України тоді ще також не вчили літературної української мови, але мова населення Закарпаття була чиста й милозвучна і твори поета мало чим відрізнялися від літературної мови.

На молодого поета звернула увагу не лише закарпатська, але й галицька преса, яка тогочасне закарпатське літературне відродження порівнювала з часом Маркіяна Шашкевича в Галичині. Відомий галицький письменник О. Бабій,який мав значний вплив на молодого закарпатського автора, схарактеризував його на сторінках львівської преси, що "...в особі Василя Ґренджі-Донського український парнас вітає на своєму порозі дійсно талановитого співця..."

Навіть такий строгий критик як Євген Маланюк, згадуючи у 1933 році про це видання,написав з приводу опублікованих у цій збірці віршів, що "...в їх старомодності й наївності так невластивих нашій добі, пульсує справжнє, безпосереднє чуття, щирість без ґриму і фризури.Є вони на багатьох сторінках збірника правдивою поезією, таким рідким у нас явищем серед десятків книжок з марним псевдонімом "поезія"..".

Про цей період пише поет у спогадах:

Як тільки вийшли "Квіти з терням", ними я зразу здобув багато приятелів і прихильників. Навіть деякі професори запропонували мені продовжувати в студіях, готові були безплатно приготовувати мене на студії в Празі. Я, на жаль, не міг скористати з того, маючи сім'ю та не маючи на те фінансових можливостей. Теж і робота по професії була тоді великою цінністю, не міг її лишити. Крім того, після появи цієї збірки, яку і чеська критика (д-р Гартл, Тихий та ін.) радо привітала, мені запропоновано (побіч свого зайняття в банку) стати постійним редактором щоденної газети "Русин".*

Як відомо, ця газета виходила в Ужгороді. Був це орган "українофіла" віце-губернатора Еренфельда, досить добре редаґований чистою народною мовою, правда, етимологічним правописом. Працювали там здебільша українські еміґранти, закарпатець проф. Августин Штефан, прихильник нашої культури чех д-р Франтішек Тихий та інші.

Газету перед урядами я підписував, та більшого впливу не мав, не мав і журналістичного досвіду. Але в ту пору мадяроні розпочали чим дальше більшу аґітацію як проти-українську так і проти-чеську. Особливо д-р Йосиф Камінський був великим ворогом українського культурного напряму, хоч і закладав він разом з Фенциком українську "Просвіту" в 1920 році. Надпартійній газеті "Русин" було незручно відбивати мадяронські напади. Тоді я, в тижневику "Свобода" опублікував таку статтю:

ПАНОВІ Д-РУ КАМІНСЬКОМУ

Вашого нападу чекав я і сподівався. У вас це, здається, звичай. Обплювали ви наших найвизначніших русинів, кидаючи чорним калом на них і найновіше взялися ви і до моєї особи, обпльовуючи моє лице, бродячи в моїй честі. Це ви, це ваше виховання і тактика.

Щодо мого портрету, поправлю вашу "інформацію" точніше. Цей "смаркач", як ви мене називаєте, дійсно народився у Воловім і є вже 27 річним. В рідному селі скінчив народну школу і щоб могти й далі вчитися, був і листоношою. Що пропустили його зі служби, то не відповідає правді, але мусів зарукувати[43] 1915 року. У службі аптеки ніколи не був. На російському фронті під Ковелом був два рази ранений, між тим раз дуже тяжко і, попавши в лікарню до Будапешту, мав коли вчитися цілих 15 місяців. Там

* Виходив від 1.I.1923 р. до 31.XII.1923 р. як щоденник. В 1920-1921 роках був тижневиком.

склав середні торговельні школи, попав знову на італійський фронт, був присутній при великому бою на Піяві 26-го липня 1918 року і дістав срібне відзначення 1-ої кляси і вернувся звідти як підпрапорщик.

Що я вступив до большевицької червоної армії то є брехня, яку ви знову висисаєте з пальця. Я можу вам свідками і документами доказати, що 1-го березня 1919 року я вже як цивільний урядник служив у приватній інституції в Будапешті, а не так як ви, і багато з-поміж вас, були комісарями і членами большевицької влади. Чому я зараз не вернувся, то не в'яжу вам на ніс, досить, що знають чесні люди, але можу вам казати одно: Я мав досить нагоди простудіювати ваші відносини з Куткофальвієм і я це зробив, щоб показати своєму народові на вашу зраду, на вашу чорну душу в користь наших ворогів -мадярів. Ваше ім'я в нашій історії,ім'я зрадника народу, на якому лежить і буде лежати прокляття.

Ви думаєте, що я не знаю того, що вас назначила і тайком виіменувала мадярська влада за "фіюшпана"[44], тим більше, що за губернатора не могли, бо параграф "Х" з 1918 року, як революційний, скасовано. Це є факт і покликуюся як на свідка на мадярського посла Дроздія. Це взято нами в протокол і підписано п'ятьма журналістами.

Ви думаєте, що я не знаю, що в місяці березні минулого року виасиґновано вам десять тисяч швайцарських франків на пропаґанду, яких перебрав Ернест і Янош Ришко в їх помешканні в Будапешті, вул. Рудолф ракпарт 27, від Франца Кіш Мігаля на вашу протислов'янську, мадяронську пропаґанду.

Хіба ж я не знаю, що один журналіст партії Глинки з Рожньова, ідучи весною минулого року через Мадярщину до Італії, дістав від Гембеша 30,000 італійських лір, в якій сумі і ви були заінтересовані? (Відкликуюся для цього на п'ять осіб мадярської соціял-демократичної партії,яких імена можу хоч коли дати, як потрібно).

Міг би вам поставити дуже багато питань,але залишаю це на другий раз, бо можете нараз удавитися ними.

Підтверджую факт, що я вас дійсно відвідав, але не для того, щоб просити у вас якого заняття, хоч взиваєтеся на свідка, на ренеґата, на вашого підлизня, бо я вже тоді мав заняття в товаристві воєнних інвалідів "Надія". Я тому вас відвідав, щоб побачити ваше інтересне,дуже мені симпатичне обличчя...

Що я писав браму IX замість УII, то я навмисно помилився, щоб ви самі доказали, що ті ворота дуже добре вам знайомі.

А Гриміт[45] не з грабежу дістав багатство, але дістав за жінкою, дочкою берлінського лікаря - сорок тисяч золотих марок і 500 доларів з Америки від брата, і тому він тепер находиться в доброму "состоянії".

До побачення перед судом!

Ваш доброжелатель
В. Гренджа-Донський

Вслід за цим, із сторони мадяронів і місцевих мадярів посипались на мене діжі[46] бруду. Орган Камінського "Русскій Вєстнік" обвинуватив мене в крадіжі; редактор Гаваш-Гандельсман в ужгородському мадярському щоденнику "Уй Кезлень" написав, що я був у Будапешті "чеським шпигуном"... За "Уй Кезленем" й інші мадярські газети, навіть будапештська преса, лили на мене помиї. Спростування не хотіли помістити.

Віце-губернатор Еренфельд, бачучи, що я в центрі "канонади", наказав мене з функції відповідального редактора звільнити, хоч перед тим напевно був інформований про мою акцію. Д-р Камінський вигрожував судовим процесом, бо з того постала ціла афера. Я теж готувався на оборону перед судом. Заїхав я через Братиславу в Бургенланд, який уже належав Австрії, в село Зауербрун до мого земляка Василя Гримута, який перед публічним нотарем підтвердив, що йому теж відомий факт, що д-р Йосиф Камінський вже після перевороту і постання ЧСР був на службі мадярської іредентн. Про мою подорож в Австрію мадярони довідались. Камінський, очевидно, не міг знати, які я маю в руках "тромфи". Одного дня прийшов до мене з доручення Камінського редактор Михайло Демко і запропонував відкликати усі напади і протинапади з обидвох сторін. Я побоювався, що цей мій документ для оборони на суді мені не вистачить і пішов на компроміс. *

У другій збірці поезій "Золоті ключі", хоч вірші "були далеко слабші", як поет каже, вони також промовляли до серця народу. В них автор з ніжністю підхопив народну назву Закарпаття "Срібна Земля" і оспівав її в кількох віршах. Майже кожний вірш збірки пройнятий сумом поета

* Моє підозріння показалося вповні правдивим аж в 1938 році, коли Камінський, Андрій Бродій і Фенцик зрадили свій народ.

Поет на праці в банку (другий зліва)
Ужгород, 1924 р.

над долею народу, який живе в такій великій нужді. Поет говорить:

> Перші дві мої збірки - більш романтично-ліричні; було там трохи й епіки. Охоти до епічного жанру я ще набрався в Будапешті з мадярської літератури (Даніел Бержені). В цих перших збірках не міг я ще виступати "гостро, революційно", адже я мав турботи ще зі своїми документами громадянства. Мій політично-полемічний конфлікт в 1923 році на сторінках преси з д-ром Йосифом Камінським - одним з "вождів"мадяронського Автономного Союзу, викликав проти мене ненависть. Через те і ужгородська чеська поліція слідкувала за мною. Один детектив, як мені пізніш і сам признався - ходив по моїх слідах цілий рік. Щоб я міг дістати від начальства документ чехословацького громадянства, треба було показати метрику народження свого діда. З часом здобув потрібні документи і так я одержав громадянство. Тоді вже, будучи повноправним громадянином, та ще до того і банковим урядовцем приватної інституції, від держави незалежний, мав право "притиснути перо і гостріше". Тоді я вже не побоявся написати й опублікувати такі віршові заклики у третій збірці, як:
>
> ...виріж тиранів,
> катів убивай...
>
> або:
>
> ...жандармів ваших ми не боїмося,
> кайдани ваші нам не страх...

Третя збірка поезій поета під назвою "Шляхом терновим" вийшла в 1924 році. Вона також має особливе значення для історії закарпатської літератури. Це була перша книжка місцевого автора на Закарпатті написана сучасною українською літературною мовою і видана загально українським фонетичним правописом. До цього часу ні одної газети, ні одної книжки не друковано фонетикою. Від цієї збірки починаючи, спершу перейшли всі українські газети на фонетику, а пізніше за ними почали переходити на фонетику і молоді автори Закарпаття.

Та значення цієї збірки полягає не тільки в цьому. Читачів полонило пристрасне слово поета на захист народних прав, його палкі революційні заклики:

> Гей, гей, народе мій бездольний,
> А доки спатимеш? Вставай!

Ужгород, 1924 р.

Будучність зве, потомки кличуть:
"Не запродайте рідний край!"

Його поезія тут перейнята бунтарством, бо його сумління сповнене ненавистю до чужинців - окупантів, які сплюндрували і далі руйнують не тільки рідне Закарпаття, але і інші українські землі. Своє призначення поет бачив у тому,щоб кликати поневолений народ до боротьби.

Ситуація на Закарпатті в той час була тяжкою. Хоч правно вона була автономною країною, сама назва "Карпатська"або"Закарпатська Україна" була заборонена окупантськими урядовцями. Чехи, що прийшли на Карпатську Україну правити нею, робили великі труднощі в культурній праці українського народу. Щоб легше поборювати живий український народний рух, підтримували всяке "русняцтво". Писання в пресі й публікаціях про визвольні змагання та ідею соборности українських земель були заборонені. Не диво,тому, що поета чехи називали "русинським бунтарем".

Пише далі поет:

> Мої вірші були досить гострі. Боровся я проти безробіття, проти злиднів, проти денаціоналізації і чехізації. Все ж не одну гірку пігулку проковтнув я, особливо пізніш від своїх працедавців. Вони дивилися кривим оком на мене і мою літературну працю. На кожний мій паперовий удар поезією або статтею мені погрозили, що викинуть з посади, якщо я не попущу з мого радикалізму.
>
> Свою третю збірку написав і видав я вже модерним фонетичним правописом і ця скромна збірка була свого роду переворотом в питанні орфографії на Закарпатті. Вона була першою книжкою, що вийшла фонетикою на Закарпатті. Молодь її підхопила, захоплювалася нею. Українських книжок з України на Закарпаття не допускали,українського друкованого слова було мало. Молодь вимагала перехід на фонетику. Урядовий правопис Шкільного Відділу дотримували лише в шкільних підручниках, газети писали хто як хотів. Ця моя книжечка просто примусила, приневолила й газети політичних партій перейти на фонетику.
>
> Одною з причин, що я перейшов на фонетику, був мовний хаос, який панував у тому часі на Закарпатті. Місцеві наші люди говорили різними діялектами: гуцульським, бойківським, лемківським. Селянські сини народну мову свого

села вміли, але люди, що в їх батьківській хаті розмовлялося по-мадярськи, свою мову засмічували мадяризмами та новіше чехізмами. Адже за нещодавно розваленої Австро-угорської монархії не то що українських середніх шкіл не було, але суворим денаціоналізаторським законом графа Аппоні знівечили й школи народні.

Галицькі еміґранти, які дістались на Карпатську Україну в роках 1920-их, добре вміли тодішню західньо-українську літературну мову, але не вміли нової закарпатської етимологічної граматики, яку придумав мовознавець проф. Іван Панькевич і яку зробив на замовлення чеського уряду. Ця граматика була зроблена доброю народною мовою, але відривала вона читачів від загально-українського фонетичного правопису.

Панькевич придумав компромісову букву "ô" - "о" з дашком і букви "єри" (ЬІ) та "ять" (ѣ).І так писались слова: кôнь, нôж, вôз, - а ти, читачу, прочитай їх, як хочеш, на базі свого діялекту: Кінь, кунь, кйнь, або: він, вун,(в) он, віл, вул, вйл. (Конь, вол, нож, воз - такого діялекту не було). Буква "ять" вимовлялася як "і": рѣзати; тЬІ, вЬІйти, крЬІхôтка... Та і Панькевич у своїй граматиці не був консеквентний і в його граматиці можна було знайти таке речення "вôвци пасуть" (замість "вôвцѣ пасуть"). Шкільний інспектор Федор переді мною висмівався, кажучи, "як можуть вовци пасти?" - Бо в діялекті бойківсько-лемківському "вовци" означають "вовки", від словацького "влці".

Через те у галицьких коректорів виходила плутанина, вони не чули бойківсько-лемківського "ЬІ" і так часто, наприклад, правописне слово "вЬІйти" змінили на "вийтЬІ" і з того виходив "горох з капустою". Знову ж, закарпатські автори, - бойки та лемки, - яких було дуже мало, добре вміли відрізняти правила етимологічного правопису, але їх мовний фонд був слабонький та ще й засмічений головно мадяризмами. І так я остаточно вирішив: Геть від непрактичного етимологічного правопису, давай легку, практичну фонетику!

Все ж, не зважаючи на ті недоліки, галичани й наддніпрянці були носіями освіження мови, збагачування мовного фонду і термінології і ми, молоді закарпатські автори, багато від них училися, позичали від них книжки, знаходили джерела, де і як ту літературу дістати. Галицька мова була теж засмічена полонізмами, ґерманізмами та іншими "ізмами", аж харківська правописна конференція дала нам ясні директиви і з того часу брали і ми, закарпатці, нашу мову на решето і просівали чисте здорове зерно від куколю.

Ужгород, 1925 р.

Після появлення рецензій на мою першу збірку в галицькому "Вістнику", в "Ділі" та в інших публікаціях, а особливо після появлення фонетикою третьої моєї скромної збірки "Шляхом терновим", написав мені між іншими і професор Студинський, озвався й Іван Ольбрахт, який почав цікавитись закарпатською тематикою.*

ЖУРНАЛ "НАША ЗЕМЛЯ"

В архівних матеріялах редактора "Пчілки" П. Кукурузи, знайшла я коротку згадку про початки цього журналу:

"Цікава історія виникнення "Нашої Землі."В-літку 1926 року у Перечині відбулася нарада літературних і громадських працівників, яка обрала комісію для опрацювання програми журналу та організації збірки коштів. Праця комісії зустрілася з перешкодами з боку одної особи з українського суспільства, яка вже зарекомендувала себе виступами проти української еміґрації і українського руху на сторінках чеської преси. Справу довелося перервати. Тоді перебрав її на власну руку В. Ґренджа-Донський.

Журнал мав називатися "Українська Земля", але ужгородська поліція на цю назву дозволу не дала. Апеляція не мала успіху. Так довелося замість проєктованої назви дати журналу назву "Наша Земля"."

Поет продовжає у спогадах:

Всім нам лежало на серці піднесення Закарпаття політично, культурно й економічно. Хоч преса вже й перейшла на фонетичний правопис, все ж української інтеліґенції ще було мало і не було кому написати грамотно статті.Адже українське шкільництво утворилося тільки перед кількома роками, а доросле населення як і знало азбуку, то писало так, як уміло, бо ж наше попівство та інша "сметанка" самі робили хаос, витворюючи собі ортографії різних напрямків, щоб задовольнити нових хазяїв.

---

* З Іваном Ольбрахтом (1882-1952) я в 1930-их роках зробив кілька мандрівок, про що він згадує в своєму романі "Гори і століття", (1935). З Ольбрахтом я приятелював і пізніш залишився у мене його останній лист з 29.I.1952. Саме в тому році він помер. Інші його твори: "Земля без імені" (1932), "Микола Шугай" (1933).

Потреба доброго журналу з чистою українсь - кою мовою була дуже велика. Провідні літературні і громадські працівники, з яких багато було емігрантів з Галичини та Східньої України, намовили мене стати редактором журналу і вони обіцяли закулісово помагати. Назовні виступати вони не могли, бо більшість їх була без чеського громадянства.

Думка свого власного журналу мене втішила й глибоко захопила з кількох причин. Поперш матимемо на сторінках журналу можливість освідомлювати не тільки національно, але й соціяльно; українізація Закарпаття журналом підсилиться і притягнемо молодь з-під впливу денаціоналізаторів. Українізація Закарпаття для мене була найважливішою справою, доки ще не запустила глибокі корені чехізація та сепаратистичні впливи "русинізму", бо тенденції я вже тоді бачив.

Вніс я прохання дозволити видавати журнал під назвою "Українська Земля", але начальство цієї назви мені не дозволило. Пройшов я з цим цілі одисеї.

- Як ви собі уявляєте, "українська" має бути та ваша "земля", і то на території Чехословаччини?!

Я подав апеляцію з арґументом, коли може виходити "Русскій Вєстнік", "Русскоє Слово", чому не може виходити "Українська Земля"? Але вживати "українець", "Україна" чехи не дозволяли, навіть за вживання тих назв потягали людей до відповідальности, а навіть нищили існування людей. Так, наприклад, пізніш,на зборах пластунів професор Бачинський якось забувся і в промові сказав замість "Подкарпатська Русь" - "Підкарпатська Україна". Присутній заступник віце-губернатора д-р Лео Єх постарався, що професора, доброго педагога, Бачинського, родом із Наддніпрянщини, який не мав права громадянина, викинено через кордон...

З великими труднощами нарешті дозволено поетові видавати журнал, але тільки під назвою "Наша Земля". Про ці труднощі визначення назви подав він згадку в першому числі "Нашої Землі": *

"...Як вже загально відомо, "Наша Земля" - респ. "Українська Земля" мала появитися ще з початком листопада минулого року, але ужгородська поліція на ту назву дозволу нам не дала. Ми протестували, бо коли має право вихо-

* "Наша Земля", 15.II.1927.

дити "Русская Земля", "Русскій Край" і т.п., - чому тоді на тих самих правах заборонено видавати "Українську Землю", тим більше, що світом і наукою доказано, що ми є той сам народ, що й за Карпатами, значить: український. Але нашої апеляції не взяли до уваги. З тяжкою бідою виклопотали ми дозволу на теперішню "Нашу Землю". Але поки багато часописів і журналів виходило і виходить без жодної запоруки, - на нас наложили кавцію в сумі 10,000 корон, яку ми повинні були зложити до 10-го лютого, аж потім, на різні інтервенції цей реченець продовжено до 1-го травня цього року.

Звертаємось до всіх наших братів із закликом про передплату. Най не буде з нас ні одного, хто б не пожертвував якийсь гріш на наш пресовий фонд. Знаймо, що з гелєрів складаються корони!"

В редакційній статті того самого числа писав поет з великим ентузіязмом:

"...Ми мусимо взятися самим за працю, за організування опору проти денаціоналізаційних стремлінь, за заманіфестування нашої національної й культурної єдности з нашим матірним пнем - цілим великим українським народом. Оце величезне завдання має відвагу взяти на себе наш журнал. Будемо боротися за забезпечення наших культурних, політичних і господарських прав, за направу соціяльних відносин.

Тому, що наше українське населення у величезній більшості селяни й робітники, тому, що ми примушені в нашій праці числити на допомогу свідомих селян і робітників, ми будемо заступати в першу чергу селянсько-робітничі інтереси. Числимо й на допомогу молодої наростаючої інтеліґенції, що вміє дивитися на життя та розуміє народні бажання й потреби. Звичайно, не замикаємо дверей і перед старшою інтеліґенцією - бо й між нею є, й ще знайдуться білі круки, що зуміють піти з духом народних вимог. Закликаємо всіх, що почувають себе українцями, що бажають собі та своїм дітям кращої майбутности, всіх письменників і журналістів, без огляду на партійні чи релігійні переконання, стати з нами до співпраці.

Нашим молодим письменникам радо відшукаємо місця для поміщення своїх творів, бо вони ніде не можуть своїх творів друкувати. Також запрошуємо до співпраці тих сірих, скромних народних робітників, що хоч при плузі чи при варстаті тяжко працюють на хліб, але вміють прислухатися до народного болю та потреб і знають, як можна би тут і там помогти.

Ми свідомі того, що перед нами величезні труднощі, що маємо йти невтоптаними дорогами, та ще по дорозі будемо мати досить колод та колючок, накиданих таки нашими людьми. Але ми свідомі також свого великого завдання, свого великого обов'язку супроти замучуваного народу й тому беремося до цієї боротьби з дуже нерівними силами. Наші сили ще маленькі, а вже в самих початках приходиться боротися з труднощами.

Але ми певні, що свідомі селяни й робітники та молода наша інтеліґенція нас підтримає з боку морального й матеріяльного, та що за короткий час "Наша Земля" стане важною трибуною, з якої проголошене кожне слово буде з одного боку обороною проти заливу чужих вод, а з другого боку заохотою для нових борців за нашу кращу долю!

Даємо вам нову зброю - наш журнал - у ваші руки. Є тепер вашим завданням, щоб цю зброю засталити як найкраще.

Поширюйте наш журнал, передплачуйте та з'єднуйте передплатників, збирайте на пресовий фонд нашого журналу, пишіть до нього про все,що вас болить, а тоді наш журнал буде в силі сповнити своє завдання. Давайте по маленькій цеглинці, а ми збудуємо твердиню, що буде нам охороною проти всяких чужих нападів."

Пише поет далі в спогадах:

Журнал зразу підхопила особливо молодь, але вона була бідною, не мала з чого заплатити передплати, бо це були селянські діти. Їх батьки не мали з чого заплатити ані за їх школу та утримування. Прокуратура часто конфіскувала - майже кожний номер був з "білими вікнами". Це нас фінансово руйнувало, бо за другий наклад треба було платити зокрема. Інколи ані на поштові марки не було грошей. Всю роботу робив я сам. Ще й на пошту носив (марки ліпила дружина). До того кожного місяця доплачував із власної кишені...

Про журнал пише д-р Богдан Романенчук в життєписі поета так: *

"В 1927 році Ґренджа-Донський почав видавати й редаґувати перший на Закарпатті літературний і суспільний журнал "Наша Земля", який друкувався літературною мовою й фонетичним правописом. Журнал стояв засадничо на національ-

* Твори В.Ґ-Д., том I, Вступ, ст. xi.

но-соборницьких позиціях, цебто стояв за те, що Закарпаття, невід'ємна частина української землі, а його населення, така ж невід'ємна частина українського народу і закликав до боротьби проти асиміляторських заходів чеських протекторів, а українські видання заохочував змагатися за чистоту української мови й проти надмірного вживання чужомовних слів, зокрема чеських термінів.

В цьому його тоді підтримувала вже й комуністична партія Закарпаття із своєю газетою "Карпатська Правда", що орієнтувалася на Харків і стояла за український характер закарпатської преси й друку та за всеукраїнську літературну мову. То ще були наслідки українізації в Україні й радянофільства в Галичині та на Закарпатті, тому закарпатські українські комуністи підтримували українізаційний курс з одного боку, а з другого, просували закарпатських письменників і їх творчість, в тому й Василя Ґренджу-Донського, до харківських державних видавництв, щоб таким способом приєднати їх до комунізму. В тому пляні і вийшла в 1928 році його збірка вибраних віршів "Тернові квіти полонин" та "Оповідання з карпатських полонин". Комуністична преса на Закарпатті часто передруковувала його бунтівничі вірші, щоб здобути його симпатії. Він очевидно прихильно ставився до Радянської України і бачив у ній велике майбутнє, але не як комуніст, тільки як патріот, що прагнув добра для свого народу, але не знав, що комунізм був маскою російського імперіялізму, як не розуміло цього багато інших українських патріотів, які виїжджали на "Радянську Україну" в добрій вірі, але потім були російськими большевиками знищені.

Радянські літературні дослідники пишуть, що журнал "Наша Земля" був інспірований комуністами, але вони признають, що сам видавець і редактор того не знав, що він був їх знаряддям, бо вони вибрали його для маскування і він містив у журналі статті в добрій вірі, які давали підставу ворогам українського соборництва цькувати його й денунціювати перед чеським урядом як комуніста, а надто, що він досить безпардонно таврував чеський уряд за його нечесну політику супроти українців Закарпаття, яким мав дати і не дав якнайширшу автономію. Крім того, він критикував і самих українців за потурання чехам і за невиразну національну лінію, за нечисту мову, за фальшування творів української літератури в шкільних читанках, в тому й Шевченка, якого автори шкільних підручників "переспівували" для місцевих потреб. Він, отже, гостро критикуючи таку поведінку русинів, стояв на одній дошці з комуністами, бо більшість за-

карпатських культурних і політичних діячів того часу все ще називали себе русинами і мову свою руською чи русинською, а він закликав земляків перейти на позиції всеукраїнства, цебто хотів не еволюційної, а революційної українізації. Того самого хотіли й комуністи, тому й не дивно, що вороги його блямували як комуніста, тим більше, що він виразно заявлявся за злуку Закарпаття з усією Україною. Та все таки комуністом не був, хоч разом з комуністами домагався української літературної мови в школах, пресі, установах і всьому культурному житті..."

Про журнал згадує і проф. Августин Штефан у своєму некролозі про поета в 1975 році (Америка, 4-14 січня 1975 р.):

"...Мадярофіли, русофіли та чехофіли в Карпатській Україні під кінець 20-их років говорили, що Гренджа-Донський комуніст, бо в 1927-1928 роках видавав і редаґував лівого напрямку місячник "Наша Земля" в Ужгороді. Я був передплатником цього місячника і пригадую, що... націоналісти гостро критикували в нім розсипалівський - чеський централістичний - режим... На мою думку, місячник "Наша Земля" не був комуністичний, але радикально-соціялістичний і націоналістичний. Гренджа-Донський писав прихильно про ту Радянську Україну, українізація якої обманула Михайла Грушевського,Крушельницьких та багато інших з української еміґрації.."

Пише далі поет у спогадах:

Статті мені посилали зі всіх кінців, навіть учителі, професори та інші працівники на державних посадах. Молодь посилала дописи, потрохи виростали нові письменники, журнал став дуже популярним. Одержував я і такі статті,про автора котрих ані не знав. Автор хотів бути"інкоґніто". Як поезія або стаття була добра, то ми помістили. До сьогодні, наприклад, не знаю, хто був К. Чуга, - думаю тільки, що то був естрадний артист Микола Чирський.

В Підкарпатському банку мені погрозили, якщо на сторінках журналу появиться хоч і найменший напад на їх особи, або на "господарські інституції", то я в тому моменті лечу з банку на вулицю.

Щоб я не був настільки на очах, переклали мене до новоутвореного асекураційного товариства "Бескид", мовляв, через мої досвіди в Будапешті. Де факто, це була демоція. Перейшов я

туди служити з першим січнем 1926 року з меншою платнею. Протягом наступних 12 років мені ні разу не підвищено платні ані на сотик. До того ще шефом мені став "пан капітан" Владімір Вака, колишній австро-угорський офіцер, який зайняв з частинами легіонерів в 1919 році Ужгород. Був він для мене катом.

Починалася в Харкові правописна конференція (здається в 1927 році), де мало ухвалитись і прийняття єдиного правопису для всіх українських земель. На цю конференцію запрошено й мене.

Коли я своїм шефам предложив прохання, вони обурилися. Заявили, що я свою відпустку того року вже вичерпав, але і без огляду на те, вони мене на Україну не пустять.

Не маючи змоги поїхати, я написав президії правописної конференції, що з великою радістю і Закарпаття приймає новий, практичний український фонетичний правопис. Візьмемо на решето і прочистимо нашу прекрасну мову від всіляких полонізмів, мадяризмів та інших "ізмів", адже один народ може мати тільки одну літературну мову.

СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО І "НАША ЗЕМЛЯ"

Чехи нівечили "Нашу Землю", де лиш могли. У третьому числі журналу в 1927 році появилася редакційна стаття "До наших читачів", яка говорить:

"Як ми передбачили, наложено на нас поліцією кавцію в сумі 10,000 корон, яку протягом такого короткого часу не могли ми зложити. В наслідок того заборонено нам поміщувати політичні статті й перегляди аж до того часу, поки не зложимо кавції.

Дармо накинулись на нас уже з першої появи журналу підозріваючи, що стоїмо в службі якоїсь партії, що, мовляв, до нашої диспозиції стоять тисячі корон, - але тепер показалось,що ми працюємо чистими руками і жодними субвенціями не користаємось. В нашому таборі багатих меценатів немає, є тільки незаможні інтелектуали, селяни й робітники. Але ми надіємось, що протягом короткого часу пощастить нам зібрати відповідну суму і тоді знову почують наш голос..."

Пише далі поет у спогадах:

Та нищили матеріяльно не тільки сам журнал, але і тих, які прийшли з ним до хоч би й найменшого контакту. Важко доплатив на те і відомий український поет, письменник і драматург Спиридон Черкасенко.

Із Спиридоном Черкасенком вже давніше познайомив мене знаменитий декляматор, актор і режисер Михайло Біличенко. З Черкасенком ми часто сходились, в гостях бував він у мене, а ще частіше я у нього. Ще і фотознімок дали собі справити, як то ми крутимо цигарку...

Коли я почав редаґувати і видавати "Нашу Землю", часто радився я з Спиридоном Федосієвичем, адже він був старший, досвідчений письменник. Хоч співробітником моїм він не був, все ж дав мені деякі вказівки щодо українських письменників, про яких я завів постійну рубрику з літературознавства.

Надходив ювілей 50-ти річчя з дня народження письменника. Не міг такий культурно-літературний журнал як "Наша Земля" замовчати і не згадати про цей ювілей. Написав я тому вітальну статтю з приводу ювілею, в якій згадав про літературні заслуги письменника - автора відомих і на наших сценах таких успішних його п'єс, як "Про що тирса шелестіла", та "Казка старого млина", про автора популярного юнацького гимну "Гей, пластуни, гей юнаки". Помістив я теж і його фотографію.

Каявся потім і я і бідолашний Черкасенко за оцю статтю, яка дала причину поліції розпочати проти письменника нагінку, мовляв, він "еміґрант без політичних прав", співпрацює з комуністом Ґренджою-Донським... Кілька разів його кликали на допити, а потім - виповіли з Ужгороду з наказом на протязі трьох днів опустити республіку.

Він опустив Ужгород, щоб не опинитись на кордоні, так як бідолашний галицький еміґрант, мабуть, на прізвище Мисик, якого чеська поліція вивезла на галицький кордон, але поляки його не прийняли. Цей Мисик на "невтральній" трьохметровій граничній смузі в колибі прожив близько двох місяців. Якби ужанське населення не змилувалося над ним і не приносило йому харчів, теплий одяг та матеріял на побудування колиби, то Мисик був би з голоду помер.

Спиридон Черкасенко виїхав з Ужгороду ще в день доручення виповіді і поселився в празькій периферії Дейвіце. Впливові люди заінтервеніювали, щоб хоч тут поліція дала письменникові

"...Крутимо цигарку..."
Спиридон Черкасенко і Василь Ґренджа-Донський
Ужгород, 1926 р.

спокій.

Взагалі з тими нагінками еміґрантів часто доходило до трагедій, а навіть до европейського скандалу. Про такий один скандал варто згадати, бо про нього тижнями писала майже вся европейська преса.

ЖІНКА БАТЬКОМ ДВОХ СИНІВ

Було це в селі Богдані. Молодий гуцул, вислуживши військо в чехословацькій армії, подав прохання на державну службу доріжника. Начальство зажадало документи, не тільки його,але й батьків. З документів отже і вийшло, що його батько походить з Галичини без натуралізації. Отже замість державної посади, поліція як чужинця виганяла і старого гуцула і його двох синів до Польщі.

Тоді на оборону своїх синів виступив їх старий батько, згорблений, безвусий гуцул і на превелике здивування заявив, що він своїм синам не є батьком, ним ані не може бути, бо він є властиво - жінкою... На доказ того показав лікарське свідоцтво. Наслідком того отже, сини, як "незаконні", є дітьми його жінки - корінної автохтонки, громадянки села Богдан. Таким чином його сини не мають батька, тільки матір, отже є повноправними громадянами Чехословацької Республіки і поліція не має права їх викинути з держави.

Присутні похитували головою, ще все не розуміючи справи, але старий гуцул стояв на своєму і оповідав таке:

- Як дівчина, в безробітті я роботу не могла знайти, то ж будучи рослою і сильною, постригла волосся і подалася з Галичини на Закарпаття. Працювала я роками переважно в лісах, як лісоруб, жила як інші мужчини. Але не було кому на мене пошити, випрати, залатати і зготувати харчі, ну, й соромно було жити холостяком. Я й оженилася з гуцульською дівчиною в Богдані, без того, щоб вона помітила, що я того самого полу, що й вона. А коли вона довідалася, вже було пізно і соромно говорити людям про таке подружжя. Вона знайшла собі любовника, привела дітей на світ, а я з тим погодилась, радіючи, що маємо синів...

Коли б не дурна нагінка чехословацьких урядів, ніколи світ був би не довідався про такий куріоз. Журналісти та фоторепортери мали матеріялу на кілька тижнів, було про що писати. Сини, правда, з одного дня на другий стали "незаконними" безбатченками, але рівночасно з тим

набули повноправного громадянства і їх не викинули з села.

ЗА ОДИН ВІРШ ТРИ МІСЯЦІ ТЮРМИ

Написав був я вірш і помістив у журналі під заголовком "Розділили Україну поміж ворогів" - між Польщею, Румунією, Чехословаччиною, - "її підперли штиками з обидвох боків Карпат..." За цей вірш мене ужгородський трибунал засудив на три місяці тюрми... Вака запропонував дати мені з посади виповідь. Була б ця його пропозиція і перейшла на директорських нарадах, але ж моє ім'я було вже досить відоме і я в підприємстві був запрацьований. Вислід був такий, що я залишився на посаді, але не смів підписувати журналу.

Поет у своєму деннику з дня 20-го вересня 1930 року згадує про цей засуд так:

Сьогодні судив Україну чеський суд. Мені теж припалось три місяці тюрми. Причину до того дала моя поезія "Розділили Україну поміж ворогів" і хоч як я боронився, викручувався, а також і оборонець д-р Юлій Бращайко все можливе зробив, трибунал, що складався з одного чеха-русофіла, одного "русскаво" і одного чеського фашиста, засудив мене за той мій вірш. Та не тільки мене, але також і колишнього мого відповідального редактора І. Мешка, теж за ту саму поезію (що помістив) на два місяці тюрми. А найгірше засудили автора одної невинної статтейки п. Миколу Клемпотюка на три місяці і його зараз і заарештували, побоюючись, що молодий хлопець може виховзнутись їм із рук.

Звичайно, на справу дивлюсь флеґматично, супроти того, що діється тепер в Галичині - це дрібниця. Не себе мені жаль, а жалко мені бідного хлопця, товариша Клемпотюка. Ну, що робити? Гонення, значить, почалось і тут.

Але цим вони мене не перестрашать. Чи той вірш справді такий небезпечний? Тому, що конфіскований, боюсь, щоб не згубився, бо маю тільки один примірник. То ж перепишу його і сюди.

Розділили Україну поміж ворогів

Гей, зеленії Карпати,
Чом такі сумні?
Чи у горах, чи в тих зворах

Стратили пісні?
Ой, мовчать Карпати - тільки
Вітер відповів:
- Розділили Україну
Поміж ворогів!...

Розділили Україну
На дрібні шматки,
Погоріли тихі села,
Висхли ті садки...
Потекла по Україні
Морем кров борців...
Розділили Україну
Поміж ворогів.

У Карпатах тихо-тихо...
Тисне грудь печаль...
У Карпатах сумно-сумно...
У Карпатах жаль...
Їх баґнетами приперли
Із обох боків...
Розділили Україну
Поміж ворогів.

Під журбою-тяготою
Мовчки стогне ґрунь,
Не кланяє, не вітає
Полонин красунь.
Док не вчує пісню волі -
Доти онімів...
Розділили Україну
Поміж ворогів.

У Карпатах тихо-тихо...
Мертва тишина,
Кожна зворина-долина,
Мов сама труна.
А так само і на горах
Сум од вік-віків, -
Розділили Україну
Поміж ворогів.

На Говерлі, на високій
З болю хтось завмер,
А на галицьких долинах
Застогнав Дністер...
Гей, ви ниви буковинські,
Вас румун присів...
Розділили Україну
Поміж ворогів.

Надходили чорні хмари
Тих страшних думок:
Земле рідна, де подієш
Ти своїх діток?
Бо грабіжники напали
Із усіх боків,

Розділили Україну
Поміж ворогів.

Вже зелену Буковину
Топчуть постолом,
А з обох боків Карпатів
Хтось з новим ярмом...
І защо, защо лилася
Стільки кров братів?!
Україну розділили
Поміж ворогів!

Геть думки, думки страшнії,
Не давіть мій ум!
У Карпатах тихо... тихо...
У Карпатах сум.
Тільки вітрик мені в ухо
Листям шелестів:
"Розділили Україну
Поміж ворогів..."

І нараз він почав дути,
Сосни рвав, ревів:
"Україну розділили
Поміж ворогів,
Але вона встане, встане,
Бо народ живе!
Вже не довгий час страждання
Й Воля оживе!"

Так ось, за що всадили мені три місяці "санаторії". Та, нічого, переживем і цю дрібницю. От бідний Тацинець і пані Новаківська вже від коли сидять!

Без огляду на переслідування, українська культура на Закарпатті росла, розвивалася. Витворилася своя інтеліґенція, яка цю культуру підтримувала, живила. "Просвіта" в Ужгороді мала чотириповерховий свій народний дім, з кінотеатром, з клюбом, музеєм цікавих і рідкісних експонатів, з бібліотекою, в якій знаходилося вже понад 10,000 книжок. Це був наш головний центр. Молодь щовечора приходила до читальні, на розвагу, на танці, забаву. Тут відбувалися проби вистав, курси танців, проби хорів, відчити. Десятки приміщень давали можливість всесторонньої діяльности.

Своєю діяльністю поет викликав проти себе хвилю цькування з боку мадярофільської та русофільської преси і чеської адміністрації. Чеський окупаційний уряд почав конфіскувати окремі місця в публіцистичних статтях, але конфіскувала і вірші поета, що було новиною на Закарпат-

ті, бо поезій раніше ніколи не забороняли. Оскільки мені відомо, сконфісковано чотири вірші поета: Вірш "Розділили Україну поміж ворогів" (Наша Земля, 1928, ч. ?, ст. 11),"Оце мій рідний край" (Наша Земля, 1928, ч.4, ст.16) та два інші, яких назви мені не вдалось розвідати, але вони появилися в числах Нашої Землі в 1927 р. ч. 10, ст. 7, та 1928 р. ч. 10, ст. 15.

Були й такі випадки, що забороняли його вірші на святах. Так про вірш "Пророкові - Великому Кобзареві" згадує стаття в "Нашій Землі"в 1928 році: *

ІНЦИДЕНТ МІЖ АВТОРОМ ВІРША Й КОМІСАРЕМ ПОЛІЦІЇ.
ПОЛІЦІЯ ЗАБОРОНИЛА ПРОЧИТАТИ
ВІРШ ҐРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

"Дня 17-го березня цього року відбулося свято 67-ої річниці з дня смерти Т. Шевченка.Святочну промову виголосив д-р Михайло Бращайко, після того виставлено двоактівку С. Черкасенка з дитячих літ Т. Шевченка "До світла, до волі!" Після цієї вистави почалась концертова частина, в програмі котрої шостою точкою був вірш Ґренджі-Донського "Пророкові". В останній хвилині, зараз перед виставою, голова комітету д-р М. Бращайко повідомив поета Ґренджу-Донського, що його точка відпадає, бо поліція не дозволила перечитати таки самим автором його вірш арґументуючи, що вірш до Цивільної Управи для цензури не предложено, хоч сам автор копію вірша перед трьома днями комітетові передав. Чи комітет предложив до цензури, чи ні - не наше діло (з програми ані одну точку, навіть промову не предложено до цензури, а тепер перед виставою за кулісами комісар поліції переглянув, над шостою спинився, а решту одобрив. Мабуть йому про цю 6-ту точку й розходилось! - Ред.), а факт, що поліція не дозволила його перечитати.

Знати треба одначе, що на Підкарпатті і взагалі в ЧСР, попередня цензура не потрібна,отже ані видання, ані інші твори перед їх появленням не висилаються для спеціяльного одобрення, так само, як і промови, бо на книжки і пресу вже після їх появлення є там цензор державної прокураторії, а на промови, деклямації й різні інтерпретації є присутній уповноважнений поліції, що в кожному менті може речникові чи дек-

* Наша Земля, 1928, ч. 3, ст.5-6.

ЛІТЕРАТУРА

(Сконфіскована.)

Ольга Кобилинська:

»На зустріч долі«*).

— Уривки із оповідання. —

»Коли війна скінчиться, тату?«

»Можу я сказати, дитино моя, як часто ще буде день і ніч? Не питай так тяжко« . . .

Настка замовкла. Але по хвилі спитала наново:

»Де може бути брат Ілько?«

»Не гризи мене своїм питанням, дитино . . .«

»Бо коли він був останній раз у нас... це було по Різдві«.

»Так. А ми не могли йому ні книша, ні паски дати. Навіть не могли його добре оглянути, бо не мали свічки в хаті, а він спішився«. »Так, тату. І це було тогди, коли він оповідав, як вони засідали на ворога в горах тижнями, по груди у снігу так, що їх плаші затвердли, як бляха від морозу і зимна, і так богато тяжкого, що мама плакали до півночи« . . .

»Так, дитино. Він оповідав за війну, за смерть, за тих що осліпли на війні, що їх відвели з ватою в очних ямах, замість очей«.

»Мовчіть, тату! Мене очи болять« ... — зойкнула мала Настка. «Я мовчу, дитино, чи я що кажу? — відповів голос старого з темна. Хвилину настала тишина, але здавалося вона — чигала на се.

»Тату!«

»Що?«

»Дивіться . . . сьогодня тут знов та чужа кітка. Її не видко, бо вона чорна, лиш зелені очи блищуть«.

»Я боюся її очей. Я сього дня боюся її. Тепер вона дивиться на вас і на мене, зараз — підійде до нас обоїх; чого вона хоче, — їсти? Ми самі не маємо нічого« і при сих словах почув тато, що дитина зашелестіла біля нього, як падаючий листок. Нараз почули, як десь гукнув вистріл. Батько здрігнувся. Тишина в темноті хати стала утяжлива і прикра.

— — — — — — — — — — — — — — — —

»Ілько оповідав також« — продовжала дальше, відвернувшись від вікна, і пригорнулася як перше до тата — »що раз підчас довгого маршу три жовніри з уму-

Тренджа-Лопеський.

*) Літ. Наук. Вісник 1922.

Сконфіскована сторінка журналу

Примітка в "Нашій Землі" з дня 25-го грудня 1927 р. ч. 11, ст. 16:

КОНФІСКАТА ЖУРНАЛУ. - Листопадове число "Нашої Землі" знову знищила поліція на наказ ужгородської прокураторії. Сконфісковано цілий текст вірша нашого редактора. Це є перший вірш на Підкарпатті сконфіскований і сконфіскували його не мадярські шовіністи, що панували тут тисячу років, а чеські "демократи", що прийшли сюди "визволити слов'янських братів..."

ляматорові відібрати слово, коли почує щось протидержавного. Отак то було завше, а навіть з промовою д-ра Бращайка. Виїмок зроблено,само собою, - з немилою для їх людиною - автором вірша і тут поліція стрілила бика. Читачі можуть самі судити, що в тому вірші протидержавного? Чи хоч словом згадується тут про чехів і ЧСР? Чи не пишеться тут про часи перед 60-ма роками в царській Росії? Тут поліція не мала права заборонити вірша, а причіпилась лише задля самого імени.

Комітет старався промовчанням цю справу полагодити і вилишити шосту точку, мовби її на програмі й не було, не вважаючи на те, що цим може образити автора, якого сам комітет запросив до співучасти. Але з огляду на те, що публіка автора в театрі бачила та щоб не було непорозуміння, автор домагався, щоб він із сцени про це повідомив публіку, на що комітет не погодився. Згодом справу вирішено так, що хтось із сцени повідомить про це публіку.Коли прийшла згадана точка, хтось там справді вимовив зі сцени пару слів і втік за куліси, але вимовив так швидко, що публіка не зрозуміла, а з балькону почулися голоси, "ще раз, не чуємо!". На це встав автор у третьому ряді і повідомив голосно публіку, що його вірш поліція заборонила. Комісар поліції сильно обурився за правду,взиваючи до порядку, щоб "не підбурював народ, бо ..." і тут грозив навіть розігнанням публіки. На щастя до цього не дійшло, бо публіка здержалась від всяких демонстрацій і концерт пройшов гладко.

Ще перед закінченням концерту комісар поліції дав викликати аґентами письменника на коридор і там грубо напав на нього за "провокацію поліції". Погрожував між іншими, що "завжу вас до басу" (дам вас замкнути до тюрми).На щастя Ґренджа-Донський не є той хлопець, щоб перелякався пана комісара.

Пане комісаре! У вас, правда, револьвер при боці, але ви супроти одного поета такий сірий і маленький, що не маєте права його ображувати. А врешті він вашого "басу" не настрашиться. Ви не забудьте, що до адміністраційної реформи ще далеко."

- - - - - - - - - - - -

Пише далі поет:

Українське населення Закарпаття відгукнулося дуже прихильно на наш журнал. Передплатниками стали й ті, що з політичною лінією журналу не погоджувалися, але одобрювали боротьбу

за рідну культуру, за школи, за мову. А вже молодь прямо захоплювалася журналом.

Однак своїми шефами, цензорами, поліцією та урядовими чеськими чинниками був я настільки стероризований, що задумав стягнути консеквенцію, але все ж хотів я журнал врятувати,бо бачив небезпеку, що буде заборонений. Тому в числі з січня 1929 року я написав до Редакційного Комітету журналу відкритого листа, подаючи резиґнацію з редакторства, надіючись, що тим захороню журнал:

"Самі ви, панове-товариші, знаєте, з яким запалом взявся я був до праці, з яким запалом вів я чорну роботу, що зветься організацією й редаґуванням 36-сторінкової книжки-журналу.

Ніхто не знає, що протягом двох років скільки труду я вложив, ніхто про те і не думає, що я не мав часу і п'ять годин спати, а день-у-день тягнув ярмо-працю по 15-17 годин денно.Цю чорну роботу треба було ночами провадити, бо в день 8 годин праці, плюс дві години ходу - разом 10 годин - займали на кусок хліба, а коли появилася "Наша Земля", то це було вислідом мозолистої, нічної праці, бо часом доводилося мені самому і адреси писати і марки ліпити,- хіба що жінка підмогла, - бо на найняття робітника не вистачало.

Але з моїх уст ніколи не почулася скарга, - я провадив і надальше працю з таким захопленням, з яким може взятися до діла тільки один ідеаліст.

Фізично я не дуже сильна людина, але енергії було в мене за п'ятьох і я в "Нашу Землю" вложив не тільки енергію і своє здоров'я, але також вилив всю свою душу і мав я до "Нашої Землі" великий сантимент. Та ж це моя дитина, рідна, кохана, то і не диво, що я так цей журнал любив і люблю його й досі. Ми зробили культурну революцію, цілий переворот у думанню людей, що їм покрутили голови пануючі над ним народи.

Не робив я це з інтересу - як це мені закидують, - бо з уложенням тої енергії до економічної, чи іншої більше продуктивної праці я був би далеко краще матеріяльно стояв, але ту працю диктувала мені любов до свого, до рідного. Мій нещасний народ чекав того. Скора українізація українського Закарпаття - була моєю метою, національне освідомлення - було моєю ціллю. Я бачив, що "русинізм" ми повинні знищити, ще поки він не закорінився, бо інакше заслонить він нам небесне світло рідної української культури. Я бачив, що сепаратистичний

"русинізм" веде нас до нашої національної смерти і ми, коли хочемо жити, повинні всі як один проповідувати і здійснювати культурну єдність свого великого українського народу. Я поставив був собі за ціль вибити із старшого покоління закочанілий консерватизм і, або приневолити їх, щоб вони приняли як правопис так і всю культуру цілого українського народу, або їх морально зарізати.

Мені зв'язали руки, заткали мені уста, але все таки я знайшов можливість дальше вести діло, не зважаючи на перешкоди.

Гнаний, змучений, переслідуваний, я нераз попадав у розпуку, але оптимізму не тратив, бо додавали мені духа листи молоді, що захоплювали мене й додавали сили до дальшої боротьби.На жаль не вистачало часу відповісти на всі листи і багато із свідомої молоді може через те і жалкує на мене, уважаючи мою мовчанку іґноруванням, за що прохаю вибачення.

Та хоч мої нерви були немов дротяні, стале переслідування, насмішки, незрозуміння, погані підозріння, наклепи, доноси, вічні погрози,меч Дамокля на страчення куска хліба для родини - все це мов, вибачте за слово, свиня під обухом. До того пониження, терор, провокація, погане відношення працедавців, що все давали відчувати, що я в їх руках, далі матеріяльні страти через конфіскати, полеміки, виправдання, всякі рапорти і всякі інші неприємності, - все те спричинилось до того, що я стратив мої залізні нерви і вже від двох місяців не можу працювати.

Бо ж представте собі: посилаю лист поштою до Америки, щоб і там знали про наші гаразди,а лист опиняється в директора поліції на столі... Директор прикликає "на рапорт" одного з посередних начальників, піднімається ґвалт, погрози, трактується справу на засіданнях, тягнеться до відповідальности, небезпека викинення з "Просвіти", що до її піднесення і моя скромність трохи спричинилась, отже і маю до неї сантимент... У "наших" - я комуніст, у комуністів - я фашист... Отакі напади, як у нашій "Свободі", безглузді статті в паршивому "Вперед"... Вічне напруження нервів і підірвало моє здоров'я.

Я свідомо йшов до боротьби і був приготований до наслідків, тільки помилився в витривалості своїх нервів і їх тепер треба заспокоїти, щоб вони відпочили.

Ото ж я не лякаюся і не відтягаюся від боротьби, тільки хочу за радою лікарів відпочинути і привернути своє здоров'я. Було б убивством застановити і зліквідувати журнал, що мав

і має велике значення для національного освідомлення українського Закарпаття. Такої думки є і подекотра старша наша ґенерація, що симпатично дивилася на нашу боротьбу.

І тому я з довір'ям складаю журнал в руки Редакційного Комітету, як більшости нашого "трійомвірату", який дав ініціятиву і моральну поміч до заложення та помагав мені в моїй чорній роботі. Передаю його з тією надією, що він не зійде з правого шляху і поведе працю й надалі до повної перемоги над ворогами українського народу. А моя скромність - о скільки мої сили і здоров'я позволять, - і далі братиму участь в літературному та етнографічному відділах.

Нехай живе наше рідне слово!

Нехай живе наша рідна українська культура!

Нехай живе українізація Закарпаття для знищення чехізації!"

Журнал чеська поліція таки заборонила. Останнє число появилося 2.I.1929 р. (число за грудень 1928 р.). Але за два роки свого існування він виконав поважну роботу для національного освідомлення закарпатців і для переваги української літературної мови, яка в 1930-их роках прийнялася загально. Журнал справді українізував карпатських русинів. І це було головною метою поета.

До підриву здоров'я поета спричинилися не тільки вичерпуюча праця та цькування і напади ворогів, але і проблеми в родинному житті. На цей час припадає й розв'язання його подружжя і втрата молодшої дочки, яку дружина, покидаючи родину, забрала з собою. Поет ніколи більше в житті не побачив своєї молодшої дочки крім 10-хвилинної зустрічі сім років пізніше.

Ще між роками 1924-1928, після появи третьої збірки поезій "Шляхом терновим", появилося кілька книжок поета накладом бібліотеки журналу "Пчілка".* Зібрав він свої поезії для дітей у збірочку "Китиця квіток", видав першу віршовану драму для молоді "Сиротина", та зібрав і видав "Оповідання з карпатських полонин".

Крім журналу "Пчілка" та "Нашої Землі", де друковано багато його творів, друковано його поезії і в шкільних читанках, календарях, антологіях і в двох альманахах "Трембіти". Перший альманах "Трембіти" вийшов у 1926 році у видавництві "Просвіти", в якому появилися твори 12-ох поетів, включно з Гренджою-Донським. Про це згадує друг поета С. Лазорик в одному зі своїх листів до поета в 1960-их роках:

> "На днях прочитав я пожовклий перший Альманах закарпатський з 1926 року. Що то за рання юна свіжість! А Твої простенькі та поетичні - привабні верховинські співи! Що за чар!... І любовно читаючи оте все давнє-молодече, задумався я над долею справжнього співця знедолених Карпат - висловлюю Тобі братню подяку за гарні почуття і насолоду..."

Після заборони "Нашої Землі" поет журналістикою вже стільки не займався, а присвятив більше сил літературі. Вислав деякі рукописи до Харкова і так в 1928 році харківське державне видавництво випустило крім кількох оповідань і збірку поезій "Тернові квіти полонин". Ця збірка мала також своє велике значення, бо була першою поетичною збіркою закарпатського автора, яка вийшла друком поза межами Закарпаття. В цю збірку автор вмістив свої кращі поезії про тер-

---

* "Пчілка", місячник для молоді, Ужгород 1923-1932. Організатором і фактичним редактором його був Павло Кукуруза. Виходив довший час етимологічним правописом, як орган т-ва "Просвіти". Добре поставлений як технічно так і змістом, здобув він широке признання і прихильність, став популярним як серед молоді так і серед старшого громадянства. Перше число появилося в липні 1922 р. як додаток до "Підкарпатського Пчолярства". З 1923/24 шкільного року став самостійним періодичним місячником природничого змісту для дітей. Від 1925 року став журналом для молоді. Останнє число "Пчілки" появилося в червні 1932 р. Поет був сталим співробітником "Пчілки". Крім "Пчілки" при т-ві "Просвіти" при найближчій участі і фактичному керуванні Павла Кукурузи, Т. Павличенка та М. Боровського виходили ще в рр. 1922-26 "Пчолярство" і "Подкарпатське Пчолярство".

У садку друга поета, видавця журналу "Пчілка", Павла Кукурузи в Ужгороді.

Сидять (зліва): Інж. Андрій Кість, інж. Свирид Довгаль, Маруся Кукурузова, дочка поета Зірка.

Стоять (зліва): Невідомий, інж. Шабельський, В. Ґренджа-Донський, Павло Кукуруза, Микола Бабота.

Кінець 1920-их років

нисте життя закарпатців. Ганна Заєць пише у своїй статті "Співець Полонин" в 1969 році:"На думку критики "Тернові квіти полонин" залишаються найкращою збіркою... Вона й закріпила за поетом поетичне, так би мовити, звання - "Співець полонин"..."

В цій збірці опубліковано й автобіографію поета, якою критик Є. Маланюк надзвичайно захопився і вважав її поемою і співставляв її з творчістю Стефаника й Черемшини. "Шкода цитувати автобіографію, - пише він, - в її мелодію треба вслухатися, а уривки нічого не дадуть. Під час читання її в пам'яті бренить неповторно-прекрасна автобіографія Черемшини..."

Державне видавництво в Харкові видало й інші твори поета - збірку оповідань під назвою "Оповідання з карпатських полонин" (друге видання), оповідання для дітей в двох окремих збірочках "Воли та ведмеді" та "Маленьке оленя" і два оповідання окремою збіркою "Нема набоїв" та "Ділили землю". Крім того появилися в альманаху "Ґруні степам" дальші його вірші.

В 1928 році докінчив поет збірку оповідань з повстанських часів 1918/19 рр. під назвою "Покрив туман співучі ріки". Два роки пізніше автор до частини нерозповсюдженого накладу дав нову обкладинку зі зміненою назвою "На зустріч волі". Тому подекуди подається цю збірку з двома різними назвами та двома датами появи.Це була збірка оповідань, чи власне спогадів, написаних у формі репортажів. Особливо цінним є вперше опубліковане "Оголошення Карпатському руському народові" Свалявської Руської Народної Ради з дня 8-го грудня 1918 року, на яке посилаються у своїх працях і сучасні історики. Головна увага автора тут зосереджена на боротьбі закарпатської Гуцульщини з румунськими королівськими військами, які окупували південно-східню частину краю.

Минуле Срібної Землі притягало поета до себе магнетом. У творах з історичною тематикою він любувався старовинною історією і оспівував її, часто базуючись не так на історичних фактах, як більше на леґендах. Це захоплення минувшиною, її героїзмом та колишньою волею свого народу привело його до епічної творчости. "Люблю епіку й радо б я написав цілий цикль епічних віршів. Хотів би я передусім предста-

вити героїв з нашої історії в героїчних епосах" - говорив поет в одному інтерв'ю в 1935 році.

Першим та найбільше вдалим історичним епосом є "Червона скала", яку поет написав у 1930 році. Появився він вперше друком в журналі "Пчілка", а пізніше, в 1938 році, вийшов окремою книжкою.

Був це перший великий епос на Закарпатті і один із найкращих творів Срібної Землі взагалі. Історичної правди, очевидно, не було тут чого шукати - це був витвір яскравої народної фантазії. Та тут не йшлось про історичну достовірність. Провідна ідея поеми була ідея єдности всіх руських земель у боротьбі з татарами.

Про цей твір пише поет у своїх спогадах так:

> Колеґа д-р Сократ Іваницький після одної подорожі до Хусту приніс звідти фабулу народного переказу з уст селянина про хустський замок. Цей самий сюжет свого часу опрацювали й мадяри, очевидно згідно з їхнім смаком. Я взяв з іншого боку: князь виступає як правитель країни, як представник українського населення.... Цією фабулою я так зацікавився, що на протязі кількох місяців я мав твір готовий і він почав друкуватися в "Пчілці" (згодом у другому виданні вийшов і книжкою з ілюстраціями талановитого мистця-самоука Василя Петрука). "Червона скала" з-поміж моїх збірок мала і ще й тепер має найбільший успіх. Вона стала улюбленою лектурою студіюючої молоді. Ще лиш почалася друкувати в продовженнях, а молодь нетерпеливо її бажала читати як найшвидше. Студенти запрошували мене прочитати їм цей епос і я з рукописом ходив по інтернатах та гуртожитках в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, читав їм з чорновика і доповнював та міняв уже видруковане.

Остання довоєнна збірка поезій поета, "Тобі рідний краю" появилася в 1936 році, в якій він крім ліричних описів краси природи опрацював і народні перекази та повір'я.

Всесторонність у творчості поета заставила його присвятитися і драматургії, яка в 1920-их роках на Закарпатті майже не існувала в українській мові. Громадська діяльність його в цих роках до певної міри була пов'язана з тогочасним розвитком українського професійного театру в Ужгороді і він часто виступав у пресі зі

статтями про театральне життя Закарпаття. Високо цінив працю українського театру і підтримував її як тільки міг. Не опускав ні однієї вистави, а то й сам виступав у п'єсах: 20-го грудня 1925 року в виставі "На перші гулі" у ролі Савка, яку поставив драматичний гурток "Веселка" як свою першу виставу та 1-го жовтня 1932 року у власній драмі "Сотня Мочаренка"поставлену Руським театром Аркаса в міському театрі Ужгороду. Включався він і в адміністративну частину роботи театральних гуртків і в різний час був їх головою, або секретарем.

З працівниками театру він жив дружньо і багато з них стали його приятелями на ціле життя. З нагоди смерти Анди Остапчук, оперової співачки й солістки концертів та українських театрів Закарпаття, написав поет в її пам'ять короткий спогад:

ОСТАННІЙ ВАЛЬС

Було традиційне свято моїх іменин на наш Новий Рік. До нас прибули найближчі приятелі на це родинне свято. Були то земляки - здебільша театральники, люди пера. Передові люди нашої культури. Між найкращими моїми друзями уважав я нашу знамениту оперну співачку, Анду Остапчук.

Ялинки дружина ще не розібрала, вона щороку у нас довго стоїть у хаті під вікном, просто нам приємно довгими тижнями жити разом з ялинкою і втягати арому рідних гір.

Анда довго задумано сиділа: приглядалася на цю оздоблену цяцю.

- Що ти, Андусю, така задумана? - питався я цієї знаменитої приятельки нашої сім'ї.

- Дай мені досхочу налюбуватись, надивитись та намилуватись цією гарною ялинкою, останньою в моєму житті.

- Що ти, Андо, жартуєш?! - питалися ми зажуреної Анди, яка часто хваталася долонею за голову.

- Ні, не жартую, більше я оздобленої ялинки не побачу... - заявила вона категорично.

Ми втягли Андусю між себе, щоб перейшла на інші думки і просили її, щоб нам заспівала пісню "Ой, ду-ду, ду-ду", свій,так би мовити,

"шляґер", бо кращої інтерпретаторки цієї розкішної, при тому моєї улюбленої пісні, гадаю, між українськими співачками не було.

Хоч дуже радо вона її співала, тепер відмовилася. Вже вищі голосові партії не була всилі витягнути. (Добре співає цю пісню і її сестра Одарка).

Коли трошки Анда заспокоїлася, сказала до мене:

- Василю, бажаю з тобою затанцювати мій останній вальс. Цього року я помру.

Слова Андусі я знову взяв на жарт. На превеликий жаль, це її "пророцтво" справді здійснилось: ще того самого року я промовляв над її свіжою могилою.

Хтось думав би, що це її "пророцтво" - чиста нагода. Ні, не нагода, вона, говориться, знала вже давно про дату, коли та велика зубата Косарка прийде за нею. В середині мозку мала опухлину, що розросталася і мала прийти до кульмінаційної точки якраз у тому році, коли вона "пророкувала". Її прекрасне, шляхотне серце перестало битись. Коли серед страшного, постійного болю голови рішилася на операцію - вже було запізно...

Про це я часто говорив з її батьком, теж уже покійним Яцьком Остапчуком, але він сказав, що про свою страшну неміч Андуся ніколи їм не поскаржилася. Добра доня не хотіла засмутити своїх старих батьків.

В 1920-их і 1930-их роках поет написав кілька драматичних творів, між ними п'єску для дітей "Сиротина", п'єсу "На зеленій Гуцульщині", (на жаль, не збереглася), "Останній бій","Сотня Мочаренка", музичну оперету "Як сади зацвітуть" та інші.

На цей час припадає і написання двох повістей -"Ілька Липея"(1936) та історичної повісти "Петро Петрович" (1937).

Про "Ілька Липея" згадує поет:

Трагічна доля мого співкласника Ілька Липея інспірувала мене написати про цього розбійника повість. Коли повість була видана, синок Липея, дванадцятирічний Василько написав мені листа: "Я чув, що ви про мого тата написали книжку. Пришліть її мені, бо в мене нема грошей її купити..." Я так і зробив. Видно, читав її і старий Липей, батько Ілька, жертвою котрого впав його син, Ілько. Старий відказав

мені, що вб'є мене за те, що я його так неприхильно змалював у книзі...

Ця повість вийшла у Львові і тому, що до чехословацької жандармерії в цьому романі я поставився критично, цей роман був на Закарпатті сконфіскований. Пізніше він появився в перекладах на чеську і словацьку мови.

Повість "Ілька Липея" можна уважати першою спробою соціяльної повісти в закарпатській українській літературі. "Не мав він щастя у житті ніколи... розбійником зробила його доля" - писав поет.

Про свою другу повість "Петро Петрович" говорить поет: "В бродіївсько-фенциківських мадяронських колах неабияку бурю викликала моя історична повість "Петро Петрович", в якій.... бродіївці добачали проти-мадярську тенденцію, малювали на стіну чорта української іреденти.."

Цікавився поет і фолкльорними матеріялами, з яких ще раніше друкувались різні записи в "Нашій Землі". Крім цих записів зібрав він на своїх мандрівках по країні низку закарпатських ориґінальних, ще ніде не публікованих перед тим, казок. Пише поет у споминах:

Неписьменний народ живе інтенсивною словесністю. Дорослі люди, неначе діти, оповідають собі казки, оповідання, леґенди, в які вірять. Деякі казки є досить вульґарні, але інколи дуже цікаві. Джерело красної літератури є в самому народі. Я зустрічав людей на диво добрих оповідачів, говорили, неначе б читали з книжки. У Синевиру знайшов я сліпого від народження, що вмів прегарно оповідати. Серед народу назбирав я велику кількість "сирого матеріялу", інколи з дуже наївним або вульґарно-соромницьким змістом. Були то варіянти і мішанина українських, угорських, словацьких та інших казок, які я читав з творів Андерсена, братів Ґрімів та інших; хто його зна, як вони попалися аж до верховинських лісорубів. Із сотні казок лишилося щось понад двадцять кращих та ориґінальніших, які я трохи "вишліфував". Їх видало Державне Видавництво в Празі для українських шкіл під назвою "Підкарпатські казки". Ілюстрував їх наш знаменитий ґрафік Бутовський. Згодом словацький письменник Антонін Прідавок переклав їх і на словацьку мову і в 1942 році вийшли в Братиславі під назвою "Пригоди Міша уличника". Словацькі ілюстрації намалював зовсім невдало словацький мистець Іллечко - за-

мість верховинських типів та мотивів намалював всілякі типи в "кокошках" та "лаптях".

За "Підкарпатські казки" одержав я гонорар - це був перший гонорар від чужого видавця. З цього гонорару я знову утворив фонд на видавання книжок.

Присвятив поет дітям не тільки поезії та казки, але писав для них і оповідання та віршовані казки. Одною з кращих віршованих казок уважав поет казку "Манюсінька", яка вийшла друком у Львові в 1943 році з прекрасними ілюстраціями мистця Володимира Баляса.

Про труднощі, які мусіли поборювати молоді поети Закарпаття, згадує поет так:

На закарпатських письменників я мав вплив. Зорганізував їх у Спілку письменників і журналістів. Мали ми й видавничу секцію. Головною нашою метою було - видавання книжок. Субвенції ми не діставали жодної, ані на організаційну, ані на видавничу діяльність. Видавали ми свої твори здебільша власним накладом. Не діставали ані гонорарів за опубліковані твори в періодиках, календарях і газетах. Кожний письменник старався мати зайняття, а коли хотів, щоб його книжка вийшла, мусів фінансувати видання на власні витрати. За поїздки і за свої відчити на провінції не діставали ми ані дієт,ані подорожніх видатків. Коли книжка появилася,ми були дуже задоволені, коли з продажу могли ми покрити кошти друкарні і податків. Щоб розповсюдити книжки, я практикував таку систему: Назбирав точні адреси і розіслав книжку звичайною поштою та з супровідним листом. В листі познайомив зі змістом твору і запропонував ту книжку купити, або, як не подобається, то звернути назад. Книжка була нерозрізана, все ж читач менше-більше набув з неї інформацію, про що вона говорить. На 90 відсотків читач прислав гроші чеком. Правда, яких десятина книжок пропала, але вислявши їм упімнення, і це число зменшилося. З такою втратою видавець заздалегідь калькулював. На гонорари ніхто не рахував, культурну працю ми уважали чесною,негонораваною, адже ми творили цінності для свого народу. Напрацювались і наплатились, пишучи і видаючи твори. Інтеліґенції прибувало і це давало нам надію на краще... Появилася вже ціла плеяда українських поетів і прозаїків на Закарпатті: Боршош Кум'ятський, Зореслав (родом з Пряшівщини, власним іменем Севастіян Сабол, ЧСВВ), Миколая Божук, Вільшицький, Федір Моґіш (учитель), І. Колос (студент празького

університету), Федь Маковичанин (учитель), в Пряшеві Федір Лазорик, Микола Рішко (учитель); прозаїки Лука Дем'ян, Олександер Маркуш, Ірина Невицька, Амброзій Полянський, Андрій Ворон, Петро Міговк (писав і поезії), Марія Тимканич, сатирик Марко Бараболя (учитель, власним іменем Іван Рознійчук), а з старших д-р Василь Гаджеґа і Августин Волошин. Перед нами було велике завдання - освідомлювати народ, українізувати і наперекір переслідуванням. Народ розквітав, правда, покищо культурно, бо соціяльний і національний утиск і гніт був великий. Але це додавало нам ще більшої охоти боротися з чехізацією, з денаціоналізацією на літературному фронті.

Яку величезну освідомляючу роботу зробив В. Ґренджа-Донський та разом з ним дорастаючі молоді поети на Закарпатті в 1920-30-их роках, найкраще можна бачити з короткого параграфу передмови, видрукованої у повісті "Ілько Липей":

"Письменники Закарпаття не мають ніякої літературної традиції на Закарпатті, а зв'язки з корінним пнем, Галичиною та Наддніпрянщиною через державні кордони були і є дуже слабі. Вони самі протоптували шляхи і треба їм признати, що з сірої етнографічної маси, з п'ятьох діялектів створили одну цілість, дарма, політика розбиває, розділює та нищить соборність. Кожний об'єктивний критик бачить, який величезний поступ зробили ці працівники пера в останніх десятьох роках. Тоді, коли ще перед десяткою років було ніяково виповісти "українець", "Україна", сьогодні під їх впливом національне відродження буйно розцвілось. Даремні переслідування, даремні урядові натиски, сепаратні граматики, всілякі штучні мови та правописи,- закарпатські українські письменники скоро викорінять штучно піддержуване москвофільство, що є чуже населенню, бо як петроградська, так і празька Академія Наук признали, що закарпатське слов'янське населення є частиною великого українського народу.

І в цьому велике значення закарпатських письменників. Це ще молоді люди, вони шукають форм, шукають нових шляхів; але праця йде вперед і вони також не залишаються позаду. Дорога нам Срібна Земля не тільки ожила, але й ступила на шлях свого духового ренесансу."

Літературний доробок Ґренджі-Донського вже при кінці 1930-их років був доволі великий. Його поезії в цей час належали до кращих надбань української літератури. Це була вершина його

поетичної творчости. Піднявся він на перше місце в ліриці серед поетів Закарпаття і висунувся і на перший плян і в епіці і в прозі. За цей час (яких 18 років) появилося біля 20 книжок. Пробував він своїх сил в усіх жанрах письменства - поезії, поемі, епосі, повісті, драмі, оповіданні, нарисах, репортажах. Виступав і з літературно-критичними статтями, записував і видавав фолкльорні матеріяли,публіцистичні матеріяли і був завжди там, куди кликало життя, де треба було стати на захист рідного слова, виступити в обороні покривджених.

ДЕННИК 1931-1937 рр.

Чутлива душа поета тяжко переносила трагедію свого розбитого подружого життя. Це відзеркалюється і в багатьох його віршах з тих часів. Але - час добрий лікар. Поміг і поетові пройти через той тяжкий період. На горизонті його життя з'явилася молода дівчина, якою поет захопився і в 1933 році одружився з нею.

В частині денника поета, яка чудом збереглася в архівах,* поет яскраво описує почуття, які володіли ним в той час, рівночасно описує й події кількох наступних років.

31-го жовтня 1931.

Довгенько я не заглядав до свого денника. Якраз рік, як нічого не записував, а воно чимало пригодилось від того часу.

Але, Боже мій, скільки всіляких дурниць та понаписував я туди! Навіщо було писати цілі романи про те ліквідування сердешних справ?! Від того часу забув, рани загоїлись і бачу, що все те була велика дурниця - проливати свої святі сльози надаремно за жінок!... Ха-ха,дурниця тобі тепер, Василю, але ж тоді воно прокляте те серце пекельно боліло!

---

* Цей випадково знайдений денник не має ні початку ні кінця. Означений як "Том III", але захоронились тільки біля 40 сторінок з нього. Не захоронились ні томи I і II. Можливо, що автор сам знищив частини, бо це був його суто персональний денник і мабуть він не бажав зберегти ті частини.

Поет з дочкою Зіркою
Ужгород, 1930 р.

5-го лютого 1933.

Бігме, що я дурницю робив. Ходив, шукав собі жінки, а тут дівчина, як золото! І як воно сталося, що я на неї не звернув уваги?

Це землячка, навіть якась своячка, але не рідня (син сестри мого батька оженився з сестрою її матері). Дівчина з давен мені знайома. Моя рідня з її рідней жили завжди в приязні.

Перед трьома роками бачив її в Воловім, у братовій хаті. Привіталися ми щиро, вона сиділа в чудовому народному одязі. Була надзвичайно гарною. Але тоді, будучи в той час "антифеміністом", ані не думав про дівчат, а потім цілком випала мені "з евіденції". Ото ж тепер з братом, що повернув з різдвяних вакацій, ми і розбалакались про рідню і про все волівське. Тоді я і довідався, що вона називається Маруся, вже й учителькою ручних робіт стала. Я і не знав, що наша Маруська зірвала з консервативними поглядами нашого селянства і пішла до школи. Це мені надзвичайно подобається.От, молодчина, їйбогу! І чому я про це не знав раніше? То ж вже два роки тому могла бути моєю дружиною. Бо скорше візьму її, як якусь мадярку, чи іншу чужинку, що не знає мене і моєї душі і, або запропастить мене, як письменника, або скінчу так, як і з першою, щоб залишитися письменником. А вона, дівчина своя, інтеліґентна, з-під такої ж солом'яної стріхи як і я - а ще чую, просвітянка, патріотка, з моїм братом Михайлом зорганізувала драматичний гурток у Воловім і грають головні ролі.

Сама вона дуже бідна. Чому я не маю вирвати її з тої нужди і зробити її щасливою? Вона за те буде мені вдячною. Вона з того самого дерева що і я, між нами не буде ріжниць і коли я знайду душу, то мені вповні вистачить.

21-го лютого 1933. Волове.

Взяв тиждень відпустки, щоб із д-ром Михайлом Бращайком обійти волівську округу і серед інтеліґенції збирати деклярації жертв на санацію "Просвіти", зглядно ужгородського Народного Дому. Виїхав на два дні скорше, бо вже два роки не бачив рідні, а головне, щоб зустріти знову Марусю. Розвинулось між нами дуже приємне листування, що змінилося в любов.Останніми тижнями я тільки про неї думав і нетерпеливо ожидав від неї листа.

Вчора і нині були ми разом. Як тільки прибув, поніс їй книжки і зразу відвідав її. Брат

Михайло і спитався:

- Куди це ти?

Коли ж я йому розповів про мою симпатію до неї, він дуже зрадів і сказав:

- А я все думав про те, тільки не смів тобі згадувати. Краще і не могло статись.

Третій день, як ми разом, почуваю себе надзвичайно щасливо. Вчора вечір приглядався пробі "Чорт не жінка" і "Захотіла пана, стратила Івана". Ці дві п'єси якраз підходять для села. Маруся досить добре грає. Брат теж добрий аматор.

Почувши про мене, зібралося багато просвітян. Я виголосив промову, в якій заохотив їх до дальшої культурної праці. Давно - коршми, тепер - читальня. Надзвичайно тішить мене, що в моїм ріднім селі зросла настільки національна свідомість. Брата вишколюю, заохочую. Так зацікавився, що вже і околицю обіграли. Брат запряже коні, спакує свій драматичний кружок і гайда в сусіднє село! Спершу була біда з його жінкою, ніяк не хотіла погодитися, щоб чоловік був "комедіянтом". Люди докучали: "Коли вже лазитиме по дротяній линві?..." А вона собі господиня, не допустить, щоб з мужа смішкувалися. Це так було перед роками. Тепер вони зрозуміли дух часу, та і я декілька разів висварив їх і довів до того, що тепер і вона ходить на вистави.

Рідня про мої сердешні справи вже більшеменше довідалася. Всі одобрюють мій поступ.

З Марусею загостив до брата. Зайшла і мамка і от так гарненько розбалакались, вечеряли, навіть гостились пивом. Потім був на пробах і відпровадив Марусю додому.

22-го лютого 1933.

Нинішній день є одним з найкращих днів у моєму житті. Сьогодні були наші заручини з Марусею. Гарне, тепле, приємне, миле родинне свято.

На святочнім обіді був у мамки Марусі. Були теж гості, гарно, приємно було. Знамените токайське вино зробило своє, почулися веселі, бадьорі пісні і той святочний обід протягнувся до 6-ої години вечора. Маруся була весела, ще такою гарною її ніколи не бачив перед тим. Весела усмішка цвіла на її пишних устоньках, личка маком процвітали. Я пригортався до неї, голубив, пестив. Її сестра сказала:

- Яка я щаслива, що ви двоє так любитеся. Аби тільки це все так було, щоб ваше кохання не вгасало.

Вечір склали ми візиту у мого приятеля, свідомого народовця, нотаря Шуби. Гарно нас прийняли, однак ми довго не здержались, бо ще мали скласти візиту і в її вуйка, теперішнього голови читальні. Як вони нас побачили, то зразу і за стіл. І тут знову почалася гарна гостина. Закликали також і мою рідню, брат Михайло розгулявся і в доброму настрої привів, як він то сказав, півтора скрипача. При музиці мараморошських коломийок ми собі забавлялися і танцювали до півночі.

Отак скінчилися заручини. Між своїми, між дорогою рідне я стораз краще себе почував, ніж у чужому оточенні. Я бачив рідну неньку утішеною, почув її тепленьку долоню на своєму обличчі, мене вона гладила, пестила, мов маленьке хлоп'я. Тут відчув я ще раз ту дорогу материнську любов, котру ніяк не можна забути. Але також тут знайшов я і своє щастя - дорогу дівчину, котра дорожить своїм щастям, що може гордо називатися моєю нареченою - це вона мені серйозно заявила. Це мене дуже тішить і я все зроблю, щоб її зробити щасливою, бо вона того вповні заслужить.

Треба було півтора десятки років блукати в світі, мов плавина, і хоч маю сатисфакцію, що праця не пропала дармо, що посіяв, те і зросло, все таки особистого щастя я не знайшов... Треба було багато блукати, щоб знову вернутися на зелену рідну Верховину, щоб тут віднайти закопане щастя і душевне задоволення.

Так привик до всіляких своїх тяжких потрясень, що боюся, що і це щастя вилетить мені з рук. Просто не хочеться вірити, здається, неначе це тільки сон, що я врешті віднайшов сам себе. Мій руйнацький, бунтарський, непосидющий дух чогось шукав, за чимось поривався і ніколи не знайшов спокою і задоволення.

Так добре отак сидіти і почувати, що хтось є у нас, хто нас любить. Так добре знати, що кимось ми турбуємося, хтось цікавиться нами. Не стоїмо в світі самотою, мов у полі билина. З одного боку рідна ненька, з другого боку дорогенька дівчина... Брат вісім років не танцював - тепер з утіхи розгулявся...

Був я в операх світових метрополій, чув я і "Травіяту" і "Селянську честь" і сотні інших музичних творів. Але оця одноманітна мелодія коломийок вливає в мене якусь енергію. Пригадує мені дитячий вік, безжурне життя молодого хлопчини, пригадує мені красу гір і широку во-

Ужгород, 1932 р.

лю свобідних полонин. Забув, що знаю пів Европи, що стояв десять років у боротьбі, забув переслідування, невдачі і успіхи... Знову стою - знову вернувся до своїх рідних гір, немов я чую десь із гори вівчарську сопілку. Немов би знову відкрив святиню втраченого щастя.

Морозом бере мене, коли подумаю про те, що буде, як моя доля знову розпічне офензиву проти мене і знову вилетить мені з рук оце моє щастя. Не через дівчину думаю, та ж "того цвіту по цілому світу", - оженитися можу скільки хоч, але про оцю свою рівновагу душевного спокою боюся. Якось почуваю, що Маруся є тою дівчиною, з котрою я знайду повну гармонію в житті. Це невинний ангелик, здорова селянська й незіпсована душа, хоч інтеліґентна, зачитана, але не вирафінована "ґрандедама", з якими в містах зустрічаємося кожного дня. Кість з кости, кров з крови того самого народу що і я, то думаю, що я вибрав добре для себе.

Вороги, а тих, слава Богу, маю досить, вже розпочали свою акцію, щоб тільки я не був щасливим, щоб нас розбити. Ми однак пускаємо те все поза вуха. Наразі тільки говорять, але - нехай.

Просвітяни однак дуже втішені, трохи нарікають, що не буде кому в їх грати, як заберу Марусю.

Сьогодні дармо чекали на пробу - Марусі не було. Режисерові їхньому заслали ми гумористичного листа і коли почули, що нині наші сватанки, то довгенько чекали, щоб цілим гуртом нам поґратулювати.

Закінчився і цей прекрасний день, а подібних щасливих днів небагацько в житті і через те він глибоко заріється в пам'ять.

24-го лютого 1933.

Вістка про наші заручини розбіглась кулею і велика сензація в містечку. Кружляють такі поголоски, що я першу жінку живою замучив: поводився брутально, довів до того, що випила отруї і через те була в лічниці...Далі, що я ще не розведений і хочу мати дві жінки... Ми з цього всього добре насміялися - люди на те і мають язики, щоб говорили.

Люди злої волі не від того, щоб не забристи болотяним чоботом до моєї чести. До всяких персональних нападів я вже привик... Один пан з противного табору на вулиці гойкав за мною, "Не дамо!" - Це початок і рефрени мого бойового вірша, присвяченого культурній боротьбі, що

ото нещодавно побачив світ в "Українському Слові" і став червоним полотном в очах кацапні...

Вчора понад вечір приїхав з Ужгороду д-р М. Бращайко. Зараз я і розпочав з ним працю. Зібрали вчора близько тисячу корон на "Просвіту". Ввечорі завів його до читальні, там уже зібралося багато людей - просвітян. Виголосив він промову, а потім і я говорив. Серед наших прихильників ми обидва досить популярні. Просвітяни були нам дуже вдячні. Це має своє значення, щоб люди бачили, що за їхніми плечима хтось стоїть і цікавиться ними. Особливо тепер, коли між двома культурними напрямами загострилася боротьба. Противний табор мав цілий ряд лекцій під титулом "Русско-украинскій вопрос", з яких можна собі уявити, як нас очорнюють.

Брат запряг гарні коні і на санках рушили в дорогу, на синевирську ріку. Обійшли ми від Полян до Колочави, з досить гарним результатом. Але що з того, коли я побачив сумний образ голоду і нужди серед народу. Жодної праці, жодного прояву життя, все голодує і жовте мов той віск. Люди пухнуть з голоду. Тут взагалі нічо не вродиться, населення жило з лісових заробітків, а тепер митова війна дерев'яний промисл вповні зруйнувала.

Хочеться заридати над таким горем. Є хати, де вже 6 неділь не бачили хліба. Живуть нещасно на гнилій капусті. Бараболі вже нема. Кукурудзяна допомогова акція "замерзла",бо все те бюрократично, не навчас. Головна біда в тому, що нема за що купити.

Пригнобив мене цей образ нужди. Це так далі не може бути, щось мусить статися. Голодувати можна тиждень, місяць, але до вічности то не може йти і той найбільший наш тиран - шлунок - скорше чи пізніше зробить бунт.

Супроти цього лиха приємно було мені бачити ту національну свідомість, яка росте по селах. Особливо мене всюди надзвичайно тепло вітали, майже в кожній школі вчитель завів мене до кляси і представив ученикам: "Це той і той... що пише вірші, котрі ви вивчаєте..."

В селі Неґрівці сталося так, що до одної кляси я зайшов, а до другої ні. Ця кляса від другої під час павзи про те довідалася і перед учителькою собі в плач... Діти одні другим докоряли: "Ага, ми бачили Ґренджу-Донського, а ви ні..."

Я вже в дорозі, з саней мусів злізти на просьбу вчительки і зайти до кляси, де вже мене чекали цікаві дитячі голівки з усмішками.

Задеклямували мені щось три мої вірші і вийшла накінець дівчинка з четвертим. Деклямуючи дрижала зі схвильовання і забула дальшу строфу. Силкувалась нагадати, бідненька, а потім розплакалась гіркими сльозами:

- А минулого року я ще знала...

Маленьку я потішив, похвалив і за те, що продеклямувала.

Ми рушили далі в дорогу. Отак майже в кожній школі. В одному селі зганив їх учитель,бо хоч вірші знали, а не знали, де я народився... Тільки одна дівчинка підняла руку.

Я не сподівався такого теплого привітання. Хочу і буду й дальше працювати за отой бідний, нещасний мій народ, що так мною тішиться, так мене любить. Та що можу я один зробити доброго йому, коли і я нічого не маю? Але за те маю зброю в руках, маю перо, в саму кров його намочу і в інтересі населення підійму слово! Вже в найближчих числах нашої преси напишу серію статтей в обороні отих нуждарів, котрі заслужать і мають право бодай на суху окрушину!

Ввечорі повернулися ми змучені. Цілий день падав сніг, ми помокли,провіяв нас вітер таки порядно. Дома журилися нами, що нас на Гереґовищах сніг загорне. А його там ген-ген багато!

10-го травня 1933.

Я вже півтора тижня жонатий. 25-го квітня було наше весілля.

Від лютого аж до тепер не було мене в Воловому, але тим більше листів засилав я моїй нареченій. Писав щотижня, вимагаючи відповіді на кожний.

Весілля наше було дуже гарне. Маруся виглядала як лялька. Брат Михайло десь роздобув "бричку", запряг свої два гарні коні і повіз нас на ті церемонії... Маруся на "фіякрі"трохи плакала. Коли я запримітив, що наречена в день свого шлюбу повинна бути веселенькою, вона сказала, що так велить звичай... Крім того: жалко покидати маму й рідню і їхати "з чужим чоловіком..." в невідоме...

Та ввечорі була веселою. На помості простірної хати її вуйка Петра добре танцювалося. Скрипаки "різали" верховинську коломийку. Пів гектара доброго ужгородського вина робило веселий настрій. Гостей було 30 душ, - знайомі, приятелі, місцеві вчителі, нотар Ю. Шуба з дружиною, моя неня, брати, сестра, моя нова теща,

шваґри - ціла наша рідня. Було це справді українське весілля. Під час різних промов засвітились сльози в очах моєї старенької нені, тільки не знати, чи з болю, чи з радости...Але брат Михайло - той собі погуляв! Співав і танцював цілу ніч, а мене це дуже тішило. Брат Іван також не з тих, щоб не погуляти, але Михайло - той аж занадто! Сам сказав, що десять років так добре не чувся.

А я, закочанілий антиалькоголик, навіть у день свого весілля не випив, тільки "губи намочив". Цікаво було приглядатися, як підхмелена публіка бавиться (вина було досить). Сміються, співають, танцюють, чоломкаються,навіть плачуть... і плетуть дурниці... Але все так щиро, так по-своєму... Всі веселі, всі щасливі, навіть і той найменший мій брат Олекса, якому тепер одинадцятий рік, і той собі десь там у кутку під музику "крутився" з ровесником...Ціла родина вкупі, у веселому настрою. Ох, яка шкода, що мій батько не дожився цього веселого дня!

Десь третього дня вибіралися ми з моєю молоденькою дружиною до Ужгороду. Цікаво було приглядатись її вибиранню та пакуванню, "і це моє, і це беру... і це... і це..." Ще вчора рідна дитина, а нині найрадше й образи зняла б від мами із стіни...

Ми поїхали і, що ж ви думаєте, зараз прибули додому? Та де там! Нас по дорозі ловили мої знайомі та втягали до хати, вітаючи гостинно. Пробули ми в Хусті два дні в мого приятеля Августина Шереґія. Його дружина Аннічка зараз сприятелювалася з Марусею і таки не пустили нас.

В Хусті спіткала мене пригода. Я сам тому винуватий, та що робить. Якось сталося воно так, що в кімнаті зісталася сама Маруся. Сиділа на тапчані й читала книжку. Я з ненадії наблизився крадьком і поцілував її в гарну, біленьку шию. Вона перелякалася, раптом піднесла голову і в тій хвилині волоссям зачепила мої окуляpі. Вони впали на підлогу і розбилися... На тобі, небоже, поцілунок! Пішли твої дорогі "Цайси"... Та, Бог з ними!

В Берегові, в мого приятеля і земляка, Василя Гримута пробули ми другі два дні. Зловив і не пустив... Якраз була забава в Народнім Домі і ми бавились до рана.

Приїхали ми до Ужгороду, а тут моя жінка в плач: Не подобається помешкання... Давай шукати іншого...

14-го січня 1934.

Цілісеньке літо ходили ми з Марусею на річку, робили прогульки в околиці, приходили до нас знайомі і ми до них, і так гарно та весело пройшов той час. За цей час нічого не написав - не було коли. Ці місяці були такі гарні, а такі короткі, - пролетіли мов тиждень. Правда, перечитав багато книжок, між ними й твори Масарика, але перо їсть іржа... Треба до чогось братися.

Минулого місяця загостили ми з дружиною до Волового. Всі нас радо вітали і тішились, особливо рідня. В читальні перечитав я свою "Червону скалу".

Сьогодні мої іменини. Нікому ніщо не згадував. А ось встала моя дружина і зворушеними словами бажала мені багато здоров'я і сили.... Це мене так зворушило, що ось є вже людина на світі, яка мене від серця першою здоровить. Потім вітала мене і донечка Аліска.

Тішуся, що між дружиною й дочкою панує згода. Розуміються наче рідні. Часом настільки солідарні, що обидві мене сварять... Правда, часом тут-там хмарка, але прийде вітер і розжене.

5-го серпня 1934.

Тьфу! Щоб вона була проклята! Чи ви знаєте, що то "гнійна ангіна"? Я її добре знаю! Це вже в четвертий раз мене спіткала і я мало що не лишив зуби!

Туристика - мій улюблений спорт. А ці гори, полонини - це мої сестри і брати. Я без них не можу жити.

Вибрались ми в полонину. Колись хлопцем туди блукав і пригадував собі, що є там така зимна вода як лід. Чоло морозом бере, як з неї напитись!

Свій нахил до ангіни я знаю. Та ж вже перед тим мав я її, аж тричі: раз на фронті в 1918 році, подруге в Будапешті, втретє в Ужгороді 1923 року, а в четвертий раз тепер. І то як!

Холодної води зразу я не пив, трохи в жменях "підігрів". Але пив з неї багато, вона мені так смакувала, як ніколи перед тим. Варив я "гуляш", а на те вода п'ється! Прибули ми вечір додому, а я аж горю. Горячка піднеслася до сорока ступнів. Глухе село - 60 км від станції, а лікаря нема, поїхав на села. Прибув аж

десь третього дня, а я в гарячці пропадаю, в горлі мене давить, ока не зажмурив.

Прибув лікар. Я аж зблід: це доктор Мартон, мій страшний ворог і ворог цілої родини. За цього жида я й забув, думав, що його тут нема, а ось він тут і має мене лікувати. Кажуть, що є ще десь один лікар, москаль, але він тепер на відпустці.

Чому мені доктор Мартон ворогом? Пригадую собі, що 1923 року, за віце-губернатора Еренфельда, я мав трохи більше впливу, будучи відповідальним редактором "Русина". Д-р Мартон одного гарного дня покинув Будапешт, куди виїхав 1918-го року з мадярами і просив мене,щоб я своєю протекцією допоміг йому дістати горожанство. Але я йому порадив, хай він собі з Богом їде назад до Будапешту. Бо ось він уважає себе мадяром, не вміє по-українськи, буде мати мовні труднощі і т.д. Отже для нього і для нас буде краще, як він буде в світовій метрополії, а не на вбогій території "смердячих русинів", як то пани мадяри нас любили титулувати.

Він так на мене погнівався, що став моїм ворогом. Підданства він все ж таки добився і став переслідувати цілу нашу рідню: Братові Іванові не хотів видати для школи лікарського посвідчення і він те посвідчення мусів дістати в іншого лікаря аж у Хусті; як зломив руку синок мого брата Михайла Василько, то поводився дуже не-по-лікарському і до-нині рученя в хлопця криве... І ось тепер оцей доктор Мартон має мене лікувати?!

Та мушу признати, що він мене не зарізав... тільки вічно говорив про смерть і страшно мене мучив. Я в Ужгороді оповів моїм приятелям-лікарям і вони сказали, що безпечно міг напухлі, гноєм наповнені мигдалі розрізати четвертого-п'ятого дня, а то він розрізав мені аж дев'ятого дня. І то ледве його знайшли, бо поїхав був на село... А я душився!

Ще в перших днях я йому заявив, що їду до лічниці, але він, арґументуючи високою горячкою, мені це заборонив. Я справді боявся, що він мене заріже. Уявіть собі мою муку, коли я хапався за повітрям, бо мені його було замало. Чи він спекулював, чи ні - я до того ляїк.Знаю тільки те, що дев'ять ночей я ні хвилину не спав, нічогісько не пив, не їв, бо навіть вода повертала носом назад.

Але як тільки розрізав мигдалі і бухнуло гноєм, в тій хвилі мені стало легше.

Терпів я тілесно, але ще більше душевно. Цю

муку буду згадувати вічно. Уявіть собі, що я лежу на лаві селянської хати. Голодом,неспанням виснажений, збіднілий, блідий, жовтий як віск, до того ще й неголений, а тут тобі до хати входить сусідка і починає гукати:

- Цей не переживе, він вже одною ногою в гробі...

Це так прибиває хворого, вбиває його душу, що вимовити не можна! На селі буває й таке,що ще й аґонія хворого не настала, а вже йому запалять свічки, "щоб легше вмер"... Бідний, з перестраху мусить померти...

Та хоч після операції мені стало легше,спати я ще все не міг під якимось невимовно-дивним враженням, хоч діставав найсильніші порошки на спання. Я просився до брата Михайла(лежав у тещі), але мене не пускали і я... втік. Зібрався і просто втік до брата. Тут я спав "як дуда", підряд спав цілу добу, їв, що тільки попало (не їв, але прямо ковтав вовчим апетитом), а на превелике диво всіх тих, що пророкували скоро мене поховати, я четвертого дня вже був на ногах...

Все ж таки здається мені, що доктор Мартон лікував мене як кожного іншого. Довго думав я про один фільм подібного змісту. Лікар побачив свого смертельного ворога і замість його вбити - в ньому пробуджується лікар і він його вирятовує...

Ось, тепер я в Ужгороді, але слабенький,ой, слабенький! Якраз скінчилася моя відпустка. Дуже сумна відпустка... Просив у шефа бодай тиждень для відпочинку, але брутально заявив, що відпустка скінчилася і мушу повернутися до праці. Людина без серця! Слава Богу, енергії в мене досить. Докажу, що й хворим потраплю працювати! Хоч кожен лікар дав би мені посвідку, але ні! Не треба! До канцелярії йдучи подвічі сідаю по дорозі відпочивати, але докажу йому, що я потраплю і хворим виконувати мені визначені обов'язки.

15-го грудня 1934.

Свій денник почав писати олівцем, перейшов на перо, а тепер пишу машинкою. Скорше йде.

Що писати? Від літа нічого не писав,та тепер взявся до народної п'єси "Як сади зацвітуть", може з того щось буде.

Написав і реферат для читалень і декілька разів поїхав на окружні села. Та, "за моє жито ще мене й бито". Нещодавно мав відчит в чи-

тальні в селі Дравцях і коли вертався, мало що ножами не закололи мене людці з "другого табору" (т. зв. "духновичівці"). Від читальні до станції автобусу досить далеко і вечером треба було переходити болотяною дорогою. Нараз чую, якісь хлопчиська за мною біжать і один з них кричить: "Заріжу го, Бог би го побив!..."

От, небоже, подумав я собі, втеча не дуже гарна, але за те корисна... Добіг на вулицю і в той момент надїхав автобус.

Від того часу ходимо на відчити по двоє, бо Дравці та Доманинці мають славу добрих різунів.

10-го травня 1935.

На днях відвідали мене наші молоді літератори: Микола Рішко, Федір Моґіш, Маковичанин і вже відомий наш борець Степан Росоха.

Цілий відполуденок були вони моїми гостями, говорили про все, потім перейшли на пісні і до пізнього вечора забавлялися. Чимало добрих думок виринуло між тим. Умовилися ми, що зійдемося на спільну прогульку в Синевирі дня 10-го липня, а звідти підемо на полянське озеро.

20-го червня 1935.

Ледве чекаю відпустки, щоб відпочити. Людина щодня в праці. Цілий день при канцелярійному бюрку, вечорами засідання, праця тут,праця там. Щось треба й перечитати, щось треба й написати.

Але в праці я знаходжу насолоду. Не навчився я грати в карти, в різні доміна, навіть такої шляхотної гри як шахи не вмію. Просто з тої причини, що шкодую дорогий час. Чи не краще тим часом розрізати книжку і щось перечитати?

Хоч я членом клюбу в "Просвіті", заходжу туди зрідка. Там людей повно і що ж вони роблять? Цілісенький вечір до півночі грають в карти і балакають, часом таке дурне, що "ні тече, ні лізе". І як отак люди можуть збувати дорогий час? Просидіти сім годин і бити картами об стіл - навіть дивитися на те не можу! Що в тому такого приманливого?

4-го липня 1935. Волове.

Відпустка, ох, золота відпустка! А тепер

відкинути всяку умову працю! Навіть газети не беру в руки. Закину олівець, закину перо, про ніщо не хочу думати, лиш відпочивати. Сьогодні були ми в "Козяї" на прогулянці з д-ром Бірчаком та д-ром Дудикевичем. Варили обід, ловили раки, цілий день бродили по річці...

В околиці сотні жандармів, гонять Ілька Липея.

Про Липея я багато знаю - це ж мій шкільний товариш! Перед роком мій брат випадково стрінув його і вони довгенько балакали. Брат Михайло оповідав про нього цікаві речі.

А ось тепер д-р Бірчак підсуває мені думку написати поему або авантюрну повість про Липея.

Думка не зла! Беру знову олівець у руки і нотес. Все собі значу, випитуючи його рідню і знайомих. А як тільки прибуду до Ужгороду,почну писати.

8-го липня 1935.

Професор Бірчак відїхав, а замість нього прибув гурт, якому я дуже втішився. Ще вчора віднайшли мене і потягнули з собою. Є тут письменник Улас Самчук, знаменитий маляр Микола Бутович, Бажанський та Мухин.

Пробули ми цілий день. Ми взаїмно розуміємось. Балакали про це, про те, аналізували літературу, мистецтво, журналістику. Давно так добре себе не почував, як в оцьому товаристві "богемів", як нас назвали знайомі, куди ми пішли.

А ось нова думка: маєстро Бутович запропонував мені ілюструвати деякі мої твори. Що ж йому дати? Найкраще годилася б під те "Червона скала", але де той видавець, що схоче видати поему на сто сторінок, до того ще й ілюстровану?!

Я йому сказав, що ще найскорше пішли б казки, бо їх зможе видати й державне видавництво для шкіл. Ото ж беруся до казок. Нащо мені відпочинку! Стружу олівець і гайда по селах і до вівчарів по полонинах - збирати казки!

Але щоб мені були ті казки ілюстровані як слід! Чуєш, маєстро?! Вивчи добре підкарпатську народну ґардеробу. Щоб мені ті князі та королевичі були в гуцульських костюмах! Можеш нарисувати відьму з носом хоч і до коліна - але та відьма повинна бути в постолах та гуцульських капчурах! Ото ж, до праці!

Але ще трохи погуляймо.

Вчорашній вечір для мене незабутній: гуляли, та ще й як гуляли! Та не в жидівській коршмі, але "на лоні природи". Перебрили ми річку і на острівці "в меншводах" розтаборилися. Наносили дров, наклали велику купу і розпалили пластову ватру. Потім Улас Самчук перечитав уривки з "Кулака", а я переповів "Червону скалу". Деклямував ще Бажанський. Потім посідали ми на принесені камені і залунали українські пісні. "Хор неграмотних" - як його ми назвали, - давав концерт. За якийсь час мали ми велику авдиторію, бо дітей назбігалось громада, а навіть дорослі біля річки придивлялися, що за "циганія" там співає. Десь біля одинадцятої ми вже кінчали, а з-над річки ще все гукали, "ану, ще!..."

Вогонь погас, по дрова не дуже хотілося нам іти і ми свій "концерт" закінчили. Та найнеприємнішим було те, що прийшлось бристи річку серед темноти, бо лавки не було.

11-го липня 1935.

"Богеми" розійшлись, а я зі своїми (з дружиною та дочкою Зіркою) вчора вирушив до Синевира, бо тут мала бути 10-го липня зустріч.

До Синевира прибули ми вчора рано. Тут вже купа хлопців. Рососха, Лях, Ґорзо, Рішко, Моґіш, Ніроди, Субота й багато інших. Вони мали наради, а я пішов далеко за річку Тереблю, бо дочувся, що там є сліпець на прізвище Баюра, що вміє казки.

Я здивувався. Цей сліпець - чистий лексикон! Пам'ять колосальна. Страх багато вміє казок. Деякі пригодяться.

Зібралось ціле товариство і ми, в супроводі ґітари, пішли на озеро і там в колибі заночували. Напаковані накривалами та торбами як індійські слони, але вночі коци придалися, бо було холодно.

Тут знайшов дроворубів і записав казки. Збирати казки не так легко. Люди не довіряють. Прийшлося вжити хитрунства. Плачу грішми, тютюном і радо говорять, але як тільки посягну за олівцем, то зразу перестануть. Бояться... ("Ногавичники"[47] нераз привели на біду!)

Спробую я другої методи:

Приходжу в колибу і не прошу оповідати, тільки натякаю. От і починають оповідати. А я кажу, що страшно люблю казки. І виймаю по дві паклі[48] тютюну та даю кожному, тоді вже й настрій інший.

- Людоньки добрі, в мене є сліпа бабуня, що вже не година працювати, але казки дуже любить - без того мені і не повертати, щоб не оповісти їй хоч дві... Але страшно слаба в мене пам'ять і мушу собі записати...

Але за гроші й найкращого оповідача не купите. Або як почує, що то напишете в книгу,то тікають від вас.

Словесність тут розвинена, нею тільки й живуть. Люди дорослі свято вірять у казки. Діти, дорослі діти! З природою вони зв'язані - це діти природи. І може якраз ця примітивність, ця словесність врятувала нас від загибелі серед мадярського пекла...

А озеро, ох, яке воно прекрасне! Скільки раз сюди прибуду, все відкрию щось нового. Дивіться лиш на ту розкішну полонину "Озірню",що пнеться в небо над самим озером! До озера впадають три зворини - потічки - мов у бездонний котел... А відпливу жодного! Аж там, дальше, на 200-300 метрів із землі вибухає потік - підземний природний відплив озера.

На вечір прибули ми до Волового. Деякі хлопці розійшлись, деякі пішли з нами.

14-го липня 1935.

Два дні відпочивали хлопці після прогулянки і рішили зробити нову, спільну прогулянку до Соймів.

"На Квасі" (біля мінеральної води)примітивно побудовані купелеві будки, а там багато жидів. Ми перебрили річку і під горою розпалили ватру, пекли на ріжнах солонину. А потім, давай концерт! Є між нами добрі співаки і музиканти. У шваґра скрипка, роздобули для Ляха також скрипку, а в Романця ("Цигана") ґітара. Грали і співали. Сидимо під самим берегом,недалеко річки, а за нею знов берег із смерековим лісом.

Тоді, коли іншим разом в природі пісні розпливаються, тут якась така дивна акустика.Здається, помагає нам ліс. Правда, й співаки були: Романець, Ґорзо, Лях, Осип, Петро Александра й інші.

І ось внедовзі ми були обвиті вінком людей: ми мали велику авдиторію самих мешканців запущеного верховинського села, що прийшли послухати свою рідну пісню. І тут бачив я сльози в очах селян, що може вперше чули такий хор.

- Боже, що за прекрасні співанки!

Гей, учителі! Зверніть увагу на це! Коли серця не здобудете іншим, то рідною піснею напевно їх здобудете!

10-го грудня 1935.

На днях оснували ми спілку письменників. Скільки труднощів прийшлося мені перебороти, поки ми її оснували! Три роки "писав" статути, двічі посварилися з д-ром Бірчаком, аж нарешті збили до купи. Ми такої спілки потребуємо, щоб мати одною інституцією більше, щоб мати якийсь моральний провід і нагляд над нашими молодими початкуючими силами. Але головно мені йде про те, щоб на основі статутів почали видавати книжки, бо "Просвіта" продовжує векслі, а не видає книжки, на жаль. Колись виходили книжки масами, а тепер ледве спроможеться на один календар, та й то поганий.

29-го червня 1936.

Брат Іван зматурував і одержав дипльом учителя. Нарешті вдалося мені його випустити в люди. А тепер, брате, ти на власних крилах! Запиймо на "ти", бо дотепер ти мені "викав".Як кажуть, задля "дисципліни", бо ж наш батько уже 9 років у гробі і треба було "залізної руки". Братику, я тебе чи раз і набив, але,здається мені, ти цю руку будеш ще цілувати, як собі пригадаєш, що ця рука, що тебе часом і набила, рівночасно й гладила тебе... Наш батько дав тобі тільки життя, але виховання дав тобі я. Були часом у нас тяжкі часи: Аліску треба було втримувати в інтернаті, я попав у біду, в довги, в крайну матеріяльну скруту... Ми обидва часом обідали тільки один обід, принесений з ресторану, але таки дотягнули. Довели до того, що тепер можу тобі стиснути руку і сказати: Ходи, обніми свого рідного брата, бо ти вже культурна людина! І тільки будь справді такою людиною. Ти пригадуєш собі, як я тебе набив за те, що ти прийшов до моєї хати п'яний? А чи пригадуєш ти, скільки поличників дістав ти від мене, коли я довідався, що ти програв 37 корон?... Пам'ятай, що алькоголь і карти - це нещастя! Маєш час - візьми книжку, піди на виставу, піди на виклад. Читай, засвоюй собі знання, бо не забудь, що ми бідні. Багаті можуть собі позволити той люксус, щоб бути незнайками, але бідний мусить бути розумний, бо інакше не вдержиться... Пам'ятай, що ти українець і ніколи не зрадь свого народу і не будь яничаром.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ В УЖГОРОДІ

Дня 21-го ц.м. в неділю відбулися II. звичайні річні Загальні Збори Товариства українських письменників і журналістів, за участи 14 членів. На Загальних Зборах появився також і почесний голова о. Августин Волошин, а як гість - редактор "Нового Часу" д-р Лев Мидловський. З провінції прибули: П. Міговк, М. Рішко, інж. Куриленко й Лука Дем'ян. Від інших неприсутніх членів надійшли писемні й телеграфічні побажання. Також заслали привіти й подеякі наші культурні організації та редакції.

Обширний звіт подав секретар Василь Гренджа-Донський. Уложено плян діяльности і взято до відома заложення видавництва.

До нової управи ввійшли: Голова - д-р Михайло Бращайко, заступник голови - д-р Володимир Бірчак, секретар - Василь Гренджа-Донський, скарбник - Зореслав, бібліотекар - Ю. Сопко. Контрольна комісія: Ірина Невицька, Юліян Ревай і Степан Клочурак. Членська вкладка на цей рік ухвалена у висоті 20 корон.

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО,
26-го листопада 1936, ч. 42.

5-го серпня 1936.

На днях прибули ми з одномісячної відпустки. З жінкою вдвох об'їхали ціле Закарпаття на колесах. З Ужгороду до Ясіня (через Волове) і назад. Аліска ще заслаба до такої тяжкої тури, її ми залишили у Воловім, бо до того ще й перехолоджена. Пила молоко, відпочивала, була на сонці й повітрі. Приїхала, прибравши щось 4 кґ. А ми стратили... Та це не біда.

Були ми на зеленій, оспіваній Гуцульщині - туди тягне мене серце щороку. Майже щороку я відвідую свою незрівняну Говерлю і могутнього Пєтроса. Були також аж у двох пластових таборах (в Солочині і в Апші в гуцульському пластовому таборі).

Комічна історія сталася зі мною на квасівському Менчолі. Цілий день ходили по полонині і на вечір прибули до туристичної хати на Менчолі. Жінка, змучена, заснула, але я не міг спати. Мені здавалося, що маю страшну гарячку. Вибрав я з наплечника тепломір, міряю, дивлюсь, - 37°Ц. Нормальна температура. Як це може бути? А я горю, як колись у Воловім, у навечір'я моєї тяжкої недуги. І почав я журитися: Що ж буде, як я знову тут на полонині дістану ангіну, бо нині був без сорочки і може перехолодився. Що ж буде, як я дістану гарячку, як у Воловім, що доходила до 40-41 ступня? Як мене знесуть з полонини? Хіба ж висадити на гуцульського коня і так знести вдолину... Знову міряю горячку - 37°... Що за лихо? Зіпсувся тепломір, чи що? В ночі в одинадцятій годині буджу жінку і кажу, що, здається, я маю гарячку, але тепломір зіпсувся. Бідна Маруся перелякалася - вона добре знає, що то значить, мати гарячку... Будить господаря хати, приносить новий тепломір, знову міряємо, а вислід той самий: 37° Цельсія... Зіпсулися всі тепломіри? Я сердитий, виходжу з ліжка, іду сам до господаря хати і питаю, чи нема лікаря, бо я горю.

- Хто його знає, може й є, бо в хаті ночує 25 туристів, але не смію їх будити, - каже він.

Я пішов до кімнати, завився в покрівець і заснув. Чудово спав. Виявилося, що мене сильно попекло сонце і була то тільки розпалена шкіра... Але мене ті ангіни так мучили дотепер, що я налякався...

Другого дня раненько ми помандрували хребтом Шешула на Пєтрос.

7-го січня 1937.

Святий вечір - гарні свята. Від жінки дістав дарунок, яким надзвичайно тішуся: годинник "омеґу", на який "свербіли мене зуби" вже від років. Колись мав я срібний, але розсварився з тою особою, що мені його подарувала і я кинув ним об землю... Сім років ходив без годинника.

Я Марусі купив годинник, невеличкий, паршивенький, але золотий, скорше для окраси. Аліска дістала срібний олівець, тільки щоб не загубила його. Сьогодні мала Аліска день свого народження, зійшлися дівчата і пробули цілий вечір... Тепер все спить, кругом спокій, лише гучить пишуча машина і на бюрку мій годинник: "тік-так"...

Від Івана дістав поздоровлення. Добрий з нього вчитель (це сказав його інспектор), повірив йому управу школи.

Пишу історичну повість "Петра Петровича". Простудіював цілу купу матеріялів, тричі переробляв, щоб з того щось вийшло.

Нещодавно випустив збірку"Тобі,рідний краю" Це вже "видало" (за мої гроші!) закладене мною Видавництво українських письменників.

21-го квітня 1937.

На днях повернувся я з лічниці - знову та нещасна анґіна. Бійтесь Бога, в п'ятий раз! Дві неділі лежав я в лічниці на хірургічному відділі в мого приятеля д-ра Фединця. Ох, що це за приятель! Щоднини і двічі приходив та оглядав мене. Лікував як тільки можна лікувати приятеля. Давав мені ін'єкції, найкращі ліки, поставив догляд, опікувався мною, за що я вдячний йому на ціле життя.

- Василю, це вже так не йде. Дай собі вирізати мигдалі, бо як ще раз дістанеш гнійну анґіну, то помреш...- сказав мені він.

- Александрику, хоч і тепер ріж, я більше не хочу терпіти!

- Ех, то так не йде, поперш мусять рани загоїтися, потім я не спеціяліст до горла, а з горлом треба обережно...

Викину мигдалки, до лиха, викину! Я більше не терплю, досить п'ять раз гнійної, життю небезпечної анґіни! Вже так знаю цю хворобу,вже так вистудіював фази, що можу сам давати інструкції іншим.

Вівторок Великого Тижня 1937.

Завтра їду на операцію до Мукачева. Не можу я родину лишити без сотика, а до першого ще три дні. Тут і свята приходять, а в хаті нема поламаного шага.

Звернувся я до свого шефа, щоб видав мені платню.

- Не видам, бо що буде, як ви помрете і тоді я на вас доплачу...

- Я і в гадці не маю вмирати. Поперш, я сильна, здорова молода людина, по-друге, коли б і помер, то, думаю, управа нічого не сказала б, а коли, пане директоре, доплатите,то ось даю наказ своїй жінці, щоб навіть із погребного звернула вам ту суму, яку ви через мене доплатите... Врешті, дуже гарно дякую за підбадьорення...

Я кипів зі злости. Коли б справді людина була одною ногою в могилі і тоді не годиться їй таке говорити! Але я не боюсь, хіба ж я вже раз дивився смерті в вічі? Хіба ж я не був на фронті довгими місяцями? Хіба ж я не був смертельно ранений? Але живу і житиму на злість моїм ворогам!

Середа, Лічниця, Мукачів.

- Куди, до д-ра Каклюґіна?! - питає мене нині мій приятель редактор Полянський. - Братику, це москаль, він тебе може зарізати...

- Не вірю, брате, - відповідаю, - хоч він і москаль, а я "хахол". Тут він є лікарем, а я хворим. Я йому довіряю. Лікар є лікарем.

Великдень, 1937.

Д-р Каклюґін є першорядним спеціялістом.Щодня приходить до мого ліжка.

Ох, але й операція! Яка вона погана! Страшно неприємна!

- Ужас, какая твйордая, а сколько здєсь сосудоф! - сказав він. Вирвав одну. Кров вибухла, в очах потемніло. Щось вісім раз сягав, троє ножиць кинув. Оглядаємо, мигдаль як слива, поперев'язувана, поперекручувана жилами... Кров, як з барана... Ще одна... В очах тисяча свічок мені засвітило! Нарешті вирвав. Помучили до неможливости. Хочуть вести попід руку до кімнати. Ні, дякую, піду на своїх ногах...

Два дні лежав (зглядно сидів, бо не можна лежати), як труп. Кров тричі пускалася мені з рота, так, що бігли по лікаря. Якось необереж но закашляв і прорвалася рана в горлі. Голова болить до неможливости, говорити нічогісько... Їсти взагалі нічого, тільки студеного чаю ложкою. Ох, яка це сумна великодня п'ятниця!

Нині вже Великдень. Хто знає, як там мої святкують без мене. Сумно, Маруся певно плаче в одному кутку, Аліска в другому...

Понеділок, Великдень 1937.

Маруся приїхала, таки не витримала. Сумний був у них Великдень, але тепер вже тішимось,що операція вдалася. Завтра їду додому. Лікар ще не дуже пускає, але,панове, я тиждень не їв! Шлунок мій здоровий, хворі їдять шинку (ух, аж слинка тече!), а мені - ложку холодного чаю! Правда, нині дістав ріденької кашки. Ледве пролізає горлом. Якось з бідою "заінтабулював" і пішов з порожною тарілкою до кухні просити ще... Дали! Біда знає, що це за каша, що так смакує... Пішов утретє - дали! Слаба Богу!

3-го травня 1937.

І ось я знову дома між любою родиною. З одного боку люба жінка, з другого дорогенька дочка. Такий радий, такий щасливий, немов на світ народився.

Сьогодні появився я на праці точно рано о 7-ій годині, як приписує урядовий реґулямін.

Директор очі витріщив:

- Ви не поїхали на операцію?

- Ось, бачите, не помер... З праці стратив всього лише півтора дня: четвер і суботу дополудня. Посвятив я свої Великодні свята на операцію, щоб ви не нарікали...

Щоб грім луснув у таку військову безсердечну вдачу! Ненавиджу його з глибини своєї душі! Але я знову доказав, що вмію над собою панувати. Я живу і буду жити на злість шефові і всім моїм ворогам!

25-го червня 1937.

Готуємось, щоб першого виїхати на відпустку в гори. Два місяці відпочивав, нічого не написав, тільки трохи переробив "Петровича". Почував себе трохи слабим, але жінка годувала і

я скоро прийшов до сил. Вже знову сильний як ведмідь.

30-го червня 1937.

Нема часу розписуватися, вестиму тільки короткі записи. "Виправа" готова: Мій приятель Павло з дружиною Марусею, Зірка, два молоді вчителі: Василь Пазуханич та Дмитро Ізай. Колеса готові, наплечники, повний туристичний одяг. Побудували в Порошкові шатра і заночували.

1-го, 2-го і 3-го липня 1937.

Пластовий табір в Солочині. Хлопці добре себе почувають. Погода гарна.

Вирушили в дорогу. Навісили на мою шию не лише команду, але й "провіянтуру".І тепер другі забавляються, а я журюсь, що дати "дітям" їсти...

Перед Нижніми Верецькими знайшли річку і прегарні скелі. Всі купаються, а я варю обід. (Дома чаю не зварив би, а тут на туристиці люблю варити).

Нагло прийшла буря... Гей, хлопці, шатра!За п'ять хвилин шатра були готові. Це рекорд! Всі в шатрі, а я надяг непромокальний плащ і пильную, щоб дощ ватру не залив... Але й дощ! Аж ропонить! Та це належить до прогульки.

Вогонь не загас, але кашу прикурив, здорово прикурив. Дощ перестав, обід готовий. Прикурена каша смакує - в природі, на свіжому повітрі людина все з'їсть!

4-го і 5-го липня 1937.

Прибули до Волового. Рідня сердита, Маруся плаче, що "в мами" пробудемо всього лише два дні... Але не можу чужих людей здержувати...

6-го і 7-го липня 1937.

Синевирське озеро. Побудували шатра. Так сподобалось, що пробули два дні і дві ночі. Ізай возився на колоді, але веслував патиком. Вже вечір, 9-та година, а він ще все не доліз до берега...

8-го липня 1937.

Виправа, навантажена як індійські слони,нарешті з бідою перейшла "Присліп". Дорога неможлива, зглядно ніяка. Погана стежка через полонину розмита, розбита. Прибули до Мокрої. Василь загубив польову пляшку і вертався назад. Дотепер кожне колесо мало дефект. Я зломив уже другу, погано заложену вісь. Добре, що місцеві німці мудрі люди, зараз направлять.

Ночували в Руській Мокрі. Один член захворів і тут здержались пів дня. Добре, що маємо аптечку.

9-го - 11-го липня 1937.

Ллється, як з відра. Пересиджуємо в Брустурах, у знайомого пасічника. П'ємо солодку медовину, їмо меду, а ночуємо в стодолі. Настрій бадьорий. Подорозі пили багато молока і тепер вже троє захворувало... так трошки... та чорна кава все направить.

12-го липня 1937.

Вияснилось, слава Богу! На вечір доїхали до Ясіня. На Околах відпочили, вийшли на гору оглянути туристичну хату. Дорога із світової війни в грізному стані, треба часом ровер нести. Але так воно по справедливости: раз несе кінь нас, а раз ми коня...

13-го липня 1937.

Оглядаємо Ясіня. Ночуємо в гуцула в стодолі, але там в кошику квочка сидить на яйцях. Наші туристичні черевики обковані цвяхами.Гримимо, дубонимо на поді, хоч і не хотячи. Другого дня гуцулка голосить, що "яйця поглухли"і з курят нічого не вийде...

Дефекти справляємо. Аліску болить зуб...на раду лікаря вириваємо... Навантажені як коні, ліземо в полонину.

15-го липня 1937.

На полонині "Шумнесці", від колиб на 300 метрів закладаємо шатра. Я пригадав, що в світовій війні робили ми з двох австрійських шатер одно велике. Вдалося вибудувати спільну "хату". Наносили папороті, чатини, накрили покрівцями - чудово спиться!

В колибах ніхто й говорити з нами, "люфтяниками", не хоче. Думають, що ми чехи, дармо говоримо по-українськи. Сметана коштує 8 корон, молоко по дві корони за літру. Інакше ані говорити не хочуть.

Ввечорі розпалили ми ватру й почали свій концерт українських пісень. Між нами славна співачка Маруся Кукурузова. Як потягне сольо "Ой, дуду, дуду...", то за серце стискає...

Нараз повно гуцулок прибуло до ватри. Тут переконуються, що ми таки "свої люди". Співаємо разом, ми їм, потім вони нам співають цікаві коломийки.

Другого дня сметана коштує вже лише 4 корони, а молоко одна корона... Просять нас, щоб повторили свій "концерт".

Залишилися ми і - знову незабутній вечір. Місяць чудово світив, ми концертували до півночі.

Третьої днини збираємось. Гуцулки-скотарки приносять нам сметани задармо, в молоці хоч купайся! В день прогульки, ввечорі знову "концерти". Були на Шешулі і Петросі.

Чотири ночі ночували ми на цьому місці, а коли прощалися, то чуть-чуть не розплакалися...

П'ятого дня вибралися ми і розташорилися під Говерлею. Тут те саме. Скотарки навіть кулеші нам варять. Даром ніщо не приймаємо, всюди платимо. Тих кілька корон бідним людям пригодиться...

Вовків сюди багато. Вівчарі нарікають, що роздерли багато овець. Майже кожної ночі приходять. Жінки бояться спати в шатрі.

- Я спатиму від краю, - кажу, - нехай мене з'їдять... (вовки літом не є небезпечними).

Одної ночі прибули чеські туристи (дві жінки і мужчина), перелякані на жах. Чотири раз прала їх буря, перемокли до шкіри, вичерпані, голодні, обдерті. Блудили в полонині (пражаки!), ще ніколи полонин не бачили. Жінки в кожному пенькові бачили вовків... Я повів їх до туристичної хати.

І тут ночуємо вже четверту ніч. Сьогодні були ми на Говерлі. Аж бачимо: надходить гурт з "тамтого" боку. Українці? - Українці! Втішилися всі. Нас семеро, їх дванадцятеро. Познайомились. Знову балачки, а потім концерт. Я з провідником, інж. Пузяком, попід руку і в балачки на політичні теми. Фотографуємось, мряка, але незабаром сонечко засвітило. Далі концертуємо.

Надійшла виправа з Праги - 80 чехів. Всі любуються нашими піснями. Розпитують, довідуються, що половина нас з ЧСР, а половина з сусідньої Польщі...

- У вас одна мова?

- Одна.

- У вас одні пісні?

- Одні!

- Жодної ріжниці між вами?

- Жодної!

- Що тоді вас ділить?

- Оці білі камені, що поставлені тут на границі, інакше ми один народ, - відповідаємо.

21-го липня 1937.

Забрали ми свої "речі на плечі, а лахи під пахи" і повертаємо. Аж жалко лишати це прекрасне Чорногір'я.

Козм'яциком зійшли до Ясіня, потім подалися вдолину.

23-го липня 1937.

Ночували дві ночі в Рахові, в недокінченій будові Народного Дому. Були на гуцульському весіллі.

24-го липня 1937.

Прибули до Бичкова. Мала відбутися проба моєї п'єси "Як сади зацвітуть", але деякі артисти не прибули. Збираємося додому.

Прощай, люба, дорога,зелена Гуцульщино! Я так тебе люблю! Душа моя вічно блукає по отих пралісах і на шуваристих полонинах. Набрав я сили до нової праці. Набрав нових вражень,під якими стоятиму довгими місяцями. На другий рік знову відвідаю я тебе, чудова Гуцульщино, красо, чарівна пісне весняна!

Не описую дальше, бо від Хусту вдолину нічого цікавого.

3-го вересня 1937.

Взяв до себе найменшого мого брата Олексу (15-річний). Скінчив горожанку в Воловім і мо-

же вдасться його запхати до семінарії.Але прийняли лиш до курсу, бо страх багато було зголошених (160 на 40 місць). Хлопчина добре вчиться, шкода його залишити. Може ще будуть з нього люди. Темперамент - як сто чортів! Але це прикмета Ґренджів. Люблю його якраз за його завзятість. Хлопчина чемний, а головно, добре вчиться.

20-го жовтня 1937.

Працювали ми місяцями і праця не була даремна: наш всепросвітянський з'їзд випав так імпозантно, що ми й самі не сподівалися. Ще такого походу цей славний город князя Лаборця не бачив. Понад 12 тисяч учасників, з самої Рахівщини два спеціяльні потяги... По вулицях Ужгороду маяли сотні соняшно-блакитних прапорів. Ужгород маком зацвів. Прегарні барви рідних народних строїв захоплювали всіх. Щось надзвичайного, щось величавого! По ціле життя не забуду цих двох днів. Про перебіг з'їзду виголосив я в радіо реферат, що тривав 18 хвилин. Але й соту частину не переповів того, що бачив, що чув і що почуває моє серце. Мій нотес повен записів. До другої години рано писав я репортаж про з'їзд до нашої газети "Українське Слово". Через те і не описую ближче, бо опишу в звіті як найширше.

Отакий з'їзд влаштовується раз на п'ять років, це ж наша історія! Сьогодні було засідання. На мій внесок рішив комітет написати пам'ятну брошуру про цей славний, незабутній наш з'їзд. Ми два зі Штеньом Клочураком негайно беремось до роботи.

10-го листопада 1937.

"Власть імущі", здається, перелякалися величі просвітянського з'їзду. Посипалися доноси, клевети, денунціяції. Арештували братів Гопків. І що ж їм закидують? Закидують, що вони організували свято "Цариці України"... і "хотіли відірвати Підкарпатську Русь від ЧСР!"

А наші "грабарі"[4] почали відхрещуватися українства, - сам губернатор назвав нас сепаратистами... ворогами держави... Хто то Грабар? Певно, що не де Валера, ані жоден Абдул ел Крім - тільки звичайнісінький собі карієрович!

А Гопко? Це один з найсвідоміших наших учителів із молодшої ґенерації. Не вірю, щоб він був таким наївним, щоб залізти в халепу. Чехи бояться німців як вогню. Але німці від нас да-

леко, ми не маємо з ними зв'язків. Чому тоді переслідувати людей? Це проста провокація тих чорносотенців-москалів, що за польські та мадярські гроші готові нас в ложці води затопити! Ох, ви бандити! Сміття бродіївсько- фенцикіївське!

На цьому денник вривається. А шкода, а то хотілося б знати, як поет провів тих кілька місяців до вересня 1938 року, коли почав наново вести денник про славні, а опісля трагічні події в Карпатській Україні. *

Цього самого року поет досягнув свою "сороківку" - 40 літ від дня народження. З цієї нагоди появилося коротке оголошення в "Карпатській Молоді":**

"В місяці квітні відбудьмо святочні академії з приводу 40-літніх уродин нашого будителя Василя Ґренджі-Донського. Народився 23-го квітня 1897 р. Є сином селянської родини. Він став творцем нової нашої літератури на Підкарпаттю. Вже в 1923 році виходить його книжечка з віршами "Квіти з терньом", яку наша підростаюча молодь з захопленням читала. Того ж року виходить дальша збірка "Золоті ключі", а в 1924 році третя збірка "Шляхом терновим",яка стала нашою першою книжечкою - друкована фонетичним правописом.

За цим слідує цілий ряд різних праць Ґренджі-Донського: "Китиця квіток", драма "Сиротина", "Оповідання з карпатських полонин","Тернові квіти полонин", "На зустріч волі" і багато інших. В роках 1927-28 видавав і редаґував перший суспільно-політичний та літературний журнал "Наша Земля". Цим причинився до успішного національного освідомлення молоді.

Під впливом Ґренджі-Донського зачали писати дальші наші письменники на Підкарпаттю. Взагалі Ґренджа-Донський дав підклад під нашу національну свідомість і належить до найбільш заслужених одиниць нашого Підкарпаття.

Молодь повинна віддати йому честь з приводу його 40-літніх уродин!"

- - - - - - - - - - - - - -

* Див. "Щастя й горе Карпатської України", Твори В.Ґ-Д., том VIII.

** Карпатська Молодь, Севлюш, 1937, ч. 6/7.

Головний виділ Т-ва "Просвіти" в Ужгороді в 1927 р.

Сидять (зліва): Василь Ґренджа-Донський, д-р Іван Панькевич, канонік о. д-р Василь Гаджеґа, голова д-р Юлій Бращайко, о.Августин Волошин, Василь Струк. Стоять(зліва): Іван Гриць, д-р Роман Стахура, Федір Ревай, Спиридон Черкасенко, о. Віктор Желтвай, Павло Яцько, Олександер Марку, Дмитро Німчук

Зацікавлення поета не кінчалося на літературі. Його цікавило все культурне і політичне життя в країні і він хотів бути його частиною в кожному аспекті. Він був активним членом т-ва "Просвіти", театральних та інших організацій і часто брав участь в академіях з промовами чи своїми поезіями. На жаль, не маю повних даних про цю його працю, але дещо вдалося мені роздобути з архівних матеріялів:

Вже початком 1920-их років був членом головного виділу т-ва "Просвіти";

В 1925-му році був головою драматичного гуртка "Веселка";

12-го березня 1926 р. виступив з промовою на святі Шевченка, яке влаштував "Комітет всіх руських товариств в Ужгороді" в городському театрі в 65-ліття смерти Т. Шевченка;

1-го березня 1926 року виголосив промову з нагоди п'ятирічного існування Руського театру т-ва "Просвіти" в Ужгороді;

28-го листопада 1927 року виголосив промову на прощальному вечорі артистки Ніни Певної;

В 1927 році був референтом театральних справ у головному відділі Т-ва "Просвіти";

17-го березня 1928 року приготовив вірш для свята Шевченка і мав її сам прочитати, та поліція йому це заборонила; *

В 1930-их роках був членом Християнсько-Народної Партії о. А. Волошина і в 1935 році кандидував на посла в Краєвому Заступництві в Ужгороді;

17-го квітня 1932 року виступив з промовою також на святі Шевченка. За словами критиків, була це "найкраща точка програми...";

В 1933 році був секретарем кооперативи Руського Театру в Ужгороді;

17-го березня 1934 року виголосив свій вірш "Борцеві", присвячений А. Волошинові з приводу його 60-ти ліття;

26-го жовтня 1935 року виступив з деклямацією на академії державного свята в Народному Домі "Просвіти";

В грудні 1935 року заложив Спілку українсь-

* Див. докладніше про це на іншому місці.

"Любителі сонця, води і свіжого повітря":

Зліва: "Дарабаш" Василь Ґренджа-Донський, брат поета Іван Ґренджа, знайома інж. Петрівського (прізвище невідоме), інж. Д.Петрівський, Маруся Кукурузова, дружина поета Маруся Ґренджа-Донська, другий "дарабаш" Іван Рогач, Зірка Ґренджа-Донська. (Двоє дітей ззаду - тільки "публіка"...)

На ріці Ріка біля Волового, літом 1938 р.

ких письменників і журналістів і був його сталим секретарем;

В 1938 році був секретарем Дружества "Нової Сцени", нашого закарпатського державного театру;

15-го грудня 1938 року виголосив прощальну промову на похороні режисера-актора Миколи Аркаса;

26-го січня 1939 року став членом проводу Українського Національного Об'єднання (УНО), як його пресовий референт та редактор його органу "Нова Свобода";

Поет глибоко цікавився і життям молоді і брав активну участь у праці Пласту, наскільки йому час дозволяв. Старався не пропускати ніяких пластових святкувань і по змозі їздив щороку до пластових таборів. Для нього справляло найбільшу приємність побути між молоддю. Був веселої вдачі, любив українську пісню над усе і сам любив співати, хоч не мав сильного голосу.

З ентузіязмом описує він свій побут на пластовому святі в Мукачеві (подаю уривки):[50]

"Побоюючись, що в центрі русофільського напряму, в Мукачеві, пластове свято не пройде з таким успіхом, як би мало бути, рішився я взяти участь в тому святі, щоб було одним більше.

Одягнувся я на порох і на дощ, сів на свій репортерський ровер та ще взяв із собою і найомолодшого члена ужгородського Пласту - свою дочку. Знаменитою бетоновою дорогою були ми за три години в Мукачеві.

Свято влаштували пластуни під Чернечою горою, на прекрасній площі під самим манастирем. Свято пройшло надзвичайно гарно й величаво й я дуже задоволений, що мав щастя брати в тому участь не тільки як журналіст, але й як турист - чи пак "неорганізований пластун", як мене брат Грім назвав, який мене щороку бачить в пластовому таборі.

Попробую змалювати ввесь перебіг цього знаменитого свята з таким захопленням, яке дійсно панувало серед нашої молоді.

Вечір 8-ма година. Почулася гостра команда й відділи, збудувавши шатра хлоп'ячого й зокрема дівочого табору, стали чотирокутником довкола таборового вогню. Там вже стояла почесна сторожа з двох пластунок і двох пласту -

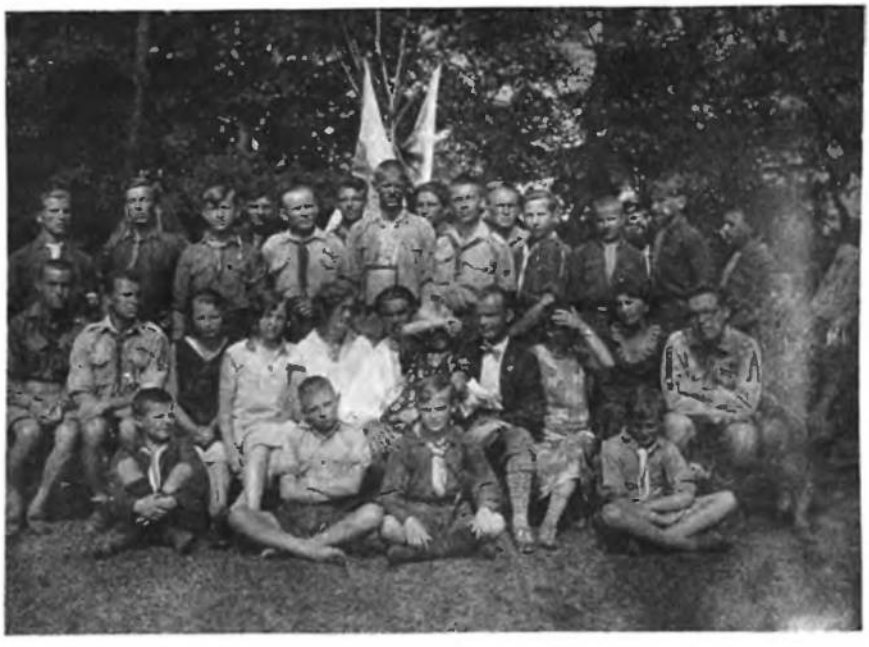

Поет з пластунами (кінець 1920-их років)
Вгорі: Стоїть в першому ряді, третій зліва
Внизу: Сидить п'ятий справа

(Світлини одержано від п. М. Бажанського)

нів. Червоно-ясне полум'я лизало костир таборової ватри, підносячися клином до небес.

З молодечих уст залунала бадьора пісня:Гимн "Гей, пластуни...", що останніми своїми акордами кличе нашу молодь до праці за "щастя, славу і свободу..." Порохи князя Корятовича,що сотки літ спочивають десь на цій горі в невідомому гробі, мусіли почути голос цієї дзвінкої пісні. Бо на отім куснику моріжка зійшлася молодь цілої тієї країни, що зі смертю великого князя заснула також, щоб аж тепер, по сотках років, збудитися до свого життя.

Палку,до серця промовляючу святочну промову виголосив душа мукачівського відділу, інж. Романюк:

- ...Вогонь - символ пластової ідеї... Вогонь все очищує, перетопить наші душі у сталеву крицю для добра народу... Вогонь - символ щастя й добробуту, якого наш народ чекає...Хай цей вогонь палає, а з ним і наша надія в краще майбутнє...

Почалася програма: пісні, деклямації, танці, а відтак хрещення новоприступивших пластунів. Отаке"хрещення" надзвичайно цікаве: Є звичаєм у пластунів, що кожний пластун повинен мати своє пластове ім'я й тому його "охрещують", більш-менш після його добрих чи злих прикмет.

По одній стороні стоять дівчата, по другій хлопці. Утворюється комітет, що ці назви ухвалює. Назви пропонує сама голосна авдиторія. Дівчата мстяться на хлопцях, вигадуючи всякі "імена", з яких хіба ж десяте прийметься, бо "новоохрещений" має право відкинути й зажадати інше, коли йому не подобається.

Дівчата зразу починають:

- Цап, Сплюх, Лінюх, Боягуз, Сорокопуд...

- Не прийму, - заявляє хлопець категорично.

Хтось там крикне "Приблуда", бо він справді приблудив до табору. Нехай буде "Приблуда" і комісія зареєструє його раз і на завжди під цим іменем.

Тоді виступає дівчина. Тепер вже хлопці переходять в атаку і сиплються всякі імена:

- Сухоребра, Цибуля, Жалива, Коза, Сова,Сорока, Качка, Мяв-мяв, Кокетлива...

Охрестили тут і мою Аліску "Зіркою" і була дуже горда, що й вона належить "між хрещених пластунів".

Ніхто не образиться, бо знають усьому гра-

ницю - всі прекрасно забавляються, а вже найліпше гості, бо отаке "хрещення" належить до найкращої точки програми.

На другий день, в 9-ій годині рано, почалося Богослуження, яке відправив під голим небом ігумен о. Бурдяк. Виголосив чудову, наскрізь патріотичну промову. З його добрячих очей було видно, що він душею радіє оцій молодій ґарді рідного цвіту. По обіді - похід містом Мукачева: пластуни, пластунки - нарахував я їх біля 500. Гості з'їхалися з цілого Підкарпаття і всі раділи душею, що так гарно свято пройшло...

Цього року пробуду в пластовому таборі повних два тижні й буду старатися змалювати ще ліпше цю їхню мініятюрну державу, з її полководцями і рядовиками, бо справді нема кращого й здоровішого, як побути на лоні природи й використати сонце, воду й повітря для здоров'я нашого юнацтва..."

В пластових таборах поет також не "сидів без діла" - редагував у спілці з іншими таборову газету "Таборит", який звичайно читався вечором при ватрі вголос. Тут подавалися різні "вісті дня" з життя в таборі. От хоч би й такі, як то редактор "бачив, як пластунка Зірка скривилася, коли побачила муряшку в каші... та замішала добре кашу, щоб її втопити - а кашу зі смаком з'їла..."

Завдяки другові поета та колишньому комендантові пластових таборів, Ю. А. Шереґієві, одержала я одне число "Табориту". Тому, що воно є унікальним вже сьогодні "виданням", поміщую його тут в оригіналі. В ньому є "оди" й "баляди" Брата Орла (пластове ім'я поета) та характерні "відомості дня" з життя пластунів у таборі.

Як вже було згадано, не було літа, щоб поет не вибрався кудись у гори, як не з більшим або меншим гуртом близьких друзів, то й сам або з дружиною. Для нього природа була усім. Він обожав Карпати і міг не раз зворушитись до сліз дивлячись на її красу. Вибирався в гори то повером, то мотоциклем, часто пішки пройшовши не одну полонину. При таких мандрівках то й мови не було про те, щоб ночувати в хаті. І хоч співмандрівники часом і нарікали, він не дав

1934
ТАБОРИТ.
ТРАДИЦИЙНИЙ ЧАСОПИС ТАБОРУЮЧИХ.
РІЧНИК II. РЕДАКТОРИ: ОРЕГРІМГОРІРАФА.
ЦІНА: ПЛЯСТУНАМ 20 сот. ГОСТЯМ БІЛЬШЕ.
ЧИСЛО 1.
Парасе наш!
Парасе-цуцик їсть чистий
Парасе-цуцик їсть чистий
Парасе-цуцик їсть чистий

ТАБОРИТ

Своє постановлення редакція поспішає (нарешті) повідомити з Мишуки, кінчаючи Табором — вічні пам'ятливим і непомічливим — убрання. Одяг у редакторів добре спрацює з — гарнітам. Редакція хоче вибороти для цього дорогу, не зіпсувати табор, зберігаючи від всіх обставин, рудянки, вишивання пам'ятки і себе та заховавши їм хрипку з Костри табірної труби. Кожний вибори вісімий кінець до дівочого пам'ятку, до матера з гарнітам, забезпечить вам подібне ранення з прикрого ранку, пересолені раки, недоварені вуглі і т. д. Весь табор подивиться вимоги і енергію мов — редактори, редакторчат, рино-рипорів рино-рипорів і прочих — ів і — чат! Редакція Вас всіх зберігає перед капітором, а не вам прийдеться. Тому кінець всіх до завтрашньої вибрані, особливо про творчість пам'ятки друзів. Кінець не з нами — борщ наш! Як сої пам'ятки — такий буде ... ! Редакція зіпсує не обіцяє, але все робить! Отже ві ... орли підтримуйте редакцію, яка вам бомаг. Як нам ... зберігати! —

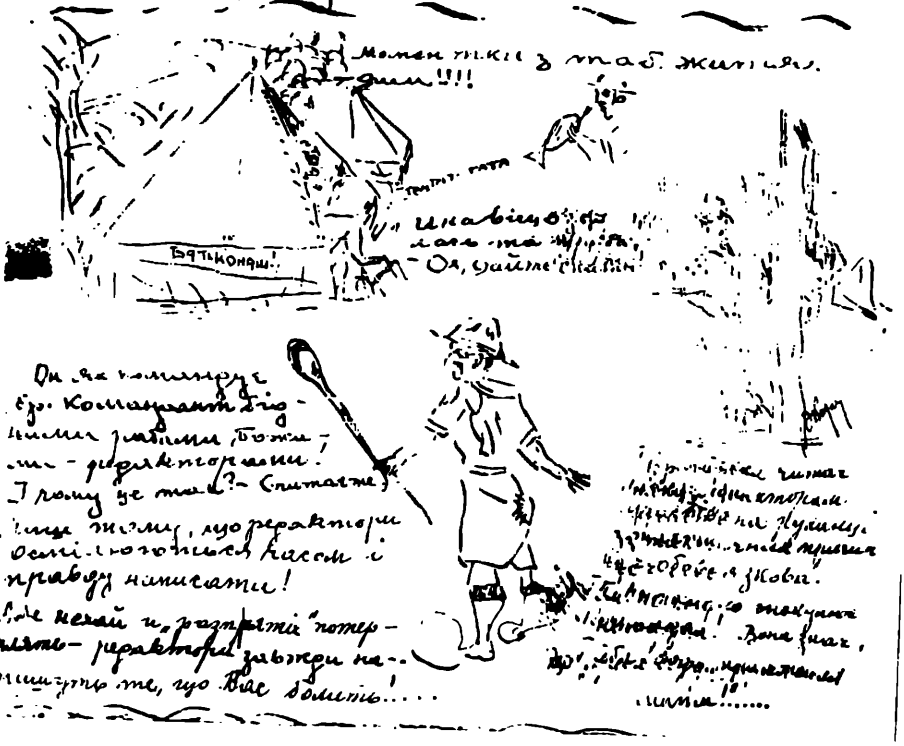

По Ореді: Оди й багряне.

Гуманорі добре знаєте,
Вірне, любий нане,
Правда, сасан на вечерю
Кулешні не стане.

Знаєм Турецьку ліг гібрам,
Грим як опришка... —
У Сінецьке молодко
Знаєм горіла мишка.

Знаєм думаєм і гадаєм
Як ми мишку рятувать
Скинемся всякі разу
І ділимся на порадзу.

Добро думаєм і пріємо
Як ми нужда голова
Спіймала себе на лові
І рекла такі слова:
„Ваше хлопське шкурне
Молока й сметани
Кинете мабуть у горшок
Вона не настане.

Вітець Бога, пробощіне
Мені до душі.
— Я вірно-вірно обіцяю
Горілку масла дати
Як не будете ґинатись
І про мене писати.

Наші хвальні редактори
Та ще не зродились
Жили ще наші командантики
Лайки не вистидались.

— Ах, ті нещасні молоді,
Тріскні репортери
Будете-ж ви горлюби мати
За моїх дні!

Ворушіть нам носа,
Кінець дігнорантам
Щоби ширіли у Таборі
В сивого пробощіні
Не виходили „Таборити"
Най давай кулешні
Що робити не знають
Ні мають дітвабанці 6 2 ....

Вздись наші кухарі
Будіть нам дворище
Попросіли браття Таборіти,
Керівниць на забаву.

Ось Едек Бурда
в „Ссемах"...

Ілюстрація

Кінець Табору, командир, скаби-табору
Усе 20 душ, 7
Нам треба щось зробити,
Тобі ані душ!

Тамтко-браття у Таборі
Браньку пробачив,
Все браттерство душе служить,
І він сам прибовів.

Ще із душі „Таборит" наш
Не вміє жартувати,
Як прийде нам командантів
Най давай працювать.
— Свіже панство, редакторе,
Браття моїй любі

ТАБОРИТ

Денна хроніка.

Вчора пополудні рано на ранці вибухнув ще один ворожий бомбовий літак. Він впав і згорів. Екіпаж загинув.

Бр. Кіссер через те не вимив горщика в кабінеті, бо було о 5 до дороги. Не забудьте разом дати йому інвентар.

В четвер вечером до полонених вчора ввечері с. зв. Вінцер Вінцер тимчасово.

На завтрашній до обіду о. Гадік обіцяв бути в Таборі відвідати.

Другий автентичний ось редакційно.

І. Гадік обіцяв прислати редакційно відомість. Вважала, що буде фіксовано обов'язково повторно.

Бр. Вічний просить дуже часто крутитися коло Кубені, Зголосився обробляти полотно води, 12 відер щодня.

Так командант ніс колодязь і дуже дорубався від нього, аби могли думати, що бараболя має смак. Вважає, що не переживе такий, що й дуплявий, вагою 3·75 ½ кг.

Чужа комісія відмовилася редагувати, щоби про дві газети щось сказати. Тобто редакторові сиру корову і він відповів, мало що не вдавився.

Вчора вечір у головному таборі відбулися похорони. Бр. Вайдакер поховав бр. Гуляві горлянку полотна.

Вибрана [illegible] шукати дві години митну, через що й не дали їсти в таборі. Вважала її в бр. Гудна.

Вибрана завважила, що в головного інтендантства дуже гарні їдці.

Вибрана свій табор вже огородили і в ньому найбільший порядок. Тіні не видно ні стебелинки, ні сліду, ні на сонці.

Не є правдою, що бр. інтендантський комісійно приїхали до Вибрану. Завважили, що за мало вилазки.

Хроніка часто-густо до Гіборого табору. Завважила, що мурує обіцяє, будинок порядок очима.

Колода дуже добре рубається, щоби Чорна миска ніяк не вдавилася, бо від того відмовляє. Сама Колода дуже на то дозволила. Працювати досить далеко.

Сестрі Терезі вилізла на головуючий в Гіборім таборі зроблено аборт.

Бр. посол Гінай буде для табору турбіну. Бр. Керівництво буде задоволено.

Вважають, і говорять, що обі професорки ніколи не люблять ніц вербово, не оповідають свої переживання за обід, ніяких, які би невільно не молодими слухати.

Що не є правдою, що ресторація Ґеба розбила лише на голові Ігрової ні пивна голову водою.

Що цей Смакурівська їдуть до табору подорожі з тяжкими одностороннім

Що ж Карась працював у таборі без перерви цілу годину. Зрештою ця вістка не підтвердилась.

Що проф. Шульгова, котрий п. Коман дант порушив посередництво голодного, побідила упорати. Нам дію Сенза уіеть!! Назад мишей на Команду! в полон бр. Наїдна вчала мишей. Видно, що мишей, голос так завзятий на команду. — Ліпад, мясо ще завтра.

себе переконати. Як закон, на цих прогульках він приготовляв завжди нічліги то в шатрі,якого завжди тягнув з собою, то в колибі, якщо його ніч застала на полонині, або напрошувався до селян на оборіг, де в ароматі свіжого сіна добре виспався. Ранком відсвіжився в холодному потічку чи річці, якщо така була близько і, насунувши наплечник на плечі, рушив у дальшу дорогу. Хоч у хаті ніколи не любив куховарити бо уважав, що це робота жінки, на прогульках він завжди був головним кухарем - почавши від розкладання вогню та кінчаючи на подаванні вечері. Але й свята правда, що ніхто не вмів спекти такої чудової "циганської" печені, чи зварити такого "ґуляшу", як він.

Одною з найкращих і найприємніших спогадів з моїх молодих літ залишилася прогулька роверами по Закарпаттю влітку 1937 року. Батько згадує про неї в деннику тільки дуже коротко, але описав її окремо після нашого повороту додому.

МІСЯЦЬ НА МАНДРІВЦІ В ГОРАХ

Подали ми собі руки, що всю відпустку, цілих чотири тижні,пробудемо в мандрівці під голим небом. Було нас семеро, ми двоє з жінкою, дочка Зірка, що якраз кінчала шістнадцяту весну, знаменита співачка нашого театру пані Маруся Кукурузова, один колеґа пера з ґітарою на плечах, та ще кілька молодих приятелів.

Провідником гуртка і "менажмайстром" обрано мене, старшого, що найліпше пізнавав наші чудово-гарні гори.

Роздобули ми ровери, шатра, теплі светри,деки і придбав я порядний котел, бо чейже братії треба їсти.

Підвезлись ми роверами до Волівця і лишили свої колеса в селянина. З Волівця до Ясіня і назад - це тільки яких двісті кілометрів. Битий шлях будемо обходити, наша дорога - це самі полонини. Моя любов - це гори, але й молоді не зашкодить пізнати цю красу нашої рідної землі.

Зразу, як тільки виступите у Волівці з ваґону, побачите на південному сході розкішну красуню: полонину Плай-Стоги-Боржаву, що в своїй зелені пнеться до хмар. Буково-смереко-

У пралісах Карпат

У пластовому таборі

вий ліс досягає висоти до тисяча триста метрів, а все над ним, це шуварово-травнаті пасовища, що тягнуться до сорока кілометрів на південь.

І ось, навантажені вирушили ми на Плай. За кілька годин ходу ми вже були на полонині. Під самим шпилем була туристична хата. Тут ми відпочили. З засади не прийняли нічлігу, хоч такому веселому товариству запропонували ночівлю в хаті.

Розтаборились ми, розпняли шатра, розпалили ватру. Щось там повечеряли і залунала пісня. За кілька хвилин ціла туристична хата була при нас. Голос пані Марусі - сопрано, чистий як дзвіночок. Ми тішилися, що вона з нами. А народних пісень знала надзвичайно багато. Було як сипне, то тільки дивуєшся, звідки їх так багато набрала.

Довго ми не забавляли публіку, бо були втомлені. Полягали на м'яку, чатиною[51] та мохом виложену долівку шатер і позасипляли.

Другого дня раненько сонечко гріло, на небі не було ні одної хмаринки. Ми вийшли на Стоги, звідки видно на всі сторони на сотні кілометрів. А яка ж краса чекала на нас! У всіх кітловинах удолині виднілась біла мряка, що покрила села вздовж двох паралельних рік. Всі долини-кітловини, всі зворини були заповнені білим, наче вовна, туманом. А далекі вершки гір виднілись наче острови в широкому білому морі. Нам здавалося, що ми в небесах над хмарами. Годину сиділи ми і любувалися цією красою, обсервуючи далекоглядом шпилі близьких і далеких гір.

Нараз мряки почали підніматися, заливаючи жолобини шпилястих гір. За якусь дальшу півгодини кітловини прочистились. Мряки піднімалися до висот і зникали в блакиті неба. І стало ясно і видно на всі боки. Ось, зліва річка Рипинка, а в кітловині селища. Справа гадиною в'ється річка Ґеречанка. Під нами праліси зеленіють, тут-там між ними полянка. А ми йдемо наче лисиною, хребтом могутньої Боржави. Переходимо цілий ряд полонин різних назв,Плай,Стоги, Маґора, Мідяниця, а далеко видно наче могутню стіну - полонину Кук. Тут блукав новітній опришок Ілько Липей зі своїм другом Клевцем...

Сонечко смалить, сипле на нас свої благодаті ультрафіолетних променів. Тут вистачить побути без сорочки кілька годин на сонці, щоб солідно обпалитися. Повітря чистеньке, легко дихається. І не потишся тут, хоч сонечко пражить.

Над вечір прибули на салаш[52] в Погарьох.Привітали нас білі вівчарські пси, здорові, гарні, рослі. Кудлаті й сильні, бо їм часом доводиться і вовків та ведмедів відганяти від отари овець, що ласі на овече м'ясо. Псів вівчарі втихомирили, а згодом вони цілком сприятелювалися з нами.

Вівчарі подоїли вівці, перепускаючи їх через вузький вхід. Надоєне молоко ватаг відміряв ґелетами[53] і вилив до величезного мідяного кітла. На вогні молоко мішав, воно швидко згусло і він почав збивати його в гурт. Незабаром перецідив через полотно, на якому зістала величезна груда свіжого, біленького сира. Зібрав у мішок і повісив на розсоху, щоб витікав.

І тут розбили ми шатра і скоро поснули.

Коли ми збудилися, сонечко вже було високо, вівці давно вже паслися. Ми рішили відпочинути тут цілий день, бо на наших плечах несли ми досить тягару. Показалось, що і з взуттям була проблема. Хто чував іти в туру з легенькими черевичками! На туру, братику, перша річ - це взуття: спортові ковані черевики і подвійні панчохи, щоб нога була добре ізольована.Черевики треба щодня смарувати олією, тоді не пропускають роси.

Забув я попередити нашу славну молодь. Деякі, напившись звечора досхочу жентиці, сьогодні що-п'ять хвилин тікають поза кущі... Але зі всього робимо собі жарти. Зварили турецької сильної кави і все було впорядку.

Прокормити братію була нелегка річ, бо треба було наситити голодні молоді шлунки принаймні тричі кожного дня. Та казан був поважних розмірів. Варив їм зранку кави - молока на полонинах було доволі, - на обід ґуляш, що аж пальці облизували. Когутяче м'ясо або ніжка з поросюка як створена до паприкового ґуляшу!

Зійшли в село, накупили м'яса для запасу, а картоплі нам продадуть на горах, її ростять і на значних висотах.

З Волового вирушили ми через село Стригальні на Кам'янку. Тяжко було вийти на цю високу гору. По дорозі афин стільки, що аж чорніло. Зайшли і в малини і ласували, наче ведмеді. На зеленому шуварі худоба випасалася, корови виглядають наче селянські печі. Отари овець,табуни коней, череди ялівника розкошують собі на високогірській повноситній паші. Це так до кінця вересня, бо жовтень уже приносить мороз а навіть сніг. Тут снігу 7-8 місяців. Кам'янка ще біла, а вдолині давно весна. Наче моло-

дичка в білому чепчику, стоїть, наче королева серед інших, вищих гір.

Пройшли ми Кам'янкою гейби мохнато-шуварови ми килимами. На всі сторони видно ген-ген далеко. Села зліва, села справа, дерев'яні хатки виглядають наче мініятюрні коробки сірників, натикані в зелених жолобинах.

Під вечір дійшли ми на Синевирське озеро. Ох, що це за краса! Серед пралісу до кілометра довге, до триста метрів широке озеро, насередині з острівцем. Три потічки спадають до озера, а відплив - здається - ніякий! Але на яких двісті метрів нижче цілий потік вибухає з землі. Це і є природній, підземний відплив озера. В глибині вода знайшла собі дорогу сама.

Озеро кільканадцять метрів глибоке. Добрі люди зробили з колод дарабу і ми возимося по ньому. Це, здається, колишній вулькан. Стоїть досить високо, близько тисячі метрів над морем в кітловині. Робить на людину враження пралісу: перестарілі величезні смереки так і звалилися до води; одні вже зігнили, інші ще досить свіжі. Ось вітролом звалив з короною і вона зеленіє у воді, до неба пнеться тільки могутнє коріння. А глянеш на захід - стирчить до неба величезна гора, наче ґіґантична копиця сіна. Наче її токар виточив на варстаті. Сказав би геолог, що це спорохнявіла погасла вулканічна лява виточила її так правильно до висоти на півтора тисячі метрів над морем.

Товариство рішило тут пробути кілька днів. З австрійських військових шатер, які мали з собою, вдалося нам зробити одно велике шатро. Настелили туди чатиння, на те шувару, накрили їх вовняними покрівцями. Розпалили вогонь. Доки я братії лаштував вечерю, товариство наносило дров, розпалило велику ватру і після вечері залунала пісня. В природі, звичайно, голос розпливається, а тут, - наче десь у залі. Акустика така цікава, невідомо, чи то вода, чи стисла кітловина густого лісу заподіяла, але нам здавалося, що співає великий хор. Наш голос тягнувся й луною відбивався на протилежній стороні озера. Крізь високі смереки світив білолиций місяць. Ця ніч була така розкішна, що назавжди залишилася в пам'яті.

Сонце вже давно світило, роса висохла на високих стеблах шувару, коли ми збудилися. Здається, наша нічна співанка заінтриґувала вівчарів недалекого салаша, бо принесли нам самі цілу коновку свіжого молока. Це нам якраз пригодилось.

Після ситного сніданку, залишивши дижурного при шатрах, рішили ми подивитися на ту розкіш-

ну красуню Озірню. Повертаючи, по підніжжю гори з боку побачили кілька хат. Тут ми й купили гірської, на овечому гною рощеної "гуцької" бараболі, що з бриндзею так смакує кожному. Ці, в лупині варені картоплі, з овечою сметаною - їжа бездоганна, краща за м'ясо.

П'ять днів пробули ми біля цього чудового озера і всі одноголосно рішили, що це найкраще місце нашого Закарпаття.

З озера подалися ми в долину і через Колочаву-Лази перейшли стежкою мокрянський просмик. Німецька Мокра - німецьке село. Ще за Марії Терези прибули сюди упривілейовані швабські дроворуби і тут оселилися. Хоч балакають всі по-українськи, зате не засимілювалися. Дивний, уніформідований народ! Ще й їх хати всі на одно копито, збудовані наче за шнурком. А подивіться на ту житлову культуру! Гарно,чистенько, в хаті підлога, в кожного обов'язково світлиця, біленька постіль, чистота всюди. Яка ріжниця Руська Мокра і Німецька Мокра! Одна земля, один клімат і взагалі умови прожитку, а все ж таки німці німцями, від них нам багато вчитись! Тільки біда в тому, що наш селянин консервативний. Німці замкнені, аж хвалькувато-свідомі і надзвичайно зарозумілі. Щоправда - надзвичайно працьовиті і тверезі до крайности. Багато води потече долі Тересвою, поки і наш верховинець досягне рівня Німецької Мокрої.

Дощ ллється, як із коновки. Це наймокріше місце республіки, не дармо Мокрою зветься. Тут найбільше опадів, немає днини без дощу.

Спішимо до Брустурів, тут наш знайомий модерний пасічник.

От взірцева людина, що "й на льоду не пропаде". Створив собі прожиток просто з нічого. І то який прожиток!

Скінчив техніку, досяг диплом інженера.Дармо ждав на посаду, пани господарі наші відмовляли. Та він взяв сокиру на плече, купив дешево гектар опущеної землі у зрубі за Брустурами, просто з пнями. Власноручно збудував хатину і зачав бджолярити. Тепер має хату,стайню, а в ній дві корови, але що найважливіше, має дев'ятдесят вуликів українського формату. Щороку продає по 20 сотнарів меду. А на медівки першорядний спеціяліст. Ми випили літру медівки - а п'ється вона знаменито - і чули в головах. Солодка, а при тому міцна. Медоносних рослин по зрубах ціле літо, бо малини й чорниці цвітуть ціле літо.

Переночувавши на оборозі[54] сіна, зранку вирушили ми на полонину Близницю. Це надзвичайно

гарна і цікава гора. Три самостійні горби,наче рідні брати, майже однакові, справді, гейби близнюки.

Паші всюди багато, десятками кілометрів, це самі високогірські пасовища, на них повно худоби. Овець і рогатої худоби тут багато, то ж населення живе тільки з худоби і з лісової праці.

Переночувавши, спускаємося до Рахова. В підніжжях велетнів чудові смереки та ялиці, високі та рівні, наче свічки.

Земля на врожай бідна, гуцули - і взагалі ціла гірська полоса карпатського масиву - ростять тут картоплі, овес, трохи жита та бобу. Більше нічого через пізні морози. Але є тут інше багатство, що репрезентує мільярди: праліси, цінне лісове багатство.

Десятки і сотні квадратних кілометрів - це 20-30 метрові смереки, ялиці, клени, явори й інше цінне дерево. А ясені тут, на південному схилі Карпат надзвичайно пружні, на лещата першорядний матеріял, який експортують ще й до Англії. З кучерявого явора виробляють чудові меблі.

Неділя в Рахові. Рослі, стрункі гуцули й гуцулки повдягалися в свої святкові гуцульські строї. По вулицях, неначе маком цвіте. Купаємося в Тисі. Тут вона ще не дуже велика,але швидка, хвилі зривають з ніг, а пустишся серединою руслом, то на кілометри несуть швидкі хвилі без того, щоб напружував м'язи.

Забезпечившися провіянтом, автобусом їдемо до Богданів. Тут виступаємо й ідемо пішки.Наша мета: Монт Іврест Закарпаття: Говерля, висока далеко понад дві тисячі метрів над рівнем моря.

Богдани - це ж найбільша громада в цілій республіці. Гуцульські хати порозкидані по беріжках вздовж вузько-стисненої долини. Село тягнеться до двадцяти кілометрів. Цікаво-гарні будівлі дерев'яних церков. Над цими гуцульськими церквами не працювали мозки архитектів,їх створив простий гуцул сокирою. Чудові оригінальні лінії, багата різьба. Такий вирізблений гуцульський хрест - це ж естетична поява, краса, насолода очам.

Цікаві водостави - перегороди водозбірень на Тисі. Це для сплавлювання дарабів і колод.Останньо целюльозки і папірні зуживають багато дерева. Від ранньої весни до пізньої осени робітники працюють в лісах або на продуктах лісів. Пили гудуть, праці довільно, та все ж таки це все тільки півтовар, бракує нам промисл,

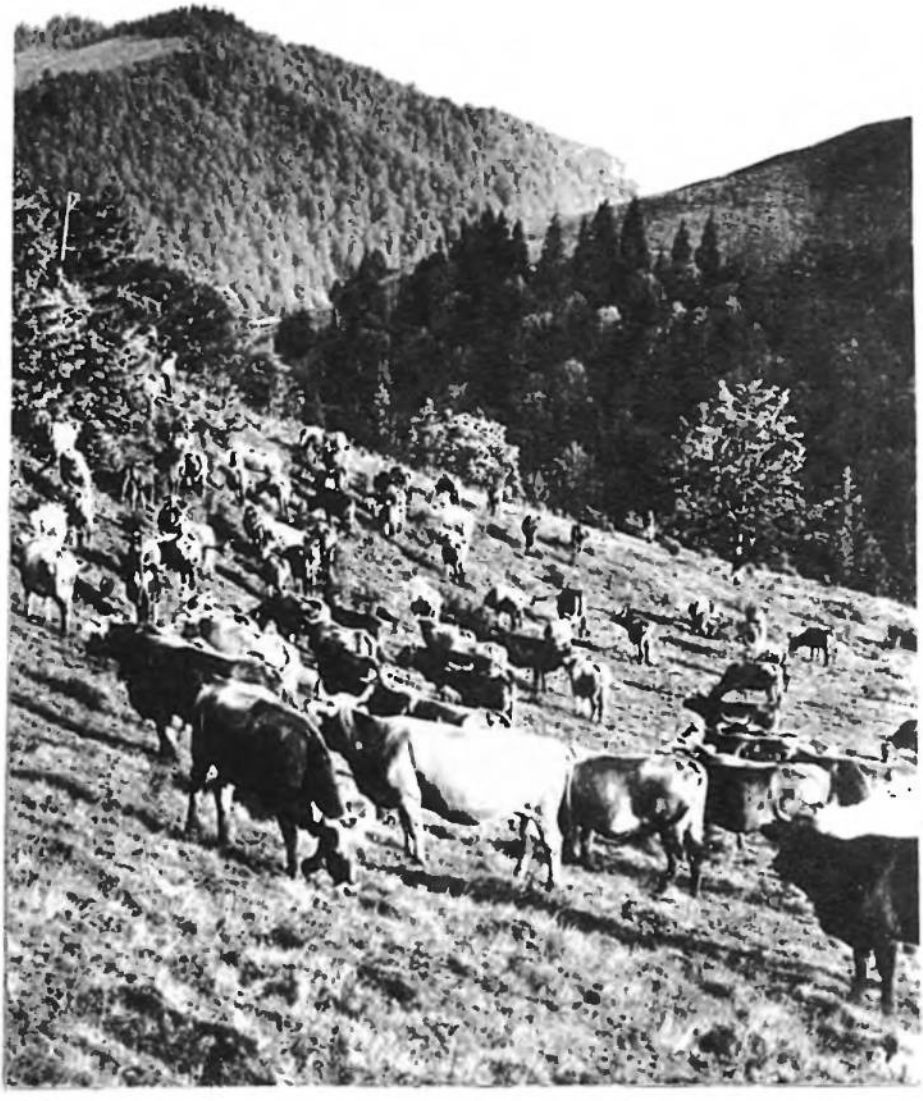

Літом на полонині

бракують мебльові фабрики, щоб наш товар не мандрував за півціни в світ. Безробіття було б усунено. А так наші багатства - це джерело для збагачування інших. Тягнути наші добра вміють, але щось інвестувати - це вже ні! Чи не варто б зреалізувати плян, що дав би мільйони кіловат годин? Про цей електро-плян скажу більше: у Волівщині течуть дві ріки паралельно - Ріка і Теребля (волівська і синевирська ріки), під селом Вічкове зближаються одна до одної аж на три кілометри. Але цікаве природне явище: хоч течуть паралельно, русло Тереблі є на триста метрів вище ніж сусідньої Ріки. Треба тільки тунелем пробити гору і впустити одну ріку до другої. Повстав би колосальний, двісті й більше метровий водопад, що поганяв би турбіни потужної електростанції.

Вираховано, що могла б ця гідроцентраля забезпечити дешевою електрикою не тільки ціле Закарпаття, але й східню Словаччину та частину Румунії по Сатумаре, а навіть частину Мадярщини до Ніредьгази-Дебрецина... Але хто ж дасть на цю електростанцію десятки мільйонів гроша? Ми слабі, мачошині діти.

Говерля - найвища наша гора. Це мета кожного туриста. Тяжкі наплечники залишили ми на салаші під Говерлою і рушили злегка на шпиль. Сонце пекло, на салаші були без сорочок. На яких сто метрів дальше стало холодніше, мусіли одягти сорочки. Потім дальше одягли теплі светри, а доходячи до самих вершин, дехто одяг і плащ. Холодний вітер тягнув порядно і було холодно, хоч день напів соняшний. Ще доки сонце світить - ще можна витримати, але як тільки сховається за хмарку, хочби й невеличку, то зразу бери плащ!

На шпиль Говерлі ліземо вузьким "гребенем", скелястою гранкою. На шпилю досить простірна рівнина, зелений хребет тягнеться кругом аж на протилежний велетень Піп Іван. Тут збігаються три границі: північна сторона Говерлі - галицька частина, трохи на південний схід - границя Буковини, що припала Румунії.

Північна частина Говерлі надзвичайно стрімка, дивимось наче у провалля. Це наробили лявіни, бо снігу тут, нівроку, ще й тепер багато. Зрідка буває літо, що він стопиться. Але південна частина - це шуварова зелень, по ній весело пасеться гуцульська худоба.

Три години сиділи ми тут біля триґонометричної вежі і любувалися чудовим краєвидом. Сотні гір, вершин, полонин, стрімких і плоских велетнів бачимо звідси як на долоні. Зі всіх сторін - це самі гори, нижчі темно-зеленуваті, ви-

щі - голі, наче голови лисих дідів.

Під вечір повернулися. Наносили дров, розпалили велику ватру і лаштували шатра. Вівчарі перелякали наших жінок:

- Вовк щоночі підкрадається до кошари...

Жінки рішили спати в одному шатрі, жодна не хоче спати скраю. Довелося знову будувати одно шатро. Гарненько його вистелили. Ще й мідяний дріт протягнув я високо понад шатро, застромивши два кінці в землю на громозвід, бо на заході появлялися хмари на бурю.

Довгенько сиділи ми при ватрі. Повен місяць світив, мандрував небом поміж смерічки.Це була друга наша прекрасна ніч, якої годі забути!

Та все ж, біля півночі очі зачали злипатися і товариство лаштувалося спати. Полягали,жінки вкупі, "щоб їх вовк не викрав", обмотавшися ліжниками. Я накладав на ватру свіжих сирих дров, щоб витримала довго.

Аж тут чую десь із хребта Говерлі гукання: "Рятуйте!" Чоловічий і жіночий очайдушні голоси. Я взяв ліхтарик й даючи сиґнали відповів, що йду напроти. За якусь півгодинки ходу зустрів я чоловіка і жінку. Це були чехи, десь із Праги, що вибралися на мандрівку по Закарпатті. Зранку вирушили з полонини Піп Івана, щоб дійти до вечора на Говерлю. Подорозі прав їх дощ досхочу, перемокли до нитки. Я їх привів до нашої ватри.

- Мила пані, хто ж так іде на таку тяжку туру?! Ви вибрались наче на баль...

Легенькі черевички вповні розбилися в мокрому шуварі, поперев'язувала їх мотузками, але пальці із них стирчать.

Пані нарікала, проклинала гори, присягала на чому світ, що вже більше ніколи вона не вибереться в ці прокляті гори...

Повів я їх до туристичної хати, на щастя, була ще там кімната і вони заночували. Я повернувся до нашого шатра.

Другого дня вилізли ми і на сусіда Говерлі - Пєтроса. Це також могутній велетень, подібний до славної Говерлі, тільки в кількадесять метрів нижчий. І на ньому північний бік - скеля, глибоке провалля, а там - повно снігу.

Могли б ви спитатися, яка приємність лазити з одного вершка велетня на другий? А я скажу: хто любить гори так, як ми їх любимо, той полізе, вишкрябається і на ту найстрімкішу скелю. Варто вийти не тільки задля чудової пано-

рами, але соняшні промені тут інакше ділають як внизу, повітря чистесеньке, людина духом відживе. Далеко від людської злоби, від денних турбот, від інтриг та боїв на політичній арені. Тут лиш сонце, повітря, роса і небо голубе. Не знаю кращого відпочинку. Навіть купатися у гірському потоці приємно. Ми купалися навіть під Пєтросом. Поточина ллється скелею малим водопадом. Підійдеш під сам "туш", наче з відра вода тобі ллється просто на голову.

До вечора дійшли ми на полонину Менчіл. На одному пасовищі гонив нас бугай. На щастя, ми встигли вишкрябатись на величезну каменюку. А бик довкола нас копав передньою ногою, грабав землю, могутніми рогами розривав купини. Страх хотілося йому битись, тільки не мав конкурента. Вигляд у нього грізний, кривився, супився і "бу"-кав на цілу полонину. Аж пізніше прийшли скотарі і сильними батогами нагнали його, врятувавши нас з неприємного положення. Без них ледве чи до вечора були б ми злізли з цієї каменюки.

Прийшли ми на полонину. Полонина ця - це власність ясіньської громади. Тут кожне село має свою полонину. Це тут ціле селище і варто його описати.

Гуцульські села не мають близько пасовищ - толок. Всю худобу виганяють на полонини. Коні в табунах, ялівник в чередах і вівці в кошарах, все зокрема, мають свої стайні. Але для дійних корів побудовані в зворині-захисті від вітрів окремі стайні - хліви. При них стоять бараки - дерев'яні колиби, з чотирьох стін, з піччю і з обов'язковими сіньми. Крім пастухів є тут і скотарки-доярки, від самої весни до осени. Кожна скотарка візьме собі 15-20 корів і не має іншого обов'язку, тільки денно тричі подоїти. В сінях колиби на помості стоять бербениці - вузькі бочки на молоко. Кожен господар має свою бербеницю, сюди вливає скотарка молоко після здоєння. Що суботи власник приїжджає з коником на полонину по молоко, принесе порожні бербениці з села, переспить зі суботи на неділю, а сполудні навантажить на коника повні бербениці і вертається в село. Недалеко біля туристичної хати є модерна сироварня, побудована на швайцарський спосіб. Тут виробляють т. зв. ементальський сир, у формі величезного млинового колеса. Багато скотарок віддає молоко до сироварні, якщо господар так бажає.

Отака полонина - це веселе, безтурботне життя селянської молоді. Особливо в суботу-неділю тут ціле село. Мають і свою "залю",де майже щовечора відбуваються танці. Та ж лише са-

Ужгород, 1937 р.

мих скотарок і пастухів десятки! Є тут скрипки, малий гуцульський цимбал, гармонія та інші музичні інструменти. А в неділю цілий день танці наче на весіллі. Гуцульські села в неділі і свята майже порожні, бо все на полонині. Тут почуєш тільки спів і сміхи.

Збудували ми свої шатра і наносили дров. Рішили подивитись у "село". Тим більше, що захотілося нам їсти сметани. Такої сметани в місті не їстимеш. Високогірська, в буйності ультрафіолетних променів вирощена трава дає таку високоякісну пашу, що кисле молоко в бербениці можна ножем краяти до самого споду.

- Дівчата, продайте нам сметани...

- Для "люфтяників"[55] у нас сметани немає. Ідіть собі звідки прийшли, ви тільки траву нам місите та череду полошите... - відповіли нам скотарки.

Прийняли нас надзвичайно вороже. Гуцули не люблять туристів. Це ще новий, у нас небувалий спорт, мадяри з лінивства його не культивували. Завели його чехи. Без огляду на антаґонізм між чеською бюрократією й нашим селянином, признаймось відкрито, що з туристики наш селянин не має жодної користи. Ще не встиг зарядитися, щоб на тому заробив ночівлями та продажем харчів. Наш селянин погостить кожного, але грошей ні за яйця ні за молоко не візьме.

- Хто ж чув за Божий дар брати гроші! - філософує він, забуваючи, що з нього деруть і останнє. Можливо, що їх діти зуміють мати користь з туристики, але покищо мають із нього користь тільки комерсанти.

Ми відійшли як попарені. Це небувале, щоб так різко нам відмовлено. Повечеряли ми без сметани, наклали ватру, загомонів сріблистий голос пані Марусі, заспівав "хор" в супроводі ґітари... Враз бачимо, наші гуцулочки зразу несміливо, потім гуртами почали приходити. Оглянулися ми, а довкола нас біля тридцять дівчат.

- Ми не думали, що ви наші люди, бо сюди плентаються тільки чужинці, - виправдувалися дівчата і вибачались, що не продали нам сметани.

Братання почалося. Ми всі посідали на колоди довкруги, дівчата нам виспівували коломийки, а ми їм народні пісні.

Північ вже давно минула, вже й дров не стало, а скотарки ще все сиділи з нами. Самі збігали і приносили поліна дров, щоб ми тільки й далі співали.

Коли я вранці збудився, перед шатром знайшов я повне відро солодкого молока і п'ятилітрову коновку густої сметани... Ми не хотіли безплатно прийняти, силою встромили їм до рук по три корони за літер сметани а по короні за молоко. Українська пісня зробила диво, розтопила льодові гори гуцульських сердець.

Після обіду я щось направляв на нашому величезному шатрі. Дівчата-скотарки налякалися, що ми від'їжджаємо, прислали "делеґацію"з проханням, щоб ми ще залишилися.

Цікаво вийшло з моєю донею, Зіркою. Першого вечора одягла вона штани, туристичну блюзку, а волосся сховала у "радійовку"[56], яку натягла по вуха. Біля неї сиділа молоденька білява гуцулочка, Василинка. Зі жарту дочка представилася як хлопець "Штеньо". Але другого вечора вона одягла вже дівоче плаття. Молода Василинка шукала, розпитувалася, куди подівся "Штеньо"? Згодом, хоч розчарована, дала себе переконати, що була жертвою юнацького жарту.

Чотири дні пробули ми в тому незабутньому, веселому оточенні. Прийшла пора іти у дальшу путь. Але гуцулочки то просьбами, то благаннями, то сльозами старалися нас задержати. Ми продовжили наш побут.

І от прийшла неділя. Менчіл ожив. Дівчата одягнулися як пестрі квіти. Чи ви вже бачили гуцульський киптарик? Це кожушок без рукавів, вовною обернений до тіла. Біла ягняча шкіра випрацювана в деталях чудово і так баревно-розкішно, що дивуємось, звідки стільки фантазії в цього народу? Скільки там бляшок,кольоровими ремінчиками вишитих прикрас, стрічок, баревних киток та мосяжжю кованих дірочок, виложених у гармонійних взірцях! Ще й окраї киптарика позашивані футром сернячої шкіри. А вишивані сорочки гуцулів і гуцулок - це ж краса! "Хрестиком" і "низиною" повишивані у всіх кольорах. Ясінські взірці - більше оптимістичні, в яскравіших барвах; рахівські - в більшості чорно-червоні. Фартушки подвійні, спереду і ззаду, проткані впоперек пругами, інколи сріблястими нитками. Розкішні вовняно-білі вишивані панчішки, цілком короткі на взір скарпеток, а на них постолятка з ремінчиками. Парубки в таких самих взуттях, в червоно-малинових ногавицях і обов'язково у всіх вузько-крисі капелюхи неначе в лісників.

Ось вам народний стрій, повної краси і гармонії, викомбінований мистецькою рукою генія самого народу.

Гуцульська музика - також незвичайна річ.Побіч скрипки є там цікавий цимбал, що гуцул но-

сить на ремені через шию. Це на широкій, короткій дошці намонтовані дротяні струни, на кожен голос 4-5, від нижчої до вищої скалі, на котрі вдаряє двома ціпками. До того належить бубон, інколи ще й сопілка-флояра.

А танці гуцулів - живі, рухливі. Їх знаменитий аркан та коломийкова "гуцулка" скрізь відомі.

На Менчолі наче на весіллі. Цілісенький день протанцювали. З ними й ми також. Ця неділя залишилася нам у пам'яті назавжди.

Другої днини вже ми справді почали збиратися в дорогу. Та й цим разом дівчата перемогли - і ми лишилися ще на один день. Але забракло в нас харчів. Послав я хлопців до туристичної хати по харчі, але ті повернулися з нічим, бо там якась велика екскурсія зужила всі харчі...

Скотарки тоді принесли нам кукурудзяної муки. Я втішився, бо давно не їв вже кулеші. Але наші панянки крутили носом. Пані Маруся "ніколи ще щось подібного не їла" і я справді побоювався, що вона залишиться голодною.

Я кулешу порядно вимішав у мідяному кітлі, випік на роз'ятреному вуглі і перевернув на рушник. Тоді ниткою покраяв її на квадрати, налив до мисок по пів-літри сметани і презентував своє куховарське уміння моїм голодним туристам.

Всі кинулись на кулешу як голодні вовки. Чи вона дійсно була добра, чи так всі вже зголодніли - не знаю, але кулеша всім смакувала, навіть пані Марусі, яка аж пальці облизувала...

Нарешті ми почали збиратися в дорогу. Дівчата прощалися з нами зі сльозами в очах. Ми вже були далеко, а вони ще все стояли, вимахуючи хустками.

Лишилось в нас ще кілька днів, то ж рішили подивитися на солотвинські копальні соли. Подорозі просто примусили нас затриматися в "закарпатському Харкові" - в Бичкові. Тут зустрілись ми в просвітянському клюбі з молоддю Бичкова і пробули з ними майже до півночі.

Заночували ми на оборозі в свіженькому сіні.

Прибули ми до Солотвини, до копалень нашого "білого золота" - соли. Є тут три шахти, денна продукція соли біля 80 вагонів. Під землею на 150-300 метрів стіни наче з мармуру. Тверді як ґраніт. Копають тут сіль вже від 8-го століття. Соли тут надзвичайно багато. Ціла смуга землі, до сто кілометрів довжини, до самого Хусту, це сама сіль. В багатьох селах, а найбільше в Шандрові біля Хусту, вибухає сіль со-

Поет з дружиною Марусею і дочкою Зіркою
Ужгород, 1937 р.

лоною водою, т. зв. "ропою". Ціла наша Мараморощина користає з цього, набирає бочками цієї ропи на цілий рік, для себе й своєї худоби.

При кожній зміні режиму хотіли нові можновладці відібрати цей привілей Мараморощини. Так було і при приході чехів. Силою хотіли примусити селян купувати сіль. Але селяни вибралися депутацією до Праги і показали старий пожовклий пергамен, що одержали ще від цісареви Марії Терези. Міністер питав про папір, але старий селянин з Нанкова, тримаючи його на грудях, сказав:

- Читайте мені на грудях, але з рук його не видам!...

Тут і закінчили ми нашу цю прецікаву туристичну подорож, розїжджаючи кожний собі додому.

Цей прегарний липневий час так швидко не зникне з нашої пам'яті.

МЮНХЕН ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Події, які довели до остаточної трагедії Карпатської України, котилися скорим темпом одні за одними. Цей період (1938-1939 роки) описав поет докладно у формі денника під назвою "Щастя й горе Карпатської України".* Наступні сторінки я думала трохи скоротити, щоб не виставити себе на небезпеку повторення того самого матеріялу. Однак після перечитання наново цього опису я таки рішила його навести. Матеріял цей історичний і дуже цінний і в ньому поет подає загальний перегляд подій тих критичних місяців.

То ж послухаймо, що говорить поет:

Ще в році 1933 в Німеччині старий маршал Гінденбург віддав владу в руки маніяка Адольфа Гітлера, який заложив партію нацистів, партію ще радикальнішу, ніж італійський фашизм диктатора Муссоліні. Гітлер зробив союз з Італією та Японією і почав здійснювати політику оволодіти світом. Гітлер не тільки шалено зброївся, але й під'юджував у кожній державі німецькі національні меншості.

Таким чином і в Чехословаччині утворилася німецька партія "Дойче Партай", яку в Чехії о-

* Див. Твори В. Г-Д., том VIII.

чолював Генляйн, а на Словаччині Кармазін. Західні союзники Чехословаччини - Англія, Франція та Мала Антанта були безсилі, махнули рукою на Чехословаччину, пустили її на пропаще. Насамперед гітлерівська Німеччина зробила анексію Австрії, потім поставила претенсії на чехословацькі Судети.

З кінцем вересня 1938 року в баварському місті Мюнхені відбулися наради Чемберлена, Деладьє, зятя Муссоліні графа Чіяна і Гітлерового міністра Ріббентропа, на яких чеські Судети присудили гітлерівській Німеччині. Німецькі війська переступили західню границю Чехії і забрали всю територію Судетів. Границя гітлерівської Німеччини приблизилася до Праги на 37 кілометрів...

- - - - - - - - - - - - -

Всі ми знали, що Іваном Куртяком заложений і тепер Бродієм ведений так званий Автономний Союз фінансує Мадярщина. Можна було передбачати і наслідки, до чого воно дійде і сподіватися, що раз Мадярщина за фінансування на протязі 18 -ти років всього бродіївського партійного апарату предложить свій рахунок... Та ось тепер воно тут. Під впливом лідера "Дойче Партай" - Генляйна, який також почав заступатися за сепаратистів Словаччини та Карпатської України, бродіївсько-мадяронський Автономний Союз поставив собі радикальні вимоги. Вже і з промов Бродія та Фенцика (закарпатського "чорнорубашника", який своїх прихильників одягнув у чорні рубахи на зразок фашистів Муссоліні),було видно, що вони кокетують у сторону Будапешту. Інші партії теж вимагали автономію, особливо ті, які стояли на платформі українського культурного напрямку, одначе без задумів кокетувати з Мадярщиною. Вимагали тим більше, що чеські уряди на протязі 18 років справу автономії відволікали і їх експоненти на "Підкарпатській Русі" денаціоналізували країну.

Празький уряд Берана затиснено в кут і він не міг дальше віддалювати цієї справи. І так дня 12-го жовтня 1938 року був іменований президентом Чехословацької Республіки автономний уряд Карпатської України (тоді ще урядова назва "Підкарпатська Русь").

Автономний Союз мадяронів на протязі всього періоду його існування оперував радикальними гаслами за автономію, без жодного економічного пляну, просто деструктивно аґітуючи проти чехів, проти словаків, проти українців, проти росіян, хоч у порівнянні з чехами української та російської еміґрації було дуже мало тому,що

адміністративна влада побут відмовляла, а право громадянства взагалі не давала. Були на Закарпатті тільки ті, що в перших роках визволення з-під Австро-Угорщини прибули і допомогли зорганізувати шкільництво, бо вчителів залишилося мало, тільки ті, що чулися справді русинами-українцями. Цими радикальними гаслами неграмотних селян Автономний Союз вповні помилив, частину перетягнув до себе і, треба відкрито сказати, що в перших роках Автономний Союз був одним з найсильніших. Це дало причину тепер іменувати прем'єрміністра з вожаків Автономного Союзу. Таким чином цей перший уряд виглядав ось як: голова міністрів - Андрій Бродій (за Автономний Союз), Юліян Ревай (за соціял-демократів), Едмунд Бачинський (за аґрарів). Заступників міністрів у ранґу державних секретарів: Августина Волошина та Степана Фенцика. Автономний уряд потребував людей зорганізувати президію. Запрошено й мене, може не так як письменника, але як колишнього журналіста і редактора. Міністер Ревай мене приділив на референта пропаґанди. Шефом пропаґанди став д-р Володимир Комаринський.

Мадярщина післала на Закарпаття терористів. Біля Берегова сильна група скрилася в лісі, нападала на села і терористи вбили українського жандарма Андрія Риґана, родом із села Дубриничі.

За спільну польсько-угорську границю розпочала шалену аґітацію вже не тільки Мадярщина, але й Польща, що також вислала на Закарпаття польських терористів, які почали нападати на мости, на школи, на жандармські станції.

А Бродій з Фенциком відкрито аґітують за приверненння Закарпаття Мадярщині. Це так було на протязі всього жовтня 1938 року.

"Пана прем'єра" Бродія в Празі приловлено на гарячому вчинку, коли з мадярського посольства ніс в портфелі величезні гроші на аґітацію за поверненням "Рутенії" до Мадярщини. Його арештовано, а другий політичний авантюрист, Фенцик, втік до Будапешту. Замість Бродія прем'єром іменовано д-ра Августина Волошина. Аж тепер чехи в Празі побачили, хто зрадник, а хто про автономію роздумує чесно.

ВІДЕНСЬКИЙ АРБІТРАЖ

Наради в Мюнхені Чемберлена, Деладьє, графа Чіяна і Ріббентропа були наслідком кривавого віденського арбітражу, який, неначе ножем до живого тіла, розтяв територію Словаччини і Карпатської України (автономний уряд змінив назву "Підкарпатської Руси" на "Карпатську Україну").

На віденський арбітраж пішли й деякі наші міністри автономного уряду, а навіть і прем'єр Волошин. Та не на те їх закликали, щоб з ними радитись, але щоб їм доручити готовий присуд. Граф Чіяно та Ріббентроп так понівечили Словаччину і Карпатську Україну, що унеможливили їм дихати. Вся південна Словаччина - Сенец, Комарно-Кошиці та південні райони Карпатської України з найбільшими нашими містами припали Мадярщині. Пропала отже і наша столиця Ужгород, хоч на сорок тисяч слов'янського населення не було мадярів більше трьох тисяч...Пропав і город князя Корятовича, наш історичний Мукачів, пропало Берегово... Країна порвана, пошарпана, перервана і головна залізнична лінія поздовж країни зі заходу на схід. Залишилися тільки лінії поперечні, але вони не були ніяк сполучені. В залізничному транспорті положення було катастрофальне. З Перечина до Севлюша залізницею не доберешся, хіба ж автомашиною,чи возом або пішки. Виглядає так, що це навмисно відірвані найбагатші врожайні райони, великі центри торгівлі і сякого-такого промислу.

Ще того самого дня - 3-го листопада 1938 року - була ширша нарада, щоб вирішити,куди перенести столицю. Були пропозиції на Сваляву, але вона надто близько до польського кордону і не лежить на головній лінії. Севлюш знову ж лежить біля самої границі Мадярщини. Вирішено зробити столичним містом невеличке містечко в Мараморощині - Хуст.

ЕВАКУАЦІЯ УЖГОРОДУ. НЕЧУВАНИЙ ХАОС.

Дня 3-го листопада, біля півночі, після нарад, які скликав міністер Ревай, ми розходилися додому і тоді, о півночі, коли іншим разом вулиці були тихими, тепер було повно народу. Але в тій юрбі я побачив страшне безголов'я, - паніку, пригноблюючий сум більшости і радість тих небагатьох, що очікували мадярів. Населення бігало, неначе без розуму. Жінки заломлювали руки, зойкали, чоловіки плакали,сумували,

одні сварили, інші потішали жінок. Корчми,гостинниці були переповнені, місцеві мадяри, які жили в Ужгороді незначною меншістю, тепер тріюмфували, гулюкали, співали, цілувалися, розбивали пляшки, вигрожували посумнілим людям. Вже тієї ночі почали деякі виселюватися, залишати столицю, але транспорт возом або вантажником був надзвичайно дорогий. Тільки перевезти якісь речі до Невицького або недалечкого містечка Перечина (15 км), коштувало на дванадцять разів більше, ніж за нормальних часів. Пізніше за перевіз ще більше просили.

Сам я бачив таку сцену в сусідньому домі: Приводить словак місцевого мадяра до свого помешкання і каже:

- Торік купив оці меблі на дві кімнати за шість тисяч корон. Я вам тепер їх згоден продати за тисячу вісімсот корон.

- Сто корон вам дам, більш ані сотика, -каже зарозуміло пишний мадяр. - Підводи тепер ані за п'ять тисяч не дістанете...

Словак обурився, почервонів як рак і гукнув:

- Сто корон, кажете?! Ану, підождіть трошки!

Моментально вибігає до дровітні, приносить сокиру і починає мов божевільний обухом розбивати скрині, шафи, постелі, дзеркала.

- Сто корон,кажете?! Нате сто корон!... - і бах... бах... бах... - Тут маєте сто корон,беріть все задармо! Бах... бах... бах!...Беріть і спаліть і свою мадярську голову! Геть, собачий сину, з хати, а то уб'ю як собаку!...Бах! бах!...

Все поламав, потрощив і викинув на двір.Потім взяв лантухи з білизною, жінка дві валізки до рук і рушили пішки в напрямі кордону, що тепер тягнувся зараз за містом.

ЯК МИ ЕВАКУВАЛИ НАШ УЖГОРОД

У вже раніше згаданих спогадах про поета пише проф. Августин Штефан у 1975 році:

"Я був свідком, як енергійно і відважно евакував Гренджа-Донський майно, тобто архів,меблі, килими, заслони та образи з будинку колишнього Краєвого Уряду в Ужгороді... Перший день евакуації був важкий. Місцеві мадяри нападали

на провідників евакуації, а зокрема в Ужгороді на Ґренджу-Донського. Побили його і погрожували револьверами, але він, при допомозі кількох українських вояків та біля 50 ужгородських гімназистів безстрашно випорожнював поверх за поверхом у величезнім будинку Краєвого Уряду і рятував багатомільйонове майно новонародженої Карпато-Української Держави... Ґренджа-Донський мав дуже тяжке завдання, бо з Краєвого Уряду майже всі чехи, старші й молодші, втекли до Чехії чи Моравії і лишилося там лише кілька українських урядовців..."

Продовжає поет у спогадах:

Президія і міністерства знаходилися в прекрасному, новому палаці на побережжі Ужа в Ґалаґові. Розкішний палац був побудований справді елеґантно, вигідно, коштовно, для репрезентації чеської адміністрації країни.

Шеф пропаґанди д-р Володимир Комаринський вернувся з міністерства і дав нам розпорядження: евакувати все з палацу. За евакуацію був відповідальний він, редактор Дмитро Німчук та я.

Нам для допомоги евакуації були приділені робітники, а теж для постачання тягарових авт п. Микола Бабота, офіцер у чеському війську та мобілізований десятник Іван Роман. Їх чехословацьке військо звільнило на ці дні для допомоги, як нам так й іншим урядовим центрам. Вони мали добрий контакт з військовою командатурою.

Для евакуації інших установ призначені й дальші наші свідомі люди, як наприклад Юрко Лацанич, який мав захоронити до 700 ваґонів збіжжя та, разом з директором Василем Струком, всі склади Кооперативного Союзу.

Ми два з Німчуком розпочали евакуацію палацу Крайового Уряду. Забирали і пакували ми не тільки архів із шаф, але й шафи; вибирали не лише із столів, але й столи, стільці, крісла, прекрасні новенькі килими "персійські", а навіть дуже показні, елеґантні фіранки з вікон.

Та все ж не сиділи й місцеві мадяри.На евакуацію ми мали всього один тиждень часу. Місцеві мадярські експоненти шпигували, що ми робимо. Вже в перших цих трагічних днях утворили свою мадярську Національну Раду, а теж і міліцію, ніби то без зброї, але, як показалося пізніше, мали вони в кишенях і револьвери. Ця міліція тероризувала і наше населення Ужгороду і примушувала власників будинків вивісити прапори Мадярщини. Деякі наші "руснячки", які ще

тут-там сиділи по установах, й самі попричіплювали на груди трикольорні мадярські кокарди, кокетуючи з мадярами, пригріваючи на пожарині і свою "юшку".

Четвертої днини нашої евакуації до міністра Ревая прийшла делеґація ужгородських мадярів з проханням забирати тільки письмові матеріяли, а умеблювання і всю обстановку залишити на місці, мовляв, це все належить Ужгородові,місту, яке припало Мадярщині.

- Ще й мосяжні клямки з дверей та вікон мали б ми забрати, не лиш обстановку, - відповів міністер Ревай у нашій присутності. - Цей розкішний палац, що має самих вікон 1,800, коштував може й десятки мільйонів корон, крім нього залишаємо ми вам не тільки будинки державні, споруди, господарські майна й культурні інституції, але й приватні будинки й хати, вартості кілька мільярдів чехословацьких корон... Хіба ж вам не досить того?! Ні, панове, я дав наказ забирати все!

Делеґація відійшла, Ревай з Комаринським також кудись пішли. Німчук не спав всю ніч, то ліг на канапу в сусідній бічній кімнаті. Робітниками керував я сам. Якраз виносимо прекрасні килими, як увійшло з кокардами біля десятки якихось підозрілих типів, почали на мене кричати, щоб я припинив евакуацію. Повитягали з кишень револьвери, почали мене тероризувати і тиснути в кут. Я тоді закричав:

- Дмитре, вставай, подзвони по військо!

Терористи не сподівалися, що в сусідній кімнаті стримується мій колеґа, який зірвався з канапи і побіг до третього приміщення та звідти по телефону закликав військо. Я ввесь час стояв з піднесеними руками в куті.

Тривало пів години, доки увійшло військо і визволило мене з прикрого положення. В кишенях "неозброєних" мадярчуків знайшлися пістолети, бравнінґи, револьвери, а навіть ручні ґранати... Цих терористів чехословацькі (між ними й наші) вояки кудись повели. Я глянув через вікно і побачив перед головною брамою панцерне авто з кулеметом. Цей панцерник забезпечив в дальших днях повну евакуацію палацу. Клямки з дверей, правда, ми не зривали, але взяли все інше. Залишили лише порожні стіни. Вантажні машини повідвозили до Перечина, пізніше частинно до Хусту тільки на те, щоб потім у березні забрали мадяри все...

Евакуацію своїх власних річей я занедбав вповні. В останніх днях того чорного тижня ледве одержав я тільки невеличкий двотонний ван-

тажник і ним врятував кращі меблі і вартіснішу обстановку. Лише раз міг обернутися з вантажником. Дорожчі меблі відвезла дружина до селянина в Перечин, але в помешканні залишилося дві третини меблів, все варення, все топиво, а з моєї досить великої книгозбірні міг я врятувати деяку сотню найцінніших книжок, решта все там залишилося.

Передостаннього дня, 10-го листопада, я сів на свій мотоцикль і зі сльозами в очах покидав стару столицю та їхав до нової. Дружина з донечкою поїхали день передтим.

ГАНЕБНА ЗРАДА БРОДІЯ ТА ФЕНЦИКА.

ЖИТТЯ В НОВІЙ СТОЛИЦІ

Кілька тижнів минуло лише від іменування міністрів автономного уряду, а Бродій уже разом з Фенциком показали свої зрадницькі ріжки: вимагали передати Карпатську Україну Мадярщині... Ця підла зрада свого народу не обійшлася без наслідків: Бродія, як я вже згадав, в Празі арештовано, а Фенцик утік до Будапешту і звідти аґітував проти рідної Батьківщини.

Мадярщина своїми терористами не лише розбивала наші об'єкти й надалі, але вже відважилися розсівати по країні і сотні тисяч летючок. Бомби, ручні ґранати та екразити, як видно, не були досить діючими. То ж я почав писати контра-летючки на підбадьорювання та заспокоєння рідного населення. Навіть почав я майже щоднини виїжджати на села, бо ж населення треба було утихомирити. Українське населення бажало спокою, хотіло мати свою країну не під чоботом мадярів. То тільки залишки мадярської інтеліґенції та аґенти бродіївсько-фенциківської зграї тягли наш край до Мадярщини; саме українське населення - а воно було тепер майже на сто відсотків українське, бо мадяри відпали,- добре пізнало тортури, в'язниці, "сигітський процес".. Все це так скоро не забудеться!

Хоч Бродія празький уряд арештував, ввесь його партійний апарат та аґенти аґітували і вночі і в день. Ось один цікавий випадок із багатьох інших подібних випадків:

Одного дня угорське радіомовлення з Будапешту донесло вістку, що всі громадяни села Ізи одноголосно вирішили приєднатися до Мадярщини. Зразу біжу я в Ізу. Беру старосту на

мирний, приятельський допит і він сказав мені отак:

- Вчора учитель Еґреші прийшов до мене, наказав взяти громадську печатку і йти з ним до попа. Ми сіли. Там запитав мене Еґреші, чи хоче громада задармо дістати вагон кукурудзи від мадярів; я сказав, що наш русин любить токанчик (кулешу) і "мелайчик" (кукурудзу) радо прийме. В попа вже був приготовлений якийсь папір, Еґреші до мене сказав: "Пане старосто, підпишіть і прибийте печатку." Я й не міг прочитати, бо там було щось написано мадярською мовою. Я підписав і прибив печатку.

Сердитим я опустив Ізу і пішов на жандармерію. Подорозі пригадав собі, як то ми колись того п'яницю Еґрешія, синка мадяронського попа, навідали з д-ром Михайлом Бращайком у селі Соймах, де він був помічним учителем, щоб він розпочав якусь культурну діяльність. Він тоді нам відкрито сказав, що він не буде підтримувати української культури, бо він є в партії Бродія...

На жандармській станції я оповів, що сталося в ізянського попа. Жандармерія його арештувала. За це на мені Еґреші пізніше страшенно помстився.

Зрозуміла річ, що я цей випадок використав, написав реляцію до радіомовлення, статті до преси, випустив десятки летючок і дав розкинути про ці і подібні способи нечесної аґітації будапештського радіомовлення. Я ж приловив їх на підлій брехні ще за гаряча.

Повернувся до своєї роботи. Я працював не вісім, але принаймні шістнадцять годин на добу, досипляв інколи в вантажнику, відбуваючи денно і по десять таких відвідин як у Ізі. Коректуру переглядав просто на коліні, бо коневі, який є добрим тягуном, придадуть тягти ще більше...

Моєю канцелярією була маленька кімнатчинка на окружному уряді, де були міністерства і сама президія. Було тут тісно, неначе у вулику, міністерства не містились. Довелося в городці напроти головного будинку будувати дерев'яні бараки для всіляких канцелярій і міністерств. Тим часом міністер Волошин з цілим штабом міністерства внутрішніх справ підготовляв вибори до Сойму.

Ці вибори до Сойму Карпатської України були розписані на 12-го лютого 1939 року. Міністер Волошин запропонував мені стати шеф-редактором "Нової Свободи", яка з тижневика перейшла на щоденну газету. Я на це погодився. Адже ж під

Рисунок поета
Замок згорів від ударів блискавиць в 1766 році.

ту пору найголовнішим політичним завданням було не допустити до ліквідації нашої країни і не допустити до спільного польсько-мадярського кордону. Треба рятувати поперш і головним чином стріху над головою, рятувати перед зубатими вовками - Польщею та Угорщиною - те, за що ґенерації проливали кров і віддавали своє життя, рятувати Карпатську Україну, яка полякам і мадярам була терням в очах. В першу чергу зверну вагу на проти-аґітацію, бо польсько-мадярська аґітація просто шаліє і робить нам великі клопоти. Мадярщина вже пішла так далеко, що на поодинокі адреси розпочала посилати пакунки з кукурудзяною мукою та грудкою соли, хоч кукурудзи нам Румунія постачає скільки потрібно, а в Солотвині власної соли маємо стільки, що нею можемо засипати всю Мадярщину!

Всю увагу газети я звернув на відбиття зазіхань мадярів і на внутрішні потреби.

ПІДСТУП ЗА "СПІЛЬНУ ГРАНИЦЮ"

Хтось думав би, що після віденського арбітражу, коли Мадярщина дістала всю південну частину Карпатської України, настав спокій. Та де там! Якраз після того розпочалася вже не тільки сильніша пропаґанда через мадярське і польське радіомовлення, в газетах, в летючках, аґітація бродіївсько-фенциківських аґентів по хатах, але й терористичні збройні напади як з боку Мадярщини, так і зі сторони Польщі. Ці напади польських терористів, які розпочалися ще в жовтні, були найбрутальнішими в листопаді 1938 року.

Польські терористи найбільше нападали на прикордонні села: Торунь, Присліп, Синевирська Поляна, а навіть відважилися зійти і на 30 км нижче у вузько-стисненій долині над селом Вічкове дня 10-го листопада 1938 року і напали на міст через Ріку, який із стратегічного боку надзвичайно важливий. Розбити цей міст означало б замкнути волівську Верховину. Опишу подрібно цю першу велику атаку на міст, щоб мої читачі бачили, з яким героїзмом билися наші люди за свободу своєї Батьківщини.

На мості мали сторожу тільки два наші жандарми: українець Соляк і чех Калчік. Терористів був великий загін, зачали зі всіх боків обстрілювати сторожу. Жандарми крились і почали відстрілюватися. Терористи повзли ближче і кидали на наших жандармів ручні ґранати. Оби-

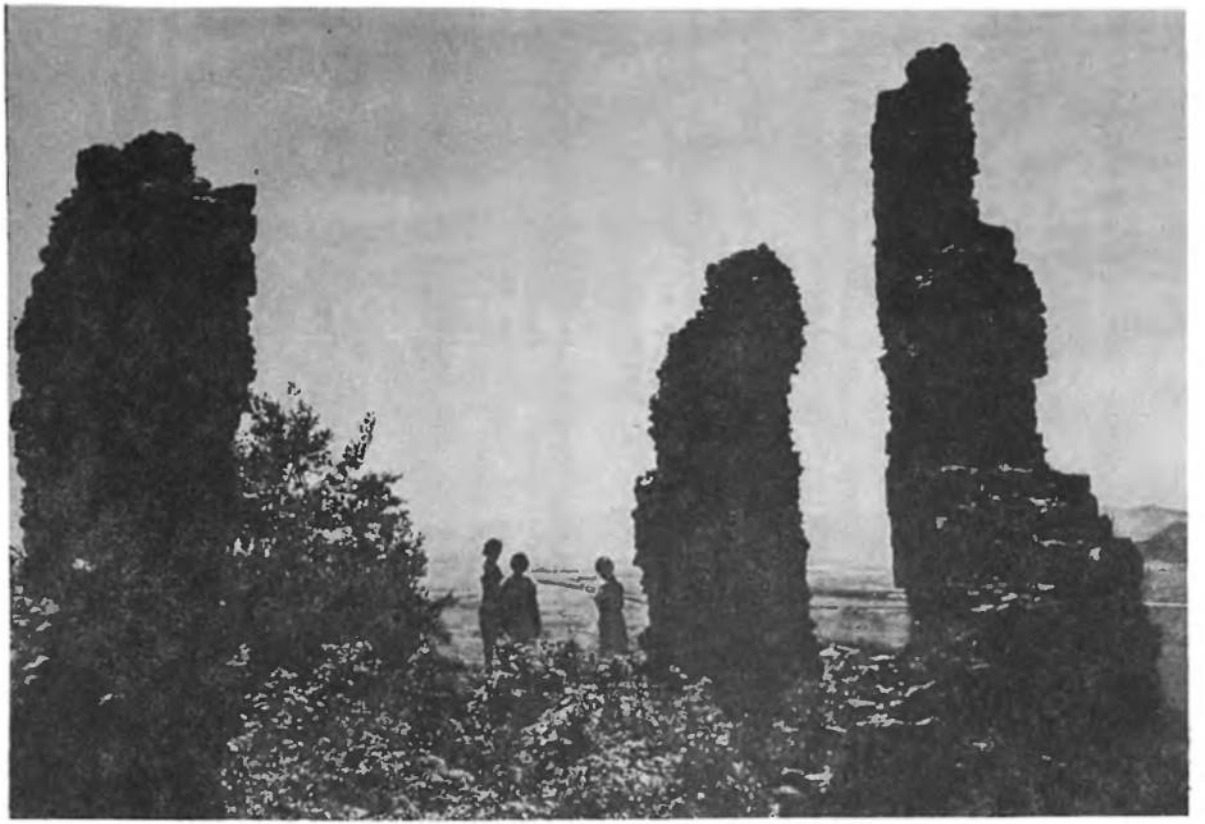

Руїни хустського замку

двох важко зранили. Інші терористи підходили з боку і підложили під міст 18 кґ екразиту,щоб його висадити в повітря. Але на тоді наш Соляк з памороки прочунявся і, хоч мав ноги поламані, з легкого кулемету пустив чергу і терористи, залишивши екразит, мусіли відступити. Міст тільки з одного боку був пошкоджений. Соляк врятував міст і своїм геройським вчинком врятував цілий район Волівщини, щоб не був відірваний від світу.

Третьої днини поховали жертву нападу на міст селянина Лоя, якого скосила польська куля і селяни справляли за ним панахиду. Якраз після тієї панахиди вечером знову на Вічкове напали польські терористи в силі двох сотень душ і панахидяни (50 душ) приневолені були перед стрілянином полягати на долівку і там вичікувати до самого ранку. Ані тепер поляки не розбили мосту, бо сторожу підсилили і мали панцирник з собою. Кілька наших з цієї сторожі поранено, а ранений з першого нападу, Калчік, при перевозі до шпиталю помер.

За невдачу на вічківському мості польські терористи помстилися в Торуні, де ґранатами розбили громадський уряд і екразитом висадили в повітря пошту. І тут було з наших оборонців кілька ранених і вбито українця Костя, родом з Синевира.

Напад польських терористів продовжувався поздовж цілого пограничного кордону. Дня 16-го листопада 1938 року відбувся другий тяжкий бій з ними в синевирській"Чорній Ріці", який тривав до ранку. Польські диверсанти мали п'ять убитих, але їх трупи терористи відволочили з собою. Тієї ж самої ночі відбувся великий бій і в селі Прислопі і тут чотири польські диверсанти наложили головою.

Збираю дальше відомості про терористичні напади. Всім нам вони вже осточортовіли. Але нотую їх для майбутнього історика, щоб бачив"доброзичливість" наших "шляхотних" сусідів... щоб і пізніші наші покоління не забули про ту напасть проти нашої Батьківщини, яка не бажає іншого, тільки жити як вільні люди...

Вже не тільки польські терористи, але й вояки переступають наш кордон. 13-го листопада перейшло нашу границю 18 польських вояків під проводом офіцера, зайшли у ліс аж на 900 метрів на нашу територію і забрали шістьох наших лісорубів. Відвели їх на польський бік, там їх роздягли майже до гола, перевірили кожний рубець, потім повели їх аж на 25 км в Польщі до Осмолоди і там поліційний комісар робив з ними допити. Приневолювали їх щось підписати, але

підписав тільки один, інші не схотіли.

Один сильний загін польських терористів ходить по селах, між собою говорять по-польськи, але видаються за русинів. Взагалі польські терористи озброєні не лише наймодернішими "мавзерками", але й пропаґандивним матеріялом - летючками, які по ночах розкидають в наших селах. Якісь хитруни в Польщі видрукували їх українською мовою, правда, дуже поганою. Зразу видно, що писав їх якийсь галицький поляк, неграмотно, не-по-українськи.

Наші діячі мали наради. Домагаються, щоб і на польсько-карпатоукраїнську границю Чехословаччина вислала військо, щоб боронити кордон. Але чеський центральний уряд відповів, що не бажає комплікації з поляками, бо Польща заявила, що супроти ЧСР не має жодної територіяльної претенсії. Чому тоді посилає терористів?!

- - - - - - - - - - - - -

Диверсанти, бандити, терористи чергуються: раз польські, раз мадярські. Польща й Угорщина за всяку ціну хочуть мати спільну границю на наш рахунок. Напротязі одного тижня п'ять разів напали й мадярські терористи. Вбивають наших людей, розвалюють школи, мости, тероризують населення. Як польська, так і мадярська радіопропаґанда твердить, що це не їх терористи, але "рутенські повстанці".

А радіомовлення з Будапешту всіма мовами у світ розносить самі брехні, самі клевети. На власні вуха почув я, що "в Хусті була перестрілка з військом, при чому було аж двісті мертвих... Кілоґрам хліба в Хусті коштує аж 25 корон...", - каже будапештський спікер, а в нас хліба досить і коштує 2 корони і 60 сотиків... "Люди як мухи падуть з голоду, всюди заворушення, бунти..." - бреше Будапешт, а в нас і для верховинського населення, яке живе на кукурудзі, хліб забезпечений. З Румунії, з Югославії закуплено біля 2,000 вагонів кукурудзи, яка своєчасно поступово приходить.

Будапешт бреше, аж куриться! Мобілізував цілу армію аґітаторів, почавши від професорів університету (д-р Бонкало та інші), через Фенцика, який в аґітаційних радіореляціях відкрито признається, що він був і є за спільну польсько-мадярську границю, аж до терористів. Панськи способи нечесної аґітації, провокації, терор, застрашування - все це звернено тепер проти нас.

Чехословацький уряд не хотів післати війська на польський кордон, але запропонував зміц-

ЯК ПОВСТАЛА НАЗВА ХУСТУ?

(Народний переказ)

Там, де тепер лежить Хуст, була сама млака, самі мочарі і гори ще не було.

Чотири чорти змовилися, що вони принесуть сюди гору. Взяли гору на два кілки і несуть млакою, застрягають аж по коліна в болоті. Одному чортові вломився кілок і гора звалилася на нього і придавила йому хвіст. Він страшно заревів:

- Гей, хвуст мені придавлений! Муй хвуст!!... - (В околиці Хусту говорять на "у" - прим. Ред.).

Від того часу названо те місце"Хуст".

(Від хустського січовика)

"Нова Свобода", 1939 р.

нити пограничну сторожу, яка мала б бути утворена із жандармів та фінансової сторожі. Тому, що на оборону границь це сили заслабі, чехи пропонували зміцнити ці сили місцевими людьми, що перейшли військові вправи. Наші керівники тоді почали підбирати і вишколювати людей для "Карпатської Січі", і цих січовиків приділювали до формацій прикордонної сторожі. Ті січовики, що були призначені до помічної поліції, добре виконували обов'язки, а ті, яких приділили до пограничних сторожів, боронили наші границі героїчно. Особливо загони січовиків у Прислопі, в Торуні, в Синевирській Поляні, у Верецьких та поздовж мадярської границі - в Королеві, в Севлюші, відбивали напади терористів цілими тижнями.

ІНВАЗІЯ ЗАГРАНИЧНИХ КОРЕСПОНДЕНТІВ

До Хусту приїжджало багато заграничних кореспондентів. Прибув і один італійський журналіст з валізами харчів, бо в Будапешті його перелякали, що помре з голоду. Є між ними і чимало підозрілих типів, видаються за англійців, а при тому між собою балакають по-мадярськи... Чимало кореспондентів післали ми на Волівщину, щоб вони наочно переконалися про вандальні вчинки польських терористів. Хай на власні очі побачать розбиті мости, станції жандармських та пограничних сторожей, розбиті школи, пошти, громадські уряди. Відфотографували не тільки місця нападів, але й зброю терористів, яку залишили на місцях. Може хоч тепер Польща не буде відхрещуватися, що це не її терористи.

Залізниці наші пошарпані. З Хусту до Прячева можна дістатися лиш автобусами. Автобуси возять пасажирів, а військові вантажні самоходи возять залізничний вантаж і пошту, але пакунків не приймають. Один журналіст спитався, що будемо робити без залізниці? Будемо возити волами, як наші діди возили, але й тоді нашу державність не пустимо, нехай із тим не аґітують. Албанія взагалі не має залізниць, але зате живе своїм державним життям. Один журналіст написав статтю, що закарпатський українець незнищительний. Йому порвали, пошарпали залізниці, він буде возити волами і возами...не має нафти - буде світити скіпками, як його прадіди... Поляки не допускають до нього своїми залізницями хліба - верховинці будуть жити на картоплі, на вівсі... Ще й одяг собі самі по-

тчуть, пошиють... Проблеми, які інших держав могли б завалити, але закарпатські українці те все знесуть, дадуть собі ради і їх найбільшим старанням є - удержати свою гірську республіку, оборонити свою волю, про яку мріяли ґенерації на протязі століть. Закарпатських селян не можна уважати сірою масою, ні, вони тепер, у цих найтяжчих часах доказують, що вони зрілі на державне життя.

НЕМА ФАХОВИХ ЛЮДЕЙ

Чеська політика на Закарпатті привела нас до того, що ми не маємо людей обсадити місця, які чехи залишають. Чеські уряди за повних 19 років панування наших людей не приймали до урядів. Навіть ті найнижчі категорії, на які могли знайти людей і з українського населення, були обсаджені чехами, бо і шкільні слуги були імпортовані з Чехії і Моравії. Тоді не дивна така диспропорція, яка просто б'є у вічі. Але нехай говорять самі цифри: на 2,300 людей фінансової сторожі уродженців із Карпатської України тільки 270; на жандармський стан 950 людей є наших 106... В Карпатській Україні є біля 80 пошт, але керівними поштмістрами в цілій країні є тільки троє з наших... Ось через що не можемо ми зукраїнізувати наші уряди! Вже після віденського арбітражу в нинішній Карпатській Україні є біля 8,500 державних урядовців, з того хіба ж яка третина наших, решта все чехи і трохи словаків. Словаки наших людей ставлять нам до диспозиції, а своїх забирають, чому обидві сторони тішаться. Але з чехами біда, бо вони, які рішили в нас залишитися, ані не коряться, ані не опускають місця. Навіть подекуди саботують. Тячівський поштмістр, чех, не схотів прийняти української телеграми... і це за нашої автономії!

СУМНІ ВІСТКИ З УЖГОРОДУ

На відпущеній території мадяри знущаються над нашими людьми. В Бовтраді мадяри побили наших колоністів і вигнали їх із їх власних домів на вулицю... В другому селі наших колоністів, у Руській Долині, арештували свідомого нашого просвітянина Маслия. Передержали його два дні у тюрмі. Він звідти зник. Нещасна жінка

надармо шукає чоловіка, його мадярські терористи вбили. Є свідки, що його вбили з іншими у Вилоку і серед одного мадярського двора закопали в гній... В Чопі мадяри так побили Михайла Ворона, батька письменника Андрія Ворона, старенького 79-річного селянина, що він від побоїв помер...

Мадяри з Ужгороду викидають людей, але перед тим їх ограблять, забираючи цінні вартості і гроші просто з кишені. Мадяри забрали Волошинову хату в Ужгороді, яку він був подарував сиротинцеві, забрали для своїх цілей і будинок охрестили іменем Мікулаша Горті...

Бідні залізничники! Втікають з мадярського Унґвара-Ужгороду, хоч знають, що і тут не з медом. На пероні ужгородської станції стояли наші делеґати, вертаючися з переговорів в Угорщині. Розмовляли по-українськи. В цей момент підійшли до них два залізничники з рясними сльозами в очах, почувши свою рідну мову. Заявили, що вони в Мадярщині не залишаться. Залишають посаду, сім'ю, хату і їдуть між свої люди... Так і зробили.

ЧЕСЬКІ ШКОЛИ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Колись в роках 1927/28 я обійшов цілу країну і сконстатував (і вислід опублікував),що на Закарпатті є 96 чеських шкіл. Це тоді була сензація, люди просто охнули із жаху. А що скажете ви тепер, що чеських шкіл є понад 400?Самих чеських вчителів понад 900 душ. Чехізація з того часу поступила шалено. Чеські школи були вже не лиш для жидівського населення, але вже терором приневолювали і наших людей, щоб записували дітей до чеських шкіл. Лісників,лісорубів, залізничників та інших державних службовців слабшого характеру просто тероризували, вимагаючи, щоб проти свого сумління були знаряддям чехізації. На Березнянщині були випадки, що наших робітників проганяли з праці чисто через те, що не хотіли записати своїх дітей до чеської школи...

Тепер буде інакше. Ми чехам не відбираємо їх школи, але нехай вони справді будуть для чехів.

Наш ужгородський театр "Нова Сцена" сяк-так улаштувався в новій столиці і кінцем листопада встиг дати першу виставу "Запорожець за Дунаєм".

По всій Карпатській Україні корчми порожні, зате читальні "Просвіти" переповнені. Наша молодь надзвичайно активна. Українська передова інтеліґенція веде народ. По читальнях улаштовує відчити, вистави, реферати. Перевагу мають політичні доповіді.

До Хусту приїхали відомі українські письменники: Улас Самчук та Горліс-Горський. Син українського письменника Черкасенка, Віктор Черкасенко, приділений до мене. Володіє двома світовими мовами, приділили ми його як перекладача для кореспондентів, яких до Хусту прибуває велика кількість.

Відомий український режисер Деслав з Парижа приїде виготовити фільм про Карпатську Україну.

В "Урядовому Вістнику" опублікував я розпорядження уряду, що на його основі урядова назва нашої країни відтепер "Карпатська Україна". Ця назва нашою пресою і широкими масами вживається вже давно. Вже ми більше не є, як чеський письменник Іван Ольбрахт писав, "країною без імени".

Турбує нас, де дати "Просвіті" приміщення в Хусті, коли така мізерія панує з приміщеннями. В Ужгороді централя "Просвіти" мала кількаповерховий новий будинок, власний, в якому знаходилася бібліотека, клюб, читальні, музей тощо. З великого книжкового фонду (до 20,000 книг) та цінних музейних експонатів щось вдалося нам врятувати до Перечина. Решта книг та експонатів пропало в Ужгороді, бо бродіївці та фенцикївці зводили з нами бійки за музей і бібліотеку, де були і старинні рідкісні примірники.

Видавництва в новій столиці покищо не вдалося нам привести до життя (маємо інші турботи). Але тираж газет і різних публікацій підвищився до значних розмірів. Газети виходять у десяти-тисяч примірниках. Як тільки вийдуть з друкарні, люди газети й журнали просто вирівають з рук.

На стінах Хусту появилися афіші маестра Михалевича. Особливо одна виконана прекрасно, - просто говорить. Молодий, відважний гуцул стоїть з мечем, перед ним величезна гадюка-давун, розрізана на дві половини. Гадюка символізує

спільний польсько-угорський кордон, який хоробрий юнак мечем перетяв. Два вовки, один з польським орлом, а другий із знаком угорських терористів, проливають сльози над трупом перерізаного давуна.

СМЕРТЬ МИКОЛИ АРКАСА

Дня 13-го грудня 1938 року нагло, несподівано помер Микола Аркас, знаменитий актор, композитор, теперішній шефрежисер "Нової Сцени". Ще перед двома тижнями бачили ми його,на жаль, в останнє, в його незрівняній ролі Карася в "Запорожці за Дунаєм". Микола Аркас був після Садовського найвизначнішим нашим актором і керівником театру.

Микола Аркас був самою долею призначений бути посередником між старою т. зв.еміґрантською театральною трупою закарпатського українського театру і новою українською театральною трупою Закарпаття, яка створилася вже з уродженців Закарпаття їхніми власними силами. Був він членом цієї останньої театральної трупи,потім шефрежисером українського театру "Нова Сцена" в Хусті.

Микола Аркас народився 23-го серпня 1881 року в Миколаєві на Херсонщині, як син відомого українського історика і громадського діяча,автора опери "Катерина" - Миколи Аркаса. Вже в молодості захоплювався сценою і 1907-го року виступав вперше в Миколаєві на Україні в "Запорожці за Дунаєм". Цей виступ вирішив його дальшу долю. В 1909 році виступає в Києві в різних театрах, а в році 1910 дебютує в театрі Садовського в "Енеїді". Весь сезон співає в "Гальці", в "Катерині", в "Пан-сотнику". З цієї хвилини театр стає для нього життєвою конечністю. В сезоні 1911/12 грає в українському театрі Чернецької, в драмі й опері. В сезоні 1913/14 в Одесі в "Народному Домі". В квітні 1914 р. відкриває Аркас в Катеринодарі свій власний театр (на Кубані). Під час Першої світової війни покликаний на військозу службу,потім служить в театрі Косака в Галичині (1919/21). В роках 1922/26 провадить театр в таборі в Йозефові, а в р. 1927 переходить на Закарпаття, де ввійшов до трупи "Руського Театру т-ва "Просвіти" в Ужгороді за директорства Федора Базилевича разом з дружиною, Надією.

Вперше представились Аркаси в п'єсі"Дурень" дня 14-го березня 1927 року в ужгородському те-

атрі. Критика того часу прийняла їхній виступ дуже прихильно. Вже 18-го травня 1927 року Аркас представляється в опері "Запорожець за Дунаєм", де роля Карася з того часу стала його коронною креацією аж до смерти.

В 1928 році перебирає режисерство, а згодом, після відходу Базилевича і директорство "Руського театру т-ва Просвіти" в Ужгороді аж до його ліквідації, а то в 1929 році. На короткий час відходить до Праги, де співпрацює з академічним драматичним гуртком в "Союзі підкарпатських студентів" у Празі - "Верховиною", як режисер і актор і там улаштовує з цим гуртком кілька вистав. Це знайомство з тодішнім головою гуртка "Верховина" лягло в основу пізнішої співпраці Миколи Аркаса з новоствореним театром Карпатської України - "Новою Сценою", де знову стрінувся з Юрієм А. Шереґієм, основоположником згаданих гуртків. Але ще раніш мусів перейти Аркас одисеї нових спроб відновлення закарпатського театру. Спершу в 1932/33 веде "Руський театр" реґіональних кооператив в Ужгороді, який без субвенції не міг утриматися, далі в 1934/35 стає душею "Руського Театру ім. М. К. Садовського" в Ужгороді, на чолі з Юрієм Сопком, що також через брак фінансової допомоги розпався. Але вже в 1935/36-му сезоні на запрошення Ю. А. Шереґія співпрацює з "Новою Сценою" в Хусті, спершу при філії "Просвіти"; опісля, від 1937/38 року "Нова Сцена" стає кооперативою з обмеженою порукою в Ужгороді і в Хусті, а Аркас стало гостює як режисер і актор. Влітку 1938 року разом з шефрежисером "Виходословенского дівадла" (Східньословацького театру) в Кошицях, Скалою, веде драматичну школу "Нової Сцени" у Великому Бичкові, де і режисерував низку п'єс: "Хмару", "Ой, не ходи, Грицю", "Неофавстіяду", "Як сади зацвітуть", "Пошились у дурні", "Маруся Богуславка", "Сорочинський ярмарок", "Місяць і зоря", "Запорозький скарб", "Діти XX-го століття", "Часи минають". Восени 1938 року стає шефрежисером "Українського театру 'Нова Сцена' в Ужгороді", а далі, після нещасливого віденського арбітражу в Хусті, де від 18-го листопада 1938 року під дирекцією Ю. А. Шереґія створилась молода трупа з уродженців Закарпаття.

Смерть Аркаса настала наслідком всежиттєвого страждання і муравлиної праці. Дня 13-го грудня 1938 року з найкращим тоді своїм другом -учнем Євгеном Шереґієм пішов біля 6-ої години вечером додому в доброму настрої. Вступив до хати і бадьоро сказав дружині:

- Надю, давай нам чайку! - Але втім зловився за груди і без слова впав на канапу, помер

моментально. З ним відійшла в могилу одна постать з останніх великих корифеїв нашого театру після Садовського, Барнича, Рубчака, Базилевича та інших.

СМЕРТЬ НЕ ВИБИРАЄ

Втратили ми й інших наших провідних людей. В Празі помер надрадник Стахура, просвітянський діяч, родом із Самбірщини (Галичина), колишній посол у віденському парляменті, співпрацівник-депутат із першим президентом Масариком. Стахура - правдивий патріот, свою кам'яницю в Самборі дарував українському музеєві Самбірщини.

На своєму майні в Чертежі помер Кость Грабар, колишній губернатор Підкарпатської Руси. Я знав його добре, був він моїм шефом, генеральним директором Підкарпатського Банку в Ужгороді. З більше безкритичною людиною я в житті не зустрічався. У нього кожний мав правду, особливо чех. Був він рівночасно і українцем і "русским" і "автохтоном", раз "русином", раз "русским". В останніх роках від українців відгрібався і руками й ногами. Не дуже випадає мені критикувати мого колишнього начальника, а ще до того мертвого, бо "про померших згадувати тільки добрим словом...", але годі замовчати, нехай вчаться грядущі покоління, як не треба робити. Хто сидить на двох кріслах - впаде на землю. Грабар сидів на чотирьох, а може й більше. Він належав всюди і нікуди.

Мені колись один славний професор сказав:

- Найгірше виходять ті, що нікуди не належать.

Так і покійний. Спершу був "українцем", - відіпхав від себе "русских". Опісля став "русским", втративши довір'я перших і не здобувши його в останніх. А коли прийшло наше не тільки національне, але й державне воскресіння, то Грабар був уже похованим, хоч ще жив. "Найгірше виходять ті, що нікуди не належать" - звучить мені і досі в вухах.

Справляємо в Хусті величавий похорон Йозефа Горта, чеха, якого польські терористи вбили в Синевирській Поляні. На похороні тисячі чеської і нашої публіки. Над могилою промовляю я, звертаючись головно до тих чехів, які бажають з нами співпрацювати.

- Недавно поховали ми фінансового респіці-

єнта Івана Костя, українця, а ось тепер лежить перед нами чех, убитий польськими диверсантами. Кров чеха і кров українця ще ліпше підсилять наше слов'янське братерство і нашу спільну працю в спільній Батьківщині, в якій живемо... - закінчив я.

ТРЕТІЙ ПРЕЗИДЕНТ ЧСР

Дня 2-го грудня 1938 року вибрано третього президента ЧСР, д-ра Гаху. Центральний уряд у Празі подав в димісію і з ним відступив і наш автономний уряд, будучи членом центрального уряду. Новий президент Федерації покликав до життя новий уряд. Прем'єром празького уряду став д-р Беран; на Словаччині д-р Тісо, а голова автономного уряду Карпатської України - Августин Волошин, другий міністер Юліян Ревай. На наше превелике диво, третього нашого міністра президент не займенував. Робимо собі надії, що уряд Карпатської України сам його покличе та предложить Празі на затвердження.

СЛОВ'ЯНИ ЩЕ НЕ ДОРОСЛИ ДО СОЛІДАРНОСТИ

Польська преса вже відкрито вимагає спільної границі з Мадярщиною. Скільки я раз сиджу і думаю над тим. Ще було б зрозуміло, коли б поляки хотіли забрати Карпатську Україну для себе. Але вони хочуть нас віддати Мадярщині на вічну поталу. Так і пишуть, просто, безцеремонно. Та не лиш пишуть, але і всім своїм державним престижем вимагають, посилають міністрів разом з Беком від Савла до Павла, від Гортія до Гітлера, натискають своєю дипломатією на всі сторони, щоб тільки не бачити цієї маленької країни, яка не може ні в якому разі бути їм шкідливою. Поляки-слов'яни, нас - також слов'ян - готові занапастити на віки вічні, готові кинути брутальному мадярові на знущання, на вічне рабство... Дурень той, хто вірить ще у якесь слов'янофільство, бо слов'яни, як видно, не доросли ще до того, щоб бути солідарними,або ще більше: щоб федерувати. Неначе бестії, один слов'янський народ пожирає інших слов'ян, щоб потім і самому загинути. Цілий світ міг би дрижати перед могутнім слов'янством, а так - пропадуть вони, взаїмно пожеруть один одного, якщо заздалегідь не прий-

дуть до розуму.

АМНЕСТІЯ БАНДИТАМ

З нагоди іменування нового президента чехи уділили військову амнестію і польським та мадярським бандитам, що напали на нашу країну. Таким чином триста мадярських терористів дістало волю... Замість вистріляти до одного за те, що відважилися нарушити чужий кордон, напасти на територію чужої держави і вбивати чужих громадян, - чехи їм виставляють мало що не похвальні декрети! Можна було принаймні щось виторгувати за них, зробити хоч виміну за наших, які сидять у їх тюрмах, а тут ми найгіршим бандитам виставляємо маршрути без нічого!

ЧЕХИ НЕ БУДУТЬ КРАЩИМИ!

На Словаччині, на базі статистики з половини грудня 1938 року, є біля 35,000 чехів,з того більш як половину словаки дали Празі до диспозиції, хоч чехи там лояльніші ніж ці наші.

Всіх чехів у Карпатській Україні є приблизно 15,000, з того самих тільки державних урядовців 8,500. Празі дали ми до диспозиції лише кілька одиниць, а мали б їх післати додому принаймні третину через їх шкідницьку поведінку. Вони шкодили і шкодять відкрито. Вони саботують, висмівають розпорядження нашого уряду, агітують, іронізують і ведуть пропаґанду проти нас. В установах, в школах, на нотаріятах урядують собі по-чеськи й надалі. За ввесь час їх панування були настроєні ворожо проти українців. Справді білою вороною виглядав той чех, що принаймні на око показувався приятелем українців. Це ще можна було порозуміти раніш, але тепер вони б мали пристосуватися до нас, а не навпаки. Ще й тепер нам доводиться боротися за кожний надпис, за наш прапор і скорше чех дасть собі вирвати зуба, ніж до нас заговорити по-українськи.

ПРИЇЗД О. ОЛЕСЯ ДО ХУСТУ

Дня 3-го січня 1939 року вітали ми в Хусті славного українського поета Олександра Олеся. Український театр "Нова Сцена" під дирекцією Августина Шерегія приготував у честь автора його поему "Над Дніпром". Звичайна поема, сценізована з буйністю ще більшої фантазії, ніж сам твір письменника. Фантазія режисера Лібовицького витворила зі своїми вкладками балету, пісень та ультрамодерної декорації таку прегарну цілість, що я ще раз перечитав поему і тільки тепер почав цінити працю режисерів. Лібовицький справді пописався в цій режисурі і показав своє високе мистецтво.

Від імени українського громадянства привітав О. Олеся і я. Його давно я бажав пізнати й особисто, і аж у Хусті мав щастя познайомитися з таким великим мистцем українського пера. Перед тим я його бачив тут-там в журналах і книжках на фотографіях, спокійного, поважного, з борідкою. А тепер я побачив перед собою старика, навіть трохи згорбленого, стурбованого, задуманого, перевтомленого може й самою важкою дорогою, адже поїзди не ходили, транспорт і особовий рух виконували автобусами та військовими вантажниками, які перевожували і людей. Може й через те був він в такому меланхолійному настрої, неначе чимось пригноблений.

В моїй промові я його вітав у новій нашій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства. Підкреслив я, що в новій столиці новий театр "Нова Сцена"починає свою діяльність першою прем'єрою визначного українського поета, майстра мистецького слова і це подвійна наша радість, ще й тому,що на першу виставу прибув і сам славний автор.

Не дочекавши ані до кінця промови, Олесь обняв мене там на сцені. Ми обцілувалися зі сльозами радости в очах.

Шерегій старанно підготовив виставу. Олесь був дуже нею задоволений і коли я його відвідав у льожі на перерві, він уже усміхався, був веселий і говірливий. Режисурою автор був приємно заскочений.

Олесь ще якийсь час здержався в Хусті.

ПРЕЗИДІЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
В ХУСТІ.

В Хусті 4.березня 1939.

Число 2733/I938 прев.

Предмет: Василь Гренджа-Донський, іменування в державній службі Карпатської України.

Пан

Василь Гренджа-Донський

в Хусті.

Правительство Карпатської України в своїм засіданні дня 2.січня I939 іменовало Вас урядником 5.платової ступниці при відділу преси та пропаганди президії правительства /служб.класа II./ зобовязуючою силою від дня I.січня I939 з урядовим титулом "актуарський надсекретар".

Одночасно рішило правительство Карпатської України уділити Вам по думці § 2.уст.2. служб.прагм.,диспенз,дальше по думці § 7.уст.5.плат.зак.,диспенз від чекательської доби та по думці § I.уст.7.прав.розп.ч. I32/I93I Зб.з. і р.,диспенз від іспиту зрілости і від іспиту актуарського.

Про це повідомляється з тим,що платня а то:службове річно К. I9.800.- та активний придаток річно К.3360.-переказується Вам до виплати по законних знижках від дня I. січня I939.

Наколи сповните законні умовини,збільшується Ваша платня дня I.січня I942.

Премєр - міністер :

Іменування до державної служби

ЧЕСЬКИЙ ГЕНЕРАЛ ПРХАЛА ТРЕТІМ МІНІСТРОМ

Третій міністер все ще не був іменований,але вже слухи ходили, що Прага хоче іменувати чеха генерала Прхалу. Проти такого способу запротестували не тільки наші міністри, але поставилася проти і вся преса та весь український загал. Населення гостро зареаґувало зборами, демонстраціями, вимагаючи міністра українця, адже чехи масово залишали територію Закарпаття. Прага не могла покликатися на те, що, мовляв, третій міністер має боронити інтереси чехів, бо вже їх майже не було. Все ж Прага тижнями відволікала справу і між Прагою і Хустом вже не було того братського єднання,а тільки погрози. Прага натискала на міністра чеха, а Хуст не хотів його прийняти.

16-го січня 1939 року, слухаючи вісті празької радіовисильні, ми остовпіли: президент федерації Гаха таки іменував за третього міністра Карпатської України генерала Прхалу! Це ж провокація проти нашого населення, це порушення наших автономних прав!

Зразу другого дня в Хусті відбулися величезні демонстраційні збори проти іменування чеха міністром. Досить було одної летючки і збіглося сім тисяч учасників, щоб запротестувати проти цієї нечуваної сваволі. Це поступування Праги обурило ціле українське населення Карпатської України. Національна Рада післала міністрам до Праги телеграму протесту.

Вся Карпатська Україна гостро запротестувала проти нарушення своїх прав. Масові збори в Бичкові (10,000 учасників), у Тересві(6,000), у Драгові (3,000), в Рахові (8,000), в Ясіні (12,000), в Богдані (7,000), в Квасах (4,000), у Воловому (12,000), в Перечині, в Довгім, у Білках, у Верецьких, у Великому Березному - по всій країні масові протести.

Врешті прибув до Хусту і генерал Прхала і то ... в супроводі панцирних авт з кулеметами.... Один броневик спереду, другий ззаду.

Чеська преса, підсилена іменуванням міністра-чеха, починає писати провокативно. А чеські шовіністи ходять по вулицях, поначіплювали собі чеські кокарди, сміються, іронізують, а навіть накидуються на українців. Біля пошти в Хусті напали на наших хлопців і побили їх до крови.

Дня 20-го січня раннім поїздом прибуло з Гуцульщини біля вісімдесять ясінських гуцульських парубків стерегти уряд. Ми вважаємо,що це

більш для декорації, ніж для оборони.

Десь около десятої години перед полуднем прибув автомашиною генерал Прхала в супроводі кількох офіцерів. Перед головним входом стояла з двох боків мальовнича гуцульська почесна сторожа, здоровила генерала своїми топірцями. Уряд вітав його не як міністра, але як генерала федеративної армії. Він повинен зрозуміти, що співпраця з ним, як з міністром, не є можлива, бо все населення вимагає іменувати третім міністром свою людину.

Цікаво, що на це урочисте прийняття згодом Прхала в Празі поскаржився, мовляв, його у влад ному будинку в Хусті прийняли якісь "горске збойніці се секерамі" (гірські розбійники з сокирами).

Чеське урядництво мусіло мати добрі інформації, бо масово покидало свої посади. Продавали речі, об'єкти, або залишали на пропаще і виїжджали в історичні чеські землі, бо словаки відкрито аґітували за сепарацію від чехів. Єдина тільки жандармерія, фінансова сторожа і чеське військо, яке стояло під командою, не покидали своїх місць.

Виринуло питання перед урядом Карпатської України, як повести адміністрацію без чеського урядництва. Тоді уряд опублікував відозву до всіх українців в Европі, приїжджати в Карпатську Україну.

ВЕЛИЧЕЗНА МАНІФЕСТАЦІЯ

Готуємо маніфестацію, яка заповідається величавою. 22-го січня 1939 року від самого ранку поїзд за поїздом вбігає в хустську станцію, українське населення спішить до столиці. Довжезний ряд селянських возів з близької околиці, вантажні самоходи з дальших сіл, а поїзди з найдальших закутин привозять учасників. Сотні, тисячки возів, роверів, легкових машин заповнили бічні вулиці. Наші синьо-жовті прапори розвішені по домах, всюди маком цвіте. Зразу можна розпізнати після національних костюмів: Гуцульщина, Волівщина, Севлющина, Ужгородщина, навіть поприїжджали люди з Середнянщини, Ужанщини. Народу суне зі всіх напрямків. Саме Волове післало аж трьома вантажними автами своїх заступників щось понад двісті людей. Нехай вороги бачать, що народ підтримує свій автономний уряд.

Біля десятої години зформувався величавий похід, десятки оркестер вигравало українські походові пісні і похід рушив вулицями на площу. Біля тридцять тисяч учасників зійшлося з цілої Карпатської України. Славні руїни хустського замку ще не бачили стільки народу вкупі. Збори почалися. Про Прхалу не згадуємо ані словом, щоб не нарушити достойність цієї могутньої маніфестації.

Тільки що збори закінчилися, волівські вантажники повертаються назад додому, бо ізяни можуть в темноті наробити якоїсь несподіванки. Іза одинока являється як виродок з-поміж інших українських сіл, робить якийсь чудернацький спротив. Зранку перепиняли подорозі мандрівників, доходили чутки, що нападали на горінчан і повстала між ними бійка. Селяни Нанкова, що взяли напрям на Ізу, мусіли вертатися полями, а інші, слабші групи, приневолені були обходити це гадяче гніздо.

Ще ми не встигли сісти до столу щось перекусити (бо зранку на ногах), як прийшли тривожні вісті, що волівські вантажники лежать в ярку, учасники маніфестаційних зборів побиті на жах, а навіть є і мертві. Біжу на жандармерію, звідки вислано поготівлю. З різних джерел довідуємося, що прхалівцями збаламучені ізяни зробили напад. Ще вчора розагітували Ізу, збиралися навіть на демонстрацію до Хусту, щоб гучно привітати "русскаво генерала Прхалу". Хочу конче знати, хто вбитий а хто ранений, бо на тих автах везуть і моїх трьох рідних братів. Привозять до лікарні раненого Тарковича, брата колеґи-редактора, якому вибили око...

Комендант ізької жандармерії, чех, знав про напад, а навіть є підозріння, що його він сам і підготував, бо звідки могли бути в напасників ручні ґранати? Коменданта зразу наш уряд суспендував.

Подібні напади сталися і в Королеві над Тисою. Суспендовано і тут коменданта жандармерії, чеха, а на його місце призначено гуцула Щорбея, якого чехи за його українство вижерли з посади.

Події в Королеві та в Ізі зробили серед нас велику констернацію. Чехи демонстрували дотепер кокардами, а тепер - здається - перейшли в наступ. Прхаляда розвивається буйно і шалено!

За бійку в Ізі та за інцидент в Королеві летить із посади краєвий командир жандармерії, полковник Віт, хоч він був одним із тих чехів, які справді хотіли бути лояльними.

НАШІ АМЕРИКАНСЬКІ БРАТИ

На протязі сотні років закарпатські українці шукали долі в Америці. Є їх там стільки, як і вдома. Вони ніколи не забувають за свій "старий край" і завжди нам чимось допоможуть. Коли після Першої світової війни ми в Ужгороді закладали Підкарпатський Банк з акційним капіталом п'ять мільйонів чеських корон, то більшу частину акцій закупили наші американські браття. Навіть першого губернатора Жатковича вони нам післали.

А тепер професор міннесотського університету Олександер Неприцький-Грановський купив у Хусті гарний партеровий дім для американсько-української товариства. Він сповіщає, що наші американські земляки рішили посилати в Карпатську Україну посередництвом Червоного Хреста пакунки з потрібними речами, головно одягами. Цими днями вже надійшло 117 великих пакунків, деякі з них важать і по 350 кґ. Є в них одежа, взуття, білизна та шкіра на черевики. Це значить, що майже на кожного українця в Карпатській Україні припадає по одному костюмі. Професор організує кампанію на збірку медичних приладів, інструментів, ліків та інших запасів для обслуги лікарень. Організація наших земляків в Америці переводить і грошеву збірку, а весною прибуде до нас перша гуртова тура в числі кілька сотень осіб.

Українська солідарність проявляється по всьому світі!

ВИБОРИ ДО СОЙМУ

Протести проти третього міністра-чеха генерала Прхали не помагали. Чехи з нами поводяться неможливо, гніваються за Прхалу, мовляв, ми його образили.

Центральна Національна Рада спільно з автономним урядом виписала соймові вибори на 12-го лютого 1939 р. Листа кандидатів вже готова. На листі є 32 кандидати. Втягнули туди й національні меншості, навіть румунів, хоч є їх заледве сім тисяч душ. При одній нагоді намовляю мадярського єпископа Їжака, щоб кандидував за мадярів, яких залишилося біля 30,000 душ, але єпископ відмовляється...

Ми працювали день і ніч. Закладали місцеві гуртки і готуємо вибори. Кур'єри, секретарі,

студенти, вчителі, одні приходять, інші відходять, так, як було в трагічних листопадових днях в Ужгороді. Повно праці, не лише в секретаріятах, але і в редакціях. Від ранніх годин до півночі працюємо, знаємо, що тепер робимо за свій народ. Видумуємо гасла, випускаємо афіші, летючки, заклики. Найкраще гасло видумав, здається, сам Комаринський - цікаве й ориґінальне: змагання за білий прапор. Котра громада віддасть принаймні 98% всіх дійсних голосів, має право на громадському будинку вивісити білий прапор.

Майбутнім депутатам поприділювали райони і післали їх в свою околицю аґітувати на цілі два тижні. Та й ми з редакції пороз'їжджалися по селах на аґітацію.

Вороги не сплять також. Доходять вісті, що мадяри вислали на нашу територію кількасот вишколених аґітаторів. В Мукачеві друкують неграмотні летючки і перепачковують їх до нас ночами через кордон.

Вже напередодні виборів українські села прибрали святковий вид. На горбах, ґрунях і високих горах великою полумінню горіли вогні. У всіх церквах загули дзвони, щоб оповісти велике національне свято.

Мабуть в історії західньої України це перші всенародні вибори до свого Сойму, українського парляменту. На Закарпатті ми на ці вибори чекали повних дев'ятнадцять років! Люди збиралися перед школами, перед громадськими урядами з лямпіонами, з синьо-жовтими прапорами, маніфестували, проходячи селом. У вікнах горіли свічки. Святковий настрій всюди.

Другої днини по всій країні соймові вибори пройшли маніфестаційно. Українське населення вірило своєму автономному урядові. Цікаво глянути на статистику за округами:

Округа	Хуст	віддала "за"	87.5%	голосів
"	Тячів	" "	95.09%	"
"	Волове	" "	98.01%	"
"	Рахів	" "	96.00%	"
"	Севлюш	" "	93.36%	"
"	Іршава	" "	96.06%	"
"	Середнє	" "	95.80%	"
"	Свалява	" "	92.52%	"
"	Чинадієво	" "	80.40%	"
"	Перечин	" "	92.39%	"
"	Великий Березний	"	87.04%	"

Виборці мали можливість висловитися і проти. Так, наприклад, село Іза віддало 427 голосів "за", а 1109 голосів "проти". Місто Хуст 6208 голосів "за", а 2122 "проти".

Із 263,202 всіх голосів було тільки 19,645 проти. Участь у виборах була висока - 92.5%. Ніхто, навіть найбільші оптимісти не очікували такої перемоги. Українське населення Закарпаття доказало, що є зрілим на державне життя!

Вибори ми виграли майже на повних сто відсотків. Мадярщина тяжко ікнеться. Вона, певно, вірила запевненням бродіївців та фенциківців, які оббріхували її впродовж двадцяти років, що "рутени" тягнуть за Мадярщиною. Але тепер переконалися, що "рутени" вже державотворчий свідомий народ, не потребує опікунів. Сам простий селянський народ блискучо постояв за свою інтеліґенцію і дав їй повну сатисфакцію. Мадярщина хотіла плебісцит - тут його має!

Велика наша перемога просто заголомшила противників. Чеська преса, за дуже малим виїмком, прийняла результат виборів дуже холодно.

ПОРА БРАТИСЯ ЗА ГОСПОДАРСТВО НАМ САМИМ

Гасло білих прапорів перемогло. Політична ситуація може хоч тепер сконсолідується. Тепер - за професором університету В. Доманицьким,що перебрав ведення Рільничої Комори, - висуваємо гасло зелених прапорів. Незабаром прийде весна, мусимо збільшити сільське господарство,щоб родили два колоси,де тепер родить лиш один;щоб виплекались дві корови там, де дотепер була одна...

Насамперед треба перевести земельну реформу, розділити маєтки графа Шенборна. Хто він за такий? Скажемо про нього коротко: Перед двісті роками володів тут багатий пан Раковцій з відомого роду семигородських князів. Під кінець 17-го століття підняв він проти Габсбурґів повстання. В його рядах воювали і карпатські українці, навіть вони були першими, що в Довгому почали боротьбу з німцями. Українцям він був вдячний за те, називаючи їх "ґенс фіделіссіма" - найвірнішими приятелями. Багато їм наобіцяв, але не боровся за їх права,навпаки, зрадив їх, видвигаючи інтереси Мадярщини. Мадярщина до сьогодні бачить у ньому найбільшого своєго героя, але нам нема чого ним захоплюватися.

Після програної боротьби Раковцій еміґрував до Туреччини, в Родостові і помер. Ввесь його маєток Габсбурги сконфіскували і подарували німецькому архиєпископові Шенборнові, який перейшов потім на його свояків.

Коли постала Чехословаччина, наші селяни покладали великі надії, що це велике майно, яке насправді є нашою прадідівською землею, бо Раковції відібрали від наших предків, буде нарешті розділене українським селянам. Чехи довго приобіцювали, а врешті поповнили супроти нас ганебний злочин: замість дати маєток під земельну реформу, утворили фірму під назвою "Латориця" і винаняли її чужим аж на 99 років. Ця ґенерація нашого селянства вже не діждеться до того, щоб розпарцелювати це майно. Хай наші юристи тепер собі голови ламають, як з тієї оренди вийти і як розділити десятки тисяч гектарів поля і лісу селянам, як привернути його назад тим, від яких пани забрали.

А ліси хіба ж не так?

Наше дерево стоїть майже на першому місці в цілій Европі. Наш бук є прекрасним сирівцем на меблі, на кораблі, на паркети, не говорячи вже про паливо. З Англії, з Голляндії приходять купці, приходить громадне замовлення. А вже нема над наш карпатський ясень. Багато можемо ми завдячувати нашому дереву, воно коштує мільярди, не дармо так за ним побиваються наші сусіди. Вони люблять не нас, але люблять нашу сіль та наше дерево. Більша частина населення Карпатської України тільки з дерева й живе.Щороку рубається в наших лісах біля сто двадцять тисяч кубічних метрів дерева, яке в більшості продається чужим державам. Але наше бажання є, щоб звідси виходили фінальні вироби, а не лише півтовари.

ГЕНЕРАЛ ПРХАЛА КУПАЄТЬСЯ В КРОВІ

Коли я звернулася в 1981 році до вже тоді тяжко хворого мистця-маляра Михайла Михалевича з проханням нарисувати хустський замок для одного з видань творів Ґренджі-Донського, він це ще з великим трудом зробив і прислав мені його з таким листом:

"Тут я порушив усі свої "нездатності" й таки сів і подолав кількома спробами завдання - таки нарисував на основі рисунку Вашого батька хустський замок..?[7] Примусило мене це зробити те, що я кілька разів піднімався на ту гору, а востаннє був на ній в неділю, 12-го березня... Ще на замковій горі стояв величезний жовто-блакитний прапор, поставлений там січовиками мабуть з нагоди величавої маніфестації в Хус-

ті, що відбулася 19-го лютого. Такого розміру нашого прапору - ми ще ніде мабуть не мали нагоди ставити. Тоді ми дивилися з міста на Гору і любувалися,як в темряві яскраво освітлений величезною ватрою там же на Горі - цей Прапор маєстатично ніби "плив" зоряним небом до нашого неминучого пробудження, нашого "Ранку".

Кілька днів пізніш, коли я знову піднявся на Гору, мене здивували четники-старшини, які дуже пильно з руїн вивчали якісь "пункти" внизу... Я, звичайно в цивільному вбранні (нам,як "культурникам" уніформ не вистачило...), але в кишені дуже намацально лежав "Кольт"... але одному проти кількох... Коротко, я постарався удавати із себе "туриста" й зник. Але пізніше мені стало ясно: вони звідти визначали позиції для своїх кулеметчиків, які кілька днів пізніше із замкових руїн кулеметним вогнем "підтримали" атаку "пепічків"[58] на наших січовиків, змасакрувавши в підступний спосіб 'Кіш'...

Оцей спогад, чи фраґмент спогаду примусив мене сьогодні цей рисунок зробити. Не легко мені це йшло, бо руки "неслухняні" і пера якось пальці не відчувають..."

Пише далі поет:

Командантура жандармерії мала свій склад зброї. Якоїсь то ночі, десь біля 10-го березня, хтось розбив тут склад і викрав кілька десяток рушниць і коробки з амуніцією. Знайшовся свідок, який ніби бачив, що арсенал жандармерії викрали січовики. Сказати треба правду,що жодної зброї січовики в Хусті не мали крім пістолєтів. А коли одержали рушниці від комендантури, то дістали тільки ті, які були призначені до частин прикордонної сторожі,щоб посилити жандармів та фінансів. Збройного їхнього виступу ніхто не боявся, бо всі знали, що зброї вони не мають.

14-го березня зранку, десь около шостої години, від сторони школи-казарми січовиків, а теж і з міста та із-за міста почулися вистріли з рушниць, з кулеметів, а теж і вибухи гарматного стрільна. Це мене, як журналіста, заінтриґувало, я почав поспіхом одягатися, щоб подивитись. Зразу до нашого помешкання увійшло військо і мене арештували. Привели мене до одного невеличкого городця напроти січової казарми-школи. На запит, завіщо мене арештовано, офіцер відповів, що я теж є на списку січовиків, отже сьогодні всіх січовиків заарештують і судитиме їх військовий суд.

З цього городця я побачив небуденну картину, неначе під час війни: справжня облога воєнного об'єкту. Військо своїми танками, панцерними автами оточило всю околицю школи, за ними крилось військо. З танків гармати, з веж панцерників кулемети обстрілювали школу. Всі вікна були порозбивані, навіть і віконниці,але будинок був старий, масивний і ґранатний вогонь витримав. Подібна стрілянина чулася і з недалекого центру міста, де знаходилася "Січова гостинниця" та колишній готель "Корона",яку перед тим "Січ" зайняла для своїх цілей.

Гарматний і кулеметний вогонь засипав головний вхід школи, вікна і двері на поверхах зі всіх сторін. Січовики відповідали вистрілами з декількох рушниць та револьверів; кулемета вони не мали. Але брама була надзвичайно сильно забарикадована, не тільки підпорами,але й великими коробками. Між січовиками і в школі було кілька вбитих і ранених, хоч сильний мур давав досить добре криття. Із сторони чехів я бачив кількох ранених, а може були й убиті, але їх військо моментально відвозило. На заклик війська здаватися, січовики замість відповіді почали відстрілюватись, але це було гавкання цуценят проти громобиття. Все ж, хоч як військо добивалося, хоч як старалося взяти будинок штурмом, це йому не пощастило. Зате чехи мстилися на нас, арештованих. По вулицях і на помешканнях ловили січовиків і не-січовиків, приводили в цей городець і не тільки по дорозі, але й тут почали збиткувати, бити прикладами рушниць, копати, вдаряти киями. Проти такого брутального поводження чеського війська і я почав протестувати, то попалося і мені самопалом по голові так, що мене залила кров.

Цю безголовну різанину десь біля полудня припинив сам прем'єр Волошин. Від нього, як від прем'єра уряду, прийшов парляментар з білою хоругвою і зробився такий компроміс, що чехи негайно відступлять із-під школи, а січовики складуть зброю до рук заступника уряду. Тоді вже десь під вечір випущено і мене.

Подія за подією сунулися просто лявіною на нас, просто з години на годину. Вже після обіду було помітно якусь депресію між офіцерами війська. Про причину ми довідалися тільки ввечорі. Були то для всіх не дуже радісні вісті з Братислави. Слов'янська держава, триєдина Чехословацька Республіка, розпалася,бо словаки тієї днини проголосили самостійність Словаччини і від чехів відірвались, а ми залишилися як малий патик у плоті - ні сюди, ні туди. Генерал Прхала ще тієї днини зник із Хусту.

Відірванням словаків від республіки Карпатська Україна опинилася неначе між небом і землею. На півдні і півночі мала своїх запеклих смертельних ворогів: Мадярщину і Польщу, що тільки ждали пригожого моменту, щоб здавити волю країни закарпатських українців. Трагедія Карпатської України полягала в тому, що якраз тепер, коли вже й автономні права здобули, Чехословаччина розпалася і Карпатська Україна залишилася самотньою.

Мало хто знає, але мені відомо, що прем'єр Волошин телефоном сполучився з королівським урядом Румунії. Хто був на другому боці телефону - не знаю, але прем'єр мусів говорити з дуже відповідальним діячем. Говорив приблизно в тому сенсі, що закарпатські українці не бажають сплинутися з Мадярщиною, теж ані до Польщі ніхто з нас не бажає. Тому з огляду на те, що бесарабські й буковинські наші брати находяться в Румунії, Карпатська Україна є охотна приєднатися до Румунії на основі деяких автономних прав... Хай уряд його королівської світлости пошле людей на переговори і хай уряд Румунії забезпечить військову оборону наших кордонів перед мадярською аґресією.

За якінебудь дві години прийшла від румунського уряду неґативна відповідь. Румуни повідомляли, що, мовляв, Берлін заборонив їм мішатися до тієї справи.

ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОСТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Справи протягалися до другої днини. Сполудня майдан перед резиденцією прем'єра Волошина наповнився вщерть і з балькону окружного уряду прем'єр виголосив самостійність Карпатської України. Зразу утворився уряд з таких людей: Прем'єр-міністер Августин Волошин, заграничні справи - Юліян Ревай, внутрішні справи - д-р Перевузник, господарство - Степан Клочурак, фінанси й комунікація - д-р Юлій Бращайко, здоровельна і соціяльна опіка - д-р Микола Долинай. Ревай ще тієї ночі поїхав до Відня на переговори з німцями. На другий день скликано Сойм до Хусту. Депутати Сойму зійшлися в повному числі на це перше засідання. Вибрано президію і майбутнє керівництво Сойму. Сойм одноголосно ухвалив проголошення самостійности, яка здеклярувалася попереднього дня і ухвалив новий уряд, розуміється, з деякими змінами, які вимагали обставини. І так за президента Карпатської України обрано Августина Волошина,

а Юліян Ревай став прем'єр-міністром, крім того тимчасово й міністром закордонних справ.

На засіданні Сойму і я брав участь як репортер. Приготував я репортаж, дещо було й видрукувано, але вже це не дійшло до читачів.

На це засідання з великою нетерпеливістю чекав і американський українець Лисюк, що приїхав з Америки із своїм 24-річним сином. Син був фільмовим репортером, хотів із засідання зробити документальний фільм. Одначе цього юнака убила чеська куля два дні перед тим.

Тієї ж днини від головного коменданта мадярської армії прибув до Хусту один капітан мадярського війська у функції парляментаря. Передав президентові Волошинові листа, в якому було грубо, зневажливо написане приблизно таке: "Не визнаємо вашої самостійности, країну уважаємо територією Мадярщини... Пане професоре, віддайте країну!..." Мадяри, як видно, не респектували титулу міністра, яким Волошина наділила Чехословацька Республіка, титулуючи його тільки "професором". В цьому титулуванні була груба зневага і Карпатської України і самого її народу.

В тому ультиматумі було повно погроз: Мадярські гонведи кожного, хто матиме в руках зброю і проти них виступить, вважатимуть за повстанця і як такого каратимуть смертною карою... Мадярська комендантура армії вимагає складення зброї до шостої години завтрішнього дня, то є 16-го березня 1939 року, інакше... і т.д. і т. д.

Цим ультиматумом затривожився не тільки сам Волошин, але тремтіли всі ми, бачучи кривавий фіналь. "Ганібаль анте портас" - могли і ми сказати, бо справді по зуби озброєний кривавий ворог стояв на нашому порозі і приносив нам національну смерть...

Парляментар чекав на відповідь. Тим часом були скликані наради. На ці важливі наради зібралося чимало передових людей і багато з молоді. Поставлено таке питання: Яку відповідь дати Мадярщині?

Деякі старші політики пропонували покоритися Мадярщині і віддати їй країну, так як то її уряд і військо вимагало, бо, мовляв, шкода проливати нашої крови, коли на південному кордоні Карпатської України стоїть першорядно озброєна мадярська армія, жандармерія, в числі 260,000 вояків, з гарматами, літаками, танками, бронемашинами. Як проти такої величезної сили боротися?!

Але виступили речники з рядів молоді і зая-

вили, що молодь добре знає, що нам не устояти проти такої переваги. Та коли ми самі шию пхатимемо у ярмо і народ не зареаґує, не запротестує збройно, то Мадярщина світові скаже, що - ось, "рутени" добровільно погодилися на сполуку, без жодного слова протесту повертаються назад до держави "корони святого Стефана"... Ні! Ми повинні битися і збройно зареаґувати, нехай бачить світ, що закарпатські українці боронять свою волю. Нас зломлять, це ми знаємо, але світ обов'язково зверне увагу на це і цей наш збройний протест матиме величезне історичне значення, дасть зовсім інший напрям в майбутньому і мадяри ніколи не зможуть хвалитися"рутенською вірністю" до Мадярщини, як то вони в минулому, зовсім фальшиво, проголошували. І тому ми - будемо битися!

В отакому сенсі парляментар і поніс відповідь.

ГЕНЕРАЛ СВАТЕК ДВОДЕННИМ МІНІСТРОМ ОБОРОНИ

Був у Сваляві такий чеський генерал,на прізвище Сватек, який до українців відносився досить прихильно. Він був командувачем свалявського ґарнізону. Ще дня 14-го березня урядом Карпатської України його запрошено оборонити кордони Карпатської України перед ворогами і він на те погодився. Ще тієї ночі Сватек розпочав пересув війська в напрям мадярської границі, дав деяку зброю і січовикам, які вже були на кордоні впоготівлі.

Одначе 15-го березня положення змінилося. Генерал Сватек зрезиґнував, відмовився від цієї функції, мотивуючи це тим, що до Праги маршує Гітлер на чолі з своєю армією та що чеське військо стало частиною армії Райху. З Праги, повідомляв Сватек, він одержав наказ чеське військо евакувати додому. Пропонував назначити міністром оборони свою місцеву людину,при обіцявши при тому, що всіх українців із свого війська пустить додому в повному озброєнні.

На це уряд призначив міністром оборони Степана Клочурака, а той за шефа генерального штабу іменував Сергія Єфремова.

Від Сватека справді приїжджали наші вояки з легкою зброєю. Чеське військо відїжджало і це зробило повну паніку серед тих чехів, які ще залишилися, як наприклад жандарми, фінанси та деякі урядовці. Вони покидали Карпатську Україну суньголов, одні через Польщу, інші через Румунію. Від Сватека жандарми і фінанси мали

вказівки віддати зброю мобілізованим воякам Карпатської України, але чехи не всі на це погодилися, деякі радше віддавали зброю місцевим мадярам, румунам або полякам, тільки щоб вона не попалася в руки українців. Правду сказавши - були й такі, що віддали зброю до рук місцевих воєнних організацій, але зовсім гладко не йшло майже ніде. З деякими частинами були й сутички, бо чеські частини не всюди підлягали наказам генерала Сватека, інші, як ось частини Прхали та інших, поставились до українців цілком ворожо.

Міністер оборони Степан Клочурак зразу оголосив мобілізацію всіх колишніх вояків до сорока років. До столиці прибувала маса люду, з війська зі зброєю і з дому в цивільному вбранні. Але для них не було ані харчів, ані зброї. Сотня за сотнею творилась і відходила, пішки і вантажниками, на південний кордон. Багато вояків було в цивільному вбранні, в деяких тільки шапка військова. До війська подавали заяву учні шкіл, студенти, всі ішли боронити свої рідні границі.

ГЕРОЙСЬКІ ПОДВИГИ НА "КРАСНОМУ ПОЛІ"

Коли мадярське військо почало наступати і переступили кордон, зустріло тут сильний збройний відпір самих тільки українців. Селяни, робітники, учні, студенти із шкіл, інститутів, інтернатів та майстерень масами вступали добровільно оборонити границі перед мадярами. Семінаристи, студенти торговельних шкіл біля Севлюша, Королева над Тисою та інде клали відпір, в рукопашних боях билися як леви. Приловлених наших оборонців мадярські гонведи не брали в полон, але нелюдським способом по-варварськи їх мучили, відрізували носи, вуха, смішкувалися з них, потім зв'язували їх докупи і вкидали в ріку Тису живими, або їх розстрілювали.

Тисянський міст біля Королева зайняли найкращі наші кулеметчики і на протязі майже 48 годин не перепустили ані одного гонведа, ані через міст, ані через Тису. Гонведи намагалися прошитися танками, але барикади були добре побудовані і вогонь з "максимів" сипався на нападників. Мадяри вислали човни, але ані човни не мали успіху. Розводнена Тиса була нашим союзником. На протязі всього дня - 16-го березня - не пустили наші оборонці ані одного вояка через Тису. Вісім разів тієї днини загнали аґресорів назад, хоч мадярські літаки, міно-

мети, гармати обстрілювали наші позиції, оборонці мужньо боронили нашу рідну Тису.Але вічна наша біда - брак амуніції - та брак артилерії і протитанкових гармат спричинили те, що двоелементним бронемашинам пощастило продертися через Тису, теж і мадярські літаки дошкуляли нашим оборонцям. Тут отже, на "Красному Полі" відбувалися дива. Страшна перевага могла зломити відважних оборонців тільки сімнадцятого березня перед полуднем, насадивши вночі човни, яких нам вже не вдалося відігнати. На цьому "Красному Полі" велися рукопашні бої з стократною перевагою людей і техніки."Красне Поле" - це героїчна епопея закарпатсько-українського народу, особливо молоді. "Красне Поле" - це найбільші подвиги збройного виступу оборонців. Про "Красне Поле" майбутні наші поети писатимуть свої найкращі епічні поеми, баляди, з пера прийдешніх прозаїків народяться найкращі романи... "Красне Поле" - це героїчна оборона горстки богатирів супроти величезної переваги... Могил героїв "Красного Поля" в Копані, в Хусті та інде замало, але принаймні п'ятдесятократ стільки помандрували вони на дно Тиси.... Але і над тими могилами лицарів "Красного Поля" піднесеться колись величавий пам'ятник з граніту та бронзи, бо "Красне Поле" і його герої вповні того заслужать.

МІЙ АРЕШТ

Коли сімнадцятого березня я вийшов в Хусті на вулицю, вже в місті виглядало, як за стану облоги. Наше радіо ще все закликало людей до зброї, пустивши навіть вістку, що німці приходять нам на поміч. Німцям було б вистачило подзвонити по телефону і Горті був би сів маком!

Мобілізовані люди приїжджали до столиці,деяких озброювали на подвір'ї окружного уряду, деякі були в уніформі, інші в цивільному одязі. Їх приділювали до загонів, до сотень і вони з рушницями на плечах відходили на фронт поздовж Тиси. Але для багатьох мобілізованих не стало зброї, не було ані харчів, вони тинялися голодні, нарікали, їм нашвидко наші жінки приносили що могли. З фронту привозили і ранених - їх наші дівчата та жінки перев'язували, годували та доглядали. Зі шкіл поробилися тимчасові шпиталі, перед школою, де вчора засідав Сойм, варилася в казані "дзяма" (гуляш) для голодних вояків, на подвір'ї окружного уряду військові кухні теж варили хоч ту скромну юшку

для голодних. В тих "шпиталях" лікарів не було, їх просто витягалося з їх ординацій, щоб помагали в наглих випадках.

Я поспішав до редакції. Останнє число з 17-го березня було видрукуване, але вже не було кому понести на пошту. Наборщики і робітники друкарні порозтікалися куди хто хотів. Для мене не було іншого виходу, як приєднатися до відступаючих частин і йти з ними.

Розпрощався я з дружиною та донею, взяв наплечник на плечі і рушив у напрям на захід. Дійшов до горішнього моста волівської Ріки, яка за містом спадає в Тису.

Я думав, що частини будуть відступати долиною хустсько-волівської Ріки, в напрям на Волове. Друга можливість: перейти з Березова на Кричево, потім Колочава-Брустури-Ясіня, майже самими лісами. Я ті околиці прекрасно знав з туристики.

Тут, на жаль, довідався я, що головні частини наших оборонців якраз туди відступили ще вночі. Доведеться мені іти пішки битим шляхом, який веде через Тячів, Бичків і Рахів аж у Ясіня. Я - колишній фронтовий вояк, добре знаю, що із стратегічного боку відступ повинен бути критий. Гонведів ще нема, якісь наші частини, хоч і слабкі, напевно утруднюють наступ ворожої передової розвідки. Та сам один не вирушу лісами. Найперше піду битим шляхом, бо певно туди якісь більші і менші гурти проходитимуть.

Дійшов я до велятинського мосту. В голові блиснула думка податись через міст на румунську сторону... Та ні! У мене ж якась мета! Іду на Гуцульщину організувати партизанку!

Іду далі і вже я біля Сокирниці. В цей момент над Хустом появляється бомбардувальний літак, сипле із кулемета, а навіть чути гучні зриви, виглядає, що кинув бомбу.

Незабаром бачу, летить легкова машина з білими прапорцями, мабуть дипломати або кур'єри. Авто біля мене зупинилося, а там бачу, сидять міністри д-р Юлій Бращайко, д-р Микола Долинай, інж. Дутка, Росоха та урядовець з президії Пастеляк. Сказали мені, що їдуть як делеґати на переговори, може щось від мадярів вдасться виторгувати. Взяли б і мене, але я їм говорю про свою мету. Росоха теж готується в гори.

На мій запит, чому їдуть до мадярської столиці Будапешту в протилежний бік, Бращайко сказав, що в Севлюші була така стрілянина, що мусіли вернутися назад і доведеться їхати через Тячів і Сатумаре (Румунія) і звідти на Будапешт.

Я присів до них. Перед самим Тячевом звернули ми увагу на вивішені мадярські прапори. Ведуть нашого бійця, б'ють його прикладами рушниць, він без шапки, голова поголена, рукав уніформи розпоротий, лицем стікає кров... Пропоную Бращайкові перебігти Тячевом без зупинку і перевезти мене хоч до Бичкова, а вони можуть і звідти автом через міст переїхати до Сатумаре.

Та розмова наша перервалася, бо нас зупиняє чеське військо і забирає від нас легкову машину. Мовляв, це їх, куплене за державні чехословацькі гроші. Не помогли арґументи, ані протести... Біля нас почався хаос, Росоха з нього скористав і втік. Д-р Долинай підійшов до підполковника Земана, щось з ним говорить і спільно відходять. Інж. Дутка замішався між чеські цивілі. Але інспектор Кестнер приводить мадярського місцевого "міліціонера" (це говорю в лапках, бо це були місцеві терористи), який нас трьох, Бращайка, Пастеляка й мене,моментально арештує.

Тепер я вже бачу, хто винуватий, що в Тячеві рясніють мадярські трикольори. Для мене вже стає зовсім зрозумілим, хто озброїв мадярський Тячів! В Тячеві мадяри утворили свою Національну Раду, зорганізували свою так звану міліцію, яка не була створена для вдержування порядку, але для того, щоб переловлювала і вбивала "укран"-ів (українців). Їхня Національна Рада дала їм наказ, всіх, хто пройде вулицею, суворо перевіряти і "підозрілих" арештувати. Від них самих ми довідалися, що перед кілька хвилинами арештували одного нашого вояка в чеській уніформі і одного січовика, яких повели на місцевий цвинтар і там розстріляли...

Підходять до нас і дальші два терористи, по зуби озброєні і кричать:

- Теметевбе екет, мінт а теббіт! (На цвинтар їх, як і інших!).

Значить, розстріляти...

Посадили нас трьох на фіякра. По вулицях кричать за нами:

- Лампавашра! (Повісити на канделябр!)

Завели нас до будинку пожежної станції, де колись стояли пожежні авта, драбини, насоси та інший реквізит пожарників. Тепер тут було біля триста людей, багато особисто мені знайомих. Між ними побачив я там відомого українського письменника Олександра Маркуша, Федора Ревая, Миколу Баботу та багато інших. Бращайко довідався, що головним керівником є голова Мадярської Національної Ради, місцевий адвокат д-р

Гапко. Почав вимагати, щоб закликали Гапка. За деяку годину Гапко появився, Бращайко з ним був як адвокат-колеґа, просив Гапка пустити його і не затримувати в дорозі. Але Гапко виправдувався, що має наказ з Будапешту задержати всіх підозрілих.

- В мене в кишені дипломатичний паспорт, сам знаєш, що я був призначений керуванням дипломатичної комісії, яка мала визначити кордон між Карпатською Україною й Мадярщиною.

- Карпатської України вже нема й не може бути, - вскочив Гапко.

- Це інша справа, але ти правник, знаєш закони. В мене паспорт дипломата і я їду на переговори до Будапешту.

Гапко почав переглядати паспорт.

- А я є секретарем пана міністра, - сказав я Гапкові, - я теж їду з ним.

- В паспорті про те нема згадки, а у вас окремого паспорту нема, ви отже мусите залишитися тут, - сказав Гапко. Бращайко вийшов з утішеним обличчям і більше я з ним не стрінувся в житті.

До Гапка почали підходити люди і я бачив, що з маленькою брехнею можна б звідси виковзнутися. Пастелякові це пощастило. Баботі теж.

Десь під вечір знову прибув Гапко. Тоді я з невинним обличчям підійшов до нього, надіючись, що не запам'ятав мене з попередньої розмови, і кажу йому по-мадярськи:

- Моє ім'я Шандор Ковач. Ішов я вулицею - мав намір іти до тітки в Бичкові, а мене ваші люди затримали і привели сюди, не знати завіщо. Пустіть мене!

- Ви мадяр? - спитав мене Гапко.

- Так, правдивий мадяр, - брехав я.

- То ідіть собі! На котрого біса приводять сюди невинних людей, та ще й мадярів, а я з ними маю потім тільки клопіт, - відповів Гапко.

Я взяв торбу і поволеньки вийшов на двір, перейшов подвірям, де було вже чимало легкових машин і подався через браму. Але на моє нещастя у брамі стояв пан Їжак, проводир мадярської молоді з Тячева та один з бродіївських редакторів, який мене добре знав і гукнув:

- Що ж, і цього випускаєте?

- Та це якийсь мадяр Ковач Шандор, - відповів вартовий, що мене випроваджував і якому я перед тим купив горілки і дав десять чеських

корон.

- Хто, це вам мадяр? Та це один з найзапекліших ворогів Мадярщини, редактор, письменник, автор "Петра Петровича".

- А, так! - сказав вартовий, зловив мене за плече і гукнув:

- Назад!

Вечором назбиралося нас у цій пожежній станції може й до п'ятсот люду. Незабаром всіх нас проводили містом до місцевої в'язниці. Мені здавалося, що збіглися всі мешканці міста, бо стояли обабіч з ворожими вигуками і нас почали збиткувати, без того, щоб ескортовці нас обороняли. Били нас палицями, киями, полінами, патиками з плотів, камінням, кулаками, копали ногами і плювали нам у вічі. Виглядало так, неначе навмисно зорганізовано ці шпалери з двох боків, тільки для того, щоб досхочу збити та зневажати політичних в'язнів.

Нас впроваджено до камер, де не було можна й ворухнутися.

В ТЮРМІ

До камер приходили нові й нові люди, приносячи тривожні вісті, правдивість яких не далося перевірити. Але незабаром ми переконалися і самі на власній шкурі, що терор шаліє як ніколи передтим. Загально говорилося, що мадярським і місцевим терористам дали три дні на полагодження особистих розрахунків, мають вільну руку робити, що їм подобається. Вступили в акцію всілякі доносщики, денунціянти, гицлі;почали мститися на українцях. Досить було показати пальцем на когось, вже його відводили озброєні цивілісти, а навіть багатьох на подвірї цієї тюрми розстрілювали. Зразу за тим приїжджав вантажник, на який накидували трупів розстріляних, а кров змивали водою, щоб не залишити слідів. Все ж під самим муром було багато розприсканої крови та кулями видовбаних дір від розстрілів. Ми вже третю добу сиділи, але списків ніхто не робив, їсти нікому не давали, правда, всім нам тоді було не до їдження. Замість того вдень і вночі камерами проходили якісь озброєні і неозброєні особи, когось шукали і як знайшли, то відводили.

Вечором третьої днини ми зауважили якусь зміну режиму тюрми. По коридорах вже не вештались цивільні терористи, але стояли з насадже-

ними баґнетами гонведи. Гулюкання, зойків,плачу і стрілянини вже не було чути. Тюрму перебрало реґулярне військо.

Десь біля півночі почувся крик, двері камери рипіли,когось шукали. Прийшли і до нашої камери. На двох постелях нас п'ятеро: Машкаринець, Тарканій, Цар, Осуський і я. Почали нам світити у вічі ліхтарем.

- Ага, ти тут, голубчику! - грубо скрикнув на мене дивний голос, - а я ж тебе по всіх тюрмах вже три дні шукаю!

Моментально схватив мене за комір і виволік на коридор. На світлі я й побачив Еґрешія,мадярського аґітатора в Ізі, якого я дав був арештувати. Зачав мене бити, копати грубими черевиками і кричав:

- Стій струнко перед капітаном мадярсько-королівської жандармерії!

Копав і бив мене розпасаним ремінним поясом зі штиком.

- На, на! На тобі за Сойми! Це тобі за Ізу!

Я був залитий кров'ю, прибіг і комендант з-долини, Еґрешій звернувся до командира тюрми з вимогами:

- Цього злочинця три дні шукаю. Це зрадник Мадярщини, аґітатор за Україну... Негайно видайте мені його, мої люди ждуть надолині,щоб з ним покінчити.

- Тюрму я перебрав тільки перед годиною. В'язня я вам не можу вже тепер видати без рішення воєннопольового суду, - сказав цей офіцер. Це й було моє щастя, що тюрму перебрало військо, інакше Еґрешій був би мене дав розстріляти.

Цьому офіцерові Еґреші мусів багато дечого наговорити, бо коли Еґреші відійшов, той уважав за потрібне мене від інших товаришів сепарувати, як якого великого політика або злочинця, хоч у камерах було так тісно, що не було де й сісти. Мене завели до камери самого. Була це камера ч. 16 на другому поверсі. Ще й дали військового вартового мені під двері. Аж смішно було мені, коли мене вели по два вояки на кльозет, один спереду, другий ззаду з насадженими штиками.

- Чому ж мене ведете таким строгим ескортом, хіба ж я лев або пард, щоб скочив на вас? - питався я гонведа.

- Бо ви є виїмок, - відповіли. Говорять між собою так, щоб і я чув, що вночі над Тисою роз-

стріляли 62-ох повстанців.

Їсти не дають нічогісько, крихітки харчів не мали ми в устах. П'ю воду, бо тої є досить. З нас почала витікати якась сукровиця, дисентерія чи що. З дня на день я слабну. То лежу на нарах, то "міряю кроки" від стіни до стіни. Стіни брудні, по них сліди роздавлених блощиць, страшно обшарпані. В цій камері переді мною сидів посол Сойму Михайло Марущак з Бичкова. Йому наказано вибратися звідси. На порозі зустрілися з ним: він з неї, я до неї. В ній сморід такий, що годі витримати.

До моєї камери майже щоднини почали ходити високі мадярські офіцери та цивільні панки. Відімкнули двері, подивились наче на малпу і без слова відійшли.

КРИВАВІ ДОПИТИ

Незабаром за тим, в коридорі почався крик, стогони, плач, голосні протести, зойки, верески. Дозорець в'язнів Шімоній, єдиний, з яким маю "зв'язок", сказав мені, що появилися "товмачі" - жандарми та детективи. Але й "товмачі" б'ють... З його слів довідуюся, що на допити поперш беруть селян і тих "менших грішників". Уводять їх "на вислух", жандарми та детективи їх бичами та ґумовими киями побивають важко. Деяких настрашили, стероризували, вимагаючи дальших імен "січаків" та "укран"-ів; побитих до нестями поливали водою і потім...пускали до дому. Були випадки, що масу селян уводили жандарми тільки на те, щоб тут побити на синці і пустити додому, мов би нічого не сталося.

Але з інтеліґенцією, зі свідомими синами свого народу, мали інші методи. Тих мучили витривало. Їх били у печінки, у стопи, щоднини кличучи на допит. Ще й на коридорі другого поверху стіни були обприскані людською кров'ю.Особливо під час великодневих українських свят кати просто шаліли і вся тюрма була у зойках, криках, вересках та прокльонах.

Неділя, 19-го березня. Страшно сумний день. Цілу ніч перекидуюся з місця на місце, покривала не маю, тільки свою куртку. Мучать мене страшні сни, галюциную. Відчуваю, що маю високу гарячку. Прошу лікаря. Лікаря нема...

Другої днини гарячка ще більша. Дав 50 корон гонведові, щоб привів приватного лікаря з міста... Більше не побачив ані його ані ліка-

ря... Крізь віконце чути далеку стрілянину. Кажуть, що це наші ще там у горах б'ються.

Одного ранку увійшов у мою камеру старший пан - цивіль. Це був детектив, або слідчий суддя. (Деякі і військові, а навіть жандарми ходили в цивільному, як я пізніше переконався). Цей пан почав мене щось випитувати, записувати і сказав, що піду перед воєннопольовий суд.

- За яку провину? - питаю його.

- За організування повстання проти Мадярщини.

- Я його не організував, - боронюся.

- А ті промови до ваших бандитів?

- Після ультиматума я не промовляв, - заявляю категорично.

В голові блиснула думка. Є правдою, що ми два з д-ром Михайлом Бращайком разів кілька відвідували оборонців нашого кордону і виголошували до них підбадьорюючі промови. Але це вже було давно. Прямо до вояків я після того ніколи не промовляв. Тільки до селян на прикордонній смузі, де було багато про-мадярських агітаторів. Я робив проти-аґітацію. Додавав моральної сили тим нещасним нашим людям. Чи й за це має мене судити наглий суд? Прошу цього пана, щоб постарався для мене на суді про якогось адвоката. Гроші у мене є. Але він заявив, що перед воєннопольовим судом адвокат не боронить...

Він відійшов, а я передумую, як маю боронитися. Хоч я важко хворий, в гарячці, десь біля одинадцятої години принесли мені якусь мерзотну юшку, але я тільки трохи їв, решту вилив.

Незабаром прийшли жандарми і потягли мене на перший поверх до канцелярії. Не маю сили стояти на ногах, просто падаю. Посадили мене на стілець. Канцелярія тісна, в ній повно детективів і озброєних жандармів. Ті вийшли і вступив один або два офіцери і якісь цивілі. Я був у такому стані хвороби, що мене не цікавив ані їх вигляд, ані їх офіцерський чин. Один з них сказав, що вже багато наших повстанців розстріляли без вислуху, без суду, але з мене хочуть списати протокол, бо я є членом "найвищої січової комендантури", і за цілий збройний виступ наших оборонців хочуть мене взяти на відповідальність.

- Я не був членом жодного командування, жодного начальства, але був журналістом. Я з вами не воював, зброї крім пера я жодної не мав, на полі битви я не був і ви мене там не злови-

ли, отже нема за що мене кваліфікувати за повстання проти мадярсько-королівської армії...Докажіть мені, що я зі зброєю в руках бився з окупаційним військом!

Дивна річ, що в найбільшій смертельній небезпеці людина найбільше спокійна, роздумує холодно, логічно. Але вже був страшенно вичерпаний. Ще почув, неначе крізь сон, що "завтра засяде польовий суд"... А що тоді, подумав я, оця комедія сьогодні? Це не є воєнно-польовий суд, лиш мені брехали?... Це лише на те, щоб на мені знущатися? Щоб мені завдати душевні муки?

Я зімлів і не пам'ятаю, як мене втягли до камери. Коли я збудився, я лежав на нарах.Почав пригадувати собі і боявся завтрішнього дня. Воєнно-польовий суд - думаю, буде суворіший, як оці допити сьогодні.

Тієї ночі я не зажмурив ока. Маю при собі 1250 корон чеських. Пишу тестамент... Вже в думках прощаюся зі світом. Жалко стало молодої жінки, прекрасної донечки, а все ж найбільше гірко стало на серці, що моє перо випаде мені з рук. Смерти не боюся, тільки огидною стала мені смерть повішенням, бо ці варвари готові поставити мене під шибеницю, хоч мали б, як повстанця, мене застрілити. Так, буду просити, щоб смертну кару наді мною виконали розстріленням. Колись на фронті вже куля прошила третє ребро... Кулі якось не боюсь... Так, нехай мене розстріляють. Зроблять так на протязі двох годин після розсуду...

Коли вже після півночі почав дрімати, то у високій гарячці мучили мене знову страшні картини. До того одноманітні кроки гонведа перед дверима на коридорі б'ють до мого мозку наче молотом. Такої довгої ночі не пам'ятаю від самого дитинства. З'являються якісь привиди,вірю, що в такому стані можна збожеволіти.

Другого дня я ввесь день дрижав, але на суд мене не кликали. Не кликали мене ані третьої днини і я вже трохи заспокоївся. Тільки дозорець "українець" Шімоній увійшов до камери із своїм шурином Цапом. Цап мене глумливо спитався: Чи хочу висіти на телеграфічному стовпі, чи на смереці?...

25-го березня в першій годині після півночі відчинилися двері і увійшли два мадярські, по зуби озброєні, жандарми. Мали в руках довгі бичі - ті страшні висохлі шкіряні "жили" з бика, від яких кров прискне по стінах за кожним сильним їх ударом. Мене облив холодний піт.

Жандарми наказали, щоб я одягався. Викона-

ють смертний присуд наді мною... Прощай, життя! - думав я собі. Позвільна почав я одягатися, глипаючи крадькома на жандармські бичі. Почав роздумувати і сказав їм просто в очі:

- Не вірю, що ви прийшли мене стратити. Суду ще не було, на ньому мав бути і я!

Вони мовчали. Я вже був готовий, надінув куртку. Думаю, будуть тільки бити... Але увійшов гонвед, одному щось шепнув на вухо і вони залишили мене і вийшли. Я лежав одягнений до самого ранку. Ока не зажмурив. Третьої ночі вже інші жандарми повторили свою "візиту" у мене. Але я вже їх тепер не дуже боявся.

Минуло ще кілька днів і,на моє велике здивування, післали до мене лікаря без того, щоб я його просив. Робляться якісь діла, що й сам не розумію: нема вже сторожі під моїми дверима. Але верески, зойки з коридора чути далі.В камерах люди спрасовані мов оселедці в бочці, нема де лягти, нема де сісти, нема чим дихнути, а я тут сам. Хоч одну людину нехай би дали в мою камеру, щоб хоч словом перекинутися.

Іду до виходку, щоб там вилити своє "відерце" і вимити його. Поперше сьогодні не супроводжає мене вояк з насадженим штиком. А на кльозеті - яка для мене радість! - зустрінувся з графіком Михалевичем. Втісі нема кінця! Маємо лише кілька хвилин на миття "відра". Він мене сповіщає, що в нашому, а головно в моєму інтересі настала якась закордонна інтервенція - мабуть, журналісти або письменники, думаю. Бачу й інші зміни: принесли мені сьогодні брудний, навіть кривавий заголовник і покривало.Ця вістка мені додала якоїсь самопевности, сили духа боротися зі злом. В душі я вже далеко літаю, на волі, підкотивши рукави в праці, з пером у руках. За кілька днів відвідали мене дружина і доня.

- Таточку, яка у вас довга борода...

На допитах інших били, катували тілесно,мене мучили душевно. Часто вночі мене будили, щоб насмішкуватися. Одного разу я їх спитався, чому мене будять? Відповіли, що будять на те, щоб я нервово повалився... Іншим разом я їм поскаржився, що самітність мені лізе в печінки, хочу сидіти з іншими... Відповіли, що пішлють мені шайку картярів і дівчат з нічного бару... Знов одного разу поскаржився, що не можу спати при світлі, чому не згасять електричної лямпи?

- Хочемо бачити, як ти повісишся на вікно. Там маєш шнурки на черевиках, маєш ремінь у штанах, або сплети собі мотуз з підштанків і

повісся...

- Такої радости я вам не зроблю, - відповідаю.

Нечистоти, вошей, бліх і блощиць щораз більше. Особливо з останньої погані лазили по стінах отарами. Ані одного разу не помився, не було де, хіба що лице сполоскав. Не працював ані водовод. Мабуть його не було взагалі, бо воду нам подавали в якомусь посуді.

Цей день був на події багатий. Подібно, як з Михалевичем, зустрівся я і з поетом Миколою Рішком. Його привели з 40 селянами. Йому закидують, що посилав селян до Хусту на фронт. Микола плаче, як дитина. Каже, що селяни села Драгова, вертаючися з фронту, закопали свою зброю в землю - без амуніції, очевидно. Якась чорна душа зробила донос, до села вдерлося десятки терористів і перекатували пів-села. Сказав і те, що мадярські вояки розпочали атаки і з півночі, від Ясіня. Це означає, що поляки перевезли їх через свою територію і вони напали на наших оборонців теж і з північно-східньої сторони. Від Польщі цього можна було сподіватися!

Моя дружина знову приїхала з Хусту. Заплатила обід в ресторані і принесла мені в тюрму. Не так тішуся обідом, як термосом. В ньому я зможу перепачковувати дрібні нотатки. Це для мене мій "патент". Десятник, прикликаний сторожем, перепустив. Дав йому 10 чеських корон.

На коридорі вже тільки один сторож. В кльозеті можна десь тут-там стрінутися з друзями і довідатися від них чимало нових вістей. В цьому нашому "сальоні" і я довідався, що 27-го березня приїхав польський офіцер. З тюрми виводять галичан десятками, злупили з них і те, що ще мали на собі. З пов'язаними руками, в сніговій метелиці проти вітру в одній сорочці везуть їх босих вантажниками на польську границю.

Мені знову погано. Десятник мені за добрі гроші перепачкував у термосі міцної чорної кави.

Тут і Маркуш бідолаха з сином. Поволі тут зійдеться ціла наша "літературна братія", плюс театр і музика (Шереґій).

Маю при собі блокнот і олівець. Документи порвав і дрібні шматки паперів потрохи повиносив до кльозету у "відерці".

Вигадав шифри і ними записую події і вірші. Шифр складається з чисел і букв. Добре його вивчив і запам'ятав, щоб опісля міг відшифрувати. Читаються то з лівого то з правого боку,

то мішано. Коли б переловили - радше язик відкушу. Ці дрібні папірці даю дружині, таємно, здебільша в термосі "на чорну каву". Термос часто циркулював між мною і дружиною. Як дружина кілька днів не появилася, то даю папірці в "сальоні" друзям, у яких є надія, що незабаром їх випустять. Ці дрібнісінькі папірці мають якось доручити дружині в Хусті. Вона часто не може появлятися в тячівській тюрмі "на відвідини", щоб не було підозри.

Підплачуємо, кого тільки можемо. З принесених харчів дві третіх забирають "цензори".

1-го квітня знову потягли мене до канцелярії. Мадярський підполковник, обвішаний багатьома медалями та орденами, сидить на головному місці. Я затривожився. "Воєннопольовий суд", - думаю собі. Але у барвах петлиць - якщо їх ще від тоді не змінили - я орієнтуюся. В нього петлиці чорні, отже - лікар! Доктор, а не суддя,або прокурор. Біля нього сидить капітан і один лейтенант.

Поклали перед мене папір і перо, щоб я написав, що вони будуть диктувати. Підполковник диктує:

- ...той і той, був тим і тим. Від дня 16-го березня находжуся в слідчій тюрмі воєннопольового суду мадярсько-королівської армії - заявляю, що я живу і мене ніхто не збиткував, не знущався наді мною, я є вповні здоровий...

Але я написав тільки те, що я живу і я є вповні здоровий.

Підполковник почервонів мов рак, почав на мене кричати і з "ви" перейшов на "ти"...

- Прокляті бандити, розтрубіли по світі, що ми тебе й деяких інших розчетвертували!... Україну будував бувший мадярський воїн!... Через отакого зрадника Мадярщини я мушу здалека приїжджати, а він "ґазембер" (собачий син) не напише так, як я бажаю! Застрілю собаку!

Був лютий, грізний, аж слина йому прискала з рота. Я вдаю преспокійного, бачу, зовсім ясно бачу, що це наслідок закордонної інтервенції. (Як показалося пізніше, була це інтервенція югославських журналістів, письменників різних країн та протести наших земляків у ЗСА,які засипали мадярську амбасаду телеграфічними протестами в інтересі нашого врятування).

Роблю нотатки, може й непотрібно, але інакше забув би, який день нині.

Побої продовжуються дальше. Щоночі крики, зойки, вереск. З українських сіл приводять багато людей, інтеліґенцію й селян. Знущають-

ся, б'ють. Колишній нотарський писар Чопей, що за ЧСР сидів півроку в криміналі за фальшування паспортів, тепер прислужується новим панам. Не лиш денунціює українців, але й побиває ув'язнених людей.

Сьогодні в кльозеті приловлено нас на трихвилинній гутірці, як ми умивали "відерця". Розганяли нас кольбами рушниць. Попався і мені один удар у плечі.

Великодня неділя була страшна. З близької української церкви чути могутнє "Христос воскрес", а нас на коридорах "христосують" жандарми бичами... Протестую в душі...

З великодніх харчів, що мені дружина принесла, ковбасу і мадярську горілку гонведи у різних "віконцях" забрали, випили й поїли. За горілкою не жалію, але ковбаса була б пригодилася...

Селян уже перетовкли, "перемолотили", і більшість із них пустили додому. Залишилось із них небагато. Моя дружина вже раніш говорила про чутку, що нас останніх вивезуть десь у якийсь концтабор.

І справді, 17-го квітня повиганяли нас із камер з наплечниками, клунками та портфелями (як комусь пощастило захопити вдома, або йому принесла рідня). На коридорі позв'язували нас ланцюгами один до одного і наказали всім разом виходити на подвір'я тюрми. Але мали клопіт з нами, бо двері і сходи були за вузькі, ми, з пов'язаними руками по трьох та ще й прив'язані до себе довгим ланцюгом по сорок душ, не містилися. З бідою випхалися ми на двір, де на нас чекали вантажники. Наша "сороківка"увійшла на один вантажник, де нам наказали сісти. Федір Ревай сів мені так нещасливо на ногу, що мало що не зломив і коли ми в Кривій виступили, мене товариші мусіли підтримувати, бо моя нога була зовсім затерпнута, мов задеревіла. По дорозі нас тероризували, б'ючи нас палицями, до того жандарми мали ще на кожному вантажнику і легкі кулемети. Мабуть боялися наших партизанів, бо справді до тячівської тюрми доходили чутки, що в горах з гонведами б'ються наші загони цілими тижнями. Озброєних повстанців підтримувало саме населення. Мадярські жандарми настільки боялися їх, що перед жандармськими пунктами в гірських селах поставили нічну варту і то із самих місцевих селян, бо на жандармську варту стріляли. Самі вартувати боялися, бо були випадки, що вбили не тільки варту, але й до їхньої спальні полетіла ручна ґраната, або вікна продіравили кулями.

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБОР У КРИВІЙ

Понижче Хусту, у Кривій, знаходився колись чеський військовий табір. Був тут будинок з цементовою долівкою, який колись мав служити за склад або кіно. Шириною був він метрів 15-20, завдовжки двічі стільки. Тепер тут нічого не було, тільки голі стіни і цементова долівка.

І ось привели нас,"найтяжчих політичних злочинців" числом понад двісті люду, до цього приміщення. Тут почалося для нас дійсне пекло на землі. Від години шостої ранку до години восьмої вечором мусіли ми сидіти нарівні в рядах "по-турецьки". Навіть спараліжований інж. Холодний та інж. Паниця з ампутованою ногою. До цього способу сидіння ми не звикли. Нам ноги терпли, ми умлівали. Щоб хоч трохи встати і відпочинути, ми просилися на виходок, який був за бараками на яких двісті метрів під плотом з колючого дроту. Нас приневолювали братися за руки по два, бігти що-сили. По дорозі стояли жандарми з киями або бичами і нас безпощадно били, куди попало. На виходку ще не встигли скінчити ані природну потребу, як знову нас ударяли і гнали назад іншим боком. Тут знову стояли брутальні "пір'яники" (так назвав наш народ мадярських жандармів, які мали за тверди ми капелюхами пір'я з хвостів півнів) із своїми страшними прикладами, киями та бичами і били нас знову, куди тільки засягли, голова не голова, плечі не плечі. Ми поверталися закривавленими. Не знали, що ліпше: чи сидіти по-турецьки, умлівати на цементовій долівці, чи проситися на кльозет і вертатися закривавленими з розбитими головами, поламаними раменами. Це сидіння було таке страшне, що наші стегна виглядали наче вугілля від синяків. А коли хтонебудь зімлів, то його "будили" прикладами рушниць а то і з насадженим штиком. Миколі Прокопову штиком вибили око. Брутальний Величко, син хустського селянина, що тепер пошився в детективи, одному в'язневі поранив груди, іншому зломив ребро.

Майже два тижні сиділи ми на холодному цементі в цьому страшному таборі. Похуділі, заросліі, брудні, очі в нас були запалі, шкіра жовта як віск. Годовані воші неначе сливи лазили нам по шиї, по обличчі, але ми вже на таку"дрібницю" і уваги не звертали... Ще такі два тижні і ми - людські руїни! З цього табору вже з нас нікого не пустили додому, а навпаки: все приводили нових, доки не спричинили тісноту,що й сидіти не було можна. Це був якийсь перехідовий концтабор, "чистилище", як ми його наз-

вали. Подібні "турнуси" проходили цим "чистилищем" по два тижні, їх потім відправляли дальше, а сюди, на муки, приводили інших.

Одного гарного дня наприкінці квітня знову нас закували в кайдани таким самим способом, як тоді, коли вели сюди, по сорок люда до групи і провадили на станцію. Станції властиво тут не було, але поїзд, який складався з самих товарових вагонів, зупинили прямо на рейках і нас до вагонів загнали як худобу.

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБОР У ВАРЮЛАПОШІ

В замкнених товарових вагонах нас відвезли до середньої Мадярщини серед степів біля Ніредьгази і висадили на станцію в одному селищі. Недалеко був хутір якогось маґната і там була ферма свиней. Крім свинарень були тут і сипанці значних розмірів. На окраї табору був кращий мурований будинок, здається для управи ферми, а довкола нього мізерні хатки панських батраків.

Коли нас привели у цей табір, тут уже було понад тисячу людей крім нас. В деяких землянках (дерев'яних бараках) були етажні нари з грубих дощок, на них солома і більш нічого. Але нас упхали до сипанця знову на цементову долівку, на якій було соломи дуже мало. Тут ми поперш скупалися, насмарувалися якоюсь липкою маззю проти паразитів і наші одяги парою були дезинфіковані. Але дезинфекцію провели так подурному, що дехто, хто мав плащ з хутряною підшивкою кожушини, як наприклад, старий Іван Ревай та я, плащ одержали понищений у гарячій парі. Комір і підшивка ламалися і відпадали зразу. Та це було найменше лихо, за кожухом тут ніхто не жалів, коли була в небезпеці власна шкіра.

Напочатку були тут тільки вояки, а за день-два прибули і цивільні детективи-інквізитори, яких ми називали презирливо гицлями.

І почались і тут страшні допити, далеко гірші, ніж були в Тячові, або в Кривій. В Тячеві інтеліґенції не били, пересікли тільки селян, потім у Кривій прийшла черга й на інтеліґенцію, яка Криву звала "чистилищем", а "пекло" почалося для неї в Варюлапоші. Сюди тепер з'їхалась юрба детективів та їх місцевих мадярських помічників, що знали обставини. Було тут повно денунціянтів та різних інших донощиків, зрозуміла річ, що всі з револьверами в кишені, з

нагаями і палицями в руках, деякі з чеськими ґумовими палицями, або просто з киями.

Допити провадилися на першому поверсі будинку біля сипанця, який колись, здається служив за контору. Ввесь табір був досить поважних розмірів, огороджений колючим дротом, на кожному вуглі з будками для військової сторожі.

Коли "допити"розпочалися, ввесь табір просто остовпів, бо з першого поверху було чути такі крики, зойки і плачі, що це все пригноблювало всіх. В нашому сипанці було під ту пору до чотириста людей, в усьому таборі біля півтора тисячі люду.

На такі так звані допити почали кликати і від нас.

І почалось... Із сусіднього поверхового будинку було чути страшний рев катованих, що було чути на кілометри... В нашому сипанці всі переживаємо... Тиша така, неначе в могилі. На наших обличчях страх прибив сьогодні свою печать.

Біля обідньої пори з "допитів" вношують людей на ношах, інших ведуть під руки, такі вони, мов з хреста зняті. В жахливий спосіб покатовано директора школи Василя Стрижака. Лежить, мов неживий. Спина чорна, мов вуголь, а руки спухнуті, наче бохонець хліба...

В нашому сипанці доглядають нас не жандарми, але мадярські вояки-гонведи. Поводяться з нами ганебно, пройшовши вже перед тим курси катування. Крім рушниці в кожного добрий бук. Побивають за найменшу дрібницю.

І зразу чую: "Єн а таборнок!" (Приїде генерал!) Кий зразу позникали. А навіть повиходили і гонведи з нашого сипанця.

- Як кий і ґумові палиці позникали, - кажу я до інших, - значить побивати політичних в'язнів не є дозволено...

ВІЗИТА ГЕНЕРАЛА У КОНЦТАБОРІ

Опинившися без дозору, дебатуємо.

- Подивіться, панове! - кажу, - Палиці, кий сьогодні і тут зникли, бо має прибути висока візита. Як прийде генерал, ми мусимо післати делеґацію і просити його, щоб заборонив побої.

Але ввесь "сипанець" був так стероризований, що на мій заклик ніхто не реаґував. Всі боялися наслідків. Прикро мені стало, що ніхто не хоче принести таку жертву, щоб запротестувати проти звірств, якраз перед цими штабовими відповідальними офіцерами, аби вони знали, що в концтаборі діється. Мені пригадалося, що в Тячеві вже раз інтервенція із закордону мене захоронила, мене знає трохи більше світу, ніж цей проклятий Варюлапош і може ці варвари все ж таки не посміють знущатися наді мною...Все ж таки не робив я собі рожевих ілюзій.

Комісія офіцерів увійшла до цього об'єкту. Напереді сухорлявий старий офіцер. Золотого нашийника з петлицями не видно, тільки пурпурові окраї коміра. Ані лямпасів не бачу, бо від брами я досить далеко. За ним підполковник з Ніредьгази, один сухорлявий майор, один капітан(пізніше довідався і особисто пізнав,що це прокурор Рейпаї), один ростом низький лейтенант, а потім присадкуватий грубий лейтенант д-р Жіндель, командувач нашого концтабору (в цивілі адвокат з околиці Ніредьгази). За ним два лікарі, а за цією генеральською суїтою вся зграя цивільної наволочі-детективів, що стояли там, як чорне гайвороння. (В статті-звіту очевидця, "Що зробили мадяри з Ґренджою-Донським", опублікованій поперш в американській газеті "Свобода",[58] говориться, що це був майор. Я насправді не бачив його генеральських стрічок-лямпасів на штанах, бо я в сипанці лежав на другому кінці. Але гонведи ясно сказали,що приходить генерал. Я його титулував генералом -ексцеленцією).

Д-р Жіндель знайомить комісію з нами тими найгіршими словами:

- Це є ті бандити, що на дев'ятдесят процентів зі зброєю в руках воювали проти наших військ...

Генерал на нас дивився як гордий пан дивиться на пониженого раба, або на отару худоби - звисока.

Раптом я піднісся з місця, звернувся до комісії мадярською мовою і кажу так:

- Ваша ексцеленціє, пане генерале,прошу дозволити мені кілька слів.

На мене всі видивилися. Генерал ліпше настромив монокль на око, дозволив говорити і я продовжав:

- Пане генерале, тут сидить сама інтеліґенція нашого народу, професори, вчителі, урядовці, священики, письменники, лікарі. Ваша ексцеленціє, при допитах ми будемо говорити чисту

правду, не маємо що скривати, але дуже вас просимо, щоб ви заборонили ті страшні побої, які тут провадяться. Пане генерале, сьогодні знову покатували в нас десятку людей, деяких до каліцтва. Прошу ласкаво переконатися - люди лежать за онтою брезентовою еспанською стіною безпритомні, напів мертві... Пане генерале, за наші політичні делікти там маєте незалежний мадярсько-королівський суд, а коли і того вам мало, то там маєте кулемети, радше постріляйте нас, а не катуйте під смерть...

Генерал дивився на мене з затисли ми губами, монокль йому кілька разів випав з ока. А та друга зграя, - то блідла то червоніла.

Він запитав мене, хто я такий, а я на те відповів, що я той і той, письменник і журналіст...

- Журналіст? - запитав голосно генерал і я з притиском повторив:

- Так, я журналіст!

Генерал звернувся до лікарів, щоб перевірили. Ті увійшли під "еспанську стіну", розтягнули брезент. Підійшли до побитого Стрижака, що безпритомним лежав на соломі, піднесли йому сорочку на спині і показався хребет, збитий на чорний вуголь... Підійшли до Сидоряка, цей також лежав безпритомним, підтягнули закривавлену сорочку на спині і вони побачили криваве м'ясо, потріскану шкіру, звідки ще все шнурками текла кров серед страшних синців і ран. Оглянули теж і Буряка та підійшли і до інших. Згодом лікарі вернулися назад, не могли інше сказати, як тільки підтвердити те, що бачили.

Комісія вийшла. Опісля чорна зграя стояла на подвір'ї в двох рядах. Генерал щось з ними говорив. Потім відійшли на комендантуру концтабору.

Зразу стало вільніше. Полонені могли переходити до виходку без супроводу і без збиткування, повільно, а не біжучи. Політичні в'язні збилися до гуртів, обговорювали цю подію. Я глянув оком: було тут тепер біля півтора тисячі люду і ніде жодного дозорця я не бачив, тільки вартові в будках і за колючим дротом зовні виконували свою службу з рушницями на плечах та біля кулеметів. Люди мене оточили, ґратулювали, вітали, вигукуючи моє ім'я.

- Василю, ти наш рятівник... Поете, слава тобі!

- На кінці батіг лускає... Заждіть, що я за те дістану, - відповів я.

- Не бійся, з тобою не посміють робити свин-

ства, - говорили декотрі. Все ж я добре знав умонастрій мадярів і чекав на найгірше.

ВІДПЛАТА ЗА ВИСТУП

І дійсно, за декілька днів появилися знову цивільні гицлі у сипанці. Один русявий, мов червоний муравель,пістрякуватий у лиці, гукав:

- Ану, де є той славний журналіст... Нехай іде з нами на розмову.

В мені все завмерло. Піднявся я з місця і сказав:

- Тут є той журналіст...

Мене гицлі взяли і повели на перший поверх до брудної, закривавленої катівні. Цивілів було тут четверо з ґумовими палицями. Зразу почали мене страшно бити з вигуками:

- А що, збиткували, били ми тебе перед тим? Адвокатом став для інших? Боліло тебе, що ми інших били?!

- Правда, що боліло, це ж мої товариші в недолі.

- Так, то нехай тебе болить тепер!

Один з них відступив взад на кілька кроків, потім розбігнувся і так мене копнув чоботом у шлунок, що я летів до другого кута, перекинувшись кілька разів. Він здивувався, що я не зімлів.

- Цей бандит із ґуми! - сказав він в супроводі паскудної лайки. (Я перед тим управлявся в гімнастиці системи Міллера. Лікар д-р Ключко, який близько мене лежав, сказав, що тільки завдяки тій гімнастиці я міг удар у шлунок видержати, бо на оболоні наросли сильні мускули. Інакше неодмінно дістав би шока і тижнями не був би здібний встати. Коли б так копнули після їжі, коли шлунок повний, то він абсолютно трісне і тоді настане моментальна смерть...Але в мене шлунок тоді дійсно був порожній).

Заволочили мене до комірчини (в ній я був опісля кілька разів), здерли з мене куртку і страшно збили мене "пендриками" (ґумовими палицями) по плечах. Коли я вже впав, то піднесли мене і побили мені долоні і жили на руках, опісля почали бити в коліна. Я кричав на ввесь голос і вигукував:

- За це я вам нароблю скандалу на цілу Ев-

ропу!

- Це не зробиш, бо тут здохнеш, ти псе! - кричали, а я ще більш почав кричати з повного голосу:

- Тим більший буде скандал, що ви тут замордували письменника...

На це кати моментально перестали мене бити, лиш коли я ішов долі сходами, один мене копнув так, що я летів суньголов, запоров носом у глину подвір'я і кілька хвилин там лежав. (Цікаво, що у голову не дістав я ані раз, на плечі, на рамена, на руки дістав я може й кількадесяток ударів, перша десятка боліла страшно, потім тіло задеревіло, руки опухли і вже так дуже я не відчував болю. Кілька важких ударів "заінкасував" я в праву нирку, коли мене зігнули і били, довгими роками вона мене боліла, чутлива інколи й тепер).

Ледве доліз я до сипанця на власних ногах. Мої співв'язні, Євген Шереґій, Буркатський, роздобули десь спирту і тим мене натирали. Чи мав і я "криваві ковбаси" на спині, того я не знаю.

Третьої днини кликали мене знову на "малу розмову". Я тремтів і ввесь сипанець тільки охнув, жаліючи мене.

На моє превелике здивування мене про ніщо не випитували, не били, але поставили під стіну і я обличчям обернений до стіни з піднесеними руками мусів стояти, спершу на одній нозі, доки не зімлів і не впав на долівку. "Рутени", казали, мусять відчути тверду угорську руку...

Так на протязі кількох тижнів мене щоднини водили і ставили під стіну. Я вже був звик до цих мук і вже не зімлів ні разу. Правда, на одній нозі я не хотів стояти, ані руки не підносив.

Десь наприкінці другого-третього тижня принесли мені олівець і папір і наказали описати всю історію нашої визвольної боротьби. Я почав мадярською мовою описувати всю правду, почавши ще з того, як наш народ був гноблений, як забрали йому й азбуку, як знущалися над нашим народом під час Першої світової війни... Останні сторінки мого рукопису детектив приніс мені назад і порвав, пошарпав переді мною, заявляючи, що в тих писанинах стільки ненависти проти мадярів, стільки аґітації проти Мадярщини, що мене можуть поставити перед суд.

- Докажіть мені, що це не є правдою, то можете мене поставити знову перед воєннопольовий суд, - заявив я.

- Ти є небезпечним аґітатором, хочеш і нас обернути на українців, - сказав детектив і продовжував, - більше мені на таку писанину сюди не приходь.

- Добровільно не прийшов я ані раз, - відповів я.

Найгірше поводилися з нами мадярські гонведи, ті "корінні", деякі і на вигляд просто як монґоли, з яких походять. Були вони дико-сердитого вигляду, як справжні потомки угро-алтайських племен ще за Аттіли та за їх родоначальника Арпада, які помішалися з куманами, половцями. Вони дуже горді на свою "чистокровну угорськість". Були вони до нас брутальні, садистичних нахилів, кровожадні, мстиві, нелюдяні і злорадні. Наші муки їм спричинювали радість і якусь насолоду.

Але в далекій більшості були там і мадярські гонведи "греко-католики", які походять з околиці Дебрецина, Ніредьгази, Мішколця, Марія-Повчу, отже з тих районів, де була колись єпархія українська, в Гайдудороґу і яку змадяризували на підставі закону "Лекс Аппоні" ще в році 1909. Ці греко-католицькі мадярські воїни були вповні слов'янського характеру, були це люди добродушні, люди типічної доброзичливої вдачі нашого "русина". Продали нам рушник, продали мило, купили для нас і через колючий дріт подали нам спирт для дезинфекції ран побитих, принесли і перепачковували для нас шматок сала й хліба. Правда, "провізію" брали вони з нас дуже високу, інколи дали нам хіба ж половину з того, що дістали від жінки, але й так ми тішилися тому, що одержимо хоч дещо. Ці гонведи -"греко-католики" перепродували і "вироблений товар", бо з "казьонного" житного чорного хліба деякі з галичан почали жуванням виробляти мініятюрні чепурненькі постолята, черевички, різні фіґурки, а навіть шахи з оздобою кольорового намиста.

Наші жінки посилали нам харчі і леґально, через "цензуру", щоб не було підозри пачкування при допомозі гонведів-греко-католиків.

Мій виступ з генералом мав і позитивний вислід: почали випускати нас на подвір'я на гулянку. Цим прогулянкам на повітрі серед широкого подвір'я ферми ми дуже тішилися, хоч повітря було пересичене сопухом свинського гною.

Начальство гонведів-греко-католиків, мабуть, через їх людяність за дозорців не використовувало, тільки зрідка. Здебільша вони були сторожами за колючим дротом, або на варті при будах, тільки при кулеметах вартували "монґоли".

Перед прогулянкою на подвір'ї перечитували список арештованих політв'язнів. Першими завжди викликували Федора Ревая та мене. Я одного разу спитався жандарма, чому завжди ми на чолі списка?

- Бо і між політичними злочинцями є якийсь ранґ, - відповів той.

- Значить, як когось вішати, то нас поперше?

- Ні, вас наостанку, - звучала відповідь.

На прогулянках у колі ми ходили в парах і звичайно виступали в черзі так, як нас викликували.

"ПІР'ЯНИКИ" НАС ПЕРЕВИХОВУЮТЬ

Між гицлями, детективами і вояками жандарми творили якусь еліту. Інколи вони ішли з нами на прогулянки і тоді стояли ми з ними в гуртах і розмовляли. Напівграмотним мадярським жандармам надто імпонувало, що можуть з нами - інтеліґентами вести довгі дебати. Нас вони переконували про знаменитість угорської армії, про красу угорської мови і пісні, про силу і могутність Великої Угорщини під егідою "корони святого Стефана". Засліпленими шовіністами були не тільки ці пів-інтеліґентні жандарми, але навіть сам комендант табору, старший лейтенант - людина вже немолода. Галичанам,наприклад,не дозволяли писати інакше лише по-мадярськи. В імені всіх політв'язнів я пішов на інтервенцію до коменданта і просив його, щоб галичани могли писати принаймні по-німецьки, адже їх сім'я знаходиться в Чехії, хто ж жінкам у Празі, в Брні чи Оломоуці прочитає мадярського листа?На це комендант мені відповів:

- Мадярська мова така прекрасна, що заслуговує собі, щоб її навчились і самі чехи...

В отакому змислі "перевиховували" нас і його жандарми. Ми їх збивали глумливо, кусливо на кожному кроці, аж бісились вони. Одного разу на прогулянці підходить до мене жандарм і витяґає мені із внутрішньої кишені українську книжку. Була це якась брошура, яку мені жінка перепачкувала через пліт при допомозі гонведа-греко-католика.

- Пане Боже, мадярський громадянин і читає книжки писані азбукою!

Він ніяк не міг зрозуміти, що й "мадярський громадянин" може читати азбукою. Він страшно

обурився, кричав, лаявся (а вони вміють лаятись!) Книжку від мене забрав і повів на допит. Жандарми були дуже цікаві знати, як та книжка до мене прийшла.

- Від початку вона у мене, - заявив я. Вони крутили головою, як то може бути, що вони нас стільки раз переглядали, а цієї брошури не замітили...

Я мав малий записник, звідки виривав дрібні папірці і писав на них свій щоденник. Тут я описував всі злочини та важливіші події в таборі. Галичан уже тоді почали випускати, ліпше кажучи ескортувати їх на границю, найбільше на угорсько-німецьку біля Відня, звідки одні переїжджали на Словаччину, або до т. зв. Протекторату в Чехію й на Моравію; деяких, які не мали чехословацького громадянства, забирали на працю до Німеччини. Я ті дрібні папірці передавав їм і просив їх перенести в підшивках і передавати українським комітетам допомоги закордоном. Згодом, коли я вже був на волі, я ті папірці позбирав, постягав і впорядкував у щоденник.

"Я ВАМ ПРАВДИ НЕ СКАЖУ!"

Одного разу нам наказано поголитися і причепуритися.

- Що за лихо? - питали ми один одного,бо ще ніколи такого в концтаборі не було. Невже знову генерал приїде?

Та приїхав не генерал, але якийсь білявий, елеґантно одягнений, високий німець. Він мав у кишені список подеяких політичних в'язнів.Їх викликували по прізвищу і вели на комендантуру на допити. Спитався він і мене, що є на тому правди, що в світі рознеслися вістки, що мадяри мене в концентраційному таборі катують і знущаються наді мною.

Я мовчав, але він повторив це запитання тепер вже через перекладача. Хоч я і перед тим його зрозумів, сказав:

- Відмовляюся на це дати вам відповідь і в цій справі я вам правди не скажу.

Так я посередньо через цього німця довідався, що все ж культурний світ нас пам'ятає, а це свого роду забезпека перед тим, що нас не вимордували та що мадяри не посміють мені заткати рота. Крім того, з Братислави перепач-

кували нам жінки листа, що там усе знають про наші муки.

БОРОТЬБА З ЛИХОМ

Знаючи це, я набув ще більшої відваги боротися з лихом за всіх і дуже часто ішов на комендантуру поскаржитися в імені всіх, чи то на юшку, чи за їх поведінку, бо вже ми не пустили без слова брутальних побоїв.

Одного разу наші жінки прийшли з тією пропозицією, що напишуть дружині реґента Горті́я, як жінці і як матері, листа і благатимуть випустити нас на волю. Своїй дружині я це заборонив і намовляв її поговорити з іншими жінками, щоб не йшли на таке пониження.

Я замітив, що мене комендант трохи респектує і виміг від нього, щоб дозволено нам співати. Вже тоді в концентраційному таборі галичан було мало. Вивожували галичан не тільки з табору, але виселювали їх і з цілої країни. Виселювали всіх - українців та росіян, еміґрантів з Галичини, Буковини та колишньої Росії, які в Карпатській Україні за чеської ери мали громадянство. Але нас, "мадярських громадян", не випускали, хоч ми також просилися.

Були між нами вчителі, які колись вели хор, або співацькі гуртки. Вони справді зорганізували в таборі співацький гурток. Під час наших співів на подвір'ї концтабору прибували з села крім свинарів і чабанів й інші панські батраки, які нас залюбки слухали.

- Нам казали, що це якісь дикуни, а ось як вони гарно співають, - чув я нераз примітку.

В таборі нам трохи покращало, почали навіть деяких випускати на інтервенції впливових осіб. Одного разу приїхав і запеклий мадярон-бродій-вець о. Марина, тепер великий шеф "рутенської культури і шкільництва". Якраз Марина був той, що попереміщував наших учителів до корінної Мадярщини, а мадярських учителів призвав на наші "рутенські" школи поширювати знання мадярської мови та "свято-стефанської" ідеології. Неблагонадійних учителів (значить: свідомих українців) повикидав із шкіл.

Марина запросив нас на збори серед подвір'я. Але не пішла з нас ані третина. Решта нас не хотіла мати нічого спільного з ним, не бажаючи навіть того, щоб він за нас інтервенював.

З кінцем травня нас "поклясифікували". Інтеліґенцію запхали із сипанця до окремого бараку в числі 72 душ. Барак брудний, обшарпаний, з даху затікало, але мав ту вигоду, що були там поверхові ліжка з солом'яниками. Трохи вже позбулися галапасів, вирішили, що дбатимемо про чистоту. Були між нами адвокати, лікарі, професори (між ними і К. Заклинський),вчителі, священики та інші провідні наші люди. Після страшної цементової долівки в сипанці цей барак для нас просто розкіш!

У всьому таборі є нас лише біля чотириста людей. Вчора від'їхав великий транспорт - біля 60 людей - до Відня. Поет і естрадний артист Микола Чирський обіцяє описати ці наші митарства в закордонній пресі. Деяким даю свої записки, вони їх мають передати допомоговому комітетові у Відні або в Братиславі.

Моя дружина принесла з Хусту від допомогового комітету інтернованим гроші в сумі 30 мадярських пенґе. Я їх розділив між 35 політв'язнів-селян.

Люди мені оповідають випадки багатьох трагедій. Все це записую на клаптиках паперу.Маю цілі подрібні описи злочинів. З тих описів була б велика книжка, але ввесь мій "архів" цих трагедій не містить ані соту частину того, що в дійсності пережило українське населення Закарпаття.

Жандарми цілий час щось "винюхують". Боюся, щоб ці нотатки в мене не знайшли. Може хтось прозрадить - і таке буває. Хочу їх понищити. Раджуся з товаришами, що робити? Учитель Петро Юрчук та управитель школи Гриць Дубик частину взяли і позашивали у свій одяг. На днях їх вивезуть у Чехію, може пощастить перенести. Професор Корнило Заклинський теж радить матеріял якимось способом врятувати. Тільки д-р Станько, адвокат із Хусту, радить не посилати у невідомі світи, а давати селянам, бо ж як їх потім постягати?

Д-р Станько порадив мені, зробити різні"невинні" записки, щоб, на випадок ревізії, жандарми їх знайшли. Тоді вже далі не будуть шукати ні в мене ні в інших людей за моїми правдивими записками. От, мудра адвокатська голова, - думаю собі, - має рацію...

Працював п'ять днів над цими записками. Купив я через вояків "греко-католиків" шість зошитів і давай писати! Описи романів, змісти фільмів, зустрічі з гарними жінками - все даю на папір. Коли вже не вистачало фантазії у мене, підходив до Євгена:

- Композиторе, диктуй тексти пісень!

Ще все мало. Підходжу до Федора. Він мовчить. Підходжу до Андрія Ворона і кажу:

- Диктуй! Все одно що, тільки диктуй!

Були там пісні, переспіви, вірші, жарти.На, читай, сукин сину, жандарме, читай! - думаю собі. Товариші надворі, погода прекрасна, а я мучуся з записками.

Надійшов жандарм Алмаші. Спитався, чи я писав інтерв'ю з нашим славним хірургом д-ром Фединцем. Я признався, але кажу, що Фединець про те не знав.

- Як то можливо? - дивується жандарм.

- Наш фах такий. Журналіст інколи дає людям слова до уст, які про те довідаються тільки з преси...

- Один бандит боронить другого, - забурмотів Алмаші.

В канцелярії від мене відібрали всі зошити. За кілька днів Алмаші повернув їх мені назад.

Одної днини Алмаші заявив, що д-р Жіндель є для такої "банди" як ми зам'який і на сьогодні він перебирає команду табору, поки д-р Жіндель не вернеться з Будапешту. Рішив показати свою "тверду руку".

Було вогко, день був досить холодний, віяв вітер, земля була мокра. Алмаші посадив всіх серед подвір'я сидіти "по-турецьки" на повні чотири години. Гонведам наказано бити кожного, хто ворухнеться, або промовить слово.

Другої днини пішло до лікаря 350 людей із сильним нежитом, половина з них таки поважно захворіла... Я пішов теж і намовляю й інших - всі до лікаря! Алмашієві перепаде, бо лікар за голову береться. А десятник-санітар лається, що держава втратила "так багато аспірини..."

ПРОПОЗИЦІЯ ПАНА ПРОКУРОРА РЕЙПАЯ

До табору часто приїжджав прокурор Рейпаї,у військовій уніформі з ранґою капітана. Він був катом для всіх. Ми його боялися, як вогню.

Одного разу підійшов до мене жандарм і сказав, що мене кличе прокурор Рейпаї. Я перелякався, бо ще перед ним не стояв. Жандарм завів мене до канцелярії.

Ми всі знали, що перед прокурором допити відбуваються стоячи, що він грізно кричить,погано лається, дає в'язням поличники і стусани. Та до мене тепер прокурор був не тільки коректним, але навіть ввічливим. Я просто не хотів вірити своїм очам і сам себе запитував, що могло з ним статися?

- Прошу сідати, - запропонував мені. - Може ви курите? Ось цигарка... Нам відомо, що ви письменник, добрий речник і редактор. Ви маєте можливість тепер у нас зробити кар'єру.

- Чого від мене бажаєте, пане прокуроре?

- Хочемо, щоб ви з нами співпрацювали, бо ж ви мадярський громадянин. Мадярською мовою володієте добре, отже ви наш...

- Пане прокуроре, я дуже дякую вам за вашу ласкавість, але пропозиції не можу прийняти. Я - український поет, український патріот. Мадярська політика мало що не спричинила нам національну смерть, ви ж культурна людина, самі знаєте, що метою мадярів в минулому було нас зденаціоналізувати. Пригадайте тільки, як закон графа Аппоні знищив наше шкільництво, як ваші політики заборонили нашу святу азбуку, як скасували наш календар, як...

- Досить, досить! - перервав мене прокурор нетерпеливо. - Все це мені відомо, але теперішня наша політика інша, ми вже рутенам не відберемо їхньої кирилиці, нехай собі нею користаються.

- Але вже відібрали ви нашу національність, не узнаєте нас українцями, тільки "рутенами". Тенденція теперішньої мадярської політики є відсепарувати нас від рідного пня, від українського народу. Я на таку вашу угоду не піду!

- Так ви не згідні з нами співпрацювати?

- Ні, бо свого переконання не зміню! - сказав я категорично.

Прокурор почервонів, встав, почав кричати і показав пальцем на двері:

- Марш мені з канцелярії!

Жандарм відпровадив мене до самого бараку.

Допити і розслідження були скінчені. Кого мали випустити, того вже пустили додому. Залишилося нас біля чотириста людей, здається,на завжди. Більшість жандармів відійшла, решта була зайнята доглядом, бо вже й війська було менше.

- - - - - - - - - - - - -

Сумно в таборі, сумно! Всі українці, що не є родом з Карпатської України, виїхали - тільки ми самі закарпатці лишилися.

Нас збили по 20 та по 30 душ до трьох кімнат. В цій спеці просто душимося, нема чим дихати. До табору прибуло багато утікачів із Семигороду, їх тут вишколюють на терористів.

Наказано, як "добрим громадянам Мадярщини", утворити сотню і робити гімнастичні вправи. Хотіли нам наставити мадярських підофіцерів, чого ми найбільше налякалися. Я заявив, що ми здебільша військовики, офіцери й під-офіцери і ми собі поведемо свою сотню самі. Мене призначено командувачем сотні. Людям не дуже подобалося таке розпорядження, але ми їм пояснили, що трохи руханки нам не зашкодить. Військового ремесла і так не вивчаємо, вони зброї нам не дадуть, навіть на поле не пускають на роботу, хоч ми просимось. Либонь бояться, що повтікаємо. Вправи робимо на широкій площі, але пилу і смороду від близької свиноферми забагато. Маршуємо по широкій площі аж радість, співаючи українські пісні. Команда - по-українськи.

Семигородські мадяри підняли страшний крик за те, що ми співаємо не по-їхньому та що в нас не-мадярська команда. Я їм не дозволив міщатися до справи сотні, за котру я відповідаю. А вони відповіли, що їм румуни морди б'ють за кожне мадярське слово, а ми тут дозволяємо собі співати по-українськи... Тоді я сотню розпустив і закомандував до землянки. Ми всі "захворіли"... Страйкує вся сотня... Цілий тиждень саботуємо. Начальство вигрожувало репресіями, але я заявив, що ані один член моєї сотні не розуміє по-мадярськи і мадярської команди не приймаємо...

АМНЕСТІЯ. ПІД СУВОРИМ ДОЗОРОМ.

На початку липня 1939 року була виголошена для нас амнестія реґента Мадярщини, адмірала Горті. Ми тішились мов діти, що нарешті дістанемося додому, до своєї родини. Але комендантура табору нашу втіху скоро охолодила...

Прочитали нам цю куцу амнестію: В дорозі на поїзді мали нас супроводжати жандарми, а вдома, зараз другої днини, мали ми явитися на жандармерії, або на поліції в нашій місцевості перебування, ніби для "зареєстрування". Це не віщувало нічого доброго.

4-го липня прибув я до Хусту. Дружина вже не мешкала на нашому помешканні, бо терористи ще в березні, роблячи трус у хаті, порозбивали все. До того хазяйка дому, місцева мадярка, постаралася викинути дружину з помешкання. Жила вона в Хусті з родиною свідомого селянина Сарвадія, який був з нами в концентраційному таборі аж до кінця.

Була вже десята година ввечорі, коли я прибув додому. В ту ніч дійсно був я щасливий, бо здавалося, що я на волі. Зареєстрування на поліції вважав я тільки формальним.

Другого дня, 5-го липня, пішов і я на дирекцію поліції в Хусті, щоб записатися. Зустрів там і інших товаришів, де нам сказано,що поперш маємо з'явитися у військовій управі району. Навіщо це так, я зрозумів пізніше.

Районним військовим командирем був якийсь полковник Голлоді. Він на нас і не подивився, але перебрав від жандармів наші акти з концтабору. Наказав повиставляти для нас "декрети". Таке писемне рішення дістав і я, маю його "на спомин" до сьогодні у себе. На основі цього писемного наказу мене поставлено під суворий догляд поліції і жандармерії.[60] Своє помешкання без дозволу районної військової управи не смію опустити; з хати від 8-ої години ввечорі до 6-ої години ранку не смію вийти, публічні місця не маю права відвідувати, ані подати телеграму, ані говорити телефоном. Мої поштові посилки ідуть через руки жандармерії. Крім сім'ї не смію ні з ким сходитися. Кожного дня о 12-ій годині повинен з'явитися на міській поліції, а кожного тижня в неділю о 11-ій годині на жандармерії. "Отак рішаю, з огляду на те, що названий є небезпечним як для держави, так і для публічного порядку". Підписаний:Полковник Голлоді.

З тієї днини почавши, зачав я кожного дня точно о 12-ій годині ходити на поліцію. На доказ того, нам прибивали на декрет печатку. На поліції завжди нам говорили "казання", які теж були "виховними" і тривали іноді й годину.

Та це можна було витримати. Гірше нервували нас провокаційні демонстрації, які відбувалися майже щоднини, особливо проти мене.

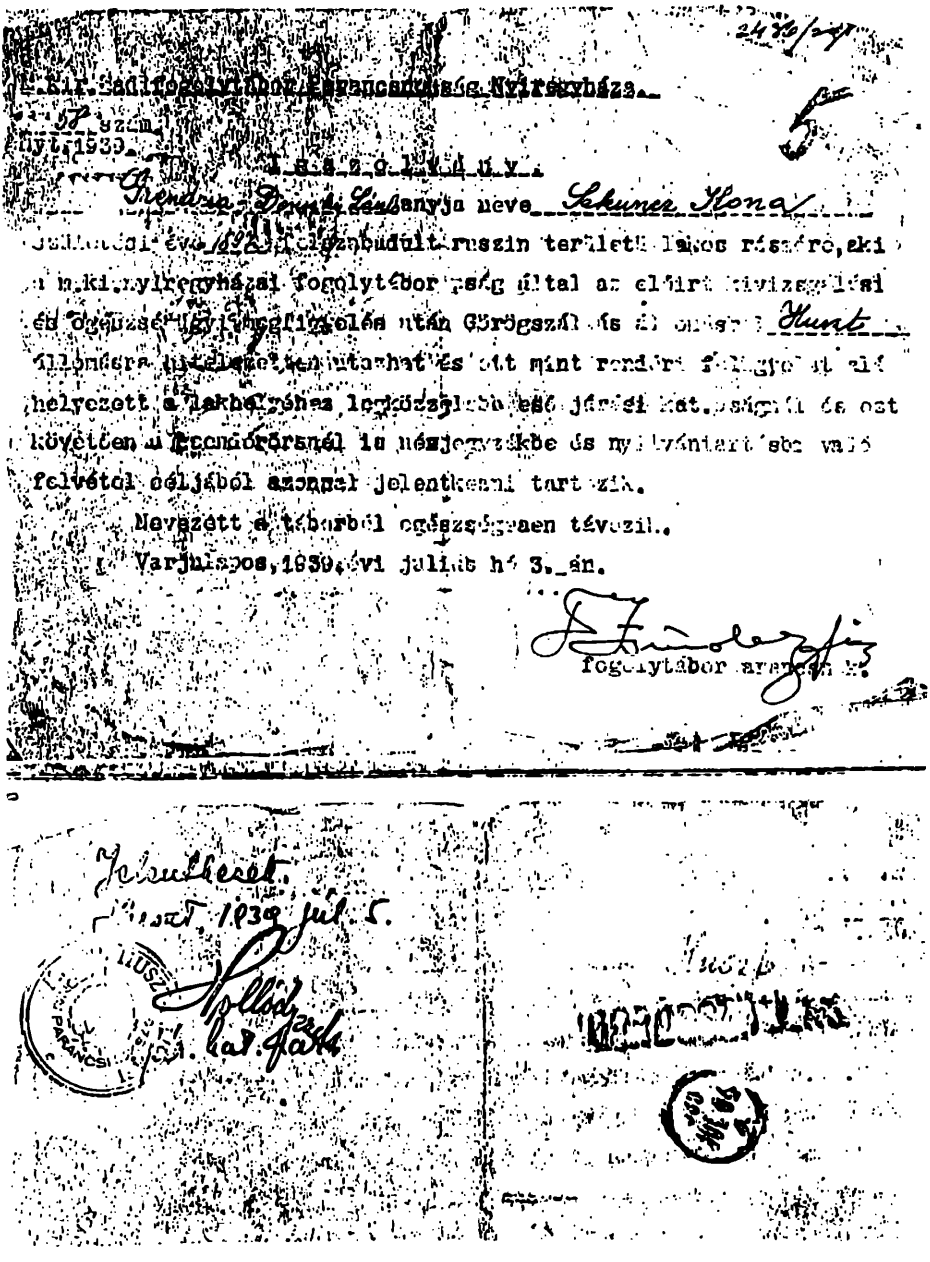

Дозвіл на переїзд до Хусту

КОМАНДА МАДЯРСЬКОГО КОРОЛІВСЬКОГО ТАБОРУ ПОЛОНЕНИХ,
НІРЕДЬГАЗА

ч. 58
1939.

П о с в і д к а

для ВАСИЛЯ ҐРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО, ім'я матері ОЛЕНА СКУНЦ, рік народження 1897, мешканця визволеної русинської території. Перейшовши приписану слідчу і здоровельну контролю, дозволяється йому леґально поїхати із станції Ґереґсаллаш на станцію Хуст. Там, як людина під поліційним наглядом, повинен зараз же зголоситися на найближчу до помешкання окружну військову команду. Опісля має негайно зголоситися в жандармерії для вписання його в реєстр людей під наглядом.

Названий покидає табор в доброму здоров'ї.

Варюлапош, 3-го липня 1939.

Підпис, д-р Жіндель
Комендант табору полонених

Зголосився.

Хуст, 5-го липня 1939.

Підпис: Голлоді, окружний військовий комендант

Печатка: Мадярська королівська хустська окружна військова команда.

Переклад документу на переїзд до Хусту

Наша, а особливо моя присутність і поява в Хусті викликала свого роду сензацію. Хустська юрба мадярів і мадярчуків біля полудня вже очікувала нас на головній вулиці, збивалися в гурти і супроводжали до самої поліції, неначе якесь видовище, вигукуючи:

- Повісити його на канделябр лямпи!... Повісити на телеграфний стовп!... Геть з ним з Хусту!... Чому він ще живе?... Повісити його!

Я людей обходив і мене люди обходили,щоб не зустрінутися з таким "небезпечним політичним злочинцем".

Та все ж, до мене люди приходили вночі, приходили кукурудзяними нивами, городами та садами. Оповідали про все, що діється в країні. Підбадьорювали мене, потішали і в своєму горі самі просили ради.

Я був дуже обережний. Боявся денунціянтів і язикатих людей. Все ж своїх людей я знав і мене знали, навчився я більше-менше відгадати, кому довірити і перед ким стриматися. Приносили мені мої записки з концтаборів. Довідався від них багато і про політичне і про господарське положення нашої вбогої страждальниці -країни. Цивільна адміністрація тепер не існувала, країною правила солдатеска - військова диктатура. Замість цивільного жупана була мілітарна управа комітату, замість районних начальників - командири районів, комендантури міста, комендантури села... Все під страшною диктатурою мадярського війська. Стан облоги ще все існував, люди ще й тепер, після такого довгого часу не сміли сходитися, або разом постояти на вулиці більше двох, вечором вийти на вулицю. Військова управа пропускала й іменувала на посади урядовців, призначала до шкіл учителів, іменувала комісарів замість сільської ради або старости, ухвалювала бюджети, касувала протилежні рішення і видавала нові. Одним словом: військова диктатура! А найбільше ця військова адміністрація ще все вела розслідження, мстилася, карала, конфіскувала майна і переслідувала українців. Мільярдові майна арештованих, або викинених ішли "на бубон". Залишені або задовжені родинні доми українців ішли на ліцитацію, їх купували нові пани - пришельці з "материної" (так називали зайдів-мадярів) і купували їх за одну восьму, за десяту частину їх фактичної вартости. Один мій знайомий в 1935-му році мав двадцять тисяч корон в готівці, в банку позичив ще тридцять тисяч,

до того ще інвестував власну і найману роботу до будинку, винограду і саду. При катастрофі країни в банку залишилося ще десять тисяч корон незаплаченого боргу. Він сидів з нами в концентраційному таборі. Коли пасиви й активи Підкарпатського Банку перебрав мадярський банк, там сконстатували, що довжник є політичним в'язнем і моментально дали виповідь кредиту, уділивши термін 14 днів на вирівняння сальда. Зрозуміла річ, що мій співв'язень за такий короткий час не міг вирівняти боргу, отже мадярський банк майно пустив на ліцитацію. Купив його зайда-мадяр за тисячу п'ятсот пенґе (1:7), отже за 10,500 корон - майно, яке мало вартість 70,000 чехословацьких корон! Наші найбільші міста, центри торгівлі і промислу, ставали малими "дірами", навіть сама столиця Ужгород здеґрадувалася на мале провінційне містечко, без жодного більшого значення.

Страшний чобіт окупанта всю країну здавив у порох, відчувало його болісно все українське населення. Воячня найбільше гнобила українську інтеліґенцію. Придиралися до них, як тільки могли. Перекладали їх в глиб мадярської держави, а замість них приходили мадяри з корінної Мадярщини. Були випадки, що розривали сім'ю, наприклад, жінку-вчительку дали на мадярський степ десь за Дебрецином, а чоловіка на Задунайщину.

Карпатську Україну вони вважали своєю колонією. Сараною прибували колишні адвокати, високі урядовці, судді, графи, барони, колишня "сметанка", а навіть кримінальні авантюристи для наживи та обману. Всілякі комерсанти з деревом, сіллю, худобою знайшли своє ельдорадо.

- - - - - - - - - - - -

Як доведеться мені жити серед такого нечуваного лихоліття? Я знаходився неначе між двома млиновими колесами: згори під суворим доглядом поліції і жандармерії, здолини під терором місцевої мадярні. Чи зможу знайти собі працю? Хіба ж десь у корінній Мадярщині або в Будапешті...

Одного дня на поліції приступив до мене писар колишнього мого шефа з-перед двадцятип'яти років, д-ра Коломана Катрича, волівського адвоката. Катрич вернувся з Угорщини до Волового і тепер прислав свого писаря до мене, щоб притягнути мене до себе на посаду. Довідався, здається, про мою популярність серед верховинців і хитрий адвокат забажав підвищити кількість своєї клієнтури.

Я може був би і прийняв пропозицію Катрича, але цей ганебний терор згори і здолини став

для мене таким мерзотним, підлим, нелюдським і незносимим, що я вже плекав надію на те, щоб вирватися з цього пекла. Серед такого терору нема для мене тут життя. Геть у світ за очі!

"ВАС ЗАКОРДОН НЕ ПУСТИМО!"

Демонстрації проти мене були на денному порядку. Мадярони мені вибили каменем вікно, навіть вдень на прилюдній вулиці кидали за мною камінням, полінами. Пройти на поліцію виконати свій обов'язок було для мене і для нас усіх хущан щоденно проблематичним.

Коли мені вже ці демонстративні "процесії" допекли до живого, я 20-го липня пішов до заступника жупана, Коссея, відомого мадярона, але він мені не поміг. Тоді я пішов на районну військову управу, добиваючись авдієнції у самого полковника Голлоді. Мене завжди відправляли, але я не попускав. Три дні чекав я під дверима полковника, аж нарешті мене впустили до нього.

- Пане полковнику, далеко певніше почував я себе в концентраційному таборі за колючим дротом, ніж тепер на волі. Ви, певно, інформовані, які демонстрації провадяться проти нас, особливо проти мене, - кажу йому.

- Якщо почуваєте себе загроженим, ми дамо вам поліційний або жандармський супровод.

- Такого супроводу мені непотрібно, - відповів я.

- Тоді ідіть на якесь село.

- Туди іти мені нема за чим. Пане полковнику, ми вже своє дополітикували, політикуйте ви, я особисто не хочу стояти вам на перешкоді. Викидаєте інших українців, я вас прошу, викиньте і мене.

- Ви ж громадянин Мадярщини, вас не викинемо, - сказав полковник.

- Тоді дайте мені паспорт і я заграницю поїду добровільно, без того, щоб мене викидали.

- Вас нікуди не пустимо і паспорту вам не дамо, - заявив полковник.

- Будьте ласкаві, поясніть мені, з якої причини? - просив я.

- Дивіться, про вас у "Радіоуйшаґ"-у таку гарну статтю написав професор університету д-р

Бонкало... Ми про вас добре поінформовані. Тому ми вас нікуди не пустимо з нашої батьківщини. Ви ж людина пера, ви могли б потім закордоном Мадярщині шкодити.

- Маю ту статтю при собі, - сказав я, - на одній стороні хвалите мене, а на другій кричать ваші люди, щоб мене повісили на найближчому канделябрі...

- Від вас залежить, як ми і наші люди поставляться до вас, - сказав багатозначно полковник Голлоді.

Бачу, що повторяється історія з прокурором Рейпаєм: і полковник Голлоді кладе мені ніж на горло і хоче приневолити іти на зраду."Того не буде ніколи, пане полковнику", - подумав я собі, але пускатися до глибшої дебати не відважився, бо вже закоштував поведінки прокурора у Варюлапоші. Я знайду іншу тактику.

- Пане полковнику, я передумав, - залишаюся в Мадярщині і не бажаю іти в чужину, коли вже своє відпокутував. Але у мене грошей і запасів для прожитку немає, а жити з чогось треба. Я бажаю вернутися назад до Ужгороду, можливо, що приймуть мене на роботу по професії. Дуже прошу виставити мені дозвіл, щоб я як найшвидше виїхав з Хусту, щоб ані поліція, ані жандармерія не мали зі мною клопоту.

- Ваша заява мені подобається. Їдьте. Одначе і в Ужгороді будете покищо під поліційним доглядом так само, як і тут.

Полковник закликав свого адьютанта і наказав виставити мені дозвіл на переселення. В дозволі написано, що і в Ужгороді повинен я появлятися щоднини на поліції. Це було 3-го серпня 1939-го року. Ще тієї днини в полудне на поліції в Хусті в останній раз прибили мені печатку і я вернувся на помешкання.

В Хусті на побережжі ріки я часто зустрічався з колишнім урядовцем хустського німецького консуляту, Орловським. Він був німцем,але слов'янського походження. В Хусті нашим людям багато допоміг, наприклад, легковою машиною перепачкував у жіночому платті прокуратора Дутку та професора Лара. Коли зліквідовано в Хусті німецький консулят, він мені до Братислави перевіз як свій "багаж" великий кіш білизни, а серед того рукописи, позбирані папірці і щоденник. Без них ніколи були б не появилися ці мої спогади. Я й особисто був йому дуже вдячний.

Після обіду решту днини пробув я з дочкою. Вона ходила до хустської гімназії і не можна було переривати школи. Тому я їй і не признав-

ся, що ладжуся до утечі з Мадярщини. Пестився з нею, прощався, щиро-сердечно розмовляв,цілував її. Дівчина може дещо й відчувала, може й підозріла була та моя до неї ніжність, але дитині не міг я сказати правди. Не сподівалася вона, що це останній день ми спільно. В голові носився я з думкою, що десь на чужині улаштуюся і заберу і її потім.

Другої днини вранці вибралися ми з дружиною поїздом до Ужгороду, залишив доні тільки прощального листа. Єдина людина знала про мою втечу, а то дружина д-ра Михайла Станька, нашого співв'язня.

Дружину я пробував намовити, щоб вернулася до Волового, або нехай залишається покищо в Хусті, бо втеча лісами - це ж не для жінки. Але дармо я їй говорив, яка доля нас може спіткати, як приловлять.

- Все одно, яка доля твоя, така хай буде і моя...

На ужгородській поліції ще зрання я зареєструвався і зразу пішов на гору "Черленицю" над Ужгородом. Тут я жив і сюди ходив повних 18 років, всю околицю знаю, як свої пальці.Вивідую цілісенький день, ходжу недалеко від міста, бо на поліції мені сказано, що не маю права віддалитися дальше з міста як на чотири кілометри. За недодержання цього будуть брати це за втечу і кожний жандарм має право мене на місці розстріляти... Умови отже такі самі, як і в Хусті, щоднини на поліцію, тижнево раз на жандармерію...

ЗАЙЦЕМ НА "ЗЕЛЕНИЙ ПАСПОРТ"

Ночували ми у пані Калинички у винницях, в колишньої моєї сусідки. Другої днини знову вивідував я дорогу. На поліцію не пішов,бо спізнив термін (12-ту годину). Рішив цієї ночі тікати. Відвідав колишнього актора і режисера Михайла Біличенка, мого вірного друга. Він і сам дрижить за себе, боїться з хати вийти.Якимось дивом за нього забули й не викинули. Мабуть тому, що під час евакуації Ужгороду лежав у шпиталю. Довго в нього не стримуємося з дружиною. Прошу його придбати для мене три речі: компас, детальну карту Ужгородщини і туристичну палицю. Він мені карту й компас купив, ще й ліхтарик до того, а палицю дав свою. Дотепер маю її у себе як милу пам'ятку. (Можна б сміло назвати трагікомедією пізнішу долю Біличен-

ка. Його ужгородські мадяри в 1944 році позбулися оригінальним способом: Хоч він був "арійцем" і православним, його схопили і замкнули у вагон з бідолашними жидами. В якомусь галицькому селі йому пощастило вистрибнути з вагону. Дістався до Кам'янця Подільського, звідки походив. Був важко хворим та все ж іще грав у театрі. Помер у Дрогобичі на рака в 1945 році.)

Все маю приготоване, а тут перед колишнім Підкарпатським Банком зустрінувся з моїм співв'язнем із варюлапошського концтабору, Юрком Гривняком. Він мені сказав, що завтра збирається тікати на Словаччину з одним своїм земляком-фінансом, Юрієм Гецком.

- Ходім разом, - кажу йому, - я мушу сьогодні втікати, бо не прибили мені печатки на поліції - спізнився.

До Гривняка я мав повне довір'я, в концтаборі поводився гідно, навіть був заступником командувача І-ої чоти у моїй сотні.[61]

Ми так і договорилися, що тікаємо спільно ще того самого дня - 6-го серпня.

- Котрим напрямом? - спитав він мене.

- Черленицею, яку я добре знаю, - сказав я Гривнякові.

- Тудою тяжко перейти, - відповів, бо там мадяри побудували військові об'єкти. Раджу іншу дорогу: побіля нашого села Йоври тече річка Уж, туди кукурудзою, зарослими нивами та полями краще втікати і війська туди нема.

- Товаришу Гривняче, іди додому, попрощайся з батьками та із сестрами, поговори з товаришем Гецком, а вечором ми прибудемо, будемо за селом на побережжі Ужа.

Ввесь день ми з дружиною пробули на полях і купалися в річці. Наплечники готові, в моєму моя машинка до писання. Її не лишаю, вона мені пригодиться. Йоврa лежить дальше, ніж на 4 кілометри, отже не йдемо селом, але нивами.

Прибули вже темним вечором на Уж. Тут нас чекали вже не лише Гривняк з Гецком, але і Гецків брат Емерих, що мав нас перевезти човном. Але вода була мала, а нас, самих тільки втікачів,четверо, в човні не перевезеш. Довго шукав Емерих місце, а врешті ми сказали, що перебредемо. Так і було. Емерих Гецко вів нас в напрямі села Лекарди, тут знайшов брід з мілкою водою і ми всі разом з ним перебрели. Попрощалися з Емерихом і рушили в дорогу.

Подорозі Гривняк мені оповідав, що і він був

під суворим доглядом жандармерії, щоднини був обов'язаний з'являтися у них. Був і на допитах у судді Іллейша. Сьогодні йому молодий ужгородський юнак Шуба, який сидів з нами в концтаборі, оповів, що слухав заграничні радіовісті, де оповістили, що Гривняка засудили на 12 років тюрми...

- - - - - - - - - - - - -

На наше нещастя, а може і на щастя, надійшла страшна буря. Блискало і лився дощ, неначе з відра. Темно, хоч око вибивай! Ідемо гусаком нивами, перемочені до останньої нитки, застрягаємо в липкій глині. Гривняк веде, він знає свою околицю. Втомлені, змучені, шкода мені моєї Марусі, але поспішає і вона, без слова нарікання.

- За мною тільки! Он світло із словацьких Собранців, - каже Гривняк.

Десь після двох-трьох годин блукання в найбільшій бурі і дощі, серед темряви, знову блисло і ми побачили будку мадярського пограничного сторожа. Під час блискавиці я добре бачив його штик на рушниці. Він кинув собою на землю, мабуть хотів стріляти, мабуть і крикнув: "Алй!" (Стій!), але в страху ми того не чули. Може й вистрілив, але на небі вже новою хвилею загриміло. Громи дійсно били як на замовлення. Я дружину схватив за руку, а на Гецка закричав (він біг за мною):

- Тікаймо назад! В протилежну сторону!

Ми тікали в темноті якоюсь кукурудзою, а потім картоплею. Бачили дорогу перед собою лиш тоді, коли заблисло. Тікали ми може і два кілометри і я прийшов до переконання, що я краще підготований, хоч і не знаю цієї околиці.

- Гривняче, мало бракувало, що ти нас не завів прямо чортові в зуби! Більше довіряю я отій карті і компасу, ніж тобі... Накривайте мене коцом!

Я ліг на землю. Хлопці мене накрили, на землю простелив я карту і поклав на неї компас. Розсвітив ліхтариком і тоді бачу, що ми заблудили.

- Гривняче, ти помилився. Електричне світло, в напрямок котрого ти нас ведеш, не світить із Собранців, але з Ужгороду... Давайте, тепер я вас поведу за картою і компасом.

Я взяв провід. На кожних 500-600 кроків мене знову накривали товариші і я контролював дорогу. Нарешті, десь біля третьої години ранку ми надибали селянські хати і стодоли. Юрій

Гецко сам пішов перевіряти, вернувся і сказав, що ми вже на Словаччині, це село зветься Пінковці. В першій або в другій хаті застукали у вікно і коли добряга-словацький селянин довідався, що ми втікачі із мадярського пекла, завів нас на стодолу на сіні виспатися.

Ми спали до обідньої пори, як приголомшені. Перший раз за весь цей піврік я спокійно виспався. Почував себе дійсно вільною людиною. Подякували добрим людям за нічліг, помилися, щось перекусили і рушили до Михаловців. В Михаловцях словаки нас дуже гарно приняли,дійсно як братів, списали протоколи і дали нам 50% скидку на подорож поїздом до Братислави.

Залізнодорожньої лінії з Михаловець до Братислави не було, вибудували її пізніше. Тоді ще десь у березні словаки з Мадярщиною зробили угоду транзиту через Кошиці до Кисаку. Таким чином наш поїзд переходив мадярською територією через Кошиці, яку мюнхенський диктат відірвав від Словаччини. Ми, бідолашні втікачі-подорожні поїзду, зупинившися на кошицькій станції, через вікна поїзду знову приневолені були бачити не тільки мадярські трикольори, але і мадярських гонведів, від яких ми фактично втікали в світ-за-очі... Не були ми такими боягузами, а все ж не відважилися відчинити вікно і оглянути станцію, боячись того, щоб нас якийсь мадяр не витягнув з вагона. Від них ми могли всього сподіватися.

ЕМІҐРАЦІЯ

Опинившись на волі, поет вперше "почув себе вповні людиною..." Згадує він у своєму деннику: "...Воля! Боже ж мій, яке велике слово! Тільки тоді знаємо її цінити, як закоштували ворожі в'язниці, табори, побої та знущання... Я почуваюсь, як вільний птах!..."

Не легко було йому прощатись із дорогою йому Срібною Землею. З тяжким серцем та зі сльозами в очах покидав він окуповане мадярами Закарпаття:

І ось і я покинув Рідний Край,
недобиток великої руїни,
прощай же, Срібна Земле, о, прощай,
найкраща ти перлинко України.

Несу в хустині грудочку землі,
орошену і кров'ю і сльозами,
нехай потішить душу в чужині,
пригноблену тривожними думками.

Несу один калини лист сухий,
з могили тих, що впали серед бою...
О, краю рідний, любий, дорогий,
скажи, чого ж так сумно за тобою?

Скажи, чому блищить слізьми в очах
і серце рве, коли тебе згадаю...
Тобі важкі кайдани на руках,
а я в чужих душею пропадаю.

(Прощай, Рідний краю, 1939)

Говорить далі поет у спогадах:

В Братиславі під ту пору існував допомоговий комітет утікачам із Карпатської України. На березі Дунаю був і табор для цих втікачів, що складався з кількох бараків. Хто тільки сюди приїхав, день-два відпочинув і зразу його німці забирали на працю в Німеччину. В будинку ІМКА на Карпатській вулиці знаходився й гуртожиток Торговельної Академії, яка знайшла приют і сяке-таке існування в Братиславі. Словацькі уряди з бідою дозволили, щоб студенти цієї академії тут покінчили школу, яка давала середню освіту, одначе дозволили вони з тим, що іспит зрілости не дає права набути в Словаччині працю, бо було досить і своїх.

Щоб не попасти в руки німців, я до табору не йшов, бо в комітеті мені на це звернули увагу. Допоручили знайти собі приватне помешкання. Комітет виставив мені документ політичного втікача під чужим іменем "Степана Березенка", а то з тої причини, щоб Мадярщина не вимагала моєї видачі назад. Мадяри могли вигадати якийсь фіктивний злочин і звалити на мене, а кримінальних злочинців Словаччина була обов'язана видати.

В Братиславі я придбав циклостиль і почав на ньому на власну руку друкувати та всім редакціям українських газет і журналів посилати бюлетень проти Мадярщини. Публікував я там вісті, старші і новіші про злочини мадярських окупантів на Закарпатті, автентичних вістей приніс і я сам, а теж приносили їх і свіжі утікачі, які щоднини прибували до Братислави. Теж почав я збирати по українських комітетах в Европі мої папірці, які сперед півроку поприношували політичні в'язні з Варюлапоша та залишили їх для мене. Почав я ті записки впорядковува-

Письменник Василь Ґренджа-Донський на волі.

Хвальна Редакціє!

Невимовно щасливий я, що вдалося мені втекти з мадярського пекла. Переживши чотири місяці тюрми „славетної" Криви і концентраційного табору біля Ніредьгази... стоячи перед розстрілом в Тячові (тільки скора заграничка інтервенція врятувала мене від кулі) і знощуючи на власній шкірі нелюдські побої варварських азіятів — я ні на хвилину не перестав вірити у світлу будучину нашого великого Народу. Монґольське знущання, пониження тільки загартували нас у боротьбі, викристалізували характери.

Двадцятикратною перевагою криваво здавили нашу волю, в крові затопили прегарну Карпатську Україну... та ми віримо, що вона воскресне!

Брутальний окупант здобув Рідну Землю, та не здобув душі народу. З глибини сердець наш народ ненавидить тиранів і з огидою відвертається від зрадників.

Перед своєю втечею на могилі січовиків присягнули ми боротися з окупантами аж до перемоги! На Рідну Землю повертаємо тільки з синьо-жовтим прапором!

Тяжкий, гіркий хліб політичного еміґранта. Та радше буду замітати вулиці в Відні, чи в Берліні, але буду людиною, а не наче собака на ланцюгу.

Велика честь і пошана героям, що положили свої юнацькі голови за найдорожче в людському житті — за Волю Народу. Велика честь борцям, що — скитаючись по чужині — і надалі підсилюють іскру святого бунту проти наїздника. Готуймо мечі, гострії кинджали, бо незабаром прийде хвилина відплати!.. За кров, за сльози, за знущання, за нелюдські побої горе вам, монголи! Відплатимо вам удесятеро, а коли не ми, то нащадки замордованих і покалічених.

Але свято вірimo, що не тільки грядучі покоління відплатять, але відплатимо ще й ми — покривджена ґенерація, а платитимем жорстоко! Присягаємо, так нам Боже помагай!..

10. 8. 1939. *В. ҐРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ.*

"Пробоєм", Прага, 20-го вересня 1939 р.

ти у денник. Українська преса в Європі і в Америці щиро привітала мій бюлетень, довідавшися таким чином про моє визволення. Українська преса зразу відгукнулася, почала публікувати ті дрібні вісті з бюлетеня, а навіть просила мене широко все описувати. Галицькі й американські видавництва газет уповноважили мене бути їх кореспондентом. Таким чином я плянував займатися журналістикою і працювати газетарем. Одна із львівських газет вже й почала була друкувати мій денник.

Після одномісячного вживання придбаного чужого прізвища я його зліквідував і перейшов на власне прізвище. Почав жити вповні леґально, працював сильно проти мадярських окупантів.Мадярщини я вже не боявся. А коли мадяри з помсти скасували моє мадярське громадянство й опублікували в їхній урядовій газеті, мені право громадянина уділила Словаччина.

До мене почали напливати листи земляків і українських діячів, ґратулювали мені з визволенням, приносили вістки. Так я довідався, що мадяри тільки тому не зліквідували й мене, бо словацькі, югославські, румунські та інші письменники посилали мадярським посольствам протести. В інтересі нашої оборони і рятунку виступали навіть і наші земляки в Америці та в інших країнах і засипували мадярські амбасади масою писемних і телеграфічних протестів. Про мій виступ з генералом в концтаборі в американському щоденнику "Свобода" опубліковано статтю. Все ж београдське радіо, а за ним і румунське та словацьке помилково опублікували вістку, що мене мадяри в тюрмі замордували. Ця вістка скрізь так поширилася, що земляки майже всюди улаштовували за мною панахиди та поминки, літературні вечори з рецитативами з моїх віршів, виголошували некрологи. Вістка ця інспірувала і прихильних до моєї особи і української справи чужинців, інспірувала вона і великого сина словацького народу поета Франя Краля, який на мою "смерть" написав вірш-некролог під назвою "За Ґренджою-Донським". Вірш був опублікований в словацькому журналі "Словенске погляди" в Турчанському св. Мартині,* а вдруге опублікований у першому томі творів Ф. Краля в 1954 році.

Химерна доля присудила довше життя поетові ніж Франьові Кралеві. Коли ФраньоКраль помер в січні 1955 року, то тим разом поетові прийш-

* "Словенске погляди", березень 1939, р. 55, ч. 3. стор. 135

лось написати вірш-некролог.* На похороні Ф. Краля поет прощав його такими словами: "Дорогий товаришу, поете Франьо Краль! В імені української літератури прощаюся з тобою, мій друже-поете, великий барде словацького народу, ти славний безсмертний трубадуре мозолистих рук. В імені нас, твоїх товаришів пера, складаю слова пошани, слова пам'ятки на твій лавровий вінець. Честь і слава твоїм ділам! Прощай наш дорогий Франьо Краль!" І тут прочитав над свіжою могилою тільки-що написаний вірш-некролог.

Продовжає далі поет:

В Братиславі утворилася секція українського радіомовлення з протимадярською тенденцією. Була це 15-ти хвилинна щоденна авдиція, до якої запрошено і мене. Я на те радо погодився, писав і виголошував статті, подавав матеріяли, вісті, інколи подавали ми в українському радіо й народні пісні. Тому що словацьке радіо в той час економічно стояло ще досить слабо, ми обов'язалися не брати гонорару. Службу в українській секції радіовисильні виконували безплатно. В протимадярській боротьбі словаки нас зразу трохи ніби підтримували, а навіть інколи й заохочували. Згодом однак я помітив, що вже не дуже дозволяли нам в радіо поміщувати вісті проти Мадярщини, бо статті наші гостріше цензурували, мовляв, треба з небезпечним сусідом жити в злагоді і не заїдатися. Рівночасно з тим, німці почали вихвалювати Гортія і його політику і хто хоч трохи визнавався в політиці, бачив, що німці женуть воду на свій млин, хочуть Мадярщину притягнути на свій бік і тому ані вони ані словаки не дозволяють сказати погане слово проти Мадярщини.

Фінансово ми вже з дружиною вповні вичерпалися, прибутків жодних, не було з чого існувати. Я пішов до Пенсійного Уставу в Братиславі, куди я з Ужгороду на протязі 18 років платив з місячної платні досить високу ставку пенсійного обезпечення (працедавці платили так само стільки, бо я був "приватний урядовець"). Просив я допомоги в безробітті. Уділили мені місячно 300 словацьких корон. Можна було якось-так дихати і платити третю частину за помешкання.

Деякі наші земляки, які вже давніше посели-

* Див. Твори В. Г-Д., том I, ст. 411

FRAŇO KRÁĽ

Za Grendžom–Donským

Len ticho, tíško, zdobná sopilé,
a vrtkú pieseň bujnej báriny
zameň zas za baladu o víle,
čo nesie hrdinovi vavríny.

Nie perly rosy horám zpod obŕv,
nie krôpky zrelých brusníc Polonín,
to tečie krv, to tečie krv,
krv zabitého spevca Polonín.

Zem bájí drvili hôrd kopytá,
keď k lýre pribral na obranu meč —
meč zlomený je, lýra rozbitá
a zem sa norí do pohrebných sviec.

Odchádza básnik s guľky trofejom
ku svojim Verchovincom v zásvetí,
Nikola Šuhaj s Ilkom Lepejom
idú mu v čele húfu naproti.

Oj, ticho, tíško, nežná trembita,
kým smrť flór s grúňov Karpát nesvinie,
je v ťažkom smútku hordou zem zbitá,
lež národ hrdinov nezhynie.

1939

Франьо Краль

ЗА ҐРЕНДЖОЮ-ДОНСЬКИМ

Лише тихенько, тихо, ти окрашена сопілко,
Швиденьку пісню буйних мочарів
Зміни ти на баляду про русалку,
Що принесе вінець лавровий для героя.

Не перли то роси течуть з-під брів Карпат,
Не краплі зрілих то брусниць ґрунів,
То кров тече, то кров тече,
Кров вбитого співця тих полонин.

Копита орд стоптали ту казкову землю,
Коли він взяв до ліри й меч на оборону.
Та меч вже зломаний і ліра вже розбита...
А вся земля понурена у похоронні свічі.

Поет із славою відходить з цього світу
У засвіти до рідних верховинців,
Його там зустрічають безлічі людей,
А з ними на чолі ідуть Шугай Микола та
Ілько Липей.

Ой, тихо, тихо, ніжна ти трембіто,
Бо нищить смерть всі цвіти на ґрунях Карпат.
В тяжкому смутку вся земля, потоптана ордою,
Але народ героїв все ж ніколи не загине.

(Переклад із словацької мови)

лися і мали працю, шукали теж і для мене роботу скрізь, за неї було дуже важко. Увійшли в контакт з деякими впливовими словацькими особами. З тих людей перший був урядовець "Наукового товариства для зарубіжних словаків у Братиславі", д-р Генріх Бартек, якому я можу багато завдячувати. Він був тим, що в моєму інтересі сполучився з Татра-банком та з іншими господарськими підприємствами, шукаючи для мене роботу по моїй спеціяльності. Наслідком його заходів дістав я вже працю від 1-го січня 1940 року в Центральній Управі Кінофільму як бухгальтер, бо в Татра-банку було вільне місце лиш на два місяці пізніше, а я не мав можливости так довго чекати. В Кінофільмі на два роки пізніше "авансував" я на диспонента з непоганими прибутками зарібкової платні.

Але Бартек вже з самого початку намовляв мене написати книжку й описати в ній ті мадярські звірства, що їх поповнено на нашому народові. Тим більше, коли в мене був такий багатий матеріял.

Рукопис книжки при допомозі моєї співпрацівниці панни Белкової по-словацьки я підготував. Одначе політична констеляція чим дальше складалася гірше й гірше. Словацькі діячі побоялися виступити з моєю книжкою проти союзника гітлерівської Німеччини - Угорщини. Моя книжка отже про ті злочини по-словацьки так і не вийшла до сьогодні. Ані колеґині не міг я хоч дещо заплатити за її роботу над рукописом. Молода дівчина вийшла швидко заміж і я вже з нею більше не стрінувся.

Д-р Бартек був співробітником і в щоденнику "Ґардіста", який редаґував словацький письменник Міло Урбан. Бартек туди втягав і мене. Я, щоб відчепитися, мотивував, що не вмію досконально по-словацьки.

- Ми будемо перекладати, - говорив Бартек. Взяв від мене опис наших народних звичаїв під час різдвяних свят, який ілюстрував наш мистець Борис Єфремів (він в Ужгороді робив мені обкладинку до повісти "Петро Петрович").[62] Той опис Бартек в "Ґардісті" опублікував. Іншу мою статтю про історичну Україну взяв теж.

В червні 1941-го року, коли німці несподівано напали на Совєтський Союз, я перервав мої радіоавдиції, і сконцентрував всю свою увагу на свою працю в Кінофільмі. Коли прийшла погоня на жидів, одного дня молодий жид на прізвище Берґер, рятуючися, вбіг в кіно "Татра". Нас троє, - управитель кіна Ярослав Плавец, кіномеханік Йозеф Зорек та я сховали Берґера в кабіні кінотеатру, даючи йому прибіжище в не-

щасті, рятуючи його від побоїв, а може й депортації,або й від смерти. Щоб бідолаха мав якісь прибутки, давали ми йому ремонт машин, я носив на його нічліг в кабіні кіна друкувальні, рахівничі машини ніби на чищення, на направу і за те йому давали сякі-такі суми. Підкидали йому в кабіну бохонці хліба, рибу й інші харчі, які здебільша давали із своїх,бо все було на приділ. Довгими тижнями він пробув у кабіні цього нашого кінотеатру.

Мій наймолодший брат, Олекса, ще під кінець 1939-го року, маючи тоді лише 17 років,утік за мною до Братислави. На жаль, з дружиною мали ми тільки одну комірчину в місті, до того був я безробітним, не міг його взяти до себе на помешкання. З великими труднощами він дістався до Праги до модржанської української гімназії. Тому, що я був у скрутному фінансовому положенні, не був у спромозі платити за нього гуртожиток і школу. Німці забрали його на фізичну працю. Згодом зголосився добровільно на фронт і там загинув.

Незабаром постигла мене і друга сумна жалібна вістка: у Воловому померла матуся. Таки не діждалася мене в останнє побачити після катастрофи країни, хоч до концтабору у Варюлапош дуже збиралася, але військове начальство волівського району не дало їй дозволу на подорож. Я матусі з Хусту написав, що відвідаю її та із-за суворого догляду я вже не мав можливости поїхати додому в рідне село.

ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ У СЛОВАЧЧИНІ

Як відомо, на сході Словаччини знаходиться десять районів, деякі з чисто-українським населенням, деякі з більшістю, а знов інші щодалі на захід з мішаним українсько-словацьким населенням. В деяких околицях на сході й півночі говорить населення чистою українською мовою, навіть "ікає", інші лемківською говіркою, на заході знову сотацьким діялектом. Нашого населення буде тут до півтораста тисяч душ.

Ця частина українського населення всіма попередніми урядами була найбільше занедбана.Неграмотна сіра маса, з неї рекрутувалася колись для мадярів, пізніше для чехів, тепер для словаків та німців найдешевша робоча сила, без прав і без охорони. Через національну і соціяльну свою несвідомість якраз тут була загніздилась бродіївщина та фенциківщина. Серед цих

Олекса Ґренджа,
наймолодший брат поета
1922 - 1942

неграмотних бідолашних селян Бродій та Фенцик зробили собі твердиню, користаючись радикальними гаслами за "автономію". Вже від 150-ти років з-поміж цього убогого населення було найбільше еміґрантів в ЗСА, в Канаді, Франції, Аргентині, Бельгії, Бразилії та всюди інде. Нема хати на сході Словаччини, звідки не було б когось закордоном в еміґрації на бідних заробітках.

Культурно й економічно давила їх стара Мадярщина, гнобила їх Чехословаччина. Школи для "руснаків" існували тільки в деяких трохи свідоміших селах, вчилося в цих церковних школах церковно-слов'янсько-російсько-українською тарабанщиною.

З осередку цього населення в минулому сторіччі вийшов і діяв відомий політик Адольф Добрянський, який після придавлення мадярської кошутівської революції на протязі двадцятьох років (від 1849-1867) як слов'янин єдиний в Мадярщині в пештському парляменті заступав і боронив інтереси словаків. Цьому Добрянському ще за республіки побудовано в Михайлівцях пам'ятник, а на ньому було викарбоване його і'мя і прізвище нашою азбукою. Одного разу в сорокових роках словацький міністер Шаньо Мах побував і в Михайлівцях, і ці букви викарбованого прізвища Добрянського кириликою так йому кололи очі, що наказав усунути пам'ятник із площі.

Етнічна границя між Словаччиною й Карпатською Україною посувається властиво далеко на захід, але чехи в 1920 році зробили тимчасову лінію політичної границі приблизно поздовж ріки Уж. Тодішні політичні партії в Ужгороді завжди вимагали установлення етнічних границь, але запропастив це бувший губернатор "Підкарпатської Руси" д-р Бескид, який свавільно погодився на теперішню політичну границю. Все ж за ЧСР Карпатська Україна на цю територію Пряшівщини мала сякий-такий вплив, будучи в одній державі.

В серпні 1944 року словаки несподівано зробили величезне національне повстання. До цього повстання включилося й українське населення. Німці затискали повстанців у глиб гір і страшно мстилися на мирному населенні. Не тільки накладали на села високі контрибуції, відводили худобу, забирали хліб і пашу, але почали палити і села, вбивати масово як словацьке, так і українське населення. Винищували вони все поголовно. Так, наприклад, за недоказану допомогу партизанам в нечуваний спосіб покарали населення невеличкого гірського українського села Токаїк: зібрали все чоловіче населення, повели за село і там їх розстріляли.

Вслід за повстанням просунулася цими районами і люта війна. Карпати німці сфортифікували, під деякими перевалами шалена війна тривала довгі місяці, як, наприклад, під Дуклею, де протягом майже трьох місяців гриміли гармати і смерть косила жахливо. На цьому місці полягло понад сімдесят тисяч воїнів. Тут провадили бої і наші земляки в чехословацькій бриґаді, що рекрутувалися із втікачів, які цими роками втекли з Карпатської України, а чехословацький генерал Свобода зорганізував у частини.

Ця наша територія виглядала дійсно як спалена земля з пожарищами та з жалюгідним, прорідлим населенням, що терпіло масовими убивствами, голодом, злиднями і неймовірним стражданням лихоліття.

КІНЕЦЬ ВІЙНИ

На весні 1945-го року спад війни почав котитися в некористь німців. Фронт наблизився і до самої Братислави. Малі Карпати німці сфортифікували теж, узгір'я братиславських околиць були самі окопи, бункери та кулеметні гнізда. Важкі бетонні квадри та викопані окопи поганили й саму столицю Словаччини. Уряд Тісо перенісся на сам кордон, пізніш аж на німецьку територію. Братиславу німці задумали боронити до останнього. Попідмінували мости, тунелі, віядукти і деякі будинки на головних прохідних вулицях.

За Братиславу розпочалися запеклі бої, все ж столиця мала велике щастя і багато не потерпіла.

До Братислави в 1946 році приїхав за мною з Ужгороду мій колишній співпрацівник із "Нашої Землі", Климпотюк, щоб я вертався назад на Закарпаття. З радою душею був би я то зробив, але дружина занедужала тяжко. Тут лікували її спеціялісти довгими роками, поки вилізла з тієї недуги. Не міг я отже дружину лишити саму на чужині, без жодного забезпечення. Лікарі-спеціялісти вже знали її здоровельний стан і перервати лікування було неможливо. Крім того, я був переконаний, що я більш потрібний тепер для українського населення Пряшівщини ніж на Закарпатті, де свідомість вже й перед тим дійшла до вищого рівня, а тут треба прикласти рук і зачати все спочатку. Правда, я тоді мріяв і плянував переселитися до Пряшева, на жаль, доба культу особи це унеможливила. Все ж дещо

виконав і я тут, серед рідного населення під Бескидами.

З вірогідних джерел довідуюся про сумну статистику: з тієї,територіяльно невеличкої Карпатської України, окупанти вбили, в тюрмах закатували та вивезли 380,000 людей, з яких 315, 000 не вернулося назад. Страшна трагедія, нехай вона ніколи не повториться!

НОВИЙ ЧЛЕН РОДИНИ

З тяжким серцем прощалася я з батьком в Хусті в 1939 році, коли він, повернувшись із концтабору, сказав мені, що дістав "дозвіл поїхати до Ужгороду, де обіцяли посаду..."В глибині душі я відчувала, що "щось не так",бо,хоч батько й старався бути веселий і безжурний,його очі були сумні й дивилися на мене без перерви довгі хвилини, гейби хотіли запам'ятати моє обличчя назавжди. Вони прощалися зі мною - прощалися без слів на довгий-довгий час...Запевняв мене, що їде тільки до Ужгороду і що після матуральних іспитів, десь за місяць, я зможу до нього приїхати... Та серце говорило мені інакше.

Минуло шість років, як доля звела нас знову докупи. Воєнна буря завіяла мене до Відня, де наші знайомі на обох сторонах кордону допомогли нам побачитися під Братиславою. І так одного умовленого дня в березні 1945 року, в означену годину на означеному місці біля братиславського моста на австрійській стороні ми нарешті могли себе знову обняти. Ми обоє були зворушені до сліз. Знаючи, що маємо тільки годину часу, ми навіть не знали, з якого кінця почати розмову: про що питати, про що перше розповідати. Як можна розказати про свої переживання протягом шести років за одну годину? Ми говорили п'яте-через-десяте... Батько, знаючи, що у Відні, де бомбардування в ці останні місяці війни не вгавали, було скупо з харчами, приніс мені в своїй течці велику шинку, ковбаси, печених тістечок...

В очах його я бачила іскри радости, задоволення й гордости, як прозрадив мені, що місяць тому вродився в нього син...

- Нарешті маю сина! Я ціле життя на нього чекав!

Були б балакали ще й до півночі, та сторож з моста наблизився і сказав, що треба батькові вертатися назад. Ми розпрощались... цим разом ще на довше - на безмежно довгих 22 роки...

В малому нотатнику, який знайшла в архівних матеріялах, наповненому рисунками дитячої руки, прочитала я кілька дрібних записок батька про сина:

МІЙ СИН ІВАН

Як бачите, оцей нотес пишемо обидва з моїм синком, Іванком. О, то славний хлопчина! Через три місяці святкуватимемо чотири роки від народження Івасика.

Івась козак - та й годі! Часом таке скаже, що просто братись за живіт і реготатися до схочу.

І тому я рішив час-від-часу записувати "золоті" слова нашого маленького мудрагеля.

- - - - - - - - - - - - -

Нещодавно дивиться на півмісяць. Прибігає до мене і говорить:

- Тату, я знаю, чому місяць пошкоджений: то прилетіла крилата зміюка і половину відкусила.

Івасик має знаменитий слух, треба буде звернути увагу і дати музичну освіту. Як був меншим, то танцював на такт після музики в радіо. Тепер соромиться, хоч підбадьорюємо його. Але як ніхто не бачить, то ще собі затанцює...

Але фантазію має, що й казать! Колись то із моїм похресником Володьком Поповичем ночували разом і ніяк не хотіли заснути. Довелося загасити світло. Тоді мій Іван зачав бідкатись, а потім почав мудрувати:

- Якби я був сонечко, то я б не заходив, а світив цілу ніч...

Нічого собі фантазія!

- - - - - - - - - - - - -

Щовечора оповідаю йому казочки. Без того і не засне. Часом аж дошкулить мені, бо не все

Поет із сином Іванком
Братислава, 1947 р.

хочеться мені говорити та комбінувати нову казку. Часом при повторенні якоїсь байки навіть виправляє мене.

- Тату, ти помиляєшся, бо воно було інакше, а не так, як ти говориш...

Але казка мусить бути. Так його навчив, а то тому, бо на чужині зрідка чути свою рідну мову. В чужому оточенні мушу сам дбати про мовний розвиток дитини. По-українськи він говорить прегарно, чистою літературною мовою. Від чужого оточення навчився вже й по-словацьки і вміє розрізняти дві мови, хоч вони і спорідненні. Ніколи рідне слово не замінить словацьким.

Ще ніколи не бачив, щоб так в'язався син до батька, як він до мене. На кожного заздрить, хто тільки посміє зі мною говорити. Втручується в розмову, зацитькує, перериває. Не дуже це гарне, але що ж, коли я в його очах не тільки батько, але і приятель і партнер гри і оповідач байок...

- Це мій татко, бо я його собі купив на торзі за двісті корон, - звик він казати. В його очах я півбог, всі мої добрі і злі прикмети йому надзвичайно імпонують: я беру бритву, щоб поголитись - і він милить пензликом мордочку... я пишу - і він "рисує" на папері... мавпочка та й годі!

А вже як візьму свою пишучу машину, то насамперід він мусить відстукати кілька рядків і тільки відтак "ласкаво" дозволить продовжувати мені.

Розвезений, розпещений, але перед ременем має трохи респекту. Бо тато не тільки гладить, але і трохи прилупить "на м'яке місце", як собі заслужить, хоч то буває зрідка. Надзвичайно впертий, часом просто біда. Під цим оглядом має ту саму хибу, що й я, а це часом не йде йому на добро, так само, як і мені не везло в житті. Не був я зарозумілий, але як відчував, що правда стоїть за мною, то не попустив. Через те мав я чимало неприємностей, бо світ стоїть на компромісах, базується на уступках. Боюся, що за свою некомпромісовість постигне й Івана та сама доля, що й мене. Але що ж маємо робити, коли це в родині! Та все ж таки, як ти, мій дорогий Івасику, виростеш і читатимеш ці, для тебе так цікаві рядки, - старайся переіначити цю вдачу нашого роду - не вагайся іти на розумний компроміс, якщо він стоїть поблизьку твоєї правди. Нерозважною упертістю далеко не зайдеш! А також не вчися брехати, а говори правду. А то ти мені вчора таке набрехав, що й собака би не з'їла. Уявіть собі, люди доб-

рі: Івасик вишкрябав у стіні діру. Коли я його взяв на відповідальність, то він викручувався брехнею отак:

- То не я зробив, але з комори вийшла мишка, вишкрябала в стіні дірку і втекла...

Грудень 1948.

Сьогодні хотів Івасик ударити сусіднього хлопчика. Вже підняв руку, в цьому менті глипнув я на нього. Він зніяковів, ручка зістала підійнята.

- ...Та я... та я хотів лише пошкрябати собі шию, бо блоха мене вкусила...

Тільки що прийду з уряду додому, засипає мене різними питаннями,і розумними і дурними. Я стараюся йому все вияснити, бо ж розум дитини на все цікавий, він кожного дня "відкриває Америку", і треба йому дати справжню відповідь, щоб дитину не баламутити. Дитина може вчитися лише на правильних відповідях.

Але дуже тяжко йому дати відповідь на таке його сьогоднішнє питання:

- Чому в кота під хвостом розрізане?...

На "Миколая" дістав гарні подарунки: і залізницю з колією і авто (має цілу колону, щось сім різних самоходів), малесенькі лещата і масу інших подарунків. Та найбільше любить свій потяг.

- Тату, я хочу бути машиністом. Коли вже мені виростуть вуси?

Снігу не може дочекатись. Щоранку заглядає у вікно, чи не нападало трошки снігу. Бо як то? Лещата вже має а снігу нема й нема... Через брак снігу сувається на лещатах по наших гарних килимах у хаті...

- - - - - - - - - - - - -

Січень 1949.

Мій синок пішов "лещетуватись". Кілька разів упав і потому мені малий всезнайко проголосив:

- Якби сніг був твердий як каміння, то я більше не став би на лещата. Що тільки не поховзну ногою, то до снігу - бух!... Якби то так на камінь, то тиждень я не зміг би сісти...

- - - - - - - - - - - - -

- Тату, я хочу бути постійно малим, бо як я виросту - ти будеш старий і помреш, а я не хочу, щоб ти помер...

- - - - - - - - - - - - -

Святкували ми мої іменини. Я займався більше своїми гостями, як своїм Іванком. Щось він почав мене питати, але я на те не звертав уваги. Івасик почав плакати. Тоді дружина спиталася:

- Чого ж ти плачеш, Іванку?

- Оцей наш тато за світ не хоче мене слухати. Я до нього говорю, а він не чує...

Вересень 1949.

От і будуть виглядати ці наші записки з Іваном! Він мені сидить на колінах, я йому читаю віршики, пишу для нього нові, а він мені вибере олівець з кишені і... "рисує"... Та,нехай, принаймні пізніше бачитиме це своє "мистецтво".

Жовтень 1949.

Цілий вересень були ми в прегарних словацьких Татрах - горах-велетнях. Івасик вже потретє. Вже пізнає кожний куток Штрбського плеса. Навіть при Попрадському озері був, власними ногами, а також під "Скоком". Збирали ми з Іваном грибів, убили гадюку, насушили покраяних грибів на зиму, маємо більше двох кілограмів сушених. Назбирали малин на сік - п'ять літрів соку матимемо, а навіть афин (тих у Татрах - як піску при морі, аж чорніється від них, кінцем вересня якраз дозрівають).

Помічаємо, що після кожної зміни повітря щороку після вакацій в горах Івасик дістає вовчий апетит і швидко росте. То вже й через нього мушу жертвувати і останній гріш, щоб дужав. Та і нам з жінкою ця зміна дуже корисна. На відпустці відкидаю все - і газету, і папір, і перо, - не хочу їх навіть бачити, щоб перемуче ні нерви відпочинули. Та ж працюю в підприємстві цілий рік як кінь... Збираю-сушу гриби, малини, броджу по росі, купаюся у воді і промінні сонечка. Роса, вода, сонце і гірське повітря - ось благодать!

Але Івасик хоче знову віршика, просто не дає мені дихати! Старі вже йому не цікаві, хоче нового...

Поет із сином у Бардиївських купелях, 1950 р.

З дружиною і сином, Братислава,1950 р.

Січень 1950.

От і дочекалися ми з Іваном поперш "Миколая", а потім "Сусика".[63]

Хто любить дітей, хто слідкує за розвитком маленької людини, хто зискає довір'я дитячої душі, той може спостерігати і вглибитися у цілий світ дитини, разом з нею радіти і тішитися.

Ось такий "Миколай"! Скільки втіхи приносить він не тільки дітям, але може ще більше і самим батькам. Хай він зветься "Миколаєм", чи "Дідом Морозом",або інакше, все одно, не йде тут про те, але іде про саму суть - іде про обдарування дитини посередником, що є більш ефектовним, ніж спосіб обдарування дитини безпосередньо. Фантазія і кругозір дитини розширюється, очікування ступенюється і поява на сцені такого святого Миколи залишається в пам'яті до гробової дошки. Найкращі спогади з дитинства точаться около цих свят дароносців і супроводжають людину невитертою пам'яткою до самої смерти. І через те я своїй дитині даю можливість набути як найбільше таких спогадів. Не думаю під тим витребеньків дітей добре ситуованих людей, але взагалі дітей, а дитина - кожна однака. Може то бути цікава прогулянка повна незабутніх зворушень, якась приємна нещоденна пригода, щоб назавжди залишилася в пам'яті.

- - - - - - - - - - - - -

Тримаємо дітей у брехні, поки самі на те не прийдуть, що водимо їх за ніс. Скільки дебат було на цю тему! Маємо прозрадити дитині вже від початку думання, як вона прийшла на світ? Маємо показати голий факт, що ялинку здобимо ми самі? Я приклонююсь до того, щоб дитини не обсипувати голими фактами. Чому маємо прозраджувати таємниці незрілій дитячій душі? Чи не краще повити в золоту окрасу солодкої брехні - до часу, коли дитина буде на те в стані похопити розумово, тим більше, що світ дитини - це світ байок.

- - - - - - - - - - - - -

Мій син! Моє золотко! Чекав я на нього 25 років! Є моїм по крові, носить моє прізвище,є захороною роду, є продовженням мене самого!Хто його знає, яка доля чекає мене, чи побачу Рідний Край, а як загину в чужині, то буде кому хоч мої рукописи сховати і стерегти до часу,аж прийдешнє покоління вигребе їх з-під порохів. Він, мій синок, є моєю надією. Для мене ніхто

не існує, тільки він! Мені до серця ніхто так не приріс, як мій синок! Моє кохання, моя радість і втіха - Івасик, мій маленький синок!

- - - - - - - - - - - - -

Ось, чекаємо ялинки. Ще рік-два хай колихається в ілюзії, аж поки сам не прийде на цю брехню. А цю солодку брехню, - світ казок, - він простить мені.

Приспав його на Святий Вечір, а сам прикрашував ялинку. Повна, розкішна, прегарна, наче лялька. Івасик вже від кількох днів живе в напруженні очікування... Під вікном задзвонив дзвінок.

Під ялинкою опинилося чимало подарунків. А між дарунками - справжня скрипка! Має слух, хай заучується. Побачимо, що з його "музики" вийде.

Свята мали гарні, був і шваґер у нас, правдивий скрипач, що верховинські коломийки грає наче справжній верховинський "гудак". І гостей було у нас, на велику втіху Іванка.

Але,диво, наші свята "чорні", без снігу,чого давно не бувало. І ми два з Іваном склали віршик:

Ой, зима-зима
а снігу нема!
Черевики у воді,
а лещата на поді...[64]

- - - - - - - - - - - - -

В листі до свого друга Ю. А. Шереґія писав поет в 1948 році:

"Як тобі вже писав, є у мене синок, друге моє щастя і надія... Чекав на нього я чверть сторіччя. Гарний козак, в лютому буде мати 4 роки. Має прекрасний слух, танцює як янгол - всі наші мелодії знає. Може будуть з нього "люди", тільки страшно впертий. В його натурі пізнаю самого себе, бо ця впертість була завжди гальмою, але інколи проґресом в моєму житті. Але, здається мені, що з такої впертости більше мінусів як плюсів. Все ж таки, аби лише розум у нього, виб'ється і мусить вибитися; прийшов трохи запізно, хоч, в добру хвилину кажучи, здоров'я в мене було дотепер залізне.Бажав би допровадити його дальше ніж до матури, а потім нехай сам протоптує собі стежку. Буде кому хоч рукописи зберегти, що порохом припадають. Може хоч після моєї смерти хтось їх ви-

шкрябає на світ Божий..."

Малий Івась виріс на дорослого мужчину з великими здібностями до малювання. На жаль, ані з музики, ані з малювання нічого не вийшло. Обставини так склалися, що своїх здібностей хлопець не розвинув. Хоч батько його примістив у фільмовій фабриці, де дістав працю розмальовування рисунків для рисункових фільмів, його втеча до Австралії і дворічний побут зруйнували йому можливість після повороту додому далі продовжувати ту працю і студіювати малярство.

Поет продовжує у спогадах:

ПРЯШІВЩИНА

В 1946 році, коли війною понищені транспортні засоби були відремонтовані, поїхав і я подивитися на Пряшівщину. В Пряшеві нав'язав я контакт з місцевими передовими людьми і порадив їм щось видавати. Вони про українську пресу не хотіли й чути, задумували видавати газети тільки по-російськи, хоч досконально ніхто з них російської мови не знав. Але тут, як я вже згадував, закоренилася була бродіївщина-фенциківщина, "русскость" була в традиції, в тому своєму русотяпстві хотіли вони й продовжувати. Щирих українців була тільки горстка, а письменників, які сяк-так володіли б українською мовою, можна було порахувати на пальцях одної руки а може ще менше, адже був там тільки Федір Лазорик.

З ними розпочав я розмови. "Русскіе" пряшівчани оперували тим, що в Пряшівщині має домінувати мова російська, дармо я показував на неправильність накидати населенню чужу мову. Але пряшівчан не можна було переконати. Тоді я запропонував видавати хоч для дітей якийсь журнальчик. Свідомі пряшівські українці, як от, Масиця та інші, мою пропозицію підтримали і ми з "русскими" зробили компроміс видавати для молоді часопис.

- Під якою назвою має виходити цей журнал для дітвори? - питалися мене.

- Я пропоную "Дзвіночок", - відповів я.

Цю назву ми й приняли і умовилися на 50%, тобто половина журнальчика буде виходити по-українськи, половина по-російськи.

Вже при першому появленні числа я побачив, що "русскіе" не додержали слова: замість половини, по-українськи випустили тільки одну третину і то на останніх сторінках, а назву змінили на "Колокольчик", залишаючи "Дзвіночок" тільки на чолі останніх сторінок. Та й цей мізерненький "Дзвіночок" пряшівська українська молодь тепло привітала, починала й сама брати в ньому участь, посилаючи матеріяли.

Не маючи фахівців, от хоч би педагогів, я - хоч і не педагог - взявся за роботу, щоб прискорити перехід шкіл на українську мову і переклав їм аритметику для першої кляси початкової школи, приспособивши її для українських шкіл. З словацької мови переклав я і дальші підручники, а місцевий український письменник Федір Лазорик склав перший буквар на основі українського видання. Початки отже були, треба було тільки продовжувати. Я хотів їм у тій справі допомогти і брався до діла з великою завзятістю.

БОРОТЬБА ЗА "ПІОНЕРСЬКУ ГАЗЕТУ"

В Чехословаччині утворився Союз чехословацької молоді, скорочено ЧСМ, і почав видавати для молоді крім іншої преси і "Піонерске новіні" - по-словацьки, по-мадярськи, а теж і "Пионерскую газету" для українців, одначе по-російськи. Я почав інтервеніювати і посередньо потрохи пригадувати Центральному Комітету ЧСМ, щоб нарешті перейти з "Піонерською газетою" на українську мову. І так вони ухвалили, що "Піонерська газета" виходитиме і по-українськи. Тоді я з помічною редакторкою Л. Старунською склали перше число "Піонерської газети", рукопис з макетом післали до друкарні в Брні, де газету по-російськи друкували і перед тим. Але там складачі заявили, що вони ніколи не набирали по-українськи, не призвичаїлися до того і відмовляються набирати число української газети. Я поїхав на власні витрати до Брна і поговорив з директором, покликався на ухвалу ЦК ЧСМ. Хоч директор не дуже радо брався до того, на мій протест він таки нарешті дав складачам наказ набирати газету по-українськи.

Тільки що вернувся я назад до Братислави, одержую телефон з Брна, звідки повідомляють, що газета не може вийти, бо немає дозволу на українську назву.

Невже хтось там робить нові перешкоди, хоч

З дружиною Марусею, 1951 р.

Братислава, 1952 р.

керівники в ЧСМ ясно сказали, що українську газету можна друкувати. Адже йдеться тут про українських дітей! Чому їм відмовляти газету в їх рідній мові, коли можуть мати свої газети й учні словацькі та мадярські? А може комусь залежить на тому, щоб унеможливити українським дітям доступ до свого рідного слова? Та ж вони вчаться по-українськи і в школі, а теж і російська мова є як обов'язковий предмет, вони її навчаться. Але основу треба їм дати їх рідною мовою!

Поїхав я знову до Брна і сказав директорові, який не дуже визнавався в тому, яка є ріжниця в правописі двох мов - української та російської, що назва і по-українськи буде та сама. Директор гірко-тяжко погодився і коли робили коректу, я змінив "Пионерскую газету" на "Піонерську газету" і таким чином появився перший номер по-українськи.

Маючи за собою вже десятки надрукованих власних книжок, я ще ніколи не почував такої радости як тепер, побачивши перше число газети по-українськи. Це був мій тріюмф, моя перемога в боротьбі за рідну мову українських дітей!

ПІДЛІ ДОНОСИ

Коли вже пощастило мені й іншим проломити перші льодові криги, преса в Пряшівщині почала більше-менше виходити українською мовою. Народна рада в Пряшеві видавала суспільно-політичний та літературний місячник "Дружно вперед". Почав і я там співпрацювати, помістив кілька статтей, оповідань і фейлетонів. Культурно-освітня праця розгорталася на-широко, почали включуватись і ті, які ще недавно були "русскими", тепер зразу стали українцями. Ми тому тільки тішилися, хоч добре знали, що Пряшівщина була колись гніздом фенциківщини. Людину так швидко не перевиховаєш, багато є між ними й кар'єристів.

В 1952 році запрошено й мене з Братислави приїхати на ширші наради. Просили мене приготовити доповідь і дати деякі вказівки щодо реорганізації часопису, маючи досвіди в редакторській роботі.

Мій реферат на 8 сторінок друку я написав, на жаль, без копії, але зміст його добре пригадую собі й тепер. В рефераті я приблизно говорив так: Потрібно зорганізувати широкий колектив освітніх працівників, особливо з рядів

учительства. Один поведе хор, один драматичний гурток, інший танцюристів, гурток плекання рідної мови і т.д. Треба втягти й жіноцтво до роботи, мати вплив і у молоді, вести її на шлях освіти, вчити її пізнавати свою історію, вчити її любити свою рідну культуру. Бо ось без культури ми по світі пропадаємо, наші люди без своєї рідної літератури топляться в чужому морі.

В цьому рефераті запропонував я теж зорганізувати письменників, утворити секцію, крім того зробив я і докори в адресу деяких пряшівських інтеліґентів, які відпадають від свого рідного, соромляться говорити своєю рідною мовою і починають балакати чужими мовами, аби тільки не своєю. "Я вище ціню, - сказав я, - звичайного цигана, який не соромиться говорити по-циганськи, ніж такого нашого землячка, що втікає від своєї рідної мови."

Подав я і деякі вказівки, як зорганізувати журнал, які відділи утворити. Зразком для мене була колишня моя "Наша Земля", де був куток рідної мови, української літератури,відділ етнографії тощо.

Після прочитання мною цього реферату авдиторія мені подякувала оплесками. Було тут яких 20-25 передових людей, найбільше колишніх "русских", як от Фаринич, Копчак,Рудловчакова, деякі письменники, що вже писали, або тепер розпочали писати. На це каже мені секретар Народної Ради Прокіпчак:

- Залишіть реферат у нас, є там добрі думки і ми постараємося їх використати.

Я так і зробив, передав йому до рук. Не думав я про те, що знайдуться підлі люди,які мій реферат готові перекрутити, зловжити, та не тільки те, але мене, як автора, готові втопити і навіть саме моє існування знівечити... Д-р Панькевич на ці наради не приїхав, маючи вже з пряшівчанами сумні досвіди. В попередніх роках, збираючи матеріяли по горищах старих фар і церков, опинився в Пряшеві в тюрмі на кілька днів. І якби не документ від празького університету, який його уповноважив збирати матеріяли для діялектичного порівняння нашої і словацької мов, то могло випасти з ним ще гірше.

Я від'їхав до Братислави навіть і не думаючи про те, що мій реферат спричинить мені таку біду.

Десь за кілька тижнів після цього, у пряшівській пресі появилися грубі напади проти кількох нас, особливо проти мене. Закинено мені, що я хочу вдарити клин між словаків та.українців, що я хочу сепарувати молодь, жіноцтво

Дружина поета Маруся у рідному селі.
З братами поета Іваном (зліва) та Михайлом.
Волове, 1955 р.

від центральних організацій, що я вимагаю культурну автономію, що я хочу відірвати українську літературу від літератури російської і дати їй напрямок на захід на французьку і німецьку літератури... Що я тверджу, що в чехословацькому морі топляться українці і т.д. і т.д. Сама брехня і наклепи. Та не тільки те, але ще й до установи, в якій я працював як головний бухгальтер, написали грубий лист, що я білогвардієць, що я перед червоною армією втік із Радянщини, що я фашист... Просто таке, що хоч і зразу мене в тюрму замикай!

Ці страшні напади мені пошкодили не тільки з матеріяльного боку, але мало що не знищили саме моє існування. Головний директор установи мене закликав і заявив, що я не можу виконувати функції головного бухгальтера. Зразу мене перевели на нижчий відділ і знизили мою платню на одну четвертину, що було для мене і сім'ї великим ударом. Пряшівські землячки не забули написати теж і до редакції "Піонерської газети", звідки я теж "вилетів".

Почалося розслідження. Я "протанцював на килимі" чимало годин, доказуючи документами, що я втік не перед червоною армією, але ще в 1939 році втік я з гортіївського пекла з Мадярщини; не є правда, що я хочу скерувати українську літературу на літератури західні, французьку та німецьку, та ж я тих мов і не знаю, а фактом є, що у всіх своїх творах я завжди проголошував єдність з українськими землями. Відгрібався я від тих паскудних клевет як від собак і заявив, що мій реферат навмисно пофальшований, поперекручуваний, нехай мені докажуть, що я таке написав, нехай на мої витрати пошлють з реферату фотокопію.

Ту фотокопію вони посилають і до сьогодні, оригінал мого реферату в Пряшеві "десь загубився". Я переконаний, що то вони самі вкинули його до коша, бо побоялися, що я їх приловлю на брехні і докажу, що вони мій реферат просто пофальшували, не сподіючись того, що я не з того дерева, щоб "загнув хвоста між ноги", але буду боронитися.

Від того часу пряшівська преса мене бойкотує й до нині, навіть не відповідають на мої листи.

Десь перед двома роками, при нагоді подорожі до Пряшева, був я і в секретаріяті в Пряшеві. Якраз тоді пряшівські письменники мали засідання. Я увійшов і спитався їх:

- Хлопці, скажіть, що ви маєте проти мене?

Накинулися на мене неначе оси, особливо ав-

тор денунціацій, молодюк Іван Габаль:

- Ні, вас не впустимо між наші ряди! - заявив він.

На жаль, відштовхнули не тільки мене від близькости рідного народу, але унеможливлено й іншим працювати на полі освіти й рідної культури. В 20-30-их роках ми на Закарпатті з радою душею привітали таких Панькевичів, Буркатських, Заклинських, Приходьків, Щуровських, Садовських та інших, бо вони нам помагали витворити українську інтеліґенцію, розвивати освіту, шкільництво, театральне мистецтво, літературу, отже рідну культуру взагалі, без якої не може існувати народ, без неї є то тільки етнографічна маса, а не народ... Нераз я подумав собі: Чому пряшівчани такі короткозорі? Чому, замість того, щоб стягнути нас із усіх кінців республіки і наказати: робіть, працюйте, помагайте нам витворити основу нашого культурного життя - вони не тільки унеможливили це, але й своїми подібними анонімними листами готові зруйнувати і наше голе існування!

З часом уже й словацький журнал тут-там дещо помістив з моїх творів, вже й нагороди були мені дані на літературних конкурсах, а вони ще все мене не приймають. Я їх писемно сповістив про деякі мої твори на конкурсі Словацького літературного фонду, які були гоноровані і просив, щоб хоч ті нехай би видрукували. Але на мої листи вони неначе поглухли і заніміли.

З того всього і видно, що бойкотують мене, бо бояться конкуренції... Бояться, що хтось їх може своїми здібностями перевищити. І так - мовчать вони, мовчу і я. Я не є залежний від них, шматок хліба я собі зароблю своїм трудом де інде, хоч і той шматок завдяки їм став менший... позавиділи! Але пера я не поламав і не викинув через вікно, як то хтось очікував. Пишу не те, що мені кажуть, але те, що уважаю за якусь літературну вартість, щоб не доводилося викидати, але щоб переросло і пережило і свого автора.

Одним з найтяжчих періодів життя поета були п'ятдесяті роки. Бойкот пряшівчан, наклепи, доноси, погрози, вислухи - все це нищило нерви поета. Хоч він пера не кидав а працював не дивлячись на тяжкі обставини, його твори ніде не появлялися вже від років. Для поета найбільшою карою є не мати можливости друкувати своїх творів. Творча душа поета це дуже тяжко зносила. З народом Закарпаття зв'язків не міг мати, а тут відрізали його ще й від українського народу на східній Словаччині, якому він так бажав служити. Поет терпів і жаль свій висловив і в поезії:

На пряшівський парнас мене вже не пускають -
Це Партія так?... З ідеологічних?...
Та ні! Це пряшівчани того не бажають!
Я ж конкуренція!... Чи не комічно?!

Я ж "геґемонію" від них не брався виривати,
а тільки так, як робітник культури
хотів і я на світло витягати
проґрес, що в них застряг серед баюри.

Бо що ж їм там народ! Письменство рідне!
Пиши макулятуру, теревені,
нехай воно і кострубате, бідне.
Субсидійки і гонорари - до кишені!...

Ну, що ж мені робити без народу?
І як і що писати без стосунку?!
Нехай собі без мене каламутять воду,
а я писатиму, що прийде лиш на думку.

(Іґнорують! 1954)

1953-ий рік був роком, коли минало тридцять літ від появи його першої збірки поезій. Тридцятьліття його літературної діяльности... Та ніхто ніде про це не згадав, хоч навіть і одною куцою згадкою...

Почуття поета з приводу цього найкраще відзеркалюють його слова в листі до друга Ю.А.Шереґія в 1957 році:

"Твого листа одержав, двічі перечитав і якось сумно стало на душі. Сумно не тому, що я вже 60-ти річний а Ти теж переступиш незабаром 50-ку, але тому, що ми опинилися на чужині і навіть відсвяткувати не можна як слід.В 1953 році я "святкував" тридцятиріччя літературної діяльности. Послухай, як я його відсвяткував, що й вписав у невеличкий вірш:

Ювілей

А ось поволі й це прийшло...
Тридцятий надійшов,
що я поперш узяв перо
і намочив у кров.

За справу Волі я писав,
вглибився до краси,
на рідній варті я стояв,
та ось зійшов на пси...

Ой, скромна, жалісно-сумна
річниця ця моя,
нікого тут у нас нема,
лиш жінка, син і я...

І правдоподібно отак відсвяткую в цьому році і своє 60-ти річчя... Це вже наша доля. Ось цього року відійшов би на пенсію, але хіба ж можу я вижити з тієї скромної пенсії? Змушений працювати й надалі на насушний для себе і сім'ї. Трагедія в тому, що вже не є ми молодиками, ось наприклад, перед тим я міг працювати і 16 годин на добу, а тепер, поверну з підприємства додому, втомлений і вже нема стільки сил, щоб сидів 5-6 годин над літературою, як колись... Сьогодні неділя. Виспаний, пишу цілу днину і написав 6 сторін віршем, а це ж рекорд, бо ж треба поперекидати за римами і ритмікою сотні і тисячі слів нашого прекрасного мовного скарбу. Вчора теж спробував писати, прийшовши з праці. Вір мені, не написав тільки 5 рядків (сьогодні понад 160 рядків!). Отже бачиш ріжницю! А це ж мене болить, бо ж якраз цими роками помічаю, що стою на найвищому щаблі своєї творчости, міг би писати. Подумай: дати мені хоч трошки більше пенсії, або якоїсь підтримки - або видрукувати тут-там щонебудь... мусів би я тоді перемучуватися в проклятій, нудній праці з сухими цифрами?! Не міг би я писати як сьогодні?! Скільки творів ще поставив би я перед нашого читача!... Болить мене те, що деякі письменники, і не такі талановиті, мають стипендії, гонорари, можуть творити, а я сліпну з цифрами проклятущими, а творча праця стоїть!

Те саме і з Тобою, милий друже! Такий та-

З дружиною в Празі, 1956 р.

Корабликом по Дунаю.
Поет із сином, Братислава, 1957 р.

"Тато"

Рисунок талановитого 13-ти річного сина поета, Івана

лант, такий організатор, режисер, актор мусів би поневірятись по заїздах "на старі коліна"? Для Тебе вже сидіти десь у театрі стандартному як директор, режисер... Та що ж, коли в нас двох така паршива доля...

Однак не сміємо поневірятися. Перед нами повинен бути образ наших великих попередників: Шевченка і Карпенка-Карого, які не покидали пера і в найтяжчих умовах. Тип українського письменника є Шевченко, тип українського драматурга, актора - Карпенко-Карий. Не дармо пише один історик українського письменства, що слава і заслуга українських письменників невмируща: вони писали в таборах, в тюрмах, повертали з каторг і завжди піднімали свій прапор, ставали вірними своїй ідеї, вірними носіями культури свого народу... Історія української літератури й культури взагалі ще колись згадає і таких скромних її трудівників, як ми два... Я маю у звичці відкладати листи визначних наших діячів культури й мистецтва. Правда, багато з того матеріялу пропало, але ще все щось збереглось. Відкладаю отже і Твої листи для майбутнього історика нашої літератури й рідного театрального мистецтва. Він посудить і здійме з землі лаврові вінці тих, з голів котрих негодяї зірвали і кинули в болото... Будували ми культуру нашого рідного народу, народу з мозолистими руками. Отже я вірю, що прийде час і нас ще самі наші люди зрегабілітують. Можливо, що ми вже не будемо тоді в живих, але є у нас сини і хоч вони принесуть на наші могили вістку про наше виправдання...

Ніколи в житті не очікував я пошани, був завжди скромним і за славою не мріяв, хоч знаю свою ціну. Але це не тільки доля нас двох, - згадаймо Франка, Шевченка. Правда й те, що тоді були інші часи, а тепер знов інші, могли б нас хоч трохи шанувати.

Ти, Августине, молодший за мене на повних 10 років. Отже справедливо мав би Ти пережити мене бодай на десять років, як не на більш. Я Тобі цього від душі бажаю, хоч ані я ще не прошу від "власть імущих" паспорту до святого Петра... І коли мене переживеш, то чимало зумієш оповісти про наш спільних шлях, як буде кому. А як не буде - колись повигрібають наші твори з-під пилу і згадають "не злим тихим словом.."

А до Твоєї п'ятидесятки, Друже, дозволь мені Тобі побажати поперш міцного здоров'я, щастя в родині, багато радости з дітей, а потім багато успіхів. Це Тобі бажаю від щирого серця.

Прийшли запросини з Праги на Маланку. Тво-

риться там якийсь клюб і мабуть зродиться і співацький гурток. Оля[65] мені писала, що на моє 60-ти ліття хотіла б з якимось хором проспівати мені щось із першої дії "Феї". Доведеться їхати в квітні до Праги, бо празькі земляки мають на думці щось зробити... Був би я радий їм прочитати щось і послухати деякі пісні на мої слова з уст співаків, які деякі композитори взяли під ноти. Та ще побачимо...

Послав Ти мені матеріял, який годиться для написання статті про Твою діяльність. Але хто її помістить з мого пера?... Статті не напишу, але постараюся написати вірш, просто Тобі, на Твою адресу. А коли зійдемося, то й випємо по чарці вина на Твоє здоров'я..." *

Громада в Празі таки заплянувала відсвяткувати 60-ти річчя з дня народження поета. Писав до нього його друг з Праги в 1957 році:[66]

"Минають дні, минають ночі..." Ми приближаємося до Твоєї шістдесятки, яку, очевидно, мусимо якось урочисто відсвяткувати, бо 60 років це така межа в житті людини, коли люди звичайно подають перегляд свого життя та творчости. А Ти ж не абияка людина - а талановитий наш поет, який творить і який ще може написати дуже цінні речі! Лише побори перешкоди та не звертай уваги на принагідні закиди щодо минувшини. Подивись на Олексу Толстого, який з еміґранта стався найвизначнішим історичним письменником. Йди певною дорогою, борись за правду, за добро та пиши-пиши далі.

Празькі українці оцінюють Твій талант і хочуть влаштувати 27-го квітня в Слав'янському Домі вечір закарпатської української поезії. Проф. Заклинський взяв від Ольги Дуткової Твої твори, наміряється їх перестудіювати і на тому вечорі подати коротку характеристику тих творів. Дуткова певно нам заграє деякі уривки з опери, на яку пише музику. Декотрі мені вже грала. Дуже мені подобалися: Чудесні мелодії, приємно послухати. А твій римований стиль є недосяжний! Справжній поет!

Президія українського краєзнавчого гуртка при Центральному Народному Комітеті в Празі просила мене, аби я від її імени закликав Тебе до Праги на цей вечір. Вони охочі дати Тобі і кошти на дорогу. Як хочеш, візьми з собою й дружину та сина. Переспати можете у мене. Я ду-

* Вірш у 50-ту річницю з дня народження друга Ю. А. Шереґія поет написав. Див. Твори В.Ґ-Д., том I, ст. 420.

маю, що це запрошення маєш прийняти і приїхати сюди серед своїх прихильників.

Просимо прислати нам як найскорше Твою власну автобіографію. Раджу також приготовитися і сказати нам коротко Твій власний погляд на свою творчість. Було б добре, коли б Ти сам нам дещо зарецитував зі своїх творів.

Празький гурток хоче рецитувати і коротші вірші інших українських поетів Закарпаття, думаю, Шмайди, Лазорика і Патруся Карпатського. Твоїм творам однак присвятить головну увагу. Вечір буде в Празі в Слав'янському Домі, заля ч. 7, від 1/2 8-ої години вечором у суботу.

Ото ж, Василю, збирайся в дорогу до своїх приятелів-прихильників..."

Другий лист одержав поет в цій самій справі від Ольги Дутко кілька днів пізніше, в якому вона пише:

"В думках багато разів я вже Вам писала, але час все перешкоду зробив. Як доказ цього, беріть оцю справу, яку тепер Вам пишу. Дня 27-го квітня 1957 року готуємо І-ий цикль "Карпатська поезія", де в такий спосіб задумали ми прославити Ваше 60-ти ліття і дати правдиву оцінку Вашій поезії. Хочемо хоч трошки тішитися з Вами та підбадьорити Вашу музу, яка і тут в чужині потрібна, ба, що більше, коли хочемо жити між чужими,як рівні собі. Шевченко своєю поезією і в цьому світі кулаком поетичним б'є в морду ворогам до такої міри, що для всіх нас двері отворив. А Ви наш підкарпатський Шевченко - мусимо це дати до відома всім тим, які хочуть, щоб Ви умерли поетично і замовчали.... Це вони так із зависти...

Ми плянували зробити зовсім лише Ваше свято, але на це не позволили..."

Однак і це свято не пройшло без проблем.Пише поет про це у спогадах:

В столиці Чехословаччини, в "золотій Празі" є до 1600 наших земляків, тільки з Карпатської України, які здебільша повтікали з мадярського пекла тоді, коли і я. Є це майже сама інтеліґенція. Крім того, в цілій Чехословацькій Республіці, особливо в прикордонній смузі західньої і північної Чехії,розміщено меншими і більшими колоніями до сорок тисяч наших земляків, колишніх утікачів із Карпатської України, що рятувалися з Мадярщини. Тільки менша час-

тина з них - це колишні воїни із чехословаць - кого корпусу, що утворився в Совєтському Союзі під час світової війни. Між ними є й такі, що були змобілізовані чехословацькою й совєтською владами в 1944-45 роках і прибули сюди та назад не повернулися. Деякі стягли сюди й родину, чимало з них поженилося з чужинками.

Ця наша інтеліґенція мене добре знає ще з закарпатських часів, запрошує до себе, угощають мене і просять їм хоч перечитати щонебудь, коли вже доля судила, що мої твори лежать під пилом і не появляються друком. Я їм не відмовляв, були випадки, що їхав до Праги або куди інде ділово і завжди ніс якусь літературу. Кілька разів сталося мені в курортах, що забув взяти рукописи, земляки довідалися про мене і я мусів поштою виписувати якусь свою драму або поему, щоб міг їм прочитати.

Надійшов квітень 1957 року, коли мені сповнилося 60 років. Надходив ювілей не тільки моїх уродин, але й 35 років від дня появи першого збірника моїх віршів. Празькі земляки про мій ювілей якось довідалися і, маючи свій культурний гурток, задумали відсвяткувати його.

Першим сповістив мене про це професор д-р Юлій Головацький, потім написала мені і диригентка д-р Ольга Дутко, професор празької школи музичних мистецтв. Вони утворили й ювілейний комітет, а на його голову обрано професора Корнила Заклинського. Він з Ольгою Дутко і взявся зорганізувати свято.

Від проф. Заклинського одержав я листа з 15 -го квітня, в якому мене повідомляє про рішення комітету улаштувати ювілейний вечір у Празі дня 27-го квітня 1957 року.

"Рахуємо на Вашу присутність, - пише професор, - тепер таке діло: Я маю реферат про Вас і про нову закарпатську літературу. У Празі досить важко зібрати матеріял до нього. Вашу біографію знайшов у збірці "Тернові квіти полонин". Дуже добре, але це тільки до 1928 року. Потребував би, але зараз же: список усіх Ваших творів і важливіших справ Ваших від 1928 року. "Нашу Землю" (два річники) я переглянув. Властиво повинен би перечитати всі Ваші твори, але не знаю, чи вспію, якби їх і мав. Маю скоро зробити реферат, дати переписати на машині і найдальше до 19-го квітня дати його до поліції на ухвалення в двох примірниках, теж і деклямації, що там будуть. А сьогодні вже 15-го. Тому, якщо можете мені помогти, то безпроволочно..."

Я підготовив матеріял і послав. А вже листом з 18-го квітня мене проф. Заклинський по-

З д-ром Ольгою Дутко

З д-ром Юлієм Головацьким і д-ром Ольгою Дутко

З організаторами ювілею

відомляє, що матеріял від мене одержав і доповнив свій виклад. Але увечорі прийшла перешкода: Голова хору учитель Погоріляк стрінувся з членом КСУТ-у * Бороличем із Пряшева, який перебував у Празі. Боролич від імені пряшівчан сказав Погорілякові таке: "Хочете розігнати хор? Ваш автор неочищений і якщо ви зробите йому ювілей, то ваше товариство буде розпущене..."

Мішають карти далі... Мене чорти брали. Уявіть собі таку підлість із сторони пряшівчан, які мене готові у ложці води втопити! Не досить, що хотіли знівечити моє існування в Братиславі, вони й тепер хочуть перешкодити влаштувати це моє свято!

Та празький комітет не дався спровокувати кусливим Бороличем. В цьому ж листі Заклинський мене сповіщає, що комітет пішов до Союзу письменників у Празі, оповів про всю справу і поставив два питання: Чи має товариство право святкувати ювілей письменника, який не є в спілці письменників? Чи могло б це мати для товариства правні наслідки? В Союзі письменників у Празі відповіли: "Телефонуйте до Спілки словацьких письменників до Братислави, вони ближче стоять і краще поінформовані ніж ми."

Комітет так і зробив і секретар словацьких письменників Цтібор Штітніцкі по телефону відповів: "Ми вже хотіли для нього щось зробити, але КСУТ завзято ставиться проти. Коли б ви зробили ювілей, правні наслідки могли б бути. Спитайтеся у культурному відділі Комуністичної партії в Празі. Якщо вони вам дозволять, КСУТ не матиме ніякого права до вас."

Я був до крайности обурений. Заклинському я негайно відписав: "Припиніть всяку роботу з ювілеєм, бо я не хочу і не смію допустити до того, щоб через мене українська культурна спілка була розв'язана, або мала якісь неприємности."

Та не так празькі земляки! Вони не далися! В третьому листі з 20-го квітня пише мені Заклинський, що комітет був у партії, але звідти їх післали до міністерства культури. А там сказали: "Чого боїтеся?" Відіслали їх до культурного комітету міста Праги. Там радили, нехай за тим ходить інтервенювати сам урядовий протектор Навратїл, керівник культурних гуртків у Празі.

Я знову відповів, що як видно, КСУТ має довгі руки, Боролич і Навратіла "опрацює", хай во-

---

* Культурний Союз Українських Трудящих

ни радше припинять справу. Одначе прийшов лист Заклинського з 23-го квітня, що все в порядку, концерт дозволений, ювілейне свято відбудеться.

27-го квітня ми з дружиною поїхали до Праги. Вечором в прекрасному "Слав'янському Домі" мав відбутися концерт: співи й деклямації з моїх творів.

"Слав'янський Дім" - прекрасний, показний палац у самому центрі Праги. В одній із зал на першому поверсі призначено концерт. Під стіною був поміст для хору й декляматорів, в залі крісла, мов у театрі. Людей прибуло може і до двісті, багато не прийшло через те, бо поширилися чутки, що концерт не дозволений, дехто не прийшов через побоювання репресій. Все ж члени хору і декляматори були - крім одного соліста, який мав співати пісню Олі Дуткової на мої слова, "Старий каштан". Кажуть, що добрий баритон, шкода, що не почув я його співу.

Я запримітив, що члени комітету були поденервовані. Голова проф. Заклинський мені сказав, що мій життєпис та вірші під деклямацію взяв із видання мого твору "Тернові квіти полонин", що вийшли в Харкові в 1928 році. Я й догадався, що зробили це тому, щоб ніхто не міг до нічого причепитися.

Свято почалося. З рефератом про мою біографію, творчість та оцінку моїх творів виступив проф. Заклинський. Йому дозволено говорити 35 хвилин. Коли вже минала і 38-ма хвилина, урядовий протектор пан Навратіл з годинником у руках послав на катедру одного зі своїх людей, щоб припинити професора, бо, мовляв, перетягнув. Заклинський швидко закінчив реферат і сів. Я теж мав підготовлений реферат і мав виступити зараз за професором, ладився в ньому подякувати комітетові та громадянству за гарне свято, одначе Навратіл попередив мене, що як я відчиню рота, то він збори моментально розпустить. (Боролич, видно, таки добрався до нього...).

Счинився заколот, скандал, публіка почала протестувати і викрикувати: "Ганьба! Сором вам!"

На це встав директор Главачек, старий чеський культурно-освітній діяч, особисто знайомий з Іваном Франком, сам письменник та великий наш прихильник і, звернувшися до мене перед публікою, сказав:

- Ганьба, що з письменником так обходяться на його ювілейному святі, що не дозволяють йому ані кількома словами подякувати. Я з цього

зроблю цілу аферу, піду хоч і до самого президента... Я вас прошу, на мою відповідальність, виголосіть свою промову до нас, хоч кількома словами.

Але я,побоюючись публічного скандалу та неприємности для спілки, заявив, що промовлю лише тоді, коли урядовий протектор відкличе свою заяву. Навратіл того не зробив, отже не промовив я жодного слова. Концерт без моєї промови розпочався. Програма була гарно підібрана, переплітався спів хору та солістів з деклямаціями з моїх творів. Проспівано "Тобі, рідний краю" та інші, особливо гарна і незабутня була для мене рецитація одного мого вірша в супроводі вівчарської сопілки.

Концерт закінчився біля одинадцятої години. Тоді член комітету і співацького гуртка старий Нєрґеш, родом з Грушова, гукнув:

- Ми нашого письменника все ж таки відсвяткуємо щиріше. Ходімо до Клюбу Дружби.

Біля 50 людей перейшло в Клюб Дружби в тому самому будинку і там мій ювілей продовжувався. Властиво тут я почувався найкраще, тут,уже без різних протекторів, виголосив я свою промову, прочитав кілька моїх віршів. Було тут досить вина і рідного співу, дружніх обіймів, приятельських цілунків і навіть щирих гарячих сліз.

Тут мені доручено і почесний диплом, якого не мали можливости доручити в залі. Гарна мистецька робота, із стилізованими буквами. Зліва величезний каштан, а під ним на лавиці сидить постать з книжкою в руках.

Забавлялися ми тут до третьої години, потім перейшли ще до словацької винарні і там посиділи до ранку.

Главачек дійсно зробив з того цілу аферу, а вислід був такий, що протектора Навратіла усунули з цієї функції.

З нагоди свого ювілею одержав поет багато привітів від друзів та знайомих:

"Дорогий Василько! Шістдесят років є неабияка границя людського віку і тому засилаю Тобі від моєї родини при цій нагоді щире побажання, аби Ти ще довго між нами жив і віршував про красу українського життя та природи... Як приїдеш 27-го, поговоримо про все докладніше,а тим часом обмежуюся лише на декотрі зауваження щодо змісту Твого останнього милого листа.Програма свята мусить бути така, як схвалено органами безпеки... Так, Василько милий, приїж-

З нагоди 60 літних уродин славному українському поету і письменнику, народньому діячеві Василю Гренжобі-Донському оцінюючи його плідну й корисну діяльність для розвитку української літератури, з великою пошаною та вдячністю присвячує український культурний гурток в Празі 27 квітня 1957

Голова

Заступник

Секретарь

джай обов'язково до своїх прихильників. До дальшої сороківки жичу всього найкращого! Многая літа! - Проф. д-р Юлій Головацький, Прага 19-го квітня 1957."

"Вельмишановний і дорогий Василю! З приводу довершення 60 літ Вашого життя, повного творчого підняття на полі української літератури, засилаю Вам мої найсердечніші побажання, щоб Ваші творчі сили іще дальше росли і підніmалися на благо нашого народу, якому Ви вірно служили в часі його пробудження на Закарпатті та й у часі його розвитку й росту і в часі його смутку. Живіть щасливо і в праці ще багато літ, бо Ваша праця марно не пропаде. Вона доказом того, що наш нарід скриває в собі багато творчих сил, які пробудилися саме тоді, коли до того причинилися сприятливі історичні обставини. Ви разом з Лукою Дем'яном клали перші здорові основи для культурного життя нашого Закарпаття... - Проф. Іван Панькевич, Прага, 22-го квітня 1957."

"Дорогий незабутній Друже Василю! Прошу вибачити мені, що я відшукав Вас і непокою моїм листом. Недавно я говорив з Вашими сусідами з Волового і сказали, що Вас на світі немає між живими (значить, будете довго жити). Тоді я довідався, що Ви живий і здоровий та багато пишете, та що недавно українська спілка в Празі відсвяткувала 60-літній ювілей.

Я теж прилучаюся до цих дорогих празьких друзів, що змогли Вам щиро потиснути руку. І я з щирого серця бажаю Вам міцного здоров'я, багато успіхів у творчій праці та ще багато десяток років відсвяткувати з добрим здоров'ям.

Я також уже на 64-му році свого життя. Здоров'я не таке занадто добре,"машина"вже попсулася і майстрів немає, щоб її відремонтувати: астма і розширення. Вже рік на пенсії з 562 карбованцями в своїй хаті. Перша жінка померла ще 1941 року й від неї лишилася дочка...від другої два хлопці... Ще потрохи пишу та надіюся, що незабаром може приймуть мене до Спілки письменників Радянської України... - Лука Дем'ян, Мукачево, Закарпаття, 28-го липня 1957."

Згадує далі поет:

ДАЛЬША МОЯ ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Двадцять років минуло з того часу, як друком вийшла моя остання книга "Червона скала" і крім двох малих куцих дитячих збірочок ("Маню-

сінька" та "Пригоди зайчика") нічого не видруковано, хоч я написав десятки творів. Завинила це та обставина, що доки мене в Пряшеві друкували, доти не дуже було в чому, а від 1952, відколи пряшівчани почали мене бойкотувати, мене навмисно обходили. Не дармо їх один словацький поет назвав "абракошами" (фуражниками) - мовляв, "маємо субсидії, ти це напиши, а я це, і нікого не допустимо..." Глупа політика автохтонізму!

Все ж, за тих двадцять років я писав, без гонорарів, без того, щоб мав хоч трошки надії на те, що те все пил не припаде. Писав те, що в мені було, писав те, що уважав, що воно потрібне для нашого народу. Писав, бо моя доля - перо, перо з моїх рук вирве тільки велика зубата Косарка...

Були в мене роки дуже плідні на літературні твори, але були і слабші, коли під впливом ганебних нападів пряшівчан я душевно страждав і мусів те все перетерпіти.

Хочу тут хоч приблизно зрекапітулювати мою творчу діяльність. На Словаччині, вже з сорокових років взявся я позбирати по можливості всю мою творчість, розгублену по книжках, збірниках, газетах, альманахах. Але її стільки, що й дотепер вповні не вдалося мені її зібрати, або хоч принаймні попереписувати хоч із тих збірок, які знаходяться в бібліотеці братиславського університету. А мої радянські видання не зміг я дістати ані в одному примірнику для мого архіву.

Все ж таки в роках 1940-41 зібрав я більшість віршів, переробив, дав їм ще більше революційної динаміки і дав зв'язати в перший том.

В роках 1941-42 взявся я писати свій автобіографічний роман, але його не докінчив до сьогодні. Може й не докінчу, бо здебільша це є майже той сам матеріял, що і в цих моїх спогадах.

В 1943 році докінчив я в Братиславі віршоване оповідання "Сава Тур". Це пригоди запорожця, який в 16-му столітті втікав із турецької неволі семигородськими горами і попався на Закарпаття до Хусту і там зажив чимало пригод.

В наступному 1944 році переклав я з мадярської мови на українську великий епос мадярського поета Шандора Петефі, "Апостол".

В 1945 році написав я віршовану фантастичну любовну трагедію на основі повір'я верховинців "Русалку".

В роках 1946-47 я зібрав, переробив і впо-

рядкував дальші свої зібрані поезії і дав переплести в том II.

В 1948 році я написав "Зруб". Це драма молодого лісоруба з часів перед Першою світовою війною. Парубок осліп, зірвав з своєю коханою дівчиною, став жебрати по ярмарках сліпцем-співаком. Врешті все на добре скінчиться.

В 1949 році написав я "Бойківське весілля", зібрав, переробив та впорядкував і третій том моїх віршів.

В 1950 році в Братиславі докінчив я епопею, яку уривками друковано й перед тим ("Вставаймо" та ін.). Це властиво події в 1918/19 революційних роках (Гуцульська республіка). Остаточно дав назву цій поемі "За волю Срібної Землі".

Рік 1951 був слабий, написав десятки віршів і почав писати не зовсім вдалі новелі.

В 1952 році написав я перший варіянт драми "Токаїк" і доповнив "Зруб" з 1948 року.

В році 1953 переробив і доповнив драматичну поему "Русалка" з 1945 року.

Рік 1954 приніс драматичну поему "Верховина" і не зовсім вдалий віршований роман "Висохле чатиння", який готуюся переробити.

В 1955 році народилася драматична поема"Пісня", про вояка, який на фронті втратив пам'ять і тільки після десятки років став знову вповні здоровим і щасливим. В цьому році написав я і драматичну леґенду "Золоті ключі Срібної Землі".

В 1956 році написав я драматичну поему "Попадя". За мотто послужила мені народна пісня, яку собі пригадав. Тут описані події з 17-го віку. В цьому році написав і вдалу драматичну леґенду "Скам'янілі серця". Переробив "Зруб" із 1948 року і "Токаїк" з 1952 року.

В 1957 році Словацький літературний фонд виписав конкурс, на який дали можливість подати твори і українською мовою. На цьому конкурсі мої "Вибрані поезії" та "Скам'янілі серця"здобули нагороду. В цьому самому році і на конкурсі Міністерства шкільництва і культури одержав нагороду і "Зруб". Написав я і кілька віршованих казок та роман для молоді. Доповнив "Токаїк" з 1952 року.

В 1958 році написав я роман "Сонце сходить" і переробив роман для молоді, давши йому назву "Петрик". Виправив "Верховину".

Тепер уже рік 1959. Основно переробляю"Токаїк" з 1952 року. Гадаю написати ще один ро-

ман. Що прийде далі? Побачимо, аби тільки здоров'я! Вже народилася в голові тема про Корятовича, щоб тільки часу було на те.

Було б для мене великою потіхою бачити нарешті хоч один свій твір видрукуваним. Це було б для мене великим підсиленням. Адже писати впродовж двадцятьох років і... відкладати для прийдешніх ґенерацій - це просто божевілля! Треба справді любити літературу, бути ентузіястом (інколи і з порожнім шлунком...), щоб витрачати час, енергію, здоров'я, відпочинок, тратити по ночах зір і... не мати з того ані стільки надії, що колись побачить світу. Не раз сам собі завдаю питання: Потрібна комусь ця моя писанина, чи непотрібна? Чи не радше піти на прогулянку, ніж сидіти за столом над паперами, на які сяде пил, так як насів уже на сотні сторінок?...

Та помимо невідрадних обставин, поет не перестає працювати і не покидає надії. Писав до Ю. А. Шереґія в січні 1960 року:

"...Готуюся на державний літературний конкурс. "Прогулянку на місяць" послав і до рисункового фільму в Празі, відгукнулись, можливо, що щось із того буде. Радіо-Пряшів звернув назад, мовляв, 'задовге'..."

Кілька місяців пізніше писав до нього знову:

"... Літературний конкурс випав для мене не аж так світло. У вчорашньому "Культурном жівотє" є повідомлення, що присуджено мені тільки "чесне узнання", а це означає, що жодного сотика з того не буде... Плюс є хіба ж в тому, що є це великий вседержавний конкурс, де було 526 романів - "великі" і "славні" письменники одержали тільки "одмени",[67] то ж не могли українцеві присудити те саме і поставити його в ряд своїх потентатів. Але і так це все ж який-такий успіх - роман повинен бути видрукуваний. Пряшівчани не написали ані стільки... З Києва маю цікавий лист. Книжка вийде в червні. Мої всі три романи в рукописах вони мають. Пишуть, що Пряшів за цілих десять років не написав щось подібного, і ще дивуються, що їх ігнорують..."

І так поет пера не кидає, бо

...Я ще кохаю, всім на злість,
своє оце перо вогнисте,
його ще все іржа не їсть,
у бруд не намочив, - ще чисте!

Гейби помирившись з обставинами, але все ж із жалем пише в тій самій поезії:

Пройшла весна надій та мрій,
Пройшло і літо кучеряве,
пройшов і гнів в душі моїй,
забув погане і лукаве.

На світські клевети і бруд
дивлюсь очима філософа...
"Колись вони мене знайдуть!"
Колись мине і ця Голгофа!

І буде соромно для тих
(Нехай вони вже і померли),
на мене що взяли патик,
що в мене чобіт свій обтерли.

(Елегія осені, 1958)

Вражлива душа поета тяжко переносила ставлення своїх власних земляків-пряшівчан та сталі напади, доноси й денунціяції, які прийшлось роками відбивати. Вислухи та допити були на денному порядку. Хоч його твори не були "бажаними" і ніхто їх не друкував впродовж довгих років, поет не кидав пера, а навпаки, працював й писав далі, бо це приносило йому полегшу і заспокоєння, хоч він і був свідомим того,що їх може ніколи більше ніхто читати не буде.

Нервове напруження, в якому поет жив у ці роки, мало свої наслідки. Про це згадує поет у спогадах:

Щоб хоч трошки пригадати собі рідні гори, я вже від двадцятьох років живу на беріжку на окраї столиці в кварталі сімейних домиків,в будинку одного словака, разом з його сім'єю на т. зв. Кальварії, в сусідстві гірського парку. Довкруги беріжки, на схід і південь широчезний гірський парк - окраса Братислави, зі сторічними деревами, на північ узбіччя поляни з алеями бузини. Хата в "сліпій" вулиці, отже майже ніякого руху. Помешкання скромненьке: спальня

вдолині і мій кабінет на мансарді, але є широкий балькон на південь. На протязі того довгого часу може був би й одержав квартиру в центрі, але ми себе тут знаменито почуваємо, влітку просто розкіш! Можна писати, творити і під промінням ясного сонечка, на свіжому повітрі.

А от взимку тут біда! Метелиці навіють нам кучугури снігу, годі добитися до міста. Ходить і "тролейбус" (електричний автобус), але на роботу вранці ходжу пішки. Це вигідна прогулянка (45 хвилин). Сидячи постійно при праці мов прикований, зі здоровельного боку такий прохід для мене є бажаним. Додому вже, втомлений у роботі, вертаюся трамваєм і тролейбусом.

На цей беріжок веде дорога серпентинами, - можна пройти стежкою, або кам'яними сходами. І так взимку, як стежку завіють сніги, то ходжу здебільша льодом обліпленими сходами - а тих східців є 176! В лютому 1958 року, якось ідучи сходами, я так нещасливо похвзнувся, що "летів" може десятьома східцями вдолину і вдарився ребром до бар'єри. Ледве встав. Почало мене з того дня боліти і я цей удар чув дуже довго.

Друга справа - не міг я спати. Перепрацьований в установі на "насушний", вдома в писанинах, нервовий, розсіяний, в "печінках" з гнівом на пряшівчан. Теж і в установі почувався не дуже приємно, бо в очах неінформованих і малосвідомих деяких словаків я був "рус" - чужинець... стала гризня, недовір'я, завись...

Тижнями і довгими місяцями не міг я спати серед творчої гарячки, хіба ж кілька годин на добу. Почав я ходити по лікарях, давали мені різні медикаменти, але все те не помагало.

Відшукав я свого знайомого старого лікаря, але він не був спеціялістом - невропатологом, тільки практичним лікарем. Він вже й перед тим мені приписував на безсонність - старий медикамент, бром.

На нещастя, старий мав поганий рукопис, аптекарки довго розшифровували щось там, чи то має бути "20" чи "200", здається якийсь склад хемічної або іншої речовини. Лік не помагав. Не спав я ані тієї ночі, хіба ж якусь годину. Гірко-тяжко перебув ту днину.

За вказівками лікаря мав я брати вечором перед спанням одну ложку. Не заснув. Взяв я другу - не помагало... взяв третю, а потім і четверту... До ранку висьорбав може й двісті-триста грамів. Зранку вже на роботу не пішов. Пішов до свого кабінету, включив радіо і звідти, неначе крізь сон, почув я якийсь заклик:"...як

не маєте зброї оборонитись, беріть кинджал..." (Була це галюцинація в гарячці, чи дійсність - не знаю). На граморадіо я почав перегравати пластинки з українськими піснями, руки мені трусилися, побив з них чимало, потім впав на шафу з книжками і звалив велику мальовану вазу. Вона з гуркотом розбилася. Перелякана дружина вбігла в кімнату разом із сусідом та з хазяйкою. Я в гарячці - та мабуть і від ліків - говорив щось незрозуміло. Покликали санітарну автомашину. Зразу прийшов лікар, дав мені ін'єкцію і вже безпритомним відвезли мене на психіятричну клініку до міської лікарні. Там мене дали "за решітки"...

В цій клініці я проспав повних дев'ять діб. Кажуть, що шарпався я за груди, викрикував різними мовами. Десятої доби (трохи пам'ятаю) ще все в просонні, мені здавалося, що я в концентраційному таборі, переходжу муки і тортури як колись... Годували мене штучно. Десь тієї самої днини збудив мене санітар вприскуванням ін'єкцій. Я встав - був тільки в штанцятах, бо кажуть, не стерпів на собі ані сорочки, ані ковдри - і страшно здивувався, що я так заріс, бо мені здавалося, що я спав не більше доби, а тут борода в мене неначе щітка...

Вивели мене із "клітки", дали на звичайну постіль між інших пацієнтів і вже з того дня почавши я був при повній пам'яті. Я остовпів побачивши, в яке середовище я попався. Були тут майже напів-божевільні пацієнти, насильники, збиточники, врятовані самоубивці, ноторичні алькоголіки, в більшості молоді люди, робітники, техніки, механіки, конструктори, студенти і люди середнього і старшого віку (важкохворих пацієнтів відвожували до психіятричного інституту). В жіночому відділі були молоді дівчата, студентки, нещасливо закохані жінки і напів-божевільні старухи. Навіть лікар тут був пацієнтом; письменники, актори, журналісти, спокійні аж до меланхолії і боєві натури, плаксиві і бадьорі, все ж при тому ніби нормальні люди. В дальшому відділі були тут і діти.

Я швидко приходив до сил, лікарі тут були першорядними спеціялістами, щоднини візити, двічі в тижні велика візита з професором на чолі. Був тут знаменитий невролог-психопатолог д-р Погадій, потім другий д-р Ціґлер, обидва асистенти, спеціялісти. Погадієві зразу було підозріло, чому я мав внутрішню гарячку (не стерпів на собі під час майже двотижневого спання ані ряднини), чому в мене все тіло було жовте, неначе віск. Ціґлер покликав спеціяліста-інтерніста, той мене оглянув, перейшов я кровни-

ми процедурами, іншими клініками теж був оглянений і нарешті лікарська комісія сконстатувала, що мені ввесь час кривавилася печінка вже з давнішого часу і кров давила якийсь нервовий центр. Тоді я пригадав собі ті нещасливі кам'яні сходи, де я в лютому поховзнувся і вдарив печінку.

Мали мене перенести на один поверх нижче в інтерну клініку, та там не було вільного ліжка і так залишили мене покищо на цій клініці, але лікували вже зовсім інакше. Цим двом асистентам, Погадієві і Ціґлерові, я вдячний до смерти, що врятували мені життя. Займалися мною надзвичайно старанно, дбайливо і пильно. Знаменитий д-р Ціґлер робив усе можливе, щоб клінічно сконстатувати та усталити справжню діягнозу. З великим задоволенням я сконстатував, що і чехословацькі лікарі є сумліннимі і добрими лікарями, стоять на висоті передової лікарської науки.

Одної днини був я свідком дуже цікавого лікування. В неділю, після обіду, привезли молоду людину, токаря, батька п'ятьох дітей, без пам'яти. Лежав, мов мертвець. Кажуть, що він посварився з кимось і просто впав, неначе під страшним ударом. Санітари мені пояснювали, що це надзвичайно рідкий випадок.

- Чому не кличете лікаря? - питався я.

- Його треба "воскресити",- відповів санітар. Хоч руки-ноги йому не застигли, все ж були холодні, лежав горілиць і дихання не можна було помітити. Йому тільки пильно приглядалися до зіниць, підтягнувши вії.

- Живий, - заявили.

Другої днини в понеділок, зранку була велика візита. Звернули увагу на цього токаря.Вигнали всіх пацієнтів, а я упросився, бо хотів бачити, яким способом приведуть людину до нормального стану. Мені дозволили приглядатися.

Асистенти Погадій і Ціґлер оглядали хворого, готували якусь апаратуру. Включили йому апарат, дали так званий "електро-шок", пильно стежачи за диханням, контролюючи ліхтаркою зіниці ока; професор тут-там зловив його за ніс, бо тільки ніс прозраджував, що він дихає: пацієнт тоді ворушився. Лікарі пітніли, турбувалися, нарешті за яких двадцять хвилин пацієнт ворухнувся, ожив і відкрив очі та шепотом просив води... Третьої днини вже весело ходив по коридорі, радий, а ще більша втіха була в очах цих двох знаменитих спеціялістів.

- Майстри ви, мистці лікарської науки! Спасибі вам, що врятували ви нас, врятували і цьо-

го токаря, батька п'ятьох дітей... Колись отаку нещасливу людину без передових інструментів поховали живою. Бо коли б її залишити без цих інструментів і без лікарської помочі спеціялістів, він за кілька днів помер би і на шпитальному ліжку.

Навкучило мені сидіти на клініці між пацієнтами з десятками прерізних діягноз. Приходячи до сили (годували мене знаменито), багато читав, хоч Погадій не дуже мені дозволяв пересилюватися. Найбільше читав веселі і сатиричні оповідання нашого незабутнього Остапа Вишні. На вазі я прибрав десятку кілограмів і вже першого травня я був вдома, але допоручували мені ще не пересилюватися в писанні. Пробув я ще кілька тижнів вдома, але четвертого місяця (в лікарні лежав п'ять тижнів) я пішов на роботу і взявся знову до писання.

- Дякую тобі, прекрасна лікарська науко!

З того часу я обережніший, інколи йду на довші проходи в природу, а в неділю, як гарна погода, обов'язково роблю мандрівку в недалекі гори. А серед тижня, як почуваю себе втомленим, піду у "свій" квітник (хазяйка уділила мені малесеньку ділянку в городці) і там годинку -дві відпочиваю, поливаючи квіти та доглядаючи, щоб не позаростали бур'янами.

60-ТІ РОКИ

Казав поет, "...було б великою потіхою бачити нарешті хоч один свій твір видрукованим.." Цієї потіхи він нарешті зазнав, коли в 1960-му році появилася книжечка - антологія "Ластівка з Пряшівщини", де, на першому місці, помістили і його вірші. По двадцятьох роках мовчанки нарешті появилися і його вірші! Радість поета була безмежною. Згадує він про це в листі до мене з грудня 1960 року:

"Я теж маю велику радість: В Києві вийшла антологія "Ластівка з Пряшівщини", - збірник українських письменників у Чехословаччині. Ця збірка відкривається мною, отже Київ мене оцінив, сама Україна добре знає, хто я такий і що я зробив для української літератури...Письменникам Пряшівщини не дуже буде подобатися, що я на першому місці, адже видавництво має добрих критиків та естетів і вміє розсудити, що є лі-

тература, вміє її клясифікувати. На протязі восьмох років робили вони проти мене інтриґи і нарешті правда перемогла!..."

З приводу появи цієї книжечки, журнал "Дукля" видрукував статтю п. н. "Ластівка з Пряшівщини",* в якій автор Юрій Бача згадує поета одним параграфом і говорить так:

"...Здивуванням (приємним або неприємним) є факт, що у збірці надруковано велику добірку віршів відомого українського поета Закарпаття Василя Ґренджі-Донського, який працює в Братиславі, багато пише, але в нашій пресі вже довгий час не друкується. Чому? Вихід "Ластівки" штовхає нас розв'язати і це питання..."

З цього короткого коментаря видно, що ця книжечка була для пряшівчан таки "бомбою", якої вони не сподівалися. Не сподівалися, що їхні інтриґи не засягнуть аж до Києва... і що не дивлячись на їхні спроби здискредитувати поета, він таки одержав признання від України.

В 1962 році сповнилося батькові 65 років. Уродини батька пройшли відносно тихо. Писав до мене в квітні 1962 року:

"...Святкували ми мої уродини дуже гарно... Дістав теж привіти листами і телеграмами. Написали статтю до літературного альманаху (київський автор). А ось шкрябнула "незлим-тихим словом" і "Піонерська газета"... Мені дуже приємно, що земляки відгукнулися, як видно, ще мене не забули вповні..."

Від Олекси Мишанича з Києва одержав 17-го квітня листа:

"Від усієї душі вітаю і поздоровляю Вас з Вашим славним ювілеєм - 65-річчям від дня народження і 40-річчям літературної діяльности. Бажаю Вам міцного здоров'я, щоб Ви змогли й далі так то плідно працювати над своїми творами, у яких з такою любов'ю змальовуєте життя нашого народу.

Кілька днів тому читав я останні числа "Дуклі". Надзвичайно приємно було зустріти тут Ваші вірші. Повідомив мене Ф. Лазорик, що ред-

* Дукля, Пряшів, ч. 1/1961, ст. 118.

колегія ухвалила надрукувати добірку Ваших поезій у другій книзі альманаха з моєю заміткою. Це мене радує найбільше, бо, нарешті, після таких довгих років мовчання Ви знову стаєте в перші ряди літератури.

Повідомляю Вас ще про одну приємну новину: Президія Спілки Письменників України рекомендувала збірку Ваших поезій до друку у видавництві "Радянський письменник". Сказав мені головний редактор видавництва, що остаточні пляни видань будуть затверджені у травні, тоді ж вони з Вами полагодять контакт і почнуть готувати рукопис до друку..."

Від письменника Луки Дем'яна знову прийшла телеграма з Закарпаття 23-го квітня 1962 року:

"Дорогий Приятелю пера! Сердечно вітаю Вас як першого на Закарпатті відомого українського письменника, автора талановитих оповідань, повістей та збірок поезій. З шістдесятьп'ятиріччям з дня народження та сорока роками літературної праці бажаю Вам міцного здоров'я, довгих літ життя, хай світлими барвами квітне Ваше творче слово... Хай нові Ваші твори приносять щастя нашому українському народу."

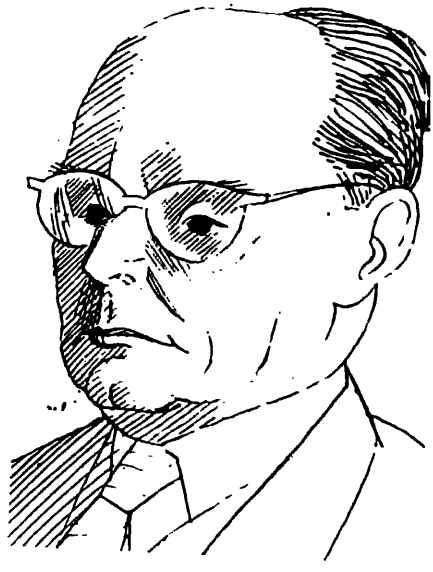

Карикатура поета
(Із журналу "Дружно вперед", 1967, ч. 4, стор. 10.)

З приводу 40 років поетичного дебюту поета, в "Дуклі"* появилася згадка Івана Мацинського п. н. "Тернові квіти полонин" (подаю уривки):

"Перед найстаршою ґенерацією наших культурно-освітніх працівників, які нині, на старості літ, заслужено віддихають і на пенсії самокритично оглядають пройдений життєвий шлях, при словах цієї назви виринає в пам'яті широковідоме в домюнхенській республіці ім'я закарпатського українського поета Василя Ґренджі-Донського. Під наведеною і подібними назвами на початку тридцятих років виходили в Ужгороді збірки поезій поета, який зараз після Першої світової війни зайняв у закарпатській українській літературі провідне місце. Перша з них "Квіти з терням" вийшла рівно 40 літ тому, в 1923-му році, накладом автора. При цій нагоді ми й вирішили знову наблизити поета нашому східньословацькому українському читачеві.

Ім'я Василя Ґренджі-Донського викликає в пам'яті тих, хто були свідками зародження літературного руху закарпатських українців в часі між двома світовими війнами й інші імена з літературної ґенерації, яку можна б назвати "ґенерацією перших сміливих літературних дерзань". Сюди належать поети - Юлій Боршош-Кум'ятський, Миколая Божук та письменники Олександер Маркуш, Лука Дем'ян і Федір Потушняк, як і талановитий сатирик та ґуморист Марко Бараболя (Іван Рознійчук). Василь Ґренджа-Донський в цій плеяді займає окреме і почесне місце передусім тим, що він першим з-поміж закарпатців почав писати українською літературною мовою. В цьому велика його заслуга перед українською літературою взагалі. Мало того: в його поезіях найцінніше забриніла соціяльна струна тодішнього революційного патосу. Не буде перебільшенням, якщо скажемо, що ця поезія кращими своїми зразками відіграла дуже позитивну ролю в формуванні наступної ґенерації закарпато-українських поетів і головне, в першій половині 30-их років була ідейною зброєю в боротьбі з формуванням закарпато-українського декадансу..."

- - - - - - - - - - - - -

** Дукля, Пряшів, ч. 3/1963.

Вже в 1950-их роках поет почав мати проблеми з зором. Окуляри носив він вже від молодости, але тепер почала витворюватись на очах катаракта і грозила йому повна втрата зору.Цим він був глибоко стурбований:

П'ять діоптрій... очі, бідні очі!...
Скільки буде їх за років п'ять?...
Над писанням я сиджу щоночі,
писанини зір мені туплять.

А колись я - вийду в полонину,
ген далеко бачу, мов орел...
П'ять діоптрій на лиху годину!
Скільки їх прибуде відтепер?!

Мізки геніїв постійно творять
в напрямі культури взагалі
і до нас, малих людей, говорять, -
твори їх у мене на столі.

Як я буду твори їх читати?!
Зажурився станом цим лихим.
Як мені в майбутньому писати?!
Ох, не хочу бути я сліпим!

(Очі, бідні очі, 1954)

Писав він у листі до мене кінцем 60-го року:

"З оком був я у спеціяліста. Моя катаракта зріла буде на операцію тільки на початку березня. Працюю тільки одним оком - лівим бачу тільки силюети. Лікарі запевняють, що операція удасться і я в те вірю. Важко працювати з одним оком крізь 14 мінусових діоптрій, ледве жду на операцію. На превеликий жаль, катаракта твориться і на "здоровому" оці і за кілька років (а може й скоріше) треба буде іти і з тим на операцію. Але на ліве вже буду добре бачити, зрозуміла річ, як операція вдасться. Мабуть послухаю моїх приятелів у Празі і поїду на операцію туди...

Довідався я, що в Празі є першорядний спеціяліст, учень славного українського окуліста Філатова. Він доцентом на другій очній клініці в Празі. Поїду туди, щоб на випадок невдачі було в мене чисте сумління, що все зробив для врятування свого зору..."

В листі з 30-го березня 1961 року поет пише з клініки в Празі:

1960 p.

"...20-го березня був я прийнятий на очну клініку університету ім. Коменського. Пройшов всі процедури - рентґен, кров, серце, легені... Побрили мені брови, підстригли вії і ліг на операційний стіл. Оперував мене сам професор д-р Курц, преславний очний хірург, який оперував і англійську королівну. Він є в очній медицині дуже відомий. Очі мав я зав'язані кілька днів, лежав горілиць неначе поліно, на очах мав кошик, мов собачка... Був я страшно цікавий, чи операція пощастила.

Донечко, прекрасно бачу!... Вже ходжу з розв'язаним оком, з зеленими окулярами на носі. Я щасливий, що відзискав зір. Тут буду яких три тижні, вернуся мабуть літаком, щоб не трясло мені головою в вагоні. За годину буду вдома. За рік за два доведеться приїхати сюди знову з другим оком...

Професор оперував мене о пів до восьмої і я ні про що не знав, спав як убитий, збудився лише о п'ятій вечором. Було темно, хотів піднятися, але сконстатував, що руки в мене прив'язані до постелі і обидвоє очей завиті, навіть друге, неопероване "заліплене". Отак я на постелі лежав як Лазар аж до неділі, мене годували, поїли. Годували мене тільки раз на добу і то лише кашкою. Ці чотири доби були найгірші, бо мусів лежати вповні лише горілиць, без того, щоб головою ворухнути. Тому я нікого в Празі не повідомляв, щоб мене на постелі з зав'язаними очима не турбували. Коли в неділю професор дозволив мені встати, тоді здорове око "розліпили" і я зателефонував п-і Олі Дутковій. А вона, уяви собі, змобілізувала майже всю празьку нашу колонію. Приходили земляки, відвідували мене майже щоднини, приносили дарунки, тістечка, цукерки, торти, овочі. Проф. Заклинський був тричі в мене, приніс мені мішок яблук, один земляк "вконтрабандував" мені між торточки і банкнот 100 корон. Коли він прийшов вдруге, я йому звернув гроші, просто насилу впхав до кишені. Кілька днів на те в Празі якраз відбулося Шевченківське свято, де деклямували і мій вірш. Там знову довідалися про мене і почали ходити відвідувачі...Вся наша кімната ласувала яблучка, помаранчі тощо,бо я не встигав те все з'їдати. Приємно було бачити, якою любов'ю огорнули мене земляки..."

Кінцем 1962 року поет піддався другій операції ока. Писав у своїх листах:

"...Завтра зранку наступаю на очну клініку, а в середу, то є 21-го листопада, буду опero-

ваний на друге око..."

З-го грудня писав:

"...Операція пощастила, знову під наркозою оперував мене той сам славний професор. Буду гарно бачити, так само як і лівим. Вдома буду в долікуванні, а десь сьомого або восьмого тижня усталять діоптрії і дістану і друге спеціяльне скло на окуляри. Дуже щасливий, що тепер вже матиму обидвоє очей ясного зору і бачитиму більш пластично, ніж одним оком..."

В червні наступного року повідомляв мене:

"Я вже від першого червня працюю. Одержав окуляри після операції, прекрасно ними бачу. Знаєш зі мною наче світ змінився. Читаю і ті найдрібніші літери, а фарби розкішно бачу. Здається, що ані в молодості краще їх не бачив. Правда, до цих окулярів треба було привикати, бо вони трохи зближують і збільшують, але вже звик. Спершу особливо на сходах треба було уважати, бо ногою хочеш ступити сюди, а воно трошки дальше... Все ж, це диво лікарської науки, сліпій людині повернути зір - яка ж це благодать! Тепер можу читати, працювати, писати... Я щасливий, що знову бачу!"

Мав поет проблеми від років і з диханням та тяжкими астматичними нападами. Як тільки схопила його простуда, то часом пролежав і кілька тижнів у лікарні, поки прийшов сяк-так до себе. В листопаді 1962 року писав мені: "... лікарі сконстатували, що я не маю астми, але хронічний катар дихального горла (бронхіт)...але маю й артеріосклерозу... і високий тиск крови..."

Попри своєї хвороби поет не кидав ні своєї заробіткової праці ані свого пера, а творив далі, бо, як казав: "Ще так багато тем маю до написання... ідеї в голові аж рояться..."

- - - - - - - - - - - - - - -

літературно-художній та громадсько-політичний альманах

ДУКЛЯ

орган Української секції Спілки словацьких письменників у Пряшеві

ВИДАВЕЦЬ: ЦК КУЛЬТУРНОЇ СПІЛКИ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ

1953 — 1963

ПОХВАЛЬНА ГРАМОТА

з нагоди 10-річчя альманаху «Дукля»

тов. *Василеві Гренджі-Донському*

за заслуги в розвитку української літератури в ЧССР

ПРЯШІВ, 27 БЕРЕЗНЯ 1963 Р.

Голова ЦК КСУТ

Секретар УС ССП

В 1964 році вийшла в Пряшеві книжка вибраних творів "Шляхом терновим" на 387 сторін, яка підсумувала багатолітню літературну діяльність поета, а в 1969 році, теж у Пряшеві, появилася збірка віршів "Місячні ґруні" - книжечка маленька формою, але велика обсягом, бо в ній поміщено 46 віршів. І так, нарешті, двадцятиріч-на мовчанка перервалась і бажання поета сповнилося: Дожився до того, що ще перед смертю побачив свої твори в друку. Щойно тоді почав відчувати, що він "припливає до берега..."

ОКРУЖНИЙ КОМІТЕТ КСУТ ТА ОКРУЖНА НАРОДНА БІБЛІОТЕКА В ПРЯШЕВІ

запрошує Вас на Окружну читацьку конференцію до повісті

ІЛЬКО ЛИПЕЙ

з книги „ШЛЯХОМ ТЕРНОВИМ" В. Гренджі-Донського

яка відбудеться 10 квітня 1965 р. о 9. годині в Клубі Окружного комітету КСУТ, в Пряшеві, вул. Словацької Республики Рад № 62.

На конференції візьме участь автор.

Великим досягненням для поета був і факт, що в 1963 році вибрано його до членства Української Секції Спілки Словацьких Письменників. Про діяльність у цій Спілці довідуємося зі звіту, написаного поетом в 1971 році:

ЗВІТ ПРО МОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ

У СПІЛЦІ СЛОВАЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У БРАТИСЛАВІ

Після зреалізування чехословацької федерації, Спілка Словацьких Письменників (СПП) стала самостійною, зі своїм власним статутом, в якій уже нема кандидатів членів. Письменник після його прийняття зразу стає членом. В попередньому Союзі письменників деякі новоприйняті члени були довгими роками тільки кандидатами. Таким чином, повних 12 років були кандидатами і наші письменники: Андрій Кусько та

Іван Прокіпчак.

Нарешті за підтримки секретаріяту нашої філії в Пряшеві вдалося мені в комісії і на ЦК Спілки досягти, що цих двох наших письменників минулого року прийнято за членів.

На початку 1970 року призначено мене і в комісію, яка дає внесення на уділювання письменникам премій. Як відомо, крім головної державної премії є ще й кілька дальших щорічних премій в рамках Спілки. Одна з них у сумі 20,000 корон призначена і для національних меншостей, то є для письменників українських і мадярських. Цією премією мали ми з мадярами ділитися по половині.

Радився я з одним нашим фахівцем: Кого з наших авторів запропонувати на цю премію? Він сказав, що твори українських авторів у ЧССР за останні два роки слабі. На премію нікого не пропонувати. Спитав я і одного знатока з Києва, який був якраз у Братиславі і відвідав мене. Він теж мені радив (хоч, мабуть, не перечитав ані одної книжки наших авторів), що цю премію не треба компромітувати, як нема твору, який би це собі заслужив. Тоді я заступникам мадярських письменників сказав, що ще собі роздумаю, може бути, що нікого не запропоную.

Мадяри цього вхопилися і хотіли зі мною зробити компроміс, а то такий, щоб року 1970 вони дістали цілу премію, а в прийдешніх роках, як ми будемо мати більший твір, вони всю премію перепустять нам. Зразу виступили з такими літературними "гарматами" як Віктор Еґрі і дальших 4-5 слабих авторів.

В міжчасі я почав перечитувати твори наших письменників за останні два роки і прийшов до переконання, що деякі і не такі слабі. Тоді я заступникові мадярських письменників в ЧССР заявив, що на половину премії за рік 1970 ми все-таки претендуємо. Мені не віриться, що мадяри колинебудь признали б, що твір нашого письменника перевищує твір їхнього письменника і треба цілу премію перепустити українцям. Вони цього ніколи не зробили б.

На це голова Спілки Словацьких Письменників сказав, що як видно, українці з мадярами не погодяться, будуть сварки і непорозуміння. Найліпше було б цю премію щороку розділити на дві частини: 10,000 корон для українських і других 10,000 корон для мадярських авторів. Це і переведено в життя: премія отже розділена. Тоді спитав я наш пряшівський секретаріят філії, приїхав і Іван Мацинський і таким чином в порозумінні з філією, подав я в імені філії внесення на уділення премії Михайлові Шмайді, вже

з огляду і на його заслуги за дотеперішню літературну творчість.

Нещодавно мене з комісії для розділювання премій відкликано. Це не біда, бо премія для національних літератур на Словаччині вже розділена. Це мені вдалося досягти і я сам задоволений.

Дальший розвиток української літератури в ЧССР

Українська література в ЧССР по 1945 рік - коли до неї не рахувати добу А. Духновича і літературне стремління колишньої Підкарпатської Руси за першої ЧСР, особливо в 20-30-их роках, має невелику традицію. Наш будитель Александер Духнович в минулому сторіччі лишив по собі добрі сліди. Всі ми, що ходили до українських церковних шкіл перед зловісним законом графа Аппоні з року 1907, яким в старій Мадярщині зруйновано шкільництво національних меншостей, між ними і наше, - вчилися із букваря Духновича. Досі зарився в мою пам'ять віршик Духновича в тому Букварі:

"Мамко, мамко, куп ми книжку,
тинту,[68] папір і табличку,
бо я іду до школи
учитися поволи...

Але дальші його літературні епіґони - з невеликими виїмками - вже на такій висоті як автор Букваря, не були, а навіть більшість із них була більш на шкоду, як на користь українській літературі. Не дармо великий каменяр Іван Франко здеклясифікував їх на "звичайну дрять, від якої чути запах гнилечі на десятки миль..."

Літературу отже треба починати від дитинства, головно від школи. Але коли не буде наших шкіл - не буде ані літератури, ба, ще більше - не буде ані народу! Бо народ - це ж мова, це традиція. Десятки і сотки генерацій на протязі тисячоліття в чужій неволі зберігали рідну мову, рідну пісню. Але може прийти одна бездарна ґенерація, яка закине ввесь цей всенародний скарб: прийме іншу мову, іншу культуру і тоді - пропав народ! Занапастив те, що діди і прадіди віками зберігали й обороняли. Своє забуде, залишить, а чужого вповні не здобуде,щоб був на належній висоті. А нам іде про те, щоб наш народ став культурним. Досягти такої висоти освіти може лиш посередництвом йому найближчої, отже рідної, мови. Про це і висококультурні керівники не один раз говорили і говорять...

Від КСУТ-у буде в майбутньому найбільше залежати, чи наша культура, а серед неї і наша література, піде вперед чи буде занепадати. Я не є покликаний на те, щоб комусь давати рецепти, як і що має робити. Я вже застарий до того, щоб ходити по ваших прекрасних околицях як то було колись на Закарпатті, коли я на мотоциклі майже щонеділі був серед народу, і то на власні витрати. Братислава далеко, ви стоїте ближче до проблем українського населення східньої Словаччини і не мені вам радити. Скажу хіба ж те, що коли українська інтеліґенція Пряшівщини не хоче залишитися пастухами без стада або ліпше кажучи, генералами без війська, нехай іде в народ! Нехай його освідомлює,поперш соціяльно, потім і національно. Нехай навчає його любити свою милозвучну мову, чудову пісню і прекрасні танці, які подивляє цілий світ. В цьому напрямку і цими слідами мають іти і наші письменники і писати твори українською мовою.

Увагу треба звертати головно на молодь і для неї творити, виховувати з них своїх читачів. Дитяча газета "Веселка" (колись "Піонерська газета") перед десятьома роками виходила в 7,000 примірниках, тепер її тираж не дорівнює ані половини. Рівень "Веселки" треба підвищити, запросити до співробітництва письменників, педагогів, людей культури. Дати трохи спорту,трохи гумору і не публікувати слабенькі, першопочаткові віршики а як так, то з добірною переробкою. Містити багато дописів самих читачів. КСУТ мав би утворити фонд на передплату"Веселки" (річно 6 корон за один примірник) і річною передплатою премію вати тих учнів у школах, які перейшли на словацьку мову навчання, що виказують добрий успіх з предмету української мови. Особливо там, де предмет навчання української мови є необов'язковий, який не респектують ані вчителі, а тим менше учні. Може хоч таким способом зацікавляться наші бідні діти, яким доля не судила вчитися у рідній, українській школі.

Для молоді треба видавати книжки легким стилем, оповіданнячка, байки, гумореск и, а теж і казки. Казок видано цілі збірники, але вони своїм змістом не є для молоді, ними найбільш цікавляться фолкльористи й етнографи, а для молоді треба видавати казки літературною мовою, такою, якою вчаться в школі.

Для старшої молоді принаймні обновити"Тон", коли нема можливости видавати зокрема, так хоч як прилогу до газети "Нового життя".

Оце і все, що я хотів сказати.

З пошаною до вас, В. Ґренджа-Донський

ЮВІЛЕЙ 70-ТИ ЛІТТЯ

Ювілей 70-ти ліття з дня народження відбувся вже багато гучніше, як попередні ювілеї. Українська громада в Чехословаччині готувалася до відсвятвування цього ювілею. Перший ювілейний вечір відбувся в Празі вже 22-го квітня, на якому ювілейну промову виголосив друг і біограф поета д-р Михайло Мольнар.* Мистецькою частиною зайнялася дириґентка і професор музики д-р Ольга Дутко. Про підготову цього концерту написала вона короткого листа до поета в квітні:

> "Дорогий наш Лірнику! В дорозі зловила мене поштарка і я відразу кидаю оцю картку. Маю у себе визичений магнетофон і думаємо на нім оцей концерт записувати. Проданець дуже тішиться на Вас усіх. Я вже слава Богу поволі з запалення легенів вишкрябалася. Боялася, що концерт би не вдався (на радість ворогам), але вже і проби нормально робимо, а завтра маємо генеральну пробу. Ти вибачиш, що роблю це з чехами-співаками, бо наших нема..."

Про це свято появилася стаття в "Новому Житті" в Пряшеві.**

> "Як ми вже повідомили, в ці дні сповнилося 70 років віку найстарішого чехословацького українського письменника Василя Ґренджі-Донського. З приводу річниці письменника надзвичайно урочисте торжество зробило Українське культурне товариство при будинку культури в Карлових Варах, яке організувало в Празі 22-го квітня ювілейний вечір. На ювілейному вечорі організатори під керуванням інженера Василя Проданця поставили багату культурну програму. З співами виступили переважно чехи, які мають тепле ставлення до української літератури. Дириґентом була д-р Ольга Дутко.
>
> За українську філію Спілки словацьких письменників (ССП) ювіляра письменника прийшли поздоровити Федір Іванчов, Федір Лазорик та Іван Мацинський.
>
> Урочисту доповідь про життя й творчість юві-

---

* Промову в цілості див. в Творах В.Ґ-Д., том XI, відділ "Огляд літературної творчости".

** Нове Життя, Пряшів, 29. квітня 1967.

ляра оголосив д-р Михайло Мольнар. Після цього, додавши літературний вступ, листа від української філії ССП зачитав секретар філії Іван Мацинський. Письменник Федір Лазорик зачитав вітального листа від Центрального Комітету Культурного Союзу Українських Трудящих (КСУТ). Щирими словами ювіляра - свого земляка - поздоровив Федір Іванчов.

Ювілейний вечір з нагоди 70-річчя письменника проходив у надзвичайно урочистому тоні й потвердив організаційну здатність влаштувачів вечора та тепле ставлення до свого земляка-письменника."

Два місяці пізніше студенти в Братиславі поставили прем'єру віршованої леґенди "Скам'янілі серця" з тієї ж нагоди. Зорганізовано й літературний вечір на весні і в Братиславі і в Пряшеві. Радіомовлення також зробило повідомлення.

Десятками прибували до поета телеграми та привіти від організацій, друзів та товаришів пера:[69]

"Президія Спілки Письменників України палко вітає Вас, відомого українського письменника в Чехословаччині, з Вашим сімдесятиріччям. У Ваших творах правдиво змальовано життя закарпатських українців в умовах чужоземного панування, показано їх боротьбу за своє визволення. Ваші нові твори про сучасне і минуле Закарпаття є пройняті великою любов'ю до рідного народу, до його героїчних звершень. Ви вклали багато сил в організацію культурного й літературного життя на Закарпатті і в Східній Словаччині. Бажаємо Вам в день Вашого 70-річчя міцного здоров'я, великих творчих успіхів у справі розвитку української літератури в братній Чехословаччині. - Правління Спілки Письменників України, 6 підписів."

Лист від Спілки Словацьких Письменників, написаний 21-го квітня був також поміщений як відкритий лист-привіт у словацькому щоденнику в квітні 1967 р. словацькою мовою такого змісту:

"Словацькі письменники і літературна громада вітають Вас з нагоди Ваших 70-их уродин як визначного літературного працівника, який уже в міжвоєнній добі уосібнював прогресивні традиції закарпатської літератури і який вели-

УКРАЇНСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ТОВАРИСТВО ПРИ ОБ
КАРЛОВІ ВАРИ
OSVĚTOVÁ BESEDA - KARLOVY VARY
UKRAJINSKÉ KULTURNÍ SDRUŽENÍ

влаштовує
usporádá

ЮВІЛЕЙНИЙ ВЕЧІР

з нагоди 70-річчя народження письменника, поета

ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

JUBILEJNÍ VEČER

k 70. narozeninám spisovatele a básníka

VASIL'A GRENDŽI-DONSKÉHO

на який дозволяє собі Вас запросити
ke kterému si Vás dovoluje zvát!

КАМЕРНИЙ АНСАМБЛЬ при ОБ в Карлових Варах

в суботу 22. 4. 1967 о 19. год. в залі Музичної школи

Воршилська вул. ч. 5 Прага 1

ПРОГРАМА:

1. Ювілейна промова — наук. працівник САН канд. філософ. наук Михайло Мольнар

2. Культурна частина — виступає КА, диригент Др Ольга Дутко, на сопілці грає В. Проданець

П Р О Г Р А М А

Відкриття: голова УКТ в Карлових Варах, член МНК М.Гулин

Ювілейна промова: Михайло Мольнар
наук.працівник САН канд.філолог.наук

1. В.Стон-Балтарович сл.: "Слава, слава Ювіляте!"
   С.Воробкевич муз./пригагідна адаптація пісні "Заспіваймо разом браття" для ювілейного концерту укр.письменника В.Гренджі-Донського/співає КА
2. В.Стон-Балтарович "Чорна хмара" гуцульська дума, соло співає М.Ріндтова, сюблейті Д.Чехова, на фортепіано А.Плавка.
3. В.Ґренджа-Донський: Шевченкові - рецитує В.Довганич.
4. В.Ґренджа-Донський: "Гей у полі дуб високий"
   В.Стон-Балтарович співає КА
5. В.Ґренджа-Донський: з віршованої казки "Фея" початок співу русалок "Весна"
   О.Дутко

П Е Р Е Р В А

1. В.Ґренджа-Донський: авансцена з "Феї" виконує КА, соло співають М.Піштова, М.Ріндтова, І.Бен, І.Плавка
2. В.Ґренджа-Донський: соло "Феї" "Ноктюрн" з 3. дії, співає М.Піштова
3. В.Ґренджа-Донський: Тріо : а/Коломийка
   б/Аркан
   співають М.Піштова, М.Ріндтова, Б.Чігаржова, Б.Чігаржова мол. К.Волкова М.Боукалова
4. "Закарпатські пісні". На сопілку та дримбу грає В.Проданець.
5. Пісні на бажання Ювіляра, виконує КА
6. А.Кастальський: "Многая літ" співає КА

Супровід на фортепіані: Др.О.Дутко
Супровід на бандурі: М.Горова
Диригують Др.В.Чігарж, Др.О.Дутко
Декорація: М.Горова

Програма свята в Празі

кою мірою впливав на розвій української культури на Словаччині. Недавно видані Ваші вибрані твори з Вашої поезії, під назвою "Шляхом терновим", нам не тільки пригадує Вашу багату довгорічну творчість, але й сьогодні доказує пересвідчиво життєвість Вашого літературного діла. До дальших років бажаємо Вам багато здоров'я і особистого спокою."

-

"Дозвольте нам, працівникам редакції Словацького Педагогічного Видавництва, Відділу Української Літератури, сердечно поздоровити Вас з нагоди 70-річчя і побажати Вам ще багато років плідного життя, багато здоров'я й творчого запалу, щоб з-під Вашого пера вийшла ще не одна книга, яка б радувала нашого читача й приносила йому задоволення та насолоду. Ми високо цінимо Ваш вклад у розвиток нашої української літератури і запевняємо Вас, що хоч Ваші і наші шляхи тернові, але ми так само старатимемось йти і таким шляхом до мети, до нових кращих днів майбутнього. Ми впевнені, що наша література буде і завдяки Вашим зусиллям процвітати на многая і благая літа. - 10 підписів."

-

"Будьте так добрі та прийміть від українців міста Щеціна найкращі побажання з нагоди вашого славного 70-ліття.

70 років Вашого життя - це 70 років віддаених на службу рідного народу. Життя не легкого, з всіма складними проблемами нашого XX- го століття. А що воно не було легке, це вже видно з самих назв Ваших творів, хочби таких, як "Квіти з терням", "Шляхом терновим" чи "Тернові квіти полонин". Нам здається, квіти - це Ваші прекрасні твори, терни - це затії ворожих сил, які стояли на дорозі до Вашої слави.

Українці проживаючі в Польщі, з подивом споглядають на культурні досягнення своїх братів по південній стороні Карпат. Зокрема заздримо Вашій імпозантній літературно-видавничій діяльності. І здається нам, що коли сьогодні в Чехословаччині виросла ціла плеяда молодих українських літераторів - в тому є багато Вашої заслуги. Чейже дивлячись на Вас тим молодим людям було в кого повчитися, було їм кого наслідувати. А просто не хочеться вірити, що ще двадцять років тому неодин з них не знав, до якого належить народу та якою мовою слід йому писати.

Пригадується в тому місці безсмертний Олесь у його "Яка краса - відродження країни"...

Саме сьогодні, з нагоди Вашого 70-ліття, відбувається в нашому щецінському клюбі Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ),

Поет із своїм другом і біографом
д-ром Михайлом Мольнаром
(Світлина із журналу "Дружно вперед", ч. 4/1977, 23)

ÚSTAV SVETOVEJ LITERATÚRY A JAZYKOV SAV
SVÄZ SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV a DOM ČESKOSLOVENSKO-SOVIETSKEHO
PRIATEĽSTVA V BRATISLAVE

dovoľujú si Vás pozvať na literárny večer venovaný 70. výročiu narodenia ukrajinského básnika

VASIĽA GRENDŽU DONSKÉHO

Prihovor

O živote a diele jubilanta hovorí: M. Molnár, CSc.

Účinkujú: Magda Blahušiaková, Vasiľ Hricák, Karol Prochotský a bratislavskí vysokoškoláci

Pri klavíri: G. Kucko, dirigent

Film: Tam kde hrá trembita a iné filmy

Večer sa uskutoční za osobnej účasti jubilanta

Streda 24. mája 1967 o 19. hod. v divadielku DOMU ČSP, Bratislava, Rooseveltovo nám. 2-4

Запрошення на літературний вечір, присвячений 70-ти літтю з дня народження поета. Вечір запляновано на 24-го травня 1967 р. в Братиславі. Головний доповідач д-р Михайло Мольнар.

який має вже десятилітню традицію у веденні щотижневих "літературних п'ятниць," врочистий вечір присвячений Вашій творчості. І саме на цьому вечорі ми вирішили написати до Вас листа і щиросердечно поздоровити Вас з славним ювілеєм і одночасно побажати довгих років творчого життя для добра рідної культури.

А при тому думаємо, що в майбутньому може Вам вдасться особисто приїхати на свій авторський вечір до Щеціна, а при нагоді погрітися на сонці над берегом Балтицького моря. - 17 підписів."

-

"Приємно відмічати день народження, рясний, обкладений плодами сімох десятків років цілеспрямованої праці, творчого духа, поетичного таланту. Приємно посидіти з творами,в які Ви п'ятий десяток років відливаєте чіткими строфами свої болі і радості, роздуми і захоплення закарпатськими українцями, як складовою частиною єдиного українського народу. Ваша книжка "Шляхом терновим", що об'єднує тільки частину Вашої творчости, належить до найкращих книжок українського населення в Чехословаччині.

Книжка після виходу швидко розійшлася. Це свідчить про те, що Ваше художнє слово пахне й сьогодні своїм первісним квітом і хвилює серця.

Особливо високо цінить собі народ зроблений Вами у 20-ох роках вирішальний крок до повернення закарпато-української літератури на рідну українську мову. Ваш приклад наслідували й інші закарпато-українські письменники. Наслідують його українські письменники на сході нашої Чехословацької батьківщини, які нині,з нагоди вашого сімдесятиріччя складають Вам шану своєго вчителя і батька нової закарпато-української літератури.

Всі, цілою письменницькою сім'єю, об'єднаною навколо Української Філії Спілки Словацьких Письменників, бажаємо Вам з нагоди Вашого 70-річчя міцного здоров'я, творчого натхнення і сонця та доброї погоди в дальшому особистому житті. - Українська Філія Спілки Словацьких Письменників у Братиславі."

Текст цього листа був також видрукований в "Новому Житті" як відкритий лист до поета, з підписом "Українські письменники ЧССР". *

-

* Нове Життя, Пряшів, 22. квітня 1967.

"Майже перед півстоліттям зазвучала Ваша поетична голосна трембіта над карпатськими ґрунями та полонинами. Її рідному голосові прислухалися довголітньою неволею знедолені закарпатські українці. Ви закликали робітників і селян рвати пута національного та соціяльного гноблення, проганяти тьму, братися за освіту, любити рідне слово, бути гордим на свій славний рід і корінь, єднатися духово зі своїми братами на Україні.

Діточки і на нашій Пряшівщині вивчали з книжок Ваші вірші. Ваше поетичне слово не залишилося без відгуку і на літературні зародки Пряшівщини. Початкуючі наші поетичні спроби надихані простотою та мелодійністю Ваших популярних поезій, настроями Вашої музи.

Доля, чи краще недоля, свого часу поставила Вас поза межами Закарпатської України. Ви знайшли пристановище на братній Вам Словаччині. Тим Ви поєднали й особисто свій літературний труд і з українським населенням східньої Словаччини. Ви стали вміщати свої твори у газетно-журнальних виданнях а то й книжково на Пряшівщині, так близькій Вашому чулому та патріотичному серцю. На Ваші твори відбувалися в нас читацькі конференції. У нашому національному відродженні є велика доля й Вашого вкладу, Вашого труду.

За все це Центральний Комітет Культурного Союзу Українських Трудящих з приводу Вашого визначного ювілею - 70-річчя з дня народження - в імені всієї української громадськости Пряшівщини з признанням та подякою Вас вітає і зичить надалі міцного здоров'я та успішної праці на радість та славу Вас і нашому населенню. - Центальний Комітет Культурного Союзу Українських Трудящих в ЧССР (ЦК КСУТ)."

-

"Прийміть сердечне поздоровлення з Вашого рідного краю, з Вашої вічнозеленої Верховини. І до нас долинула вістка, що наближається великий ювілей Вашого життя. Сердечно вітаю і поздоровляю Вас із сімдесятиріччям. Бажаю Вам ще багато-багато років своєю творчою працею служити своєму народові. Хоч доля давно відірвала Вас від свого рідного краю, та "Золотими ключами" Ви встигли отворити не тільки замки нашої слави народної, але й наші серця відомкнули для Вашої пошани за те, що своїми творами Ви показали нам дорогу, як треба любити свій нарід, як треба шанувати і цінити своє. - Юрій Станинець, Ґоронда, Закарпаття."

-

"Дорогий Василю! Тішимося, що доля побажала нам приєднатися до числа тих вибраних оди-

ниць на батьківщині і за її межами на скитальщині, які в ці святково-ювілейні дні душею линуть до Тебе, радіють і гордяться Тобою й підносять келих на Твоє здоров'я, на вірне служіння народові, творчі успіхи і дальше радісне та щасливе життя.

Український нарід гордиться Тобою - своїм сином і увіковічнить Твоє ім'я золотими буквами на сторінках своєї історії. Ти ж жив, творив і працював для народу, а в тяжких спробах і завірюхах зістав вірний та непохитний, мов скеля.

Жий ще багато років у радості, щасті та здоров'ї, а сповнене та плідне сімдесятьліття нехай наповнить Тебе молодечим еланом до дальшої творчої праці, до поширювання культури між розсіяними дітьми рідного народу. - Родина М. Баботи."

-

"Прилучаюся з добрими побажаннями до широкої громадськости, яка відзначає Твій день 70 років з дня народження. Бажаю Тобі доброго здоров'я, бадьорого і довгого життя, щоб мав змогу і надалі працювати для блага нашого народу. - Твій краян і найстарший друг від шкільної лавки до нинішнього дня, Василь Гримут."

-

Науковий Збірник Музею Української Культури у Свиднику видав окремою книжкою статтю д-ра Михайла Мольнара з довшою біографією поета: "Василь Ґренджа-Донський, до 70-річчя від народження".[70] Обширну статтю про поета з цієї ж нагоди помістив О. Мишанич у Радянському Літературознавстві.[71] В багатьох інших часописах та журналах, як "Нове Життя" Пряшів, "Дружно вперед" Пряшів, "Дукля" Пряшів, "Літературна Україна" Київ, "Наше Слово" Варшава, "Веселка" Пряшів, "Свобода" США, "Шветлосц" Югославія, "Вільне Слово" Торонто, "Український Голос"Вініпеґ, та в словацьких часописах появилися коротші і довші статті та згадки з біографією поета.

Братиславська телевізійна станція відзначила ювілей поета окремою програмою. Знимки з цієї програми висіли у вітрині до липня.

ПЕРШІ ВІДВІДИНИ ДОЧКИ

Який подарунок був би найкращим для батька з нагоди його 70-ти ліття? - думала я. Очевидно, що відвідини моїзробили б його найщасливішим. І так я рішила в літі відвідати його разом із сином, якого дід ще ніколи не бачив. Та й для мене була б це небувала радість, бо ж я його не бачила 22 роки! Його здоров'ям я глибоко турбувалась і це була ще одна причина, чому хотіла його відвідати якнайскорше. Хтозна, чи буде ще одна нагода на те, щоб його побачити... Можливо, це буде наша останнязустріч... В мене серце стискалося. Кожна його простуда, що приносила тяжкі комплікації в його стані хронічного бронхіту, навівала в мене чорні думки. Я рішила далі не чекати, а вибратися до нього "через велике болото..."

Батько приїхав до Праги, щоб зустріти нас раніше. Наша зустріч була для обох нас дуже зворушливою. В душі я носила образ 48-літнього молодого, життєрадісного мужчини, такого,яким я його бачила останній раз в 1945 році при мості під Братиславою - а тут я побачила 70-ти літнього старика! Здавалось мені, що батько постарівся за ніч. Це струснуло мною так сильно, що я тиждень не могла прийти до себе. Мене при кожному погляді на нього стискав плач. Вечорами, лягаючи спати, я ховала своє обличчя в подушку, щоб батько не почув мого ридання.Щойно по кількох днях поступово я призвичаювалась до його вигляду і почала приймати факт, що мій батько - старичок. Який той Час немилосердний - як він безпощадно нищить людське тіло! Яке то жалюгідне і трагічне, що ми нічого проти того не можемо зробити, що ми всі стоїмо і безрадно дивимось на те, як зуб Часу без перерви і немилосердно нас нищить!

В Празі провели ми два дні. Батько показав нам трохи місто, бо це була моя перша візита в Празі. Опісля поїздом поїхали до Братислави. Тут я нарешті зустріла решту родини і свого 22 -річного брата, якого я ще ніколи не бачила.

Батько ще ходив до праці, хоч вже заповнив свою сімдесятку. "Мушу ще вивести свого сина в люди..." - то ж на пенсію ще не вибирався,бо треба було ще заробити деякі копійки. Працю

Візита дочки, 1967 р.

Сидять (зліва): Дочка поета Зірка, поет, дружина поета Маруся.

Стоять (зліва): Син поета Іван, брат поета Іван, внук Марко Данилюк.

починав раненько, біля 6:30, щоб раніше прибути додому і тоді спішив, щоб провести з нами решту дня.

Дні проходили дуже скоро. То ми ходили по місті - тоді батько знайомив нас з вулицями та крамницями міста, "...отут я щодня вступаю по дорозі на склянку молока...", то йшли на замок або в парк, "...а сюди я ходжу щодня надихатись свіжого повітря...", або оглядали поблизькі руїни замку під містом. Іншим разом знову сідали на корабельчик по Дунаю, а знову іншим разом гостювали у знайомих земляків - або вони у нас. Часто посиділи вдома і довгими годинами переглядали рукописи. Батько радо читав нам, а я з приємністю слухала його твори, головно найновіші, з якими я ще не була обізнана. Брат Іван зайнявся своїм сестрінком, щоб він не нудився, як ми не мали спільних плянів.

День для батька кінчався біля 9-оїї години вечером, коли він вже був готовий "відложити себе на завтра..." Ми, молодші, щовечора знайшли якусь причину не лягати рано спати.

Помешкання батьків було в колишній віллі, - родинному домику, - на вулиці Ланґсфельдовій, під числом 26. Це були дві невеликі кімнатки, одна на партері будинку, друга на поверсі. Кухонка - манюсінька кімнатка через коридор, не більша шафи на одежу, мала тільки електричний огрівач (печі не було) та "холодильник", - малу коробку наладовану льодом. Крім двох-трьох пляшок молока та може малого пакуночка м'яса нічого більше туди не влазило. Туалета була при кінці коридору і її вживали також інші мешканці хати. Лазнички не було. Якщо родина хотіла скупатися, то добрі сусіди пускали її до себе раз на тиждень, щоб скористати з ванни. В горішній кімнаті була невеличка вбудована шафа на одежу, з чого батько зробив свій "кабінет"- малу працівню, куди влізло тільки одно невелике бюрко та одно крісло і невелика шафка для книжок. Був невеликий балькончик, який давав багато приємности батькові, бо любив бути на повітрі і багато разів просидів там нераз довгими годинами, годуючи пташки чи вивірки, або з пером у руці "віддавав данину" своїй Музі. Господар дав дозвіл вживати й городчик і він мав нагоду часом і "попорпатися" в глині.

От і в цім мешканні прожив поет понад 30

Літо, 1967 р.

При праці з тимчасовою секретаркою...

років! Щойно в 1971 році вдалося родині перебратися до кооперативного будинку в помешкання з трьох кімнат, великого передпокою, кухні й лазнички з ванною, яке будувалося для них та інших 18 мешканців - понад 10 років!

Під час мого побуту приїхав був на візиту до батька і його молодший брат Іван із Закарпаття і так ми шестеро жили в тих двох манюсіньких кімнатах протягом цілого місяця. Купатися ходили ми всі раз на тиждень до сусіда,який був близьким другом батька і радо дав на це свою згоду. Але хата була на гарному місці, на одному з горбків Братислави, в тихій вулиці і батько був задоволений, що живе далеко від руху міста. Авта в родині ніхто не мав, то ж комунікувалися "тролейбусом" (електричним автобусом), до якого треба було йти добрий кусок дороги вниз із горбка, по сходах. Батько колись ці сходи порахував - було їх 176. Вниз батько ще міг сяк-так без турбот зійти, але вгору йти з своїм тяжким бронхітом йому приходилося нелегко. Він часто мусів спинитися, щоб відпочинути і набрати в легені повітря. Часом після такого проходу зловив його тяжкий кашель і йому кінця не було - здавалося, задавить його.

Мене такі захвати кашлю та тяжкого хрипкого дихання безмежно лякали. Поки я його не відвідала, я не усвідомляла собі, в якому тяжкому стані була в нього ця недуга. Та все ж батько не піддавався. Ходив до санаторій у гори щороку лікуватися і уважав на себе, як тільки міг. Все ж мене завжди турбувало, що найближча простуда може бути його останньою...

Під час мого побуту відвідала батька група українських студентів із ужгородського університету, які приїхали до Чехословаччини на прогулянку. Довідавшись, що поет живе в Братиславі, вони забажали з ним зустрітись, щоб "...поклонитись йому і віддати честь..." Передали батькові і мені букети цвітів. Батько їхньою візитою був дуже зворушений і на його обличчі віддзеркалювалося глибоке задоволення. Своїм спокійним і зрівноваженим тоном відповідав на всі їхні питання. Розпитували його про творчість, про життя, про майбутні пляни. З цікавістю ставили питання і до мене - як же ж ні, та ж це "дочка письменника аж з далекої Америки..." Їх цікавило все і я не встигала їм відповідати.

Студенти з поетом (другий зліва)
1967 р.

На проході по Братиславі: з братом Іваном,
сином Іваном та внуком Марком
1967 р.

Корабликом по Дунаю, 1967 р.

З внуком Марком біля рож Братислави
1967 р.

Прощаючись спитали:

- Що переказуєте на Закарпаття?

- Вітайте наші Карпати... Скажіть їм,що тужимо за ними дуже...

В мене очі наповнилися сльозами. Мене зворушили не тільки ці слова, але й уся зустріч. Студенти принесли нам свіжий подих карпатських полонин з собою... Вони ж тількищо ступали по тій, так дорогій нам, землі, на яку нам, здається, ніколи не буде дозволено стати...

Студенти ставились до батька дуже мило і щиро і в їхніх очах і словах віддзеркалювався подив і глибока пошана до батька.

Одним з дуже зворушливих моментів для батька того літа була зустріч з двома внучками,дочками моєї сестри, яких він ще ніколи не бачив. Сестра з родиною жила цілий час в Будапешті і ніколи не нав'язала ніякого контакту з батьком впродовж свого життя. Коли я прибула до Братислави, сестра також приїхала туди з дочками, щоб побачитися зі мною. Дівчата, тоді 14 і 15 річні, настоювали на тому, щоб мати їм дозволила познайомитися з дідом. Хоч вона й протестувала, дівчата таки поставили на своєму і я їх тоді звела з батьком у його канцелярії.

Дівчата привітались з дідом дуже мило і щиро, обнімали й цілували його, пестилися біля нього, гейби знали його від свого народження. Розпитували про його працю, про життя. Батько відповідав на всі їхні питання. Був до сліз зворушений їхнім так щирим ставленням до нього.

Візита була коротка, бо сестра нетерпеливо чекала їх перед будинком канцелярії в парку. І цим разом не бажала зустрітися з батьком. Після спільної знимки дівчата попрощалися. У батька сльози текли по обличчі, як їх обнімав і цілував на прощання. Більше в житті він їх не бачив.

Прийшов час вертатися додому. Батько сумував, ми сумували... Чи побачимося ще? Це питання було в усіх нас на думці. З тяжким серцем розставались.

Писав батько в першому листі після нашого від'їзду: "...А я, люба донечко, щасливий, що тебе побачив. Той час, липень 1967 року, це ж

Перша (і остання) зустріч поета з внучками

Зліва: Син поета Іван, внучка Дєндьі Єнеї, поет, внучка Аніко Єнеї, внук Марко Данилюк

Молодша дочка поета, Ольга з дочками

для мене і для нас найщасливіший місяць, ніколи його не забуду. Постійно бачу тебе і Марка перед своїми очима, снитеся ви мені і я дуже втішений, що дочекався цього липня і вас, живих і здорових побачив і побув із вами ті прекрасні тижні..."

ОСТАННІ РОКИ

Від лютого 1969 року батько нарешті пішов на пенсію. Коротко перед тим одержав від держави почесне звання "заслужений мистець", що означало багато вищу пенсію. Писав у листі: "...Тепер будемо мати з чого жити... І так від першого лютого іду вже на пенсію. Вже ледве на це чекав, бо вже затяжко мені було працювати, щоднини о п'ятій вставати і день-у-день тягти. Тепер буду сидіти вдома і писати..."

Того самого місяця відбулося й весілля сина Івана. Хоч поет цьому й тішився, бо дуже бажав мати внуків, які "...будуть продовженням мого роду та імени Ґренджі-Донського..." великим розчаруванням було для нього те,що син одружився з не-українкою. Цього він ніяк не міг сприйняти і це давало йому дальші тяжкі турботи і спричиняло непорозуміння в родині та силь не нервове напруження. А вже тим більше тяжко було йому знести факт, що син з дружиною ріщили після року подружжя "подивитися на світ" і виїхали з держави й опинилися... аж в Австралії. Писав батько в листі з грудня 1969 року:

> "У нас велика новина, яка пригнобила нас,особливо мене, не можу з того спам'ятатися. Уяви собі, в жовтні Іван з Вірою поїхали на заїзд до Відня і звідти не вернулися. Тепер сидять у таборі у Відні. Я вже два листи йому написав, щоб не дурів і вертався назад. До хати з моєї сторони вже інвестовано до 70,000 корон, на кого я ту прекрасну квартиру лишу? Мав посаду, по нашій смерти мав би хату, меблі і все, що ми на протязі всього життя наощадили. Ми вже старі люди, я ту хату властиво задля сина будував, а тепер він нас лишає. До того ще невістка вагітна... Збираються на кінець світу - до далекої Австралії. Та коли вже від'їжджа-

VLÁDA ČESKOSLOVENSKEJ SOCIALISTICKEJ REPUBLIKY

UDEĽUJE

VASILOVI GRENDŽOVI - DONSKIJMU

ZA PRIEKOPNÍCKU LITERÁRNU TVORBU

ČESTNÝ TITUL

ZASLÚŽILÝ UMELEC

V PRAHE DŇA 1. AUGUSTA 1968

MINISTER KULTÚRY A INFORMÁCIÍ

Уділення почесного титулу "ЗАСЛУЖЕНИЙ МИСТЕЦЬ"
за піонерську літературну творчість

320

ють, то могли взяти Канаду, де знаходиться її сестра, недалеко і Ти - а не ладитися в такий далекий світ! Я відчуваю, що вже в житті його не побачу. Можеш собі уявити, в такому далекому світі, без батьків, без рідних... Як вони будуть жити?!"

В Австралії син Іван побув два роки, після чого, вже з двома дітьми, Данилом і Михаїлою, вернувся назад до Братислави. Хоч держава обох їх засудила за нелегальну втечу на один рік тюрми, відсидіти кару не було потрібно, бо дістали амнестію. Найщасливіший з цього був батько, що нарешті вони вдома і що може мати маленьких внуків біля себе.

Коли збудовано нарешті кооперативний будинок десь у 1971 році, тоді вже було в хаті простірніше. Молоді, які через брак помешкання жили з батьками, дістали одну кімнату для себе і для дітей, а батько нарешті міг мати свою власну кімнатку-кабінет, де від того часу проводив день і ніч між своїми книжками, українськими платівками, звукозаписами та своїми творами й героями. Нарешті, в останні три роки свого життя він досягнув те, про що мріяв ціле життя: мати свій власний куток для праці.

Набрав охоти тепер наново до живопису, чого не робив від 1920-их років. З приємністю малював карпатські види - то з карток, то з пам'яті, то малював природу довкруги своєї хати. Під час моєї наступної візити в нього вже висіло кілька картин по стінах помешкання.

В 1972 році українська громада знову відзначила батька з приводу його 75-ти ліття з дня народження. Писав батько до мене в травні 1972 року:

"Мій ювілей відсвяткували ми в Пряшеві, де мене письменники покликали, заплатили дорогу, заплатили гостину. Братислава трошки гнівалася, що я "втік", але ж Пряшівщина - це мій тил, там властиво мої читачі... Доцент проф. Новак привітав мене від університетської молоді, від українського відділу університету та від самого університету. Доцент проф. Гапак, між іншим, сказав: "Я маю його другу книжку "Золоті ключі", де є опубліковані і його картини. То ж сьогодні святкуємо не лише письменника, але і маляра-мистця..." Та який я там мистець, коли взявся лише тепер за пензель, по 48 роках! Це тільки халтура, що я тепер малюю...

На Верховині
Олія

Рідне село
Олія

Картини поета з початку 1970-их р.
(Власність родини в Братиславі)

Квіти
Олія

Синевирське озеро
Олія

Картини поета з початку 1970-их р.
(Власність родини в Міннеаполісі)

Фотографували мене на святі і дали до тижневика "Нове Життя"... Святочну промову виголосив д-р Мольнар, якому я дуже багато завдячую. Була культурна програма з моїх творів. Бенкет тривав до півночі..."

Знову наспіли телеграми й привіти від друзів, знайомих та організацій:

"Працівники Музею Української Культури в Свиднику високо оцінюючи Ваші заслуги в розвитку нової української літератури на Закарпатті та Пряшівщині, з нагоди Вашого 75-річчя від дня народження поздоровляють Вас і зичать міцного здоров'я й творчих успіхів у дальшому житті."

-

"Центральний Комітет Культурного Союзу Українських Трудящих ЧССР щиро вітає Вас з 75-річчям з дня народження.

Для нашого населення Ви стали відомим поетом, прозаїком, драматургом та публіцистом, якого твори вірно відображають нелегку долю в минулому. Як вірний син свого народу Ви віддавали все і енергію і творчий талант, щоб своєю невтомною працею вкласти певну лепту до того, чим жив і живе народ. За все, що Ви зробили для українського населення Закарпаття та Чехословаччини, виражаємо Вам глибокий уклін і бажаємо Вам міцного здоров'я до дальших років і творчого запалу."

-

"Слава Вашої літературної творчости давно вже перейшла кордони Чехословаччини і вона відома всім українцям, які цікавляться справами рідної культури.

Ця творчість завжди закликала до боротьби за найвищі людські ідеали, до праці на благо рідного народу. Вона й для нас українців у Польщі була і є дороговказом куди йти, щоб не заблудити.

Тому, будь ласка, з нагоди Вашого славного довголіття прийміть від нас наші щирі вітання і побажання довгих ще років праці для української літератури. - Українське Спуспільно-Культурне Товариство, Відділ у Щеціні, Польща."

-

"Редакція, редакційна колегія та читачі журналу "Дукля" щиро вітають Вас із славним ювілеєм - 75-річчям від дня Вашого народження.

При цій нагоді приємно відзначити, що Ваша літературна творчість, зокрема міжвоєнного періоду, будила віру і надію в серцях людей, піднімала на боротьбу за соціяльну справедливість

і національну рівність закарпатських українців. До дальших років життя бажаємо Вам міцного здоров'я, особистого щастя та творчої наснаги."

-

Від Спілки Словацьких Письменників одержав поет привіт словацькою мовою, який опубліковано в перекладі на українську мову у "Дуклі"*:

"З нагоди Вашого життєвого ювілею вітаємо Вас як найвизначнішого представника української літератури на Словаччині, як письменника, що своєю багатогранною творчістю глибоко вплинув на її розвиток.

П'ятдесят років тому Ви деб'ютували збіркою віршів "Квіти з терням", від того часу Ви видали цілий ряд творів усіх жанрів, котрі належать до того найкращого, що в українській літературі на Словаччині виникло. Ваші вірші, романи на історичну і сучасну тематику, Ваші драматичні твори і оповідання для дітей пройняті любов'ю до закарпатського народу, і в часи найсильнішого гноблення були для нього носіями надії на соціяльне і національне визволення. І в найбільш важких життєвих умовинах Ви найшли в собі досить сил створювати такі мистецькі твори, які завжди були співзвучні з надіями народу і були для нього обіцянкою кращих часів.

У день Вашого 75-річчя сердечно вітаємо Вас і до дальших років бажаємо Вам багато здоров'я та доброї погоди. - Спілка Словацьких Письменників."

-

Там таки видруковано другий відкритий лист -привіт від Східньословацького Правління Союзу Словацьких Письменників у перекладі на українську мову. Оригінальний лист одержав поет словацькою мовою:

"Шановний Ювіляте! В день такого визначного життєвого ювілею дозвольте мені від імені Спілки Словацьких Письменників і від себе особисто сердечно поздоровити Вас і побажати Вам ще багато соняшних років плідного життя, багатого на мистецькі твори, якими Ви досі обдаровували своїх читачів.

Я хотів би тут сьогодні звернутися до Вас так просто, як до свого земляка, бо за такого ми Вас завжди вважали. Ви творили тут, неда-

* Дукля, Пряшів, 3/1972, ст. 39.

леко від нас, у Карпатських горах, в яких у післявоєнний час тяжкого соціяльного гноблення народу жила леґенда про справедливого розбійника Ілька Липея та Миколу Шугая. Ви були першим, хто насмілився протестувати. Ви стали символом протесту в карпатських закутинах. Ви заговорили від імени багатьох тисяч уярмлених дроворубів та пастухів, від імени простого люду: адже ж Ви самі були один з багатьох безіменних покорених та страждальників. І Ви стали на боці тих, хто боровся.

І раптом Ваше ім'я зазвучало широко-далеко, наче символ справедливої боротьби. Воно зразу стало леґендою. Ви ставали визначним діячем живої, войовничої творчости, автором, поетом, який виставляв власне життя на небезпеки. Словацький поет Франьо Краль уже в 1939 році висловив занепокоєння за Ваше життя на сторінках "Словенських поглядів" у вірші "За Ґренджою-Донським", у якому ототожнив Вас з краєм гір, звідки Ви вийшли. Та якою була радість Франя Краля, коли він довідався, що погані чутки тих часів були неправдивими і я радію, що Ви залишилися між нами, всі ми сьогодні радіємо і хай буде пробачено слову, що у ці хвилини навіяло спогад про молоді роки поета-ювілята, роки, сповнені боротьби, аж по межу можливого...Будьте ще довго між нами живі та здорові! - Юрай Падо, секретар Східньословацького Правління ССП."

-

"Як ваш земляк і людина, що схиляється перед Вашою літературною постаттю, - поздоровляю Вас із красним ювілеєм. Дай Боже, аби все те, що Ви написали (а написали Ви так багато і так патріотично), побачило світ багатотомником. І щоб цей багатотомник Ви самі уклали! Аби не вгасла Ваша сила на схилі років! Аби юнацько стискали перо Ваші пальці! Бажаю Вам здоров'я і радости з літературної праці! З Вашого дозволу тисну Вам цінну Вашу русинську руку. - Володимир Фединишинець, Ужгород."

-

"Вельмишановний Ювіляте!

> 'Поет золотого серця є цінніший, ніж золото, або гріш. Золоті слова поета в серцях народу ніколи не щезнуть, не спустіють!

З нагоди 75-их роковин дня народження, скромними словами висловлюємо почуття нашої любови, як до Солов'я нашого народу.

Бажаємо Вам у Вашій життєвій, тернистій дорозі постійного щастя, кріпкого здоров'я, бодрости та сил і в чужім середовищі ще багато років у родиннім крузі тримати певно перо в ру-

ках. Наші слова не є нагородою, але щирою подякою за все те, що Ви своїм пером виконали нашому народові впродовж свого життя. "На многая і благая літа" Вам, дорогий наш Лірнику! - д-р Ольга Дутко та В. Проданець з сім'єю, Прага."

-

Телеграми наспіли від міністра культури Словацької Республіки, від предсідника Словацького Літературного Фонду, від друзів О. Мишанича з Києва, поета Василя Пагирі та поетеси Марусі Тисянської-Кабалюк із Закарпаття. Часописи й журнали згадали про нього статтями ("Дружно вперед" Пряшів, "Дукля" Пряшів, "Вільне Слово" Канада, "Літературна Україна" Київ, "Америка" Філядельфія США, "Квєти" Прага, "Нове Життя" Пряшів), а в щецінському клюбі УСКТ в Польщі чергову доповідь 29-го квітня присвятили ювілею 75-ти ліття з дня його народження.

ВІДВІДИНИ В КИЄВІ ТА НА ЗАКАРПАТТІ

Вже від років глибоким бажанням поета було побачити ще раз своє рідне Закарпаття. Не бачив він його від 1939 року. Коли в 1969 році відвідав Київ як член делеґації на декаду чехословацької культури на Україні, надіявся,що вертаючися додому, зможе відлучитися від делеґації на кілька днів і вступити на Закарпаття. Та це йому не вдалося.

Перші відвідини в столиці України зробили на поета глибоке враження. Писав до мене в листі з жовтня 1969 року:

"... В прекрасному Києві був я 8 днів. Українські письменники вітали нас, а особливо мене, дуже прихильно. Словацькі колеґи мені аж завиділи. "В тебе дві батьківщини", - говорили... Столицею ходив-блукав я днями. Цим, на світі найкращим, містом я був настільки захоплений, що в готелі написав вірша про Київ... Я надзвичайно задоволений, що принаймні на старість вдалося мені побачити пречудовий, золотоверхий тисячолітній Київ... Мені було сумно на душі, коли я прощався з рідною столицею..."

Наступного, 1970-го, року, мрія поета таки сповнилася: По 30-ти роках йому вдалося відвідати вперше свою рідну Срібну Землю.

Поет був безмежно зворушений цими відвідинами. Відвідав він тоді своє родинне село й околицю і нарешті міг "поклонитися рідним полонинам особисто..." Вдивлявся у кожне перетворення рідного краю, ходив по старовинному Ужгороду, Мукачеву і не міг впізнати тих вулиць, на яких "залишив частину своєї молодости..." Відвідав знову знане йому вже "морське око" в Карпатах - Синевирське озеро, де часто перебував під час своїх мандрівок у молодих роках.

З нагоди його візити вдома, "Радянська Верховина" в Міжгір'ї помістила коротку згадку:*

"Після 30-річної перерви в Міжгір'я прибув наш земляк - відомий український поет і письменник, член Спілки Письменників Чехословаччини, Василь Ґренджа-Донський.

Один з перших фундаторів нової української літератури на Закарпатті, Василь Ґренджа-Донський видав більше десятка поетичних та прозових творів. Серед них найбільш відомі збірки "Квіти з терням", "Золоті ключі", "Китиця квіток", "Тобі, рідний краю", "Ілько Липей", "Червона скала", "Шляхом терновим", "Місячні ґруні" та інші.

Останні дві книжки - це творчий підсумок Василя Ґренджі-Донського як поета, письменника і драматурга. Вони вийшли в 60-их роках в місті Пряшеві, ЧССР.

Про широку популярність поета серед українського читацького загалу може свідчити той факт, що 70-річчя від дня його народження відзначали не лише в Чехословаччині, де тепер проживає письменник, а також на Радянській Україні, в Польщі, Югославії, Канаді, США.

Незважаючи на свій вік (письменнику минуло 72 роки), він веде велику літературно-громадську роботу серед української частини населення в Чехословаччині. Василь Ґренджа-Донський був ініціятором створення ряду періодичних видань, що виходять тепер у Словаччині, зокрема часопису "Дружньо вперед", газети "Дзвіночок" тощо..."

---

* Радянська Верховина, Міжгір'я, 15-го серпня 1970.

Зустріч з поетом Василем Пагирею і його дружиною Оленою Мукачево, 1970 р.

В товаристві братів Шерегіїв - Євгена (справа) та Августина та їх дружин, Марії (зліва) та Аннички.

Перед театром в Ужгороді, 1970 р.

Другі відвідини поета в Києві були зв'язані з появою збірки поезій "Шляхом терновим" в 1972 році. У зв'язку з виданням цієї книжки, одержав поет кілька листів від свого друга, Олекси Мишанича з Києва:

"З Вашою книжкою справа йде дуже добре. Вона ось-ось повинна вийти в світ у видавництві "Радянський письменник". Обсяг 6 аркушів з фотографією і передмовою Михайла Мольнара.

Оскільки Михайло не надіслав своєчасно рукопису, то видавництво на підставі книги "Шляхом терновим" само упорядкувало збірку, звідси ж узято і скорочено передмову. Тепер уже рукопису надсилати не треба. Прикро, що так вийшло, але іншого виходу не було...

За книжку Вам належиться гонорар, який Ви зможете одержати у Києві. Отже, маєте нагоду приїхати до Києва після виходу книжки. Як це здійснити практично - не знаю. Треба буде ще роз'яснити. Мабуть, через Спілку Письменників.

Ваша мрія збувається. Довелося чекати довгі роки, поки Ваша книжка побачить світ у Києві. Наперед сердечно Вас вітаю з цим великим успіхом, гідним Вашим подарунком українському народові."

-

"Нарешті Ваша книжка вийшла у світ. Сердечно, від душі вітаю Вас із цією справді великою у Вашому житті подією. Ваша творчість одержала належну оцінку в "Історії української літератури", а тепер український читач одержав тексти кращих Ваших поезій. На мою думку, ця книжка впорядкована вдало, видана зі смаком і гарно оформлена. Жаль, що тираж невеликий,але це середній тираж всіх наших поетичних збірок.

Перебуваючи тут, Мольнар одержав для Вас кілька примірників. Тепер книжка появилася в продажу і я послав Вам ще десять примірників. При потребі пішлю ще. Щиро радію за Вас.

Сам я не сподівався, що книжка буде так швидко надрукована. Ваших поправок я вже не міг внести, бо набір був готовий ще у травні. Та й без виправлень текст виглядає дуже гарний, з незначним верховинським кольоритом.

Що стосується гонорару, то видавництво Вам його сплатить тут після Вашого приїзду. Якщо не одержите запрошення з видавництва, то зможете тоді приїхати на Закарпаття до своїх рідних, а звідти приїхати на якийсь час до Києва, де буде і моїм гостем.

Ми з Михайлом багато говорили про Вас і оба дуже раді, що після довгих років різних комплікацій Ваша творчість одержала нарешті повне визнання.

Бажаю Вам міцного здоров'я і гарного творчого настрою, щоб Ви й далі ще працювали на користь нашої літератури."

-

"Ще перед новим роком дістав від Вас листа і чекав, що от-от Ви приїдете до Києва, але бачу, що Ваш приїзд трохи затягнувся.

Було б добре, якби Ви змогли приїхати на весні, десь від квітня до червня. Гонорар Ви зможете одержати будь-коли, він не пропаде. Отже, чекаю на Вас..."

-

"Сподівався я, що Ви приїдете до Києва десь цього літа. З усього бачу, що зробити це зараз Вам важко. Я розмовляв у видавництві. Гонорар Вам не пропаде. Сам особисто Ви зможете його одержати будь-коли, навіть через рік, або й два. Запросити Вас може тільки Президія Спілки Письменників України, або можете приїхати з якоюсь письменницькою делеґацією, як це було минулого разу. Чув я теж, що із Закарпаття через Карпати приватні відвідини утруднені. Сам не знаю, що Вам радити..."

-

Поет приїхав до Києва кінцем літа 1973 року. Про цю поїздку до серця України та про свої другі відвідини на Закарпатті згадує поет у репортажі, написаному коротко після повороту до Братислави (подаю в скороченні):

ЗНОВУ НА ЗАКАРПАТТІ В ГОСТЯХ

Людину, молоду або стару, яка приневолена жити між чужими людьми, завжди тягне-мане хоч лиш подивитися в рідне село або в рідний край, де він прожив свій дитячий і юнацький вік.

Нещодавно знову відвідав я дороге для мене Закарпаття, був і в Києві, бо мав роботу в стосунку з літературою.

Поперш заїхав у Виноградів[22] до брата. Пере-

почивши, з блокнотом у руках пішов я оглядати місто, бо воно в дечому змінилося.

Одної днини вранці автобусом поїхав я в Мукачево на двірець, щоб купити білет на Київ. Віддаль між цими двома містами, здається, 800 кілометрів. Білет коштував 10.20 карбованців.

З Ужгороду (через Чоп) їде цей швидкий поїзд тільки ввечорі в 6-ій годині; прибуває в Київ по десятій годині другого дня. З Києва на Закарпаття їде теж звечора. В Мукачеві довелося мені чекати цілий день на поїзд. Відшукав я свого земляка Василя Гримута, з яким ми за Першої світової війни в Мадярщині були спільно на фронті. Але я вже його не застав живим. Кілька тижнів перед тим помер. Був знаменитим організатором-спеціялістом по винограду і садівництві.

Потім відвідав я письменника Василя Пагирю і його дружину. В них було товариство і вони вже мене не пустили. Під вечір все товариство відпровадило мене на двірець. На жаль, не записав собі їх прізвища і не можу їх тут назвати. Пам'ять в мене вже тепер не та, що колись - все мушу дати на папір. Та хоч у цій статті їм щиро дякую.

В Києві відвідав я свого земляка, а в ньому мого другого найліпшого друга, Олексу Мишанича, старшого секретаря в УАН в уставі літератури ім. Т. Шевченка, і він мене повів на чехословацький консулят, бо чотири тижні побуту було мені замало для полагодження справ у столиці УРСР і на Закарпатті. Консул - чех або словак, імени не знаю, віце-консул Ян Приганц, (родом з Пряшівщини, прекрасно володіє українською мовою) продовжили мені побут на дальших 10 днів. В Києві був я майже два тижні, все місто пройшов, головно пішки і любувався чарівною красою чудової столиці. Після роботи завжди був зі мною мій друг Олекса, за що складаю йому і сім'ї його брата щиру подяку. Говорив я і з уже знайомими мені письменниками і познайомився з новими. Багато мені в дечому поміг секретар Спілки Письменників України, Ігор Петрович Казиміров.

Полагодивши свої діла у видавництві, я вернувся на Закарпаття, тепер уже до мого рідного села, Міжгір'я. В Міжгір'ї виходить районна газета "Радянська Верховина" (тираж 6,000 примірників). Коли члени редакції довідалися, що я в Міжгір'ї, запропонували в редакційному автомобілі зробити кілька спільних прогулянок до Грабівця, в Товчку та в Петрове.

Я погодився. Їдемо з братом, в котрого я

На Закарпатті, 1973 р.

На могилі письменника Луки Дем'яна з поетом Василем Пагирею (зліва) та Василем Гутієм

замешкав, бо його теж запросили. Від Міжгір'я, на яких три кілометри, автомобіль закрутив вправо; проїхали ще кілька кілометрів. І зразу бачу, на трохи ширшій полянці прекрасна дерев'яна двоповерхова вілля. "Це для рідкісних дорогих гостей..." - пояснює редактор.

Ми виступили, познайомилися з письменниками з Києва та зі Львова та членами їх сім'ї. Подивляємо різьблені меблі, стіни, стояки на квіти, різьблені картини, навіть надворі, на самому потоці є якась ніби ступа. Коли пустити на неї воду - вона грає... Це все робота майстра Карпи, що тут завідуючим. Його батько і старий Олекса будували дерев'яні школи "на шведський спосіб", Олекса ще й дерев'яну церкву збудував у Запереділлі.

Нас не пустили без обіду. Звідти ми зразу вертались назад у Міжгір'я. Не доходячи до села Стригальні, закрутили вправо попід саму високу Кам'янку аж до села Товчки. Страшний,небезпечний прохіднянський перевал Ґереґовище, з декілька серпентинами і крутими кривулями, які спричинювали багато аварій і ще більше трагедій на людському житті, тепер служить вже лише піщим мандрівникам. Вигляд тут чудовий на ці міжгірські полонини-красуні: Кам'янку, Миршу і на Гропу, хребет котрої з повільним хвилястим знижуванням тягнеться на південь понад Імшади-Колочаву-Німецьку Мокру і далі. Крім того бачить турист з самої Товчки, зліва під узбіччям Кам'янки і справа трохи менші, але надзвичайно стрімкі гори з смерековим лісом і так аж до самого Синевирського озера - "морського ока".

Ми вертались назад. Ще треба було пройти дорогу до цікавого Петрова. Воно знаходиться між другим присілком Міжгір'я Запереділлям та між селом Вучкове в глибині зворини. Це полянка, якою протікає невеличка річка. А на беріжку річки кругла яма, приблизно на 8-9 квадратних метрів. Це - ґейзер. Що-двадцять хвилин із землі вибухає ґейзер на висоту одного метра, або ще менше і не так холодної солоної води. Люди з відрами, з діжками і з ґелетами швидко набирають цієї мінеральної води і бігом поспішають до своєї колиби, що стоять довкола ями, або на другому боці річки (через річку є лавка) і виливають в корито, або в бочку, де вони купаються. Як води замало, то ждуть на дальший вибух. Перед кожною нашвидко зробленою примітивною колибою є вогнище і хворост або кілька дровин на випадок холодніших днів.За п'ять хвилин води вже нема, залишилася в такій кількості, як у маленькій криничці, або взагалі її ані не видно. А пройде той час,люди вже

ждуть нетерпеливо. "Криничка" позвільно почне булькотіти і незабаром з'явиться водоприск...

Побув я в Міжгір'ї кілька днів, завітав у деякі села і знову переїхав до брата-вчителя у Виноградів, студіюючи околицю...

З появою збірки поезій "Шляхом терновим" у Києві друзі пера сердечно вітали поета. Від В. Пагирі з Закарпаття одержав листа у вересні 1972 року:

"Спішу повідомити Вам радісну вістку, що у видавництві "Радянський письменник" вийшли Ваші поезії "Шляхом терновим" тираж 3,000 примірників. Вже книжка появилася в кіосках, але дуже мало, тому шанувальники Вашої поезії не кожен може придбати її. Я купив кілька примірників. Чи маєте Ви її? Чи мають її наші пряшівські друзі? Книжка дуже гарно оформлена з гарною вступною Михайла Мольнара.

Я готую рецензію на книжку для "Літературної України". Гадаю надіслати її і в "Дуклю". Що Ви на це скажете?

Бажаю Вам, дорогий Вчителю, міцного здоров'я і особистого щастя..."

Милого листа написала до поета в червні того ж року поетеса Закарпаття Марійка Тисянська:

"Ваша книжка "Шляхом терновим" є в мене. Ще в осені сестра в Ясіню в книжнім маґазині купила, принесла і подарила мені з таким написом: "Сестрі Марусі на добру згадку про її любимого письменника - вчителя по творчому перу".

Також і друга книжка "Шляхом терновим" (що ви мені подарували), яка вийшла з друку в 1964 році, видана педагогічним видавництвом в Братиславі, теж находиться в моїй бібліотеці. Маю і "Ластівку з Пряшівщини".

Вас, Василь Степанович, не забула я. Карпатським горам не забути свого рідного сина - творця великого пера.

Не відзиваюсь до Вас, бо в останній час - то хворію, то душа в якійсь тривозі, багато горя переношую... Багато людей, в тому числі і письменники, питають не раз: "Ви листуєтесь із Гренджою-Донським?" Сумно відповідаю: "В даний час ні..." І це смутить мою душу.

Та хто не спитає мене про Вас, як про мого вчителя пера, завжди відзиваюся про Вас най-

1952-1972

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ КУЛЬТУРНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДЯЩИХ УССР,
НАГОРОДЖЕНИЙ ОРДЕНОМ ПРАЦІ

ПОХВАЛЬНА ГРАМОТА

З НАГОДИ 20-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ

тов. Гренджаві-Донському Василю

ЗА ЗАСЛУГИ В РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИХОВАННІ МОЛОДІ
НА МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКИХ УССР

20

теплішими словами. Якби не Ви, то сьогодні моє маленьке творче перо не жило б. І хоч дуже мало літературних зерен посіяла я на творчу ниву, ну все ж таки люди відзиваються про моє перо теплим добрим словом... За це все велике спасибі Вам, Василю Степановичу!

Бажаю Вам прожити ще довгі, довгі щасливі роки і міцного здоров'я. Рівночасно бажаю Вашій дружині і дітям всього найкращого. Хай Вам і Вашій сім'ї завжди буде сонце! Щирий теплий соняшний привіт Вам всім з Карпатських вершин! На крилах легкого вітру шлю запах і подих полонинських ялиць..."

Від молодого журналіста Василя Химишинця з Хусту прийшов такий лист:

"Вибачте, що я Вас турбую письмовою звісткою, але хотів би поділитися з Вами радістю. Оце дістав у руки Вашу книжку "Шляхом терновим", яка вийшла у Києві. Я завше любив і читав Вашу творчість, як одного з найкращих поетів і письменників Закарпаття. Згадав я собі, що я писав вам листа із Києва в 1969 році, щоб Ви помогли мені в справі дипломовки про "Нашу Землю". Дуже красно дякую Вам за листа, з якого дечого почерпнув для себе. Закінчив університет у Києві і тепер працюю в Хусті у газеті "Ленінська правда" журналістом. Влітку ми з дружиною збираємося поїхати у Чехословаччину до родичів і я був би дуже ощасливлений, коли б зустрівся з Вами, адже я думаю і далі писати про Вашу творчість про Закарпаття..."

Поява збірки поезій "Шляхом терновим" у Києві означала для поета повне признання його заслуг в літературній творчості і поет це признання приймав з великою сатисфакцією. Всі примірники збірки розкуплено протягом двох тижнів.

Та були ще люди на Пряшівщині, які й надалі уважали, що поет не заслуговує на пошану і треба його "підкосити". Заплянували робити поетові нові труднощі. Це ясно виходить з листа, якого поет одержав від свого друга в червні 1972 року:*

* Автор цього листа ще все в живих, тому із зрозумілих причин його прізвища не подаю. - ЗГД.

"Хоч взагалі і в думці не мав турбувати Тебе й гальмувати у Твоїй праці, але, на жаль, ситуація мене до того поганяє... Що буде завтра, це ніхто не знає. Я знаю тепер тільки одно (довідався випадково вчора), що Дамоклів меч звисає над Тобою. Пряшів хоче висунути на Тебе так звану "Волошинівську еру". Це було сказано перед тижнем на однім засіданню. Значить, тут грає ролю зависть всяких пряшівських псевдо-поетів за Твою продуктивність. Тут розходиться тепер про це, щоб Ти краще пізнав колеґ зі Спілки. Пам'ятай, що вибір у характері між тими, які тепер там остали, не дуже великий..."

Чи вони готувались знову розпинати поета на хрест, як це робили в 1950-их роках? Виглядає, що так. Та ласкава доля змилосердилася над поетом і не дозволила старця мучити новими терпіннями - тих терпінь він мав в житті вже так багато!

Хоч дні поета вже були пораховані, та все ж він дожився до того, щоб побачити ще один свій твір виданий книжкою. Повість для дітей "Петрик" появилася кілька місяців перед його смертю. Також появилася антологія - книжечка для дітей "Піонерські перлини", де видруковано на п'ятьох сторінках і його вірші.

Ворожим силам більш не вдалось розробити своїх плянів нападу в деталях, бо вкоротці поета вже не стало...

ДРУГІ ВІДВІДИНИ ДОЧКИ

Хоч батько й запевняв мене в своїх листах, що чується добре і з бронхітом він "дає собі раду", все ж його здоров'я мене далі турбувало. Гейби передчуваючи його близьку смерть, я рішила в 1973 році знову поїхати до нього.

Разом з сином Марком поїхали ми до нього на Різдвяні свята. Наша зустріч була неменш зворушлива, як і шість років тому. Батько трохи подався, його недуга бронхіту давала йому частіші захвати і він дихав з трудом. Довший прохід, скорий хід чи довші розмови кінчалися в захваті тяжкого кашлю.

Та на зовні батько не виглядав зле.Зморщків у нього майже не було, волосся, яке ще залишилося, ще не цілком посивіло. Виглядав трохи старший, як шість років тому і голос у нього зробився трохи більш хрипкий. Обличчя в нього було трохи більш втомлене, рухи повільніші,хід більш уважний, спокійніший.

Нове помешкання в кооперативному будинку,до якого перенеслися ще в 1971 році, на тамошні відносини було дуже гарне. Батько вибрав собі помешкання на найвищому поверсі, "...бо звідти гарно видно всю довколішню природу...". Будинок будували протягом десятьох років. Одну третю за помешкання заплатила держава, одну третю треба було сплатити готівкою тим, що хотіли там найняти помешкання, а одну третю мешканці мали сплачувати місячними ратами протягом кількох років. І так батько нарешті після тридцятьох років здобувся на таке "панське"помешкання.

Я тішилася, що батько хоч на старість буде мати вигідне життя, бо в тій дірі, де жили 30 років, де ми їх раніше відвідали, була мука! Тепер мали гарні три великі кімнати, великий передпокій, купальню, туалету, гарну кухню зі спіжарнею, горячу воду, ґазову піч у кухні, ще одну комору, два балькони. Батько був дуже щасливий, що нарешті має свій власний кабінет, гарний, просторий, де може розложитися і в ньому днювати і ночувати. Жив там, як "пан над панами". Його син Іван в міжчасі повернувся додому з Австралії і зайняв одну кімнату для себе з родиною, а найбільшу кімнату вживали як гостинну, їдальню і заразом і спальню для батьків.

Хату будували найняті робітники,але середину викінчували вже самі власники помешкань,тому на багатьох місцях було видно, що робота не професійно зроблена. Тому, що робітників до будівлі не завжди можна було знайти, мешканці самі допомагали при будівлі як могли і це кооператива (чи власне держава) записувала їм на кредит. І брат Іван вкладав свою "лепту", але і батько багато наробився, бо був бухгальтером для цілої кооперативи, вираховуючи платні робітникам, полагоджуючи всі рахунки за матеріяли і інші. Часто, як не було кому робити, то будинок стояв і тижнями без догляду.Матеріяли,

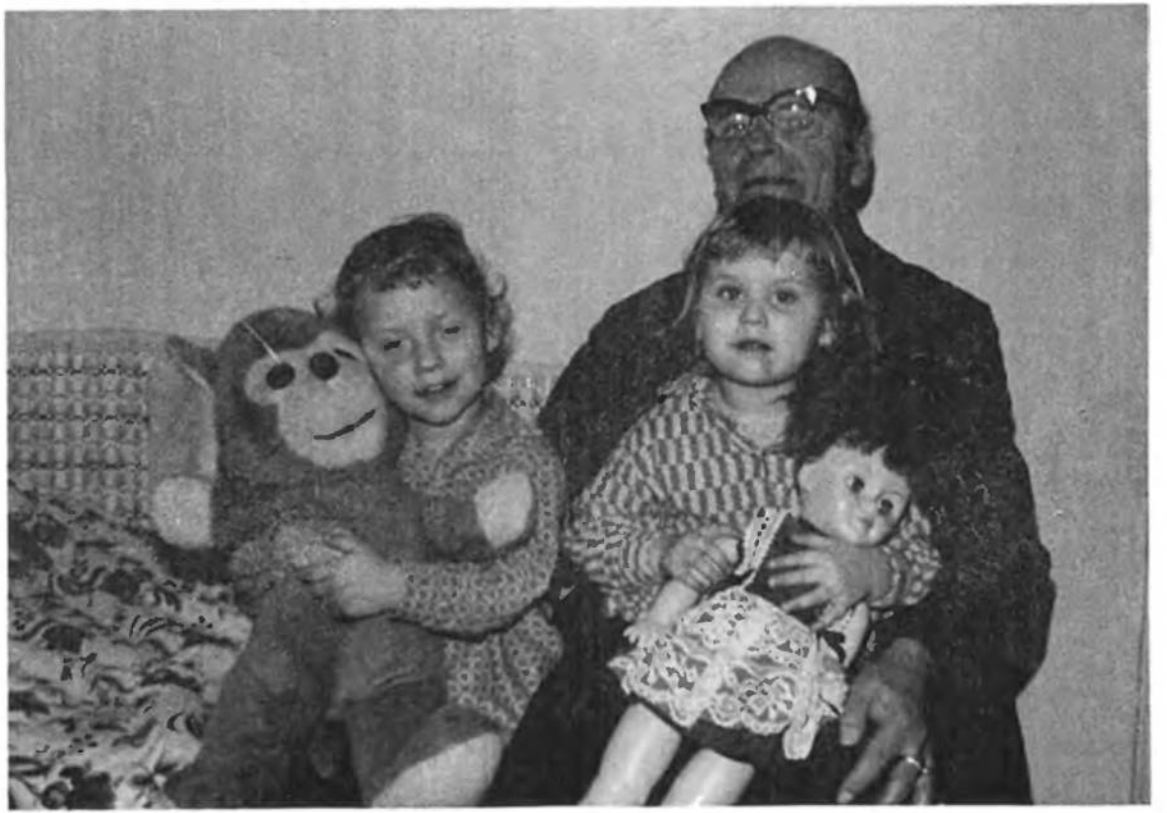

Щасливий дід з малими внуками: Данилом і Михаїлою
Братислава, 1973 р. (Фото: Марко Данилюк)

які фірми попривозили до будови, багато разів позникали. Двері вкладали вже собі самі мешканці. Фірми привезли всі двері нараз і залишили їх біля будинку. Хто прийшов перший із мешканців, вибрав собі ті двері, які йому найкраще підходили, залишаючи решту іншим. Часто лишились такі двері, що цілком не підходили до рами, куди їх "спізнений" мешканець причепив.

При замкнених вікнах у помешканні робилося дивно густе і тяжке повітря і багато разів на день треба було відкривати вікна, щоб вивітрити. Можливо, що будинок ще не цілком висох і це давало такий дивний несвіжий сопух, а може просто запах щоденного варення і загально життя не міг проникнути через грубі цементові блъоки стін як у нас, в дерев'яних хатах.

Батько був безмежно щасливий, що мав біля себе своїх двох маленьких внуків. Як кожний дід, бавився з ними годинами, читав їм казочки, годував овочами, водив на прохід, а як нарешті на Новий Рік впав сніг, то ходив з ними на санки. Діти були захоплені. Вже гарно почали говорити по-українськи, бо дід з ними займався цілий час і вчив їх мови.

Я любила сидіти вдома. Не ходила ні до кіна, ні до театру, хоч мама пропонувала; хотілось бути біля батька кожної хвилини. Любила сидіти у вітальні, де батько сидів у своєму улюбленому кріслі - гойдалці. Часом сиділи біля себе без слова, часом розмовляли. Батько розпитував про наше життя, розпитував зі смішком про моїх псів. Якось ніяк не міг зрозуміти, що вони можуть прирости до серця настільки, щоб уважати їх членами родини...

- Хто чув тримати псів у хаті... їхнє місце на дворі!... Що то за американські витребеньки - годувати їх песячими харчами!...

Назагал батько був мовчазливий. Ранком звичайно читав, ходив трохи по хаті, приглядався до малих унуків, які "дуріли" по кімнатах, пестив їх, погойдав. Але ті "чортенята" не довго сиділи у нього на руках - його спокійна вдача їх нудила, вони хотіли руху, біганини, забави. Діти по більшості гралися у передпокою. Дід тоді сідав там на крісло і мовчки, з усмішкою на устах та з задоволенням слідкував за їхніми рухами, приглядався на ці нові життя, як ка-

"Продовження мого роду..."

зав, "продовження мого роду..."

Дідові дуже бракувало внуків, як їх не було в хаті:

- Коли ж вони вже вернуться додому?... Хата така тиха й порожня без них...

В день батько часто засипляв на канапі.Проспав годину, може й дві, тоді знову щось прочитав. Спокійно, не поспішаючи, проходили години дня для нього. Часом питав:

- А хочеш послухати закарпатські пісні? Маю їх багато... маю платівки, маю й тасьми... пущу їх для тебе...

Тоді ми сиділи й слухали. Батько дуже любувався українською піснею:

- Це мій світ... це моя Україна... безмежно люблю їх слухати...

Кілька разів переглядали рукописи - маса, маса рукописів! Деякі не викінчені, деякі викінчені та ще не друковані. Годинами читали ми матеріяли...Марка спеціяльно захопили спогади діда:

- Але ж дід знає багато! Міг би бути учителем історії...

На двір батько багато не виходив під час нашого побуту, бо було йому тяжко дихати в мряці. А мряка стояла над містом майже три тижні без перерви. В такій погоді він сильно душився і це викликувало тяжкий кашель. Тоді закривав уста хустинкою і дихав через неї. Я принесла йому маску на фільтрування повітря, таку, як тут носять старі люди під час холодних днів. Та він її не хотів уживати:

- Хто ж то бачив таке щось!... Що люди скажуть...

Батько був дуже щасливий, що ми приїхали.Не раз казав, що "це найщасливіше Різдво для мене, що ти, моя дорога донечко, є тут..." Не раз, як я підходила до нього, цілувала його в лисину і обнімала й пестила як дитину, кажучи:"Мій любий старенький Татусю...", то він протестував:

- Чого робиш з мене старого?! Я не старий, я тільки багато пам'ятаю...

Переглядаємо рукописи

(Фото: Марко Данилюк)

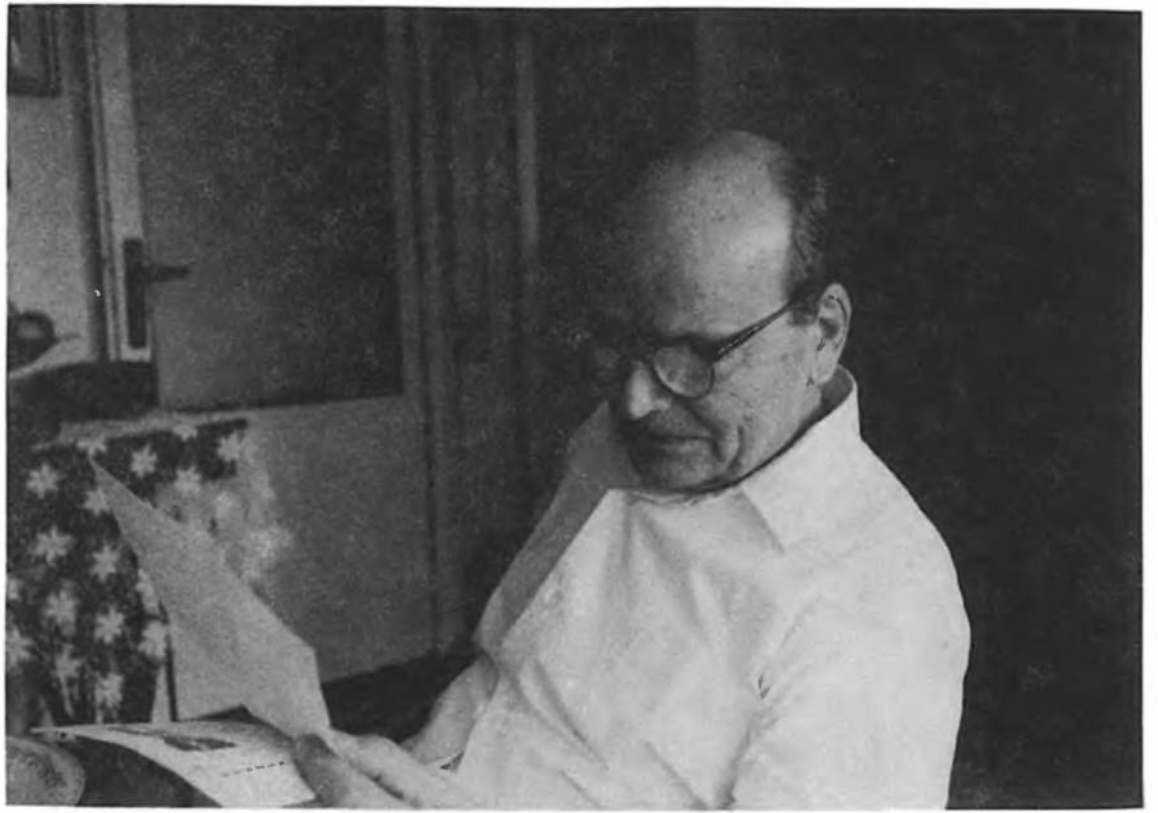

При праці...
Братислава, 1973 р. (Фото: Марко Данилюк)

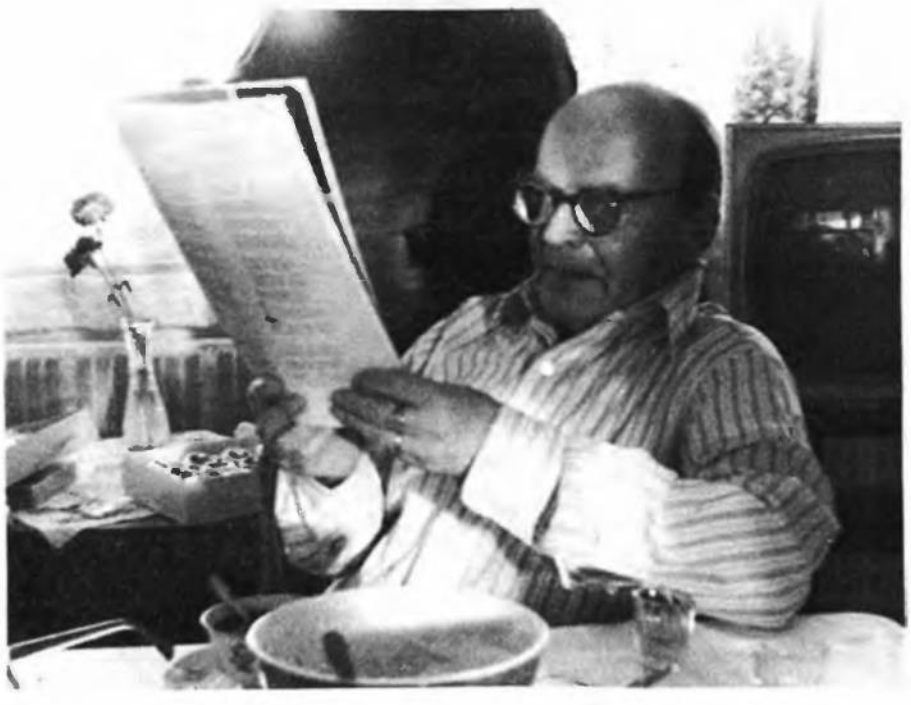

Поет читає вголос свою поему...

(Фото: Марко Данилюк)

СТУДІЯ ОБЛИЧЧЯ ДІДА

Світлив: Внук Марко

В дискусії...

В здивуванні...

В задумі...

У відпочинку...

Поет з внуком Марком
1973 р.

Розвеселили його слова мого сина:

- Дідусю, шкіра на вашій голові така гладка...

Від того часу він свою лисину називав тільки "шкірою на голові..."

Три тижні минули, як один день. Прийшов час від'їзду. В останні дні нашого побуту в хаті батьків всі події, враження, переживання, радости останніх трьох тижнів калейдоскопом пробігали перед моїми очима знову і знову. Хотіла врити у свою пам'ять усе, що сталося, щоб назавжди пам'ятати. Хотіла своїми ментальними очима захопити образ усіх - тата, мами, брата, братової, дітей - щоб вони назавжди залишилися в моїй душі. Плач стискав горло, та я не хотіла плакати.

Відсвяткували ми ще з батьком наш Новий Рік та день Василя, його іменини. Скоро після того треба було збиратися в дорогу.

При останній спільній вечері ми жартували, говорили про різні речі, щоб тільки не допустити до себе почування жалю і не прослезитися. Я бачила, що не тільки я і Марко, а всі силували себе, щоб утриматись від плачу.

Батько був мовчазливий. Тільки час від часу повторяв:

- ...але зараз напиши, як приїдете...в перший день... лише картку... але негайно напиши.

На обличчі в нього віддзеркалювався глибокий сум.

Брат запропонував зробити "пропам'ятну серветку". Дуже оригінальна думка! Зігнули серветку в-четверо і на одній четвертині серветки підписалися всі. Решту три-четвертини серветки заповнимо при наступних трьох наших візитах. Шкода, що ми до цього не догадалися при нашій першій візиті. Сьогодні мали б вже пів серветки заповненої підписами.

Прийшов час прощання. Родина зійшла вниз до таксівки. Я з батьком лишилася сама. В батька сльози вільно текли по обличчі. Ми цілувались і обнімались кілька разів. Я кілька разів поверталася ще від дверей. Старалася говорити з усміхом на устах, хоч очі були повні сліз:

Син Іван з родиною:
Дружина Віра й діти - Михаїла та Данило
1973 р.

- Таточку, ми скоро знову приїдемо! Напевно! Напевно будемо тут за три роки, на Ваші 80-ті уродини... Не журіться! Тримайтесь тільки в здоров'ї... Напевно приїдемо! Обіцяю Вам!

Батько не міг промовити ні слова. Мовчав цілий час, тільки обнімав мене гарячо. На обличчі був безмежний сум, а в очах і на щоках блищали сльози. Я ще і ще раз його обнімала й цілувала. Не могла від нього відірватись.

Нарешті плачучи побігла по сходах вниз до таксівки. Ще оглянулася раз зі сходів,та батько вже закрив за собою двері... Я була певна, що тепер, будучи сам у хаті, дав волю своїм сльозам...

Поїхали. В мене в грудях щось каменем лежало. Жалко було мені лишати батька, жалко було, що завдала йому біль і сум своїм від'їздом. Чи побачу його ще? Чи побачу його за три роки? Може цим разом дійсно в останнє бачилася з ним... Та я мушу ще з ним побачитись! Доля не може бути вже аж така немилосердна до нас, щоб протягом 34-ох років дозволити нам зустрітись тільки два раз!

Мамі я залишила свій телефон і просила, щоб мені дали знати телефонічно, якби батько, не дай Боже, в міжчасі помер. Я приїду на похорон... Я знала, що тепер вже це може кожного дня статися. Старенький чується не зле, але у його віці і найменша хвороба може бути трагічною. А ще з тим страшним бронхітом, який його стало мучить, небезпека є ще більша. Недавно, десь два роки тому, він простудився і був смертельно хворий. Лежав у лікарні три тижні в кисні. Про це я довідалася щойно тепер, при моїй другій візиті. Навіть мене не повідомили, щоб не турбувати.

Кілька місяців ще приходили листи від батька... Та враз, серед ночі, 25-го листопада, 11 місяців після нашої візити, збудив мене телефон і я почула голос брата: "...Татко помер.."

Не діждались ми побачити його ще раз живим, не діждались ми відсвяткувати його 80-ті уродини...

"...Лягти собі на хвилинку відпочинути і більше не встати... в 92 роки...Прекрасний вік і прекрасна смерть - ось ідеал для мене..." - писав він в листі до мене в 1957 році. І Гос-

Остання знимка поета
Січень, 1974 р.

подь частинно сповнив його бажання. Хоч не дав йому дожити до 92-ох років, але зате дав йому ту прекрасну смерть, яку батько уважав ідеалом для себе: ліг на хвилинку відпочинути і більше не встав...

І поет дотримав свою присягу, яку зробив 20 років тому:

Я клянусь - писати не покину,
це моє любиме ремесло,
ще й тоді, коли умру, загину,
в руці стирчатиме перо...

(Цифри і струни, 1954)

Ще і в день смерти він повною парою працював над своїм романом, щоб його якнайскорше закінчити...

Похорон батька відбувся 29-го листопада (в п'ятницю) 1974 року в Братиславі на кладовищі "Славічіє удоліє", де в присутності родини, друзів, читачів і широкої громадськости попрощалися з ним від імени Спілки Словацьких Письменників та Словацького Літературного Фонду д-р Михайло Мольнар, від Української Секції Спілки Словацьких Письменників д-р М. Роман, а від родини, друзів та всіх закарпатців - Юрій А. Шерегій. Разом з родиною та друзями плакала й природа. Із захмареного неба легко й спокійно покрапував дощ, гейби бажаючи затримати свіжість живих червоних гвоздиків великого вінка від родини та букетів від друзів, накинених на свіжу могилу.

Тлінні останки батька поховали ми в далекій не-своїй землі, хоч як він нас просив:

... В чужій землі
не хочу я лежати, ні!...
Везіть мене мерщій додому!...

Ми, його діти, цього не могли зробити. Поклали тільки маленьку грудочку закарпатської землі йому на серце, яку він як цінність зберігав довгими роками у своїй хаті.

Дав би Бог, щоб колись хоч внукам внуків вдалося сповнити це його бажання і перевезти його на Рідну Землю, щоб вона могла пригорнути свого вірного сина до грудей і дати йому вічний спочинок.

ЛИСТИ ДО ДОЧКИ

8-го липня 1950.

Засмутили Ви мене, коли сповістили, що Ви вже в Америці, наперекір запевнюванню, що повертаєте додому. Я Вас просто ожидав тут, а Ви, он куди заїхали, що мені, старому дурневі, було б ані в голову ніколи не прийшло... Розумійте: було б ані не приснилося,що Ви опинитесь аж за океаном, так далеко від свого батька...

На відпустку поїдемо аж пізніш, щоб трохи відпочинути. Ще цього року можемо хоч коли їхати, але вже на другий рік будемо в'язані літніми місяцями, бо Іванко піде до школи від вересня. Читати вже його підучуємо, вже пізнає кілька наших літер.Не знаю тільки, чи не буде йому мішати, бо - очевидно - буде ходити до словацької народної школи, бо тут нема української. Але прегарно говорить двома мовами, стараюсь, щоб мав вимову чисту, літературну. Дуже багацько займаюся ним, щоб у чужому оточенні навчився правильно говорити по нашому; інакше плутав би. Але має прекрасну пам'ять, пригадує собі все, слух має знаменитий, всі наші мелодії співає. Раз почує пісню в радіо і повторює її собі під носиком.

1-го серпня 1950.

На відпустці ще не був, відкладаю, бо не можу вирватися з праці. Можливо, що на другий тиждень, або посередині серпня поїду. Цим разом буду в купелях Бардиїв, приватно, бо я здоровий.

Трохи пишу, але нема де друкувати, бо українська література на Словаччині починає перші кроки. Переклав із словацької мови Аритметику для українських шкіл на східній Словаччині, а колеґа пера Лазорик написав Буквар-читанку. Новіше в цілій східній Словаччині на територіях з українським населенням буде домінувати у всіх народних школах виключно наша викладова мова, на мою велику втіху. Правильно - кожному народові треба дати можливість розвивати свою рідну культуру!

Замовив для Івасика з Києва розкішний, багатоколіровий ілюстрований буквар Деполовича. Івасик малює надзвичайно гарно, а цей Буквар для нього як створений. Уяви собі, для кожної літери кілька ілюстрацій кольорово. Надзвичайно темпераментне хлоп'я як ми всі - але трохи розпещений і не має витривалости. Як хоче - вчиться, не хоче - то шпурить[73] букварем об землю. Та

я собі гадаю: нехай ще рік переживе безтурботний,щасливий дитячий вік. От він собі і гуляє цілісенький день... Не дивуйтесь, дорогенькі, що в кожному листі вожуся зі своїм сином, але інакше був би лист порожній. А синок - це ж моє золотко, моє щастя, на якого я ждав 25 років! Єдиний син, це ж захорона родинного прізвища, бо ж він "останній могикан" на це ім'я. Хто його знає, чи не йому судить доля вигребати з-під порохів рукописи свого тата і перевидавати знову. Бо хоч вони друком на 60% появилися, все ж таки оригінальний рукопис письменника, а зокрема тата, це ж для рідні цікава пам'ятка.

Турбує мене тільки його будучність не так через те, що трохи пізно прийшов на світ (а дуже бажав би бачити його на власних крилах, як освічену висококультурну людину, бо розум у нього бистрий і пам'ять знаменита), але через те, що з'являються грізні хмари третьої... Чимало дітей пропаде серед громів і блискавиць. За мене вже менша шкода, я вже своє відспівав, але синок повинен жити! Та все ж приходиться вірити, що світ уповні не збожеволів.

7-го вересня 1950.

Цілий місяць були ми в горах, в бардіївських купелях, над Пряшевом під самою польською границею. Було там дуже добре. Звичайно їдемо в Татри, а цього року вирішили поїхати в Бардіїв, там багато наших сил і прегарна околиця. Не пожаліли. В Татрах, правда,високогірське повітря, зате менше харчів і дорогі, але в Бардіївщині далеко краще.

В Кошицях і в Пряшеві стрінулися з багатьома земляками, з якими давно не бачились. Там є,між іншим, проф. Зелик, Августин Шереґій з сім'єю. В Пряшеві є український театр. Трохи наче віджив, бачивши трохи свого. Шереґій переклав на словацьку мову кілька наших п'єс - "Запорожця", "Гриця", "Наталку Полтавку", оперу "Тарас Бульба" і кілька інших. Кілька з них бачили, тільки виконавці не те, що наші.

Приготований для Тебе, Зірко, цілий том рукописів, але тяжко переслати. Є там вже видруковані і невидруковані мої твори, від початку в хронологічному порядку. Мав трохи часу і порядкую свої рукописи, бо багато з них розтрачено по всіляких журналах та паперцях. Тепер будуть у цілості. Повернувши з відпустки, беруся до праці. Можливо, що відірву трохи часу і на писання, бо ще маю неопрацьовані історичні теми.

2-го березня 1951.

Прийшлось кілька днів полежати в постелі[74] з інфлюенцою. У нас цього року така гнила зима, що взагалі

не бачили ми ні крихітки снігу. У гнилому повітрі проклятущі бактерії так розпаношились, що в уряді не було колеґи, який не відлежав би на хрипку. Я дивувався, що мене обходила хворота і думав, що я вже наче той старий сильний дуб, якого мікроби не чіпають. Але прийшло й на мене п'ять днів у постелі. Перші дві ночі мав навіть горячку, але знаменитий лік на третій день горячку зредукував і сьогодні вже цілком здоровий, - завтра вже йду до праці. Іванко має такий самий нахил на перехолодження горла, як я. Цілу зиму п'ємо теплу воду, а вип'ємо трохи холоднішої - зразу анґіна або кашель. Коли були зими гостріші, не було стільки перехолоджень. Цьогорічна зима - це погань. Але дочекаємось і сонця і тоді ми з Іваном знову поїдемо в гори на вакації, збирати гриби, малини та ягоди, як минулого року.

22-го червня 1951.

Турбуєтесь мною, дорогенькі, аж занадто, а я при тому здоровий як дуб. Правдою є, що десь перед трьома місяцями почала мені терпнути права рука. Лікар сконстатував, що є це ревматичного походження від перехолодження, приписав мені діятермію і лік, якусь масть із бджолиною отрує. Я крім того пригадав йому, що колись і сам бджолярив і жала бджілки не боюсь - то ж тепер ходжу по полях на прохід, де тільки зловлю бджолу, зразу притисну до руки. Вже рука так імунізувалась, що й не болить. Крім того електрично огріваю руку, так що вже перестає терпнути і не болить.

Щодо пакунків - ми не стоїмо так зле. Маємо і одягів і взуття. Хіба ж би нам - коли вже за всяку ціну хочете послати пакунок - послали 60 дкг вовни на светри. Муки не посилайте, маємо, вистачить з приділу, з цукром трохи гірше, бо нам приділ не вистачає, але є досить на торзі за вищі ціни. З харчів можете послати трішки чаю, какао, рижу, а для Івасика хоч трішки чоколяди.

27-го грудня 1951.

В день Твоїх уродин, Зірочко люба, піднімаю чарку точно ввечорі о 21-ій, а по Вашому о 15-ій годині і вип'ю до дна на Твоє здоров'ячко, за Твоє щастя, за успіхи в житті. Нехай сповняться всі Твої бажання.На віддаль кількатисяч кілометрів, будемо в той день душевно зв'язані, цілісенький день буду думати про Тебе, буду собі пригадувати ті незабутні часи, коли Ти, як мале дівчатко і підліток бігала і кожним своїм кроком, кожним усміхом, кожним почином приносила мені - батькові своєму - невисказану радість і втіху. Яке для мене горе і тяжкий удар, що я свого любимчика - Зірку - не міг, не судилось, постійно бачити біля себе...

Трохи пишу також, написав кілька гарних речей, лежать у рукописі. І для Тебе приготовив один примірник моїх рукописів, частинно видрукованих, частинно зовсім нових, але тепер такі речі тяжко переслати. А хотів би, щоб і Ти мала мої оригінальні рукописи. На днях вишлю Тобі Аритметику, що я приготовив для першої кляси народних українських шкіл для Пряшівщини. Багато за те не дістану, але з великою радістю зробив, та ж це для нашої української дітвори, яка ще в своїй історії ніколи не мала читанки, писаної українською фонетикою. Також виходить у Пряшеві і гарний журнал, подібний, як колись я мав у Ужгороді. Беру участь у ньому, щоб їм трохи помогти, бо їх сили ще початкові. Це все, само собою, культурна праця, негонорована, але Ти мене знаєш, для української культури і літератури я готовий хоч коли допомогти. Праці в мене аж по вуха і я працюю дуже радо, чи вже є з того яканебудь матеріяльна користь чи нема, але я з великою радістю готовий помагати, щоб ті бідні наші українці на сході Словаччини вирвалися з тієї темноти,в якій були завжди, живучи неграмотними.

22-го січня 1952.

Приємність чекала на мене, коли мені пошта принесла від Тебе п'ять долярчиків. Жінка зразу поспішила до "Дарексу", де за цю чарівну валюту купила мені такий шаль, такий шаль, що просто приходиться йому казати "ви". Розмальований, легесенький, чистісенька вовна і теплий, аж гріє мене в шию. Коштував Він,цей Пан Шаль, аж 4 доляри, а з п'ятим долярчиком ми з Іваном поділились: за половину купили собі чаю четверть кґ і за третину долярчика купили в "Дарексі" Івасикові таку чоколяду, що він зроду такої не бачив. Бо цей наш "Дарекс" теж собі штука: все на світі в ньому дістанеш, очевидно, за золото або за "тверду валюту", тобто долярчики. Івасик зроду не їв чоколяди, а тут тобі аж за півдолярчика дістав швайцарський молочно-горішковий шоколад, надзвичайно смачний та добрий. То він їв та їв, а врешті, щоб від нього хтось не "викрав", сховав собі на другий день...

Прибув і пакунок - більш як чотири місяці був у дорозі. Заплатили ми цло[75]1163.- корони. Шкода посилати, бо це двічі купована річ. Знати треба, що тут є три роди товарів і цін: ціни приділові, досить дешеві, але малувато; ціни "на вільно", надзвичайно дорогі і ціни в "Дарексі",тільки за золото або за доляри. Цла ми заплатили навіть більше, ніж ціни на вільному торзі. Заплатили Ви, платили порто, а ми тут знову його заплатили. Загранічні пакунки тут не радо вітані. Просимо Вас,тому не посилайте більш нам пакунків, бо ми не всилі заплатити таке велике цло.

Рука вже мене не болить, уповні вилікував. Після повороту з бардіївських купелів страшно вона мене боліла. Лікар мене попереджав, що після лікування на-

стане певна реакція і справді, так мене боліла,що мені дуже часто було до плачу. І ось одного дня перестала боліти і, в добру пору кажучи, не болить більше.

16-го квітня 1952.

Трохи був занедужав на нирку. Лікар мені порадив їсти несолене. Мене Маруся промучила кілька тижнів, не давала соленого взагалі, ані м'яса, ані перченого і воно пройшло. Марусі сказав, щоб про дрібні хвороби вам не писала, бо я зроду здоровий, а такі перехідні, кількаденні "хвороти" - це дурниця. Не варто й згадувати і Вас турбувати. Про мене Ви не журіться, я старий дуб, сто років житиму, та ж я живим читав свої некрологи, а за приповідкою, хто вже раз"помер" і живе, той житиме "біс гундерт цванціґ ягр..." Я веселий, бадьорий, працюю й пишу з еланом молодюка, отже будьте спокійні. Найновіше написав драму "Токаїк", де описав правдиву історію східньо-словацького українського села, в якому під час війни німці розстріляли ціле чоловіче населення. Здається,український театр в Пряшеві поставить цю драму. Написав віршем у 4-ох діях.

Щодо чоколяди - не турбуйтесь, за доляри й тут скільки вгодно. Бо той доляр - це така дивна річ, що все є, навіть такі речі, яких від років не бачив. Покажи тільки долярчика - це наче той чарівний столик: "Столику, столику, відчинись..." і зразу все на столі...

20-го червня 1952.

Донечко люба, справді спричинюєш Ти своєму таткові велику втіху, як одержу Твої милі рядки. Найголовніше те, що, читаючи Твого листа, наче говорю з Тобою, наче чую Твій голос. Дуже можливо, що то автосуґестія, прямо засуґерую собі, що я з Тобою розмовляю і гейби то не були букви і речення, але живі слова, може й не так слова, як звук Твого голосу...

Донечко, післав Тобі Аритметику, що зладив для наших українських шкіл. Одержала? Тепер друкується дальша. Пошлю. Рукописи моїх драм ще не приготовив. Мою драму "Токаїк" виставить і радіо в Пряшеві.

12-го липня 1952.

Завтра їдемо всі на 4-тижневу відпустку до Карлових Варів. Відпочину, бо трохи перепрацьований. Сонце, вода, повітря - дасть нову силу до праці.

30-го вересня 1952.

Повернувшися з відпустки, знайшов я чимало рестанції[76] всюди і мусів все те зробити. Також приходив шкільний рік, мусів для української дітвори зробити Аритметику для другої кляси, крім того зредаґував я перше число часопису для української шкільної молоді "Піонерську газету". Це перша ластівка, перший дитячий часопис українською мовою, гарно ілюстрований двотижневик. Страшно тяжко було йому пробитись, але прийняли діти й педагоги це число дуже прихильно; отже виходитиме й далі. Пряшівський льокальпатріотизм трохи завидить мені, навіть кидає колоди під ноги,але я не звертаю уваги, бо ж вони так зредаґувати не потраплять. Пошлю Вам хоч одно число на показ. Я дуже тішуся, що і я прикладаю руку до українізації Пряшівщини, що до недавна була справді найбільш занедбаним краєм, просто европейським островом неграмотности.Пряшівщина справді має щастя, що ми тут, ми, працівники пера, що зможемо допомогти, щоб нарешті наше населення вирвалося з віковічної темряви неписьменности.

Здоров'ячко мені добре служить, працюю з великою охотою, як в уряді так і дома при своїй літературі. Багато написав, дуже хотів би переслати Вам деякі свої речі, от хоч би декілька довших поем та драматичних творів, але боюся, чи не пропаде в дорозі. Та без копії не пішлю, але не маю часу переписати, а мій помічник, Івасик, ще малий, прийдеться ще трохи почекати, поки він мені рукописи попереписує.

Дня 13-го цього місяця помер братанич мого батька - Іван Ґренджа, в Брні, про якого я Вам уже писав.Він колишній православний священик, але напочатку війни скинув рясу, пішов на війну і воював проти німців. Відзначився особливо під Дуклею (тричі зістрілили під ним коня). В чехословацькій армії був поручником,але від кількох років працював у промислі. Помер нагло, серед праці, сконав за 10 хвилин на розрив серця. Був ще молодим, 45-річним, надзвичайно енергійним,працьовитим. Лишив вдову, дітей не мали. Я з ним жив у згоді, часто відвідував його. Шкода мені його,бо був єдиним моїм свояком в Чехословаччині.

Фотографії Ваші дуже цікаві і гарні. Дякую, що не забуваєте присилати, щоб Вас бачив хоч на знімках.

25-го січня 1953.

З глибини свого батьківського серця дякую Вам за побажання на мої іменини. Цим разом нікого ми не кликали, ніхто в нас не був, але відбули ми його добре, згадувавши при тому і моє 30-ти річчя літературної діяльности, бо якраз у січні 1923 року вийшла моя перша скромненька збірка віршів "Квіти з терням".

14-го березня 1953.

Почуваюся втомленим, мій лікар уже попереджав мене, щоб я по змозі не перепрацьовувався, бо може настати неврастенія чи що. Але я останніми тижнями добре спав, тому чувся добре, так що небезпеки покищо нема. Здається, з нервами буде справа... та Ви не турбуйтеся, дорогенькі.

Івасик вчиться відмінно. Вже прийшов і на смак читання, я йому вистарав багато дитячої літератури, казки, байки, оповіданнячка. Хлопчина так захопився, що постійно читає, найрадше казки. Я тому тішуся. Фантазія в нього значна, а малюнки любить занадто, готовий просидіти годинами і постійно малювати. Деякі кращі його малюнки я йому відложив на пам'ятку, на пізніш, буде для нього цікаво подивитись на ту свою дитячу "мазанину", яка все ж таки дає надії, "може з тебе щось буде, хлопче". Уяви собі, написав навіть свій перший вірш... Темперамент в нього "ґренджівський", битись, боротись на кулаки, скакати від ночі до ночі - це наш Іван! Я не серджусь, бо зле, як дитина спокійна, нехай скаче, хай бігає, аби здоровий! Маю з нього радість. Все зроблю, щоб з нього була культурна людина, бо розум має неабиякий. Правда, багато займаємось хлопчиною - і я й Маруся, нераз треба його ременем гнати зробити задачу, але в другому півроці вже зробить і без нашої помочі.

(Дописка на листі від Івасика: "Приїжджайте до нас, але автом на все. Ґаражу у нас нема, лише дрівітня,?? але не протікає, дуже добра і мишей там нема...")

2-го травня 1953.

В нашій хаті шпиталь, я один ще тримаюся. За Іваном лягла й Маруся і бідує вже щось шостий день. Лікар ствердив, що це сильна хрипка. Як бачите, дорогі діточки, старий дуб тримається, здоровий я. Вже мене і в спині перестало боліти. Сплю знаменито, не перепрацьовуюся, майже нічого не пишу. Кілька моїх підручників мало вийти, але не вийшли. Тому тепер, як з уряду прийду, просто на сонце, бо в нас дуже гарна погода була. Отже відпочиваю. Своє місце на посаді якось утримав, працюю в уряді і більш ніде. І добре, принаймні не перемучуюсь.

26-го червня 1953.

Не знаю, чи цього року вдасться нам поїхати на відпустку. Заощадили були грошей на відпустку на чотири тижні, але до банку не дали, тримали вдома. При виміні грошей дістали за п'ятдесят - одну, отже гроші пішли, але заощадимо собі хоч на два тижні може десь пізніш. Після виміни появилось товару досить, тільки гро-

шей малувато, але воно з року на рік краще, аби тільки мир на світі, то жилося б справді радісно і щасливо.

Липень 1953.

Останніми роками написав я - на мою думку - кілька кращих своїх творів. Дуже хотів би Тобі, Донечко, переслати. Тому, буду переписувати по кілька сторін і посилати Тобі. Писатиму машинкою густо, Ти потім собі перепиши і впорядкуй, як слід. (Слідує драматична поема "Зруб" на 7-ох сторінках - ЗГД). Ось тут маєш, Донечко, драматичну поему. Перепиши собі, краще читається. А коли одержиш, обов'язково напиши, щоб я знав. Тоді пішлю Тобі й дальшу.

17-го серпня 1953.

В прилозі посилаю мій новопереробленний рукопис "Русалки". Цікавий я, як буде Тобі подобатися. Напиши потім.

Щодо Твоїх приміток на "Зруб", даю Тобі відповідь на 8-ій сторінці "Русалки". Не тільки Ти, люба Доню, любиш ті гори, я просто без них не можу жити. Може й через те з таким чуттям їх описую. В Братиславі живу на подібній горі, як вдома. І це мені частинна нагорода.

З відпустки ще маю 9 днів, цілу не використав, бо підприємство мене покликало і я мусів перервати. Тиждень я вже вдома, а Маруся з Івасем приїхали вчора.

Грошей мені не посилайте взагалі. Я заробляю добре, тут там щось і з перекладів трохи капне і нам досить. Ліки одержав, пошта видала. Інколи не можу спати, а тут порошок на спання тяжко дістати. Пришліть якісь порошки, щоб міг заснути, а при тому щоб не були дуже шкідливі на моє не аж так міцне серце... Курити перестав ізнов. Коли б порядно спав, то чую себе знаменито. Часом візьму щось собі у голову, комбіную поему або інші подібні теми і тоді не можу заснути. Цей тиждень спав хіба ж по 3-4 години. Здається, прийдеться іти до лікаря.

(Долучена драматична поема "Русалка" на 8-ох густо записаних сторінках - ЗГД). Відносно Твоєї критики на драму "Зруб": Ти була завжди першою моєю читачкою і першим критиком. Я дуже люблю послухати Твій погляд і щасливий я, що в мене така розумна донечка.

Ще раз переглянув я "Зруб" і дійсно бачу, що тут властиво сполучені дві теми. Цілком можна зробити дві драматичні поеми: перші дві дії закінчити Голосом Ночі, зглядно запросинами Івана на їх весілля. А друга тема - трагедія в лісі і велике щастя лісоруба з відзисканими очима. Але мені головно ішло про те, щоб

видвигнути ту палку любов, ту відданість дівчини до хлопця, ту саможертвенність. Три дні думаю над тим, щоб рішити; мушу спитати лікаря, чи є така можливість, що сук зваленої смереки поранить людину, вона осліпне, і за якийсь час - рік-два - знову здобуде зір своїх очей і то без лікарської допомоги. Якщо така можливість є, то я врятую цілість, а то так: Третя дія Прощі (відпусту) у Воловому, де каліки жебраки сидять просто на вулиці, просячи милостині. І тут потім відіграється зустріч з Марійкою, теж і кінець. В Гуцульщині обман дівчини спізнали б, тоді вона повинна звідти відійти. Вигода така, що маю можливість зобразити фолкльор нашої Гуцульщини, а в другій половині нашої Верховини з чудовими волівськими жіночими вишивками. Тоді весь той скритикований модернізм відпаде.

П.С. Спробую зробити так: Опишу начисто "Русалку", "Зруб" і "Токаїк" та під назвою "Світ полонин" пошлю до київського Державного Видавництва художньої літератури, може видадуть. Хай уже щось видадуть і мого, навіть хоч-де, чи в Києві, у Львові або в Ужгороді, або десь інде, бо вже давно не друковано моєї книги. Зрозуміло, що "Зруб" переправцюю, тільки зачекаю на відповідь від лікаря.

25-го серпня 1953.

Послухав я Твоєї розумної ради і переробляю, почавши з третьої дії, драматичну поему "Зруб". Але не даю собі ради з фіналем. Бо це ж твір наскрізь побутово-реалістичний, не можу сліпця вилікувати якоюсь там фантастичною "цілющою водицею". Свого героя отже або залишу сліпцем, або мусить сказати мені лікар чи є можливість, щоб він набув свій втрачений зір без лікарської помочі. Відповіді від лікаря ще не маю.

Тепер, Донечко, тут маєш перероблену третю дію, тільки уважай, бо ж я і Тобі даю вказівки і роблю дійову текстацію. Не помішай всього того, дорогенька моя критикарко, опиши, впорядкуй собі за формою вірша. Ох, люба Зірко, не можеш собі уявити, як Ти мені бракуєш, моя люба секретарко, моя довірнице, моя ти права руко... Чекаю-жду на того Івана, нехай підростає, нехай він тоді мучиться бодай з переписуванням. А здається, будуть з нього люди: фантазія в нього чудесна, слух знаменитий, голос сильний. Може колись він сяде на порожнє крісло батька і докінчить те, що я не вспів. Тепер ще собі гуляє по садочку, його голос аж сюди чути, на балькон, де я тепер сиджу і пишу Тобі листа... Але до діла, бо мало у нас місця на папері. Чи дістала "Русалку"? Зразу пиши!

Тому, що є трошки місця, напишу й про інше. Тепер лежу хворий вже тиждень. Дістав такий прудкий шлунковий катар (акутний), що звиваюся в болях. Лікар наказав 6-дневу повну голодівку (тільки порожній чай з

ромен і якісь там медикаменти). Але ця неміч не є небезпечна і завтра вже йду до уряду. Ці гарні мелодії, що вище написав, зробив я за дві доби, якраз тоді, коли від болів не міг спати. Інший міг би думати, от "старий ще має таке залюблене серце..." Але вже воно так а не інакше з поетами. Може тому вони й такі ніжні.

Дорогенька, пішли мені на мою пишучу машинку маленькі ґумові циліндрики, ті, що під великим циліндриком тягнуть папір. Є їх чотири, а вже три розбиті і тільки один тягне. Машинка скоро 30-ти річна, ґума розпадається. Помалу й великий ґумовий циліндр буде потрібно вимінити. Теж і стрічки якось тьопаються, повно з них ниток. Потребував би якісь сильніші стрічки та тривкішої фарби.

Донечко люба! Коли Ти так любиш гори і пригадуєш собі ту нашу прогулянку, то я роздумую написати поему (теж драматичну), з усіма учасниками. *

П.С. 26-го серпня 1953. Довго думав я вночі над розв'язанням проблеми кінця "Зрубу". Вже розв'язав: Марійка тільки говорить про клініку, тільки розмова ведеться. Тому, що його мати померла, він продав хату, трохи грошей і заробив, решту йому додала Марійка. За гроші йому провели очну операцію, послали додому з тим, що напротязі 6 тижнів має бути в темній хаті, а потім поверну йому зір очей. Церемонія з розв'язанням перев'язки відбудеться опісля в його хаті.

30-го серпня 1953.

Та моя хвороба - акутний шлунковий катар - і не є така простенька. 26-го мав піти до уряду, пішов, але голодом настільки виморений, що не був у силі працювати. Отже лікар знову дав мені тиждень дома лікуватись. Втратив 6 кґ на вазі. Але як тільки мій шлуночок буде в порядку, а він буде, я вірю, то я швидко приберу. Тепер строга дієта. Але я бадьорий, вже їм, як жерун, просто у горшки ліз би... Та біда, все воно пісненьке, ні молочка, ні масла, ні м'яска. Але я вже "хлоп" - як кажуть. Не журись! Мій залізний шлунок і моє залізне здоров'я швидко відзискаю. А тепер до діла!

Уважай, Душко, не слід перемикитити, бо деякі корректури зроблю. Отже увага: (Долучена виправлена поема "Зруб" на трьох густо записаних сторінках - ЗҐД). От, маєш дефінітивно закінчену драматичну поему. Уважно перепиши на машині згідно з формою вірша. Дійові люди трохи зміняються. Це зроби після текстації.

31-го серпня 1953. Тому, що є трохи місця, знову напишу подію за ці останні два дні. Отже, голубко, я

---

* "По рідних горах" - поема недокінчена. Поет написав тільки першу картину і початок другої. Див. Твори В.Ґ-Д., том XI.

здоровішаю, вже й апетит у мене знаменитий, вчора лікар сказав, що можу їсти все. Їв цілий день і за оцей день і переробив цілу п'яту картину.

7-го вересня 1953.

В прилозі посилаю Тобі дальші два рукописи (тобто машинописи), найновіших моїх творів, яких Ти не маєш. Бережи їх, бо ще ніде не публіковані. Аж на осінь збираюся їх посилати до Києва, може перевидадуть. Хоч "Токаїка" я вже послав до Львова, колеґа Козланюк мені відписав, що переслав до філіялки письменників до Ужгороду; може вже "Токаїк" і вийшов, або вийде пізніш. Тепер відносно цих творів:

Перший епос - історичний. Пишу його вже більше 15-ти років. Уривки з нього поперш друковано в"Трембіті" в Ужгороді, потім дальші уривки в "Тобі, рідний краю". Та все ж докінчив я цей, на мою думку, гарний і цікавий епос тільки тут у Братиславі. Є це з тих часів, коли поперш позбулися панування мадярських панів. Пролог теж давний і вже він був видрукуваний.

Дальша, це ж теж історична драма. Уяви собі таку бестіяльність німців: ціле чоловіче населення маленького українського села в східній Словаччині вимордували! Постріляли гірше як псів, а то ще й молоденьких хлопців, що невинуваті зовсім; людей,що вчора тільки прибули до села... Історія ще такого злочину не зазначила, як цей.

Донечко дорогенька, роблю заходи, щоб дозволено Тобі переслати вже мої зібрані рукописи, щоб із них мала хоч Ти бодай один примірник. В тій книзі Ти будеш читати, як я ціле життя боровся проти наших карпатських злиднів, головно проти безробіття і проти вічного нещастя - голоду. Донечко люба, Ти бачила свою бабусю, мою мамочку, в яких обставинах вона жила, не мала ні подушок, тільки голі лави. Вічні недостатки, вічні злидні, вічна біда і голод, голод від дитинства.Ти бачила ті, вічно босі-обдерті діти по селах, що як у зимі так і вліті однаково "одягнені" - босі, в одній ряднині. Ти бачила, які у них животики були напухлі!

Відносно "Токаїка": Пам'ятай, що маю його ще в дечому на більших місцях переробити. Можливо, що десь цими тижнями, а може пізніше, як побачу, що зробили в Ужгороді і як ставиться критика. Не подобається мені на багатьох місцях, але особливо те, що надто багато осіб є там. Увів я їх просто тому, щоб увіковічнити всі історично-правдиві імена, які від куль озвірілих німців загинули, навіть молодий 16-ти річний Медвідь. На сцену воно тяжке, але як драматична поема може бути.

15-го вересня 1953.

Опишу Тобі моє помешкання: Живемо вже 15 років за містом, на горі, у віллі одного мого колеґи, що вже тепер на пенсії. Помешкання не є таке вибагливе,кімната з кухонкою внизу, на мансарді кімнатка моя з чудовим бальконом на південь. Напроти парк - просторий сад, зі сходу, з півдня, з заходу овочеві дерева. З півночі - беріг, досить стрімкий і широкий, є це галявина-полянка. Тут мій син Івась що-зими лещетує і возиться на санках. Малий "шпунт", а виробився просто на спортсмена, без палиць на лещатах, тільки вітер віє... Кажу, околиця розкішна, наша вулиця сліпа,кінчиться зразу за хатою, так що жодної комунікації немає, тихо, затишно, привітно, тут можна чудово відпочивати, писати, роздумувати. А мій балькон - це ж мій рай. Тут сонечко гріє цілісеньке літо. Тут я маю стіл і лавиці, тут я "тюкаю" на своїй, помалу вже "беззубій" машинці. Тут я пишу, читаю, роздумую. А коли так хочеться, то одягнений чи в плавках[78] положуся на сонце. Кажу тобі, балькончик - одна радість і не один я тут твір написав! А моя скромненька кімната на мансарді - це ж мій храм! Сюди тільки музи ходять, тут зі мною герої моїх поезій розмовляють, колись заходили й гості, тепер нікого не впускаю. Тільки мою жінку, вона має приступ, бо ж треба порядки зробити чей же! Та й на те гніваюся, бо в своїх безпорядках я визнаюся, а то як зачне жінка витріпувати та мої рукописи перекидувати, то потім годі все те позбирати. Очевидно, і син мій має доступ, особливо,як йому потрібно помогти завдання зробити до школи. Інакше кімнатчинка привітна, килим гарний, канапа (на ній тепер і сплю), кільканадцять вишиваних оздобних подушок з розкішними взірцями: є тут переважаючі чорночервоні барви з Рахівщини, є тут оптимістичні яскраво-червоні, блакитні кольори Ясінщини, є тут кольори Гуцульщини, Верховини, Бойківщини. Ці подушки, простирала, накривала, ковдри, килими на стіну - це все неначе поезія! Цими подушками я горджусь, моя Маруся їх вишивала. А вона під цим оглядом майстер. Розкішно вишиває. Коли б Ти бачила покривало на канапу,довге до трьох а широке до двох метрів, - то це просто мистецтво. Вишивала його роки і роки, але це краса. Отже в отакій обстановці любо писати, любо працювати.

Одначе ця вигода, краса і здоров'я тільки влітку. Бо взимку нас тут так замете, що годі з хати вилізти. Якраз тому паливо завжди собі купуємо заздалегідь влітку, бо взимку тут жодної дороги властиво нема, все завіяне. Я,протопчуючи сніги,вибираюся щоднини до уряду - очевидно, пішки, хоч засоби комунікації маємо, але просто із здоровельного огляду я ходжу до уряду пішки, три чвертини години на те потребую. Інакше не йшов би ані на прохід, бо я постійно сиджу як не в уряді,то дома. Постійно в своїй хаті, пишу або читаю, бо я, як та книжкова міль, вічно в книжках. В Братиславі ми вже 15 років, але в каварні за цей довгий час

я не був ані десять разів. До театру часом підемо,до кіна ходимо кожного тижня. Товариства просто не люблю, від нього тікаю і найкраще почуваю себе на самоті, уповні сам. Тоді можу роздумувати. Цікаво вийшло одного разу. Пішов у парк-сад, сів під горіх на лаву і щось у голові комбіную. Підходить до мене сусід і каже:

- Бачу, що ви сам нудитесь, то прийшов, удвох буде веселіше...

Та я цілком не радів з того, що мені чолов'яга перебив думку. За кілька хвилин я найшов причину, відчепився і пішов у глибину лісу, щоб мені знову хтось не перебив думки. Або в уряді: Але ще для пояснення - професор д-р Пачовський, що мене першим увів у літературу, сказав мені:

- Який ти щасливий, що ти банковий урядовець. Працюєш в уряді з своїми цифрами, прийдеш додому і можеш писати... А я, бідний професор, поправляю в гімназії зошити, отже працюю "літературно" і коли прийду додому, вже мені не хочеться писати...

Багато в цьому правди. Я маю освіту торговельну, працював десятки років з паршивими комерсантами, працюю й тепер з людьми, вже, правда, іншого ґатунку,господарями, але все ж таки дрібними, маленькими людьми, комерсантиками, торгівцями. Я, працюючи з ними і сам таким самим стаюся. Я вже давно постановив собі таке: переступлю поріг підприємтсва де працюю і чесно заробляю на кусок хліба, я повинен працювати солідно, чесно, акуратно і пильно. Через те, переступивши поріг підприємства, я моментально стаю, перетворююся в такого самого маленького черв'ячка, тоді я "главний щетовод", тоді я бухгальтер, тоді я прозаїк, переді мною рентабільність, переді мною цифри, я спустився з "Олімпу" на землю, я тоді реальний, я тоді "ціфершпіон", як то нас, бухгальтерів славних, називають. І справді, в уряді мало хто знає, що я поет, в уряді мене знають, як солідного, працьовитого "на ґрейцар скупого" господаря сектору, від якого "тяжко видушити сотик на це і на те..." Тоді я про "Олімп" не думаю, тоді я свого Пегаса прив'язав до плота, як циган свою шкапу, пустив його просто пастися на зарінок. А повертаючи з уряду, переступивши поріг уряду, я кидаю думки про урядові справи до завтра, просто завішу їх на клинок, нехай до завтра відпочивають і я вже в дорозі поет. Я думаю, комбіную, я дивлюся на околицю, на людей, не очами суворого бухгальтера-"скупендяги", а я тоді беру за поводи свого Пегаса і дивлюся на людей звисока... Я тоді поет! Я приходжу до свого храму - до своєї кімнати, між своїх героїв,між свої книжки і більш ніщо на світі мене не цікавить.

Тут хотів би дати Тобі відповідь щодо того, щоб я оспівував тільки Закарпаття і не пхався в модернізм. Приготовив я для вас книгу - зібрані мої рукописи з років двадцятих. Книга має до чотирьох сот сторінок.

Вже й дозвіл я виклопотав, ще тільки одну формальність і уряд мені дозволить ті мої твори Вам переслати. Отже з них Ти вичитаєш, що я ще перед тридцяти роками постановив собі, що не буду трубадуром панським, але хочу стати бардом свого народу, бардом Закарпаття. Тут Ти і дочитаєшся, що я ніколи не оспівував графських панночок, не писав я про манери панів, але описував я горе, пригноблення, біду, голод, боровся проти тих злиднів. Та й тепер, уже 15 років я тут, між чужими людьми, але мій Пегас постійно по полонинах, ніколи не вискочив звідти, бо я тілом і душею - верховинець! Я без гір не можу жити! Я щороку, коли не у свої, то в чужі гори їду, бодай на відпустку, щоб дихати чатинням, щоб надихатися гірського повітря, щоб жити й тут тим життям, навіть і мешкаю на горбі, бо мої ноги не звикли до рівнини. Гуцул не ходить по рівнині, його тоді ноги болять. Мене не тягне Прага, мене не тягне столиця, мене вічно тягнуть гори, гори, гори, я з ними зв'язаний, я з ними живу і коли помру, хочу спочивати у рідних горах, у своєму любому Хусті, у своєму Воловому, у своєму Ясіні, або на Говерлі, під Говерлею чи де хочете, тільки щоб у своїх рідних горах. Коли б від мене залежало, я одяг би гуцульський киптар-кожушок без рукавів, постоли і оселився б десь під полониною. Мене не тягне модернізм, мене тягнуть гори. Це моє "я" ви вичитаєте з моїх творів, з кожного мого рядка будете бачити шматок того Закарпаття, яке мене сплодило, ті сльози,той плач і той усміх, що лунає по тих чудесних, незрівняно-гарних полонинських просторах.Все це відчуєте в моїй ліриці,в моїй епіці. Отже тому я не маю приятеля,тому я нікуди не ходжу, ні з ким не зустрічаюся і ні з ким не раджуся...

22-го вересня 1953.

Хоч я ще так швидко не збираюсь написати свою "лебедину пісню", та все ж роки не стоять, треба впорядкувати розгублені мої твори. От через те перед двома роками почав збирати по книжках, журналах, газетах та рукописах написані вірші. А щоб вони на еміґрації не розгубились, щоб залишилися в нашій родині, тому і приготовив для Тебе один примірник. Одначе пошта мені звернула. Тепер знову приобіцяли, навіть пошта прийняла, але після тижня звернула назад, бо треба дозвіл вивозу. Я отже і виклопотав дозвіл і Тобі пересилаю. Багато позбирав, декілька не можу знайти, але ще піду по бібліотеках, може ще деякі свої вірші знайду.

З цієї моєї творчости будеш бачити і читати про ту біду, про те нещастя безробіття, про злидні і голод, який панував тоді у нашій країні. Проти того я боровся. Будеш там бачити вірші, за які мене судили, є там вірші, які ніколи не побачили світу, бо цензор був би не допустив. Та все ж я їх зібрав, без огляду на те, чи вони коли-небудь будуть публіковані чи ні, не-

хай лежать під порохами в архіві нашої родини.

Є там і нові, перероблені вірші та поеми. Особливо звертаю тобі увагу на "Саву Тура". Написав його вже тут у Братиславі і замінив замість попередньої поеми в тій самій збірці, яку писав досить наївно.

Потім є там "Апостол" найбільшого мадярського поета Петефія. Переклав я його, бо захопився ним. Писаний "Апостол" перед стома роками, а який він свіжий, який актуальний. А скільки в ньому гумору, сатири, їдкого глуму! Не дармо Петефій - Петрович, це ж слов'янська душа! Мати чистокровна словачка, а батько або бачванський серб, або бачванський українець (Петефій - це літературне ім'я). Слов'янська натура, буйна душа, весела вдача, плаксивість, войовничість, натхнення, гнів - все, що тільки захочете!

Донечко люба, вже незабаром і другий том буде готовий, дам переплести і виклопотаю дозвіл та пошлю Тобі.

26-го грудня 1953.

Одержав я Твого листа. Дуже Ти мене потішила і дала мені відчути, що Ти не відірвалась від моєго серця. Ти та сама люба доня, що й була, Ти та сама золота душа, що й перед тим, Ти та сама дочка гір, доня свого народу, що й була раніш. А це мене надзвичайно тішить, що ніхто не вбив Твоєї душі, ніхто не відвернув у свій бік. Я просто тремтів, я дрижав нераз,думаючи про те, що відірвуть Тебе від мене і від нас.Але доля Тобі судила любого чоловіка, свою людину,свою рідну душу і я вже не боюсь за Тебе, ніхто на Тебе не буде впливати, щоб перетягти на свій бік. Бо ж Ти вже доросла людина, бачиш, які результати мішаного подружжя, бачила і бачиш сама, яка гризня, яка ненависть була у моєму випадку. Вір мені, люба, не радо я осиротив двоє дітей, але в нашій хаті було пекло і справді не було іншого виходу, як розійтися з Твоєю мамою.

Донечко, заспокоїла Ти мені мою душу, а то, повір мені, вже й писати був перестав після того поличника. Тепер уже знаю, що Твоїх симпатій до мене ніхто не в-силі вгамувати, що душевний зв'язок існуватиме між нами назавжди, що Ти зрозумієш батька. Це мені просто неначе бальзам на серце, це мені дає імпульс до дальшої творчости, а в мене чейже тем багато, я ще багато дечого напишу. Таких "Зрубів" ще в моїй голові народиться більше. Бо є для кого працювати, існує душа - моя люба донечка, що відживе духом, що є продовжувачем думок, які я зложив на папір. Було б моєю найбільшою трагедією, коли б власні діти не зрозуміли мене, відчужались, зіґнорували або й відсудили. А тому, що між мною і Тобою буде душевний зв'язок у повній гармонії, це буде поштовх для мене, це буде мені додавати сили ще більше. Дякую Тобі, дорога моя Доню,

цілую Твоє розумне чоло!

11-го квітня 1954.

Ми всі здорові. Порошків на спання вже не вживаю, сплю й без них знаменито. Я тільки тоді не можу спати, як давить мене якась проблема, - тепер їх не маю. Маю добру вдачу, на життя дивлюся з приємнішого боку, про неприємності швидко забуваю і через те я завжди в оптимістичному настрої, все беру з точки "наплювать". На скроні кілька сивих волосків, але їх ледве помітно, хоч уже на плечах, Доню, 57 рочків...

Дався найновіше на папіроси, курю, але на день не викурю більш як 10. Тепер вони мені не шкодять і через те не відмовляю від себе. Теж і в цьому вмію собі наказати, як тільки шкодитимуть, моментально кину геть. Не курив чотири роки, тепер від літа курю, але нехай, вони мені смакують. Можна й тут тепер дістати доброго тютюну, то ж, особливо під час праці, запалю цигарету.

Донечко моя, люба рецензентко, дуже Тобі дякую, справді, в "Зрубі" була помилка. Добре, що виправила. Надзвичайно тішуся, що Тобі "Сава Тур"подобається. Не є це властиво поема, але є то радше віршоване оповідання.

В Братиславі, маючи час, переглянув я всю свою творчість. Ти знаєш, як важко було тоді нам у Закарпатській Україні працювати. Не було літературних традицій і словників, енциклопедій та термінології нам бракувало, щоб викристалізувати мову й направити її в загально-українське русло. Писалося здебільша місцевою українською говіркою, крім того я ще не мав стільки рутини. Коли даси шити чоботи молодому шевцеві - один, а старому - другий, то старий вже зручніше і краще справить. Лексика, багатство слів у мене ще не було таке обширне як тепер, хоч думок там було. Крім того, подекуди літературні наголоси трохи відмінні від місцевих. А я хочу, щоб воно було правильне, доступне для всіх. Через те переглянув усю свою творчість і виправляю. Все збираю, кореґую, завжди знайду, що мені не подобається. Через те отже тільки те має бути автентичне, що тепер сам перегляну і перепишу. Хіба ж би знайшлися якісь вірші поза цими томами (може десь пропустив, або було видрукуване в тепер мені недоступному журналі). Інакше все старе треба вимазати, викреслити з літератури, бо архаїзми, баляст, погані наголоси тощо не могли б заручити тривкости моєї довгорічної праці. Прозу покищо лишаю, "Казок" навіть не маю. Романи "Петро Петрович","Ілько Липей" є у мене (вийшов і словацькою мовою), але їх важко переслати. Надзвичайно багато клопоту виходити дозвіл на пересланння книжки. Бачиш, перший том моїх поезій потребував рік, щоб дістатися до Тебе. Другого тому навіть не дам переплести, може пощастить

вислати по кілька сторінок.

Тепер багато працюю над моїми творами, над старими і новими, пишу постійно. Без писання не можу жити. Прийду з праці і для мене відпочинок, коли можу сісти за свої поезії. Єдине, що мене не мучить, над ними я готовий сліпати щоднини і до десятої.

Голубочко, ану поцікався, чи можна б дістати на пишучу машинку тільки самі букви, але українською абеткою. Моя машинка, як бачиш, тепер знаменита,але букви вже мають 28 років, досить витерті, треба б змінити. Йдеться тільки про самі букви (їх потім налипиться, властиво наклеїться якось металем). Коли б їх можна дістати і коли б не були вони дорогі, мав би я знову добру машинку на все життя. Ці букви на протязі того часу надзвичайно багато написали і "вишутрувалися", ось наприклад "о", "а" вже в горішньому кінці надломлені, копію ледви видно і вона розмащена.Але якщо це багато коштує, то не купуй, люба Дитино, ще кілька років може послужити і ця.

"Русалку" і "Зруб" маю і я переписану. Вишлю їх Тобі, бо зробив три копії.

12-го травня 1954.

Мої уродини святкували ми добре, були в нас і знайомі з ґратуляціями і гарно провели вечір. О дев'ятій годині всі встали і випили чарку до дна за Ваше здоров'ячко, думаючи, що якраз тоді обідаєте і згадуєте батька. Перед нами стояли Ваші фотографії, ми навіть цокнули до них,"на здоров'я, дорогенькі..."

Перед тижнем послав я Тобі історичну поему "Червона скала" (радше виправ то на "скеля"), якої Ти не маєш, а вона в мене була в машинописі. Виправ, бо не мав часу, "богато" на "багато". Замітив, що там помилка, а вже не мав часу виправити. Як її одержиш,то напиши, щоб знав, чи вона до тебе дійшла. Нею починається другий том моїх поезій. Будуть Тобі, гадаю, подобатись, особливо дрібні мої баляди. Баляди й епіку я завжди любив. Наша мова просто створена для поезії, легко писати не тільки ямбом, але й трохеєм,а навіть амфібрахом. Деякі з них краще виходять трохеєм. Вони будуть у другому томі (наприклад, "Опир-водяник"на мотто Ґете і другі). Але вже й тепер долучую Тобі до цього листа дві баляди. "Дівчина з баґнетом у грудях", написав її ще в таборі на підставі переказу. Друга баляда - це трагедія війни. Справді багато дітей погинуло від німецьких мін, особливо в області пряшівській, де відбулось найбільше страхіття війни.

Великим моїм бажанням є, щоб Ти всі мої рукописи одержала, бо знаю Тебе, Донечко, що для Тебе все дороге, що татко напише. Врешті вже час зібрати мої твори. Якщо я не зберу їх із книг, журналів, з-під

порохів, з нечитких рукописів, то ніхто їх не збере.

П.С. Що Ти думаєш, чи не мав би я змінити фінал драми "Русалка", а то так, щоб Русалка не забирала дитини, але кинула синка вівчареві. В такому випадку вівчар не скочить зі скелі, але бере сина на руки і щасливо вертається додому. Ефект драми буде зменшений, але буде "гепі-енд". Цікавий на Твою думку.

7-го червня 1954.

Послав я Тобі, люба Доню, рукописи, особливо турбує мене, чи не пропала в дорозі "Червона скеля", яку я подав звичайною поштою. Крім того в листах послав Тобі кілька віршів. Знаєш, дорога Дитино, тепер порядкую всю свою 30-річну творчість, збираю по клаптиках паперців і списую як слід, щоб не розтратилось. І знаходжу там зворушливі картини, дрібні і великі трагедії, отже кілька з них посилаю вже тепер, коли ти так захоплюєшся батьковими віршами. В одному листі я вислав Тобі найкращу свою поему, яку я написав ще в тюрмі і люди зберегли її для прийдешнього покоління. Називається вона "Сива Тисо, сива ти бабусю..." - написав про нашу ріку. Неодмінно напиши мені, чи вона до Тебе дійшла.

Тут Тобі посилаю теж кілька фраґментів-поезійок.

Маю вже приготований для Тебе і другий том зібраних поезій, але не посилаю, поки не переконаюся, що Ти мою попередню посилку дістала. Я знаю, люба Доню, як Ти жадібно тужиш за рідним словом, за рідною поезією, як Ти любиш кожний рядок, що я написав. Через те я Тобі і посилаю, щоб і в чужому океані не забула рідної мови, не забула свого, рідного, дорогого...Пиши, моє любе Золотко!

30-го червня 1954.

Передучора дістали пакуночки з черенками для машинки, та з даруночком для Івасика. Велике Тобі спасибі, Донечко, від нас, а особливо від мене за черенки. Я вже їх і вибрав і даю машинку вже завтра на ремонт. Бракує буква "і", так як ти писала, але можна буде замінити латинською буквою. Тепер буду мати машинку зовсім як нову.

Дуже журить мене, що Ти не дістала одної з найкращих моїх поем "Сиву Тису", епопею з тюрми, гарну річ. Переважає в ній епіка, змішана з лірикою. Була на 7 сторінок. Злість мене бере, що до Тебе не доходять всі мої листи. Тепер вже й до пошти не маю довір'я. Правда, послав його звичайною летунською поштою (не рекомандо). Тепер уже дійсно не знаю, як маю Тобі посилати і які властиво посилати. Тих кілька віршів,що тобі послав, то були тільки фраґменти з поодиноких цікавих моментів у моєму житті і переживанні. Здається,

що найкраще зв'язати в том, просити наперед дозволу і так переслати з дозволом вивозу, так як Тобі послав перший том. Правда, муситься посилати звичайною поштою, а це триває довше. Я знаю, що Ти цікава на всю мою творчість, а справді маю для Тебе підготовано біля 500 сторін, то значить на повні два томи. Ще кілька віршів перероблю, щоб був комплет хронологічний,за роками, та щоб мала цілість. За них боятись мені нема чого... Також маю переписану "Русалку" і "Зруб" з деякими поправками. Пошлю Тобі тільки тоді, коли дістану повідомлення, що одержала бодай "Червону скелю". При нагоді перепишу Тобі і "Сиву Тису" і спробую послати знов.

За три дні їдемо на двотижневу відпустку в гори.Я, на жаль, мушу повернути знову до підприємства, бо маю важливу працю, отже не можу вичерпати всю свою 4-тижневу відпустку. Ще і з минулого року маю невибраних 9 днів. Дуже не люблю, коли мені переривають відпочинок, та все ж є роки, що якраз на мою відпустку припадає важлива праця і не можуть без мене обійтися.Так воно буде й цього року, хіба ж десь у вересні спроможуся знову піти на два тижні.

Не знаю, чи маю при отаких листах Тобі прикладати й поезійки, чи ні. Знаю, що Ти на чужині просто живеш ними, вони додають Тобі сили, додають охоти культивувати і не забувати рідну мову, додають імпульсу займатися рідним, жити спогадами про свій народ, про свій край. Не є вони призначені ані на пропаґанду,ані на переконування когось, а є просто призначені для Тебе, дочки автора, щоб було в родинному архіві. Людина не є забезпечена чи вони десь не затратяться, а все ж найбільша моя цінність, дорожча ніж моє життя, це ж мої твори. Які вже вони, це розсудить історія літератури. Спробую Тобі послати хоч кілька. Напиши мені, як їх одержиш.

23-го липня 1954.

Був я на відпустці. Тому,що постійно падав дощ, я почав писати історичну драматичну поему. Написав її за три тижні, от і вже вона готова. Дав їй назву "Верховина". В ній я змалював тисячорічну історію Закарпаття. Послав її до Союзу письменників до Києва. Може видадуть, а може й заграє якийнебудь театр. Посилаю її Тобі, неодмінно напиши мені, як її одержиш. Напиши свій погляд, як Ти на неї дивишся і як вона Тобі подобається.

9-го вересня 1954. Маріянський курорт.

Я тут на відпочинку і пишу одну з найкращих своїх книг (ліричних). Буде мати назву "Втрачена любов" а підтитул "Віктор і Наталка". Вже скоро готова ця книга.

В Маріянських Лазнях, 1954 р.

Лікарі сконстатували, що маю камінь у нирках і чи не доведеться ще цього року приїхати знову сюди на лікування. Не був би проти того, бо міг би знову спокійніше писати. Трагедія письменника малого[79] народу полягає в тому, що мусить мати посаду - екзистенцію. Коли хоче творити, то на це мусить жертвувати ввесь свій вільний час, відпочинок. Ще щастя, що я маю залізне здоров'я, тільки трохи бентежить мене цей камінь. Буду робити все, щоб вилікуватися, адже ж мені потрібно ще багато-багато написати! Тем маю маса, а вражінь теж, тільки аби час і здоров'я.

21-го вересня 1954.

Тут посилаю Тобі дальші сторінки віршованого роману "Віктор і Наталка". Донечко, ще ніколи не сипнув із себе стільки лірично-патріотичних, а при тому й "серцевих" віршів, як тепер. При тому всьому є це нова лірика. Вона просто проситься видрукувати. Тому подай мені адресу якогось видавництва за океаном, щоб я туди переслав рукопис. Так мені здається, що в Канаді (Торонто?) є якесь видавництво.

Я сам захоплений цим звуком струн моєї ліри і мені здається, що ніколи ще дотепер кращого не написав.Моя лірика була відома й перед тим, але тепер справді заспівав як ніколи. Здається, що це підо впливом розкішного міста, де я був у курорті. "Якась муза мусіла тата копнути", - скажеш Ти. Може й правда.Без неї ніколи б не народилися оці надто чутливі, надто палкі вірші. Дуже можливо, що і тут звернуть на них особливу увагу, бо є ознаки, що буде вона перекладена і на словацьку мову.

Донечко, не є я зарозумілий, хоч знаю свою ціну,але я все гарно описував природу. Але у цій збірці пощастило мені свою лірику піднести ще вище так, як ще ніколи перед тим. Хочу нашу рідну гірську природу описати і змалювати так, як ніхто переді мною, бо я її любив, її знаю, кожний куточок, кожну картинку ношу в своїй душі. Коли б був дома, може ніколи з таким чуттям і насолодою не описав би її як тепер, хоч цієї природи не бачив уже повних 15 років, але пам'ятаю її до сьогодні.

12-го грудня 1954.

Надходить Новий Рік, а вслід за ним і Твої уродини. Бажаємо Тобі багато щастя, здоров'я та успіхів у житті. Це до Нового Року. А в день Твоїх уродин, Зірко люба, бажаємо щастя, міцного здоров'я. Це найголовніше. Нехай сповняться всі Твої бажання.

Коли я пишу цього листа, Твій братчик Івасик пише Тобі при своєму столику теж листа. Навіть каже, що щось Тобі намалює. Єдині малюнки, над якими готов

чапіти[80] годинами залюбки. Побачимо, чи матиме охоту до малюнків пізніш. Хоч має знаменитий музикальний слух, все ж до музики потрібно його гнати.

Моїм великим бажанням є, щоб був із нього мистець: все одно - скрипач, маляр, скульптор, або письменник, бо фантазії у нього аж занадто багато. Це мене надзвичайно тішить. Вже й віршик написав, але я йому заборонив, нехай поперше вчиться. Щоб став він мистцем - на це я готовий віддати пів свого життя. Вже тепер бачу, що в цьому хлопчині якась та мистецька "жилка" згодом розвинеться. Буде маляр? - добре, матиме що ілюструвати! Я стільки написав, хай тільки дасть на папір моїх героїв. Матиме на десятки років що ілюструвати. Буде музика-композитор - матиме що скласти під ноти. Моя лірика, мої драми, п'єси ждуть композиторів. От через що звертаю я таку велику увагу на хлопчину! Велика радість виховувати рідну дитину, та ще й сина до того і бачити в ньому продовження самого себе...

Роман у віршах тепер докінчую, матиме до двісті сторінок. Посилав Тобі поступнево як писав, але кілька листів звернулося назад. То вже і не посилаю. Аж буде готовий, проситиму дозволу, подібно як при першому томі і тоді перешлю Тобі цей роман нараз, а теж і дальші рукописи збірками. Назву зміню, виберу якусь суто-гірську, бо в ньому змалював майже всі події останніх двадцятьох років. І тому це вже не історія двох осіб, але широкий опис. Переважає лірика, епіка; вчленив до нього і багато віршів, навіть і з тих, які тобі пересилав. Але є вже гармонійна цілість. Як буде готовий, почну "чесати", шліфувати, - може дещо і випущу, або доповню, бо хочу його переслати до Союзу письменників України в Києві. До цього роману влив я стільки чуття, серця, переживання, він надто реалістичний, хоч подекуди бачу вкралися і непоетичні вирази і мушу виправити при шліфуванні.Вже кілька наших земляків його читає і, кажучи їхніми словами, "деякі місця досконалі", особливо в описуванні гірської природи, закарпатського патріотизму в лірици. Сама знаєш, що ліричні вірші в мене були завжди гарні. Але я цікавий, як Тобі він буде подобатися,бо і в Твою адресу є там кілька сторін.

6-го лютого 1955.

Мої іменини відсвяткували ми аж надто добре. Святкували повних два дні. Гості прийшли до нас і в п'ятницю і в суботу. Проспівали багато пісень, бо в нас ще все домінує старий звичай: де троє українців там і хор. Було що їсти, було що пити... Справді, вже давно не мали такого "Василя", як цього року.

Я зробив дурницю, що, маючи ґрипу, вів наради підприємства замість залишитися в ліжку. Грипа помстилась, бо я мусів потім бути в ліжку майже тиждень.Ду-

же кашляв, бо перейшло мені на груди, але вже минуло. Жінка мене лає і навіть Тебе намовляє мене лаяти за те, що курю. Але, мені здається, що мені не шкодить. Я більше 8-10 папіросів за добу не викурю. Вже кільканадцять раз пробував переставати, були випадки, що роки не взяв цигарки до уст, але, особливо коли пишу, відчуваю потребу закурити. Якось мені краще пишеться і приходять свіжі думки. І справді, останніми роками надзвичайно багато написав і серце мене болить, що ті мої твори не можу Тобі переслати. Боюся, щоб рукописи не затратилися. Але пошлю за дозволом хоч бодай те, що можна. Як я вже Тобі писав, роман докінчив і мені здається, що це буде моя найкраща річ.

Роман я змінив подекуди, навіть назва інша - "Високе чатиння". Ліпше підходить до тексту. Описав у ньому красу наших маєстатних гір, красу нашої верховинської природи і перейнявся тим так, що викликалась у мене туга за рідними горами, туга за Рідним Краєм. Справді, як піду в пенсію, то дуже можливо, що поїду додому. Особливо серце мене болить, що в Братиславі нема українських шкіл і Іван мусить ходити до словацької школи. Я хоч і стараюся його вчити, щоб бодай мову культивував, та все ж то замало. Хлопець набирає нових термінів, нових слів і вже не вистачаю йому все те пояснювати і перекладати на рідну мову. Дуже тішить мене, що любить читати, пренумерую для нього кілька журналів з Пряшева і Києва. Київський "Барвінок" - це гарний дитячий журнал, з кольоровими ілюстраціями і його це дуже цікавить, просто не може дочекатися свого "Барвінку". Мушу сказати, що для дітей в Україні виходять добрі журнали, підхожа література і така гарна, підібрана, така цікава, що аж любо й дорослому подивитися. Маємо теж і граморадіо, багато українських платівок, крім того слухаємо радіо з Києва, яке тут добре чути. Казки, оповідання і все те надто цікавить нашого Івана. Малювати любить, годинами сидить над своїми малюнками, але до скрипки треба його підганяти.

28-го травня 1955.

Багато пишу тепер і відкладаю. Послав кілька творів і до Києва, може випустять друком. Але вже кілька місяців і жодної відповіді нема. Цими роками я надзвичайно багато написав: віршований роман на 220 сторін та переробив свого "Мочаренка", якого колись ужгородський театр був виставив, тепер розширив його. Потім написав віршем леґенду на чотири картини "Золоті ключі Срібної Землі", а тепер кінчаю найновішу драму "Попадя". Це назва полонини, де колись попадя втекла з опришком у гори і турбувала за кривди деспотичну шляхту. Особливо роман буде для Тебе цікавий, бо він є твором майже автобіографічним.

20-го вересня 1955.

В якомусь з останніх листів Ти сказала, що ще не могла прийти на смак драматичних поем, що Тобі більше подобаються мої вірші чим поеми. На це я Тобі скажу: і це вірш і те вірш. Чому я не пишу драми прозою? А через те, вже без огляду на те, що я - після слів мого критика й мого теперішнього естета та дорадника інж. Мурашка, виробився на майстра особливо на незрівняне описування природи, що є моїм жанром крім лірики - побачиш в ліричному віршованому романі "Високе чатиння", який я сам уважаю "короною" моєї творчости, особливо з ліричної сторінки - навіть цей роман більший як "Скеля"... Описування прозою є нудне, сіре, буденне. Віршова мова - це ж мова урочиста, вибрана, святкова. Прозою письменник описує, віршем - малює, просто творить картини так, неначе мистець-маляр фарбами на полотні: не описує, а малює; впливає не тільки на розум, як проза, але головне на серце, на почування. Читання прозою - важке, читання віршем - ритмічне, музикальне. Ти вірш читай музикою, просто співай його у собі. Я кожен вірш читаю співом (душевним, очевидно): зразу імпровізую собі майже завжди однакову мелодію і відповідно до розміру строфи - складами співаю - ямбом, трохеєм, амфібрахом, залежить, як написаний вірш. Спробуй і Ти так, побачиш, яку велику душевну насолоду дає вірш. Правда, вірш музикальний, ритмічний. Через те я пишу "легким стилем", який пишеться одначе тяжко: подвійна рима, малі розміри рядків, щоб асонанція була милозвучніша; просто з музикою, - це одначе відчуває людина тільки з витонченим музикальним слухом, а Ти ж його маєш!

А тепер щодо самих драм віршем (є і в прозі, хоч і рідкісно, наприклад, наш "Тарас Бульба" від Гоголя): Перечитай собі, яка незрівнана краса "Борис Годунов" Пушкіна, хоч правда, Пушкін писав, не даючи діялогів до уст персонажу, але це зробили інші. Я дуже люблю цю оперу, так само, як і Бородінову "Князь Ігор" - це ж і є після безсмертної нашої перлинки "Слово о полку Ігоря" - це собі здобудь за всяку ціну. Переклала на теперішню мову поетеса Н. Забіла - Київ. Шевченко писав теж драматичні поеми. "Кобзаря" неодмінно мусиш мати.

Не знаю, на скільки доступні ці наші архитвори краси там у вас, але і захід має драматичні поеми, наприклад Шекспір. Неодмінно в театрі оглянь, хоч і дуже важкі драми, але чудесні на мистецькі вирази, на образи, на мистецькі картини "Гамлет", "Отелльо", або ліричні "Ромео й Жулієта". Це все писане віршем, картинами, символами, епітетами, без зайвих слів, просто кожне слово падає як величезна скеля, аж потрясає чуттям людини. Вірш отже впливає головне на почування, дає більший естетичний смак чим проза.

Отак потрібно дивитись на драми віршем. Це і тим цінніше, що може послужити за лібретто майбутнім ком-

позиторам для опер: мають готовий сюжет. Правда й те, що кожна ґенерація має свій смак, через те частину текстації інколи вилишає, скорочує.

Не є я зарозумілим, щоб порівнюватися з великими старими майстрами світової клясики. Та все ж і мені Природа дала талант, зумію щось зробити і я. А ви, і всі "грядущі покоління" судіть як хочете. Будучи відірваним від "текущого джерела" - своїх бібліотек, історичних рукописних монографій, що стосуються виключно нас тощо - і працюючи серед обставин (думаю я про те, що мушу працювати принаймні 8 годин на існування в іншому фаху, а творити можу тільки в дозвіллі найбільше ночами, працюючи так денно понад 16 годин), я все ж надіюся, що колись скажуть: "Він щось зробив". Якраз через те, хотів би я створити кілька клясичних творів - і гадаю, я їх уже витворив і ще напишу, - які б не втратили актуальности ані за 500 років. Нескромність? Може. Та радше мати в собі певну дозу "віри у власні сили", чим запустити руки і нічого не писати. Творю і творитиму для народу, з якого походжу.

А тепер, люба Донечко, починаю Тобі пересилати найновішу драму, яку щойно цими днями скінчив і якої останні дві картини ще в бруліоні, навіть не переписані. Це драма воєнного інваліда, який на фронті втратив пам'ять і її здобуде тільки через десятку років при допомозі улюбленої пісні. Через те і називається ця драматична поема "Пісня". Артисти її можуть заграти навіть прозою, деклямуючи, одначе саму пісню мусять проспівати.

2-го жовтня 1955.

Тут Тобі посилаю картину третю моєї психологічної драми "Пісня". Ця драма - є властиво мій протест проти війни, протест письменника. В дальших картинах побачиш наслідки війни: страшну трагедію жертв-інвалідів: сліпця, безрукого, безногого, а особливо інваліда, що втратив пам'ять наслідком шоку від вибуху бомби.

Думаю, що це буде одна із кращих моїх драм. Спробую перекласти (прозою) на словацьку мову і послати як п'єсу до театру.

Картини поскладай як належиться, коли яканебудь бракує, то пошлю Тобі знову. Буде їх шість, але останню картину лиш тепер докінчую, бо трохи марудую і лікар заборонив багато писати.

8-го жовтня 1955.

Посилаю Тобі четверту картину драми "Пісня". Три попередні вже Тобі вислав. Теж послав Тобі окремою

поштою (звичайною) драматичну леґенду "Золоті ключі Срібної Землі". Напиши мені, чи Ти ці твори дістала.

"Русалку" трохи перероблю. Вона мені дуже подобається і хочу, щоб була щонайкращою.

Багато пишу знов, бо писання - це ж моє життя. Почуваю себе цими роками на найвищому щаблі своєї творчости, то ж треба з того мого таланту видавати як найбільше.

15-го жовтня 1955.

Посилаю Тобі п'яту картину драми "Пісня". На другий тиждень пошлю Тобі і шосту і тим будеш мати цілість для Твого архіву моїх творів.

Тут Тобі посилаю вирізки моїх новель словацькою мовою. Цією мовою володію перфектно, отже і написав, властиво переклав одну з них зі свого українського оригіналу. Не є це мій жанр (я - лірик, пишу ліричні, епічні, балядичні твори), але ті редакції потребували б щось веселого, трохи іронії, трохи сатири та гумору, а в мене якось не виходить. Але сотик пригодиться і починаю і буду писати подібні новельки та фейлетони - так би сказати - гонорарні. Думаю, що буде між ними і кілька гарних оповіданнячків.

4-го листопада 1955.

Радісний день мали ми вчора всі: пошта принесла нам вістку про те, що народився Вам синок: Марко Михайлович! Прекрасно! Поздоровляємо з любим синочком!

- Гей, жінко, - кажу я Марусі, - ану принеси ту вишнівку, що там зробили на свята. У нас сьогодні свято - у доні синок, а в мене внук! Так, я вже дідусь своєму внукові! Гордий я на нього, гордий я на вас, любі діти. Дідусі, звичайно, люблять внуків, це ж бо поява третьої ґенерації! Гей, жінко, налий чарку: мені, собі а теж Івасикові, адже ж він дядько вже - одинадцятирічний вуйко!

Без шапок, стоячи, зі сльозами втіхи-радости, випили ми чарки до дна на здоров'я Вас усіх, на здоров'я нового члена нашої родини. "На многая!" Кріпись, рости, Марку Михайловичу, нехай має з Тебе радість Твоя Матуся і Твій Батько. Усміхнись до них сонечком утіхи, принеси їм радість, щоб їм веселіше жилось на чужині.

Життя без дитинки - нудне, і чим більше років прибуває на спину людині, тим дужче відчуває потребу привести на світ свого потомка, бачити в ньому продовжувача свого "я", бачити самого себе. Ось так і у Вас, хоч Ви ще молоді. Аж тепер Ви відчуваєте, що життя не є порожнечею, що вже є для кого жити, для кого пра-

цювати. Ви тільки спостерігайте, яке сумне життя старих людей, старої жінки без дітей, яка вона опущена.А рівночасно з нею дивіться на матір - яка вона горда своїми дітьми, як вона тішиться їм. Дивившися, глипнувши взад, вона констатує, що варто було жити і мучитись, турбуватись і працювати на них. Мені здається, що старій людині і помирати не є якось так трагічно-сумно, коли бачить довкола себе своїх дітей,коли знає, що не жила надармо, коли відчуває, що є кому продовжувати розпочате діло. Я ще не бачив старих людей, в яких дочки, сини, внуки, щоб вони були в летарґії, бо на їх старече обличчя приворожать веселий усміх внуки, та третя, інколи й четверта ґенерація... Але бачив я в розпуці тих, що опинилися самітними, опущеними, неначе билина в полі.

І тому ми раді і веселі, що прийшов на світ Ваш синок, золотеньке хлоп'я, любесенький Марко... Поцілуйте його і за дідуся, за Івасика (дядька!) та за Марусю. Ми всі були вчора радісні, веселі; ой, давно-давно не було в нас такого свята!

А наш Івась намалював Вам образок - дивіться, як цей хлопець малює! Надзвичайно любить малювати, в школі свої образки має постійно у вітрині. Мені здається, що наш Івась буде малярем. Я вже на це зверну увагу і поможу йому, на скільки буду мати змоги, щоб він удосконалювався в тому, що найбільше припало йому до серця.

Любі наші, під враженням великого Вашого і нашого щастя з появи Марка Михайловича, наша хата неначе ожила: співаємо, сміємось, радіємо і тішимось, що вже є нас більше. А Ви, любесенькі, уважайте мені на внука, доглядайте його!

П.С. Подобається мені, що вибрали таке гарне ім'я - рідкісне, своє, українське - Марко, Марцьо, Марчик! Прекрасно!

11-го березня 1956.

Твого листа, люба Донечко, з кольоровими знимками ми вчора одержали. Любуємося ними, не тільки ми, але і наші знайомі. Марчик гарненько розвивається. Уважай на нього, люба, щоб нам ріс - Вам і нам - на втіху. Івасик дуже гордий, що він вже вуйко! Це вже авторитет для 11-річного юнака.

Був я на однотижневих вакаціях у Татрах, якраз в найбільші морози, так що багато з тієї відпустки не мав. Подруге взимку вже не піду на відпустку. Нічого з того не маю, бо це тільки для молодших і то спортсменів, а я хіба ж санчата, але не хотів робити дітям конкуренції... Ходив тільки на прогулянки, але був сильний мороз.

Моя Муза спить, нічого нового тепер не пишу. Часом

У Високих Татрах, 1956 р.

не зашкодить відпочивати. Все одно, треба часом відійти від усього. Маю ще чимало тем, але візьмусь за них пізніше.

2-го травня 1956.

Тут Тобі посилаю вже востаннє і дефінітивно перероблену драму "Зруб". Кому її читав, всім подобається. Першу картину доповнив, бо мій приятель, театральна людина, так радив, з огляду на те, що з цього лібретта повинна бути в майбутньому опера і одному співакові проспівати всю картину було б тяжко.

28-го травня 1956.

В уряді маю тепер вигідну працю, сиджу тільки в урядових годинах, але зате багато пишу. Кілька моїх новель опублікували й словацькі журнали. Кращі твори лежать в ориґіналі, ще їх не друкують. Послав до видавництва, можливо, що хоч у майбутньому вийде деяка моя книжка, а то вже дуже давно не вийшла друком.Найновіше дався я на драми, вже їх маю добру десятку.Маю ще кілька тем і дуже можливо, що візьмуся. Хотів би увіковічнити Еґана в нашій літературі (він перший закладав кооперативи), але ще не зібрав матеріял. Тепер в Києві виписаний конкурс на повість для молоді і цього року візьмуся за пригодницький роман.

23-го червня 1956.

Фотознімки ми одержали. Прекрасно виглядає мій маленький внук, аж радість на нього подивитись. Я вже й купив альбом для малого Марчика. Між старими фотками знайшов і Твою маленьку, де Ти, немовлятком сидиш з білим песиком. Можу зробити копію і послати Тобі, якщо не маєш.

Якраз сьогодні докінчив нову драму "Попадя" на основі народної пісні з часів опришків (17 стол.). Це напів історична драма, кінчиться трагічно. Крім того написав кілька одноактних. Мої фейлетони словаки радо друкують, по українських ще ніщо новіше не вийшло.

На відпустку збираємося всі в липні до Карльсбаду, де замешкаємо у шваґра Йосифа, він нам перепустить одну кімнатку. Проситиму амбулянтне водолікування, особливо вуглекисні купелі. Трохи відпочину. Хочу відпружитися, бо цими останніми роками"копнула" мене Муза так, що пишу-творю, надзвичайно багато пишу і... відкладаю. Вірю, що побачать світу колись друком.Тем у мене дуже багато. Ось бажав би ще написати кілька історичних драм. Найголовнішу епопею, корону моєї творчости ще й не зачав, ношу її тільки в голові. Хочу змалювати картину з останніх тридцяти років поемою. Але ще не розпочав, ще чекаю і збираю матеріял.

Чи можна у Вас дістати українські книжки та журнали? Я одержую з Києва дуже гарний ілюстрований журнал "Україна", а теж багато белетристики. Влаштував уже собі нову бібліотеку, бо радянські книжки ціною дуже доступні. Маю майже всю нашу клясику.

20-го липня 1956.

Ми вже готуємося до Карлових Варів. Найбільше тішуся, що так я, як і Маруся одержали амбулянтне водолікування і купелі вуглекислі. На перепрацювання і трохи "порепарувати" нерви - вуглекислі купелі - прекрасна річ! Крім того є там світославна мінеральна вода, яка гарячою вибухає із землі і вона знаменита на шлунок. Буду там повні чотири тижні і щоднини, вранці і перед вечерею питиму ту воду за лікарськими вказівками. В уряді я сказав, щоб мені ніхто не смів перервати відпустку, хочу відпочинути вповні.

Донечко люба, "Підкарпатських казок" у мене українською мовою нема, але є в мене ті самі мої казки словацькою мовою. Доведеться мені знову перекласти їх на українську мову. Я це зроблю, бо хочу їх трохи виправити, може деякі перероблю. Вони колись вийшли старим етимологічним правописом, а я їх напишу модерним, новим, академічним правописом.

Крім того, як тільки повернуся з купелів, візьмуся за "Манюсіньку". Маю видання старе, ілюстроване, ще перегляну, може трошки і поширю. Ця книжечка для дітей мала величезний успіх, бо написана легким стилем. Книжку важко туди переслати, але пошлю Тобі частинами в рукописі. А спеціяльно для Марка напишу ще кілька байок. Добре, що маєш "Пригоди зайчика/Козу та вовка", в них гарні ілюстрації.

Я для Тебе приготовив другий і третій том моїх віршів, але вони переплетені, подібно, як і том перший. А з висилкою такого об'ємного матеріялу є труднощі. До другого тому входить і "Червона скала". Але як не буде інакше, пошлю Тобі поступнево дрібними посилками. Вірші від 6-29 є "відламками" з роману, який я під назвою "Висохле чатиння" написав віршем аж на 220 сторін. Попередня критика зробила мені деякі завваження і я той роман перероблю... Виписали літературний конкурс, написав я три одноактівки.

В найближчих роках напишу великий роман, де змалюю всі події останніх 60 років. Я вже маю до 1919 року, він ще в бруліоні, і мав назву "Син Повітрулі". Тепер задумав дотягнути його аж дотепер. Буде це в епізодах автобіографія, але в головних рисах хотів би змалювати всі важливі події. Хочу цьому романові присвятити рік-два і написати епічний твір.

Чи Ти маєш "Ілька Липея" та "Петра Петровича"? Я маю тільки архівні примірники. Може десь там серед знайомих вдасться Тобі їх дістати.

Маю ще кілька гарних тем, з ними ношуся вже понад двадцять років. Це теми "Князь Корятович" і "Еґан", який першим засновував у нас перед Першою світовою війною кооперативи і трагічно загинув. Він заслуговує, щоб були про нього сліди і в нашій літературі.

Як бачиш,плян у мене великий, тільки аби здоров'я і час їх здійснити.

31-го серпня 1956.

Були ми всі троє в Карлових Варах. Були там чотири тижні, не рахуючи кілька днів у дорозі і в Празі.У Празі був я у Ольги (Дутко - ЗГД). Ти її будеш знати. Вона скінчила студії вже давніше, має докторат із музикології, є професоркою на високій школі в Празі(музичні мистецтва) і є знаменитою дириґенткою. Вона вже від двадцятьох років збирає наші верховинські коломийкові мотиви і має їх безліч. То ж просила мене написати твір, щоб написала оперу з рідними мотивами,яких є сотні. Тому в Карлових Варах написав я дві дії а тут, у Братиславі, написав і третю картину, а четверта ще в мене в голові. Впродовж місяця або й коротше буде готова. Послав би Тобі ці три картини вже тепер, але вичекаю кінця, бо з Ольгою я співпрацював тільки два дні і вона ще приїде до мене, щоб на фортепіяно перевірити текст з музикою. Я придумав казку з рідних гір і називатиметься "Фея і Федось". Не хочу хвалитися, але це має бути скромна верховинська "Ромео і Жулієта". До неї влив я все своє серце, ліризму тут повно і те все у коломийковій формі вірша, щоб могла Ольга підібрати відповідний, веселий чи сумний мотив верховинських пісень. Будуть тут веселі, сумні, жартівливі пісні (все писано віршем),буде тут багато романтики, любови, сліз, усміху, радости і смутку. Я сам настільки захоплений, що день і ніч над нею думаю, переробляю, роблю вкладки пісень. Нераз в ночі збуджусь, беру олівець і пишу. Я переконаний, що ця драматична казка і тебе захопить так, як мене спіймала за серце.

Казки для Тебе приготую аж буду готовий з цією казкою, яка призначена для старших. Для дітей у мене чимало матеріялу. Спершу пошлю Тобі "Манюсіньку", потім почну перекладати із словацького видання моїх казок, бо оригіналу у мене, на жаль, немає. Може напишу ще кілька казок для дітей. Майже готова у мене повість для молоді (пригодницька), але її пошлю до видавництва, бо виписаний анонімний конкурс.

Ох, Донечко люба, в мене стільки плянів, стільки фантазії, що вистачило б на два людські життя. В останніх роках моя Муза просто не дає мені спокою, я куди ходжу, там пишу, пишу. Надзвичайно творчі в мене ці роки. Багато написав і напишу ще, тільки аби здоров'я. Маю в пляні написати великий роман, більшменш автобіографічного характеру, але змалюю всі по-

дії останніх 60 років. Надзвичайно подобається мені стиль і спосіб писання Толстого, його "Войну і мир" я перечитав уже кілька разів. Спробую і я отаким способом (паралельно описувати кілька родів, схарактеризуючи їх), які підо впливом різних подій думають і поводяться різно. Хотів би довести його до наших днів, щоб змалювати все як слід. На цей роман присвячу і кілька років, але він повинен бути епічним твором - дзеркалом останнього півстоліття нашої бурхливої історії.

16-го жовтня 1956.

Донечко, тут Тобі посилаю найновіший свій твір. Композиторка на першу дію вже написала музику. Але третю дію зовсім доведеться переробити. Та все ж і в цій першій версії казка буде Вас цікавити. Вона для дорослих, казка з наших зелених гір. Напиши і скритикуй, Доню.

27-го листопада 1956.

Щодо того пакунка, який Ти нам послала ще на початку серпня: Ми його ждали-чекали і дивувалися, що за біда, що не приходить? Вже думали, що десь затратився в дорозі. Був я сьогодні на пошті і довідався про причини: Пакунок звернули Тобі назад, бо в пакунку було чотири пар панчіх, а дозволено висилати лише три пари... Я їм сказав, що могли одну пару викинути, викрасти, або зробити, що хотіли б, тільки не звертати його з Братислави до Америки. Ну, але припис є приписом, закон є законом...

Питаєшся, люба Доню, чи я вже прибрав трохи?Справді, я виглядав - самі кости й шкіра, страшенно схуд. Та прибрати я не прибрав, але сподіюся, що тепер трохи приберу, бо лишив папіроси, хоч дуже мені вони бракують, прокляті. Шкодять мені на шлунок, але просто були незамінимі під час писання. Доведеться слинку ковтати, трохи побідувати і може якось від них відвикну, а тоді й приберу. Тепер я вже два тижні лежу в ліжку, але вже мені ліпше. Страшно перехолодив продушки, горло було запалене, а тому, що миґдалі я ще в Мукачеві дав вибрати, кожне перехолодження в мене зразу переходить на груди (Природа добре знала, на що дала той фільтер - миґдалі). Отже так і тепер, дістав гарячку над 38° і потім перейшло в такий противний кашель, що ані дихати, ані спати не міг, просто душився і ніяк відкашляти не було можна. Все ж гаряче молоко з медом і маслом, ромени, чаї та інші медикаменти від лікаря зробили своє і я вже виліз із того.

Яке майбутнє? Донечко, мушу Тобі сказати, що Чехословаччина здається єдина на світі, яка має найкраще забезпечення щодо пенсій. Парлямент тепер ухвалив

новий пенсійний закон, який і мені пригодиться. Він є дійсний від нового року, а я, від травня (тоді матиму 60 років) теж зможу іти на пенсію. Велика вигода є в тому, що коли працюватиму і надалі, то третину пенсії вже дістану, а коли не буду працювати, то одержу повну пенсію, отже десь біля 65-70% теперішньої нетто платні. Тому, що, маючи ще Івана, якого треба посилати в школу, з тієї пенсії важко буде втримати теперішній наш життєвий стандарт, буду працювати й надалі і побирати третину пенсії крім платні. Після 65 років пенсіонер одержить повну пенсію, крім того те, що собі заробить. Правда, для старшої людини вже нормальні прибутки не такі великі, адже ж він не є в стані дати таке виконання, як молода людина, отже коли і платня трохи зменшиться, все ж частина пенсії те доповнить. Тому, що я з природи здоровий, буду вважати на себе, щоб міг працювати й надалі, бо без праці ані стара людина не зможе коротати свій час. Конче мушу дотягнути доти, доки Іван якось не вийде в люди, адже до того ще геть-геть часу, - тепер має тільки 12 років. Якщо не буду мати змоги працювати в дотеперішньому моєму відділі, доведеться щось шукати в бухгальтерії по підприємствах, бо інший мій фах тут нікому непотрібен, а перешколення я сам занедбав. Зле зробив, але вже застарий до того.

9-го січня 1957.

Я, люба Донечко, почуваю себе знаменито. Мав ґрипу, перейшла в бронхіт, але я порядно вилежав, викашляв і тепер усе в порядку, ще й папіроси лишив і тепер ані не закашляю. Про мене не турбуйся. Апетит маю чудовий, сплю як ведмідь, бадьорий, веселий і працездатний. Починаю писати для Тебе, взглядно для Марка, казки. Але це не означає, що вкинути їх у шуфляду і чекати аж Марко вмітиме читати і прочитає собі. Для Марка буде далеко краще, як він їх побачить збіркою, у формі гарно виданої книжки. Коли б ще до того путящі ілюстрації, то було б ще краще. Туди кудись блукає і Павло (Кукуруза - колишній видавець "Пчілки" - ЗҐД), міг би їх видати. Та аби написані, я вірю, що прийде і на них черга і побачать світ. Послав Тобі дві казки звичайною поштою, а то "Пригоди зайчика" і "Байка про козу та вовка". Вчора докінчив дальшу казку "Пригоди шибеника Михася" і посилаю Тобі рівночасно звичайною поштою.

Трохи турбують мене очі, кожного року мушу підвищувати діоптрії, бо страшно короткозорий. Вже на лівому оці маю 10, на правому 12 мінусових діоптрій. Читав на днях у газетах, що в Німеччині фірма "Цайс" придумала якісь нові окуляри системи бінокля. Я вже цікавився, але вони ще сюди не дійшли і досить коштовні. Якщо з'являться тут, то обов'язково їх якось здобуду, бо ледве бачу на дальшу відстань. В кіно, наприклад, мушу брати квиток до першого ряду, якщо хочу щось ба-

чити. Література, постійне сидіння в книжках, праця над власними творами - понесла мої очі і я боюсь, щоб не постигла і мене доля нещасливого французького письменника Жюль Верна, який на старість зовсім осліп. Це для письменника трагедія. Але ще з діоптріями буду тягнути поки можна, а тих діоптрій є, кажуть, до 25!

15-го лютого 1957.

Приніс Івасик зі школи ґрипу. Наміряли ми в нього аж сорок-один з половиною ступеня гарячки. Очевидно, змобілізували лікарську поміч. П'ятої днини Івасик наш вже був знову у школі. Що ж - молодий організм - де ж мені з ним конкурувати! Але за день уже і мене вхопила ґрипа і коли вже не було гарячки, то пішов до лікаря.

Знаєш, у нас є лікарі такі, що і не гляне на пацієнта, а вже пише рецепту. Це, на мою думку, - фушери, б'юрократи, просто виконують свій "уряд", відбудуть тих своїх вісім годин і - гайда додому, а пацієнти нехай пропадають! Це неправильно, бо ж лікар повинен на того хворого хоч подивитися, оглянути, прикласши хоч руку, адже його суґестивні слова, при тому й автосуґестія пацієнта інколи може зробити дива! Такі лікарі мали б вибрати собі інший фах і не пхатися в медицину. Адже ж до всього треба відданости, любови, зрозуміння! Не можу твердити, що це у нас загальне явище, бо ось є і тут чудові спеціялісти, лікарі, віддані своєму фаху всією душею. Є і тут такі знамениті лікарі, що просто завидуєш районам, яким вони приділені. Отакі лікарі - це вроджені лікарі, що люблять не тільки свій фах, але є вони і людяні, гуманні. Часом вистачить одне добре слово з уст лікаря і вже пацієнта заспокоїть і вже він напів здоровий. Може бути, що я не є об'єктивний до деяких лікарів, але я холерично-динамічна натура, здоровий з природи, мене до ліжка хіба прив'яжеш, я справді не знаю, як би я витримав, коли б довелося місяці, або ще гірше, роки лежати невилічимим - я б повісився!

Отже з моєю ґрипою лежав я знову тиждень, не витримав, пішов до підприємства працювати. Ґрипа перейшла мені на дихальне горло, спричинила такий сильний кашель, що я два тижні кашляв як у дошку, не спав уночі хіба ж дві-три години, бо кашель не давав, проклятий! Минув і кашель, і одної гарної днини я пішов колоти ковбани з моїм Івасем. Івась не був всилі, то я хотів йому доказати, що ще "козак" розбити жилуватого ковбана. А в ночі: йой, серце болить! Не міг з ліжка встати. Другого дня встаю на працю, а тут мені крутиться в голові. Жінка зварила міцної чорної кави (ніколи її не п'ю), я пішов до лікаря і сказав йому, що просто умлівав зранку, тільки чорна кава мене трохи підбадьорила. Він мені зміряв тиснення крови - понад 180, хоч перед тим, звичайно, мав я на десятку менше. Казав лікар, що тиснення звищила чорна

кава. Пішов я ще й до іншого лікаря, дали мені добрі ліки проти звищення тиснення крови і я вже тиждень лікуюся. Лікар мені радив взяти ще два-три дні відпустки, але не беру, вона мені пригодиться влітку. Прийду з праці, вже не сиджу над літературою по 6-8 годин, а трохи відпочину і свято вірю, що прийду до сили.

Ось у нас така дурна зима, що годі! Середина лютого, а тут тобі жовтодзьобі коси (чорні дрозди, що в нас зимують і повно їх в нашому парку, ми їх ще й підгодовуємо) так прекрасно співають, що любо слухати. Весна та й уже! Весна для мене завжди приносить оптимістичний настрій. Я людина - оптиміст, на життя дивлюсь як на щось прекрасне, хоч не раз був одною ногою в могилі. Про зле ніколи не думаю і коли інколи й переслідують мене песимістичні думки, то я їх відганяю від себе. Тоді думаю про гарно прожиту прогу - лянку, відпустку, про прекрасні гори, про чудові водоспади, про зелені трави, про стрункі смерічки, про веселий жіночий усміх, про дзвінкий гомін дітвори,про срібний дзеньк отари. На життя завжди дивлусь як на монету, яка має один бік гарний, а другий поганий.Про будні, чорні дні не хочу думати. Бо й справді, хіба ж життя не дає людині радости, втіхи повними пригорщами? Дає, тільки щоб вона була здорова. Життя - це ж сама втіха, сама радість: дитячий вік - хоч і був у мене важкий, але гарний; юнацький вік - повно пригод, веселих історій; вік молодця - любов, жіночі усміхи, романтика, боротьба, мрії, праця; вік мужній - розквіт дітей, радість з них, праця для їхнього добра, боротьба за ідеали, мрії; вік старця - втіха,радість із унуків, правнуків, насолода спогадів пережитого... Отже, життя людини - це тільки одна радість, боротьба, задоволення з праці за народ, за свободу, задоволення глипнути взад і бачити результати свого життєвого труду.

Та й не є я на стільки егоїстом, щоб висмоктував самі солодощі з життя - я бажаю ще попрацювати і то ще дуже багато. Ось у мене пляни: я ще не написав найбільшого свого твору, епопею з пережитого на власній шкурі, навіть не зачав писати. Я ще крім епосу не написав задуманого роману, в якому неодмінно хочу змалювати життя Срібної Землі. В цьому романі безперечно мусять бути змальовані "Лекс Аппоні" з 1909 року, який знищив наше українське шкільництво; заборона кирилики (нашої святої кирилики!) мадярами; так званий "православний рух" і ганебний мармароський Сигітський процес, в якому засуджено невинних селян на сотні років тюрми тільки через те, що бажали своїх книг "з Києва"; страшна денаціоналізація українського населення.

А що в мене так багато літературних плянів, тому і є гаряче бажання ще пожити, коли вже не "біс гундерт цванціґ яр", так хоч бодай як Бернард Шов, або хоч як старий дядько Пейнтек (пам'ятаєш, мав він свій виноградник в Ужгороді),що був на пенсії і щоднини пив пів

літра вина. Останнього тижня його доня (теж мала вже понад 60 років, він з нею завжди поводився як з малесеньким дівчатком), прибігла до мене і каже:

- Щось з моїм татом робиться зле, йому не смакує вино. Вже від тижня п'є замість пів літра тільки по чверть літра... Як йому вино не смакує - це дуже погано...

І дійсно, одної гарної днини старий Пейнтек одягнувся, зав'язав на шию найкращу краватку:

- Іду трошки на прохід... - В дзеркалі зачесав своїх сім сивих волосків на лисині і каже "донечці":

- Ляжу собі на канапу тільки на кілька хвилин, трохи відпочину, а потім піду на прогулянку...

Ліг і більше не встав. Мав 92 роки. Прекрасний вік і прекрасна смерть, - ось ідеал для мене.

З Господом я договору не зробив досягти віку Шова або дядька Пейнтека, але бажав би пожити, щоб бодай вивести в люди сина, якому тепер 12 років; щоб бачити внука Марка, але найголовнішою метою - написати ще кілька творів, між якими можуть знайтися і клясичні, особливо свій головний твір - епос і роман. Правда, між видрукованими 18 назвами збірок, гадаю, короною була "Червона скала", але цей новий епос мусить бути ще більший. "Червона скала" це ж фабула знайдена між народом, а новий епос - це ж і мої сльози та гаразди під час окупації німців та мадярів. Не завидую слави Данте, не бажаю поводити якусь Беатрічу по митарствах, одначе одисею своїх верховинців хотів би записати на папір. Не є я достойний прирівнятися з Шекспіром, та все ж написав і я дев'ять драм віршем, коли вони і не "Гамлети", та все ж мені рідніші чим "Гамлет" - лісоруби, діди, русалки, яких я описав, і може ще колись знайдеться і режисер, що їх виведе і на сцену.

За глибокого февдалізму німецький цісар Фридрих Великий під час одної битви помітив, що військо уступає. Кидається він в ту сторону і кричить:

- Форверц, гунде! Евіґ волт ір лебен?! - Вперед, собаки, вічно хочете жити?! - Отак і я можу сказати: "Гей, друже, тобі вже на спині шість "іксів", не дуже то тупцюй, бо ти вже свого гопака відтанцював..." Але читаючи, що тільки на самій Україні є понад двадцять тисяч сто- і більше-річних людей, бурмочу собі під носом, "а чого ж я не можу бути між ними?"

Якраз у сполуці з цими "сторічними", я пригадав собі випадок журналіста, що заїхав в українське село на інтерв'ю зі сторічними. Входить до хати одного старика і питає:

- Скажіть, будь ласка, який режим життя ви провадили, що досягли такого високого віку?

- Я в житті не пив чорної кави, не денервувався, лягав спати з курками, не пив алькоголічних напитків і

в житті не був ані один раз п'яним. Тому і прожив я 126 років.

- Це добре, це добре, - сказав журналіст, а потім і спитався:

- А є ще у вашому селі і старший за вас?

- Є, мій тато, - відповів старичок.

- Ваш тато? - дивувався журналіст. - А де він?

- Ген-там лежить п'яним під стодолою...

Ось так воно буває з режимом життя.

8-го травня 1957.

Свята ми мали дуже гарні, а то ще подвійні, а навіть потрійні. 23-го квітня мав я 60-ти ліття. Громадянство якось довідалося і зі всіх закутин Чехословаччини засипали мене десятками телеграмів. Уродини ми властиво почали святкувати ще 22-го, на Великодний понеділок; тоді в нас було найбільше гостей. Але ще й другої, третьої а навіть четвертої днини приходили і приїжджали ґратулянти, приносили вино, горівку, навіть шампанське, правда, і ми приготувались на це свято.

Та величезну радість мені зробили телеграми і листи з Карпатської України, від братів з Волового, Севлюша, з Ужгороду. А найбільшу втіху зробило мені громадянство в Празі з їхнім культурним гуртком на чолі. Влаштували для мене ювілейне свято 27-го квітня. Пряшівчани, очевидно, запротестували, одначе празькі земляки не далися і пішли до міністерства, подали на цензуру і свято дозволено, а то у прекрасному "Словянському Домі" в середині Праги. Ми з Марусею поїхали з Братислави (уяви собі, ще подорожні витрати мені покрили), а навіть їхали з нами і кілька прихильників з Братислави на свято. Реферат про мою літературну діяльність виголосив проф. Заклинський, підкреслюючи,що це не тільки моє 60-ти ліття, але і 35-ти ліття літературної діяльности. Прочитав теж в короткому і мій життєпис. Потім 50-ти членний хор заспівав "Тобі,рідний краю", опісля були дальші сольові і хорові співи моїх віршів, на які написали музику різні українські композитори, найбільше Ольга Дутко. Співи переплітались з деклямаціями. Було до десяти віршів під музику, які проспівано, а ще раз стільки продеклямовано. Найкраща з них була рецитована під звуками нашої вівчарської сопілки. Щось прекрасне! Я мав такі овації, що не встигав підніматися та дякувати публіці в театрі (було їх кілька сот). Величезний успіх мала пісня "Старий каштан" (лірична), на яку написала музику Оля. Я був приємно заскочений, бо навіть не уявляв собі,що стільки моїх віршів уже під нотами! Був я трошки і зворушений... Як же не бути, коли публіка мене так привітала! Підбадьорили мене духом, дали поштовх до

дальшої праці на полі рідної літератури. В Празі наших людей тисячі. Нікому я навіть не згадував перед тим, що маю 60-ку, якось люди довідалися і я ще й тепер не знаю, хто піддав думку улаштувати мені такий прекрасний ювілей. Гадаю, що то була Оля, бо ж найбільше зусиль вона поклала (крім Заклинського),щоб це свято випало як найкраще.

Ювілей кінчався о одинадцятій, а публіка - ні і ні розійтися з театру. Діячі наші запропонували піти до клюбу чехословацько-радянської дружби. Зібралося їх до вісімдесятьох, щоб "належно відсвяткувати нашого поета...", говорили. Ми пішли туди. Це було в тому самому Слов'янському Домі - прекрасне поміщення! І там почалось святкування трохи інакше, чим у театрі. Там вже було й цілунків, і стискання рук, сліз, радости, сміху, а навіть плачу з утіхи. При сопілці, гармонійці, співах, вині, шампанському гуляли ми там до першої. Ти думаєш, що братія потім розійшлась? Та де там! Пішли ще до "Словацької пивниці", до льокалю, було нас понад 50. І там як утяли "Верховино...", то чеська публіка нам плескала в долоні. Співали,навіть наших співаків публіка підбадьорювала. Прийшли на помешкання рано о п'ятій... Ця ніч для мене незабутня! Дійсно, празьке українське громадянство - молодці!

Український культурний гурток дав вималювати для мене і оздобну прекрасну грамоту. То малюнок на великому форматі паперу, в трьох барвах. Стоїть там старий каштан, що розквітає. Під ним на лавиці постать із книжкою в руках. Не знаю, що хотів мистець цим сказати, але здається це маю бути я, тільки що це постать струнка, з чуприною. Паралельно з тим є такий текст: "З нагоди 60 літніх уродин славному українському поетові і письменникові, народному діячеві Василеві Ґренджі-Донському, оцінюючи його плідну й корисну діяльність для розвитку української літератури, з великою пошаною та вдячністю присвячує український культурний гурток у Празі. Голова, секретар, заступник, 27-го квітня 1957 року." Маю ще й інші дві грамоти від приятелів.

Отак я відсвяткував своє 60-ти ліття та літературний ювілей. Добре, що Марусю взяв, добре забавилася й вона серед дорогих земляків.

Дорога Донечко, останні три казки Ти мені не підтвердила, не знаю, чи Ти їх одержала. Була це французька казка "Кіт у чоботах", словацька казка "Валибук" та моя казка "Ведмедик". З казками трохи тепер перестану, бо виписали конкурс на фільмове оповідання. Маю три теми і спробую писати для фільму. Пишу по-словацьки, але воно мені іде не так легко як по-українськи.

12-го серпня 1957.

Турбувався Тобою, чого мовчиш? Не міг собі уявити, яка причина? Був такий нервовий, що спати не міг навіть пілюльки на спання не помагали. Та є тут у мене добрий приятель-лікар, білорус. Він мене порядно переглянув, від ніг до голови. А вислід: серце - добре, легені - впорядку; неспання отже від нервів.

- Не бійся, друже, - каже він мені, - коли я студіював (геть-геть давно то воно було, бо старенькому вже 68 років!) був так перевтомлений, що просто падав Тоді один старий практик викомбінував мені "кінський лік", драстичний, але добрий. Я тобі його напишу,побачиш, що спатимеш, як поліно. Але візьми відпустку, бо інакше носа обіб'єш під час праці дрімаючи...

Отак сказав мені старий і написав рецепту на 10 пілюльок.

- Це є той "кінський медикамент"? - питаю.

- Зажди, не передбігай, - каже і написав мені ще "бром" денно по три великі ложки.

Взяв я відпустку і почав лікуватись. Вже першої ночі спав дванадцять годин підряд. Потім пішов на озеро, була гарна днина, плавав (дуже люблю плавати, я колись був знаменитим плавцем). Ввесь день був я над озером - то у воду, то на сонце, у воду й на сонце!.. Їйбогу, вже в трамваї зліплювалися кліпки.[61] Спав дванадцять годин підряд. Потім замовили 10 метр. сотн. дров - поколов - знову спав, другої днини замовили 20 метр. сотн. вугілля - навіть не кликав людей поносити до підвалу, адже старий доктор мені сказав, що ці два тижні - це виключно фізична праця, тим більше, що серце в мене "як у молодюка" (це ж його слова!). Поносив я і вугілля і кажу тобі, донечко, не потрібні мені ніякі курорти! Мені озеро! Мені сокиру в руки! На два тижні бодай - геть радіо! Геть перо! Геть газети! Тільки вода, сонце, роса, повітря, гриби, малини!....

Го-го, вже не ті часи, коли я міг за бюрком сидіти і по 18 годин! Адже на "насушний" працював щоднини принаймні по вісім годин, а ще раз стільки для літератури. Не є я зарозумілим, але колись майбутній історик української літератури скаже: величезну працю виконав! Адже за тих 35 років моєї літературної діяльности все ж щось написав! І це все на рахунок мого відпочинку, на рахунок ночей, неділь, свят, адже мене гонорарами не годували. Може воно і добре, бо писав тільки те, що уважав за вартісне, що уважав за таке, яке не втратить актуальности так швидко, та ж така моя "Червона скала" буде завжди молодою, завжди актуальною, завжди гарною. Це не я її хвалю, але хвалить критика, хвалять читачі, що і той останній архівний примірник взяли. На щастя, маю ще бруліон і машинописи. А скільки таких "Червоних скал" я написав за останніх 18 років! Згадай тільки "Зруб", "Пісню", "Ру-

салку", "Висохле чатиння"... Згадай тільки "Скам'янілі серця", на який пишуть музику виключно із закарпатських мелодій.(Перезвав, коли переробляв вже потретє: оригінально звалася ця драма "Фея і Федось".)

Особливо цього року виконав я кольосальну працю,бо готуюся на ювілейні конкурси. Цей рік буде в мене переломовим. Або є я письменник і тоді мене оцінять і почнуть друкувати як колись, або не є я письменником взагалі,тоді шкода часу. Але я чую в собі силу, особливо в цих останніх 10-ох роках написав багато нових творів і старався, щоб ті твори не мусів викидати через вікно, але щоб пережили бодай самого автора. З Києва пишуть, плачуть: занедбали лірику, давайте лірику! Занедбали епіку - давайте епіку! Давайте літературу а не макулятуру!

Готуюся на два ювілейні конкурси: фільмовий і белетристично-драматичний. На фільмовий адоптував свій "Зруб", написав фільмове оповідання "Панська кров" із суспільного модерного товариського життя, фільмове оповідання "Три друзі" для 12-14 річних юнаків, - кожне по 50-60 сторін. Не дуже мені віриться, що ці мої твори будуть прийняті, через те писав тільки оповідання. Коли фільмова комісія не прийме (я ще ніколи не писав для фільму), то залишаться як літературні оповідання. В такому разі евентуально поширю на повість або на роман. Конкурс є анонімний і через те покладаю великі надії. Правда і те, що й анонімні конкурси можна зловжити, але, хоч конкуренція буде величезна, мені здається, що одно оповідання досить сильне і могло б зайняти, коли не перше, то хоч друге або третє місце. Тішить мене тільки те, що в комісії займуть місце люди серйозні, розумні, фахові критики а не такі, як пряшівські "дуклівці", які з державних субсидій зробили собі окуповане джерело "камаратських прибутків", не дбаючи про голоси серйозних критиків, які вже давно прийшли на те, що пряшівські українські "літератори" - це ж сором для української літератури! Чимало критиків (наприклад, росіянин Копецький та інші) їх так "зрізали", що коли б вони були справжніми літераторами, то паленіли б від сорому. Але хіба ж їм на тому залежить?! На щастя, я на Пряшів ніколи не числив і не числю, мої теми поважних творів є загально-українські а на той нещасний куток я давно махнув рукою! Не бажають, щоб я був між ними, то нехай роблять "літературу" самі! Ось, наприклад, мадяри, їм завидіти можна! Видно, що є далеко культурнішими, не жеруться як собаки, є надзвичайно сконсолідовані, мають вже два театри, щоденну пресу, журнали, часописи спортові, літературні, один одного тягне, де в підприємстві один мадяр, то тягне й другого, тримаються краще чим колись жиди тримались. Навіть лавреата державної премії мають! А наші пряшівські нещасні руснячки замість якоїсь культурної праці жеруться неначе собаки на кістках!

Та, Золотко, про це і не треба б Тобі писати! Але

ти знаєш свого батька, що він інколи мусить "висповідатись" своїй донечці!

Белетристично-драматичний конкурс буде цікавий, наші брати-словаки дуже готуються. Я пошлю найкращі свої твори, але багато надії не маю. Все ж, нехай бачать, що я творю і творитиму, поки та Велика Косарка не прийде і не скаже, "годі вже!" Та нехай ще не приходить, адже я ще маю перед собою багато праці. Не написав я ще драми ані про Еґана, про якого я вже згадував тобі, його убили, лежить він між Ужгородом та Середнім на вершку лісистої гори; дані про нього вже зібрав. Не написав я ще й драми про князя Федора Корятовича, який в XVI столітті з Полтави привів 30,000 українців і національно підсилив українське плем'я на півдні Карпат; заснував мукачівський замок в Паланці, був кастеляном. На жаль, його рід занапастився, синів не мав, а двох дочок разом з майном взяли мадярські оліґархи. Все ж має великі історичні заслуги якраз в тому, що підсилив плем'я, був фундатором друкарні. Матеріяли в мене про нього ще досить скупі, але вже почав збирати.

Життя саме творить драми, тільки бери перо і пиши! Ось трагедія Юлія Бращайка просто проситься на перо. Мав три доні: Старша вийшла заміж за негодяя. Юлій був у другої, що вийшла заміж за лікаря-скупердягу. Старий ходив босий, збирав яйця з-під курей і був дуже щасливий, як гості прийшли, бо тоді...дістав більший шматок сухого хліба... Старшу доню з тим негодяєм відвідала найменша доня Наташа. Негодяй викинув на вулицю жінку з двома дітьми і живе з Наташею. Що ж - молода, гарна! Кажу Тобі, така підлість, якої не було! Принаймні у нас!

15-го серпня 1957.

Мені та Ваша хата до вподоби. Завжди жалію міських дітей у "чинжаках",[82] що крім вузенького коридору не мають куди вийти. Тому я завжди мешкав на окраїні міста, де багато зелені і чистішого повітря.

Івасик був тільки 10 днів у юнацькому таборі і вже вдома. Просто біда з ним, такий "буйний" (та добре годований!) і годі собі з ним порадити. Це не те, що тихенька, смирненька, слухняна Аліска, але це як дикий лошак, стало тримай за поводи та й так вириваєтьсяся! Що ж, не має що робити, то виробляє збитки. Частенько доводиться мені витягати ременя та "відшмагати". Тепер у нас і в школі і в радіорелеяціях завелось: не карати дітей фізично, але переконувати. На це я нещодавно читав знаменитий фейлетон в українському журналі (чеського автора). Батько семи-восьми-річного сина переконує, говорить йому цілі "казання"[83] - впливає на чуття, на весь його "інтелект", а хлопчина тільки позіхає-позіхає, а потім і каже:

- Батьку, дай мені ті два поличники, що мені нале-

жать, бо в мене замало часу, - іду грати футбол...

Отак воно, бачиш, з тим переконуванням таких мудрагелів. Найкращий авторитет - це ж ремінь, або тоненький прут і "швак-швак" - по задку, щоб не ушкодити. Я Тобі кажу, далеко тяжче виховувати хлопця як дівчат. З поведінки Івана я не задоволений. Напиши йому, що тато поскаржився на його неслухняність. Може трохи вплинеш на нього. Знаєш, в такому віці (в лютому буде мати 13 років) молодь найгірша, це доба перед-пубертальна і з ним 3-4 роки буде морока. Зробив зле, що трохи попускав, доки був молодшим. Але візьму його в руки!

10-го грудня 1957.

Твори я вислав на конкурси, але не знаю, чи з того щось буде. Побачимо пізніш. Якось і охоту втратив писати, тепер, від кількох тижнів нічого не пишу.Відпочиваю, бо трохи був пересилився.

Знову взявся курити, правда, більше 6-7 цигарет не викурю за день. Часто ходжу до кінотеатрів, інколи і до театру. Зібрав майже всю українську клясику і читаю. Незабаром розпічну писати роман. Це мав би бути великий твір, хто його видасть, не знаю, хіба ж тоді, як мене не буде...

8-го травня 1958.

Нарешті діждався від Тебе, люба Доню, листа.Справді трохи задовго мовчала від жовтня до травня. Але виправдує Тебе та обставина, що переселювалися на інше помешкання, пакування, розпаковування та інші клопоти. Та могла хоч кілька рядків написати. Адже ж я не міг, бо ж Ти сказала в останньому листі з минулого року, щоб я на ту адресу не писав, та що подаси нову адресу.

Літературний конкурс, який я тобі минулого року згадував, випав для мене досить добре: вибрані мої поезії та дві драми ("Зруб" та "Скам'янілі серця")одержали нагороду. Придбали ми за ті гроші гарний "секретер" до хати та інші потрібні речі.

Але з моїм здоров'ям випало досить погано. І на роботі і вдома я перемучувався. Бо що ж, уже не ті часи, коли щоднини вісім годин на роботі, а чотири-п'ять при своїй літературній праці сидіти, та ж в мене на спині вже літа! В середині лютого дістався я до курорту, де лікують серце і посуди кровоносні,після трьох тижнів повернувся вичерпаний, щось два тижні працював, а кінцем березня дістав нервовий удар,просто знесилений упав і пролежав на одній з клінік тутешнього шпиталю повних п'ять тижнів. Якраз на днях повернувся додому, вже вилікуваний, аж на артеріосклерозу, яку треба доліковувати. Буду ще яких два

тижні нездатний до праці, потім лікарня запропонувала знову курорт. Хотів би вже комплетно вилікуватися. Але почуваю, що з дня на день мені краще і я знов прийду до сил. Все ж стільки працювати вже не буду, щоб не вичерпуватися. Хоч якийсь час треба відпочинути.

3-го червня 1958.

Дійсно сумно, що я хворію, ввесь організм є в порядку - і шлунок, і серце, одна тільки стара моя болячка - не можу спати. Якщо і одержу медикамент, організм швидко звикне, нерви напружені неначе струна і ніяким способом сон не бере! Першорядні спеціялісти неврологи, психіятри все роблять і я вірю, що прийду до здоров'я. Пролежав на психіятричній клініці під найкращою опікою лікарів п'ять тижнів, дальших п'ять тижнів я нездатний до роботи і ще три тижні буду реконвалесцентом. Підприємство гарно ставиться до мене, що не пішле на пенсію, але зможу працювати й дальше - цим я надзвичайно тішуся. Вдома нічого не роблю то й нуджуся, бо літературу покищо завісив на клинок - а все ж: одної ночі сплю, другої ока не зажмурю. Мені здається, що якось глупію, бо й слова та прізвища знайомих собі інколи важко пригадаю, або пригадаю їх лише зі значним напруженням розуму. Можливо, що це тільки тимчасово під впливом медикаментів, а може й через те, що в мене ще й артеріосклероза.

3-го липня 1958.

Твого листа, Донечко, я одержав і дуже Тобі за нього дякую. Ліки прийшли перед тим, і друга посилка прийшла, але зовсім непотрібно долучила дві хустки і дві пари панчіх, за що ми заплатили мита четвертину моєї місячної платні. Особливо на хустини наклали високе мито, тому подруге таких хустин не присилай. Іванові штанів не посилай, раз, що зовсім не заслуговує, уяви собі, провалився з математики, - по друге, що мито дуже високе.

Ваші ліки знамениті, але й наші медикаменти мені помогли, я вже здоровий, вже другий тиждень ходжу працювати. Медикаменти одначе беру щоднини і так мене успокоїли, що зовсім не денервуюсь і добре сплю. Уважаю на себе, вже не перемучуюся, мало пишу, адже в житті вже написав досить, буде з мене!

Турботи завдає мені тільки Іван, бо ось вирвався з-під моїх крил під час моєї хвороби і зовсім мене не слухає, просто як босяк. Ще такого поганого шкільного свідоцтва не мав. Це просто сором! Найгірша річ у тому, що на вищі школи його не приймуть, бо беруть тільки з першорядними відмітками. Доведеться його дати хіба ж до ремесла, нехай потім не обвинувачує нас.

12-го жовтня 1958.

Почуваю себе знаменито. Ще ніколи таким здоровим і таким спокійним не був як тепер. Правда, вживаю ліки, що їх ти прислала. Дивлюся на світ преспокійно, без жодних турбот і подразнень. На пенсію ще не хочу іти, працюю й далі в установі, де й працював раніше. Крім того вже написав свої спогади на 150 сторін на запрошення Ужгороду. Працюю і над романом, бо виписали знову літературний конкурс і думаю виграти нагороду знову. Не перемучуюся, стараюся так робити, щоб щоночі спав принаймні 8 годин. Трохи посплю собі і після обіду. Новий конкурс є виписаний в наступному році, вже першого липня треба здати. Готую драму"Токаїк". Один роман для молоді вже готовий, тільки треба переписати, а ще один роман для дорослих виготовлю Побачимо, що з того вийде.

11-го грудня 1958.

Я вповні здоровий, сплю знаменито і без медикаментів, ходжу на працю як звичайно і вдома пишу. Якраз докінчив роман на 200 сторінок і переробляю й дальший роман для молоді; теж трохи перероблю і "Токаїк".Три мої твори були нагороджені, на жаль, нема кому їх тут видрукувати.

Почав набирати на вазі - мушу трохи зредукувати і їжу і спання, бо важко мені дихається. Через те знову тут-там запалю цигарку, за що є мені від жінки! А навіть Іван на мене: "Що, хочеш померти?" А я йому: "Сину, від цигарки ще ніхто не помер, тих 5-6 штук денно мене не заб'є..."

11-го травня 1959.

Давно-давно Ти нам не писала і я журюся, що з Тобою, що з Вами.

Мої уродини святкували ми дуже добре, дістав багато ґратуляцій від чужих людей: від студентів, професорів, письменників з Києва, зі Львова, з Мукачева (від Луки Дем'яна), від брата Михайла, тільки брат Іван якось забув цим разом за мене, ну, але певно не зміг, має свої клопоти.

Працюю й багато пишу. В дитячих журналах появляється чимало казок. Колись повирізую і пошлю ті казки для Марка. В цьому році в Києві вийде моя збірка, а теж "Токаїк" і "Кам'яні серця". На другий рік заплянована моя збірка віршів на яких 380 сторінок.

25-го жовтня 1959.

Нарешті дочекалися від тебе листа. Ніяк мені до

голови не йде, що за причина була в тому, що Ти нам не писала повних 10 місяців (від січня!). Кажеш, що хтось Тобі порадив покищо мені не писати. Це міг бути тільки дурень, адже були й гірші часи, а Ти з нами не припинила листування. Тепер нема жодної причини, щоб не писати. Скільки я нажурився тобою!

Іваном я не є задоволений, його поведінка в школі - це самі конфлікти, він і вдома такий, годі з ним порадити. Як я вже тобі писав, провалився з трьох предметів і 8-му клясу повторяє. Єдине, що любить і що його тішить - це малювання (і ґітара). Хотів би я, щоб попався потім на мистецьку школу, нехай буде мистцем, бо іншого з нього не буде. Надто сильний, високий як я, розвинений, буйний, добре годований, то й робить витребеньки. Що ж, його дитячі роки не були такі важкі, як мої, то ж не знає, що то біда. Тепер тут молодь має все: інтернати, безплатну школу, тільки вчися! Але в Івана витривалости немає.

Писати мало пишу, бо й не дуже є охоти, коли все те лежатиме під пилом. Може щось у наступному році буде видруковане, але перешкод до того багато.

7-го грудня 1959.

Цікавився я, чи можна б Тобі послати киптарик до гуцульського костюму, але тут його не дістанеш. Ще спробую написати до знайомого в Празі, кажуть, що має. Із Закарпаття одержати важко, бо не маю адреси, хіба хтось туди поїде. Напишу Іванові, але боюсь, що поштою звідти сюди не можна буде послати. "Плетеник" на шиї носять і гуцулки, такий самий, як і в Волівщині. Деякі вирізки як знайду, то пошлю Тобі. Одна наша землячка в Пряшеві має і запаску, оригінальну гуцульську, ткану позолоченими нитками. Вона може Тобі перепустити.

Хотів я вже Тебе давніше просити, чи не можна б перевидати мої казки там у Вас, адже я для дітей написав і напишу ще багато. Якраз тепер пишу п'єсу для дітей "Прогулянка на місяць", крім того і з старших казок є у мене чимало, прозою і віршем. Також такий твір як "Фея", "Русалка" або "Зруб" могли б вийти друком як окрема книжка. Порадься з людьми.

Пишеш мені, щоб я писав для Марка казки. Обов'язково напишу їх декілька. Обіцяють мені з Києва, що кілька моїх драм вийде друком у наступному році. "Фея" ("Скам'янілі серця"), за яку я і тут від Словацького літературного фонду одержав заохочуючу премію, незабаром буде видрукована. Щодо казок, якщо справа з виданням серйозна, я міг би приготовити рукопис і перевидати "Карпатські казки", що вже вийшли друком і словацькою мовою. Напиши мені про це.

20-го січня 1960.

Знову мав я ґрипу, погано кашляв, бронхіт мене мучив, але лишив курити і воно гарно пройшло. Тільки кровне давлення підвищилось. Позатим, уже вповні здоровий, апетит у мене дуже добрий, сплю добре і не перемучуюся, пишу тільки, скільки вистачає сил.

Люба Донечко, киптарик гуцульський вже маємо, він вже у нас. Він гарний, ще білий, але видно, що вже трохи старший, треба доробити одну китку, але не обсуканий дуже, може треба б його трохи вичистити. Поняття не маю про вартість Вашої валюти там у Вас, але думаю, що коли йому запропонуєш яких 10-15 долярів, то це вповні вистачатиме. Кожушок гарний, чисто-ясінський, оригінальний, на тебе буде добрий. Жіночі і чоловічі киптарики однакові.

1-го лютого 1960.

Щодо видання моїх творів, може дійсно маєш Ти правду, що покищо ще треба трохи заждати. Ані казок покищо не видавай, коли, як кажеш, до видання треба вложити багато грошей. Сама фінансуй тільки тоді, як є надія, що витрати вернуться принаймні подвійно. Але коли нема такої запоруки, то треба чекати видавця, який заплатить не тільки друкарню, але заплатить і гонорар за твір.

Люба Донечко, моїх "Підкарпатських казок", які свого часу вийшли друком з розкішними ілюстраціями, в мене нема, але є тут бібліотека Університету ім. Коменського і вона має цей мій твір. Нещодавно я мав ці казки в руках. Вони доступні для мене тільки так, якщо їх таки там в їхній читальні прочитаю або перепишу. З огляду на те, що я маю тільки словацький переклад, в найближчому часі ходитиму щоднини до бібліотеки і відпишу ті казки. На жаль, ілюстрації відписати не зможу, а Бутович дійсно був великий майстер, чудові ті його малюнки. Вже в найближчих днях почну ходити і відписувати рукою, потім вдома перепишу на машинці і посилатиму їх Тобі частинами.

Іван уже поправився, має з поведінки одиницю і в інших предметах досить добре стоїть. Хотів би дістатися до мистецько-промислової школи, побачимо, чи пощастить йому. Іван стоїть біля мене і просто диктує: тому посилає фотографію, щоб Ти бачила, який він уже великий. Якось йому смішно, що його все ще зовуть "Івасиком" а не Іваном, адже він уже більший від мами і сильніший від тата. Добре, отже не Івасик, а Іван!

В міжчасі написав я роман під назвою "Запропащені роки" і послав на конкурс. Журі оцінило і якраз тепер мене повідомляють, що присуджено мені нагороду. Більше-менше стільки, як моя місячна платня. Тішимося, бо щось собі прикупимо. Виписаний і дальший кон-

курс, на який я написав і другий роман "Світанок" і посилаю туди. В Києві ще моя книжка не вийшла, хоч обіцяли випустити її з кінцем року. Нетерпеливо чекаю на неї.

Тепер пишу дальшу драму "Князь Федір Корятович".Це історична драма, теж віршована. Приготовив я для тебе дальші два томи машинопису віршів для родинного архіву до стор. 619, а теж і віршований роман "Високе чатиння", але цих творів покищо Тобі не посилаю, хіба пізніш, бо може дещо перероблю.

Написав я також свої "Спогади" покищо на 155 сторінок, але вони будуть цікаві пізніш. Послав їх до Києва, але не обіцяють їх випустити друком негайно,хіба пізніш. Побачимо...

7-го лютого 1960.

Тут Тобі посилаю дальші казки для Твого синка Марка... Щодо ока - як більмо на моєму лівому оці дозріє (коли, ще не знати), піду не до лікаря, але побуду цілий тиждень на очній клініці. Не турбуйся, операція буде безплатна, бо тут за лікування лікарям не платять. Є добрі спеціялісти і тут. Стою під доглядом лікарки-спеціялістки, вона пішле мене на клініку лише тоді, як більмо дозріє.

15-го лютого 1960.

Посилаю Тобі тут продовження казок. Рівночасно повідомляю Тебе, що сьогодні вислав я для Тебе киптарик. Полагодив я всі формальності з дозволом на вивіз, заплатив мито 32 корони. Хотів послати летунською поштою, на жаль, пошта не хотіла взяти тільки звичайною посилкою. Отже дістанеш його кораблем. Як тільки його одержиш, напиши, щоб я не турбувався ним. За киптарик, сорочку і капчурі вишли знайомому разом 40 долярів.

1-го березня 1960.

Тут маєш дальші дві казки. Слідкуй за сторінками, щоб усе одержала.

Свого сина, малого декляматора, поцілуй за мене в чоло. Бачиш, він треми не має, як Ти мала колись.Він кращий декляматор буде, чим була Ти. Як матиму трохи часу, пошлю йому спеціяльні віршики.

Іван тепер багато малює, бо готується на приймальний іспит до мистецько-промислової школи. Аби тільки прийняли!

Ілюстрації казок дав відфотографувати. Як будуть готові, то пошлю.

9-го березня 1960.

Посилаю Тобі тут останню казку збірника. Фотографії ілюстрацій ще не готові. Потім вишлю їх.

Може ще знайду десь які казки в чужій літературі, то перекладу їх на українську мову і перешлю. На днях одержав я збірку казок Луки Дем'яна "Зачарована підкова - закарпатські народні казки". Як їх собі сама не роздобудеш, то поклопочуся за дозволом і перешлю їх тобі звідси.

31-го травня 1960.

Маруся плете Тобі плетеник;[84] дістала прекрасний взірець і вишиває тобі на рукави. Як буде готове, то перешлемо. Маруся з Іваном цього літа поїде додому і роздобуде Тобі запаску та звідти принесе і тоді пошле. Вже заздалегідь напишемо братові Іванові, щоб він скомунікувався з Гуцульщиною і запаску будеш мати оригінальну. Будеш мати свій гарний костюм, а що найголовніше - киптарик уже є.

На операцію ока піду хіба десь через два-три місяці, бо ще не дозріло на операцію. Маю надію, що все піде добре.

Іван кінчає восьму клясу, піде до дев'ятої. Склав дуже добре приймальний іспит до мистецько-промислової школи, але було їх забагато і першенство мали студенти з дев'ятої кляси, отже мусить покінчити і дев'яту клясу і тоді знову складати приймальний іспит. Взявся за вправи фізкультури, мускули в нього такі, що я аж здивувався, мов у силача. Каже, що зробить фотографію із своїх мускулів і пішле Тобі, щоб бачила, який він силач.

Був тут виголошений минулого року державний літературний конкурс. Я написав роман "Світанок над горами" з часів великого словацького національного повстання під час німецької окупації. Повідомили мене, що журі уділило мені чесне признання. Закличуть десь тепер до Праги, заплатять дорогу, щоб доручити почесний диплом. Книжка має вийти на державний кошт.

З Києва мене увізвали написати роман автобіографічного характеру і тепер над ним працюю. Але це праця на довгі роки, бо хотів би в ній змалювати все, що діялося на протязі 60-ти років, як те наше бідне Закарпаття ходило з рук до рук і нарешті добилося до матірнього пня. Думаю і розраховую матеріял на трилогію, 1-ий до 1919 року, другий - ера за Чехословаччини між двома світовими війнами, і третій том від 1945 року дотепер. Багато пережив, багато запам'ятав і є про що писати. Цю велику працю обов'язково мушу написати для свого народу.

В Києві вийде моя книжка - властиво збірник українських письменників на Словаччині (пряшівчани). Збір-

ник зачинається мною, буде там 26 моїх віршів із фотографією. Дальші рукописи трьох романів, збірку вибраних поезій і 9 віршованих драм теж маю в київських видавництвах. Як почнуть поволі мене друкувати, то може поступово появлятимуться і ті твори, які дотепер лежали під порохами. Послав їм і казки, обіцяють видати. Видали казки Луки Дем'яна, збірник я маю, розкішно ілюстровані. Поцікавлюся, чи не можна б їх переслати нашому Маркові; як дозволять, то перешлю.

22-го червня 1960.

Маруся десь під кінець липня їде додому, там постарається про волівський костюм для Тебе. На жаль, дітей пускають з батьками лише до 14 років, так що Іванові відмовили і він не поїде цим разом.

Тут посилаю Тобі два вирізки з дитячої газети, де появилися Іванові оповіданнячка з його ілюстраціями. Він просив мене послати Тобі.

16-го серпня 1960.

Івана таки пустили з Марусею на Закарпаття і вони поїхали 2-го цього місяця. Опинилися у брата Івана. Дуже тішуся, що хлопця туди пустили з матір'ю, бо це багато означатиме в його хлоп'ячій душі: трохи набереться свого рідного, побачить наші прекрасні полонини, погуляє туди, зробить чимало мандрівок, запізнає рідню і рідне село свого батька. Він надзвичайно втішився, коли все ж таки дозволили і йому їхати з мамою. Там він був ще перед п'ятьма роками, до того ще в грудні, нікуди не міг на мандрівку піти взимку. А тепер туди краса, повно зелені, а наші гори розкішні. До того він надзвичайно любить природу, особливо гори, як і ми всі.

Київські друзі знову писали, щоб писав автобіографічний роман. "Ти багато пережив, чимало знаєш, напиши!" От я і зачав писати. Розрахував на три книги, як вже тобі писав. Працюватиму над нею може й кілька років, але книга перша вже готова, переписую і один примірник пошлю і для Тебе до родинного нашого архіву в Тебе. Вже дві посилки заслав для Тебе звичайною поштою, кожна по 50 сторінок. Книга перша матиме понад двісті сторінок машинопису. Як одержиш, напиши.

Поїхав був я ще в середині липня до курорту, але не пощастило: прийшла повінь і вода залила купелеве місто й курорт у Раєцьких Теплицях. Я там пробув тільки три дні і вернувся додому, бо купелі треба від намулу вичистити і дати до порядку, а це триватиме понад місяць. Тому перервав свою відпустку, поїду туди у вересні, тоді, коли мої вернуться додому. Тепер я сам вдома цілий місяць, трохи нудно без родини, хата порожня, але маю доволі літературної праці, є чим зай-

матися.

5-го вересня 1960.

Так от вернулася моя сім'я, всі здорові і бадьорі, Іван щасливий, що був вдома. Косив увесь час у Затіні,[85] спав на сіні і дуже собі хвалить, блукав, мандрував, обзнайомився з околицею. Принесли чимало подарунків. Для тебе принесли волівську сорочку, два плетеники, гуцульський киптарик (рахівський, трохи інакший як той, що маєш), рахівські запаски, правда, вони трохи темніші, не такі яскраві як ясінські, бо рахівчани милуються в темніших барвах. Для Тебе пощастило знайти мої романи "Ілько Липей", "Петро Петрович" та "Червону скалу". Правда, з "Липея" бракує десятка сторінок, але я відписав з оригіналу і посилаю Тобі звичайною поштою рекомандо. Теж пошлю Тобі й дві дальші, так що матимеш в своєму архіві.

Як я вже Тобі писав раніше, тепер пишу великий автобіографічний роман в трьох томах. Частину з нього вже тобі вислав. Завжди посилатиму по 50 сторін, як тільки перепишу на машинці. Буде там багато особистого переживання, буду старатись змалювати всі події на Закарпатті. Описую дуже реально, майже все правдиво. Про свої особисті переживання теж буде там багато розділів.

Брат Михайло дуже нещасливий, що мене не бачив за такий довгий час, все запрошує, тепер трохи не плакав, що я не поїхав. Доведеться може на другий рік таки поїхати туди і побути між ними.

29-го жовтня 1960.

На операції з оком ще не був, відкладаю з тижня на тиждень, все ж таки ще цього року доведеться лягти на операційний стіл.

Дуже мене тішить, що одержала роман "Ілько Липей". Післав Тобі і "Петра Петровича" - мабуть вже і той одержала. Тішуся й тому, що одержала вже 200 сторін з мого нового роману. На днях післав Тобі звичайною поштою дальших 50 сторін, а за який тиждень пішлю ще. На стороні 227 кінчиться перша книга, тому добре зробиш, як вже тепер даси собі переплести першу книгу, щоб сторінки не розтратилися. Дай собі переплести й дальші мої рукописи і заложи їх собі в своєму родинному архіві. Треба їх берігати, бо хто його зна, коли вони вийдуть друком, якщо взагалі вийдуть.

8-го грудня 1960.

З оком був я у спеціяліста. Моя катаракта зріла буде для операції тільки на початку березня. Працюю

тільки одним оком (лівим бачу тільки силюети). Лікарі запевняють, що операція вдасться і я в те вірю. Важко працювати з одним оком крізь 14 мінусових діоптрій, ледве жду на операцію. Не превеликий жаль, катаракта твориться і на "здоровому" оці і за кілька років (а може і скоріше) треба буде іти і з тим на операцію. Але на ліве вже буду добре бачити, зрозуміла річ, як операція вдасться. Мабуть послухаю моїх приятелів у Празі і поїду на операцію до Праги, або, кажуть, в Оломовці є добрий спеціяліст.

П.С. Донечко голубко, пошли мені медикамент на спання, бо знову не можу спати. Журба і турботи мене їдять через око, починаю бути знову нервовий.

24-го грудня 1960.

Я теж маю велику радість: В Києві вийшла антологія "Ластівка з Пряшівщини, збірник українських письменників у Чехословаччині". Ця збірка була на декаді української літератури й мистецтва. Передне слово написав наш славний поет-академік, голова українських письменників, Максим Рильський. Збірка розпочинається мною, отже Київ мене оцінив, сама Україна добре знає, хто я такий і що я зробив для української літератури. У збірці дуже цікавий мій життєпис, гарний і об'єктивний. Письменникам Пряшівщини не дуже буде подобатись, що я на першому місці, але видавництво має добрих критиків та естетів і вміє посудити, що є література, вміє її клясифікувати. Напротязі восьми років робили вони проти мене денунціяції та інтриги і нарешті правда перемогла! З цього маю велику радість. Не знаю, чи можу Тобі ту антологію послати, як Ти думаєш? А є в тій збірці і вірш написаний до Тебе.

Національний костюм послав Тобі і зразу ж того самого дня написав Тобі листа, де детально навів, які речі посилаємо. Напиши, чи одержала Ти того листа.

Вовна внутрішньої кожушини киптарика може трохи і задовга, її можна б постригти, бо ж Ти його не носитимеш, як гуцулки в студені. Не забудь написати, чи можу Тобі послати антологію "Ластівка" і тоді попрошу дозволу, бо книжка вийшла закордоном і здається треба на те окремий дозвіл. Ще поцікавлюся.

30-го січня 1961.

Дуже і дуже дякую я за Твоє миле побажання до моїх іменин. Твої любі слова, Донечко, для мене такі солодкі, такі рідні, теплі, приємні, випливаючі з Твоєї душі; вони мене гріють і додають охоту до життя - тягнути як найдовше, бо доводиться мені вірити, що ще раз Вас побачу, ще раз обніму свою найдорожчу дитину з її любим синком. Люди приїжджають сюди на відвідини і хочеться вірити, що раз, як Марко буде більший,

зробите для нас велику несподіванку. Це буде найкращий день у моєму житті. Я знаю, що не так легко з такої страшної далечини ходити лиш так собі на відвідини, адже це коштує чимало грошей. Коли б якогось року і відважилась, люба Донечко, то не їдь літаком, а тільки кораблем. Але я Тебе не намовляю, знаю,пройде багато років, доки я Тебе побачу, все ж вірю, що доти доживу.

Після шістдесятки людини чіпляється всіляка хвороба. От і в мене проявляється астма, особливо, коли перехолоджуся,то переходить вона до дуже неприємного астматичного бронхіту. Вже від кількох років з тим бідую. А ось тепер лікарі мене посилають у курорт у високі гори, в Татри. Це Штрбське плесо, 1350 м над морем, повітря пересякле "живицею"; гори, просто велетні понад 2000 м н.м. боронять від північних вітрів; ультрафіолетні промені відбиваються в озері і це добре впливає на лікування астми й дихального горла. Я дуже вдячний нашому лікареві, що мене туди посилає на 25 днів. Їду туди вже через кілька днів, а то 3-го лютого і буду ввесь місяць лютий в тому курорті, зовсім безплатно. Годуватимуть і лікуватимуть добре і так використаю частину відпустки з минулого,а решта з цього року. Вернуся напочатку березня і тоді доведеться іти на операцію з оком. Мушу іти на операцію, якщо не хочу бути сліпим, бо, на жаль,катаракта нападає і друге око.

- Хіба ж бути вже мені сліпим? - питаюся лікаря.

- Не бійтеся нічого, в березні оперуватимемо ліве око, будете бачити, а за кілька років дозріє на операцію і друге...

Отака для мене потіха. Та вже література як література, хоч, правда, мушу закінчити.цей свій життєвий твір "Сини Верховини" і розпочату драматичну поему про Федора Корятовича, але найгірше те, що в підприємстві мені дуже важко працювати. А на пенсію ще не хочу іти. Моєї пенсії для нас з Марусею вистарчило б, але Іван перед студіями; а такий парубок має нині не такі вимоги, як ми колись. Отже тому мушу працювати,аж поки самі не проженуть на пенсію. Ще й так гарно від мого начальства, що дотепер не послали. Здоров'я, енергії й охоти до праці ще в мене багато, але нещастя з очима. От тому вже ледве чекаю березня, щоб піти на операцію.

Послухаю Тебе, люба Доню. Довідався я, що в Празі є першорядний спеціяліст, учень славного українського окуліста Філатова. Він доцентом в очній клініці в Празі. Поїду туди, щоб в разі невдачі було в мене чисте сумління, що все зробив для врятування свого зору. Є в мене там приятелі, земляки, може зроблять сяку-таку протекцію. Але все таки хотів би мати в руках хоч 200 тузексових бонів.[86] Люба Донечко, я ніколи від Тебе сам нічого не просив, але тепер прошу:пошли, будь ласка, початком березня тих 200 бонів, а Маруся

Тобі за те вишиє скатерть, сорочку, подушки або хоч що, що сама захочеш. А коли не можеш послати, люба Зірко, так не можеш, в такому випадку піду на очну клініку в Братиславі,і тут є спеціялісти.

Через чотири дні отже їду на весь місяць лютий до курорту, сподіюся, що вилікую астму,або принаймні покращає, щоб не хапався за повітря при простуді. А в мене простуда часта, бо як добре і тепло одягнений, надихаюся мокрого повітря і зразу прохолода "продушок". Курити перестав ще влітку і вже так не кашляю, як передтим.

Наговорив я Тобі, Доню, чимало своїх приємних справ і неприємних бід, але кому як не Тобі "висповідатись", та не тому, щоб мене жаліла, ні, Донечко, тоді ми щасливі, як нас не жаліють. Я вже поволі "спускався б на дно", якби не обов'язки, не так супроти літератури як супроти того смаркача Івана, який без моєї допомоги покищо не обійдеться. Коли б хоч бодай вчився як слід, але з математики - а це ж предмет важливий - знову чвірка... Я не знаю, як він рахує дістатися вище! То вже парубок, того вже не наб'єш і не погрозиш прутом, а все ж ще така дитина. Малює талановито,але що з того, коли вимагають знання й інших важливих предметів, а Іван - лінюх! Не знаю, як він дістанеться на мистецько-промислову школу, конкуренція значна. Але нехай відтак на мене не нарікає; я все зробив,щоб він міг вчитися... Великі надії покладав я на сина, на жаль, не здійсняться вони...

28-го лютого 1961.

Я з відпустки-лікування вернувся вчора вечером,нині відпочиваю, завтра, першого березня, іду на роботу. Рішив я відповісти Тобі на Твій довгий, об'ємистий лист уже сьогодні. Читав я Твого листа і навіть сльози мене облили. Такий він щирий та сердечний,такий він для мене і для нас дорогий!

Бронхіт у мене був поганий поки курив, але в жовтні минулого року після довшого катару і кількатижневого кашлю я перестав курити. Бронхіт тепер вилікував, дихання в мене чисте. Трохи мав побоювання, бо кровне давлення на такій висоті в Татрах підвищилося в мене на 220, але лікарі призначили мені строгу дієту і кровне давлення знизилося на 190, потім на 180; я й надалі буду триматися дієти вдома. Інакше чувся знаменито, було там сонця багато, приїхав загорілий, бадьорий, апетит знаменитий.

Дорогенька Донечко, питаєшся, скільки б ми потребували для доповнення теперішнього рівня моїх прибутків в такому разі, коли б я пішов на пенсію та що Ти доповниш ті бракуючі частини.

Дорогенька, я дуже Тобі дякую за таку ласкавість, за таке любе відношення, але це я від Тебе не можу

У Високих Татрах, 1961 р.

приняти, ні сумління не дозволить, щоб Ти мені приплачувала для доповнення прибутків. На пенсію я вже міг іти, коли мені минуло 60 років, пенсії нам вистачило б з Марусею, все ж у нас Іван, перед яким студії. Тому я і працюю. Я ще був у повній силі, мене ще потребували і потребують, от і тримають, а я тягну, поки лиш можу. Коли б я був на пенсії, якось відчував би, що я вже належу до "старого заліза", може був би і нещасний. От через те буду і хочу працювати. Я з природи здоровий, зір мені поправиться. Інша справа, коли б одержував письменницькі гонорари, але ті якось не приходять і мабуть я їх не дочекаюся. Тому можу рахуватися тільки з тим, що є певне, а це є платня. Але коли б довелося нам жити лише з самої пенсії, тоді почував би себе дуже нещасним, що Ти,моя доня, моя дитина, мусиш відривати від себе і від своєї сім'ї і трактувати тата. Ні, люба Донечко, це я від тебе не прийму. Моя гордість не дозволяє, а до того, з якої речі Ти мала б мені посилати? Як можеш щось інколи злишнього послати, це я з великою подякою і радістю прийму, але не дозволю собі, щоб Ти мене утримувала, ми якось проживемо.

Дуже радий, що одержала мій портрет та що подобається. Всі кажуть, особливо ті, які мене не бачили 20 років, що я мало змінився, тільки моя лисина поширилася. Але мені байдуже.

30-го березня 1961.

Як я вже Тобі, Донечко, писав, 20-го березня був я прийнятий на очну клініку університету ім. Коменського. Це був понеділок, того ж дня,як і у вівторок,були деякі процедури, як ось рентґен, кров, серце, легені тощо. В середу побрили мені брови, підстригли вії і ліг на операційний стіл. Оперував мене сам професор д-р Курц, преславний очний хірург, який оперував і англійську королівну. Він є в очній медицині світова слава. Очі мав я зав'язані на три доби,лежав горілиць неначе поліно, на очах мав кошик, мов собачка, руки прив'язані до постелі. Був я страшно цікавий, як операція пощастила.

Донечко, золотко, прекрасно бачу! Кришталик ока був виопераований, він буде вишліфований на окулярне скло. Замість -14 буде вже плюс 6 (цікаве явище!). Вже ходжу з розв'язаним оком, з зеленими окулярами на носі. Я щасливий, що відзискав зір. Тут буду яких три тижні, вернуся мабуть літаком, щоб не трясло мені головою у ваґоні. За годину буду вдома. За рік за два доведеться приїхати сюди знову з другим оком.

Багато не пишу, щоб не перемучувати око. Окуляри одержу десь за два місяці,як око усталиться. Вдома буду реконвалесцентом може і два і три місяці.

Дякую, дорога Донечко, за ту велику поміч. У Братиславі були б мене мабуть не наркотизували так, як

тут. Тут дали кілька інєєкцій і я собі заспав, збудився вже під вечір, після операції.

Мої вдома тішаться, що операція подарилась. Мушу бути обережним, не згинатись, нічого не підняти, обертатись цілим тілом. Члени празької колонії ходять до мене на відвідини. Мали тут Шевченківське свято, на якому я мав промовляти, але мусіли задовольнитись лише віршем, який написав ще в Татрах.

25-го квітня 1961.

Вже два тижні, як я приїхав з Праги. На очній клініці пролежав повних три тижні. 22-го березня оперував мене д-р Ярослав Курц. В кімнаті нас було 7 людей; для цієї кімнати був призначений один лікар. Він щоднини приходив до мене і по п'ять разів. Щоднини також була і велика візита з самим професором Курцом на чолі. Професор оперував мене о пів восьмої. Я нічого не знав, спав як убитий, збудився лиш о п'ятій вечером. Було темно, хотів піднятись, але сконстатував, що руки в мене прив'язані до постелі, а очі, навіть неопероване око, "заліплені". Отак я на постелі лежав аж до неділі, мене годували, поїли. Смоктав я каву і чай та молоко "насосом", годували мене тільки один раз на добу і то лиш кашкою. Ці чотири доби були найгірші, бо мусів лежати вповні лиш горілиць, без того, щоб головою ворухнути. Тому я нікого в Празі не повідомляв, щоб мене із зав'язаними очима не турбували. Коли в неділю професор дозволив мені встати, тоді здорове око "розліпили" і я зателефонував Олі. Вона, уяви собі, змобілізувала майже всю празьку нашу колонію. Приходили земляки, відвідували мене майже щоднини, приносили дарунки, тістечка, цукерки, торти, овочі. Проф. Заклинський був тричі в мене, приніс мені мішок яблук, один земляк "вконтрабандував" мені між торточки і банкнот 100 корон. Коли він прийшов вдруге, я йому звернув, просто насилу впхав до кишені. На Шевченківському святі, де деклямували і мій вірш, довідались про мене і почали ходити відвідувачі. Вся наша кімната ласувала яблучка, цитрини, помаранчі тощо, бо я не встигав усього консумувати. Приємно було бачити, якою любов'ю огорнули мене земляки.

Буду вдома може й три місяці. Діоптрії можна буде установити на спеціяльні окуляри тільки 9-го тижня після операції, виписання окулярів теж потриває може й місяць. Через те, ходжу по саду в чорних окулярах на носі, купив собі німецьку "кушетку" (крісло з дурра-алюмінюма, легоньке для переносу) і "розкошую" собі. Ввесь день під голим небом, а навіть заходжу в парк, є там кошната липа, під нею лавка, туди частенько заходив посидіти і писати вірші. Тепер нічого не пишу, бо не смію пересилювати й друге око. Тому без роботи нуда мене бере, писати не смію, ані важко працювати, ані щось тяжке підняти, просто ходити з "піднятою головою", бо схилятись заборонено і нуда мене

їсть. Такі знамениті думки приходять, так "ушкварив" би вірша, а от "нам туркам заборонено..." Та вже витримаю два-три місяці, а потім як почну... як почну! Але роман "Сини Верховини" мабуть покищо не писатиму, бо якось початок другого тому не подобається. Побачу ще.

17-го червня 1961.

Фотознімки Марка одержали. Дуже дякуємо. Марко золотенький. Дуже милі діти там, де Марко зі "своєю" стоять чуть-чуть не в обіймах, а вона ще й голівку на плече йому приклонила. Збережи цю фотку, як діти підростуть, вона буде для них дуже цікава. Правда, це пісня далека, Марко, коли залишиться і там, за океаном, повинен взяти українку, щоб наша молодь, наше грядуще покоління не асимілювалось, як воно тепер діється по цілому світі в нашу некористь. От, через те і приємно мені, що виховуєш його в українському дусі, та ж в Америці мільйон українців!

Я вже від першого червня працюю. Одержав окуляри після операції, прекрасно ними бачу. Знаєш, зі мною наче світ змінився. Читаю і ті найдрібніші літери, а фарби розкішно бачу. Здається, що ані в молодості їх краще не бачив. Забруднений кришталик з ока виоперували і тепер світло дістається просто на очний нерв і тому бачу знаменито і дуже ясно. Правда, до цих окулярів треба було привикати, бо вони трохи зближують і збільшують, але вже звик. Спершу особливо на сходах треба було уважати, бо ногою хочеш ступити сюди,а воно трошки дальше... Все ж, це ж диво лікарської науки сліпій людині повернути зір, - яка ж це благодать! Тепер можу читати, працювати, писати, правда, покищо одним оком, бо друге десь за рік за два теж дозріє на операцію. Але й так - я щасливий, що знову бачу!

Іван кінчить 9-ту клясу. Тепер уже вдруге приймальний іспит на мистецько-промислову школу зробив першорядно, але знов не може бути прийнятий через ту нещасну чвірку з математики, аби її дідько взяв! Подав прохання на поліграфію, звідти через рік може дістатися все ж таки на мистецько-промисловку, куди його душа тягне, бо з підприємства матиме першенство. Це єдина школа цього сорту на Словаччині і на 60 місць буває сотні прохань. Зрозуміло, що вибирають тих найкращих учнів, а у нашого Івана математика - це лабіринт. Три роки тратить, але, гадаю, за кожну ціну він до тієї школи таки нарешті дістанеться, коли має талант. Тільки що я мушу тягнути...

26-го серпня 1961.

Тепер ми самі вдома, бо Іван уже два тижні тому поїхав до Пряшева на вакації. Ані не приїде додому, бо з першого вересня ходитиме в Пряшеві до школи - до

10-ої кляси в українській дванадцятирічці. Там буде в інтернаті. Справді, сумно нам самим без нашого Іванка.

18-го листопада 1961.

Вислали ми Тобі пакунок з гуцульською сорочкою, запасками, плетениками, та волівський вуйош[87] з вовняного білого сукна. Маєш отже комплети народних костюмів - гуцульського з Ясіня, гуцульського з Квасів та волівського. Сорочки Маруся сама вишивала.

Іван ходить до десятої кляси в Пряшеві. З того часу вже був двічі вдома. Не може привикнути до Пряшева, ніяк там не хоче бути, хоч я дуже щасливий, що ходить до рідної школи. Шкода, що так далеко, 11 годин поїздом, а то був би і я його відвідав. Потіш його і ти і заохочуй, щоб зматурував у своїй школі, а то він вигрожує, що звідти втече.

Брат Михайло, бідолаха, має так само катаракту як і я. Це вже мабуть родинне. Раджу йому йти на операцію, але не хоче, бо після операції рік-два не можна важко працювати, а він повинен косити і дрова рубає людям. Інвалідного вже не має, немає й пенсії.

15-го грудня 1961.

Наш Іван дуже тяжко звикає в Пряшеві, вже двічі був дома від серпня, а я також туди їхав під кінець листопада, щоб його заспокоїти і налагодити дещо, бо один його приятель тягнув його на Моравію до залізничної школи. Познайомив його з нашими земляками, вони не дають йому нудитися, може до них заходити, ходити до українського театру, вже потрохи знайшов собі і товаришів і, думаю, що привикне. Досить добре вчиться. Надзвичайно полюбив українську літературу, любить Шевченка, Коцюбинського, все те, що перебирають. Я думав, що матиме труднощі з українською мовою, бо він перейшов із словацької школи; але, уяви собі, з української мови стоїть добре. Хлопця мусимо підтримати духом, щоб мав охоту залишитися в Пряшеві і там зматурувати.

Щасливий я дуже, що мої приятелі в Ню Йорку задумують улаштувати літературний вечір з моїх творів. Але хай це не роблять у січні, а після квітня, бо 23-го квітня 1962 року я матиму 65 років, тому нехай радше відсвяткують моє 65-ліття. Поїдь і Ти, люба Доню і заступай мене на тому святі. Моє 65-ти ліття відсвяткують і в Пряшеві (я вже з ними сяк-так помирився), а теж кличуть мене і на Закарпаття, якраз для тієї мети.

7-го березня 1962.

Іван був на зимових вакаціях аж три тижні дома, бо через епідемію ґрипи були довші вакації. На жаль, на ґрипу померла в лютому і моя сестра у Воловому, Марія, проживши 58 років і 4 місяці. Вона мала астму-дихавичність, була слабою, а тут прийшла ця проклята ґрипа і забрала її в могилу. На щастя, не мала малих дітей, три доні вийшли заміж, а четверта має вже 18 років і вже обійдеться без мами. І в нашій столиці ця погана зараза була дуже поширена. Ми з Марусею обидвоє лежали тиждень. Ще добре, що був якраз Іван вдома і ходив, бідолаха, коло нас. Потім і він ліг на кілька днів.

Мій Іван гірко-тяжко погодився, що цей рік буде в інтернаті в Пряшеві. Але вигрожує, що на другий рік туди не піде. Та до того ще далеко, може передумає. Все ж йому краще вчитися в своїй рідній школі і коли зматурує, то тільки в тій школі.

24-го квітня 1962.

Святкували ми мої уродини дуже гарно, дістав теж привіти листами і телеграмами. Написали й статтю до літературного альманаху (київський автор). Шкрябнула "незлим-тихим" словом і "Піонерська газета"; вирізок з неї тут долучую, а теж і вирізок моєї новелі в тому самому числі. Мені дуже приємно, що земляки відгукнулись, як видно, ще мене не забули вповні.

На операцію ока мабуть піду десь влітку. Справа в тому, що появляється у мене астма, кашляю, а під час і після операції не можна кашляти. І тому зарезервували ми собі приватно в Татрах на Штрбському Плесі нічліги, щоб трохи вилікувати астматичний кашель. Нам головний лікар казав, як я там був на лікуванні в зимку перед роком, що на світі є тільки два курорти на астму, - це один в Альпах, другий в наших Татрах. Справді, там таке чудове повітря, що дихалося мені прекрасно навіть під час морозів, а тут я завжди перехолоджений і як вогке або дуже холодне повітря, то мене наче ножем ріже в грудях. Правда, в мене і високе тиснення крови, у високих горах треба бути обережному, але візьму амбуляційне лікування і буду під лікарським доглядом. Це місце тільки 1350 м над рівнем моря, вище на шпилі вже я не відважуся, як колись. Послухаю Тебе, дорога Донечко і поїду знову до Праги на очну клініку. Око є око...

28-го липня 1962.

Іван десяту клясу перейшов добре, міг би продовжувати, але, уяви собі, за світ не хоче вертатися туди. "Це для мене село, то діра..." - самі виговірки. Ми вже виговорили собі всю душу, але нема того на світі,

щоб Івана переконав. Дурний хлопець, за два роки міг би гарно, в своїй школі, закінчити середню освіту, та - коли б не "камарати"...[88] Я зробив усе, що тільки міг - платив за нього інтернат, посилали пакунки, вісім разів впродовж десятьох місяців був вдома, платили дорогу, все наш Іван мав. А коли не хоче студіювати, то мушу його дати вчитися хоч на ремесло, щоб був хоч кваліфікований робітник, нехай потім вечорами здоганяє, що занедбав. Записав я його на фах машинобудування - буде вчитися три роки на токаря-фрезувальника. Душа мене болить, що мій син не хоче вибитися в люди. Але вже його не примусиш, набити - він уже сильніший від мене, добре слово - це горох до стіни. Нехай покоштує хліба учня, забруднений, заолійований, зашмарований, вічно в комбінезі. Іван повинен на власній шкірі покоштувати, коли не смакує йому праця інтеліґента. Нехай потім здоганяє власними силами. Ох, ми, бідні селянські сини, як були б училися, коли б була така спроможність, як тепер у дітей! Під боком середні й високі школи - університети, технікуми, - піклування батьків і уряду, ситий, одягнений, лиш сідай і вчися - але ні! Як би мені на карку не було стільки десяток, то я б Івана лишив рік-два побідувати, нехай би на наказ майстра замітав майстерню, нехай би побачив, що краще. Потім він може б прийшов до розуму. Але я вже старий і заки він прийде до розуму, то я вже можу не бути в такому положенні, щоб фінансувати його студії. Тепер ще міг би це зробити. Та - нічого не вдієш, нехай іде на токаря...

Приготовив для Тебе дальші два томи поезій, але вишлю їх хіба з початком наступного року, як вийде моя книжка поезій. Мали б вийти дві збірки. Як вернуся, то заїду в університетську бібліотеку і перепишу для Тебе збірку дитячих віршів "Китицю квіток".

Цього року з нагоди мого 65-річчя було чимало статтей про мене і про мою літературну творчість. Запросили мене в члени Спілки українських письменників і починають друкувати мої твори, чому я дуже радий. В радіо дали вже 6 моїх казок. Як вернуся, мабуть вже після операції, з'ясуємо з Тобою, які твори Ти маєш, а які маю для Тебе переписати - Ти на машині їх переписувати не мусиш.

10-го вересня 1962.

Гроші, люба Донечко, прийшли в повному порядку. Це буде велика допомога для нас під час і після операції моєї катаракти другого ока. В нас лікування й операції є вповні задармо, це величезна вигода. Правда, що дорогу туди й назад має пацієнт платити зі свого, коли хоче куди інде йти на операцію. Виринуть і різні менші й більші витрати з тим, бо лікування відносно довге, тільки дев'ятого тижня можна замовляти спеціяльні окуляри, як око вже "сяде" і коли можна сконстатувати діоптрії. Тепер уже після операції і другого

ока замовлю собі окуляри з випуклими, грубими скельцями - це, кажуть, найкращі.

На операцію ока зможу піти щойно десь у жовтні. З великою нетерплячкою жду вже на операцію, щоб і на правому оці позбутися того мутного кришталика ока і вірю, що бачитиму ним так знаменито, як і лівим.

Іван ходить до виробні машинобудування і за три роки вивчиться на токаря; правда, мріє бути мистцем - (якось ніяк не годиться мистецтво з молотом),каже, що запишеться до малярської школи та що пензля не викине через вікно. Мені самому до плачу, що такий талановитий хлопець через свою впертість не послухає батька. А він уже в лютому буде повнолітній і заявив, що тоді вже він сам рішатиме. Інакше добра дитина, типічна натура мистця.

5-го жовтня 1962.

В Празі я полагодив справу прийняття мене на очну клініку. Приняли на 19-го листопада. Отже операцію катаракти мого другого ока проведуть на тій клініці 21-го листопада. Дуже тішуся, що дістануся знову на ту клініку, де було оперованe моє ліве око. Нарешті буду бачити прекрасно, як колись замолоду. Ходжу і до спеціяліста на астму, щоб вона мені не заваджала, як лежатиму тиждень прив'язаний до ліжка. В мене тепер дуже добрий настрій, бо знаю, що врятую повний зір.

6-го жовтня 1962.

Дорогий мій онуку Марку!

Перед двома днями я написав Твоїй мамочці про те, що я буду оперований в Празі на око. Та не про те хотів Тобі написати, але про те, що забув я до того листа долучити і мій лист до Тебе і тому пишу Тобі окремо.

В мене в календарі позначено, що 21-го жовтня Ти матимеш день уродин, матимеш повних сім років! Отже Ти вже - школяр! Тому, що Ти мені ще в грудні написав гарного листа, бачу, що Ти вже не тільки гарно пишеш, але гарно читаєш. От тому я і рішив, що напишу Тобі на Твої уродини окремого листа.

Отже: В день Твоїх уродин бажає Тобі Твій дідусь, щоб Ти був здоровий як дуб, щоб Ти виріс великий, щоб з Тебе мамочка мала велику радість. Але радість буде вона мати лише тоді, як Ти будеш слухняний, як Ти будеш чемний, як добре вчитимешся, не тільки по-англійськи, але й по-українськи. Мабуть ходиш і до української школи і, напевно, перечитуєш собі казочки. Є дуже гарні українські казки з прецікавими образками. Мабуть дістати їх можна і у вас. Як поїду, може ще цього року, до Пряшева, загляну там до книгарні, може

знайду для Тебе гарні казки, бо в Братиславі їх нема. Потім мені знову напиши (як минулого року), що Тобі приніс американський Дід Мороз і взагалі, тепер, коли Ти вже школяр, напиши дідусеві хоч коли, я Тобі буду старатися швидко відповісти. Тільки в листопаді і грудні цього року Тобі не напишу, бо оперованє око не сміє працювати повних два місяці. Але потім зразу Тобі відповім.

Кінчаю, щоб Ти не втомився читати такого довгого листа. Щиренько здоровлю і цілую Твою мамочку, а Тебе, любий, замість мене нехай поцілує мамочка в устонька, в чоло і зокрема на кожне личко. Це на Твої уродини, любий онуку мій! Цілує Тебе Твій

Дідусь

18-го листопада 1962.

Завтра зранку їду до очної клініки. Добре, що радикально лікувався, бо давлення з двісті знизилося в мене на 170, а це вже майже нормально. Лікарі сконстатували, що я не маю астми, але хронічний катар дихального горла (бронхіт). А це вже мабуть не таке зле. Але маю артеріосклерозу - та це має майже кожна старша людина. Від чого її маю? Повний абстинент,не курю, чорної кави не п'ю, стараюся спати повних 8-9 годин на добу - але маю її від надмірної душевної праці, адже тих понад 20 збірок, романів, поезій, драм - написав я на рахунок мого відпочинку... Правда, що від кількох років вдома працюю менше, але ще все пишу, бо перо - це моє життя! Я мабуть так і помру з пером у руці.

До операції йду бадьоро, з вірою, що вона буде щаслива. Десь за тиждень, як дозволять встати, напишу знову.

3-го грудня 1962.

Завтрішним днем опускаю очну клініку. Операція пощастила, знову під наркозою оперував мене той самий професор. Буду гарно бачити, так само як і лівим.Вдома буду в долікуванні десь 7-8 тижнів, а тоді дістану і друге спеціяльне скло на окуляри.

Дуже щасливий я, що тепер вже матиму обидвоє очей ясного зору і бачитиму більш пластично, чим одним оком.

22-го січня 1963.

Дорогий мій онуку Марку!

Так Твій дідусь уже здоровий і знову пише Тобі листа. Поперш нехай Тебе матуся поцілує в личко і на чо-

ло замість дідуся. В личко за привіт та за те, що Ти про дідуся думав, коли його вуйко доктор оперував.Дуже і дуже Тобі дякую. Видно, що Ти любиш дідуся, бо і дідусь Тебе дуже і дуже любить!

А на чоло Тебе нехай матуся поцілує за те, що Ти такий розумний хлопчина, що навіть учишся не тільки по-англійськи, але й по-українськи. Читай і ті казочки, які я Тобі послав (книжки), а з рукопису перечитає Тобі матуся.

Матусі потім пошлю і книжку з віршиками, матуся Тобі прочитає деякі, а може й сам собі перечитаєш, а як деяка менша поезійка Тобі сподобається, то може навчишся і напам'ять.

Любий Онуку, будь постійно здоровий, будь чемний, слухай матусю і люби її, а з приятелями своїми та співкласниками в школі не бийся і не сварися. Здоровить і цілує Тебе

Дідусь

22-го січня 1963.

Був уже в бібліотеці університету і приніс додому на чотири тижні дві свої збірки поезій. Хочу з літературного боку трохи їх перепрацювати і потім пошлю тобі. Збірка, яку ти просила для свого родинного архіву ("Китиця квіток") - вірші для дітей, - є теж у мене, її вповні перепишу, трохи виправлю, щоб піднести на нинішній рівень, бо в 1925 році був у нас інший правопис, а теж і я, як автор, не був настільки досконалий, як тепер. Її вдома вже почав переписувати - трохи перероблю і пошлю Тобі (вона є присвячена тобі). Можливо, що доповню її і дитячими віршиками з останнього десятиріччя, які поміщує преса.

5-го травня 1963.

Днями думаю над Твоєю пропозицією: просити паспорт і поїхати до Вас на відвідини. Дорога, люба Донечко! З великою втіхою, радістю їхав би, але, на жаль, обставини так склалися, що не зможу поїхати. А на те маю багато причин. Поперш: працюю ще активно і підприємство не погодиться дати мені таку довгу відпустку, хоч і безплатну. Вони потребують мене. Потім: лікую хронічний катар дихального горла, після довшого прослідження спеціялісти викомбінували для мене спеціяльний лік: беру двічі в тижні інєкції. Це буде тривати кілька років і перервати не смію. Боровся я довго, і нарешті цього року я є вже членом"Спілки словацьких письменників" (українська секція),в наступному році мають вийти дві мої книжки і я підбираю матеріяли. Буде це вибір найкращих моїх поезій і в другому томі драматичні поеми. Хочу ще подещо вишліфувати, підготувати до друку: переписати в трьох примірниках, чистенько тощо.

Але найголовніша причина - це помешкання. Сама знаєш, що живемо у віллі словака, він помер, син виїхав, а стара хазяйка продала хату і новий власник минулого року дав нам виповідь. Ми не прийняли, то заскаржив нас судом і... він програв. Можемо увільнити квартиру лише так, як нам знайде нове помешкання, а він не в спромозі, бо столиця росте, помешкань мало. Можемо отже тут жити ще й десятку років, але не хочемо, щоб на нас дивилися криво. Отже ми рішили піти до власного. А скажу, як:

Є у нас тут знаменита соціяльна акція для прохачів квартир: будувати кооперативні житла. Одну третину витрат на будинок має дати заінтересований,другу третину - позичка на 35 років, а третя третина - це держава дає субвенцію (допомогу), яку не треба звертати. На двокімнатну квартиру з приналежностями треба мати 20,000 корон. Це одна третя. Якщо є утворена кооператива, якщо є парцеля і гроші (третина), то будівельники розпічнуть будувати кам'яницю. Ми з колеґами утворили таку кооперативу, є нас 55 прохачів і ми вже запротоколоване дружество. Десь у серпні нам призначать парцелю і можна будувати. Треба отже мати тих 20,000 корон. Ми з Марусею останніми роками трохи "притягли ремінь" і вже 10,000 корон заощадили, а другу половину мусимо заощадити до кінця року, або десь до березня. В крайньому випадку десь собі позичимо. Отже матимемо своє помешкання, це так,як власна хата. Платити будемо тільки опал і ту річну рату, що припадає на сплачення 35-річної позички. Це десь 90 корон місячно. Це стільки, як тепер платимо. Але буде то власне помешкання, ніхто не може вигнати, ані дати виповідь. На другий рік мабуть будуть будувати і я повинен бути вдома, бо я у виділі кооперативи.Для нас відповідало б помешкання приблизно дві з половиною кімнати, але досить нам і двокімнатне помешкання, буде це своя квартира. Вже дуже чекаємо, щоб мати своє. А та невелика річна рата буде сплачуватися тими спадкоємцями, на кого квартира перейде після нас. Все ж думали, що на старі роки матимемо спокій, центральне отоплювання, а то тепер носи вугля, дрова,клади вогонь, виношуй попіл - клопоти та ще й із того викидають!

Отже, дорогенька Донечко, тут є ті причини, через які я не можу покористатися Твоєю пропозицією і поїхати на відвідини. Але я маю іншу пропозицію: В 1964 році буде велика вседержавна чехословацька спартакіяда, приїдь Ти сюди на відвідини. Роздумуй, калькулюй, чи не змогла б Ти до нас приїхати, сама або з родиною. Ми всі були б найщасливіші, коли б могли побачитися.

30-го вересня 1963.

Іван ходив рік вчитися на токаря, а тепер і те залишив. Не хоче. Так ані студії, ані ремесло. Пішов

працювати до складу з складовими частинами на мотори. Нехай закоштує, що то фізична праця. Рік його лишаю "плавати" в цій праці, на другий рік іде до війська - може хоч там набуде розуму. Тепер робитиме вечорами курс шоферства. Та все це - жодна екзистенція!

Брат Михайло нарешті рішив піти на операцію ока до Ужгороду. Тут-там ходить на заробітки, але вже ледве бачив і я йому порадив іти на операцію.

Вже ледве чекаємо, щоб мати вигідну, модерну квартиру. Записав тільки дві кімнати з приналежностями, але як побачимо, що наощадили більше грошей, то може візьмемо дві з половиною кімнат, щоб і я мав свій куток - кабінет для працівні. Маю аж три шафи книжок і те забирає чимало місця.

Як видно, в Вашому місті багато українців, коли маєте свою українську школу. Честь і слава вам, що її вдержуєте на еміґрації, щоб молоде покоління хоч дечого нахапалось із рідної культури.

21-го жовтня 1963.

Дорогий мій онуку Марку!

Прийшли знову Твої уродини. Бажаю Тобі в цей день, щоб Ти був здоровий, щоб Ти був чемний, слухав мамку та щоб Ти ріс високий-високий.

Ти мені, правда, обіцяв написати листа, то ж я його чекаю. Хіба ж то так тяжко - сісти, взяти папір і олівцем написати дідусеві кілька рядків? Спробуй.

Сподіюся, що вже Тобі наросли зуби, які від Тебе Фея повикрадала з рота. Ту фотку нехай Тобі мама сховає, як будеш великий, глянеш на неї і скажеш: "От,який я був, як у мене не було зубів." Але не бійся, - виростуть Тобі другі, далеко міцніші. Ті вже Тобі та Фея не витягне, навіть тоді, коли спиш.

Мій любий Марчику, будь чемний, не бийся з хлопцями, в школі послухай пана вчителя і вчися, щоб приносив додому тільки найкращі відмітки, щоб був відмінником. Слухай мамку, будь чемний і тоді дідусь тебе буде любити і ще Тобі напише листа. Цілує Тебе

Дідусь

21-го жовтня 1963.

Від брата Михайла одержав листа, був і він оперований в Ужгороді на очній клініці на катаракту. Операція успішна. Вже він дома. Мабуть ця катаракта у нас в родині.

Я прекрасно бачу, можу працювати, читати, маю добрі окуляри.

Мабуть цього року в Пряшеві вийде моя книжка на 10 аркушів. Контракт з видавництвом уже підписав. Як тільки вийде, пошлю один примірник і тобі.

27-го грудня 1963.

Рідня кличе нас до Волового влітку на відвідини, але не поїдемо, бо дуже щадимо на хату. Правда, Маруся з Іваном були там двічі, а я ще ані разу, але насамперід аби була стріха над головою. Буде це наш великий житловий будинок, бо є нас в кооперативі вже 80 людей. Тут уже вибудували багато модерних кварталів новою технікою - панелями. Але ще парцелі не приділили нам, бо призначать лише в новому році. Хотіли нам дати за містом, але ми, робітники фільму, не прийняли, бо зв'язані з містом. Дуже можливо, що дістанемо парцелю на побережжі Дунаю, а це найкраще місце.

Вдома всі здорові, син мого брата Івана, Володя вже третій рік в університеті.

3-го лютого 1964.

Був у гірському курорті повні три тижні. Лікував там свій хронічний катар бронхів. Всіляко його лікую, щоб не допустити до астми. Цей гірський курорт високо в горах. Та щоднини був мороз вночі і до двадцяти ступенів, а вдень - прекрасне сонце. Правдива верховинська зима, до якої ми звикли. Там не було мені холодно, навіть вдень тепленько, довкола шпилькові ліси, а дихалося чудесно! Ані вітерець не подув, тихо, спокійно. Я мав вуглекислі купелі і тим збив високе тиснення крови на нормальне. Інгалював, брав діятермію, харч був знаменитий, догляд лікарський - першорядний. Я там собі прекрасно відпочинув. Вже так тяжко не дихаю, відкашлюю добре, і знову вертаюся до праці бадьорий.

Щадимо далі на помешкання, трохи знову стягнули ремінь, але гроші будемо мати на двокімнатне помешкання. Правда, ще ані не зачали будувати, але це ліпше для нас, що віддалюється, бо і так ще не мали б ми повної суми. Думаємо, що за якийсь рік або півтора вже будемо на новій квартирі і тоді обов'язково приїдь і подивися, зглядно приїжджайте в гості до нас!

Іван працює в маґазині зі складовими частинами на мотори. Приносить додому більше чим Маруся, але це мене не тішить, бо він мав би ще учитися.

На пенсію ще не вибираюся, ще всилі працювати. Коли дозволять, то пляную працювати ще три роки.

Сумна вістка прийшла з дому: помер мій брат Дмитро ("Митер"). Він був нездоровий зроду і в листопаді минулого року трагічно помер.

4-го лютого 1964.

Дорогий внуку Марку!

Дуже і дуже дякую Тобі за Твого листа. Справді тішуся, що взявся і нарешті власноручно написав листа дідусеві.

А я був нещодавно в горах. Знаєш, які гори прекрасні взимі? Я жив у курорті і щоднини ішов у ліс на прохід. Там я бачив гарненького зайчика, що бігав сюди-туди. А потім недалеко мого вікна на дереві сиділа білочка. Я вибрав із кишені горішок і поклав на дошку. Тоді мала білка підійшла гілками на вікно на дошку і горішок понесла собі, на дереві розкусила і добре поласувала.

З того дня я щоднини після обіду клав на вікно горіх, сховався за фіранку і слідкував, що вона робитиме. А вона собі пострибала-поскакала і - шупс на вікно! Ухватила горішок і давай тікати! Сіла собі на смереку і почала розкусувати, врешті здобула із шкаралупи зернятко і смачненько заїдала.

Але одного дня я якось забув покласти горішка на вікно. Вона тоді там сиділа, ждала мене. А коли я прийшов до хати і вона мене там побачила, почала лапкою скрептати-шкрябати. Коли б вона вміла говорити, то вона, певно, була б сказала:

- А ти мені, дідусю, чому горішка не поклав, коли ти знаєш, як я горіхове ядерце люблю?

Але тому, що вона не вміє говорити, вона тільки лапкою посувала по вікні і облизувалася.

Коли я відчинив вікно, вона налякалася і втекла.На обід я мав компот з абрикосів. Кісточки відклав і потім дав на вікно зразу чотири кісточки. Вона здалеку приглядалась; як помітила, зразу вискочила на вікно, завжди ухватила по одній кісточці і віднесла, просто у гніздо, бо там мала двоє маленьких білочок і понесла їм.

Я щоднини їй клав ласощі. А коли від'їжджав, то вона сиділа на ялиці і мені кивала лапкою на прощання.

Отаку я мав пригоду з білкою.

Перечитай собі оце і напиши мені, як Тобі подобається це оповіданнячко, то напишу Тобі, як то я бачив у гірському парку оленя, а потім і ведмедя. А сернятко до мене підійшло і хлібець мені їло з рук.

Бувай здоров, дорогенький! Цілує Тебе

Дідусь

23-го березня 1964.

Пишеш, дорога Донечко, що в році 1966 могли б ми зустрінутися в Відні, куди Ти приїдеш. Чому збираєшся до Відня, я поняття не маю, можливо, що там маєш

знайомих. А можливо й через те, що там бажаєш зустрінутися з будапештською родиною, може і з сестрою Ольгою. Але навіщо тобі стримуватися у Відні, платити там дорогий готель, коли із Відня до Братислави дуже близенько, сама знаєш, коли ми з тобою в 1945-му році зустрінулися в Петржалці. А з Братислави до Будапешту тільки не-повних 200 кілометрів і залізничний білет коштує всього 38 корон. Чому Тобі їхати до Відня, а чому не до Чехословаччини? Сюди приїжджає річно десятки тисяч земляків з Америки, особливо із східньої Словаччини, з кожної хати є хтось в Америці, як словаки так і українці (русини). В Чехословаччині дуже радо приймають наших американських земляків, бо гостинність наша відома. А Ти ж їдеш до батька сюди, а до Угорщини їдеш до сестри. Навіщо Ви там так боїтесь сюди приїхати, у нас і далеко краще, чим в Австрії, і далеко дешевше, крім того побула б у батька, будь ласка, хоч і місяць. В нас модерно заряджені обидві кімнати (меблі нові), одна кімната буде стояти вам до диспозиції. А може звідси й до Польщі загостите. Влітку літаком дуже швидко були б Ви тут, але взимку їдьте радше кораблем. Якщо б їхали кораблем,то зможете подивитись і день-два побути в Парижу, у Відні, в нас, в Польщі, в Угорщині. Скажи, чи не краще так, як я Тобі пропоную? А то їхати до Відня, хто його зна, чи я зможу, чи дістанемо на час паспорт,а тут все ж таки Ти могла б походити і бачити й клаптик гарної Словаччини, це ж така гірська країна як і наша, - могла б хоч тиждень відпочинути і в Татрах. Всю свою відпустку могла б Ти провести тут, разом з нами, а то миліше було б, чим побути з Тобою день-два у Відні, адже за такий короткий час ані надивитись на Тебе та налюбуватись Тобою і Вами, Золотко моє, було б закоротко.

Але до того часу ще два роки, роздумуй. Можливо, що на той час будемо вже в своїй хаті, або і коли ні, наша теперішня квартира теж непогана, стоїть на гірці серед лісу.

18-го травня 1964.

Донечко, не посилай сюди мені одягів, бо вийшло розпорядження, що забороняють довіз одягів. Було б шкода купувати, морочитися з тим, платити дорогу і нарешті звернули б Тобі назад.

На двокімнатне помешкання я вже гроші маю,заощадили ми, але хочу збільшити на трохи більше, щоб мати і свій кабінет. На пенсію ще не хочу іти, працюю й далі, здоров'я в мене непогане (аж на катар застарілого бронхіту), можу ще робити. Квартира однак ще у мряках, ще навіть парцелі нам не приділили, бо дуже багато прохачів на помешкання і не встигають будувати. Молодь у нас скоро жениться і все те кинулося на кооперативні помешкання, модерні й вигідні. Але десь за рік за два і ми дістанемо. Головне, що не треба буде

позичати гроші.

Іван десь у вересні рукує[89] до війська на нормальну дворічну військову службу.

На Твоїй останній фотографії дуже мені подобаєшся, личко в Тебе повненьке, кругленьке. Ти не йди за дурною модою, зрезиґнуй зі всіляких ідіотичних "шлянґ-ліній";[90] при яких жінки виглядають як дошки, кості їм стирчать. Ти роби навпаки, будь молеткою.[91] Тоді ти і гарніша і здоровіша. Наш народ, наші чоловіки не люблять сухоребрих жінок, а навпаки, щоб жінка виглядала як пампушок. Ще поки молода, то сяк-так, але біля сороківки жінка повинна на собі мати трохи тіла, - тоді вона гарніша.

6-го вересня 1964.

На днях появилася друком моя книжка "Шляхом терновим", вибір з поезій, роман "Ілько Липей", одна драма ("Зруб"), оповідання та нариси. Вступна стаття про моє життя дуже гарна, писав її історик літератури. Ще того дня послав її Тобі.

Приготовив для Тебе два томи дальших творів, машинописом. При нагоді пішлю їх. Треба буде мені братися і до продовження роману "Сини Верховини".

Наша кооператива ще все не дістала приділу парцелі - забагато прохань. Але може за рік-два дочекаємося квартири.

Не забудь написати, чи одержала книжку. Прочитай, є що читати, - а тоді скажи своє враження. Я ті поезії переробив, але до друку приняли тільки першодрук, без поправок. Трохи мене сердить, але вони у видавництві говорили, що для читача буде зміст цікавий такий, як був в оригіналі, ще тоді, як найперше появився. При кінці книжки є й багато приміток і пояснень.

21-го грудня 1964.

Тішуся, що дістала мою книжку. Для мене вона має велике значення, моральне й матеріяльне. Тішить мене й те, що Тобі подобається. Подобається вона й тут нашим землякам, а навіть дома. На другий рік поезії мають вийти і по-словацьки. З книжки маю прекрасні рецензії і критики.

Ледве чекаємо, щоб мали свою власну, вигідну квартиру. Мабуть десь навесні зачнуть нам будувати.

Іван тепер у війську, танкістом. Розвезений мамин синок тяжко зносить ту військову дисципліну, але не біда, там із нього зроблять справжню людину.

Запропоновано мені написати свої спогади, то доведеться мені братися до роботи. Хоч годинку-дві денно. То вже не ті часи, коли 8 годин працював на насушний,

а дальших вісім вдома в літературі. Вже не ті часи. Прийду додому з роботи, то вже змучений. А на пенсію ще не хочеться іти. Більш зароблю, потім люблю свій фах - роботу з фільмами, люблю фільми і ще дотепер було досить сил, щоб працювати й далі. Тепер маю роботу досить легку і вигідну. В пропаґандистичній роботі маю стосунки з редакціями, пересвітлюємо собі фільми і ця праця мене тішить.

14-го січня 1965.

Моя книжка гарно розходиться, захоплюються нею особливо наші земляки. Пишу і друкують мене по наших публікаціях усюди. Вже від двох років я є членом організації письменників; нещодавно був я два дні в Пряшеві на конференції письменників.

Цього року в Празі буде спартакіяда. На неї приїде із Сполучених Стейтів Америки багато земляків, бо є велика знижка на транспорті. Подумай, чи не могла б і Ти приїхати, щоб побачити батьків і старий край. Ми були б дуже щасливі, коли б і Ви могли приїхати. В Празі і тут мали б у кого і з ким зустрінутись.

23-го лютого 1965.

Іван уже потрохи привик. Тепер в підофіцерській школі у війську. Ще там буде пів року. Нехай учиться, це йому не зашкодить. Чого в житті навчиться, то так як на дорозі знайшов - каже наша приповідка.

Вже давніше збирався Тобі послати свої дальші рукописи. Сьогодні послав Тобі звичайною поштою II-ий том. Це самі вірші. Позбирав, де,що міг, та й і так багато мені по всіляких календарях та публікаціях розтратилося. Колись може по бібліотеках відшукаю.

Третій том рукопису пошлю тобі тільки тоді, коли мені напишеш, що другий том одержала. Бережи їх у своєму архіві і колись, як буде можливість, дещо опублікуй. Мою генеральну повновласть маєш, можеш ними диспонувати так, як сам автор. Гонорар видавці повинні платити на базі міжнародного авторського права протягом 50 років після смерти автора. Але як той час мине, то вже стає всенародною і всесвітною власністю, може хоч хто друкувати без дозволу спадкоємців і без гонорару. Але 50 років - це ж час!

Працюємо обидвоє, навіть часом і Іванові щось пошлемо. А вояк вічно без грошей, треба хлопцеві тутам щось послати. Не подобається мені, що любить пиво і цигарки. Але хлопець молодий. А військо йому помогло, трохи здисциплінувало розпещеного юнака.Обіцяє, що буде студіювати, як повернеться із військової служби.

10-го травня 1965.

Пишеш, Донечко люба, щоб ми сполучились телефонічно. Я довго роздумував і гадаю, що це не піде.Поперш у телефоні голос завжди змінений, подруге - дорого коштує, а потретє, якось не виходить. Зрезиґнуй з того. Але натомість я пропоную інше: Пошлю тобі магнітофонну стрічку. Ми вже маємо одну повну, ще колись давніше "наспівали" та наговорили під час коляди. Є там колядки, співи, мої деклямації, Іванова гра на гітарі. Або можу купити нову стрічку і прочитати в ній, наприклад, мою поему "Червона скала", щоб мали на пам'ятку. Це у нас легко зробити, бо в підприємстві, де я працюю, маємо магнітофон. Мабуть це пустить пошта, буду інформуватись.

Одержав я тритижневе лікування від 29-го вересня в Татри. Це прекрасна санаторія на лікування бронхітів та астми. Я вже там був і мені тоді помогло.

Збирався я на Закарпаття цього року, але коли вже дістав лікування в санаторію, то радше поїду "підрепарувати" свій хронічний катар. Брати завжди мене кличуть, як брат Іван так і Михайло, але тому, що я ще активно працюю, маю тільки одномісячну відпустку в році і її завжди використав на зміцнення здоров'я.Гадаю, що це наймудріше, та ж на моїх плечах вже 68 років.

Читали ми в газетах, що у Вашому місті була велика повінь і затопила кілька вулиць. Чи не потерпіли і Ви шкоду?

12-го червня 1965.

Тішуся, що одержала рукописи мого II-го тому поезій. Тепер, на днях, пошлю Тобі і III-ій том. Є в мене ще чимало поезій з найновіших часів, між тим і великі поеми, але тих покищо не посилаю.

Маю велику радість: Дістав я від президента нашої республіки високу державну нагороду - медаль з елеґантною ґрамотою з підписом з найвищого місця"Державна нагорода за заслуги в будівництві, за розвиток української літератури в Чехословаччині". Ґратуляцій я дістав десятки, письмові й телеграфічні. Тішуся і я, тішаться і мої читачі. Це ж визнання з найвищих місць за мою літературну діяльність, це ж визнання і українській культурі взагалі.

Моя книжка має великий відгук як серед читачів,так і серед фахівців. Я вже двічі їхав у Пряшівщину (до Гуменного і Пряшева) на читацьку конференцію. Молоді піонери (щось таке, як пластуни) мене завжди запрошують. Я для них співпрацюю у "Піонерській газеті",пишу для них казки, віршики, байки, з яких багато є в нашому українському радіомовленні в Пряшеві. Як бачиш, на літературній ниві маю успіхи. Аби тільки здоров'я, я ще багато напишу.

12-го вересня 1965.

Листівки з Вашої подорожі ми одержали. Тішимося, що Ви гарно провели відпустку, побули в горах, купалися в мінеральних водах і добре відпочили, зібравши сили на цілий рік. Все життя я так робив - влітку побував у горах, не думав ні про що, ані газети не прочитав, виключив усю працю і нервами знаменито відпочинув. Знаєш сама, люба Доню, як я ті наші гори любив, не замінив би їх ні за що. Щороку був серед лісів і полонин. Шукав і знаходив я в тих горах багато естетичної насолоди, краси, бо природа - це ж була моя душа. Всі закутини наших зелених гір я обійшов, частинно вже і з тобою і набрав враження на все життя.

У мене цьогорічна відпустка випала досить погано. Поїхали до брата Марусі в Карлові Вари, а там була така студінь, що чуть-чуть сніг не падав. Я був легко по-літньому одягнений, нагла зміна при тому - і я перехолодився. Але як! Дістав запалення легенів і замість двох - три тижні пролежав на помешканні шваґра з високою горячкою. Знаєш, як то було неприємно на чужому помешканні лежати і стогнати ввесь час. Вся честь моїй Марусі, опікувалася мною і була все при мені. Вдячний я їй за ту відданість. Ми плянували, що всюди походимо, зробимо тури, побачимо гарні місця, а тут - хвороба! Вернулися назад до Братислави і мене наш лікар послав у шпиталь на доліковування, де я пробув 5 тижнів. Перед п'яти днями вернувся з лікарні і зразу пішов на роботу. Від 29-го вересня поїду в Татри у високо-гірську санаторію лікувати бронхи. Лікують там властиво тільки кліматом. Ввесь день після руханки та інгаляції треба ходити довкола озера і в смерекових лісах. Я дуже тішуся, що дістануся в Татри на три тижні, а може й більше.

25-го жовтня 1965.

Кінчається моя відпустка в прекрасних словацьких Високих Татрах. Я добре відпочинув у цьому знаменитому курорті. Сонечко було за весь час щедре до нас, світило щоднини, я загорів як мурин. За цілий місяць тільки два дні були з туманом. Тоді не виходив, щоб не перехолодився на вогкому гострому гірському повітрі. Інакше цілісенький день брав сонячні купелі і подвічі обійшов 20-гектарове плесо (щось в роді нашого Синевирського озера, тільки на багато більше). Додому від'їжджаю завтра зранку.

28-го грудня 1965.

Ти жахаєшся в листі, що Тобі вже 45 років. Донечко люба, це ж ще молоді роки! Я був п'ятидесятиріч-ним (без двох), коли Іван народився, а Іван уже парубок! Хіба ж це вік? Людина до 60 років на найвищому

У Високих Татрах, 1965 р.

На Твої уродини бажає Тобі дідусь міцного здоров'я, доброго успіху в учінні в школах. Рости великий, будь щасливий. Слухай мамку і татка. Дідусь Тобі посилає окремою поштою пакунок — цікаву іграшку. З проспекту матуся Тобі прочитає, як складати іграшки. Пакунок прийде трохи пізніше. Багато разів цілує Тебе — Дідусь.

щаблі, а статистика виказує, що людське життя продовжується, в першій мірі життя жінок. Дивись на мене - я за рік, чи там півтора, буду мати 70, а ще все працюю, навіть не хочу іти на пенсію. Чуюся молодим, в повній тілесній і душевній силі. Як би не той бронхіт у мене, то я - молодець! Ми з доброго, селянського, верховинського кореня. Правда, мій батько не дожився того віку що я, але його тілесно знищила Перша світова війна, він був важко ранений. Але мій дід - твій прадід - жив 80 років. Прапрадід Степан жив теж стільки, це точно знаю. А Ти молодичка, вже жахаєшся над своїми 45-ти роками! Це ж просто смішно. Ти ще будеш і 50, і 60 і ще все будеш почувати себе молодою. Бо не в роках, але в здоров'ї людське щастя. Колись мій приятель Борис казав: "Мені досить жити до п'ятидесятки..." Тепер він тільки на рік молодший мене, а спитайся його,- "Хочу жити!" От, бачиш, а Ти, напевно, сидиш перед дзеркалом і оплакуєш свою сороківку.

Я Тобі, дорога Донечко, бажаю з цілого батьківського серця, щоб Ти не 60, не 70, не 80, але ще більше жила і тішилася життям. Тільки дбай за своє здоров'я. Я надзвичайно багато працюю, але сплю на добу принаймні вісім годин, харчуюся за радою лікарів, не п'ю,не курю і тягну і буду тягнути, бо - як та пісня звучить - у нас ще багато роботи. Отже, люба донечко, "горі імієм серця!" Ти ще віддавати і женитимеш внуків,аби тільки здорова!

На своє 60-ти річчя я був дістав прекрасну кришталеву вазу із шліфованого скла. Таких сьогодні в крамницях не знайдеш. Цю вазу Тобі пошлю вже в найближчому часі. Тепер хотіли послати, але боюся дати до паперової обгортки, дам зробити дерев'яну коробку і добре обгорнути її вателіною або трісочками, бо в дорозі може розбитись. Це, люба Донечко, на твою 45-ту річницю. Вона прекрасна, блищить, неначе діяманти.

Ще і ще раз обнімаю Тебе в дусі, цілую Твоє прекрасно високе чоло і бажаю Тобі дожитись, як той німець каже, "біс гундерт цванціґ яр..."

28-го серпня 1966.

Повернувши з лікування, знайшли ми вдома Твого листа. Тішимося, що Твій Марко мається добре і що робить поступ в таборуванні під час вакацій. Це його добре загартує. Нехай плаває, певно, він під постійним доглядом і нема що побоюватись. Хлопець його віку мусить все спробувати.

На відпустці - лікуванні ми були три тижні. Погода була досить погана, майже щоднини падав дощ. Лікував свій бронхіт в дуже добрих купелях. Правда, цього року не дістав я лікування на "кранккасу", але за власні гроші (амбулянційне лікування дістав безплатно),але все решта ми платили.

Тепер наш Іван є вдома, має двотижневу відпустку. Бідолаха, мав невдачу в роботі: при праці потовкло йому показний палець правої руки так, що кінчик пальця разом з нігтем відірвало. Нещастя та й годі! Палець мабуть уже не наросте і нігтя не буде мати. Сьогодні повертається на своє місце, але кінцем вересня буде вже дома напостійно. Треба буде йому шукати якусь роботу. Хотів би затягнути його до нашого підприємства, але не знаю, чи пощастить. Крім того з його освітою важко буде йому щось знайти. Але є кваліфікований шофер, може працювати при бульдозері, при крані. Побачимо, що з того вийде. А працювати покищо мусить, коли не хотів студіювати. Але обіцяє, що побіля праці у вечірніх школах щось дожене.

На другий рік плянуємо поїхати додому на відвідини до братів. Поїдемо всі троє. Можливо, що заїду і до Львова, а може й до Києва, бо, здається, спілка письменників мене позве урядово, з нагоди мого 70-ти ліття. Можливо, що і якусь мою книжку перевидадуть, або видрукують нову.

Хату нашої кооперативи почнуть будувати десь у жовтні. Парцелю вже маємо. Вона на горбку, під самим лісом, в оселі за містом недалеко наших фільмових ательєрів. Буде тільки двоповерхова на 16 квартир.Мабуть до року буде готова. Гроші на поділ за квартиру вже маємо в банку. Вже нетерпеливо чекаємо. Будемо мати три кімнати. Як матимемо нове помешкання, то, думаю, приїдете і ви нас відвідати.

30-го жовтня 1966.

Не можеш собі уявити, яку велику радість спричинила Ти нам і зокрема мені тим, що рішила на друге літо приїхати до нас на відвідини. Не турбуйся, що в нас Ти не будеш мати де мешкати, хіба ж у готелі. Навіщо? У нас гарне модерне помешкання на дві великі кімнати. Сто раз гарніше наше помешкання, чим якась кімнатчище в готелі. Ми вам з Марком перепустимо одну кімнату - мешкайте собі, як довго бажаєте. Ми не тому покидаємо цю квартиру, що вона стара, але тому, що хазяї дали нам виповідь. Ми не мусіли б шукати помешкання,бо ми його маємо і маємо право на державне помешкання,але ми рішили, що ідемо до власного, до такого,яке собі самі заплянуємо. Незабаром почнуть для нас будувати наш кооперативний будинок. Будемо мати три кімнати, з бальконом, з кухнею, з купальнею. Буде центральне отоплювання, ґаз, світло. "Стріха" буде плоска як тераса для соняшних і повітряних купелів.

Але ми вдома не будемо сидіти. Розробимо плян,щоб ви побачили і гарну природу Словаччини. Недалеко є прекрасний каштель-домівка письменників (на яких 30 км від Братислави), там можемо побути день-два, потім у світославному курорті Пєщанах теж день-два, можемо заїхати в чудові Татри, тут є на що подивитись і що

подивляти. Теж і брат Марусі запрошує в Карлові Вари - там також світовий курорт. Наші земляки в Празі будуть вами таж дуже зацікавлені. Мабуть прилетите до Праги - ми всі троє там Вас чекали б. Приїдь, люба Донечко, я буду дуже щасливий. Запляную собі хоч два або три тижні.

На другий рік я матиму 70 років із дня народження. В Празі буде концерт і моє ювілейне свято, в Пряшеві також. Мабуть покличуть мене і до Києва. Правдоподібно попередять мене, то я запляную собі дорогу так, щоб у тому часі, як ти приїдеш, обов'язково був вдома, з Тобою. Мені дорожча Ти і мій внук Марко, чим подорожі на ювілейні свята, нехай святкують без мене. Тому вже заздалегідь запляную собі поїздку сюди десь на серпень, в такому випадку і я запляную собі лікування і різні подорожі на липень, щоб у серпні був вдома. Візьму з роботи хоч і неплачену відпустку, щоб бути з Вами ввесь час.

Я писав Тобі, що як вернувся з курорту, то ще досить погано кашляв. Але лікар мав правду, це була реакція на радикальне лікування. Жодний курорт мені так не поміг, як саме цей цьогорічний. Маруся тебе перелякала, що я почав курити. Тоді ще тут-там запалив цигарку, але вже поволі два місяці, що жодної цигарети я не взяв до уст. І не пожалів, бо тепер мене кашель не мучить, почуваю себе знаменито, лиш дуже мушу на себе уважати, щоб не перехолодився. Загартовуюсь: умиваюся щоднини до пояса в студеній воді, роблю дихальну руханку, бо після того слизь із легенів (кашлянина) дуже легко вилучується. Вже не дихаю так тяжко, як перед тим. Щоднини дві години я на чистому повітрі, над Дунаєм, або в лісі. Добре сплю, стараюсь оминати турботи, праця в мене вигідна. Пишу хіба ж годинку-дві денно. Я хочу ще жити, хочу тягнути, бо в мене ще багато роботи. Закінчив велику поему з років 1938/39, написав свої спогади, пишу роман "Сини Верховини". Треба й "Висохле чатиння" вже раз докінчити; треба старі твори переглянути і вдосконалювати, таж і великий Ґете свого "Фавста" сорок років писав і виправляв, тому він такий цікавий та гарний.

Наш Іван уже вдома. Палець потрохи загоївся, але ніхоть вже не наросте; показний палець правої руки у нього на яких півтора центиметра коротший.

Вже працює на великому заводі рафінерії як шофер. Не дуже йому подобається, бо там робота на три зміни, так що міняються - то вночі, то вдень. Як буде можливість, може вдасться мені його перетягнути до нашого фільму, до відділу транспорту, як шофера. Правда, він добре малює, міг би працювати і в майстерні, де малюють куліси. Але покищо нехай працює там, де є тепер. Багато не виріс, може на 3-4 центиметри вищий мене, але кремезний, сильний, широкий у плечах. Гарний хлопець і здоровий як бук.

Минулого разу я лишив для Тебе відкритий лист і моя

Маруся понаписувала Тобі таке, що аж годі! Мовляв, я почав знову курити тощо. Нехай тепер вона Тобі напише знову. Але правду, а не наклепи на бідолаху тата...

26-го грудня 1966.

Іван із виробні вже перейшов працювати до ансамблю пісні і танців (словацького). Тут працює нормально - від 7-ої години ранку, а не на три зміни як перед тим і не мусить вставати о четвертій зранку. Напів шофер, напів урядовець. Роботу має легку, будуть виїжджати влітку навіть закордон. Вже встигли його добре і гарно одягнути.

Кооперативну хату нашу вже починають будувати. Мабуть за рік буде готова, щоб хоч на другу зиму дістатися до неї.

19-го березня 1967.

Писав я обом братам, що Ти приїдеш між 15-им липнем і 15-им серпнем та запросив і їх. Мабуть хоч один з них приїде, тим більше, що від такого довгого часу не бачили ані Тебе ані мене.

Донечко дорога, плянуй і рішай, коли приїдете з Марком, щоб я мав час вислати моїм братам урядове запрошення, бо тільки так дістануть дозвіл приїхати. Та й тобі пошлю таке запрошення, значить проголошення, що в мене будете на харчі й помешканні, бо в іншому разі заграничні туристи повинні мешкати в готелі, а це дорого виходить. Це так роблять усі, це знаю, бо люди від Вас часто приїжджають до рідні.

Донечко, питаєшся, що то за фрукти "апельсини", про які я Тобі писав, що дістали від Тебе в тузексовому пакунку. Це якраз і є помаранчі (оранжі). Це наша літературна мова перебрала з мови російської.

Мій концерт - літературний вечір важко буде пересунути на той час, коли ти приїдеш, бо люди розїздяться влітку на вакації. Теж і Пряшів готує мій літературний вечір в першому півроці. Радіомовлення теж готує передачу. В Братиславі клюб українських студентів готує за режисурою Шереґія мою п'єсу "Скам'янілі серця", з якою хочуть робити виїзди по Пряшівщині. Тепер якраз розроблюють картини.

У фільмовій інституції, де я вже 28-ий рік працюю, теж готують для мене свято, не літературне, але з нагоди моєї сімдесятки. Якраз цьому святові я не так дуже радий, бо вже натякають, що вже "час би поволі на відпочинок"... А я ще хотів би хоч рік-два попрацювати. Моя пенсія буде яких 60% моєї платні. Та не так йдеться мені про гроші як про те, що все життя працював, сил ще вистачає, а моя робота дуже вигідна, люб-

лю з фільмом працювати і люблю фільм і літературу.Але таки думаю, що хоч рік ще залишать мене на роботі;молодий їм більше не зробить, коли в мене великий досвід, знання мов і фахова довголітня практика. Та побачимо.

Цього року відпустки не заплянував, моя відпустка буде тоді, як Ви, дорогі мої, приїдете. Я вже на те надзвичайно тішуся.

1-го квітня 1967.

Мій ювілейний вечір (перший) буде в Празі 22-го квітня о 19-ій годині. Запрошення вже мені прислали, авдиторії розішлють пізніше. Нашвидко мусів я зробити з себе фотознімки для газет. Маруся сварить, що міг заздалегідь зробити портрет, бо це, звичайно, не ретушовані та що я "в дійсності далеко краще виглядаю, молодший..." На молодості мені вже не так залежить, головно, що здоровий. Приїдеш, то зробимо і портрет і спільний фотознімок з нашою сім'єю.

4-го квітня 1967.

Пишу тільки декілька рядків, бо маю дуже багато роботи.

Як можеш, люба Донечко, приїжджай, а як не можеш, то вже рішай тепер, бо від брата Івана одержав я листа, що він на кілька днів може приїхати, бо тоді матиме вакації. Просить уже тепер послати "визов", щоб міг розпочати кроки щодо дозволу на приїзд. Чи Ви зможете приїхати чи ні, я братові Іванові "визов" уже на днях пошлю. Хоч він нехай приїде. Брат Михайло вже перед тим писав, що він теж приїде, але в нього тоді сінокоси.

10-го травня 1967.

Пишу Тобі стилем телеграфічним, бо поспішаю.Страшно багато в мене праці, бо на моє 70-ліття засипали мене земляки телеграфічними і листовими ґратуляціями. За ті побажання я майже кожному відповідаю, дякуючи за увагу. Писали мені люди з Києва, з Польщі, з Югославії та з дальших країн, особливо закарпатці.

Мій ювілейний вечір у Празі був надзвичайно вдалий. Пересилаю Тобі програму концерту а також наліплені вирізки із журналів та з газет. Багато ще прийде. Збираю і для Тебе. Ти собі збережи їх у своєму родинному архіві.

Донечко люба, майже ввесь концерт з деякими промовами награли мені на магнітофонну стрічку. Це для тебе. Як приїдеш, переграємо.

Товариство українських студентів у Братиславі(драматичний гурток) поставило мою віршовану п'єсу "Скам'янілі серця". На фестивалі драми в Сніні взяли перше місце. Це було передучора, послали телеграму. Ту саму п'єсу дадуть у Братиславі як прем'єру.

Мій літературний вечір буде кінцем травня і в Братиславі. Це є монтаж. Для збереження моєго голосу я прочитаю їм уривок з моєї автобіографії. Потім вони деклямуватимуть мої поезії. Постараюсь, щоб і це було записане для Тебе, дорога Донечко.

11-го травня 1967.

Тут посилаю Тобі "визов" словацькою мовою, бо переклад англійською важко знайти. Сама можеш перекласти на англійську мову і дай його завірити урядово.

Я Тебе чекатиму в Празі, лиш аби знав точно, коли. Переночуємо у пані Ольги Дутко, або в кого іншого. Я там маю багато приятелів, друзів.

28-го травня 1967.

Перед чотирьма днями, 24-го, мав я і в Братиславі мій літературний вечір. Посилаю Тобі дальші вирізки з "Нового життя" та з київської "Літературної України". Окремою поштою посилаю Тобі київський журнал "Радянське літературознавство", де містять про мене статтю на сімох сторінках. Ціла студія! Вирізку з варшавського "Нашого слова" я Тобі послав.

Люба Донечко, не ламай собі голову над тим, що мені привезти. Я нічого не потребую. Правда, мрію мати свій магнетофон і я його куплю тут, бо на нього вже маю гроші. Тисячу корон дала мені установа фільму,де я працюю, 400 корон дали мені в подарунок письменники - це все з нагоди моєго 70-річчя. Правда, магнітофоном я користаюся з установи, маю повну стрічку з колядками. Там ми колядували, співали, отже все це я награв на плівку і маю її, хороню для тебе, тут збережений і мій голос. Другу стрічку я награв тепер на моєму ювілеї в Празі. Промови не вдалися, але концертова частина дуже добра. Як приїдеш, то принесу знову з установи магнітофон і все тобі перегpаю. Як сподобається щось Тобі, то перегpаємо на дальшу стрічку і повезеш із собою.

14-го червня 1967.

Перед кількома днями була прем'єра моєї віршованої леґенди "Скам'янілі серця". Це в Братиславі.За кілька днів поїду мабуть до Свидника на велике наше національне свято української пісні і танцю. Бо й до Пряшева потрібно мені заїхати, можливо, що дозволять си-

При праці...

Старенька машинка, якою поет писав усі свої твори почавши від 1926-го року. Вона "тікала" разом з поетом нелеґально через границю в його наплечнику в 1939 році, як поет покидав Закарпаття.

нові Іванові там зматурувати.

В Празі в днях 25-29 червня буде з'їзд письменників. Буду в Празі на кілька днів перед тим, як Ти приїдеш. Але вернуся додому. Все ж, 4-го липня поїду до Праги Вам на зустріч.

23-го червня 1967.

Турбує мене, що Ти вже місце на літаку маєш, а паспорту ще нема. Все ж таки я вірю, що пощастить Тобі приїхати, щоб ми Тебе побачили після такого довгого часу. Золотко, ніяких дарунків нам не неси. Але синові Іванові принеси коробочку жувальної ґуми. Правда, таку жуванку можна й тут купити тутешнього виробу, але не така добра, як та імпортована.

4-го липня поїду знову до Праги Вас зустрічати. Оля мріє вас побачити. Тут переночуєте, відпочинете, другої днини подивитесь на прекрасну Прагу. Шостого вранці можна вирушити до Братислави поїздом, найрадше в полудне, бо за сім годин Ви вже в Братиславі.

12-го вересня 1967.

Я, люба Донечко, щасливий, що Тебе побачив. Той час, липень 1967, це ж для мене і для нас найщасливіший місяць, ніколи про нього не забуду. Постійно бачу Тебе і Марка перед моїми очима, снитеся Ви мені і я дуже втішений, що дочекався цього липня і Вас живих і здорових побачив і побув із Вами ті прекрасні тижні.

Фотознімки ми одержали. Дуже гарні, дуже вдалі, - дуже ними тішимось. Або Твій фотоапарат, Донечко, такий знаменитий, або фільм, або Ти так прекрасно вмієш фотографувати. Чекаємо дальших.

Наш спільний портрет буде готовий тільки наприкінці вересня, а то тому, що ми, коли їхали в курорт, забули вибрати - вибрали один із двох тільки як вернулися. Але ательє тепер має багато праці, треба чекати з ретушівкою та з готуванням цілий місяць. Пошлемо його аж у жовтні. Дуже вдалий, всі ми на портреті вийшли добре.

Брат Іван добре доїхав додому. Написав щирого листа і дуже дякує як Тобі так і нам, щасливий, що побачились за такі довгі роки.

Іноді пускаємо собі магнітофонну плівку з Вашою розмовою, чуємо Ваш дорогий голос. Ой, шкода, що так мало наговорили, могли й більше.

Жалко мені, що Ти ще мусіла доплачувати у Відні на дорогу і то такі великі гроші! Як почислю, що Тебе ці відвідини коштували, то аж голова мені крутиться.

Сьогодні прийшли й дальші фотографії, вже є їх 36, дуже гарні, навіть прекрасні, ми всі захоплені.

17-го жовтня 1967.

Дорогий мій внуку, Марочку!

Я Тобі, Золотко моє, в день Твоїх уродин бажаю поперш міцного здоров'я, подруге, щоб Ти добре вчився, щоб Ти мамочку слухав, щоб Ти гарно ріс, розвивався тілесно й душевно, та щоб мав витревалість у здобуванні освіти. Життя стає щодалі складнішим, життя - це боротьба, в якій виграє той, що має кращу зброю. А Твоєю зброєю буде знання.

Напиши дідусеві і Ти листа, бо дідусь хоче знати, як Ти маєшся, як Ти виступав з танцями, потім як закінчив вакації, бо "шкіра на голові" все хоче знати.

Бувай, дорогенький мій, здоровий, будь чемний і, головно, вчися і слухай маму. Ти ж мужчина, охороняй її, будь її помічником. В людини на світі нікого нема ближчого чим мама, мамочка, яка для нас є найдорожчою в світі.

Скажи матусі, нехай Тебе тричі поцілує від дідуся. Це так, як би я Тебе сам поцьомав. Гаразд, мій Любчику! Ще раз вітає Тебе з днем народження "шкіра на голові",

Дідусь

17-го жовтня 1967.

Фотографії ми від Тебе одержали - всіх сорок вісім. Родинний наш портрет я Тобі послав, вже, напевно, одержала.

Івана прийняла школа, до кінця травня має зробити 27 іспитів, то є з двох кляс, з 11-ої і 12-ої. Отже 27 разів мусить їхати до Пряшева і то понад п'ятсот кілометрів - дальше чим до Праги. Тому ми вирішили зробити інакше: Іван знайшов помешкання в одного академічного мистця в Пряшеві, щоб не їздив стільки. Матеріялу до науки має досить багато - кожний тиждень іспит (з 11-го річника 14 предметів, а з 12-го річника 13 предметів). Хлопець - вже доросла людина - взявся серйозно попрацювати над собою, тільки щоб мав він терпеливість до кінця. А потім і те, що живе у маляра, може приглядатися до малювання.

Хату нам будують, уже тягнуть стіни першого поверху. Але надходить зима, бетонаж провадити буде тяжко. Робитимуть всередині - поперечні стіни тощо.

Підготовив для Тебе нову стрічку і на днях Тобі вишлю звичайною поштою. Є на ній наша сімейна розмова, потім мій ювілей у Празі, а також десятки українських пісень. Я назбирав на свій магнітофон до сімдесят народних пісень, хорових і сольових. Людині в чужині рідна пісня - це бальзам. А наша прекрасна українська пісня, особливо народні пісні такі, що їм немає пари в світі!

26-го жовтня 1967.

Твоїми фотознімками тішимось і частенько до них заглядаємо, просто любуючись.

Іван кожного тижня складає по іспитові. Хлопець уже серйозний і дійсно сидить над книжками. Він вже не той, що був. Ти йому дуже заімпонувала і він собі постановив бути культурною людиною. А я йому поможу.

Наш кооперативний дім росте поволі. На Новий Рік 1969 думаємо, будемо вже в ньому.

29-го листопада 1967.

Твого листа з фотознімками одержали і зразу вислав їх Іванові до Пряшева, нехай і він полюбується ними. Крім того, Твої до нього слова може трохи підбадьорять його до ще більшої охоти студіювати. Вже має за собою щось сім чи вісім іспитів і всі склав добре.Дотепер йому вдавалися, бо це були предмети гуманістичні, а от приходять чотири дальші (математика, хемія, фізика, латина), з тими вже буде йому може й труднувато. Ми наказали йому, щоб узяв інструктора до цих предметів. Кожного тижня інформує нас про вислід.

Дуже тішить нас із Марусею, що з виставою вишивок Ти мала великі успіхи. Маруся трохи й горда на те,що чужинці подивляють її прекрасну вишивану роботу. Бережи їх, в літку хорони проти молі.

Вірю, Доню люба, що в Тебе замало часу. Але турбує мене те, що Ти замало спиш. Громадська робота є цінна річ, але здоров'я є перше! Ані шлунок,ані спання не дадуться одурити!

17-го грудня 1967.

Цей липень був найкращим місяцем у моєму житті.Все бачу Тебе перед собою, бачу, як Ти ходиш, як Ти фотографуєш (відчиниш усміхнені уста, покажеш частину гарної білої підкови зубиків, зажмуриш око і..."цок" - фотографія готова!), як Ти сидиш напроти мене.На жаль, бачив і захмурене Твоє обличчя, перед татом не скриєш. Отже, геть хмурні думки! Як маєш їх - відганяй геть! Візьми якусь книжку з веселими пригодами, жартами і переходи на інші думки.

Мій роман для молоді "Петрик" ще не дістав оцінки. Був на конкурсі, що був виписаний на найкращі твори.В конкурсі міг взяти участь кожний громадянин країни, навіть і неписьменники. Мабуть дійшло так багато рукописів, що комісія на термін не встигла спрацювати - перечитати й оцінити; опублікують вислід мабуть тільки в лютому 1968 р. Та чи буде мати оцінку чи ні, один примірник з машинопису Тобі пошлю, бо на конкурс послав три примірники.

Карикатури нашого Івана опублікував журнал у Пряшеві. Пошлю його і Тобі. Це для нього сильний поштовх, тому тішуся, але скажу йому, що поперш студії, а потім малювання. А дійсно в нього надзвичайний талант.

10-го січня 1968.

Святкували ми свята добре, Іван тепер буде два тижні вдома. Готується до дальших іспитів. З математикою і хемією ходить до одного інструктора.

Нашу кооперативну хату тепер перестали будувати, правда, ті майстри, яких платимо, щось там всередині "бабрають".[92] Платити їх мусимо. Але десь на початку березня візьмемося до будування повною парою.

29-го січня 1968.

Мій роман, якого я подав на конкурс, не виграв нічого, бо на кілька премій було понад три сотні рукописів (20 словацьких, 3 українські і 2 мадярські між ними). На днях вишлю його Тобі.

Окремою поштою посилаю Тобі мою поему "Василина" - це давня поема "Князівна Гуцулії", яку я тепер переробив. Вона була друкована вперше ще в 1923 році,але вона була слаба, трохи і наївна, так як кожний твір початкуючого письменника. Я тепер наблизив її більше до реальности та до історичного переказу. Коли було б зацікавлення, можна б її десь там у вас видрукувати.

Вже ледве ждемо кінця лютого, щоб із тією будівлею нашого кооперативного житлового будинку щось зробити. Робітників маємо дуже мало, лізе все слимачим кроком. Доведеться серйозно взятися тепер навесні, щоб хоч на новий рік бути у власному помешканні.

Дуже мило від нашого дорогого Марка, що на Святвечір поставив тарілку і присунув крісло і для нас... Він десь мусів про таке щось читати, або десь чути,на всякий випадок дуже від нього мило - ми всі троє були зворушені, коли про це ти написала. На Різдво мали ми гостей, але "Василя" святкували тільки самі троє.

"Дружно вперед", Пряшів, 12/1967.

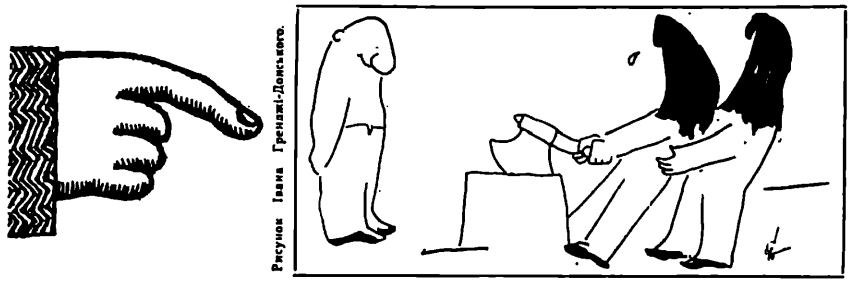

"Дружно вперед", Пряшів, 3/1968.

4-го березня 1968.

Іван частинно в Пряшеві, частинно вдома. З іспитами затягнувся, вже до травня не зматурує, хіба аж до вересня. З тяжкими навчальними предметами просто не дає собі ради. Він досить нетерпеливий, як тільки натрапить на якісь труднощі, то втрачає охоту. А я ще його хіба ж цей рік можу підтримувати фінансово,бо вже ледве чекаю, щоб пішов на пенсію. Мабуть вже лише цей рік працюю.

Хата потрохи росте, дійсно "потрохи", бо мало в нас робітників. Але надіємося, що на зиму вже будемо під власною стріхою.

Замовив і заплатив для Тебе "Дружно вперед" і"Дуклю", будеш діставати просто поштою. Крім того послав Тобі журнал "Дружно вперед" за грудень, де опубліковані Іванові карикатури.

30-го березня 1968.

Наш кооперативний дім росте потрохи, але досить повільно, бо не маємо достатком робітників. Постійних маємо тільки шестеро, а це мало. Це хата на 18 помешкань, отже велика, треба б робити і самим, але це все самі інтеліґенти, де ж їм до лопати! А коли щось і бабрають, то це як кіт наплакав. Одначе сподіємося, що на зиму будемо вже в хаті, правда, інколи й будівельного матеріялу тяжко роздобути, бо Словаччина будується, як ніколи перед тим, Ти ж бачила ті нові, модерні квартали.

Велику потіху влила Ти, Доню, в батьківське серце, що ми Тебе з Марком за рік, за два знову побачимо.Але це ж будуть для Тебе величезні витрати. Стільки не заощадиш за рік за два. Маєш уже практику, треба буде все продумано зробити і не накуповувати там для нас масу річей. Навіщо, коли ми того аж так дуже не потребуємо? Як приїдете літаком, то летіть до самої Братислави, бо з Праги до нас літак прилетить за годину. Також і назад, не через Відень, але просто з Братислави летіти. Правда, корабель би Вас коштував далеко менше, але на дорогу, здається, замало було б тижня в один бік. Хіба ж би взяла відпустку принаймні на п'ять тижнів, щоб побути в нас хоч три неділі.

24-го квітня 1968.

На праці ще мене тримають, робота не важка, то ще працюю. З того місця наш уряд перенесли до іншого, бо там будують міст через Дунай. Теперішні канцелярії у нас дуже гарні, приємно сидиться і працюється.

Хату також потрохи будують, біда в тому, що мало в нас робітників. Як показується, будемо там хіба аж десь за рік. У всякому випадку, як на другий рік ви приїдете до нас, то вже будете на новому помешканні. Цього року я на лікування не поїду нікуди, не заплянував собі якраз через ту будівлю, бо я обраховую і виплачую робітників. Але зате Марусю кудись пошлю, - хоч на два тижні.

Недавно був я в Пряшеві, мав там семінар, говорив про українську культуру за першої Чехословаччини. Дуже гарно мене приняли, мав велику авдиторію. Дав я й інтерв'ю в радіомовленні. Буде й кілька казок у радіо, замовили від мене й інсценізацію мого роману "Петро Петрович".

26-го травня 1968.

Велику радість Ти нам зробила, люба Доню, надісланою нам фотографією Твого "ансамблю" гуцулів-танцюристів. Видно, що батьки тих дітей національно свідомі, які одягають дітей в гуцульські національні костюми. Хочеться вірити, що з такою Вашою групою молодих танцюристів всюди собі завоюєте на виставах перше місце. Ґратулюю вам, зокрема Тобі за Твого малого гуцула.

Іван тепер дома, лиш на іспити їздить до Пряшева. Але цього року не скінчить школи. Та вже нехай тягнеться, лиш аби хоч за рік скінчив. Тепер ніде не працює.

Наша кооперативна хата вже будується, мабуть до кінця року буде готова. Але чи інсталяція буде на той час готова, це ще не знати, бо всілякі труднощі з матеріялами.

25-го червня 1968.

Хата будується, кінцем серпня вже буде під дахом. Тоді візьмуться робити поперечні стіни й інсталяцію. Та ледве чи будемо в ній на зиму.

10-го серпня 1968.

Наш кооперативний будинок поволі росте, зараз вже будемо робити стріху (плоску) і пічнемо робити поперечні стіни. Вікна, двері вже привезли, їх тільки "насадити", але покищо нема за що завісити, бо бракують поперечні стіни. Потім прийде інсталяція тощо. Ще маса внутрішньої праці, але - гадаємо - що десь около березня-квітня можна буде зробити новосілля.

Іван Твої слова перечитав, але не знаю, як це на нього вплинуло. Як бачиш, ще й тепер дали ми йому з Марусею всю можливість докінчити студії, рік утримували його, щоб тільки закінчив. Але наш Іван - Іваном! Як учиться - собі вчиться, а не нам. Вже 23-ий рік життя - людина повнолітня. Якийсь фах повинен мати. Інакше жде на нього важке життя.

12-го вересня 1968.

На мою каблеграму зараз другої днини одержав я і від Вас відповідь каблеграмою. Зі сльозами в очах читав я Вашу відповідь і читали ми всі, що і у Вас все впорядку. Ці наші важкі, трагічні дні ми пережили, всі троє залишилися живими і здоровими. Телеграму я післав тому, щоб Вас зразу повідомити, бо знав, що Ви надто нами турбуєтесь.*

За кілька днів на те прийшов і Твій лист. Іван наш був весь час з нами, не пхався у біду, послухав нашої ради. Цілі вакації був вдома. Студії в нього вийшли погано. З 27 іспитів склав до червня тільки яких 9, так що навіть на 11-ту клясу бракують йому 3 предмети. З хемії його професор двічі викинув, Іван втратив охоту і за весь час вакацій до підручників ані не заглянув. Отже бракує йому 11-та і 12-та кляса а тепер газети пишуть, що школи переходять на систему гімназій, отже буде і 13-та кляса.

Одна річ мені з ним пощастила. Знаєш, він вроджений маляр, постійно сидить у своїх малюнках. Я вже давно мріяв увійти в контакт з нашими студіями фільмів і тепер пощастило мені при допомозі моїх приятелів-колеґ та, зрозуміло, при його надзвичайному таланті малювання, запхати його до студії малярсько-рисувальних (мультиплікаційних) фільмів. Покищо він має титул "контурист-кольорист", але він, при його малярській здібності і охоті, може вибитися хоч на мініятюрного "Волтера Диснея". Нехай малює свої "Мікімавси" та інші дрібнички. Робота досить цікава, не так нудна, але дріб'язкова, бо на кожну секунду потрібно 24 образів, отже тисячі й тисячі образків на один малий фільмик. Працює вже з перших днів цього

* Подавлення революції і знесення влади Дубчека в літі 1968 р.

місяця, хвалить роботу й задоволений. Побачимо, як там буде. Гімназіяльна матура не дає фаху, вона тільки дає добру основу під студії в університеті. І платня досить невеличка, але є премії, інколи досить добрі, залежно від їх пильности. За кілька років зміг би зробити самостійний мультиплікаційний фільмик, а тоді є й добрі нагороди в грошах. Правда, я не перестану його намовляти, щоб він і при цій роботі скінчив якусь середню школу, чи то вже буде в Пряшеві, чи в Братиславі, але наш Іван є "капітель для себе". Донечко люба, ми все зробили, що батьки мали зробити.До Пряшева не хоче їхати, а тут нагода взяти це місце,за яким я вже давно слідкую. Цей осередок ще невеличкий, мультиплікаційний фільм на Словаччині ще тільки родиться. Сам Іван захоплений, побачимо,як буде далі. Він настільки живе в своїх малярських мріях, що почувався дуже нещасним, що не може попасти до "свого фаху". Я вже перед роками думав запхати його принаймні до якоїсь майстерні, де виробляють афіші, або куліси, щоб він досконалювався в своїй улюбленій роботі.

Наша хата цими подіями трошки запізниться, бо і з матеріялом важкувато. Хіба ж десь влітку буде готова. Вікна лежать ще на складі (під хатою в ґаражах), їх можна буде вбудувати тільки тоді, як будуть вимуровані поперечні стіни. Тому фіранок ще нам не присилай. Це ще далека пісня.

Щасти нам, доле, щоб приїхала хоч в 1970 році до нас на відвідини,' з тим зовсім погоджуюсь. Як там воно вийде, то ще не знати.

14-го вересня 1968.

Сьогодні знову наспіла від Тебе телеграма. Дав Тобі відповідь, що лист для Тебе в дорозі.

Причина, чому ми так довго не писали, спочиває в тому, що довго не ходила пошта, а авіопошта була поновлена тільки перед кількома днями. Отже я думав,що моя перша телеграма задовольнить і заспокоїть Вас.Нічим не журіться, в нас все в порядку, нема чого туббуватись, в нас все потрохи консолідується.

23-го вересня 1968.

Змобілізувала Ти, люба Доню, пів Европи через те, що мовляв "від тата жодної вістки..." Вчора й телеграма прийшла від брата Івана. Навіщо такі турботи? В нас відносини вже поволі нормалізуються. Покищо авіопошта не ходила, якраз через те я Тобі послав каблеграму. Коли вже летунська пошта почала працювати, то я послав Тобі листа. З того часу знову від Тебе каблеграма, на яку я Вам дав відповідь. Ти, Золотко моє, турбуєшся нами, а ми собі спокійно-преспокійно живемо і працюємо. Будьте спокійні за нас.

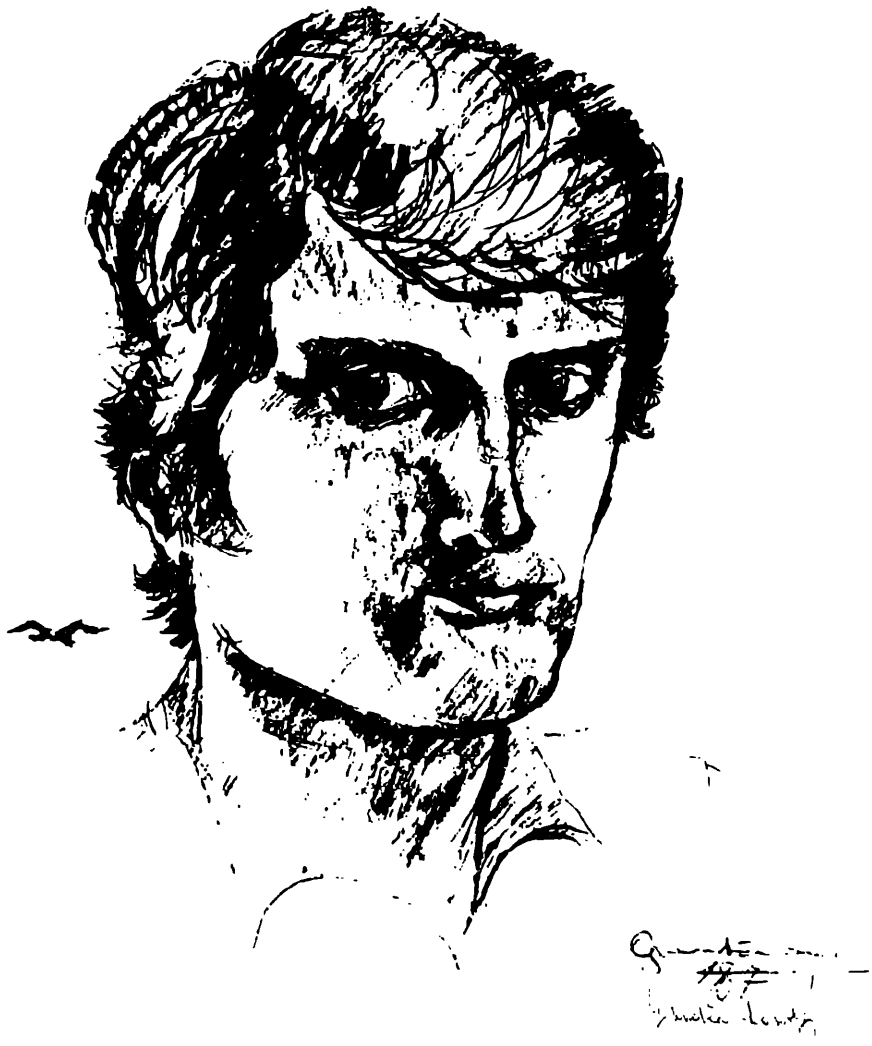

"Автопортрет"
("Із птахом Свободи...")

Рисунок сина поета,Івана
1967 р.

30-го вересня 1968.

Добре, що вже ходить авіопошта і можемо переписуватися. Ми всі здорові, працюємо, як звичайно. Іван задоволений своєю працею. Побачимо, як буде далі.

Донечко, увійди в контакт із закарпатцями і напиши їм, що я маю приготовані свої "Спогади". Наступного року припадає сумна річниця (30-річчя) трагедії Закарпаття, коли мадяри окупували його. Маю зокрема щоденник (він частинно друкувався в українських газетах) і на основі того щоденника я написав спогади. В тій справі сьогодні пишу і газеті "Свобода" в Нью Йорку, могли б друкувати частинами.

10-го листопада 1968.

З нашим Іваном будемо мати клопоти іншого характеру. Як я Тобі писав, поступив на роботу. Правда, ще покищо він на пробі, бо його праця - це мистецтво, мусять бачити, що він уміє. Отже дефінітивно він буде прийнятий тільки десь від нового року. Я вірю, що його приймуть, бо своє ремесло любить. Але інша комплікація з ним: там запізнався з колеґинею (зрозуміла річ - з чужинкою) і мабуть таки серйозно хлопець закохався. Нам заявив, що буде з нею женитися. Ми з Марусею голови собі ламаємо, як поставитися до тієї справи. Я йому товчу в голову, що нехай поперш хоч матуру здобуде, а він про те не хоче ані чути. Сказав йому, що коли б вона була своя дівчина, то прийняв би її, як рідну, але так... Я просто нещасна людина, що мої внуки... Та скажи лише, Зірко! Я в могилі перевернуся, як мої внуки будуть з моїм прізвищем іншої національности! Погрожую йому, що як він візьме чужинку, то ані на весілля його не піду, а він каже, що в такому разі змінить своє (наше!) прізвище. Я передумую і може й краще, нехай собі вибере інше прізвище - не бажаю, щоб я, український письменник, український ідеолог, мав внука не-українця!

Донечко люба, як вони з нами не погодяться і не приймуть наших з Марусею пропозицій, то не буде іншої ради, як продати помешкання і купити собі в Пряшеві, щоб бути серед своїх. А на сина махнути рукою... Я це йому говорю, погрожую, але це - горох по стінах.

Такі в нас клопоти. З малими дітьми - малі, з великими - великі!

Хочу написати поезію і вилити свою душу. Прокляну в ній еміґрацію і долю еміґранта, долю в чужині, де він плодить і виховує яничарів.

25-го грудня 1968.

В нас нічого нового. Іван собі ходить з своєю нареченою, навіть зі мною не говорить вже від кількох тижнів. Купив шлюбні перстені і вже мав і заручини. Я там не був, але була Маруся. Мешкають в "чинжаку", (мешканевому будинку - ЗГД) в місті, на п'ятому поверсі. Батько інвалід, мати десь тут-там працює.

Сьогодні, наприклад, католицьке Різдво, Іван від учора в неї, там святкує. Висловив бажання, щоб ми і її запросили на наші свята, але я хочу мати спокій і не хочу її в своїй хаті ані бачити.

Маю радісну вістку. Уряд нашої республіки іменував мене почесним званням "заслужений мистець". Ця справа тягнулася вже два роки і аж тепер, з нагоди 50-ти ліття Чехословаччини, уділили й мені. Для нас це має велике значення, бо пенсія мені цим декретом на одну третину збільшилася. Так, що тепер будемо мати з чого жити. Наслідком того, дорога донечко, від першого лютого іду вже на пенсію. Вже ледве на це чекав, бо вже затяжко мені було працювати, щоднини о п'ятій вставати і день-у-день тягнути. Тепер буду сидіти вдома і писати.

Хата потрохи готується, вже роблять нам поперечні стіни, вікна вже на хаті. Тепер, взимку, будуть нам робити інсталяцію. Будинок виглядає прекрасно, зі всіх боків гарний. Вже тут бідуємо тільки цю зиму, ледве чекаємо, щоб зайти до свого. Але це буде хіба аж десь влітку.

30-го січня 1969.

Послухав я Твоєї ради і зробив з "невісткою" компроміс. Сказав їй відкрито свою думку. Не бажаю, щоб мої внуки не вміли мови свого діда. Поговорив з нею зовсім відкрито. Якщо не бажає, щоб її діти були українцями, то нехай їх не мають. Вона мені приобіцяла, що навчиться нашої мови. Але я знаю, що українського серця і душі я в неї не знайду. Але, що маю робити? "З вовками жити - з вовками вити..." - каже наша приповідка. На бажання Івана ми її на свята запросили до нас. Святкували ми добре, разом з нашими молодятами. Вона інакше досить симпатична і непогана.

Цілий цей тиждень я вже на відпустці, бо ще залишив собі яких 6-7 днів. Ще завтра піду до уряду на прощання, бо сам начальний директор хоче зі мною попрощатись. Шепнули мені, що там буде й гостина, а навіть купили мені і годинник. Тому, що я маю свій старий швайцарський годинник "Омеґу" і добре служить вже десь біля 30 років, я цей новий годинник подарую Іванові на весілля.

Ага, щоб не забув: Весілля молодята хочуть справити вже 28-го лютого в Братиславі, в ресторані. Жити

будуть у неї, мають там кімнату. Може раз у неї, раз у нас, як хочуть. Іван має роботу добру, задоволений із неї. А я задоволений також, що вже нарешті на власних крилах і він.

14-го лютого 1969.

Як я вже писав, послухав я Твоєї ради і "прийняв" свою кандидатку на невістку. Що ж я маю, бідолаха, робити, мушу погодитися, тим більше, що й Ти мені про те написала. Дівчина має мадярське ім'я, але каже,що словачка. Працьовита, досить скромна і непогана. Я ніяк не був би проти неї, коли б вона була нашою дівчиною. Яка шкода! Приобіцяла, що навчиться по нашому. Колись мій шурин взяв чешку, вона розмовляла добре по-українськи. Але не минуло кілька років, перейшла на своє, діти теж пішли за нею, бо дітей виховує мати, батько на те не має часу. Я з Іваном говорив про те роками, показував йому приклади нещасливих мішаних подруж, але Іван закоханий, засліплений. Та вже нехай! Він собі вибирає, йому з нею жити, а не нам.

З відходом з праці я одержав грошеву нагороду, за те купив Іванові новий костюм, а теж дам йому новий годинник. Купили йому й іншу одежу.

Сиджу вдома, відпочиваю. Встаю вже о пів десятої, відпочиваю, вечером сидимо біля телевізії. Але вже треба братись до моєї улюбленої літературної роботи. Пишу другий том мого автобіографічного роману "Сини Верховини". Уривками мої спогади друкуються в газеті.

14-го березня 1969.

Вчора одержав я Твого листа. Також щиро - сердечно дякуємо всі за Твій княжий дар. Для нас, особливо молодих, це означає ціле майно. Дарунків багато не дістали, найбільше від Тебе і від нас. Також купили ми їх килим до їхньої кімнати, фіранки та й покривало на канапу. Живуть у її батьків, поки наша квартира не буде готова. Подобається мені, що живуть ощадно, одну платню собі відкладають.

Весілля було отаке: Вінчання було в магістраті,але вже перед тим ми були у її батьків на обіді. Іван має чимало приятелів з автами, так що гостей розвозили. Після вінчання пішли до ресторану. Прийшло біля 30 гостей, найбільше з її родини. З нашої родини - крім нас і сусідів - не було нікого, але були хлопці і дівчата, друзі Івана. Їсти-пити було аж занадто багато, до півночі тричі подавали, а напоїв скільки хто хотів. Публіка добре бавилася, добре, що була молодь, бавилися і танцювали до-схочу.

Аж так радісно на серці мені не було, було це весілля не-наше, але що мали ми робити... Молодята, су-

дячи з їх поглядів, були щасливі, а це головне. Прочитали ми телеграми, найдорожчою телеграмою була Ваша українською мовою. Були телеграми від знайомих, навіть із Пряшева, а теж і від братів з Севлюша і Волового.

Молоді мали тільки три дні відпустки, потім вернулися на працю. Двічі-тричі до тижня приходять до нас на вечерю, майже в кожну неділю обідають у нас. Ще раз кажу Тобі, що мені невістка є симпатичною, дівчина працьовита і до Івана липне - все було б гаразд, якби вона була з нашої крови...

10-го травня 1969.

Живемо добре. Нарешті, будучи на пенсії дозволяю собі трохи довше поспати. Все життя вставав о шостій до роботи, а тепер лінюхую. В моїй книгозбірні чимало цікавих, ще нерозрізаних книжок, чимало журналів,- це все треба перечитати. Багато пенсіонерів нарікає, що нудиться. Я це не можу сказати і не можу собі уявити, щоб я нудився. Не буде мені нудно й до самої смерти, я ж "книгоміль", люблю читати. Вже третій місяць лише читаю. Але вже пора братися і до пера...

Наш кооперативний дім поволі росте. Справді не брешу, коли кажу "поволі", бо ремісників і робітників у нас мало, та й і з матеріялом буває всіляко, важко його дістати. Одні ремісники ізолюють плоску стріху - спершу хотіли покрити бляхою, але наші члени рішили покрити асфальтом, так, щоб на стрісі можна не тільки огріватися, але мати і душ, - в стінах вже маємо під вікнами насаджені алюмінійові радіятори для центрального огрівання, є вже електропровод, вода, ґаз. Тепер роблять дальшу інсталяцію (купальню тощо). Як це буде готове, то вже тільки вакувати стіни і покласти дубові паркети. Правда, є багато роботи з внутрішньою та зовнішньою каналізацією. Все ж таки сподіваємося, що десь у жовтні, нарешті, переселимося.

Наші молоді живуть у її батьків, але майже кожної суботи й неділі вони у нас навіть ночують. Але приходять і серед тижня. Іван працює малярем у фільмі. Саме тепер його начальство звернуло йому увагу, щоб подав прохання на підвишку заробітної платні. Видно, задоволені ним. Перед двома тижнями були обидвоє на фільмовому фестивалі в Ґотвальдові, де були тиждень. Ми сміялися з Марусею, що саме підприємство послало їх на "шлюбну подорож". В дійсності послало їх на фестиваль, щоб трохи підучитись з фільмів світової продукції. Це добре, нехай "мотають на вус"...

Моє підприємство ще все думає про мене. Дає мені лікування (три тижні) за невеличку оплату. Курорт є в горах. Поїду туди 27-го серпня. Тішуся, що матиму можливість трохи підлікуватися.

26-го травня 1969.

Дорогий і любий мій онуку Марку!

Твого милого листа з дня 15-го травня ми якраз учора дістали і всі прочитали. Дуже і дуже дякую Тобі за нього. Ґратулюю Тобі, що Ти покінчив восьму клясу і їдеш на вакації. Пишеш, що ідеш заробити собі трохи грошей. Але на вакаціях треба відпочивати і збирати сили на дальший рік. Багато Ти там грошей не зможеш заробити, а перемучитися можеш. То ж радше не заробляй жодних грошей, але побався, перебувай багато на сонці, купайся, ходи босаком по росі. Повітря,вода і сонце - це ж здоров'я! А грошей Тобі мамка напевно дасть, скільки потребуєш. Електронічний проєкт для школи можете зробити, це корисна і повчальна робота. Крім того міг би собі назбирати колекцію квітів (гербарій) для школи,або й для себе.

Поперечитуй собі деякі цікаві книжки, казки. Навчися плавати, але й тоді, як будеш знати добре плавати, ніколи не лізь до глибокої води.

Як видно, Тебе цікавить електрика. Вивчай її, цікався нею і може статися, що з Тебе буде добрий електроінженер. А це дуже добре плачена професія всюди на світі, тим більше там у Вас.

Слухай мамочку, будь слухняний хлопчик, помагай їй принаймні коло хати, бо сама, бідна, все не встигає і перемучується. Бачиш, що вона і в роботі працює і дома мусить про все старатися, - ти їй повинен бути допомагачем.

Дорогенький мій, ще раз дякую Тобі за листа. А як будеш мати час і охоту, то ще напиши дідусеві. Цілуємо Тебе всі!

Дідусь

29-го червня 1969.

Цього року нарешті пощастило і мені бути на нашому ювілейному святі пісні і танців у Свиднику. Був там цілий тиждень, вернувся вчора ввечорі. Прийшли і від вас із-за океану не тільки редактори, але прибуло і багато земляків.

Тут посилаю Тобі деякі вирізки з нашого тижневика. Також долучую Тобі мою найновішу книжку "Місячні груні".

23-го липня 1969.

Цей роман ("Висохле чатиння" - ЗҐД) посилаю Тобі знову, коли звичайною поштою конверт розпався і половина рукопису не дійшла до Тебе. Тепер посилаю авіопоштою. Дурний цей роман, але шкода закинути, бо є між цими віршами і деякі гарні, особливо описи нашої прекрасної гірської природи.

31-го липня 1969.

Віра мені дала перед весіллям слово, що буде вчитися по-нашому. А тепер сказала, що вона мовний анти-талант і навіть і за десять років української мови не вивчить...

Її батьки мадяри... Небеса поблагословили мене з мадярами! Все життя боровся я проти них, проти мадярської "панської культури", а ось мій власний син оженився з мадяркою... Все життя вони мені зіпсули, - навіть рідну доню й дві прекрасні внучки від мене вкрали! Щасливий я, що доля залишила для мене хоч Тебе.

Закликають мене на Закарпатську Україну. Поїду туди в жовтні, буду в Ужгороді, Виноградові, Міжгір'ї, у Квасах. Заїду теж і до Львова і до Києва. Буду їх намовляти, щоб перевидали мою книжку "Шляхом терновим".

27-го серпня 1969. Німніца.

Почавши з 20-го ц. м. я вже в цьому симпатичному курорті. Околиця чудова, в кітловині гідроелектростанція. Лікують тут майже так само, як і в моравському курорті. Тут мені добре, трохи погода вогка,але ще мабуть будуть і гарні дні.

Люба Донечко, снилася Ти мені вже двічі.Досить погано. Я в сни не вірю, все ж мене турбує, чи не пригодилося Тобі якесь лихо. Пиши.

Ця Німніца знаходиться в середній Словаччині. Озеро - десятки кілометрів довге. Почуваю себе тут неначе колись вдома.

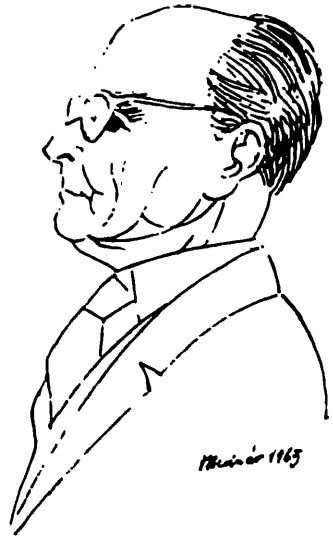

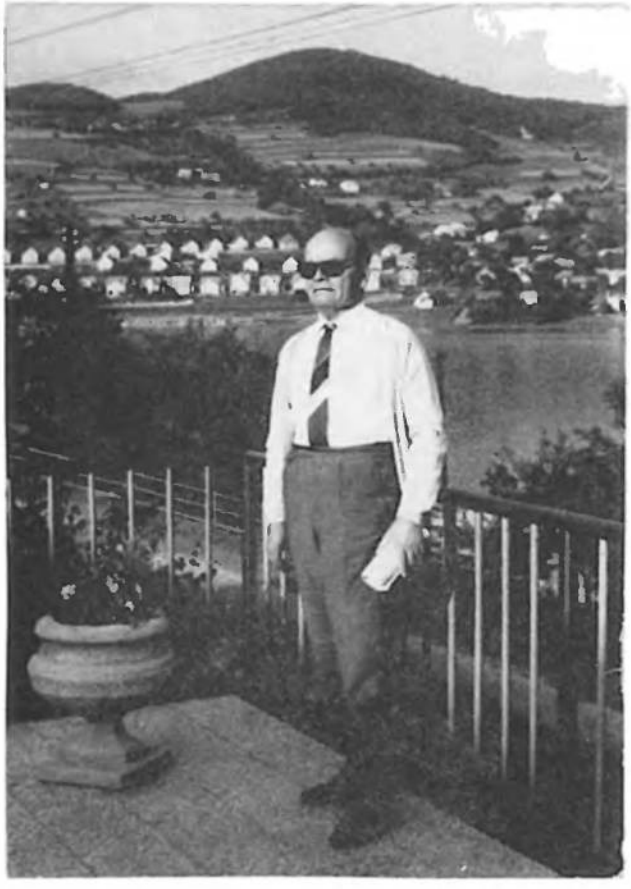

В курорті Німниця, 1969 р.

10-го жовтня 1969.

З Києва я приїхав додому ще перед тижнем. Поїхав я туди як член делеґації на декаду чехословацької культури ще 20-го вересня. Летіли ми з Братислави до Праги, звідти просто до Москви. В Москві були ми два дні, звідти поїздом прибули до Києва. В прекрасному Києві побув я вісім днів. Українські письменники вітали нас, а особливо мене, дуже прихильно. Кожний тягнув мене до себе, вітали, угощали. Я днями ходив-блукав столицею. Цим, на світі найкращим, містом я був настільки захоплений, що в готелі написав вірша про Київ. "Літературна Україна" опублікувала його з моїм портретом. В Києві почувався я знаменито. Всюди свої люди, своя мова, свої написи. Був я в опері, був у театрі, заглянув і в кіно, був я і на балеті на льоду. Відвідав печери під землею, бачив природно змуміфіковану людину, що під землею, в печері на 170 м глибини, де мікроби і бактерії вже не існують, перемінилася в камінь. Бачив саркофаґ Ярослава Мудрого, саркофаґ князя Довгорукого, чудову Софію, де фрески на стінах перетривали десять століть. Київ - це місто-сад, нема вулиці без алеї дерев. Я надзвичайно задоволений, що принаймні на старість вдалося мені побачити пречудовий, золотоверхий, тисячолітній Київ. Колеґи ходили по ресторанах, смоктали ґрузинські вина, коньяки, дорогі горілки, а я свої гроші щадив і приніс нашим деякі подарунки. Нав'язав дружбу з письменниками. Запрошували мене посилати свої твори до журналів, альманахів, які там виходять. Мені було сумно на душі, коли я прощався з рідною столицею.

На жовтень був я заплянував поїхати до братів на Закарпатську Україну, але не вийшло. Від делеґації я ніяк не міг відлучитись і їхати через Закарпаття, бо ми з Києва летіли літаком на Прагу. Правда, я очікував, що в Братиславі вже мене буде чекати запрошення з Ужгороду, яке мені мали послати. Але запрошення, підтверджене міліцією, не надійшло й досі. Так свою поїздку до братів відкладаю на другий рік.

Наші молоді маються добре. Віра взяла неплачену відпустку на два місяці, бо вагітна. Дитину очікують десь в лютому-березні. Заплянували поїздку до Будапешту й Відня. Нехай ідуть, бо на другий рік будуть мати руки зв'язані.

Наш кооперативний дім добудовується слимачим кроком. Боюсь, що на Різдво ще там не будемо. Вікна, двері, електрику, радіятори - вже маємо, треба ще покласти паркети, включити водовод, ґаз. Найгірше, що ще цього року ми мусимо вибудувати зовнішню каналізацію, а це понад 300 метрів. В купальні вже нам замурували ванну, але ще стіни в купальні, в туалеті і в кухні треба виложити кахлями. Котел вже привезли на центральне огрівання, але його ще треба замонтувати. Вигрівання буде на ґаз, щоднини тепла вода. Квартира прекрасна, вигідна, тільки аби вже перенестися туди.

2-го грудня 1969.

У нас велика новина, яка пригнобила нас, особливо мене. Не можу з того спам'ятатись. Уяви собі, Іван з Вірою поїхали в жовтні до Відня і звідти не вернулися. Тепер сидять у таборі в Відні. Я вже два листи йому написав, щоб не дурів і вертався додому. Адже і він і вона лишають тут не лише батьків, але і свою посаду. До хати з моєї сторони вже інвестовано до 70,000 корон, на кого я ту прекрасну квартиру лишу? Мав посаду, по нашій смерти мав би хату, меблі і все наше, що ми на протязі всього життя защадили. Ми вже старі люди, я ту хату властиво задля сина будував, а тепер він нас лишає. До того ще невістка вагітна.... Вибираються на кінець світу, до далекої Австралії! Та коли вже від'їжджають, то могли взяти Канаду, де живе її сестра, недалеко і Ви - а не ладитися в такий далекий світ! Я відчуваю, що вже в житті я його не побачу... На Канаду, пише Іван, треба чекати понад півроку, а вони поспішають через вагітність Віри.

Можеш собі уявити: В такому далекому світі, без батьків, без рідних... Як вони будуть жити?! Писав йому, нехай візьме олівець у руки і рахує: ані за п'ять років він не заробить стільки, щоб мав те, що тут лишає. До того вона з дитиною буде сидіти вдома, працювати буде він сам. А працювати буде тяжко, фізично. Каже Іван, що лише два роки будуть там, тоді вернуться до Европи, або до Канади. Два роки повинен бути в Австралії, щоб відробив те, що йому тепер дають у таборі, дістане там квартиру, пів року будуть його посилати до школи і фінансувати, але продовж двох років він повинен бути в Австралії і все те відробити. Біда та й годі! Лишати все і йти у світ, брати на себе таку відповідальність за їх троїх, адже я йому звідси не зможу в нічому помогти... Через три дні, 5-го грудня, вже відлітають у такий страшно-далекий світ! Обоє переживаємо, плачемо за сином... Що ж робити, якось все те переболіємо...

27-го грудня 1969.

Ми, а головно я, тяжко переживав ці два місяці, сумував, турбувався за сином і невісткою. Вчора нарешті прийшов від них лист. Пишуть із Австралії і я вже трохи заспокоївся. Зрозуміла річ, що знову їх запхали мабуть в якийсь табір, приділили їм в хатині кімнату, дають харч і наказали вивчати мову. Це правильно. Але побоююся, що їх опісля запхають десь на роботу в широчезній провінції, а воно добре було б, коли б вони були в місті, де знаходиться фільм, вони ж обидвоє з тим обзнайомлені. Іван робить собі рожеві надії, може тільки тому, щоб нас заспокоїти. Але гірка буде їх доля, Іван до фізичної праці не звик, а тут прийде ще й дитина... Набідуються вони досить.

Дорогенька Зірко, напиши і Ти йому, аби докінчив те,

до чого візьметься. В нього натура така, що спочатку візьметься до чогось з великим запалом, але опісля,як надибає на перші труднощі, то залишить на пропаще.Так було в нього і зі школою, так було і з посадами. Пиши йому, щоб серйозно викував мову, бо без неї не дасть собі ради в житті. Але пиши йому, дорогенька, машинкою, бо Твій почерк інакше не прочитає. Одна знайома сказала, що в Австралії найліпше зорганізовані українці. Певно, мають і якийсь допомоговий комітет, а той комітет міг би уділити хоч одноразову допомогу,бо вони тепер сидять без сотика... Треба попросити добрих людей допомогти бідолашному хлопцеві, що з вагітною дружиною перебуває в таборі.

24-го січня 1970.

Були ми нещасні, зажурені, стурбовані, та він нас листом заспокоїв, а Ти також. Правда, Іван дивиться на світ надто оптимістично, він ще не знає, як там"на другій стороні" працюється. Його аж там навчать працювати!

Ще передучора на Твій перший лист був би відписав тоном нещасливої людини. За ці тижні і місяці я схуд - журився, як вони дадуть собі ради? Та Твоїм листом Ти вже мене трохи заспокоїла.

Твій знімок, люба Донечко, з вистави прекрасний - в кольорі він більш показний чим чорно-білий. Пішли його й Іванові, нехай і з Твого боку буде виявлена любов до своєї рідної культури, до мистецтва.

На превеликий жаль, мені не пощастило переселитися до Пряшева тоді, коли він почав ходити там до школи. Було б на нього більше приліпилось. А то в Братиславі приятелі і не-своя школа не дала йому того, що була б дала своя школа. Правда, він досить добре говорить і пише по-українськи, але піснями, літературою і навіть моїми творами ніколи не захоплювався і не цікавився. Та зате признається до свого, записаний так як і я...

Святкували Ви самі двоє так само, як і ми тут. В Празі наші земляки улаштували і "Маланчин вечір". Запросили і нас, але нам трохи далеко.

Іван не міг Тобі перед виїздом дати знати, бо не мав Твоєї адреси, а потім не могли чекати. Квота була вичерпана навіть до Канади, так що і туди були б мусіли ждати принаймні півроку. Були тільки дві можливості: Австралія або Південна Африка. Добре, що туди не пішли. В Мельборні може знайдуться і якісь наші люди, можливо, поможуть. Мені не посилай нічого - ми все маємо. Інша річ - тепер трохи треба помогти Іванові, вони в біді, але лише доти, поки не будуть сяк-так ліпше стояти фінансово. А на дорогу назад, - сюди чи туди, - нехай собі заощадять.

5-го лютого 1970.

Твого довгого листа на 8 сторін ми одержали. Ти так любо і щиро-сердечно писала до тата, що він, бідолаха, розплакався. Але плакала й Маруся. Дійсно, за ті три місяці я волокна не перервав, схуд,але десь від двох-трьох тижнів, після листів Юльця, пані Олі і Твого, заспокоївся трохи і починаю працювати. Складаю до порядку кооперативні обрахунки, річне замкнення і полагоджую особисту кореспонденцію, а її в мене багато. Десятки й десятки листів дістаю від земляків з усіх усюдів, а я люблю на кожний лист дати відповідь хоч кількома рядками. Від Івана я не ждав і не жду жодної фінансової допомоги, бо такої ми не потребуємо, маємо прибутків досить на наші скромні потреби. Я ждав від нього помочі тільки такої, що, як не буду вже володіти собою, щоб син був при мені. Хвалити Бога, я ще козак, якщо б не той нещасний бронхіт, який мене мучить в році 4-5 місяців. Але я всіляко лікуюсь - і медикаментами і природними всілякими билинами. За Івана журюся настільки, що як йому було добре вдома, а там "щадить і на марці авіопошти". Чи це не сумне? Я місячно десятки листів розсилаю авіопоштою і матеріяльно не відчуваю. Я його все попереджав і казав йому, як колись ми важко працювали. А там треба дійсно працювати, бо центики і долярики так легко не даються! Нехай, нехай світ його повчить, він напевно вже пожалів, та ж що йому тут бракувало? Ти йому так дуже не помагай, хіба ж тепер напочатку. Нехай сам собі заробляє, коли не бажали собі однорічної "материнської" плаченої відпустки, задармо шпиталь і лікаря та медикаменти!

Післязавтра Іван має уродини. Послали ми йому дуже гарну листівку з рожами. Напевно згадає батьків - може і сльоза йому випаде з віч, як і нам...

15-го березня 1970.

Передучора подзвонив нам тесть Івана, що одержав від Івана повідомлення (мабуть радіо-телеграму, або подзвонив по телефону - старий забув нам сказати, як, але це не важливо), що "все в порядку", народився йому синок, та що Вірка мається добре. Тому, що в попередньому листі він нам написав, що як буде син, то охрестять його на ім'я Марка, отже маємо в нашій родині двох Марків. Це не важливо, можуть бути і два; в нашому роді "Василів" як маку! Мав я на думці вибрати йому кілька імен, наших, але потім передумав і прийшов до висновку, що ім'я вибирати, особливо первородному синові, мають право тільки самі батьки. Нехай вибирають вони, це їх право і повинність, а дідусям-бабусям треба з тим погодитись і не мішатися. І він вибрав! Дуже можливо, що вибрав "Марка" із симпатії до Тебе та до Твого синка Марка.

Ми з Марусею дуже втішилися, але трохи й засумува-

ли, що нашого внука не бачимо і хто зна, коли його побачимо! Цікава натура в мене: Від трьох днів пересунулась моя симпатія до найслабшого, до найменшого члена нашого роду. От бачиш, чому я завжди настоював на тому, щоб Іван одружився з нашою дівчиною. Хто тепер виховає на українця найменшого (дотепер!) мого внука? Чи не має бути боляче мені, що мій внук, внук українського письменника, не буде вміти мови свого діда, не перечитає його казки, виросте без того, щоб пізнати культуру рідного народу, культуру і літературу свого діда... Та годі вже про це балакати, поперш нехай буде здоровий, нехай росте.

А тепер, дорога Донечко, відповідаю на Твій дуже цікавий і для мене дорогий лист. Іванові я вірю, все вірю, що він написав. Тішить мене, що в нього добрий стиль. З нього був би і добрий публіцист, тільки до того в нього освіти ще замало. Але освіту він зміг би набути читанням. Ти, Дорогенька, мабуть будеш мати більше впливу на нього чим я, між Вами немає такого великого вікового розділу. Щодо Тебе - він тільки друга генерація, а в порівнанні до мене - це може бути третя. Мені незабаром 73 "рочків", а в нього - 25, це ріжниця 48 років! Через оцю ріжницю я на нього ніколи не міг вплинути настільки, щоб мене послухав,щоб керувався моїми вказівками. А Твоїми вказівками він покористається, особливо тепер, коли зазнав і ще зазнає стільки біди і труднощів. З одного боку може і добре, що попався (трохи й нашою з Тобою заслугою)між своїх людей і вже мабуть не буде таким "космополітом", яким показувався перед тим. Тому я йому вірю щодо сучасного його положення, але важко мені вірити в його думки про рожеві перспективи.

Дорогенька, з грішми Ти добре господарюєш. Головна річ утворити такий певний фінансовий фонд, щоб вистачив на студії Марка в університеті. Про це дбай, бо гроші можуть швидко розтринькатись. Івана не підтримуй, він повинен утримувати себе і свою сім'ю сам. А за два роки ачей заощадять стільки, щоб мали на дорогу, про це треба його вже відтепер попереджувати.

В листі питаєшся мене, дорогенька, чи я сам не мав би охоту поїхати на візиту до Вас у Америку. Люба Донечко, зовсім відкрито тобі скажу, що мене взагалі не цікавить Америка, тільки Ви двоє з Марком мене цікавите. Може для Вас було б і дешевше, бо я міг би туди і назад їхати кораблем, часу в мене на те було б досить. Але маю деякі причини не їхати туди, потім мій бронхіт приневолює мене сидіти вдома і бути під постійним доглядом лікарів-спеціялістів. Бачиш,я щороку лікуюся в спеціяльних курортах. А Ваш славний Міннеаполіс не для "бронхітиків". У Вас, з Вашими озерами повно вогкого повітря, яке для таких пацієнтів як я навіть влітку не дуже годиться. Та, як я сказав, є й інші причини...

А тепер повідомляю Тебе, Донечко, про те найголовніше: дня 23-го лютого написав я свій новий тести-

мент. Уривки з нього посилаю Тобі в прилозі цього листа. Як дістанеш, то обов'язково мені напиши, щоб я знав, що мій найновіший тестамент знаходиться в Твоїх руках. Про першу і другу точку тестаменту Ти догадаєшся і сама, чому так я змінив.

Найважливіша точка тестаменту - четверта. Тут якраз думав я про Тебе. Бо як зачуваю, відтепер уже можна буде американським громадянам-пенсіоністам мешкати в Чехословаччині та побирати пенсію тут у нас, в долярах, зглядно тузексових бонах, або в нашій валюті. Дотепер Америка тільки до Австрії дозволяла посилати своїм громадянам пенсію, а тепер вже дозволила висилати і до нас. От, може статись, що Твій синок ожениться, поїде собі з жінкою у світи, а Ти залишишся вповні сама. В такому випадку переїдеш жити до нашої Братислави, прекрасне, вигідне помешкання буде стояти до диспозиції і Тобі. Це може статися. Тому я залишаю двері відкритими на той випадок. Подумай про це і май це на увазі. Ще до того часу перевідаєш умови і вирішиш так, як то для Тебе буде найвигідніше.

Люба Донечко! Написав я і до державного нотаріяту депонував новий свій тестамент з дня 23-го лютого, замість дотеперішнього. Щоб Ти, Донечко, знала і пізнала хоч частинно цю мою останню волю, подаю Тобі деякі частини в уривках, а деякі точки вповні.

В першій і другій точках подаю причини, чому не можуть бути спадкоємцями мої діти Ольга та Іван. Дальші точки звучать ось як:

3) Моєю єдиною спадкоємницею є найстарша моя доня Аліса Данилюк, з роду Гренджа-Донська, народжена в Будапешті дня 7-го січня 1921 року, котра від 1950-го року живе в Америці, тепер в Міннеаполісі.

4) В нашій Взаємодопомоговій Будівельній Кооперативі фільмових робітників на Колибі вул. Єсеніова ч. 36 (будинок тепер докінчується), по моїй смерті буде членом Кооперативи моя дружина Марія Гренджа-Донська, родж. Рущакова, народжена у Воловому 24-го березня 1912 року. Вона буде диспонувати всією квартирою. До мого працівного кабінету сконцентрує мою книгозбірню, рукописи, архів, мої портрети та інші картини і речі, які стосуються моєї особи. Частину квартири має право вживати і моя доня Аліса Данилюк та її син Марко Данилюк, як приїдуть на коротку, або довгу відпустку-відвідини. Коли хотіли б зліквідувати мій кабінет, моя доня Аліса має рішити, куди мають послати "експонати" цього мого маленького "музею": чи до музею в Свидник, чи до Волового, де я народився (тепер Міжгір'я, Закарпатська область УРСР), чи евентуально до Америки.

5) Контракти з видавництвами на видання моїх літературних творів буде підписувати за всіх дочка Аліса, яка має від мене генеральну повновласть.

6) Гонорари за видрукувані мої літературні твори в Чехословаччині і в соціялістичних державах, - крім СССР - мають посилатися до рук моєї дружини. Вона ті гонорари розділить на дві частини: свою половину лишить для себе, а другу половину, що належить дочці Алісці, вложить на вкладну книжку в добро доні Аліски, з повідомленням її про висоту суми. Донька потім ці гроші зуживе для себе, ними може вільно диспонувати.

7) Гонорари за твори, видані в Радянському Союзі, зарубіжним авторам не виплачуються, їх потрібно зужити в Радянському Союзі і використати на лікування, закупи та побування. Це буде виконувати моя дружина. Решту невикористаних цих фінансових засобів розділить своїй і моїй рідні по половині.

8) Гонорари за мої твори в капіталістичних краї - нах дістане доня Аліска. Їх буде і так мало, тому що моя література хіба ж серед українських еміґрантів є відома, та й то не серед усіх.

9) а) Обстановка (меблі), книгозбірня та інші речі є наше спільне майно з дружиною. Моя половина належить дочці Алісці.

б) Евентуально наша спільно заощаджена готівка залишиться дружині. З них має поставити на спільній могилі пам'ятник.

В цьому пункті далі описую, як має той пам'ятник виглядати, які написи мають на ньому бути українською та словацькою мовами. В 10-ій точці потім говорю, що на моєму похороні мають мені заграти принаймні з магнітофону українські пісні, між ними: "Закувала та сива зозуля", "А може я скоро помру", "Козака несуть", "Кру-кру" і накінець хай ушкварять веселої: "Ой, чорна я, чорна, як чорна циганка, бо я полюбила молодого Йванка..." Це буде гарний і трохи оригінальний похорон.*

8-го травня 1970.

Десь перед двома днями прийшли гроші від Тебе, люба Донечко. Дорогенька, зовсім не мусіла посилати, я гроші маю, а Ти, люба наша Зірко, й Іванові послала великі гроші. Не посилай йому більше, щоб не навчився очікувати від Тебе якоїсь спеціяльної допомоги. Коли собі вибрав, нехай іде працювати. Він молодий і сильний, це йому не зашкодить. А вже борони Тебе Боже, щоб опісля посилала їм на дорогу до Вас, то ж будуть страшні гроші. На дорогу він повинен собі заробити сам, розумієш? Сам! Він собі думав, що там долярики з неба будуть йому падати, але за ті "моні" треба гірко-тяжко працювати. Іванові і тут не дуже подобалося фізично працювати, а там буде мусіти, бо

* Як син вернувся з Австралії, поет цей тестамент змінив і включив і його, залишаючи йому одну третю маєтку.

на інтеліґентну працю "в білому халаті" австралійці мають своїх, чужинці хай будуть чорноробами. Так йому треба!

Знаючи вдачу Івана, я переконаний, що він уже стораз пожалів, бо й досі спить на матрацах. Було б найкраще, коли б після терміну двох років він вернувся сюди. Може буде якась амнестія, може трохи і я б постарався, щоб його не дуже тяжко покарали - є випадки, пишуть газети, що люди й тепер повертаються, їх судять і не так дуже, дістануть кілька місяців умовно на два роки, то значить, як не зроблять якогось делікту впродовж двох років, то йому відпускається.Можливо, поки живу, може би ще з протекції прийняли їх знову на стару посаду,та ж потребували б його, це й мені казали. Підвищили б йому платню і на 100%. Таку вирізку з газет про суди я Іванові післав. Нехай роздумує. Іван не вчився на досвідах інших,лише на власній дурній манії "бачити світ". Тепер його має. Не хотів бути, наприклад, професором у Пряшеві, або мистцем у Братиславі, то буде чорноробом в Австралії. Так йому треба! Мені лише шкода маленького внука...

5-го липня 1970.

Дійсно, Дорогенька, вже 20 років, що Ти за тим "великим болотом", як у нас називають Атлантик.Перевтомлена в роботі, в студіях, у праці домашнього господарства. Людині, що в канцеляріях працює, навіть самі лікарі допоручують і радять активного відпочинку.А коли Ти взяла собі до пляну зробити велику туру, - це добре, помучишся фізично, але відпочинеш душевно. Колишні наші тури по наших закарпатських горах були розкішні: мене вони інспірували до написання од про гори. Але скористала з того і Ти і такі наші прогулянки не забудуться до гробової дошки.

З дороги послала Ти нам цілу серію образкових листівок. Тому, що Ти їх понумерувала, то ми і слідкуємо. Я сиджу над атлясом і просто в душі подорожую з Вами. Краєвиди чудові там, де є зелень і гори,навіть велетні ваших "Альп". Але дальші дві картки - це ж пустелі, нудні, нецікаві, мабуть і порохів чимало, як вітер "розгойдається". Ти колись писала, що хоч Ти летіла через океан, але дотепер ані "пальця не намочила в море..." Мабуть хоч тепер намочиш, не тільки пальчики, але і всеньке Твоє тіло до Тихого моря. Думаю, вже були там і викупалися в Пацифіку. Дрижу, як подумаю, скільки тисяч миль Ви проїхали легковою машиною і чи в дорозі Вам щось не сталось. Всюди на світі авто-аварії беруть свою криваву дань. Навіщо так швидко "летіти" автомашиною? Та щоб пропала та моторизація, вона більше жертв вимагає, чим війна. І то по всьому світі! Вибач, я, правда, старий, маю свої погляди. Маторизація гарна: пробігти до праці, на прогулянку, але шалено-скажено летіти на якісь дурні перегони, це - по моєму - божевілля!

Збираємося з Марусею до брата Михайла. Може десь біля 16-го поїдемо.

В нашому кооперативному помешканні вже маємо й паркети. Єдине тільки - вималювати. Мабуть у серпні в нас буде новосілля.

25-го липня 1970.

З Вашої подорожі одержали ми 38 листівок. Цією останньою повідомляєш, що Ви вже дома. Признаюся, що просто дрижав-тремтів, щоб Вам щось не сталось в тій шаленій їзді.

В нас страшно багато праці з хатою. Щоднини як не виплати то догляд над працею ремісників. Дали паркети, построгали, висвітлили їх, але кімнати ще все не вимальовані. Воду вже маємо, але електрику і ґаз лиш тепер монтують.

27-го липня 1970.

Якраз принесла пошта Вашу стрічку на магнітофон. Переграв і любувався, навіть за сльози мені не соромно - були з утіхи, що чую Ваші голоси.

Багато праці в нас тепер, бо готуємось на відвідини Михайла. Як повернуся, то награю для Вас на магнітофонну стрічку цілу серію наших закарпатських пісень. Є їх багато і вони дуже цікаві. З дороги буду посилати листівки.

7-го серпня 1970. Виноградів.

Щирий привіт посилаємо з нашої подорожі по Закарпатті. Виноградів теж гарно росте, розвивається. А оце Твоя, Донечко, колишня гімназія тепер університет в Ужгороді. Чекайте від нас і дальших листівок.

11-го серпня 1970. Міжгір'я.

А оце ми з Виноградова передучора прибули сюди. Повір мені, дорога Донечко, що я свого рідного села не пізнав. Так воно змінилося. Міжгір'я вже містечко, нове, модерне містечко.

14-го серпня 1970. Міжгір'я.

Вчора ми легковою автомашиною їхали на наше славне "морське око". На перевалі Ґереґовище ми зупинились, щоб налюбуватись розкішною красою чудових гір: Кам'янка-Ґропа-Ґорґани. Потім вузькою, стислою долиною поїхали на озеро. З обидвох боків шпилькові ліси на

стрімких горах. Мене ця краса інспірує до написання великої поеми про чудову околицю рідного Міжгір'я. А люди такі щирі, всюди запрошують, гостять, вітають.По обіді їдемо до Ужгороду й до Мукачева, куди нас запросили.

16-го серпня 1970. Ужгород.

Були ми вчора при "морському оці" - Синевирському озері. З Міжгір'я привезли нас таксівкою до Ужгороду. Замешкали ми в модерному готелі "Ужгород". Були в замку, в ґалерії. Відвідав і нашого преславного мистця - Твого, Зірко, професора, Йосифа Бокшая. Завтра буду з письменниками.

20-го серпня 1970. Міжгір'я.

Передучора приїхали з Ужгороду до Івана у Виноградів, переночували і сьогодні ми вже знову у Міжгір'ї. В Ужгороді були на концерті канадських українців із Торонта. Гарно співали і танцювали (106 людей). Післязавтра вже будемо рушати додому до Братислави. Всюди мене гостять, вітають. Почувались ми на рідній землі дуже добре. Напишемо вже тільки з Братислави.

2-го вересня 1970.

Пишу коротко, бо страшно багато в нас роботи.Тільки за самими малярами вікна треба чистити більш як тиждень. Помагають нам свати, а я мучуся з обрахуванням нашої кооперативної хати. Мушу зробити баланс і все вичислити. Але все ще не маємо електрики, ані ґазу до кухні, а теж і ґаз на центральне отоплення не є сполучений, може ще й місяць доведеться чекати. Ремісників не дістанеш за жодні гроші, вони тепер жнуть - заробляють двічі стільки, як інтеліґент.

Додому приїхали ми щасливо, принесли подарунки.Колеґи-письменники мене гарно привітали. Фільмували, фотографували, писали статті. В прилозі посилаю Тобі частину вирізок з ґазет. Син Михайла Василь тепер в Естонії на роботі. Володя, син брата Івана, вже інженером, кандидатом наук, професором в Ужгороді. Відвідали і його. А молодший син брата Івана,Василь був якраз дома, він студіює у Львові на інженера лісових об'єктів.

Я дуже задоволений всім тим, що бачив. Ужгород - прегарне місто. Самі парки, зелень, квіти. Ночували дві ночі в готелі "Ужгород", потім забрав нас голова письменників до себе на одну ніч.

Донечко люба, я неначе відродився. Та краса рідних гір так на мене вплинула, що під цим враженням хочу написати поему про околицю Міжгір'я. Маю повний

зошит записок. Принесли і грамоплатівки. Як увільнюся з цієї роботи, приготую Тобі магнітофонну плівку із самих закарпатських пісень. Вони чудові! Хотів би розказати ще багато дечого про нашу поїздку, але тепер я такий зайнятий цією сухою рахівничою працею, що нема в мене часу "ані за вухо пошкрябатись"

26-го вересня 1970.

Нарешті ми вже в своїй хаті. Наробилися ми з Марусею як коні, але маємо повну сатисфакцію, бо наше помешкання таке, як сон: вигідне, гарне! Пишіть вже на нову адресу.

2-го грудня 1970.

В новому помешканні нам живеться дуже вигідно, все маємо, чого потребуємо. Мій кабінет майже ввесь новий. Купили ми конференційний столик, м'які крісла, прекрасний килим і ще одну шафу на книжки. Тепер мені любо тут стримуватися і працювати. Заслони Маруся має всюди, навіть у кухні. Кухня така гарна, модерна, з новими скриньками. Все зарядження і вся обстановка в кухні нова, купили стіл і стільці до неї. В кімнатах паркети, в кухні ґума - приємно, чистенько. Шкода тільки, що ми лиш самі двоє в такому прекрасному помешканні. Вже думали кімнату комусь винаймити та рішили чужих не мати в хаті, бо відтак годі буде їх позбутися.

Син Іван вже два місяці нам не писав. Останньо згадував, що Вірка вже знову вагітна. Мабуть аж так добре їм не ведеться, Іван працює вже на шостому місці. Тепер зайнятий у фабриці. Пише, що через рік поїдуть у Вашу країну. Писав йому, що було б найліпше, коли б вернулися додому. Побоюся за нього.

11-го лютого 1971.

Святкували ми різдвяні і новорічні свята добре,теж і "Василь" пройшов добре, були в нас навіть свати...

В нашій хаті тепленько, приємно, з такого прекрасного помешкання нас нікуди і не кортить, сидимо вечорами вдома, тільки в суботи їдемо в кіно, бо маємо вільний вступ.

Мій кабінет виглядає дійсно як кабінет письменника: ціла обстанова нова, минулого року куплена. На стіні мій портрет і наші портрети, наймиліший мій образ - це портрет моєї любої донечки, Зірки, з усміхненим личком. В куті граморадіо на спеціяльному столику,де можна і грамопластинки покласти. Тут мій відомий, дуже практичний письмовий стіл-шафа, друкувальна машинка, магнітофон. На канапі в себе я і ночую.

18-го лютого 1971.

Вчора прийшов і від Івана лист і він нас надзвичайно здивував. Він собі взяв у голову поїхати в нові континенти: в Африку, Канаду, Англію і лиш потім в ЗСА.

Дивна натура цей наш Іван! Бере на себе страшну відповідальність за жінку і двоє дітей. Як він собі уявляє поїхати в Африку? Хто їм там дасть стріху над головою, хто йому забезпечить роботу? Там своїх нема, можуть всі пропасти, як пес під плотом. Напиши йому і ти і скажи, що коли вже не хочуть їхати додому, то хай залишаться там, або їдуть до Тебе. Але пускатися у мандри по континентах - це ж божевілля! Як хотів "бачити світу", то не мав женитись і плодити дітей!

Перед двома днями судили їх, покликали і мене на свідка. Від працедавця мав добре посвідчення:працьовитий, серйозний, в колективі люблений...Суд це брав під увагу і виміряв йому мінімальну кару: дістали лише по 12 місяців тюрми. Але я переконаний, що коли б вони вернулися, неодмінно дістали б амнестію і не мусіли б сидіти. Про це йому пишу і прошу його, щоб вернулися додому.

9-го квітня 1971.

Не свари, що спізнився з відповіддю на Твій лист - чекав на листа від Івана, щоб довідатися, чи хлопець у них чи дівчина. Сьогодні лист прийшов, а дитини ще немає на світі. Народиться в квітні. Шкода було чекати, - напевно напишуть і Вам.

На мої уродини не посилай мені ані цента! Досить витрачаєш на того йолопа. Взимку я був поважно хворий, про що Тобі не писав, щоб не налякати, лежав у лікарні три тижні, хватався за повітря, душився.Впхали мені в уста довгу кишку, на, сси оксиґен!... і я ссав, як голодне поросятко цицьку своєї матери. Сотні інєкцій вколювали в мої жили - пітніли, мучились, бо не знаходили жили, одна сестра плачучи втекла,бо вколола інєкцією так, неначе шилом, а тому, що жили не знайшла, вертіла голкою - шукала сюди-туди. Я закусив зуби і мовчав, тримав, терпів... слова протесту не сказав, але увійшов лікар і її висварив. Мої обидві руки були самі синці, інколи і лікар протирав потом зарошені свої окуляри - але він знайшов. Вже на п'ятий день я встав, коридорами робив "шпацірку"...

У моєму кабінеті почуваюсь знаменито, прекрасно сплю, особливо тут, де абсолютна тиша. Як кожна стара людина, інколи збуджуся вночі, записник у мене на поготові, прийде якась думка - зразу запишу. Таких думок у мене повно. І в день маю записник біля себе. А ви, як думаєте, родяться поезії, романи? Якби ми мали спільну спальню з Марусею, то я не міг би вночі

вставати. Вона бідна мусить зранку і по молоко і на закупівлі, зварить снідання - і вже десята година! А тут треба чоловікові й собі варити обід - два обіди, для мене дієтний харч, вона здорова, з'їсть усе.

Це ще було б пів-біди, але ж ти прекрасно знаєш,що я від 1960 року хворий на бронхіт. Особливо як погода вогка, то мене мучить кашель. А коли перехолоджуся, то - просто жах, так,як би був цілий мочар в моїх легенях. Минулого року не був я в курорті, бо були ми на Закарпатті, та і потребували добудувати помешкання - то я ще так погано не зимував. В мене,слава Богу, серце добре, спортове. Пригадуєш собі, як ми мандрували, як я годинами плавав в Ужі без того, щоб рукою кивнув. Горілиць собі в темних окулярах! Обертаюся без того, щоб хоч один палець ворухнув. Правда, там добрий кілометер тихої води, там можна - то в долину,то вгору. Але дуже любив плавати у рвучих, пінистих хвилях, вода мене сама несла. Правда, не горілиць, щоб потилицею не "поцілував" скелю-камінюку, що стирчить з води і гостра, мов бритва... А люди дивляться, постоюють і я чую примітки: "Ось правдивий верховинець, дитина природи..." Адже мене змалку вчили плавати плеса Ріки("Під Повзалом" у плесі,де ми мали "луг" в Соймах - тепер там курорт; в "Нижньому Лузі"- напроти Поточини; в "Козяї", де наша Ріка быстра, надзвичайно быстра), в Тисі, в Тереблі (надзвичайно быстра,аж піниться скрізь). Та що буду Тобі вираховувати! Ти й сама ці прекрасні околиці знаєш, це більше пишу для нашого любого Марка, щоб Ти йому про це оповідала. Туристику я крім плавання також дуже любив. Щороку могли ми їхати до Румунії, до Югославії, а я завжди давав першенство нашим рідним горам - я їх обожую, знаю їх, як своїх п'ять пальців.

Футболу я не грав, не розумівся до того, ані не знав правил. Всього двічі-тричі був, як грала ужгородська "Русь", просто з національного обов'язку. Одного разу "Русь" ("літаючі вчителі" - Бокшай та інші) порядно набила спортовий клюб "Баті". О, тоді я пішов, бо я тішився, що маленька "Русь" перемогла чехів...

Футбол я вважав якимсь таким спортом, де 22 людей дійсно грає спорт, а решта - кричить, біситься, галасує. Хіба ж це спорт? Спорт є той, де люди дійсно беруть участь у спорті. Хіба ж те, що тисячі людей є на свіжому повітрі. Вже краще взяти вудицю в руки і піти посидіти над річку, - а там комарів стільки,що вернешся додому з покусаною фізіономією. Шкода часу, всім богам і всім музам не можна нараз служити. Через те я й далеко важливіший пензель закинув, а шкода, бо був би тепер трошки собі й малював... Тепер бачу, що футбол, гокей - це велика бійка за національний престиж. Бразилійський "бог м'яча" - Пеле, це ж майже національний герой, багач, любимчик всієї Бразилії. Про мене - хай йому лихо!

Бачиш, як я розписався і це все на пояснення, чому в нас з Марусею немає спільної спальні...

Десь перед трьома тижнями я сконстатував, що якось мене піт обливає, якось я нервовий. Пішов я до лікаря, а в мене 220 тиснення! Що робити? А лікар каже, щоб перейти на харч вповні без соли. Я отже тепер ту сувору свою дієту "несолону" ще більше зрадикалізував - ані крихітки соли! Все неначе трава, несолене. І побачиш, що я на протязі короткого часу знову матиму своїх "160". Бо я вмію собі наказати! Я суворий і строгий і сам до себе...

12-го травня 1971.

Завдяки Літературному Фондові їду в серпні в курорт, - у свій, спеціяльний, - куди майже кожного року їжджу і він мені помагає. Минулого року тільки не був і це відбилося на моєму бронхіті. Цього року буде краще.

У Івана народилася прекрасна дівчина. Таке гарнюсеньке, аж серце мене болить, що ніколи моїх внуків, - оцих найменших, - не побачу. Тільки ім'я вибрали таке, якого у нас нема, - Михаїла-Іванка. А син пише, що називається вона "по-культурному" - "Мішел-Джейн".. Синка собі кличе "Дені", а тепер дочка "Мішел-Джейн"... Як то мене болить, що внуки мої з'ничарилися! В нас так багато прекрасних імен, походять від преславних Іванів Золотоустих , Василів Великих, Константинів Великих... Софія, Соня, Ольга, Олена, Єливавета, Людмила - і десятки й сотні наших чудових, історичних імен, що походять із старої Візантії. Та вже нехай була б і Михаїла, але принаймні у себе вдома не "Дені" і не "Мішел"... Каже, що будуть її звати "Мишка"...

Коли вже Іван рішився поїхати до Вас, то це краще, ніж той його плян їхати в Африку. Куди? Між неґрів? І то з дітьми!... Моїм великим бажанням є, щоб вони вернулися сюди назад, обов'язково дістали б амнестію. Але ми знаємо Івана, - він скоро змінить думку. Побачимо, що далі буде. Ще мусить бути принаймні рік в Австралії.

Від сьогодні буду жити мрією і надією побачити Вас знову, Дорогенькі мої!

27-го липня 1971.

Маруся тепер в Румунії на відпочинку при морі, але за три дні вже вернеться. Я вповні сам у цій великій квартирі, вже ледве жду, щоб Маруся вернулася...

Від Івана одержав листа і деякі світлини з дітей. Тішиться як мала дитина, що поїде до Тебе. Видно,бідолаха, не з медом йому там...

10-го вересня 1971.

Книжку "Місячні ґруні" колись Тобі пішлю. "Підкарпатські казки" вже виписав із примірника, який знаходиться в університетській бібліотеці. Вони мені лише позичили, але продати оригінал не хочуть. Я дав зробити й відбитки ілюстрацій. Як це Тобі досить,то напиши мені і я Тобі ці рукописи пішлю. Словацький переклад маю в себе, але лише єдиний примірник. Як він Тобі конче потрібен, то я і його Тобі пішлю, правда, в мене не залишиться ніщо. В мене назбиралося понад тисячу книжок, особливо белетристики. Маю й енциклопедію. Я хотів у тестаменті залишити її українському музеєві в Свиднику. Але подумай, чи не було б краще, коли б вся та моя бібліотека дісталася до Тебе, для Твоєї і нашої родини. Мабуть звичайними пакетами їх можна б кораблем післати Вам. Є в мене й унікальні примірники, крім того мій багатий архів. Словацькою мовою маю і роман "Ілько Липей", правда, теж єдиний примірник.

Маґочій був у нас з жінкою. Він одружився і мав весілля в православній церкві на Пряшівщині. Спали у нас дві ночі. Мабуть вже поїхали назад...

Живемо в нашій чудовій квартирі розкішно,маємо всі вигоди, навіть два балькони. Жаль мене бере, що не буде на кого лишити цю прекрасну вигідну квартиру...Я тішився, що приїдеш сюди і побачиш її, але виджу, що в Тебе тепер клопоти з Іваном і не будеш мати грошей на дорогу. Я вже помирився з тим, що не приїдеш, хіба ж десь пізніш, за кілька років...

На другий рік вийде дальша моя книжка "Петрик" - це роман для хлопців 13-14 річних. Написав я й дальший роман, побачу, що з нього вийде.

15-го жовтня 1971.

Твого останнього листа одержав. Так був ним зворушений, що майже ока не зажмурив всю ніч. Я ж Івана не зневажаю, я його прямо обожував, сама знаєш. Сварив його, це правда, тільки через школи, гнав його,як тільки міг, то по доброму, то сварками. Та скажім,що не всі мають здатність студіювати, знаєш, як "закінчив" він середню освіту. Але Іван інакше розумний і, як каже наша приповідка: "Навчить біда попити, як ся не має до чого вхопити..." Я Іванові завжди казав, "спробуй усього, чого навчишся,то так, як би на дорозі знайшов..." Йому я вже не докоряю, він, певно,дав мені за рацію в думках, але він не з тих, щоб признавався.

Писав я йому, щоб обов'язково вертався сюди, але він боїться кари. Але інша біда є там, не знаю,чи то відповідає дійсності: говорять, що в Австралії народжені діти вже від дня народження стають громадянами Австралії. Це дурне і неприродне. І кажуть, що

як батьки хоч і не мають права громадянства, виїжджають з Австралії, дітей не пускають... Що в цьому правди - не знаю.

Діти прекрасні, як дістав від них фота, прямо любувався внуками. Мене і нас серце болить, що не можемо їх доглядати, виховувати... Сердитий був я тоді, як він сказав, що збирається до Африки. Та Іван писав, що він хоче побачити світу... Тепер заявив, що рішили їхати до Тебе. Я вже трохи з тим погодився, - тим більше, коли і Ти заявила, що буде й Тобі краще, як хтось із родини буде недалеко Вас.

Щодо моєї книгозбірні: Перебере її дуже радо кожна українська читальня, або музей української культури у Свиднику, навіть добре заплатять за неї. Друзі з Києва говорять: "Твій архів належить Україні"...Як зачуваю, і в Ужгороді побудують архів закарпатських письменників. Друзі на Словаччині радять дати до словацького центрального архіву в Мартині - вони навіть мене спитали, на кого залишу свій архів. Вони мають архів письменників у великому порядку. Я їм відписав, що свій архів і рукописи залишу у Свиднику.

Але я думав, що мій син, мої нащадки - внуки і правнуки - може схочуть мати у себе, рукописи невиданих книг і видані книги, це - певно - належить до нашого родинного архіву. До різних українських інституцій за океаном попадуть може тільки видрукувані книги і це правильно. Навіщо їм посилати рукописи невидрукованих книг, які колись може вийдуть, а може й не вийдуть, але будуть цікаві деяким науковцям, літературознавцям тощо, тоді вони загостять у родинний архів і звідти випишуть, що їм буде потрібно. Для Вас, коли вже нам так доля судила, не бути спільно, думав залишити принаймні українську клясику...

Пишеш, що бажала б післати Марка до Европи розглянутися трохи і бачити світу, навіть бажала б, щоб побачив Київ. Це знаменито, дорога Донечко, лише 16-ти річний юнак повинен іти з екскурсією, під проводом і доглядом якоїсь старшої людини. Я був би радий, коли б він побачив і наш преславний, золотоверхий Київ,нехай би побачив шедеври старинної нашої преславної архітектури...

16-го листопада 1971.

Вибач, що пишу нашвидко, але дуже багато в мене літературної праці. Крім того від тижня трохи хворий, але гарячки не маю. Зачала мене боліти права нирка. Вона завжди в мене чутлива (це ще від концентраційних таборів). Я перелякався і пішов до спеціяліста. Нічого важливого - трохи запалена, здається,перестудив.

В нас чудова погода. Ще всюди зелень, барви жовтневої природи прекрасні. Я знайшов фарби Івана і намалював картину. 48 років мені пензель не був у ру-

ках. Мій образ не є мистецька картина, але нехай буде і халтура, але це - моя халтура. Як приїдеш - принеси кольоровий фільм в апараті то відфотографуєш собі.

28-го січня 1972.

Маю до Тебе велику просьбу: Іван рішив вернутися додому. Вже тепер, весною. Ми щасливі, що так рішив. Але на дорогу він грошей не має. Тому прошу я Тебе, позич йому потрібні доляри на літак. Сполучися з ним і розвідай, скільки буде потрібно грошей на літак на дві особи. За дітей, здається, не треба буде платити. Ото ж зразу напиши йому і подай на пошту літаком. А ті гроші, що Ти йому позичиш, ми Тобі повернемо в такий спосіб, що як приїдете з Марком до нас, всі витрати будемо покривати ми самі, бо в нас гроші є. Ти заплатиш собі лише дорогу, а всі видатки в Чехословаччині будемо Тобі покривати ми самі і таким чином сплатимо довг за Івана. Це буде найрозумніше.

26-го березня 1972.

За Івана не маєш чого турбуватися, він не буде сидіти ані одного дня. Багато людей вертається до своєї Батьківщини і ані одному ані волос з голови не випав, ані одного дня не сиділи - всі зразу одержують амнестію. Навіть вертаються на свої попередні місця і на посади. Не бійся, кого держава не бажає, щоб він вернувся, тому не уможливить поворот назад. Для мене це має велике значення - хочу, щоб він з діточками вернувся додому. Ми цікавилися, чи можна б його дорогу заплатити в наших грошах і нарахували нам до сто тисяч корон, - таку величезну суму, що ми залізли б у страшні довги, а Іван не виплатив би їх ані за 20 років. Іван рішив залишитися там покищо і заробити на дорогу. Вірка тепер піде працювати. Вона буде на роботі в день, а Іван піде на нічні зміни, щоб завжди одно з них було коло дітей. Таким чином до серпня заробили б собі на дорогу. Щось заощадять, щось продадуть - і так може назбирають гроші на білети. Літають туди і літаки з Югославії. Один його товариш вже вернувся з жінкою і дитиною і на югославський літак платили тільки 735 долярів за всіх. Якби Іван приїхав до Белграду, звідти сіли б на міжнародний поїзд, що їде з Югославії аж до Братислави. А якби їхали кораблем (може так дешевше), то можна б дістатися до Югославії, Німеччини, або до Польщі. В Польщі мали б також знайомих там коло пристані. Все одно, як, але приїдуть цього року і це нас з Марусею робить дуже щасливими.

27-го травня 1972.

Іванові я зразу написав майже дослівно те, що Ти написала. Нехай сам рішає. Але ми були б щасливі, коли б вони вернулися. Марко виросте, оженився, ти лишишся сама. А що було б, коли б ти жила хоч і на все тут, у Братиславі, це ж рідна Твоя хата! А Ваша держава пенсії вже дозволяє посилати і сюди. Тоді були б Ви разом. Та я вже, Голубочко, 75-ник! До "стодвадцять" не поживеш, Василько!

Мій ювілей відсвяткували ми в Пряшеві, де мене письменники покликали, заплатили дорогу, заплатили й гостину. Братислава трошки гнівалася, що я "втік", - але Пряшівщина це мій тил, там властиво мої читачі! В радіомовленні часто дають мої казки - написав і здраматизував їх 38. Доцент проф. Новак привітав мене від університетської молоді, від україністики, від університету. Проф. доцент Гапак намалював мені образ (замовили й заплатили йому письменники). Сказав він між іншими: "Я маю його другу книжку "Золоті ключі", де є опубліковані і його картини. Отже святкуємо не лише письменника, але й художника..." Та який я там художник, коли взявся лише тепер за пензель, по 48 роках!

Між іншим, малюю тепер великий образ "На Верховині": Між горами гуцульська дерев'яна хата, його обійстя, нивки, оборіг сіна, на оборозі ліжник і драбина приперта. Його жінка-гуцулка попасує корову, доглядає, щоб не пішла у шкоду, бо близько нивка з картоплями, капустою, коноплями... Перед хатою лавка, біля оборога копиця сіна, за оборогом вулики, на толоці хлоп'я-гуцул попасує ягнята... Цей образ ще не готовий. Але як приїде Іван з фотоапаратом у кольорах то він Тобі напевно відфотографує. Або може і не схоче, бо я його не раз просив: "Іване, відмалюй мені такі розкішні барви в жовтні." А він не схотів. Минулого жовтня я намалював собі сам. Перфектний я в літературі, а в цьому ні, та що ж, двом музам я не міг служити, при тому ще й працювати на насущний. Тому закинув пензлика. А шкода, треба було тут-там взятися за малювання, був би може і несогіршим мистцем. А це, бачиш, тільки для себе. Можливо, що колись мої внуки поцікавляться і скажуть: "Це наш дід намалював..."А-би тільки Іван це все не спалив, бо він - гого-критик! Хоч сам до академії не дотягнув, хоч мав її під носом, але критикувати вміє, до того ще й іронічно.

Світлин із свята не маю. Фотографували мене на святі і дали до тижневика "Нове Життя". Отут Тобі посилаю, відфотографуй собі і мені зверни, бо іншого примірника не маю. Може буде щось у "Дуклі", але це лише із кінцем червня. Ага, забув сказати, що святочну промову виголосив д-р Мольнар, якому я дуже багато завдячую. Була культурна програма з моїх творів Венкет тривав до півночі. Другої днини вернулися ми літаком.

Щоднини нетерпеливо очікуємо від Івана листа. Цікаві, як він рішився.

Можливо, що на відпустку поїдемо до Болгарії при морі, в домі болгарських письменників. Ми на заклик зголосилися від 22-го липня. Якби Іван приїхав, лишимо йому ключі.

В нашому "Тузексі" можна купити тепер навіть за наші гроші чеське шліфоване скло. (Цього перед тим не можна було зробити). Купили ми там японський магнетизований браслет на руку. Кажуть, що він помагає, та лікарі з того сміються, але й самі носять. Перед чотирьма тижнями мав я давлення 215/105. Вчора лікар зміряв - 175/95... Покращало, правда, брав я і медикаменти; може одно з другим... Але добре спиться від браслету...

П.С. Дістав я багато ґратуляцій - з України, з Польщі і звідси, навіть сам міністер культури послав мені телеграму.

3-го липня 1972.

Дістав я акутний катар шлунку, постив кілька діб і вже тепер на штани мушу брати шлиї ("гозентраґери"), бо спадають з мене. Не дурний казав, що "доки товстий схудне, худого давно дідько взяв..." Було з чого пустити тих кілька кілограмів. Щоднини ходжу з Колиби в місто пішки, вдолину збіжу, як колись молодим, але вгору вже тяжче іти, мій бронхіт мені не дозволяє.

Як я вже писав, Маруся мені купила японський магнетизований браслет. На днях я від пасічника купив десь з один літр так званої бджолярської кашки. Вже десь перед роками я брав таку кашку на бронхіт. Це така кашка, якою бджоли годують ячка-лярви, з яких розвинуться молоденькі бджоли. Це мені ще в Татрах колись радив лікар. Кажуть, коли брати ту кашку, то інших медикаментів не брати. На це я спитався свого лікаря. А він майже обурився і на браслет і на кашку. Мовляв, це ще все з лікарського боку не є перевірене. Зміряв мені давлення і в мене 150/90!

- Бачите, це від ліків, які я вам написав... Тепер вже не мусите їх брати.

Думаю собі, нехай буде і так, головна річ, що давлення в мене вже майже нормальне.

Так бачиш, Донечко, отак є з лікарями, кожний своє ремесло і свій спосіб лікування хвалить. Мабуть так воно і з Твоїми вітаміновими пілюльками.

А тепер у справі Івана: Пише, що всі формальності закінчено, може їхати хоч і зараз. Амбасада в Сиднею має всі їх потрібні документи. Думає, що на початку серпня будуть у Братиславі.

Ти, Золотко, пишеш, що за ті гроші, які пошлеш їм

на дорогу, не візьмеш із нас ані цента. Я ніколи цього не дозволив би... В мене гроші є...

11-го серпня 1972.

Як я Тобі писав, їдемо з Марусею до Болгарії на запрошення болгарських письменників. Але їдемо аж від 12-го вересня. Якраз тоді й Іван сідає на літак в Австралії. Отже побачимося вже лише як вернемося.... Шкода, що так випало. Лишаємо йому ключі і гроші на харчі. Ліжечка для дітей ми вже купили. Також купили найкращий холодильник в ЧССР, частинно на сплати.

22-го вересня 1972. Варна, Болгарія

Минає два тижні, як ми з Марусею тут. Дотепер не писали тому, що ждали на лист від Івана. Вчора прийшов, що вже Іван з родиною вдома. Тепер я вже спокійний. Будемо тут до кінця вересня. Моя книжка в Києві вже вийшла. Чекає мене дорога і туди. Маємося добре, погода прекрасна, в морі купаємося кожного дня і відпочиваємо. Хоч уже осінь, тут ще сонце добре гріє.

25-го листопада 1972.

Вибач, люба Донечко, що так довго не писав,але хотів уже про все написати, аж буде Іван працювати. На роботу пішов тільки перед тижнем. Спершу треба було все оформити, бо паспорти забрали і треба було виготовити нові паспорти-легітимації. А біда в тому, що не мали метрики дітей, бо не принесли, тобто залишилися на посольстві. На старе місце праці не дістався - може десь пізніше... Документи дітей важливі, бо на діти батьки дістають прибутки.

Іван зі сім'єю живе у нас. Зодягли ми їх на зиму, бо нічого теплого не мали. Приїхали без фінансових засобів, але й так ми щасливі, що вони вже дома.Якісь заощаджені гроші ще маємо. Та нащо мені грошей, я щасливий, що побачив сина з дітьми. Діти прекрасні, здорові, рухливі як живе срібло, граємося з ними. Вже вранці прийдуть до моєї кімнати, Мишка подає мені панчохи, Даньо пантофлі, "Діду, вставай, бо Денді тут.." А коли я вдаю, що сплю, мала мені розчиняє очі,"Діду, вставай!"... Отак, граючися із внуками, мені здається, що і я молодшим став. Видатків ми дотепер не жаліли, - на шестеро людей треба геть-геть харчів, але тепер у нас всього досить. Діти звикли на "Кока-колу", то дістають її щодня, банани, помаранчі... Люблять молоко і мають добрий апетит.

Іван працює в підприємстві, невістка може лише від півроку піде працювати. По сусідстві знаходять ясла, дамо дітей туди, бо Даньо просто дуріє за дітьми. Як

піду з ними на двір, то не можу собі дати ради,порозбігаються куди-котре, рухливі, як чортенята!

В Києві вийшла моя книжка. В останньому числі журналу "Дружно вперед" за 10/1972, на сторінці 25, прочитай про неї рецензію. Таких рецензій багато і в інших журналах та газетах. Може ще цього року поїду до Києва, щоб взяти гонорар за книжку.

Іван збирався Тобі написати і подякувати за ту велику грошеву поміч, що Ти їм післала на дорогу, але я йому радив, щоб написав лише кілька рядків у моєму листі. За нього і за його сім'ю я Тобі, дорогенька, висловлюю велику подяку. Без Твоєї допомоги я був би ніколи його не побачив, ані його дітей. Тільки прикро мені, що покищо не зможу Тобі хоч частину звернути, хоч і маю ще деякі заощадження.

Окремою звичайною поштою пішлю Тобі картинку, яку я для Тебе намалював. Дай її зарамувати. Маю ще й інші картини, але вибереш собі з них, як приїдеш. І книжку пішлю Тобі, що вийшла в Києві.

15-го березня 1973.

Незабаром мушу їхати до Києва отримати гонорар за книжку. Трохи боюся тої дороги, бо вологе, зимне повітря мені шкодить. Але може десь у квітні-травні потепліє. У нас ціла зима була "на болоті", сніг почав падати лише з кінцем лютого, та й то вночі трохи "поцукрує", а вдень сніжок мине. Діти на всю зиму возилися на санках лиш єдиний день. Такої м'якої зими давно не було, дітей шкода, що не могли використати.

Коли приїхали у вересні, ще слабо говорили, тепер уже договоримося навіть з малою. Хоч тільки два роки буде мати в квітні, говорить майже так, як і трирічний Даньо. Не можу нічого писати, бо липнуть до мене - дуже мене люблять.

Цими днями дістав я свою книжку "Петрик", яку тепер видрукували в Пряшеві. Посилаю її Тобі разом з книжкою, що вийшла в Києві.

Іван працює сам, Віра сидить дома з дітьми і варить. Харчі купує Маруся, наші платні ідуть на квартиру і їжу. Нехай, мусимо їм помогти, поки трохи"наберуть пір'я".

Попробую і я поїхати до Букарешту, як у липні там буде Марко з оркестрою. Трохи буде мені тяжкувато,бо ж хлопці не будуть на одному місці грати, певно дадуть концерти і в інших місцях. Велика шкода була б не зустрінутися. Знаєш, мені на плечах вже 76 років, не дуже я мобільний і тяжко дихаю, але все зроблю,щоб бачити свого любого внука. Лише треба заздалегідь знати, коли і де будуть.

28-го травня 1973.

Вибач, що даю тільки тепер відповідь, але трохи задержався і з приложеними моїми спогадами про "Пчілку". Довго думав, що і як писати, крім того в моїй бібліотеці немає цього нашого журналу, довелося іти в університетську бібліотеку і переглянути річники за 11 років, та й і там деякі числа бракують. А тут у мене дорогенькі внучата - "Денді" (він сам собі дав таке ім'я), а друга "Міка" - теж сама собі дала це ім'я... Діти хочуть гратися. Іграшки мусять діставати подвійно - купиш йому м'ячик, купуй і Мищці, бо б'ються за них. Грається Мишка з лялькою, тягне від неї ляльку і Данько; грається "Денді" з автом - давай і Мищці авто. Клопіт та й годі! Насмієшся з них, налюбуєшся, мириш їх, свариш... Я не звик їх карати, може і зле, бо як від батьків дістануть по задку, то біжать до мене, ховаються за мене. Або беруть діда за руку, "дай це, дай те...", олівці, папері, рисуй з ними, для Данька головно авта і "толейбус", бо дуже любить їздити в тролейбусі. Даньо надзвичайно любить з дідом блукати понад Дунай, кидати камінчики у "велику яму"- в Дунай. Але інколи тікає від мене де найбільша калабаня. Одного разу прийшов додому до коліна мокрий і від тоді вже його тато не пускає з дідом так далеко. Хлопчина, як живе срібло, вартуй мов жандарм, - стій, щоб не вибіг на вулицю, де курсують авта, його не зловиш, біжить як заяць. Але є досить простору і біля нашого дому. Тепер пишу дуже мало, але вже доведеться привчити їх, щоб дали мені хоч дві-три години вдень писати. Та вони не узнають, що "дідо має роботу..."

Іван працює в одному підприємстві і вже дозволили йому екстерно і малювати мултиплікаційні фільми. Навіть кілька карикатур помістили йому в гумористичному журналі "Рогач" (тижневик). Отже справа потрохи іде вперед. Я вірю, що він дістанеться знову до фільму. На карикатури і малювання отаких фільмів він має терпеливість і здібність. Віра вдома, інколи й вона йому трохи помагає. Діти ще не пішли до шкілки. Шкілка - від трьох років, ясла - від 18 місяців віку дитини. Отже ждемо, щоб і Мишка мала в квітні три роки, то потім підуть до шкілки обоє. Тоді і я більше звільнюся...

14-го червня 1973.

В листі до Тебе долучив я і статтю-спогад про "Пчілку". Не знаю, як буде подобатися Павлові.* Нехай помістить у якомусь журналі, або газеті, у Вас, або може в Канаді. В спогаді не відмітив я факту, що "Пчілка" видавала й деякі збірники, як ось наприклад "Атляс тварин". Ой, такий атляс і тепер тут на Пряшівщині пригодився б! Потім лише коротко згадав про

* Павло Кукуруза, видавець "Пчілки" на Закарпатті.

збірки, як, наприклад, "Пчілка Мая" та інші. Якщо Павлові залежить на тому, щоб я і це написав, то нехай Тобі, або мені пішле список. Принаймні назви. Пригадую, що таких збірочок було більше. Я потім їх вишукаю в бібліотеці університету, куди вони попались із фонду, куди кожний видавець із Закарпаття був обов'язаний посилати в Братиславу.

Маруся їде в липні на лікування в Ружбахи на Пряшівщині. Принаймні буде чути пряшівське українське радіомовлення хоч за ці три тижні, бо ми його тут у Братиславі не можемо зловити. Це тільки 4-кіловатова льокалька для Пряшівщини, але в Татрах я цю нашу висильню добре ловив. Правда, в такій гірській країні, якою є Словаччина, хвилі радіомовлення мають свої вибрики. Наприклад, в санаторії в Німниці біля Пухова, Братислава була слабонька, хоч працює на 100 кілова - тах, далеко гірше було її чути, ніж італійські, або югославські радіовисильні. Мабуть теж гори є причиною.

Десь у серпні поїду до курорту Німниця.

23-го червня 1973.

Порядкую свої рукописи так, щоб зробити з них три примірники. Це я на своїй друкарській машинці роблю, але ілюстрації годі відбити. Тому відфотографуй оці твори, залиши собі один примірник для родинного архіву, а одну копію й оригінал зверни мені. Та це не поспішає. Якщо вже нема у Вас такої можливости зробити відбитку, то зверни, я тут дам зробити. Але тут ця праця дорога.

9-го липня 1973. Німниця.

Ще п'ятого приїхав сюди на лікування в цю санаторію. Вповні на власні витрати, за свої гроші, але це не важне, головне здоров'я, гроші ми маємо. Лікують тут бронхи. Я завжди ліпше почуваюся після тритижневого побуту. Головно інгаляції, електролікування,масажі та вуглекислі купелі мені помагають тягнути далі і жити для Вас і для моєї літератури. Санаторію цю люблю, мене вже тут лікарі знають. Це в середній Словаччині серед прекрасних гір, неначе у нас на Закарпатті. Від містечка Пухов три кілометри, під гарною горою. Природа чудова, повітря розкішне. Стоїть над озером гідро-електростанції. Гуляємо по горах, возимося на кораблі. Вернуся додому біля 24-го. На другий місяць їду до брата на Закарпаття, звідки скочу і до Києва. На Закарпатті хочу побути може й кілька тижнів, бо готую роман - другий том "Сини Верховини". Перший том уже давно написаний.

25-го липня 1973.

Вчора я вернувся із санаторії. Завжди добре почуваю себе після лікування. Вже не твориться на стільки в мені бронхіяльний кашель, сплю добре, а то перед лікуванням посплю 4-5 годин, а потім кашель мене збудить. Як викашлюся, то знову все в порядку.

Сьогодні поїхала Маруся на лікування, також на три тижні. Як повернеться, збираюся до Києва, де маю дістати гонорар, а теж наш Літературний Фонд ухвалив мені тримісячну стипендію на Закарпаття на докінчення роману "Сини Верховини." Перший том вже готовий, але до другого тому ще мушу зібрати матеріял на Закарпатті. Ото ж десь в третій декаді серпня вже й поїду. Заїду перше до брата Івана у Винорадів, потім у рідне село, а опісля заїду і на Гуцульщину. Звідти буду Тобі посилати принаймні листівки.

Люба Донечко, для Музею української культури відписав я рукою мій роман "Ілько Липей". Музей збирає всі мої рукописи, які я предложу. За кожний рукопис мені платить, бо ж це цінність, щоб збереглося для наших грядущих поколінь. Вдалося мені роздобути автентичний портрет Липея. Тут його посилаю і прошу Тебе, дай відфотографувати. Оригінал мені зверни з одною копією, а другу копію наліпи на свій примірник роману. Здається мені, що маєш не тільки у збірнику "Шляхом терновим", який вийшов у Пряшеві в 1964 році, але і видання Тиктора, що вийшло у Львові в 1936 році. Це дуже рідка фотографія, старайся, щоб не пропала, було б шкода. Адже Липей був моїм шкільним товаришем. Фото роздобув у Празі. Музей буде тішитись.

Твій останній лист післала мені Маруся до санаторії. Питаєш, чи будете мати в нас де переночувати, як приїдете. Люба Доню, у нас місця досить і всюди однаково тепленько. Ковдер, подушок досить не лише для Вас, але пишемо і братові Іванові, щоб приїхав з дружиною. Де ж би ми Вас пустили до готелю, коли у нас таке велике, тепленьке і вигідне помешкання! Лиш приїжджайте, будемо щасливі, що будемо могти Вас у нас привітати.

27-го серпня 1973.

Вже не можемо дочекатися листа від Тебе, бо цікаві знати, як Марко подорожував по Румунії, що пережив, де був і як йому летілося до Европи і назад. Його враження повинні бути цікаві, Букарешт гарне місто, певно, ходили багато і щось бачили в ньому.

Я цього тижня їду на Закарпаття. Дістав, як я вже згадував, стипендію від Літературного Фонду на докінчення роману, і то в Виноградові. Чи буду я там цілий той час, сумніваюся, але мушу бути в Києві також, може заїду і до Канева на могилу нашого великого Тараса Шевченка. Найбільше буду здержуватися у Вино-

градові та в Міжгір'ю. Брат Іван на Різдво не може до нас приїхати, бо вчителів тоді не пускають. Отже будете в нас тільки Ви двоє з Марком.

21-го жовтня 1973.

Я вже вдома, побув щасливо на Закарпатті, ввесь час у брата Івана та в брата Михайла. Між тим був я тиждень у Києві. Погода була чудова, неначе влітку - сонячно, тепленько, я почувався знаменито, навіть ліків не вживав. Вся рідня Вас щиро вітає, брат Михайло був майже сліпий, оперували йому око і на одне око бачить тепер на 80%, а на друге нічого не бачить. Але й так добре, що й так, бо майже рік нічого не бачив.

Я надзвичайно тішуся тим, що Вас знову побачимо.Не неси нам нічого, бо ми маємо все. Хіба ж дітям деякі дрібні іграшки. Принеси фотоапарат і фільми, щоб могла наробити знімок. Найголовніше, напиши, куди приїдеш: чи до Праги, чи до Братислави, щоб могли поїхати напроти.

7-го грудня 1973.

Дякую за розклад їзди. Дуже тішимося, особливо я, що прилетите просто до Братислави, адже з Праги це тільки одна година. В Братиславі на аеродромі будемо Вас очікувати. Іванів приятель має авто і він Вас привезе до нас просто додому.

Аліско, дома в нас говори тільки по-українськи. Я дітей вже привчаю з нашими наголосами і вони вже знають, що з "тетою Зілкою буду говолити по-уклаїнськи".

27-го лютого 1974.

Якраз перед хвилиною прийшов від Тебе дальший, вже четвертий лист і вже не чекаємо ані хвилини, зразу Тобі пишемо. Фотографії чудесні, сидимо й подивляємо. Навіть діти сидять з нами і мусимо їм показати кожний знімок, такі цікаві на всі.

Щасливі ми, що Ви доїхали добре додому. Жаліли лише, що Ти мусіла доплачувати за надвагу такі великі гроші. От тоді я був і нервовий, бо не знали, як доїхали, але коли довідалися, що все порядку, то всі заспокоїлися.

Я тут-там трохи пишу, більше читаю і граюся з внуками. Погода у нас без снігу, з того часу як Ви поїхали не нападало ані трохи снігу, навіть діти не могли цієї зими ані раз повозитися на санках.

Журнали "Дуклю" та "Дружно вперед" на днях я Тобі знову передплатив і на цей рік. Слідкуй по всіх числах, бо в "Дружно вперед" публікую свої великі поеми,

теж і в "Дуклі" тут-там щось надрукують. Ту поему,що я Тобі читав - це історія мого рідного села, "Оленка Верховинка". Вона надрукована в журналі "Дружно вперед", її там знайдеш. Там є також надрукована історична поема "Василина - князівна Гуцулії", а навіть "Сива Тиса". В тому журналі пляную публікувати і ліричну поему, яку я розбив на три частини - три окремі поеми.

2-го квітня 1974.

Як тільки Ви відїхали, понесли з собою і нашу зиму. Діти два дні були на санках. Березень у нас був прекрасний, а погода - просто літо. З кінцем березня вже зацвіли дерева, на нашій Колибі все в цвітах,біліються сади. Діти згадують Марка, як він їх носив на плечах, як вони їздили "на конику". Час від часу мусимо їм показати всі світлини, любуються і всіх пізнають... Брат Іван жаліє, що не мав можливости бачитися з Вами.

Я був трохи перехолоджений, але вже все в порядку. Вліті збираюся знову в санаторію до Німніци, куди майже щороку їжджу.

Марко, як видно, побачить півсвіта, як їде до Індії. Нехай уважає на себе і нехай защепиться проти тропічних хвороб.

27-го квітня 1974.

Дістали знову фотографії. Тепер вже маємо повну коробку знімок від Вас, маємо що переглядати і чому тішитися. Нема тижня, щоб ми з Марусею не взяли всі підряд, переглядаємо і згадуємо, які ми були щасливі,коли Ви були у нас. Так утік той час, а все ж він залишається до смерти в пам'яті!

Твоя розкішна писанка прийшла в порядку, не розбилася. Прекрасно ти це яєчко вималювала, між колекцією Марусі воно найкраще.

В день своїх уродин я був у Брні, бо туди приїхав мій братанич Василь із радянськими студентами. Мусів я туди поспіхом їхати, щоб його застав. Стрінулися і я передав йому гроші, що його батько надіслав для нього вже передтим. Василь уже інженером, має якраз 25 років, працює у Вилоку недалеко Виноградова (15 км) і заїжджає на роботу поїздом. Хлопець добре заробляє. Женитися ще не збирається, каже,"спершу нехай женяться старший..." А Володя вже має 30-ку і ще все холостяк.

31-го травня 1974.

З Іваном у мене вийшов конфлікт через його жінку і я вже з ними тиждень не говорю і мине може й кілька місяців, поки до них промовлю. І то через дітей...Ми дітей підгодовували, займалися ними ввесь час. Діти навіть відмовили мамин обід, хотіли з дідом. Вона заявила, що ВОНА хоче дітей виховувати, але не лише щодо їжі, але й взагалі. Іван наскочив на хлопчика:"Ти більш ніде не підеш з дідом..." (Мабуть, тим хоче мене карати). З того часу я перестав з ними говорити. Жалію хлоп'я, бо ж він щоднини мене питає: "Діду, коли підемо на корабель... Діду, коли підемо на станцію подивитися, як машинка іде... Діду, ходи зі мною гратися надвір... Діду, це, діду,те..." І мене серце болить, що не можу хлопчика вчити, пояснювати, а він якраз тепер все хоче знати, а від батьків дістане тільки лайку, або й наб'ють. Може хоч у майбутньому пустять зі мною дітей хоч на двір. Вона мене мусить безмежно ненавидіти.

14-го червня 1974.

Іван простудився і лікар сконстатував, що має запалення сидячого нерва. Дуже терпів. Я його жалів - зрозуміла річ - і скасував свою мовчанку.

Я, нехотячи, спитав, скільки в тому правди, що деякі співмешканці нашого дому говорять мені, що він з родиною хоче виселитися з нашого помешкання. Він признав, що це правда і вже через місяць їх тут, у нас, не буде...

Мені дуже жалко за дітьми. Я учу малого по-нашому - він вже майже все розуміє, особливо слова, що подібні до словацьких. Хлопець дуже розумний. Вона кривить носом, а Іван мовчить. Але вчора я заявив йому:

- Іване, ти хочеш від мене втекти з дітьми. Я їх знайду і там, де будете мешкати. Я не лишу внука,щоб він не знав мови свого батька, свого діда.

Я дітей буду відвідувати часто, знайду спосіб, щоб принаймні з Данилком зустрінутися. Буду "влізливий", бо тим поможу дитині.

26-го липня 1974. Німниця.

З Братислави Маруся прислала мені всі Твої чотири листи. Вже два дні перечитую їх і роздумую над ними. Навіть на стільки, що і вночі снишся мені. Боже, яка ж Ти мудра, розумна людина! Як Ти логічно роздумуєш і радиш батькові...

З розмови більше-менше я довідався, що Іван хоче подати прохання на державне помешкання. Але на таке і по 6-8 років треба чекати.

Діти мене страшно люблять, я їх не б'ю і не кричу, "відчепіться!", але учу їх, говорю казки. Але Ти маєш правду, діти є їх діти, а не наші. Але ж діти розумні, мені по сто разів денно завдають питання. По-українськи розуміють все, але мішає їм те, що кожної п'ятниці до понеділка вони у другої бабуні.

Лікарі мені радять здержуватися 3-4 години денно на повітрі. Я так і роблю, зранку десь від 5-ої пишу на машинці, потім десь від десятої до обіда з дітьми надворі. За хатою гарна площа з травичкою, і там і гойдалка і пісок.

Санаторія мені багато помагає. Чую себе ліпше. Процедури такі (на три тижні): 10 теплих інгаляцій, 10 просторових, 10 "люльок" (тягнеш, наче люльку, якусь інъєкційну рідину), 12 електризацій на груди, 12 масажів, 8 вуглекислих купелів. Треба бігати з одної процедури на другу, але маю першенство, бо я амбулянтний. Живу сам у винайнятій кімнаті, маю варич, купую молоко, масло (з соняшника), салямі, сири, сардинки. Снідання і вечері готую собі сам, їм багато овочів, щоднини одну цитрину, а на обіди ходжу до ресторану.

14-го серпня 1974.

Я вже вдома, приїхав із санаторії. Трохи мені помогли ті процедури. При тому мав два тижні прекрасної погоди. Лікувався, опалювався і писав. Закінчив свій роман "Сини Верховини", що складається з двох томів, разом 405 сторінок. Думаю, що це буде моя найкраща проза. В романі дуже багато з мого життя, особливо в першому томі. Другий том після деяких рецензій мусів я переробити, через те довго над ним думав, майже три роки лежав манускрипт у шухляді, але тепер знайшов компромісове рішення і докінчив. Тільки його треба переписати і післати на різні місця. Хочу післати до видавництва три примірники (це так завжди робиться), один примірник собі, один пішлю до Києва, а один до музею. Гадаю, що за три місяці його перепишу потрохи.

9-го вересня 1974.

Після лікування - а я лікарські процедури точно дотримував - мені зовсім покращало, тепер не кашляю, добре сплю і не дихаю так тяжко, як передтим. Як видно, я мушу до тієї санаторії їздити кожного року. Добре перезимував, сподіюся, що й тепер буде добре.

Маруся тепер в Маріянських Лазнях в санаторії, а я тепер сам вдома собі господарюю. Сніданки й вечері готую собі сам, а на обіди ходжу до міста. Кілька годин денно сиджу на дворі з дітьми, потім трохи пишу. А писати маю що, бо переписую роман на 440 сторінок.

20-го листопада 1974.

Сьогодні одержав Твого листа і зразу пишу, якраз через вітаміни. З вітаміни "Ц" вже є лише кілька таблеток. Справа в тому, що найбільше вживають їх діти, приходять до мене щоднини і по кілька разів і просять "пілюльки". Мала менше двох ані не візьме. Я їм не відмовляю, бо тепер вони здорові і я тому тішуся. Я був трохи перехолоджений, але не перейшло ані в гарячку, навіть не лежав.

З молодими я не говорю вже від тої афери з грішми, про яку я Тобі писав... Та дітей підтримуємо, завжди щось їм купимо. Квартиру, ґаз, електрику, радіо, телевізію - все плачу я, ніколи від них ані сотика не прошу і не беру...

Роман "Сини Верховини" переписую, вже маю більше як половину на чистописі. Цього року хочу бути з ним готовий.

Перед святами ще ми Вам напишемо...

ЕПІЛОГ

Останній лист писаний п'ять днів перед смертю поета. Смерть настала (по всіх ознаках) від кривавлення в мозку. З лікарем я не мала нагоди говорити і так про офіційну причину смерти я не довідалася.

Хоч як боляче було мені сприйняти втрату батька, я була вдоволена, що Господь дав йому легку смерть, - смерть, яку він сам собі бажав.

Я вдячна братові Іванові, що вернувся з Австралії додому і тим дав можливість дідові потішитися і налюбуватися своїми малими внуками хоч протягом останніх двох років свого життя.

Зірка Ґренджа-Донська

ОДЕРЖАНІ ВІДЗНАЧЕННЯ

Нагороди, премії, медалі

1923 р.

1. Друга премія на конкурсі Шкільного Відділу в Ужгороді за поезії в збірці "Квіти з терням."

1937 р.

2. Гонорар від Державного Видавництва в Празі за "Підкарпатські казки".

1943 р.

3. Нагорода від Видавництва Яна Горачка в Братиславі за казки "Пригоди Міша Улічніка" на словацькій мові.

1952 р.

4. Нагорода від Державного Видавництва в Братиславі за мовну коректу української читанки для 4-ої кляси середніх шкіл.

1955 р.

5. Почесне признання від Кінофільму з нагоди 10-ти річчя чехословацького державного фільму. "Взірцевому працівникові за віддану працю для розвою кінематографії на Словаччині".

1957 р.

6. Нагорода на конкурсі Словацького Літературного Фонду в Братиславі за драматичну поему "Скам'янілі серця" та за вибрані поезії.

7. Нагорода на конкурсі Міністерства Шкільництва і Культури в Братиславі за драматичну поему "Зруб".

8. Грамота з нагоди 60-літніх уродин від Українського Культурного Гуртка в Празі за плідну й корисну діяльність для розвитку української літератури.

1958 р.

9. Відзначення від Словацького Фільму за заслуги у фільму та за визначне ведення праці.

1959 р.

10. Друга премія на конкурсі Дому Освіти в Пряшеві за скеч "Відьма".

1960 р.

11. Почесне признання на мистецькому конкурсі Міністерства Шкільництва й культури в Празі за по-

вість "Світанок за горами".

12. Почесне признання на державному літературному конкурсі за оповідання "Прогулянка на місяць".

1962 р.

13. Медаля за "заслуги в будівництві" від держави.

1963 р.

14. Прийняття до членства Української Секції Спілки Словацьких Письменників.

15. Похвальна грамота від Літературно-художнього та громадського політичного альманаху "Дукля" з нагоди 10-річчя альманаху, за заслуги в розвитку української літератури в ЧССР.

1964 р.

16. Нагорода від Словацького Державного Видавництва за вибрані твори "Шляхом терновим".

1965 р.

17. Відзначення окружними читацькими конференціями в Гуменному (березень) та в Пряшеві (квітень) на повість "Ілько Липей" і інші твори у збірнику "Шляхом терновим".

18. Нагорода від Словацького Літературного Фонду за збірник "Шляхом терновим".

1968 р.

19. Уділення почесного титулу "заслужений мистець" владою ЧССР за піонерську літературну творчість на Закарпатті.

20. Медаля від Центрального Відділу Народного Фронту з нагоди 50-річчя створення Чехословацької Республіки.

1970 р.

21. Пропам'ятна табличка від Центральної Дирекції Словацького Фільму з нагоди 25-ліття словацького фільмового мистецтва та здержавлення чехословацької кінематографії, за заслуги в розвою словацького фільму.

22. Медаля з нагоди 25-ти річного здержавлення чехословацької кінематографії 1945-1970, від Словацького Фільму.

23. Запрошення до літературознавчої секції при Центральному Комітеті Культурного Союзу Українських Трудящих.

1972 р.

24. Премія на словацькому конкурсі за повість "Куди серце тягне".

25. Похвальна грамота від Центрального Комітету Культурного Союзу Українських Трудящих в Пряшеві з

нагоди 20-ліття виникнення журналу "Дукля", за заслуги в розвитку літератури, публіцистики та мистецтва українців ЧССР.

1973 р.

26. Золота відзнака з нагоди 75-річчя чехословацької кінематографії, Прага.

27. Нагорода за поезії в збірці "Піонерські перлини".

1974 р.

28. Нагорода від Словацького Літературного Фонду за повість для молоді "Петрик".

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

6	1.	Дерево роду
8	2.	Метрика народження поетового батька
9	3.	Переклад метрики
10	4.	Метрика народження поетової мами
11	5.	Переклад метрики
14	6.	Метрика шлюбу батьків поета
15	7.	Переклад метрики
16	8.	Метрика народження поета
17	9.	Переклад метрики
24	10.	Волове, рідне село поета в 1920-их роках
34	11.	В Будапешті, 1917 р.
49	12.	В Будапешті, 1919 р.
51	13.	Поет з нареченою, 1919 р.
53	14.	Дружина поета, Манціка р. Вільгельм
55	15.	Молодша дочка поета, Ольга, 1932 р.
58	16.	Аліска з мамою, 1925 р.
60	17.	Ужгород, малюнок поета з 1920-их років
61	18.	Було то весною, малюнок поета з 1920-их рр.
63	19.	Поет в 1922 р.
64	20.	Документ зміни прізвища
65	21.	Переклад документу
70	22.	Поет на праці в банку, 1924 р.
72	23.	Поет в 1924 р.
75	24.	Поет в 1925 р.
84	25.	"Крутимо цигарку", з С. Черкасенком, 1926 р.
90	26.	Сконфіскована сторінка журналу
96	27.	У садку друга поета, П. Кукурузи
105	28.	Поет з дочкою Зіркою, 1930 р.
109	29.	Поет в 1932 р.
122	30.	Загальні збори товариства українських письменників і журналістів в Ужгороді
133	31.	Головний виділ Т-ва "Просвіти" в Ужгороді, в 1927 р.
135	32.	"Любителі сонця, води і свіжого повітря"
137	33.	Поет з пластунами

140 34. "Таборит", пластовий часопис

145 35. У пралісах Карпат
36. У пластовому таборі

151 37. Літом на полонині

155 38. Поет в 1937 р.

159 39. Поет з дружиною Марусею і дочкою Зіркою, в 1937 р.

169 40. Хуст, рисунок поета

171 41. Руїни хустського замку

174 42. Як повстала назва Хусту?

185 43. Документ назначення до державної служби

228 44. Дозвіл на переїзд до Хусту

229 45. Переклад дозволу

239 46. Письменник В. Ґренджа-Донський на волі

242 47. За Ґренджою-Донським, вірш Ф. Краля, з перекладом

246 48. Олекса Ґренджа

251 49. Поет із сином Іванком, 1947 р.

255 50. Поет із сином у Бардиївських купелях, 1950
51. Поет з дружиною і сином, 1950 р.

260 52. З дружиною Марусею, 1951 р.
53. В Братиславі, 1952 р.

263 54. Дружина Маруся з братами поета, 1955 р.

268 55. З дружиною в Празі, 1956 р.
56. Корабликом по Дунаю, 1957 р.

269 57. Тато, рисунок сина поета, 1958 р.

274 58. З д-ром Ольгою Дутко
59. З д-ром Юлієм Головацьким

278 60. Грамота з нагоди 60-ти ліття поета

289 61. Карикатура поета

292 62. Поет в 1961 р.

295 63. Похвальна грамота з нагоди 10-річчя журналу "Дукля"

296 64. Запрошення на читацьку конференцію

302 65. Запрошення на ювілейний вечір з нагоди 70-ти ліття поета в Празі

303 66. Програма ювілейного вечора

305 67. Поет з д-ром М. Мольнаром
68. Запрошення на літературний вечір в Братиславі з нагоди 70-ти ліття поета

309 69. Поет в телевізійній станції

311 70. Візита дочки, 1967 р.

313 71. Поет в літі 1967 р.
72. При праці з тимчасовою секретаркою

315 73. З студентами
74. Поет з братом, сином і внуком

316 75. На кораблі по Дунаю, 1967 р.
76. Поет з внуком

318 77. Перша зустріч з внучками
78. Молодша дочка поета Ольга з дочками

320 79. Документ почесного титулу "Заслужений мистець"

322 80. На Верховині, малюнок поета, 1970-ті роки
81. Рідне село, малюнок поета

323 82. Квіти, малюнок поета
83. Синевирське озеро, малюнок поета

329 84. Зустріч з поетом В. Пагирею, 1970 р.
85. В товаристві братів Шереґіїв, 1970 р.

333 86. На Закарпатті, 1973 р.

336 87. Похвальна грамота з нагоди 25-ліття журналу "Дукля"

340 88. Щасливий дід з малими внуками, 1973 р.

342 89. "Продовження мого роду..."

344 90. Переглядаємо рукописи

345 91. При праці

346 92. Поет читає вголос поему

347 93. Студія обличчя діда: В дискусії
94. В здивуванні

348 95. В задумі
96. У відпочинку

349 97. Дід з внуком Марком

351 98. Син Іван з родиною

353 99. Остання знимка поета

376 100. В Маріянських лазнях, 1954 р.

384 101. У Високих Татрах, 1956 р.

410 102. У Високих Татрах, 1961 р.

429 103. У Високих Татрах, 1965 р.

436 104. При праці, 1967 р.
105. Історична машинка до писання

441 106. Карикатури сина Івана

446 107. Автопортрет, рисунок сина Івана, 1967 р.

452 108. Карикатура поета, 1969 р.

453 109. В курорті Німніца, 1969 р.

ПОЯСНЕННЯ НЕВІДОМИХ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ

1 Дараба - Стовбурі дерева, зчеплені докупи для легшого сплаву по ріці

2 Жердина - кіл причеплений до дараби для вішання торби або одягу, щоб не змочилися

3 Бесаги - подвійні мішки сполучені разом

4 Гойкнула - крикнула

5 Пеленки - пелюшки

6 Ріка - ріка Ріка, що перепливає через рідне село поета

7 Ярок - рів

8 Май є - більше є

9 Мусай - муситься, треба

10 Сої - сойки

11 Кирниця - криниця

12 Нич - нічого

13 Ся так упоздили - так спізнилися

14 Убалена роса - збита, повалена, потоптана роса

15 Долі - вниз

16 Ид - до

17 Жбурнув - нагло кинув силою

18 Го - його

19 Вишмарив - викинув

20 Кожані - шкіряні

21 Товщі - грубші

22 Май малі - менші

23 Лавичка - мала лавка

24 Дровітня - дерев'яний будиночок для складу дров на паливо

25 Орендували - наймали

26 Гонведи - реґулярне мадярське військо

27 Горожанка - 4-річна середня школа

28 Прицарабила - прилізла з трудом

29 Ґазетярі - журналісти

30 Інтересанти - зацікавлені люди

31 Пішо - пішки

32 Ґ́род - місто

33 Чудувалися - дивувалися

34 Звідовали - питали

35 Лишаки - верховинці

36 Лемаки - лемки

37 Застави - прапори

38 Премножество - дуже багато

39 Напослід - накінець

40 Радуємося - радіємо

41 Глядати - шукати

42 "Біс гундертцванціґ яр" - нім., до 120 років

43 Зарукувати - наступити у військову службу

44 Фіюшпан - мад., начальник комітату за Австро-Угорщини, відповідає приблизно губернаторові району чи области

45 Гриміт - Василь Гриміт, ровесник і друг поета

46 Діжа - мад., цебро

47 Ногавичники - люди з міста, звичайно туристи (носять "ногавиці" - штани, а не селянську одежу)

48 Паклі - мад., пачки

49 "Грабарі" - прихильники губернатора Грабара

50 Стаття п. н. "Пластове свято в Мукачеві", Українське Слово, Ужгород, 15.УІ.1932.

51 Чатина - гілля смерек і ялиць

52 Салаш - літня оселя вівчарів на полонині

53 Ґелети - дерев'яна судина, до якої доять молоко

54 Оборіг - місце для схову сіна перед дощем: рухомий дах на чотирьох стовпах

55 "Люфтяники" - чужинці-туристи

56 Радійовка - беретка

57 Рисунок М. Михалевича див. Твори В. Ґ-Д., том 2, ст. 123

58 Пепічки - чехи (іронічна назва)

59 Див. Твори В. Ґ-Д., том 11, відділ "Матеріяли про Ґ-Д."

60 Див. Твори В. Ґ-Д., том 8, ст. 416

61 Див. Твори В. Ґ-Д., том 8, ст. 411

62 Див. Твори В. Ґ-Д., том 7, відділ "Переклади",319

63 "Сусик" - Свято Різдва Христового. Звичай був казати дітям, що подарунки під ялинку приносить "Ісусик" (не Дід Мороз)

64 На поді - на стриху

65 Оля - д-р Ольга Дутко, професор музики і диригентка

66 Автор листа проф. д-р Юлій Головацький

67 "Одмени" - відзначення

68 Тинта - нім., чорнило

69 Всі привітальні листи подані в скороченні

70 Науковий Збірник Музею Української Культури у Свиднику, 1969, кн. 1, ч. 4.

71 Радянське Літературознавство, 1967, ч. 4, Київ, ст. 69-75

72 Виноградів - до 1946 р. Севлюш

73 Шпурити - кинути

74 Постіль - ліжко

75 Цло - мито

76 Рестанція - Паперова робота, що чекає на полагодження

77 Дривітня - або дровітня, - комірка для складу дров на паливо

78 Плавки - купелівки

79 "Малий" народ - поет мав на увазі країну свого замешкання, де прихід із самої літературної творчости не дає можливости прожиття

80 Чапіти - "возитися" з чимось, довго й терпеливо займатися

81 Кліпки - повіки

82 Чинжак - будинок з кількома мешканнями для найому

83 Казання - проповідь

84 Плетеник - з кораликів виплетений декоративний нашийник

85 Затінь - назва поля, що була власністю родини поета

86 Тузексові бони - Бони, якими купуються товари в державному склепі т. зв. "Тузексі" в Братиславі

87 Вуйош - свита з домашнього полотна

88 "Камарати" - чесь., товариші

89 Рукує - наступає до військової служби

90 "Шлянґлінія" - нім., "тоненька лінія" - худа фігурою людина

91 Молетка - повна фігурою (але не груба) жінка

92 Бабрають - "возяться" з роботою, несерйозно працюють

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Географічні назви подаємо так, як їх автор навів у тексті матеріялу. Деякі місцевості після 1945-го року одержали нові назви, а деякі змінене закінчення. Зміни, які нам відомі, наводимо тут з означенням "нн" (нова назва). Рік зміни назви подаємо в дужках.

Інші скорочення в цьому Покажчику: п. - приселок, с. - село, см. - селище міського типу, м. - місто, у. - урочище, г. - гора, р. - ріка.

А

Австралія 258, 319, 321, 339, 455, 456, 461, 467,468, 469, 473
Австрія 47, 69, 161, 459
Австро-Угорщина 47, 52, 74, 162
Албанія 175
Альпи г. 35, 415
Америка 41, 57, 69, 93, 189, 196, 210, 240, 247, 314, 357, 388, 413, 424, 426, 458, 459, 465
Англія 161, 192, 465
Апша с. 123
Апша с. (Молдавія) 5
Аргентина 247
Атлантик 461
Африка 456, 465, 467, 469

Б

Балтицьке море 306
Бардієво м. 40, 358
Бардіївщина 358
Бачка 47
Бельгія 247
Београд м. 470
Берегово м., нн: Берегове 98, 113, 162, 163
Березово с., нн: Березове 200
Березнянщина 177
Берлін м. 195, 239
Бичків, див. Великий Бичків
Білки с. 23, 186
Близниця г. 149
Бовтрадь с., нн: Батрадь (1946) 176
Богдан с. 42, 85, 150, 186
Бодроґ р. 56
Бойківщина 368
Болгарія 472, 473
Болехово м. 32
Боржава г. 18, 144, 146
Боронява с. 42

Боснія 18
Бразилія 247, 466
Братислава м. 69, 101, 194, 221, 223, 233, 237, 238, 241, 245, 248, 249, 259, 261, 262, 275, 280-282, 288, 296, 297, 299, 301, 306, 310, 314, 317,321, 331, 335, 354, 364, 367, 368, 372, 379, 387,388, 393, 409, 411, 418, 424, 428, 431, 433, 435,437, 442, 445, 448, 454, 456, 459, 461, 463, 470,471, 472, 476, 478, 480
Брно м. 220, 259, 261, 362, 479
Брустури с.,нн: Лопухів (1946) 128, 149, 200
Будапешт м. 35, 37-39, 42, 50, 52, 54, 56, 57, 59,67, 68, 71, 81, 114, 115, 161, 162, 167, 173, 175, 200, 201, 224, 231, 317, 424, 454, 459
Буковина 42, 152, 222
Бурґенланд 47, 69

В

Варна м. 473
Варюлапош м. 213, 215, 238, 245
Велика Копаня с. 199
Велика Угорщина, див. Мадярщина
Великий Березний с. 186, 190
Великий Бичків см. 130, 158, 180, 186, 200-202, 205
Верховина 31, 42, 44, 62, 108, 170, 307, 365, 368
Вигода с. 32
Вилок с. 177, 479
Виноградів, див. Севлюш
Вишова р. 42
Відень м. 195, 221, 223, 239, 249, 319, 423, 424,442, 454, 455
Вічкове с., нн: Вучкове 152, 170, 172, 334
Вовчий Потік у. 19
Волівщина 32, 152, 172, 187, 401
Волове см., нн. Міжгір'я (1953) 5, 7, 23, 29, 67,106, 112, 114, 120, 123, 127, 130, 147, 186, 187,190, 231, 234, 245, 328, 332, 334, 335, 370, 393,415, 422, 450, 452, 459, 463, 478
Воловець с. 144
Вучкове, див. Вічкове

Г

Гайдудороґ м. 28, 38, 219
Галичина 18, 32, 39, 66, 77, 80, 85, 86, 103, 179,181 222
Говерля г. 123, 129, 150, 152, 153, 370
Голляндія 192
Гориця м. 35
Горінчово с., нн: Горінчове 31
Гошів см. 32
Грабівець с. 332
Грушово с., нн: Грушеве 277
Гуменне с. 40, 427

Гуцульщина 31, 97, 123, 130, 186, 187, 200, 365, 368, 404, 477

Ґ

Ґереґовище г. 112, 334, 462
Ґорґани г. 462
Ґотвальдово м. 450
Ґропа г. 18, 334, 462

Д

Дебрецин м. 31, 152, 219, 231
Дейвіце м. 83
Довге с. 186
Долина м. 32
Доманинці с. 117
Дон р. 62
Дравці с. 117
Драгово с. 42, 186
Дрогобич м. 235
Дубриничі с. 162
Дукля с. 362
Дунай р. 39, 238, 312, 422, 432, 443, 475

Е

Европа 110, 187, 192, 217, 140, 445, 455, 469, 477
Еґер м. 35
Естонія 463

З

Задунайщина 231
Закарпаття, див. Карпатська Україна
Запереділля п. 27, 29, 31, 334
Затінь у. 18, 19, 20, 25, 26, 406
Зауербрун м. 69
Золотарево с., нн: Золотареве 42
ЗСА, див. Америка

І

Іза с. 42, 167, 168, 188, 190, 204
Імшади с. 334
Індія 479
Іршава см. 190
Італія 35, 36, 68, 160

Й

Йовра с. 235
Йозефов, м. 179

К

Кальварія у. 283
Кам'янець Подільський м. 235
Кам'янка г. 18, 147, 148, 334, 462
Канада 247, 321, 328, 377, 455, 456, 465, 475
Канів м. 477
Карлові Вари м. 300, 361, 385-387, 428, 432
Карлсбад, див. Карлові Вари
Карпати г. 32, 45, 66, 78, 86, 95, 139, 150, 248,304, 317, 328, 331, 397
Карпатська Україна, також: Закарпаття, Закарпатська Україна, Карпато-Українська Держава, Підкарпатська Русь, Підкарпаття, Руська Країна, Рускокрайна Рутенія, Підкарпатська Україна, Срібна Земля 5, 7, 27, 28, 37-40, 42, 45-48, 56, 57, 59, 62, 66, 69, 71, 73, 74, 76-82, 85, 88-92, 94, 95,97-99, 101-104, 123, 131, 132, 139, 144, 149, 150, 153, 160-163, 165, 167, 170, 176-183, 186-192, 195-198, 202, 222, 223, 226, 231, 237-239, 247-249, 265, 266, 272, 279, 280, 288, 289, 298,299, 301, 307, 314, 317, 324, 327, 328, 330, 331,332, 335, 337, 369, 370, 372, 375, 391, 393, 401,404, 405, 414, 427, 447, 452, 454, 459, 462, 466,476, 477, 478
Катеринодар м. 179
Кваси с. 186, 414, 452
Керечанка р. 146
Київ м. 179, 287, 288, 297, 327, 330-332, 334, 335, 337, 357, 365, 367, 375, 378-380, 386, 391,400, 401, 403, 404, 407, 431, 432, 434, 454, 469,473, 474, 476-478
Кисак с. 237
Ковель м. 67
Козяй у. 118, 466
Колочава с. 111, 149, 200, 334
Комарно м. 163
Копаня, див. Велика Копаня
Копашньово с., нн: Копашневе 42
Королево над Тисою с., нн: Королеве 44, 175, 188, 198
Кошельово с., нн: Кошелеве 42
Кошиці м. 163, 180, 237, 358
Красне Поле у. 198, 199
Крива с. 211-213, 239
Кричово с., нн: Кричове 200
Кубань 179
Кук г. 146

Л

Лаборці с. 40
Лази с. 149
Лекарт, також: Лакард с. 235
Любляна м. 37
Любовня с. 40, 41
Людвиківка у. 32
Львів м. 334, 365, 367, 400, 431, 463, 477

М

Маґора г. 146
Мадярщина, також: Угорщина, Велика Угорщина 7, 25,31, 33, 35, 37-40, 42, 43, 47, 48,56, 68, 152, 161-163, 165-167, 170, 173, 177, 182, 191, 195-197, 202-204, 206, 209, 213, 218, 220, 222, 226, 231-234, 237, 238, 241, 244, 247, 264, 272, 298,332, 424
Мараморошський Сигіт м. 39, 41, 43, 44, 48
Мараморощина 31, 42, 48, 160, 163
Маріянські Лазні м. 481
Марія-Повч м. 31, 219
Мельборн м. 456
Менчіл г. 123, 154, 157, 158
Миколаїв м. 179
Мирша г. 18, 19, 334
Михайлівці, також: Михаловці 237, 247
Михаловці, див. Михайлівці
Мідяниця г. 146
Міжгір'я, див. Волове
Міннеаполіс м. 459
Мішколц м. 219
Мокра с. 128
Молдавія 5, 7
Монт Іврест г. 150
Моравія, також Морава 165, 176, 221, 414
Москва м. 454
Мукачево м., нн: Мукачеве 45, 46, 98, 125, 136, 139, 163, 190, 328, 332, 400, 463
Мюнхен м. 160, 161, 163

Н

Наддніпрянщина 77, 103
Нанково с. 42, 160, 188
Невицьке с. 164
Неґрівці с., нн: Неґровець 111
Нижні Верецьки с., нн: Нижні Ворота 127, 175, 186
Нижній Бистрий с. 30
Німецька Мокра с. 149, 334
Німеччина 160, 161, 221, 238, 244, 389, 470
Німниця м. 452, 476, 479, 480
Ніредьгаза м. 31, 152, 213, 215, 219, 239
Нью Йорк м. 414, 447

О

Одеса м. 179
Озірня г. 120, 149
Околи г. 128
Оломовц м. 220, 407
Осмолода с. 32, 172

П

Паланка с. 397
Париж м. 178, 424
Пацифик 461
Перечин с. 76, 163, 164, 166, 167, 178, 186, 190
Петрове с. 332, 334
Пєтрос г. 123, 129, 153, 154
Пєшчани м. 431
Підкарпатська Русь, див. Карпатська Україна
Підкарпатська Україна, див. Карпатська Україна
Підкарпаття, див. Карпатська Україна
Пінковці с. 237
Піп Іван г. 152, 153
Піява р. 36, 68
Плай г. 144, 146
Погарь г. 147
Полтава м. 397
Поляна с. 32, 111
Польща 39, 85, 86, 130, 162, 170, 172, 173, 175, 195, 197, 209, 304, 324, 327, 328, 424, 434, 470,472
Попрад р. 46
Попрадське озеро 254
Порошків с. 127
Поточина п. 29, 466
Прага м. 36, 47, 67, 101, 130, 153, 160-162, 167,180-183, 186, 187, 197, 220, 245, 270-273, 275, 276, 279, 282, 291, 293, 300, 310, 327, 387, 393,394, 401, 404, 407, 408, 412, 415, 417, 426, 432,434, 435, 437, 438, 442, 454, 456, 477, 478
Присліп с. 31, 128, 170, 172, 175
Прохідне с. 18
Пряшів м. 42, 103, 175, 248, 258, 261, 262, 264, 275, 280, 282, 296, 297, 300, 301, 321, 328, 358,360, 361, 379, 396, 401, 413, 414, 415, 417, 422,426, 427, 432, 433, 435, 438-440, 442, 443, 447, 450, 456, 461, 471, 474, 477
Пряшівщина 102, 247, 248, 258, 261, 287, 299, 307,321 324, 332, 337, 360, 362, 407, 427, 433, 468,471, 475, 476
Пухов м. 476

Р

Радянська Україна, див. Україна
Радянський Союз, див. Совєтський Союз
Радянщина, див. Совєтський Союз

Раєцькі Теплиці м. 405
Рахів м. 130, 150, 186, 190, 200
Рахівщина 131, 368
Рипинка р. 146
Ріка р. 18, 31, 152, 170, 200, 466
Родостово м. 191
Рожньово с. 68
Росія 33, 36, 91, 222
Ружбахи м. 476
Румунія 39, 42, 47, 86, 152, 170, 173, 195, 197, 200, 466, 467, 477
Рускокрайна, див. Карпатська Україна
Руська Долина с. 176
Руська Країна, див. Карпатська Україна
Руська Мокра с. 128, 149

С

Самбір м. 181
Самбірщина 181
Сан Жермен м. 57
Сатумаре с. 152, 200, 201
Свалява м. 163, 190, 197
Свидник м. 40, 308, 324, 435, 451, 459, 468, 469
Севлюш м., нн: Виноградів (1946) 163, 175, 190, 198, 200, 331, 393, 450, 452, 462, 463, 477, 479
Севлющина 187
Селища с. 42
Сенец м. 163
Семигород м. 18, 36, 47
Середнє с. 190, 397
Середнянщина 187
Сигіт, див. Мараморошський Сигіт
Сидней м. 472
Синевир с. 101, 117, 119, 172
Синевирська Поляна с. 170, 175, 181
Синевирське озеро 127, 148, 328, 334, 428, 463
Словаччина 47, 56, 152, 161, 163, 182, 183, 221, 235, 237, 238, 240, 245, 247, 248, 266, 280, 298,299, 301, 304, 307, 325, 328, 357, 360, 367, 404,413, 424, 431, 442, 445, 469, 476
Сніна м. 435
Собранці с. 236
Совєтський Союз 244, 264, 273, 460
Сойми с. 120, 168, 204, 466
Сокирниця с. 200
Солнок м. 7
Солотвина с. 158, 170
Солочин с. 123, 127
Спиш 40
Срібна Земля, див. Карпатська Україна
Стоги г. 144, 146
Стреда над Бодрохом с. 56
Стригальні п. 29, 147, 334
Стропков с. 40
Судети 161

Східня Україна, див. Україна
США, див. Америка

Т

Татри г. 254, 358, 383, 408, 409, 412, 415, 424,427, 428, 431, 476
Теребля р. 119, 152, 466
Тересва с. 186
Тересва р. 149
Тиса р. 7, 18, 44, 46, 48, 150, 198, 199, 200, 204, 466
Товчка с. 332, 334
Токаїк с. 247
Торонто м. 377, 463
Торунь с. 31, 170, 172, 175
Туреччина 191
Турчанський св. Мартин м. 240
Тячів м. 190, 200, 201, 202, 213, 239

У

Угорщина, див. Мадярщина
Удіне м. 35, 36
Уж р. 39, 46, 165, 235, 466
Ужанщина 187
Ужгород м. 26, 38, 39, 44-46, 54, 57, 62, 67, 81, 82, 83, 88, 95, 98, 99, 111, 113-116, 118, 122, 123, 131, 134, 163-166, 176, 177, 178, 180, 181, 189, 190, 233, 234, 236, 241, 244, 247, 249, 290,326, 328, 332, 365, 367, 391, 393, 397, 421, 452,454, 462, 463, 469
Ужгородщина 187, 234
Україна 39, 43, 45-48, 62, 73, 77, 80-82, 86, 103,179 190, 204, 209, 244, 287, 288, 307, 327, 328,331, 332, 343, 392, 407, 459, 469, 472
УРСР,див. Україна

Ф

Франція 161, 247

Х

Харків м. 80, 82, 95, 97, 158, 276
Херсонщина 179
Холм м. 33
Хуст м. 7, 20, 26, 39, 43-45, 98, 113, 115, 130, 158, 163, 166, 173-175, 178-181, 184, 186-190, 192, 194-196, 199, 200, 209, 210, 212, 223, 227, 230, 233, 234, 245, 249, 280, 337, 370

Ч

Червениця у. 234, 235
Чернеча гора г. 136
Чертеж с. 181
Чехія 160, 161, 165, 176, 220, 221, 223, 272
Чехословацька Республіка, див. Чехословаччина
Чехословаччина 5, 38, 39, 46, 47, 56, 57, 69, 77, 85, 86, 89, 130, 131, 160, 161, 173, 182, 192, 194, 196, 211, 247, 259, 272, 287, 297, 298, 300,301, 304, 306, 314, 324, 328, 337, 362, 388, 393,404, 424, 443, 448, 459, 460, 470, 473
Чинадієво с. 190
Чівідале дель Фріулі с. 35
Чоп м. 38, 177, 332
Чорна Ріка у. 172
Чорногір'я г. 130
ЧСР, див. Чехословаччина
ЧССР, див. Чехословаччина

Ш

Шандрово с. 20, 158
Шарищина 40
Шаторал'яуйгель м. 56
Шешул г. 123, 129
Шмілова Мочарь у. 18
Штрбське плесо 254, 408, 415
Шумнеска г. 128

Щ

Щецін м. 304,306, 324

Ю

Югославія 47, 173, 328, 434, 466, 470

Я

Японія 160
Ясінщина 368
Ясіня с., нн: Ясиня 42, 48, 123, 128, 130, 144, 186, 200, 209, 370, 414

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

А

Автономний Союз 71, 161, 162
Алмаші 224
Андерсен Г. К. 101
Антанта 38
Аппоні, ґраф (Закон Аппонія) 27, 74, 219, 225, 298, 391
Аркас, Микола 99, 136, 179, 180
Аркас, Микола (історик) 179
Аркас, Надія 179, 180
Арпад 219
Аттіла 219

Б

Бабій, О. 66
Бабота, Микола 165, 201, 202, 308
Бажанський, Михайло 118, 119
Базилевич, Федір 179, 180, 181
Баляс, Володимир 102
Бараболя, Марко (Рознійчук, Іван) 103, 290
Барнич, Ярослав 181
Бартек, д-р Генріх 244
Бача, Юрій 288
Бачинський, д-р Едмунд 77, 162
Баюра 119
Бек, Юзеф 182
Белкова 244
Беран, д-р Рудолф 161, 182
Берґер 244
Бержені, Даніел 71
Бескид, д-р Антін 39, 247
Биба, Параска 7
Біличенко, Михайло 83, 234
Бірчак, д-р Володимир 118, 121, 122
Божук, Миколая 102, 290
Бокотеїха 30
Бокотей, Денис 23, 25, 26, 29, 30, 31
Бокотей, Кирило 26
Бокшай, Йосиф 463
Бонкало, д-р Шандор 173, 233
Боровський, М. 95
Бородін 380
Боролич 275, 276
Боршош-Кум'ятський, Юрій 102, 290
Бращайко, д-р Михайло 42, 43, 45, 89, 91, 106, 111, 122, 168, 206
Бращайко, д-р Юлій 42, 44, 86, 195, 200-202, 397

Бродій, Андрій 161, 162, 167, 168, 247
Брусілов 33, 35
Бурдяк, о. 139
Буркацький, Андрій 218, 265
Буряк, Василь 216
Бутович, Микола 118, 402
Бутовський 101

В

Вака, Володимир 82, 86
Величко, Йосип 212
Верне, Жюль 390
"Веселка" журнал 299, 308
"Веселка" драм. гурток 99, 134
Вишня, Остап 287
Вишнянський 44
Вільгельм, Йосиф 52, 54
Вільгельм, Манціка 52, 54
Вільшицький 102
"Вістник" 76
Віт, полк. 188
"Віходословенске Дівадло" театр 180
Волошин, о. д-р Августин 47, 62, 103, 122, 134, 162, 163, 168, 182, 194, 195, 196
Ворон, Андрій 103, 177, 224
Ворон, Михайло 177
"Вперед" газета 93
Врабель, Михайло 59

Г

Габаль, Іван 265
Габсбурґи 191
Гаваш-Гандельман 69
Гаджеґа, д-р Василь 62, 103
Гапак, Степан 321, 471
Гапко, д-р 202
Гартл, Антонін 66, 67
Гаха, д-р Еміл 182, 186
Генеральний Статут Підкарпатської Руси 47
Генлайн, Конрад 161
Гецко, Емерих 235
Гецко, Юрій 235, 236, 237
Гінденбурґ, маршал 160
Гітлер, Адольф 160, 182, 197
Главачек 276, 277
Глинка, о. Андрій 68
Гоголь, Николай 380
Голлоді, полк. 227, 232, 233
Головацький, д-р Юлій 273, 279
Гопко, Іван 131
Горліс-Горський, Юрій 178
Горт, Йосиф 181
Горті, Міклош 182, 199, 222, 226, 241

Гощук, д-р Іван 43
Грабар, губернатор Константин 46, 131, 181
Грановський, Олександер, див. Неприцький-Грановський
Гривняк, Юрій 235, 236
Гриміт (Гримут), Василь 32, 69, 113, 308, 332
Грім, брат, див. Ю. Августин Шерегій
Грушевський, Михайло 81
Гутник, д-р Юлій 457
Гуцульська Народна Рада 39
Гуцульська Республіка 47, 48

Ґ

"Ґардіста" газета 244
Ґембеш 68
Ґете, Йоган Вольфґанґ 373, 432
Ґорзо 119, 120
Ґренджа, Василь (син Івана) 463, 479
Ґренджа, Василь (син Михайла) 115, 463
Ґренджа, Володимир (син Івана) 422, 463, 479
Ґренджа, Дмитро 422
Ґренджа, Іван (брат) 113, 115, 121, 124, 314, 400,401
404, 405, 422, 427, 434, 437, 445, 463, 477-479
Ґренджа, Іван (братанич) 362
Ґренджа, Марія 415
Ґренджа, Михайло 12, 19, 106-108, 112, 113, 116, 118,
400, 405, 414, 421, 427, 434, 462, 478
Ґренджа, Олекса (брат) 113, 130, 245
Ґренджа, Олекса (дід) 5, 7
Ґренджа р. Скунць, Олена 12
Ґренджа, Параска 7
Ґренджа, Степан (батько) 7, 12, 19, 23
Ґренджа, Степан (прадід) 5
Ґренджа, Степан (прапрадід) 430
Ґренджа-Донська, Аліска-Зірка 54, 114, 119, 121, 123,
124, 126-128, 138, 139, 144, 157, 358, 359, 365,
377, 397, 409, 447, 455, 459, 460, 464, 478
Ґренджа-Донська, Віра 319, 452, 454, 457, 464, 470,
474, 475
Ґренджа-Донська, Манціка, див. Вільгельм Манціка
Ґренджа-Донська, Маруся 106, 107, 110, 112-114, 123,
124, 126, 127, 236, 361, 363, 364, 368, 382,383,
386, 393, 394, 404, 405, 408, 411, 414, 415,420,
422, 428, 432, 433, 434, 439, 443, 447, 448,450,
457, 459, 462, 464, 465, 466, 467, 470, 472-474,
476, 477, 479-481
Ґренджа-Донська, Михаїла 321, 467, 473, 475
Ґренджа-Донська, Ольга 54, 424, 459
Ґренджа-Донський, Василь 19-22, 66, 69, 76, 79-81,83,
89, 91, 95, 100, 103, 104, 111, 122, 124, 132,
165, 192, 215, 216, 239, 272, 277, 279, 288,290,
299, 300, 307, 308, 319, 328, 335, 337, 471
Ґренджа-Донський, Данило 321, 467, 473, 474, 475, 480
Ґренджа-Донський, Іван 250, 252-254, 256-258, 312,319
321, 339, 357, 359, 360, 362-365, 368, 374, 377,
379, 382, 383, 389, 390, 397-402, 404-406, 408,

409, 411, 413-417, 420, 422, 425, 426, 428, 431,
432, 433, 437-440, 442-445, 447-450, 455-461,464
465, 467-475, 480, 482

Д

Данилюк, Марко 338, 343, 350, 382, 383, 385, 386,389,
392, 400, 401, 403, 405, 413, 417, 418, 421,423,
429, 430, 431, 437, 438, 442, 451, 457, 458,466,
469, 470, 471, 474, 477-479
Де Валера, Емон 131
Деладьє 161, 163
Демко, Михайло 69
Дем'ян, Лука 103, 122, 279, 289, 290, 400, 404, 405
Деслав 178
"Дзвіночок" журнал 258, 259, 328
"Діло" газета 76
Добрянський, Адольф 247
Довгорукий 454
Дойче Партай, 160, 161
Долинай, о. 42
Долинай, д-р Микола 195, 200, 201
Доманицький, проф. Віктор 191
Дроздій 68
Дружество "Новоï Сцени" 136
"Дружно вперед" журнал 261, 308, 327, 328, 442, 474,
478
Дубик, Гриць 223
Дудикевич, д-р Йосиф 118
"Дукля" журнал 288, 290, 308, 324, 325, 327, 335,442,
471, 478, 479
Дутка, інж. 200, 201
Дутко, д-р Ольга 271, 272, 273, 276, 293, 300, 327,
387, 393, 394, 412, 435, 457
Дутко, прокуратор 233
Духнович, о. Александер 298

Е

Еґан, Едмунд 385, 397
Еґрешій 168, 204
Еґрі, Віктор 297
Ел Крім, Абдул 131
Еренфельд, віце-губернатор Петро 57, 67, 69, 115

Є

Єфремов, полк. Сергій 197, 244
Єх, д-р Лео 77

Ж

Жаткович, д-р Григорій 47, 57, 189
Жіндель, д-р 215, 224

З

Забіла, Н. 380
Завадський, д-р Микола 40
Заєць, Ганна 97
Заклинський, Корнило 223, 265, 271, 273, 275, 276,293
393, 394, 412
Земан, підполк. 201
Зєлик, проф. Остап 358
Зита, королева 36
Зорек, Йозеф 244
Зореслав (Севастіян Сабол, ЧСВВ) 102, 122

І

Іваницький, д-р Сократ 98
Іванчов, Федір 300, 301
Ізай, Дмитро 127
Іллейш, д-р 236
Іллечко, Йожа 101

Ї

Їжак, єпископ 189, 202

К

Казиміров, Ігор Петрович 332
Каклюґін, д-р 125
Калиничка 234
Калчік 170, 172
Камінський, д-р Йосиф 67, 69, 71
Карло I 36, 37
Кармазін 161
Каролі, граф Мігаль 37, 38
Карпа, Михайло 27
Карпа, Олекса 27, 334
"Карпатська Молодь" газета 132
"Карпатська Правда" газета 80
"Карпатська Січ" 175, 194
Карпенко-Карий (Тобілевич) І. 270
Катрич, д-р Коломан 33, 231
Кестнер 201
Кінофільм 244
Клевець, Юрко 146
Клемпотюк, Микола 86, 248
Клочурак, Степан 42, 48, 122, 131, 195, 197, 198

Ключко, д-р Петро 217
Козланюк 367
Колос, І. 102
Комаринський, д-р Володимир 162, 165, 166, 190
Кооперативний Союз 165
Копчак 262
Корятович, князь Федір 138, 163, 282, 397, 408
Коссей, Павло 232
Кость, Іван 172, 182
Краль, Франьо 240, 241, 326
Крйока 20
КСУТ, див. Культурний Союз Українських Трудящих
Кукуруза, Маруся 127, 129, 144, 146, 156, 158
Кукуруза, Павло 76, 95, 127, 389, 475, 476
Культурний Союз Українських Трудящих (КСУТ) 275, 299, 301, 307, 324
Кун, Бейла 37, 38
Куриленко, інж. 122
Куртяк, Іван 161
Курц, д-р Ярослав 293, 411, 412
Кусько, Андрій 296
Куткафальві 68

Л

Лаборець, князь 131
Лазорик, С. 95
Лазорик, Федір 103, 258, 259, 272, 288, 300, 301, 357
Лар, проф. Василь 233
"Латориця" фірма 192
Лацанич, Юрко 165
Липей, Василько 100
Липей, Ілько 23, 100, 118, 146, 326
Липей, (ст.) 23, 100
Лисюк, Каленик 196
Лібовицький, Володимир 184
"Літературна Україна" журнал 308, 327, 335, 435, 454
Лой, Йосип 172
Любовнянська Народна Рада 39, 41, 42, 43, 47
Лях 119, 120

М

Магочій, Павло 468
Мадярська Національна Рада 165, 201
Маковичанин, Федь 103, 117
Мала Антанта 161
Маланюк, Євген 66, 97
Мараморошська Руська Народна Рада 43, 44
Марина, о. 222
Марія Тереза 149, 160
Маркуш, Олександер 103, 201, 209, 290
Мартон, д-р 115, 116
Марущак, Михайло 205
Масарик, Тома Ґарик 57, 114, 181

Масиця 258
Маслий 176
Мах, Шаньо 247
Мацинський, Іван 290, 297, 300, 301
Машкаринець, Василь 204
Медве, о. 42
Мешко, І. 86
Мигалич, о. М. 40, 41
Мидловський, д-р Лев 122
Микола II 36
Мирова Конференція 47
Мисик 83
Михалевич, Михайло 178, 192, 208, 209
Мишанич, Олекса 288, 308, 327, 330, 332
Міговк, Петро 103, 122
Моґіш, Федір 102, 117, 119
Мольнар, Бабціка 30, 31, 32, 33
Мольнар, д-р Михайло 50, 300, 301, 308, 324, 330,331, 335, 354, 471
Музей Української Культури, Свидник 308, 324, 477
Мурцко, Іван 40
Муссоліні, Беніто 160, 161
Мухин, Михайло 118

Н

Навратіл 275, 276, 277
"Наша Земля" журнал 76-83, 89, 90, 92, 95, 101, 132, 248, 262, 273, 337
"Наше Слово" газета 308, 435
Неверли, М. 52
Невицька, Ірена 103, 122
Невицький, о. Емиліян 40, 41, 42
"Неділя" газета 59
Неприцький-Грановський, д-р Олександер 189
Нєрґеш 277
Німчук, Дмитро 48, 165, 166
Нірода, Ілько 119
Новак, доц. проф. 321, 471
Новак, каноник 28
Новаківська 88
"Нова Свобода" газета 136, 168
"Нова Сцена" театр 178, 179, 180, 184
"Нове Життя" газета 299, 300, 306, 308, 324, 327,435, 471
"Новий Час" газета 59, 122

О

Олесь, О. 52, 184, 304
Ольбрахт, Іван 76, 178
Орловський 233
Остапчук, Анда 99, 100
Остапчук, Одарка 100
Остапчук, Яцько 100

П

Павличенко, Т. 95
Пагиря, Василь 327, 332, 335
Падо, Юрай 326
Пазуханич, Василь 127, 128
Паниця, інж. 212
Панькевич, д-р Іван 62, 74, 262, 265, 279
Парканій, о. 44
Пастеляк 200, 201, 202
Патрусь Карпатський, Андрій 272
Пачовський, проф. Василь 62, 369
Певна, Ніна 134
Пейнтек 391, 392
Перевузник, д-р Юрій 195
Петефі, Шандор 280, 371
Підберецький 32
"Підкарпатське Пчолярство" журнал 95
"Піонерська газета" 259, 261, 264, 288, 299, 362,415, 427
Плавец 244
"Пласт" 136
Погадій, д-р 285, 286, 287
Погоріляк 275
Полянський, Амброзій 103, 125
Попович 7
Потушняк, Федір 290
Приганц, Ян 332
Прідавок, Антонін 101
Проданець, Василь 300, 327
Прокіпчак, Іван 262, 297
Прокопів, Микола 212
"Просвіта" 41, 62, 67, 88, 93, 106, 111, 117, 121,134 178, 180
Прхала, генерал Лев 186, 187, 188, 189, 192, 194, 198
Пряшівська Народна Рада 39, 47
Пузяк, інж. 129
Путрашиха 26
Пушкин, Александер С. 380
"Пчілка" журнал 39, 76, 95, 98, 389, 475

Р

"Радянська Верховина" газета 328, 332
"Радянське Літературознавство" 308, 435
Раковцій, Франц 191
Ревай, Іван 213
Ревай, Федір 201, 211, 220, 224
Ревай, Юліян 122, 162, 163, 166, 182, 195, 196
Рейпаї, д-р 215, 224, 233
Рибович, Й. 40
Риґан, Андрій 162
Рильський, Максим 407

Ришко, Ернест 68
Ришко, Янош 68
Рібентроп 161' 163
Рільнича Комора 191
Рішко, Микола 103, 117, 119, 122, 209
Рознійчук, Іван, див. Бараболя, Марко
Роман, Іван 165
Роман, д-р М. 354
Романенчук, д-р Богдан 79
Романець 120
Романюк, інж. Леонід 138
Рососха, д-р Степан 117, 119, 200, 201
Рубчак 181
Рудловчак, Олена 262
"Русин" газета 67, 115
"Русская Земля" газета 78
"Русскій Вєстнік" газета 69, 77
"Русскій Край" газета 78
"Русскоє Слово" газета 77
Руська Країна, див. Карпатська Україна
Руська Народна Рада, див. Любовлянська Народна Рада
Руський Правительственний Совіт 45
Руський театр ім. М. Садовського 180
Руський театр т-ва "Просвіти" 99, 134, 179, 180
Рущак, д-р Йосиф 385
Рущак, Маруся, див. Ґренджа-Донська, Маруся

С

Сабадюк, Микола 48
Сабов, д-р 45, 46
Сабол, Севастіян ЧСВВ, див. Зореслав
Садовський, Микола 179, 181, 265
Самчук, Улас 118, 119, 178
Сарвадій 227
Свалявська Руська Народна Рада 97
Сватек, ген. Ігор 197, 198
Свобода, ген. 248
"Свобода" газета 67, 93
Сигітський Конґрес 47, 48
Сидоряк, Микола 216
Скала 180
Скунць, Олена 12
Словацьке Педагогічне Видавництво 304
Словацький Літературний Фонд 265, 281, 327, 354, 401, 467, 477
Сойм Карпатської України 168, 189, 190, 195, 196, 199
Соляк 170, 172
Сопко, Ю. 122, 180
Союз Підкарпатських Студентів "Верховина" 180
Союз Чехословацької Молоді (ЧСМ) 259, 261
Спілка Письменникі і Журналістів, див. Т-во Українських Письменників і Журналістів
Спілка Письменників України 279, 289, 301, 330, 331, 332, 375, 378

Спілка Словацьких Письменників 275, 296, 297, 300,301
306, 325, 328, 338, 354, 416
ССП, див. Спілка Словацьких Письменників
Станинець, Юрій 307
Станько, д-р М. 223, 234
Старунська, Л. 259
Стахура, д-р Данило 181
Стефаник, Василь 97
Стрижак, Василь 214, 216
Стрипський 62
Струк, Василь 165
Студинський, проф. 76
Субота, Микола 119

Т

"Таборит" пластова газета 139
Тарканій, Петро 204
Таркович 188
Тацинець 88
Творидло, М. 39
Тимканич, Марія 103
Тисянська-Кабалюк, Маруся 327, 335
Тихий, д-р Франтішек 67
Тісо, д-р Йозеф 182, 248
Товариство Українських Письменників і Журналістів 102
122, 124, 134
Толстой, Александер 271, 388
Торонський, Еміль 40
"Трембіта" альманах 95

У

Угорська Репубґіка Рад 38
Ужгородська Народна Рада 44, 47
"Уй Кезлень" газета 69
Українська Академія Наук 332
"Українська Земля" журнал 76, 77, 78
Українська Центральна Народна Рада 189
Українське Національне Об'єднання 136
"Українське Слово" газета 111, 131
Українське Суспільно-Культурне Товариство (УСКТ) 304,
324, 327
Українські Січові Стрілці 32
Урбан, Міло 244
"Урядовий Вістник" 178

Ф

Фаринич 262
Фединець, д-р Олександер 124, 224
Фединишинець, Володимир 326
Федор 74
Фенцик, Штефан 67, 161, 162, 167, 173, 247

Філатов, д-р 291, 408
Фірцак, єпископ 28
Франко, Іван 270, 276, 298
Франц Кіш, Мігаль 68
Фридрих Великий 392

Х

Химишинець, Василь 337
Холодний, інж. Петро 212
Християнсько-Народна Партія 134
Хустська Народна Рада 47
Хустський Конґрес 47, 48

Ц

Цап 207
Цар 204
Центральна Руська Народна Рада 39, 44, 45
Центральний Народний Комітет 271
Ціґлер, д-р 285, 286

Ч

Чанда, Іван 40
Чемберлен 161, 163
Червоний Хрест 189
Черемшина, Марко 97
Черкасенко, Віктор 178
Черкасенко, Спиридон 82, 83, 89
Чирський, Микола 81, 223
Чіяно, граф 161, 163
Чопей 211
Чуга, К. 81
Чучка, Юлій 42

Ш

Шашкевич, о. Маркіян 66
"Шветлосц" журнал 308
Шевченко, Тарас 32, 80, 89, 134, 270, 272, 380, 414, 477
Шекспір, Вілліям 380, 392
Шемет, Василь 5, 13, 18
Шенборн, граф 191
Шереґій, Анничка 113
Шереґій, Євген 180, 209, 218, 223
Шереґій, Ю. Августин 113, 136, 139, 180, 184, 257,266 270, 282, 354, 358, 433
Шима, П. 40
Шімоні 205, 207
Шмайда, Михайло 272, 297
Шов, Бернард 391, 392

Штефан, проф. Августин 67, 81, 164
Штефан, Августин 45
Штітніцкі, Цтібор 275
Шуба, Ю. 108, 236
Шугай, Микола 326

Щ

Щорбей 188
Щуровська, Платоніда 265

Ю

Юрчук, Петро 223

Я

Ярослав Мудрий, князь 454

З М І С Т

	Стор.
ВІД ВИДАВНИЦТВА	vii
РОЗДІЛ І. СПОГАДИ	1
Вступ	3
Наш рід	5
Дитячі роки	12
В початковій школі	23
"Лекс Аппоні" в практиці	27
Перші заробітки	29
На фронтах у Першій світовій війні	33
З кращих днів на Підкарпаттю	39
Перше подружжя	50
Вдома	56
Виступ у літературі	59
Панові д-ру Камінському	67
Журнал "Наша Земля"	76
Спиридон Черкасенко і "Наша Земля"	82
Жінка батьком двох синів	85
За один вірш три місяці тюрми	86
Інцидент між автором вірша й комісарем поліції. Поліція заборонила прочитати вірш Ґренджі-Донського	89
Літературна творчість	95
Останній вальс	99
Денник 1931-1937 рр.	104
Місяць на мандрівці в горах	144
Мюнхен та його наслідки	160
Віденський арбітраж	163
Евакуація Ужгороду. Нечуваний хаос	163
Як ми евакували наш Ужгород	164
Ганебна зрада Бродія та Фенцика. Життя в новій столиці	167
Підступ за "спільну границю"	170
Інвазія заграничних кореспондентів	175
Нема фахових людей	176
Сумні вістки з Ужгороду	176
Чеські школи в Карпатській Україні	177
Культурне життя в Карпатській Україні	178
Смерть Миколи Аркаса	179
Смерть не вибирає	181
Третій президент ЧСР	182
Слов'яни ще не доросли до солідарности ...	182
Амнестія бандитам	183
Чехи не будуть кращими!	183
Приїзд О. Олеся до Хусту	184
Чеський генерал Прхала третім міністром ..	186
Величезна маніфестація	187
Наші американські брати	189
Вибори до сойму	189

Стор.

Пора братися за господарство нам самим 191
Генерал Прхала купається в крові 192
Проголошення самостійности Карпатської України 195
Генерал Сватек дводенним міністром оборони . 197
Геройські подвиги на "Красному полі" 198
Мій арешт 199
В тюрмі 203
Криваві допити 205
Концентраційний табор у Кривій 212
Концентраційний табор у Варюлапоші 213
Візита генерала у концтаборі 214
Відплата за виступ 217
"Пір'яники" нас перевиховують 220
"Я вам правди не скажу!" 221
Боротьба з лихом 222
Пропозиція пана прокурора Рейпая 224
Амнестія. Під суворим дозором 226
"Повісити його на телеграфний стовп!" 230
"Вас закордон не пустимо!" 232
Зайцем на "зелений паспорт" 234
Еміґрація 237
Положення українців у Словаччині 245
Кінець війни 248
Новий член родини 249
Мій син Іван 250
Пряшівщина 258
Боротьба за "Піонерську газету" 259
Підлі доноси 261
50-ті роки 266
Дальша моя літературна творчість 279
60-ті роки 287
Звіт про мою діяльність у Спілці Словацьких Письменників у Братиславі 296
Ювілей 70-ти ліття 300
Перші відвідини дочки 310
Останні роки 319
Відвідини в Києві та на Закарпатті 327
Знову на Закарпатті в гостях 331
Другі відвідини дочки 338

РОЗДІЛ II. ЛИСТИ ДО ДОЧКИ 355

8-го липня 1950. 357
1-го серпня 1950. 357
7-го вересня 1950. 358
2-го березня 1951. 358
22-го червня 1951. 359
27-го грудня 1951. 359
22-го січня 1952. 360
16-го квітня 1952. 361
20-го червня 1952. 361
12-го липня 1952. 361
30-го вересня 1952. 362
25-го січня 1953. 362
14-го березня 1953. 363

2-го травня 1953. 363
26-го червня 1953. 363
17-го серпня 1953. 364
25-го серпня 1953. 365
30-го серпня 1953. 366
7-го вересня 1953. 367
15-го вересня 1953. 368
22-го вересня 1953. 370
26-го грудня 1953. 371
11-го квітня 1954. 372
12-го травня 1954. 373
7-го червня 1954. 374
30-го червня 1954. 374
23-го липня 1954. 375
9-го вересня 1954. 375
21-го вересня 1954. 377
12-го грудня 1954. 377
6-го лютого 1955. 378
28-го травня 1955. 379
20-го вересня 1955. 380
2-го жовтня 1955. 381
8-го жовтня 1955. 381
15-го жовтня 1955. 382
4-го листопада 1955. 382
11-го березня 1956. 383
2-го травня 1956. 385
28-го травня 1956. 385
23-го червня 1956. 385
20-го липня 1956. 386
31-го серпня 1956. 387
16-го жовтня 1956. 388
27-го листопада 1956. 388
9-го січня 1957. 389
15-го лютого 1957. 390
8-го травня 1957 393
12-го серпня 1957. 395
15-го серпня 1957. 397
10-го грудня 1957. 398
8-го травня 1958. 398
3-го червня 1958. 399
3-го липня 1958. 399
12-го жовтня 1958. 400
11-го грудня 1958. 400
11-го травня 1959. 400
25-го жовтня 1959. 400
7-го грудня 1959. 401
20-го січня 1960. 402
1-го лютого 1960. 402
7-го лютого 1960. 403
15-го лютого 1960. 403
1-го березня 1960. 403
9-го березня 1960. 404
31-го травня 1960. 404
22-го червня 1960. 405
16-го серпня 1960. 405

Стор.

5-го вересня 1960. 406
29-го жовтня 1960. 406
8-го грудня 1960. 406
24-го грудня 1960. 407
30-го січня 1961. 407
28-го лютого 1961. 409
30-го березня 1961. 411
25-го квітня 1961. 412
17-го червня 1961. 413
26-го серпня 1961. 413
18-го листопада 1961. 414
15-го грудня 1961. 414
7-го березня 1962. 415
24-го квітня 1962. 415
28-го липня 1962. 415
10-го вересня 1962. 416
5-го жовтня 1962. 417
6-го жовтня 1962. 417
18-го листопада 1962. 418
3-го грудня 1962. 418
22-го січня 1963. 418
5-го травня 1963. 419
30-го вересня 1963. 420
21-го жовтня 1963. 421
27-го грудня 1963. 422
3-го лютого 1964. 422
23-го березня 1964. 423
18-го травня 1964. 424
6-го вересня 1964. 425
21-го грудня 1964. 425
14-го січня 1965. 426
23-го лютого 1965. 426
10-го травня 1965. 427
12-го червня 1965. 427
12-го вересня 1965. 428
25-го жовтня 1965. 428
28-го грудня 1965. 428
28-го серпня 1966. 430
30-го жовтня 1966. 431
26-го грудня 1966. 433
19-го березня 1967. 433
1-го квітня 1967. 434
4-го квітня 1967. 434
10-го травня 1967. 434
11-го травня 1967. 435
28-го травня 1967. 435
14-го червня 1967. 435
23-го червня 1967. 437
12-го вересня 1967. 437
17-го жовтня 1967. 438
26-го жовтня 1967. 439
29-го листопада 1967. 439
17-го грудня 1967. 439
10-го січня 1968. 440
29-го січня 1968. 440

Стор.

4-го березня 1968. 442
30-го березня 1968. 442
24-го квітня 1968. 443
26-го травня 1968. 443
25-го червня 1968. 443
10-го серпня 1968. 444
12-го вересня 1968. 444
14-го вересня 1968. 445
23-го вересня 1968. 445
30-го вересня 1968. 447
10-го листопада 1968. 447
25-го грудня 1968. 448
30-го січня 1969. 448
14-го лютого 1969. 449
14-го березня 1969. 449
10-го травня 1969. 450
26-го травня 1969. 451
29-го червня 1969. 451
23-го липня 1969. 451
31-го липня 1969. 452
27-го серпня 1969. 452
10-го жовтня 1969. 454
2-го грудня 1969. 455
27-го грудня 1969. 455
24-го січня 1970. 456
5-го лютого 1970. 457
15-го березня 1970. 457
8-го травня 1970. 460
5-го липня 1970. 461
25-го липня 1970. 462
7-го серпня 1970. 462
20-го серпня 1970. 463
2-го вересня 1970. 463
2-го грудня 1970. 464
11-го лютого 1971. 464
18-го лютого 1971. 465
9-го квітня 1971. 465
12-го травня 1971. 467
27-го липня 1971. 467
10-го вересня 1971. 468
15-го жовтня 1971. 468
16-го листопада 1971. 469
28-го січня 1972. 470
26-го березня 1972. 470
27-го травня 1972. 471
3-го липня 1972. 472
11-го серпня 1972. 473
22-го вересня 1972. 473
25-го листопада 1972. 473
15-го березня 1973. 474
18-го травня 1973. 475
14-го червня 1973. 475
23-го червня 1973. 476
9-го липня 1973. 476
25-го липня 1973. 477

Стор.

27-го серпня 1973. 477
21-го жовтня 1973. 478
7-го грудня 1973. 478
27-го лютого 1974. 478
2-го квітня 1974. 479
27-го квітня 1974. 479
31-го травня 1974. 480
14-го червня 1974. 480
26-го липня 1974. 480
14-го серпня 1974. 481
9-го вересня 1974. 481
20-го листопада 1974. 482
Епілог 482

ОДЕРЖАНІ ВІДЗНАЧЕННЯ 483

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 486

ПОЯСНЕННЯ НЕВІДОМИХ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ 489

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ 492

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ 501

ЗМІСТ 513